ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (25) жовтень, 2015 р.

Частина 2

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Шипота Галина Євгенівна – кандидат педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

Обкладинка журналу присвячена Всесвітньому дню архітектора. У 1996 році на асамблеї ООН в Барселоні було прийнято рішення відзначати свято у перший понеділок жовтня. Україна відома наявністю унікальних будов як сучасного, так і багатовікового зразка. Однією із пам'яток архітектури національного значення є Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Проект архітектурного ансамблю виконав відомий чеський учений, архітектор, академік Йозеф Главка. Кращі віденські, чеські, буковинські художники та скульптори протягом 18 років працювали над цією будівлею. Велична споруда вражає своєю вишуканістю, розкішшю, красою та входить до переліку об'єктів Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Гуржій Н.М.
Управління якістю стратегічного маркетингу вітчизняних машинобудівних підприємств 8

Заславська О.І., Коваль Г.С.
Сучасний стан, проблеми та перспективи інвестиційної діяльності комерційних банків України 12

Ільїн С.В.
Розвиток державно-приватного партнерства в системі фінансування об'єктів соціальної інфраструктури 16

Коритько Т.Ю.
Теоретичні аспекти стійкого розвитку територіальної громади 20

Королюк Н.Я.
Основні методи оцінки вартості брендів 24

Короткий Ю.В.
Оптимізація складових логістичного потенціалу машинобудівного підприємства шляхом організаційної інтеграції 28

Костанецкая Т.Н.
Место санации и банкротства в системе жизненного цикла развития сельскохозяйственного предприятия 32

Кучма С.В.
Антикризове управління в системі управління підприємством 35

Литвин І.В.
Освіта, наука, інновації як ключові фактори конкурентного лідерства у глобальній економіці 39

Мазур О.А., Сержанов В.В.
Теневая экономика в странах Таможенного союза 43

Макарчук О.Г.
Стратегічні підходи застосування управлінських методів 48

Масло А.І.
Світова торгівля біржовими інструментами в контексті глобалізації 51

Назаренко І.М.
Аналіз монетарного та енергетичного підходів до формування додаткової вартості 55

Новікова Н.О.
Інститути та їх роль в розвитку економіки 59

Оглобля Я.О.
Основи стратегічного переформування регулювання діяльності транснаціональних банків у світі 64

Рубаха М.В., Малко С.О.
Проблемні аспекти антикризового макроекономічного регулювання в Україні 69

Савич О.П.
Особливості позиціонування брендів легкових автомобілів у відповідності із життєвим циклом товарів 73

Синиця Н.А.
Формування організаційно-економічного механізму управління ефективністю підприємства 76

Смачило В.В., Ємельянова К.С.
Дослідження категорії «соціальна відповідальність бізнесу» 80

Сопоцько О.Ю.
Удосконалення механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів 85

Ткачук В.А.
Механізм впровадження сучасних стандартів у сфері соціально-побутового забезпечення сільського населення 91

Угоднікова О.І.
Організаційно-економічний механізм формування і використання потенціалу розвитку будівельного підприємства 95

Черненко Д.С.
Підходи до трактування поняття «інвестиції» 98

Shaposhnykov K.S.
Modern features of business management service enterprises 101

Юрчак Е.В.
Сучасний стан розвитку концепцій бренда та брендінга в ресторанному господарстві 105

Яцюта О.С.
Становлення системи державного регулювання ринку логістичних послуг в Україні 112

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Нестеренко А.С.
Фінансові правовідносини як об'єкт механізму функціонування фінансової системи держави 118

Недоборовська К.В., Савич О.С.
Нормативно-правове визначення поняття «вантаж» на національному та міжнародному рівні 121

Приходько Ю.П.
Характеристика слідів застосування вибухових пристроїв на місці кримінального вибуху 125

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Вовк О.Р.
Основні характеристики когнітивного компонента готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору 130

Гричаник Н.І.
Проблема навчання майбутніх учителів зарубіжної літератури шкільного аналізу епічних творів у процесі їх методичної підготовки 133

Лабунець Ю.О.
Теоретико-методичні підходи Дж. Р. Р. Толкіна до організації виховання моральної особистості та перспективи їх упровадження у масову практику виховної діяльності 137

Закусилова Т.О.
Технологія формування клінічного мислення студентів медичного коледжу спеціальності «сестринська справа» 141

Лях О.В.
Шляхи формування інтонаційних навичок у майбутніх учителів англійської мови 145

Наконечна О.В., Капітан О.Г.
Соціально-педагогічна профілактика агресивності дітей старшого дошкільного віку......148

Олійник М.І.
Регулювання процесу підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти у країнах Східної Європи (на основі аналізу нормативних документів)......151

Ткачук О.Г.
Формування «лідерства» як професійно важливої якості майбутнього лікаря......156

Ушакова Л.І.
Лінгвокультурологічна складова мовної особистості......159

Чайка О.М.
Аналіз сучасного стану розвитку творчої самостійності студентів у процесі вивчення методики викладання зарубіжної літератури......162

Чумак Л.В.
Використання проектної технології в системі позакласної виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу......166

МЕДИЧНІ НАУКИ

Губенко В.П., Мельниченко Л.В., Гончаренко Л.І.
Динаміка тонусу м'язів у хворих з міофасціальним больовим синдромом поперекової локалізації при використанні комбінованої тракції......170

Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Дячук К.Г., Розлуцька В.З., Стрічко Н.Ф.
Особливості поширення карієсу зубів у школярів старших класів міста Ужгород......174

Коваль В.Ю.
Роль α_1-антитрипсина при хроническом панкреатите......177

Коцар О.В., Кочнєва О.В., Зікрач В.С.
Характеристика антибіотикочутливості штамів Staphylococcus aureus, виділених від студентів медиків......180

Падалка А.І.
Комплексна оцінка стану стоматологічного здоров'я дітей шкільного віку міста Полтава......183

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Довгалюк Т.А., Волошина В.О.
Поняття мислення як метакогнітивного процесу у психологічній науці......187

Марциняк-Дорош О.М.
Відчуття змісту життя як індикатор суб'єктивної сатисфакції у жінок з надмірною вагою та ожирінням......192

Сімків М.В.
Гроші як соціально-психологічний феномен......195

Ушакова І.М., Скидан Г.В.
Сенсожиттєві орієнтації вимушених переселенців як компонент переживання ними травматичної події......198

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Кавєріна А.С.
Ключові тенденції в українському медіапросторі......204

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бедрак Н.М.
Лобістська діяльність як складова процесу політичного представництва......208

Сокур О.В.
Теоретичні засади європейської інтеграції: концептуальний вимір......211

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Рожкова Т.А.
Використання засобів фізичної реабілітації в технології корекції постави у висококваліфікованих спортсменів, що спеціалізуються в спортивних танцях......216

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Дорожкин А.С.
Интерпретация феномена массовой культуры на современном этапе развития общества......220

Павлищева Я.А.
Маргинальность в контексте гендерных отношений......223

Салата Г.В.
Людина як єдність природного і культурного в контексті трансформації сучасної освіти......227

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Артеменко І.А.
Фінансова стабільність держави як складник макроекономічної стабільності національної економіки......232

Заболотна Н.М.
Участь громадських організацій молоді з інвалідністю у формуванні та реалізації державної політики......237

Матюшенко О.І.
Порівняльний аналіз організаційної структури підрозділів департаментів/управлінь екології та природних ресурсів облдержадміністрацій......237

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Hurzhiy N.N.
Quality management strategic marketing of domestic engineering enterprises 8

Zaslavska O.I., Koval G.S.
Current status, problems and perspectives of investment activity of the commercial banks in Ukraine 12

Ilin S.V.
Public-private partnership development in the financing system of social infrastructure objects 16

Korytko T.Y.
Theoretical aspects of steady development of territorial society 20

Korolyuk N.Ya.
Basic methods of brand valuation 24

Korotkyi Yu.V.
Optimize components of the supply potential of the engineering enterprise through organizational integration 28

Kostanetskaya T.M.
Place sanitation and bankruptcy in the life cycle development of agricultural enterprise 32

Kuchma S.V.
Crisis management in the enterprise management system 35

Lytvyn I.V.
Education, science, innovation as key factors of competition leadership in the global economy 39

Mazur O.A., Serzhanov V.V.
Shadow economy in the customs union 43

Makarchuk O.G.
Strategic approaches of management methods application 48

Maslo A.I.
World derivatives trade in the globalization context 51

Nazarenko I.M.
The analysis of monetary and energy approaches to the formation of surplus value 55

Novikova N.A.
Institutes and their role are in development of economy 59

Oglobliа Ya.O.
Bases of strategic reformation of transnational banks activities regulation in the world 64

Rubakha M.V., Malko S.O.
Problem aspects of anti crisis macroeconomic regulation in Ukraine 69

Savych O.P.
Specific of car brands positioning according to its life cycle 73

Synytsya N.A.
Forming a organizational-economic mechanism of enterprise performance management 76

Smachylo V.V., Emelyanova K.S.
Research category «socially responsible of business» 80

Sopotsko O.Yu.
Development of mechanism to manage of supply perishable cargo 85

Tkachuk V.A.
Mechanism of introduction of modern standards in the sphere of social welfare of rural population 91

Uhodnikova O.I.
Organizational-economic mechanism of the formation and using of the development potential building enterprises 95

Chernenko D.S.
Approaches to interpretation of the concept of «investment» 98

Shaposhnykov K.S.
Modern features of business management service enterprises 101

Yurchak E.V.
Current status of concepts brand and brending in the restaurant business 105

Yatsuta O.S.
Formation of the state regulation system of logistic services market in Ukraine 112

LAW SCIENCES

Nesterenko A.S.
Financial legal mechanism as the object of the financial system of the state 118

Nedoborovska K.V., Savych O.S.
Normative and legal definition of cargo at the national and international level 121

Prikhodko Yu.P.
Characteristic evidence of the use of explosive devices in the place of the crime explosion 125

PEDAGOGICAL SCIENCES

Vovk O.R.
Main characteristics of the cognitive component of readiness of students to humanistic resolve situation f moral choice 130

Hrychanyk N.I.
The problem of teaching future teachers of foreign literature to school analysis of epic works during their methodical preparation 133

Labunets Yu.O.
J. R. R. Tolkien's theoretical and methodological approaches of the moral personality's education organization and prospects of their implementation in educational mass practice activity 137

Zakusilova T.A.
Technology of forming clinical thinking of students of medical college specialty «Nursing» 141

Lyakh O.V.
The ways of forming the intonational skills of the future english language teachers 145

Nakonechna O.V., Kapitan O.G.
Social-educational prevention of aggressiveness of children of senior preschool age 148

Oliynyk M.I.
Regulation of training future specialists preschool education in Eastern Europe (based on analysis of regulations)........ 151
Tkachuk O.G.
The formation of «Leadership» as professionally important quality of future doctors........ 156
Ushakova L.I.
Linguoculturological component of language personality........ 159
Chayka O.M.
Analysis of the current state of development of creative independence of students in the study of methods of teaching foreign literature........ 162
Chumak L.V.
Utilization of the project technology in the system of the out-of-class educational work of the comprehensive school........ 166

MEDICAL SCIENCES

Gubenko V.P., Melnichenko L.V., Goncharenko L.I.
Dynamics muscle tone in patiens with myofascial lumbar pain syndrom........ 170
Klityns'ka O.V., Mochalov Iu.O., Dyachuk Ch.G., Rozluts'ka V.Z., Strichko N.F.
Features of dental caries among senior schoolchildren in Uzhgorod........ 174
Koval V.Yu.
The role of a_1-antitrypsin in chronic pancreatitis........ 177
Kotsar E.V., Kochneva E.V., Zikrach V.S.
Characteristic antibiotokosensitivity of stain Staphylococcus aureus, isolated from medical student........ 180
Padalka A.I.
Complex estimation of the state of dental health of schoolchildren of Poltava........ 183

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Dovhaliuk T.A., Voloshyna V.O.
Concept of thinking as metacognitive process in psychological science........ 187
Martsynyak-Dorosh O.M.
The sense of the meaning of life as a subjective indicator of compensation for women who are overweight and obese........ 192
Simkiv M.V.
Money as a socio-psychological phenomenon........ 195
Ushakova I.M., Skidan G.V.
Life orientations displaced persons as a component of experience traumatic situation........ 198

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Kavyerina A.S.
Key tendencies in the Ukrainian media space........ 204

POLITICAL SCIENCES

Bedrak N.M.
Lobbying as a component of political representatives........ 208
Sokur O.V.
Theoretical basis of European integration: conceptual dimension........ 211

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Rozhkova T.A.
The using funds of physical rehabilitation in posture correction technology of qualified athletes who are specialized in sports dancing........ 216

CULTURAL STUDIES

Dorozhkin A.S.
Interpretation of the phenommenon of mass culture at the present stage of social development........ 220
Pavlishcheva Ya.O.
Marginality in the context of gender relations........ 223
Salata G.V.
A Human as the Unity of Natural and Cultural in the Context of Transformation of Modern Education........ 227

STATE ADMINISTRATION

Artemenko I.A.
State Financial stability as a part of the macroeconomic stability of the national economy........ 232
Zabolotna N.M.
Youth with disabilities NGOS participation in state policy formation and realization........ 237
Matyushenko E.I.
Comparative analysis of organizational structure of departments of ecology and natural resources of regional state administrations........ 237

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 051.21:621:339.138.005.6

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГУ ВІТЧИЗНЯНИХ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Гуржій Н.М.
Запорізький національний університет

Досліджено теоретичні питання якості стратегічного маркетингу. Визначено складові системи управління стратегічним маркетингом, їх сутність та взаємозв'язок. Детально охарактеризовано основні елементи підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу: бенчмаркінг, маркетинг відносин, креативний маркетинг соціальний маркетинг, інноваційний (проектний) маркетинг, електронний маркетинг, екологічний маркетинг. Запропоновано методику оцінки рівня якості управління стратегічним маркетингом за зазначеними видами маркетингу. Виявлено проблеми в управлінні якістю стратегічного маркетингу на вітчизняних машинобудівних підприємствах.

Ключові слова: стратегічний маркетинг, якість маркетингу, система управління стратегічним маркетингом, бенчмаркінг, маркетинг відносин, креативний, соціальний, інноваційний, електронний та екологічний маркетинг.

Постановка проблеми. Глобалізація та інтеграція економіки України в світовий простір поставили перед вітчизняними промисловими підприємствами цілий ряд проблем, які мають як теоретичне, так і організаційно – методичне значення і пов'язані з необхідністю адаптації до жорстких конкурентних умов. Ця адаптація приводить промислові підприємства до пошуку і застосування нових методів і прийомів роботи. В умовах ринку в конкурентній боротьбі перемагає той, хто ефективніше за інших забезпечує високу якість своєї продукції. Наскільки промислове підприємство здатне задовольнити попит та високо оцінюватиметься якість його діяльності, настільки воно і забезпечить себе стабільною роботою в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завьялов П.С. надає поняття якості маркетингу професора К. Брокхоффа, який виділяє певну сукупність аспектів якості (філософський, поведінковий, інформаційний, аспект принципу дій, аспект диференціації, організаційний та соціальний аспекти), отриманих на підставі аналізу діяльності 10 фірм робить висновок, що якість маркетингу «... визначається ступенем задоволеності фірмою-товаровиробником запитів та побажань споживачів» [1, с. 16].

Короткова А.В., Синяєва І.М. розглядають якість маркетингу як сукупність властивостей маркетингової діяльності, що визначають її спроможність виконувати функції маркетингу [2, с. 341]. Автори визначають, що основна увага при оцінці якості маркетингу приділяється певним окремим видам діяльності, до формування системи яких можна використовувати три підходи: 1) види діяльності за окремими СГП (стратегічні господарчі підрозділи) підприємства; 2) види діяльності у відповідності до структури маркетингового управління – маркетингові рішення, маркетингові програми, система управління; 3) види діяльності у відповідності до комплексу маркетингу: товар, ціна, збут та просування [2, с. 342].

Синяєва І.М. пропонує здійснювати якість здійснення наступних функцій маркетингу: «постачальник», «споживач», «маркетингові комунікації», «якість послуг та обслуговування», «соціально-ділова активність», «імідж» та визначає відповідні показники оцінки якості маркетингу за цими функціями [2, с. 342]. На наш погляд, дана методика розкриває внутрішні аспекти якості маркетингової діяльності, але не передбачає її оцінку у порівнянні з конкурентами, що не дозволяє визначити напрямки одержання конкурентних переваг.

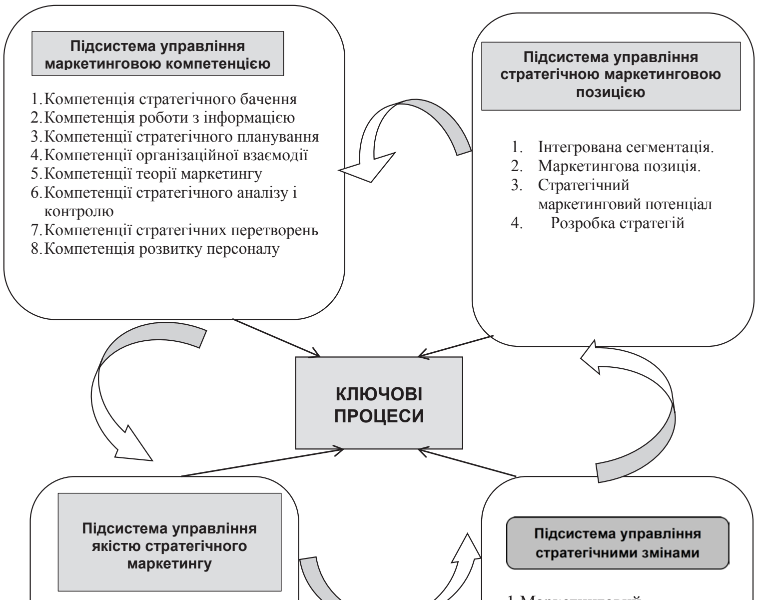

Рис. 1. Система управління стратегічним маркетингом (авторський підхід)

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що незважаючи на значну актуальність проблем здійснення якісного маркетингу, науковцями не розроблено теоретичних і методичних основ оцінки якості стратегічного маркетингу доступних для практичного застосування в аналітичній роботі підприємств.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних складових підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу та їх оцінка.

Виклад основного матеріалу. Ефективне управління стратегічним маркетингом, що сприяє забезпеченню ним довгострокових конкурентних переваг, базується на реалізації чотирьох ключових процесів: формування і реалізація організаційних структур маркетингу, формування і реалізація стратегічного

© Гуржій Н.М., 2015

маркетингового потенціалу, формування стратегічного набору, формування і адаптація комплексу маркетингу, які є основою системи управління стратегічним маркетингом (рис. 1).

Система управління стратегічним маркетингом поєднує чотири підсистеми:

– підсистему управління стратегічною маркетинговою позицією,

– підсистему управління маркетинговою компетенцією,

– підсистему управління стратегічним маркетинговим потенціалом,

– підсистему управління якістю стратегічного маркетингу.

В сучасних умовах для завоювання стійких ринкових позицій вирішального значення набуває підсистема управління якістю стратегічного маркетингу, яка спрямована на забезпечення ефективного функціонування підприємства у нестабільному конкурентному просторі і отримання стійких конкурентних переваг; формування стійких, довготривалих відносин з реальними і потенційними клієнтами з метою підвищення лояльності споживачів до товарної марки; використання креативного, інноваційного підходу в процесі здійснення маркетингової діяльності та інше.

На нашу думку, якісна маркетингова діяльність підприємства повинна інтегрувати у свій склад такі її види, як бенчмаркінг, маркетинг відносин, креативний маркетинг, соціальний маркетинг, інноваційний, електронний та екологічний маркетинг в напряму забезпечення довгострокових конкурентних переваг.

Найвищого рівня якості стратегічного маркетингу можуть досягти ті підприємства, які прагнуть до постійного вдосконалення маркетингових процесів, інструментів та технологій на підставі бенчмаркінгу, який включає комплекс засобів, що дозволяють систематично находити, оцінювати та організовувати використання всіх позитивних переваг чужого досвіду в роботі власного підприємства. Бенчмаркінг охоплює широке коло проблем, починаючи з вироблення стратегії маркетингової діяльності і закінчуючи розподілом ресурсів підприємства на її реалізацію.

Якісна система бенчмаркінгу підприємства повинна охоплювати наступні його види:

1) стратегічний бенчмаркінг – систематичний процес, спрямований на оцінку альтернатив, реалізацію стратегій і вдосконалення діяльності на основі вивчення успішних стратегій зовнішніх підприємств-партнерів;

2) конкурентний бенчмаркінг – порівняння свого підприємства з конкурентами за максимальною кількістю параметрів;

3) бенчмаркінг клієнта – вимір рівня задоволеності клієнтів та порівняння його з характеристикою конкурентів;

4) операційний бенчмаркінг – порівняння ключових операцій двох або більше підприємств, які діють в одному і тому ж секторі (бенчмаркінг маркетингових витрат);

5) функціональний бенчмаркінг – порівнянням певних функцій двох абобільше підприємств, які діють в одному і тому ж секторі (фінансовий бенчмаркінг, маркетинговий бенчмаркінг та інше);

6) бенчмаркінг процесу – має на увазі роботу по зміні певних показників для можливості їх порівняння з фірмами, характеристика яких випереджає дане підприємство в аналогічних процесах;

7) внутрішній бенчмаркінг – порівняння характеру і якості роботи аналогічних підрозділів підприємства.

Маркетинг відносин спрямований на встановлення довгострокових, конструктивних відносин зі споживачами і іншими партнерами по бізнесу. За його допомогою формуються резерви більш якісного задоволення потреб споживачів, спроможності до швидкої реакції на зміни безпосереднього маркетингового оточення, можливості одержання стійких конкурентних переваг.

Система маркетингу відносин характеризується якістю відносин підприємства з суб'єктами взаємодії:

1) рівень якості відносин з внутрішніми контактними аудиторіями підприємства (персонал, акціонери, власники);

2) рівень якості відносин з покупцями;

3) рівень якості відносин з посередниками;

4) рівень якості відносин з постачальниками;

5) рівень якості відносин із зовнішніми контактними аудиторіями (фінансові кола, політичні кола, засоби масової інформації, громадські організації).

Висока інтенсивність конкуренції, що супроводжує функціонування вітчизняних підприємств потребує постійного пошуку нових нестандартних оригінальних ідей, що дозволить створити систему конкурентних переваг, знайти саме той маркетинговий інструментарій, який буде сприяти відмітності та неповторності підприємства, його товарів та бренду. Це обумовлює необхідність активного використання креативного маркетингу в системі управління стратегічним маркетингом.

Термін креативний маркетинг вперше ввів Джей Конрад Левінсон у своїй роботі «Партизанська креативність» (Guerrilla Creativity). Під креативним маркетингом розуміється використання нестандартних інструментів пропозиції та просування продукту, які дозволяють «зачепити» навіть ті категорії цільової аудиторії, які складно зацікавити іншими методами. Креативний маркетинг має на увазі розробку незвичайних акцій, організацію заходів, що запам'ятовуються, включення в стратегію просування нових ходів і багато що інше.

Об'єктом креативності в процесі стратегічного маркетингу можуть бути: стратегії на основі маркетингу (корпоративна стратегія, конкурентна стратегія, продуктово-ринкова стратегія), маркетингова товарна стратегія, маркетингова цінова стратегія, маркетингова збутова стратегія, маркетингова стратегія просування, маркетингова кадрова стратегія.

Одним з напрямків креативного маркетингу є латеральний маркетинг як нова система поглядів, яка міняє уявлення про традиційні методи маркетингу, доповнює його новими можливостями створення інноваційних ідей, розкриває секрет креативного мислення. Фернандо Тріас де Без та Філіп Котлер вказують, що «латеральний маркетинг – це робочий процес, який при додатку до існуючих товарів або послуг дає в результаті інноваційні товари і послуги, що охоплюють потреби, цільових споживачів або ситуації, не охоплені в даний час, і, таким чином, є процесом, які передбачає високі шанси для створення нових категорій або ринків». За ідейну основу латерального маркетингу Котлер взяв принципи латерального мислення, сформульовані Едвардом де Боно для позначення непрямого та творчого підходу для рішення проблем [3, с. 124].

Латеральне мислення відрізняється від класичного наукового (вертикального) мислення тим, що відмовляється від оцінок реалістичності пропонованих рішень проблеми. Увага натомість фокусується на інноваційності ідей, які можуть стати лише проміжною ланкою для згодом реальних та оригінальних рішень. Таким чином, методики латерального мислення мають на меті збільшити відкритість до нового шляхом відмови від критики нових рішень.

Філіп Котлер вказує, що латеральне мислення можна використовувати на трьох різних рівнях маркетингу: на рівні ринку; на рівні товару або послуги; на рівні маркетингу-міксу. Для практики діяльності торговельних підприємств найбільш доцільним є застосування креативного маркетингу першого і третього рівнів. Це дозволило виділити наступні критерії оцінки креативного маркетингу в системі управління стратегічним маркетингом:

1) рівень креативності в процесі формування стратегічного набору;

2) ступінь креативності (новизна, унікальність, неповторність) у розробці політики обслуговування споживачів підприємства;

3) ступінь креативності у формуванні цінового стимулювання споживачів;

4) ступінь креативності маркетингової комунікаційної політики підприємства;

5) творчий потенціал робітників підприємства.

Соціальний маркетинг спрямований на укріплення позиції бренда в очах споживачів і реалізується за допомогою наступних заходів:

1) фандрайзинг – ряд заходів, спрямованих на залучення ресурсів на некомерційні проекти, для благодійних організацій або для забезпечення соціально значущих заходів;

2) стимулювання продажів – проведення акцій, при яких частина одержаних коштів направляється в благодійні фонди, дитячі дома та ніше;

3) event-маркетинг (маркетинг подій) – інтегрований заходи, спрямовані на просування торгової марки або продукту компанії за допомогою яскравих та пам'ятних подій:

– спеціальні заходи – організація подій з метою створення рекламного повідомлення, занурення учасників акції в цінність і суть бренду;

– проведення семінарів, тренінгів, шкіл, конференцій для дилерів, з метою зміцнення і розширення мережі дистрибуції;

– ігровий промоушн – залучення споживачів до гри з метою завоювання їх зацікавленість до продукту і бренду;

– провокаційний маркетинг – експлуатації людської цікавості і миттєвого реагування на події скандального характеру з метою стимулювання інтересу до торгової марки або продукту.

4) спонсорство благодійних заходів;

5) індивідуальна благодійність – добровільна допомога робітників підприємства школярам, студентам, дитячим будинкам;

6) корпоративна благодійність;

7) інвестицій у поліпшення екології та охорону здоров'я.

Сучасні промислові підприємства для забезпечення стійкої позиції на ринку повинні займатися пошуком нових конкурентних переваг, уникати логічно раціональної поведінки, щоб завжди бути на крок попереду від свої конкурентів. В цих умовах значне місце в системі управління стратегічним маркетингом належить активному використанню принципів, підходів і методів інноваційного маркетингу, який пов'язаний з аналізом стратегічних ринкових позицій підприємства, визначенням основних напрямків його інноваційного розвитку, а також з розробкою і реалізацією заходів комплексу маркетингу інновацій щодо певних товарів і ринків. Використання інноваційного маркетингу торговельними підприємствами передбачає постійний пошук і впровадження інновацій у сфері формування асортименту, цінового стимулювання, комунікаційної політики.

Сучасний стан економіки характеризується реформуванням методів управління економічними об'єктами, переорієнтацією бізнес-процесів підприємств, що відбуваються на тлі швидкого розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій і систем. Істотну роль в цьому процесі грає новий вигляд економічної діяльності – електронний бізнес, який розглядається як особлива форма бізнесу, що реалізується в значній мірі за допомогою впровадження інформаційних технологій в процеси виробництва, продажу і розподілу товарів і послуг. Електронний маркетинг як елемент електронного бізнесу відкриває широкі можливості у вирішенні завдань оптимізації маркетингової діяльності, зміщуючи акценти в область швидкості прийняття адекватних інформаційним потоком рішень. Практична реалізація електронного маркетингу, що забезпечує створення цінності товару, тобто надання якісних товарів відповідно до потреб покупця, здійснюється на базі корпоративної інтегрованої інформаційної системи, що має доступ до світових ресурсів мережі Інтернет.

Оцінити практику використання засобів електронного маркетингу можна за допомогою наступних критеріїв:

1) наявність власного веб-сайту в Інтернеті

2) ступінь використання методів популяризації веб-сайтів – реклама в пошукових системах Google, Яndex, Rambler; пошукова оптимізація сайту;

3) ступінь використання інструментів по роботі з аудиторією – опитування покупців, аналіз поведінки користувачів на сайті, підтримка користувачів/клієнтів (консультації, наявність сегментованих за певними критеріями відповіді на «питання, що найбільш часто ставляться, можливість покупки та оплати товару, забезпечення комунікацій між користувачами та інше;

4) ступінь рекламної активності в мережі Інтернет-банерна реклама, контекстна реклама, публікації на сайтах новин, рекламні розсилки, адресні розсилки та інше;

5) ступінь використання аффіліативного маркетингу (партнерський маркетинг), як методу просування продавцями бізнесу в мережі в якому партнер отримує винагороду за кожного відвідувача, підписчика, покупця, здійснені завдяки його зусиллям;

6) ступінь використання непрямих форм реклами (вірусний маркетинг, прихований маркетинг) за допомогою блогів і тематичних співтовариств, соціальних мереж, сайтів соціальних новин.

Таблиця 1

Методика оцінки рівня якості управління стратегічним маркетингом

Формули розрахунку
$R_Q = \dfrac{\sum_{i=1}^{n} \bar{q}_i \times \alpha_i}{\sum_{i=1}^{n} \bar{q}_i^{\max} \times \alpha_i} \times 100\%$
Умовні позначення
R_Q – показник рівня якості управління стратегічним маркетингом; i – кількість складових підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу; α_i – вага i-го показника; n – кількість показників оцінки; $\bar{q}_i$ – експертна оцінка i-тої складової підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу; $\bar{q}_i^{max}$ – максимальна оцінка i-тої складової підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу.
Інтерпретація результатів
$R_Q \to 100\%$ – максимальний показник рівня якості управління стратегічним маркетингом

Зростання інтересу до екологічних проблем суспільства пов'язано з швидким розвитком технологій та процесів, які знижують негативний вплив на оточуюче середовище. Екологічний маркетинг передбачає пошук і реалізацію такої політики, яка наряду із задоволенням інтересів виробників та споживачів буде підтримувати баланс соціально-економічних та екологічних інтересів суспільства в цілому. До основних напрямків реалізації екологічного маркетингу на рівні підприємств належать наступні:

1) нові форми реклами;
2) нові форми упакування;
3) спеціальні заходи – розробка та реалізація заходів, спрямованих на захист навколишнього середовища від забруднення.

Оцінимо використання зазначених видів маркетингу в практиці діяльності машинобудівного підприємства експертним шляхом за допомогою 10-ти бальної шкали оцінки, що дозволить розрахувати рівень якості управління стратегічним маркетингом за методикою наведеною у таблиці 1.

Як свідчать результати проведеного дослідження в переважної кількості підприємств спостерігається середній рівень якості управління стратегічним маркетингом (ПАТ «Мотор СІЧ» – 45,23%, ПАТ «ЗТР» – 50,28%, ПАТ «ЗАЗ» – 43,56%), за винятком ПАТ «ЗМЗ» рівень якості якого оцінюється, як низький (38,81%). Розглядаючи структурні елементи даної підсистеми слід відзначити, що найбільш повною мірою підприємства в своїх діяльності використовують заходи електронного маркетингу, інноваційного маркетингу та маркетингу відносин. Найбільш слабкими ділянками роботи досліджуваних підприємств є бенчмаркінг, соціальний та екологічний маркетинг.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна зробити висновок, що системне використання всіх елементів підсистеми управління якістю стратегічного маркетингу дозволить фахівцям промислових підприємств формувати дієвий маркетинговий стратегічний набір.

Список літератури:

1. Завьялов П. С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах / П. С. Завьялов. – М.: Инфра-М, 2002. – 496 с.
2. Управление маркетингом: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по спец-ти 061500 «Маркетинг» / под ред. А. В. Короткова, И. М. Синяевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 463 с.
3. Котлер Ф. Латеральный маркетинг: технология поиска революционных идей / Филип Котлер, Фернандо Триас де Бес; пер. с англ. – М.: Альпина Паблишера, 2010. – 206 с.

Гуржий Н.Н.
Запорожский национальный университет

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ СТРАТЕГИЧЕСКОГО МАРКЕТИНГА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы качества стратегического маркетинга. Определены составляющие системы управления стратегическим маркетингом, их сущность и взаимосвязь. Детально охарактеризованы основные элементы подсистемы управления качеством стратегического маркетинга: бенчмаркинг, маркетинг отношений, креативный маркетинг социальный маркетинг, инновационный (проектный) маркетинг, электронный маркетинг, экологический маркетинг. Предложена методика оценки уровня качества управления стратегическим маркетингом по указанным видам маркетинга. Выявлены проблемы в управлении качеством стратегического маркетинга на отечественных машиностроительных предприятиях.
Ключевые слова: стратегический маркетинг, качество маркетинга, система управления стратегическим маркетингом, бенчмаркинг, маркетинг отношений, креативный, социальный, инновационный, электронный и экологический маркетинг.

Hurzhiy N.N.
Zaporizhzhya National University

QUALITY MANAGEMENT STRATEGIC MARKETING OF DOMESTIC ENGINEERING ENTERPRISES

Summary
Discovered the theoretical issues of quality of strategic marketing. Determined the composition of strategic marketing system, their nature and relationship. Described in detail the basic elements of quality management subsystems of Strategic Marketing: Benchmarking, relationship marketing, social marketing creative marketing, innovative (project) marketing, email marketing, environmental marketing. Proposed the method of assessing the level of quality of strategic marketing for these types of marketing. The problems in quality management of strategic marketing for the domestic machine-building enterprises were researched.
Keywords: strategic marketing, quality marketing, strategic marketing management system, benchmarking, marketing relations, creative, social, innovation, e-marketing and environmental.

УДК 336.71:330.322

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

Заславська О.І., Коваль Г.С.
Ужгородський національний університет

У статті висвітлено теоретичні положення та сутність інвестиційної діяльності банків. Здійснено аналіз обсягів та структури кредитно-інвестиційного портфеля банківського сектору України. Досліджено основні причини низької ефективності інвестиційної складової діяльності українських банків. Розглянуто проблеми розвитку банківської інвестиційної діяльності в сучасних умовах. Запропоновано шляхи активізації банківської діяльності у сфері інвестування та фінансової підтримки реального сектора економіки України.

Ключові слова: банк, інвестиції, інвестиційна діяльність, кредит, кредитно-інвестиційний портфель, цінні папери.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, що склалися в економіці України, особливо гостро постає проблема активізації інвестиційної діяльності. Ринкова трансформація економіки України неможлива без створення потужної банківської системи. Глибоко проникаючи в усі сфери економіки, банківські установи здійснюють активний вплив на економічне зростання та соціальний розвиток країни. Комерційні банки забезпечують трансформацію капіталу та виступають посередниками у перерозподілі фінансових ресурсів між економічними суб'єктами. Виконуючи роль фінансових посередників, банки забезпечують, по-перше, концентрацію тимчасово вільних грошових коштів; по-друге, перерозподіл акумульованих ресурсів відповідно до потреб економіки; по-третє, прискорення, упорядкування та раціоналізацію грошового обороту; і, по-четверте, здійснення збалансованої діяльності, спрямованої на досягнення як власних інтересів, так і інтересів суспільства загалом. Від здатності раціонально управляти активами та пасивами банків значною мірою залежить інтенсивність інвестиційних процесів, динаміка розвитку виробництва товарів та надання послуг, обсяги товарообороту, а в кінцевому результаті – добробут населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання функціонування інвестиційного ринку, а також інвестиційних операцій банків займають досить вагоме місце в наукових дослідженнях як за кордоном, так і в Україні. У цьому напрямі активно працюють такі вітчизняні фахівці як А. Болдова, І. Бланк, Т. Васильєва, Н. Власенко, В. Капран, І. Кривцун, О. Колодізєв, О. Костюк, Ю. Лапіна, Б. Луців, О. Ляхова, Т. Майорова, Г. Романова, В. Стельмах. Зарубіжний досвід ведення банківської інвестиційної діяльності досліджено в роботах Д. Блекуела, О. Буреніної, Є. Жукова, Л. Ігоніної, Дж. Кейнса, О. Лаврушина, Д. Сінкі, В. Слєпова, Ф. Фабоцці тощо. Але сьогодні продовжуються наукові пошуки шляхів удосконалення та розвитку інвестиційного ринку і посилення ролі та значення банків на ньому.

Мета статті. Метою роботи є дослідження економічної природи інвестицій та розробка шляхів удосконалення реалізації банківської інвестиційної діяльності на основі теоретичного обґрунтування сутності та особливостей інвестиційної діяльності банків України у контексті забезпечення стабільного й динамічного функціонування банківської системи в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Історично термін «інвестиційна банківська діяльність» з'явився в Англії в середині XIX століття після того, як банки почали повністю брати на себе нові випуски цінних паперів з метою подальшого їх продажу від свого імені кінцевим інвесторам, і був ґрунтований на двох поняттях – сприяння в укладенні договорів позики та створення консорціумів з розміщення цінних паперів. Це означає, що кредитна форма задоволення інвестиційного попиту і випуск цінних паперів є основними формами інвестування, основою яких є кредит [6].

За своєю сутністю інвестиції є надзвичайно складним поняттям, що інтегрує в собі різні економічні процеси, які впливають на виробництво, розподіл, обмін та споживання національного продукту, тобто вони є фундаментальною основою суспільного відтворення. На макрорівні інвестиції забезпечують фінансування механізму зростання і розвитку економіки країни. На мікрорівні інвестиції виступають як інструмент, у який можна вкладати кошти для отримання прибутку [1].

Нормативно-правове забезпечення інвестиційного процесу законодавчо закріплене в Законі України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р., у якому інвестиціями вважаються усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект [11].

Інвестиційна діяльність в Україні реалізується через налагоджену систему фінансових інститутів, але ключову роль тут відіграє банківська система. Вона перебуває у постійному розвитку і пропонує нові види фінансових послуг що спонукає до активнішої взаємодії між собою фінансових інститутів, представників реального й фінансового секторів економіки і сприяє, тим самим, активізації підприємницької діяльності та розвитку економіки в країні. Доцільно зауважити, що банки виступають як автономні, незалежні комерційне підприємство, які є основною ланкою, що постачає народне господарство додатковими грошовими ресурсами [1].

Сьогодні вкладення банків в економіку України здійснюється у двох основних формах:
– пряме фінансування інвестиційних проектів;
– вкладення в цінні папери.

До інвестиційних вкладень також варто віднести банківські інвестиційні кредити, оскільки вкладення в цінні папери та надання кредитів формують кредитно-інвестиційний портфель банку.

Інвестування банку в рухоме і нерухоме майно, варто розглядати окремо від інвестування в цінні папери. Ключовим моментом в забезпеченні інвестиційних процесів економічного розвитку держави чи регіону є визначення відповідного механізму регулювання інвестиційної діяльності, який забезпечить формування набору інвестиційних потоків, що сприятимуть максимальному ефекту в розвитку даної території.

© Заславська О.І., Коваль Г.С., 2015

Класифікація форм інвестиційної діяльності комерційних банків у сучасній літературі та банківській практиці здійснюється на основі загальних критеріїв систематизації форм і видів інвестицій, але в той же час має деякі особливості враховуючи специфіку банківської діяльності. Як уже згадувалось, відповідно до об'єкту вкладення коштів можна виділити вкладення в реальні економічні активи (реальні інвестиції) і вкладення у фінансові активи (фінансові інвестиції).

Залежно від мети вкладень банківські інвестиції можуть бути прямими, спрямованими на забезпечення безпосереднього управління об'єктом інвестування; портфельними, що не переслідують цілей прямого управління інвестиційним об'єктом, а здійснюються з розрахунку на отримання доходу у вигляді потоку відсотків і дивідендів або внаслідок зростання ринкової вартості активів [4].

Усі банківські операції з цінними паперами можна поділити на три основні групи:

– емісійні – пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу;

– клієнтські – посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів;

– інвестиційні – активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені [1].

Реалізація банківськими установами інвестиційної діяльності має бути пов'язана з прийняттям конкретних рішень у сфері нарощування обсягів банківських інвестиційних ресурсів. Від того, наскільки банки приділятимуть увагу формуванню даних ресурсів залежить їх спроможність здійснювати активні інвестиційні операції. Відтак, інвестиційний потенціал банку можна поділити на власний і залучений. Власний інвестиційний потенціал банку формують його статутний капітал, резервний капітал, банківський прибуток тощо, а залучений інвестиційний потенціал – грошові кошти, розміщені у депозитах, банківських векселях тощо.

Недостатній рівень акумулювання фінансових ресурсів, залежність від зовнішніх джерел фінансування. Проте невизначені умови зовнішнього та внутрішнього середовищ, у яких сьогодні працюють банки вимагають від них комплексних підходів до організації інвестиційно-орієнтованої діяльності на ринку цінних паперів, а саме стратегічних напрямів реалізації інвестиційної діяльності банків на ринку з урахуванням фінансового забезпечення, визначення та впровадження адекватного комплексу заходів щодо зниження фінансових ризиків.

З огляду на це, можна виділити основні характерні риси інвестиційно-орієнтованих банків. Вони полягають у такому:

– велика універсальна кредитна установа поєднує велику кількість допустимих видів діяльності на ринку цінних паперів, а також на деяких інших фінансових ринках;

– головною вважається діяльність щодо залучення фінансування за рахунок цінних паперів;

– банк, будучи самостійною, ліквідною та кредитною установою оперує, передусім, на оптових фінансових ринках;

– пріоритетність використання вбачається у середньо- та довгострокових вкладеннях;

– цінні папери є основою його кредитно-інвестиційного портфелю, при цьому більшість банків більшою мірою орієнтуються на недержавні цінні папери;

– банк вступає у взаємини з усіма учасниками ринку інвестування;

– саме банки в умовах високої невизначеності на досліджуваному ринку виявляються практично єдиним інститутом, здатним вирішувати комплекс завдань щодо ідентифікації, оцінки, аналізу, управління, контролю та моніторингу специфічних ризиків інвестування;

– банки мають виключне право здійснювати розрахунково-касові операції, що забезпечує їм доступ до позикових ресурсів у великих обсягах навіть у таких економічних умовах, при яких інші посередники ринку інвестування зіштовхуються з різким скороченням операцій [3].

Банківський кредит є одним із можливих джерел інвестиційних ресурсів. Займаючись кредитно-інвестиційною діяльністю, банки виходять на інвестиційний ринок як особливі суб'єкти, які виконують не стільки роль інвестора, скільки роль посередника, який акумулює на ринку тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та трансформує їх у кредитні ресурси інвестиційного призначення. Участь банків в інвестиційних процесах сприяє рівномірному розподілу фінансових ресурсів між різними сферами підприємницької діяльності.

Так за 2014 рік активи банківського сектору зменшились на 2,1% – до 1013024,65 млн. грн. (за 2013 рік зросли на 0,007%). Станом на 01.01.2015 р. сума наданих кредитів становила 753117,1 млн. грн. З них 151925,77 млн. грн. – кредити, надані фізичним особам та 638565,3 млн. грн. – кредити, що надані суб'єктам господарювання. Вкладення у цінні папери становили 92367,1 млн. грн., що на 7807,1 млн. грн. більше ніж у попередньому році (станом на 01.01.2014 р. – 84560 млн. грн.) [10].

Отже, основною складовою кредитів протягом року були кредити, надані суб'єктам господарювання та небанківським фінансовим установам.

Джерелами формування кредитно-інвестиційного портфеля банків виступають як власні, так і позикові та залучені фінансові ресурси, що передбачає зміну його обсягів пропорційно масштабам розвитку банківської сфери. На рис. 1 представлено обсяги кредитно-інвестиційного портфеля банків України.

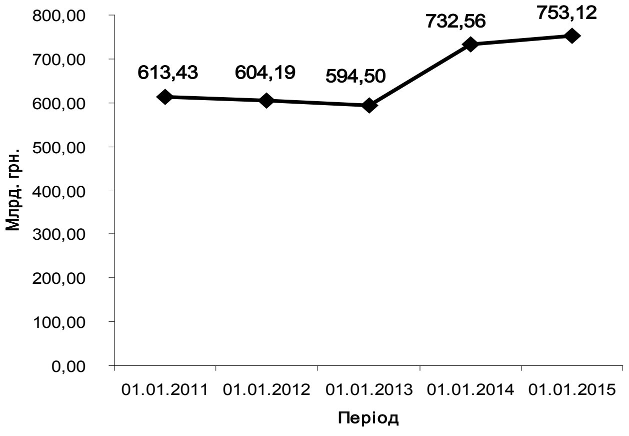

Рис. 1. Динаміка кредитно-інвестиційного портфеля банків України протягом 2010–2014 рр.*

* *Джерело: [9]*

Аналізуючи наведені статистичні дані, варто відзначити, що найбільшого значення обсяги кредитно-інвестиційного портфеля банків України досягають станом на кінець 2014 р., до чого відбувається поступове збільшення показника, що, відповідно, свідчить про підвищення інвестиційної активності банківських установ у зазначений період.

Серед основних причин стримування інвестиційної діяльності банків, в період з 2010 по 2013 рр., можна виділити такі:

– невідповідність термінів ресурсної бази та інвестиційних проектів (на сьогодні значну частку в структурі пасивів банку становлять короткострокові ресурси, тоді як здійснення інвестицій передбачає довгостроковий характер);

– низький рівень платоспроможності позичальників (суб'єкти господарювання не завжди в змозі надати достатні гарантії щодо повернення отриманих кредитів);

– значний рівень ризиків інвестування для банків (нестабільність стану національної економіки не дозволяє прогнозувати результат реалізації інвестиційних проектів підприємствами та, відповідно, рівень рентабельності інвестованих ресурсів);

– високі ставки відсотка за кредитами (ризикованість інвестиційних кредитів є однією з причин, що стимулює банки підвищувати ставки для забезпечення дохідності операцій);

– відсутність дієвих стимулів банківського інвестиційного кредитування державою [9].

Для більш детального аналізу доцільно розглянути також структуру кредитно-інвестиційного портфеля банків України (рис. 2).

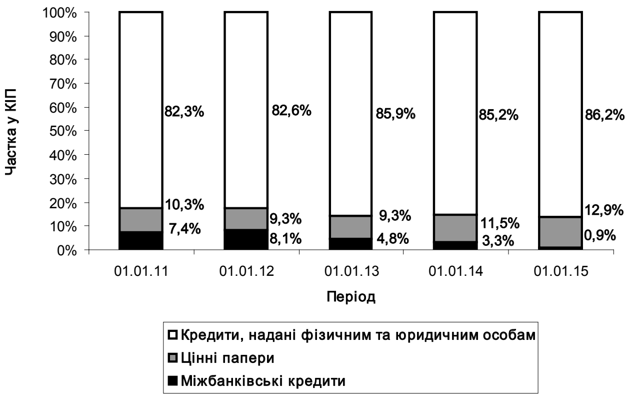

Рис. 2. Структура кредитно-інвестиційного портфеля банків України протягом 2010–2014 рр.*

** Джерело: [9]*

Дані рис. 2 свідчать, що основною складовою кредитно-інвестиційного портфеля банків України виступають саме кредити, надані фізичним та юридичним особам (у тому числі й інвестиційного характеру). Однак при цьому протягом аналізованого періоду відбулися досить значні зміни у співвідношенні двох інших компонентів. Так, частка міжбанківських кредитів станом на 01.01.2015 р. досягла мінімального рівня протягом досліджуваного періоду, що в даному контексті є позитивним фактором, оскільки даний вид кредитування не передбачає прямого впливу на забезпечення реального сектора економіки інвестиційними ресурсами, маючи лише опосередковане значення у процесах перерозподілу коштів між банківськими установами.

Натомість, питома вага інвестицій у цінні папери характеризується поступовим зростанням протягом аналізованого періоду, що, однак, може свідчити як про збільшення обсягів інвестицій у цінні папери юридичних осіб, так і про політику банків щодо управління ризиками діяльності шляхом купівлі цінних паперів, емітованих державою [9].

Формування кредитно-інвестиційного портфеля банку є непростим і досить важливим завданням, оскільки потребує узгодження суперечливих критеріїв: максимізації прибутку та мінімізації ризику. Загалом, виникає необхідність в оптимізації кредитно-інвестиційного портфеля, що дасть змогу підвищити ефективність кредитних й інвестиційних операцій. При цьому основним завданням є визначення оптимального співвідношення між кредитною й інвестиційною діяльністю комерційного банку. У зв'язку з цим дослідимо тенденції зміни основних показників кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняних банків, що наведена у таблиці 1.

Як свідчать дані таблиці 1, станом на 01.01.2013 р. кредитно-інвестиційний портфель (КІП) банків в Україні склав 669 075,04 млн. грн., що на 80 586,08 грн. менше, ніж за аналогічний період 2014 р., і на 87 251,63 млн. грн. менше, ніж на початку 2015 р. Таким чином, протягом зазначеного періоду спостерігається поступове нарощування обсягів кредитно-інвестиційного портфеля вітчизняними банками.

Лідером за обсягом кредитно-інвестиційного портфелю в Україні є Приватбанк, друге місце посідає Ощадбанк, а на третьому – Дельта банк.

Темп приросту кредитного портфеля у 2014 році склав 12,04%, а на початок 2015 року даний показник дорівнював 0,8%, що вплинуло також і на динаміку валового внутрішнього продукту за відповідні періоди. Отримання довгострокових кредитів на інвестиційні цілі супроводжується труднощами як із сторони позичальника, так і кредитора. Перший в умовах рецесії, фіксує падіння прибутків та не може залучати дорогі фінансові ресурси на тривалий період. Другий детальніше оцінює кредитні, макроекономічні, політичні та інші ризики та не має змоги знизити вартість фінансових ресурсів [8].

Загалом можна виділити ознаки, які характеризують кредитно-інвестиційну діяльність банку – це надання грошових коштів на довгостроковій основі на умовах платності, поверненості, строковості з метою реалізації інвестиційних проектів.

Варто зазначити, що підвищення ефективності кредитно-інвестиційної діяльності банків і встановлення оптимального співвідношення між кредитуванням та інвестуванням базується на:

– системі пріоритетів щодо кредитної чи інвестиційної діяльності;

Таблиця 1

Структура кредитно-інвестиційного портфелю першої п'ятірки українських банків*

№ з/п	Назва банку	01.01.2013		01.01.2014		01.01.2015	
		КІП, млн. грн.	Питома вага, %	КІП, млн. грн.	Питома вага, %	КІП, млн. грн.	Питома вага, %
1	ПРИВАТБАНК	128807,37	19,25	160752,96	21,44	154215,57	20,39
2	ОЩАДБАНК	77332,95	11,56	94682,34	12,63	103801,27	13,72
3	ДЕЛЬТА БАНК	31156,51	4,66	46253,56	6,17	40129,85	5,31
4	ПРОМІНВЕСТБАНК	29577,87	4,42	40363,30	5,38	40802,48	5,39
5	СБЕРБАНК РОСІЇ	27467,11	4,11	36950,66	4,93	41397,94	5,47
	Всього	669075,04	100,00	749661,12	100,00	756326,67	100,00

** Джерело: [8]*

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

– оцінці ефективності кредитування та інвестування;

– визначення переваг та оптимального співвідношення між кредитною й інвестиційною діяльністю [5].

Зазначені тенденції не вичерпують усіх можливих чинників, що дійсно впливають на ефективність інвестиційної діяльності комерційних банків.

На основі проведених досліджень можливо зробити такі висновки.

По-перше, варто зазначити, що за останні роки в Україні значно покращилися умови для ведення ефективної кредитно-інвестиційної діяльності.

По-друге, за період 2011–2014 рр. спостерігається незначне зростання інвестиційної активності банків.

По-третє, комерційні банки продовжують політику зменшення обсягів вкладень у корпоративні цінні папери, одночасно збільшуючи їх у державні; інвестують у цінні папери на продаж та до погашення; не зацікавлені у прямих інвестиціях в асоційовані та дочірні компанії, а також в торгові цінні папери [2].

Отже, основною формою банківських інвестицій є фінансові інвестиції та вкладення капіталу у придбання нематеріальних активів. При цьому більшість банків недостатньо інвестують реальний сектор економіки України, що зумовлено їх неготовністю надавати значні й довгострокові кредити, нестійкістю функціонування виробничих підприємств, відсутністю реальних структурних перетворень у вітчизняній економіці, а відтак – високими ризиками.

Для подолання вище перерахованих проблем необхідно:

1. Підтримувати розвиток ринку банківських послуг, в т.ч. інвестиційних послуг, які зближують фінансовий і реальний сектори економіки, сприяють вступу вільних фінансових ресурсів до підприємців, а для банків розширюють джерела їх доходів.

2. Вивчати практику інвестиційних послуг на досвіді окремих банків і небанківських фінансових компаній в Україні.

3. Сприяти розвитку послуги інвестиційного менеджменту (довірчого управління активами професійних учасників фінансового ринку і активами приватних осіб), який є могутнім інструментом залучення ресурсів. Можливості цього інструменту не лише можуть дорівнювати прибутковості від брокерських операцій, а і здатні оживити попит на інші фінансові послуги.

4. Активізувати і стимулювати державну підтримку створення інвестиційних банків та інвестиційно-банківських інститутів в Україні.

5. Об'єднання українських інвестиційних банків в консорціуми за участю зарубіжних банків, визнаних професіоналами у сфері інвестиційно-банківського бізнесу на міжнародному фінансовому ринку для успішнішого функціонування [7].

Висновки і пропозиції. Кредитно-інвестиційна діяльність банків є важливим джерелом розвитку реального сектора економіки, яка забезпечує тісний зв'язок між секторами юридичних, фізичних осіб та банківських установ. Сучасні банки найближче за своїм місцем в економічній системі стоять до бізнесу, його потреб та кон'юнктури.

Українські банки мають ще незначний досвід у здійсненні інвестицій. Низька активність банків як інвесторів на фондовому ринку пояснюється недостатнім рівнем розвитку його інфраструктури, незначною прозорістю, проведенням великої кількості операцій на неорганізованому ринку та відсутністю широкого вибору інструментів фондового ринку. Для сучасних банківських інвестицій характерним є переважання у них кредитної форми, що обумовлено відносно слабким розвитком ринку цінних паперів. Станом на 01.01.2015 р. сума наданих кредитів становила 1 0003,2 млрд. грн. Із них 179,0 млрд. грн. – кредити, надані фізичним особам та 802,6 млрд. грн. – кредити, що надані суб'єктам господарювання. Вкладення у цінні папери становили 169,0 млрд. грн.

Проведене дослідження стану банківського інвестиційного кредитування в останні роки свідчить про недостатній рівень розвитку даної сфери при наявності вагомого потенціалу до її розширення. Даний факт пов'язаний з рядом причин об'єктивного та суб'єктивного характеру, які стосуються як загального рівня стабільності розвитку національної економіки в різних її сферах, так і незацікавленістю банків у фінансуванні інвестиційних проектів у зв'язку зі значними ризиками та невідповідністю термінів ресурсної бази строкам реалізації інвестицій.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки щодо шляхів подолання причин низької ефективності інвестиційної діяльності банківських установ:

– необхідно розробити та впровадити невідкладні заходи щодо активізації участі банків у фінансуванні інвестиційних проектів;

– на державному рівні повинна бути сформована цільова структурна модель банківської системи України, яка б передбачала виділення сегмента інвестиційних банків;

– доцільно розглянути можливість запровадження обґрунтованих у роботі заходів щодо підвищення ефективності діяльності банківських установ на інвестиційному ринку, а також визначити напрямки вирішення розглянутих проблем, які стримують активізацію діяльності банків у напрямку акумулювання довгострокових фінансових ресурсів та їх ефективного перерозподілу до підприємств реального сектору економіки.

Список літератури:

1. Болдова А. А. Інвестиційна діяльність банків України / Г. Романова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1, 2013 – С. 6-13.
2. Василишен Ю. В. Аналіз сучасного стану кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків України / Ю. Василишен // Журнал «Ринок цінних паперів». – № 9-10. – 2013. – С. 77-80.
3. Василишен Ю. В. Інвестиційна діяльність як особлива сфера банківської діяльності / Ю. Василишен, О. Нагорна // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка», 2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua
4. Колодізєв О. М., Власенко Н. М. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України:сучасний стан і перспективи розвитку / О. Колодізєв, Н. Власенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.business-inform.net
5. Кириченко О. Діяльність українських інвестиційних банків / О. Кириченко // Банківська справа. – 2009. – № 2. – С. 57-65.
6. Костюк О. М. Визначення особливостей корпоративного управління в інвестиційних банках / О. Костюк, Ю. Лапіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua
7. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: Навчальний посібник / Т. Майорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.

8. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт Національного банку України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua
10. Показники банківської діяльності / Асоціація українських банків // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua/
11. Про інвестиційну діяльність / Закон України № 1560-XII від 18.09.1991 р. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua

Заславская О.И., Коваль Г.С.
Ужгородский национальный университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье освещены теоретические положения и сущность инвестиционной деятельности банков. Осуществлен анализ объемов и структуры кредитно-инвестиционного портфеля банковского сектора Украины. Исследованы основные причины низкой эффективности инвестиционной составляющей деятельности украинских банков. Рассмотрены проблемы развития банковской инвестиционной деятельности в современных условиях. Предложены пути активизации банковской деятельности в сфере инвестирования и финансовой поддержки реального сектора экономики Украины.
Ключевые слова: банк, инвестиции, инвестиционная деятельность, кредит, кредитно-инвестиционный портфель, ценные бумаги.

Zaslavska O.I., Koval G.S.
Uzhgorod National University

CURRENT STATUS, PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF INVESTMENT ACTIVITY OF THE COMMERCIAL BANKS IN UKRAINE

Summary
The theoretical principles and essence of investment activity of the banks were investigated in the article. The volume and structure of credit and investment portfolio of the banking sector of Ukraine were analyzed. There were researched the main reasons for the low efficiency of investment component of the Ukrainian banks' activity. The problems of the banking investment activity in modern conditions were considered. There were suggested the ways of intensification of banking activities in the area of investment and financial support of the real economy of Ukraine.
Keywords: bank, investments, investment activity, credit, credit and investment portfolio, securities.

УДК 364.48

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМІ ФІНАНСУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Ільїн С.В.
Донецький національний університет

У статті досліджено сутність і роль державно-приватного партнерства, його роль у розвитку соціальної інфраструктури. Розглянуто основні форми і передумови впровадження державно-приватного партнерства в Україні. У дослідженні визначено сучасні проблеми, що перешкоджають державно-приватному партнерству в Україні та запропоновані рекомендації щодо його розвитку. Обґрунтовано необхідність розроблення та впровадження концепції розвитку державно-приватного партнерства як інструменту фінансування об'єктів соціальної інфраструктури. Систематизовано основні заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства в Україні.
Ключові слова: соціальна інфраструктура, об'єкти соціальної інфраструктури, фінансування соціальної інфраструктури, державно-приватне партнерство, заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах загострення протиріч в країні, коли все більш наочно проявляються тенденції до погіршення економічної ситуації та загострення фінансової кризи, досягнення стратегічних цілей держави неможливо без партнерства державних органів влади з представниками приватного бізнесу. Дефіцит бюджету, скорочення доходів та видатків державного бюджету не дозволяють здійснювати масштабні, стратегічні проекти, що лежать в основі високої конкурентоспроможності України, та потребує пошуку додаткового позабюджетного фінансування. За та-

© Ільїн С.В., 2015

ких умов набуває актуальності питання дослідження сутності державно-приватного партнерства як інструменту фінансування об'єктів соціальної інфраструктури, визначення форм і способів реалізації державно-приватного партнерства відповідно до сучасних умов, що дозволить покращити рівень фінансування соціальної інфраструктури країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретико-методологічних основ, концепцій і підходів до дослідження проблем соціальної інфраструктури, особливостей становлення та розвитку державно-приватного партнерства в Україні здійснили такі вітчизняні науковці, як О. Амоша [1], В. Антонюк, Н. Бондар [2], В. Борденюк, Н. Борецька, В. Варнавський, З. Варналій, О. Вінник [3], В. Геєць, І. Гнибіденко, В. Ільяшенко, О. Кожемяченко, А. Колот, П. Круш, А. Мельник, Г. Монастирський, В. Новиков, О. Новикова, Н. Оленцевич, О. Осауленко, К. Павлюк [4], В. Переверзєв, О. Поплавська, В. Скуратівський та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час проблеми розвитку державно-приватного партнерства та його ефективного використання у системі фінансування об'єктів соціальної інфраструктури залишаються малодослідженими і потребують подальших розробок, особливо у контексті вибору інструментів розвитку державно-приватного партнерства, його ресурсного забезпечення, визначення та вдосконалення механізмів його регулювання. Дослідження особливостей розвитку державно-приватного партнерства в Україні дозволить розробити заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства, що сприятимуть підвищенню його ефективності та забезпечать ефективний розвиток об'єктів соціальної інфраструктури.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження сутності та ролі державно-приватного партнерства у розвитку соціальної інфраструктури, визначення сучасних проблем, що перешкоджають розвитку державно-приватного партнерства в Україні, та систематизація основних заходів щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства.

Виклад основного матеріалу. За умов недостатнього рівня фінансування реалізація проектів розвитку та вдосконалення соціальної інфраструктури із застосуванням механізмів державно-приватного партнерства сприятиме економічному зростанню кожного регіону та крани в цілому, підвищенню інвестиційної привабливості, створенню нових робочих місць. Як показує зарубіжний досвід, державно-приватне партнерство є більш ефективною формою взаємодії влади та бізнесу у вирішенні інфраструктурних проблем, ніж бюджетне фінансування і приватизація.

В останні роки державно-приватне партнерство набуло поширення і в Україні. Воно стає однією з найбільш ефективних форм взаємодії влади та бізнесу у вирішенні багатьох, в тому числі інфраструктурних, проблем держави. В Україні протягом тривалого часу формуються правові засади для розвитку окремих форм державно-приватного партнерства. Нині законодавчу базу розвитку державно-приватного партнерства становлять: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, законодавчі акти України, серед яких: Закон України «Про державно-приватне партнерство», Закон України «Про концесії», Закон України «Про концесії на будівництво і експлуатацію автомобільних доріг», Закон України «Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності» та ін. Крім законів, окремі питання розвитку державно-приватного партнерства регулюються постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України, положеннями та наказами центральних органів виконавчої влади, рішеннями місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Так, у Законі України «Про державно-приватне партнерство» державно-приватне партнерство визначено як співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору [5].

У даному дослідженні доцільно здійснити акцент на визначенні державно-приватного партнерства як співробітництва, що засноване на довгостроковому договорі між органом місцевого самоврядування або центральним органом виконавчої влади (або будь-яким іншим органом державної влади) та приватною організацією (приватним підприємцем) щодо надання визначеного у договорі переліку послуг, які традиційно надаються державними або комунальними підприємствами і стосуються розвитку соціальної інфраструктури. При цьому, приватна компанія надає послуги, користуючись активами, які знаходяться у державній чи комунальній власності. Взяті у користування чи створені протягом дії договору активи по його закінченню передаються у власність державного чи муніципального партнера.

Мета державно-приватного партнерства полягає у поєднанні сильних сторін державного і приватного секторів для суспільної вигоди. Різноманіття видів, форм і сфер застосування державно-приватного партнерства роблять його універсальним механізмом для рішення цілого ряду довгострокових задач – від створення і розвитку інфраструктури до розробки та адаптації нових перспективних технологій. Будь-яке державно-приватне партнерство має на меті поліпшення якості, ефективності, а також доступу користувачів до основних комунальних послуг та інфраструктури. Конкретніше переваги державно-приватного партнерства можуть бути описані так: підвищення ефективності управління; залучення інвестицій; впровадження інноваційних рішень; передача технологій; розподіл підприємницьких та інвестиційних ризиків між партнерами.

Існує багато форм угод державно-приватного партнерства (угоди на обслуговування (аутсорсінг), угоди на управління, угоди оренди, будівництво-експлуатація-передання (БЕП), будівництво-володіння-експлуатація (БВЕ), будівництво-володіння-експлуатація-передання (БВЕП), проектування-будівництво-фінансування-експлуатація (ПБФЕ) та подібні до них угоди, що розробляються під конкретний новий проект, приватна фінансова ініціатива (ПФІ) та концесії), втім, слід зазначити, що перші угоди в Україні були створені у формі концесій на будівництво автошляхів. Останніми роками з'явилися приклади залучення приватного сектора до сфери комунальних послуг, зокрема, до теплопостачання та водопостачання.

В сучасних умовах до ризиків та перешкод для розвитку державно-приватного партнерства належать: можливості неефективного управління з боку приватного партнера майном, наданим державним партнером для виконання умов договору, несвоєчасного введення в експлуатацію предмета договору та його невідповідності критеріям, передбаченим дого-

вором; можливість зміни нормативної бази, зокрема, внесення змін до податкового та регуляторного законодавства, зміни стандартів якості (підвищення вимог) до товарів і послуг, які надаються приватним партнером за умовами договору, що може спричинити істотну зміну умов участі приватних партнерів у проектах; відсутність гарантії отримання приватним партнером від органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування дозвільних документів та погоджень, необхідних для виконання умов договору, у тому числі отримання права користуватися земельною ділянкою, необхідною для виконання умов договору; відсутність впевненості приватного партнера у можливості рівноправного з державою захисту своїх інтересів у системі правосуддя, зокрема, можливості вимагати від держави виконання зобов'язань та компенсації понесених втрат через невиконання зобов'язань тощо [5].

Для розв'язання існуючих проблем розвитку державно-приватного партнерства необхідно запропонувати систематизацію заходів щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства в Україні, які умовно можна поділити на правові, теоретико-методологічні, організаційні, економіко-інформаційні, кадрові, фінансові, матеріально-технічні (рис. 1). Тобто, для розвитку державно-приватного партнерства необхідно: закріплення принципів державно-приватного партнерства у державних і регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку держави та регіонів; створення сприятливого інституційного середовища державно-приватного партнерства; розробка і удосконалення його нормативно-правової бази; забезпечення державної підтримки і гарантій держави партнерам з приватного сектору; створення державного органу з питань державно-приватного партнерства, а також інститутів громадянського суспільства, необхідних для його діяльності: об'єднань, асоціацій, союзів, експертних і консультативних комітетів; запровадження публічного контролю за виконанням договірних зобов'язань всіма учасниками-партнерами.

Рис. 1. Основні заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) в Україні

Джерело: розроблено автором

Правові заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства в Україні мають забезпечити створення належної нормативно-правової бази розвитку державно-приватного партнерства, що охоплює: закони України, укази Президента України, постанови, розпорядження, нормативи, інструкції тощо. Передусім, необхідно доповнити окремими самостійними статтями (пунктами) щодо державно-приватного партнерства населення Конституцію України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші чинні законодавчі акти України.

Теоретико-методологічні заходи сприятимуть вдосконаленню науково-методичного забезпечення розвитку державно-приватного партнерства, розробці та реалізації програм та проектів державно-приватного партнерства, затвердженню стандартів та нормативів державно-приватного партнерства, підвищенню якості та практичної спрямованості наукових розробок.

Організаційні заходи передбачають створення організаційно-управлінської структури Центру державно-приватного партнерства при Державному агентстві з інвестицій та управління національними проектами України, що втілюватиме проекти з державно-приватного партнерства; визначення повноважень органів влади, які залучаються на всіх етапах підготовки та реалізації проектів державно-приватного партнерства на державному, регіональному і місцевому рівнях з метою усунення дублювання функцій.

Економіко-інформаційні заходи щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства полягають у підготовці та розповсюдженні посібників із застосування форм державно-приватного партнерства в різних сферах економіки, внесенні коректив до навчальних програм закладів, що готують фахівців для державного та муніципального управління. Результатом реалізації економіко-інформаційні заходів стане: забезпечення рівного доступу суб'єктів державно-приватного партнерства до необхідної інформації щодо об'єктів державно-приватного партнерства; формування на державному, регіональному та місцевому рівнях бази проектів співробітництва.

Кадрові, фінансові, матеріально-технічні заходи сприятимуть впровадженню програм підготовки кваліфікованих кадрів, розробці та впровадженню механізмів мотивування держслужбовців до стимулювання створення та підвищення ефективності державно-приватного партнерства.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів щодо сприяння розвитку державно-приватного партнерства в Україні дасть змогу: підвищити якість, ефективність, а також доступність основних комунальних послуг та інфраструктури;

підвищити ефективність управління; залучити інвестиції до регіону та країни в цілому.

Висновки і пропозиції. Отже, державно-приватне партнерство є ефективною формою взаємодії держави і приватного сектора у забезпеченні необхідного рівня фінансування соціальної інфраструктури, в основу функціонування якого покладено принцип збалансованості інтересів, прав і зобов'язань сторін у процесі її реалізації. Реалізація проектів розвитку та вдосконалення соціальної інфраструктури із застосуванням механізмів державно-приватного партнерства сприятиме економічному зростанню кожного регіону та країни в цілому, підвищенню інвестиційної привабливості, створенню нових робочих місць.

Розвиток державно-приватного партнерства в Україні потребує подальших досліджень питань створення нових форм співпраці влади та бізнесу, вдосконалення існуючої нормативної бази, розвитку та вдосконалення методики, механізмів та інструментів реалізації концепції державно-приватного партнерства.

Список літератури:

1. Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Л. В. Шаульська та ін. – Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2010. – 488 с.
2. Бондар Н. М. Розвиток транспортної інфраструктури України на засадах державно-приватного партнерства: монографія / Н. М. Бондар. – Київ: НТУ, 2014. – 333 с.
3. Вінник О. М. Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі зарубіжного досвіду: монографія / О. М. Вінник. – Суми: МакДен, 2012. – 203 с.
4. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 10-19.
5. Про державно-приватне партнерство: закон України: за станом на 16 грудня 2010 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 20 с.
6. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/816/.

Ильин С.В.
Донецкий национальный университет

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ ОБЪЕКТОВ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация
В статье исследована сущность и роль государственно-частного партнерства, его роль в развитии социальной инфраструктуры. Рассмотрены основные формы и предпосылки внедрения государственно-частного партнерства в Украине. В исследовании определены современные проблемы, препятствующие государственно-частному партнерству в Украине и предложены рекомендации по его развитию. Обоснована необходимость разработки и внедрения концепции развития государственно-частного партнерства как инструмента финансирования объектов социальной инфраструктуры. Систематизированы основные мероприятия по содействию развитию государственно-частного партнерства в Украине.
Ключевые слова: социальная инфраструктура, объекты социальной инфраструктуры, финансирование социальной инфраструктуры, государственно-частное партнерство, мероприятия по содействию развитию государственно-частного партнерства.

Ilin S.V.
Donetsk National University

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP DEVELOPMENT IN THE FINANCING SYSTEM OF SOCIAL INFRASTRUCTURE OBJECTS

Summary
This article the nature and role of public-private partnership, its role in the development of social infrastructure were researched. Main forms and premises for implementing public-private partnership in Ukraine were examined. In the research the current problems that hinder public-private partnership in Ukraine were identified and recommendations for its development were offered. The necessity of development and implementation of the concept of public-private partnerships as a tool for financing social infrastructure was justified. Basic measures to promote public-private partnership in Ukraine were systematized.
Keywords: social infrastructure, objects of social infrastructure, social infrastructure financing, public-private partnerships, measures to promote public-private partnerships development.

УДК 32(091)(477)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Коритько Т.Ю.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті розкрито концептуально-понятійні основи соціально-економічну сутність територіальних громад. Наголошено, що будучи багатовимірною соціально-економічною системою, територіальна громада взаємодіє із зовнішнім середовищем в наступних просторах: територіальний; адміністративний; інституційний; економічний; організаційний; демографічний. Запропонована структура територіальної громади як системи. Обґрунтовано положення, згідно якого фінансова стійкість є важливою ознакою життєдіяльності територіальних громад. Визначено основні напрями забезпечення розвитку територіальної громади.
Ключові слова: територія, територіальна громада, територіальний колектив, стійкий розвиток, фінансова стійкість.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економічної системи, що базується на вільному виборі рішень, кожен суб'єкт держави проходить процес «суверенізації», який характеризується зміцненням політичного статусу, підвищенням економічної самостійності і формуванням основ фінансово-бюджетної незалежності областей України. У цих умовах зростаючого значення набувають дослідження чинників і граничних параметрів ефективного та динамічного розвитку територіальних громад, оцінка їх ресурсів, а також методів управління і форм організації суспільного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження питання розвитку територіальних громад внесли такі науковці, як М. Баймуратов, О. Батанов, І. Бутко, В. Бесчастний, О. Мороз, І. Лисенко, Я. Варда та ін. Більшість із них зосереджують свою увагу на юридичних аспектах реалізації територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування. Водночас поза увагою сучасних дослідників залишаються практичні аспекти функціонування територіальних громад як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження на основі аналізу понятійного апарату нормативно-правових і наукових джерел визначити основні поняття і напрями забезпечення розвитку територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Формування теоретичних основ забезпечення розвитку територіальної громади передбачає насамперед розкриття та аналіз базових категорій у такій послідовності: «територіальна громада», «стійкість територіальної громади», «стійкий розвиток територіальної громади».

Громада – це група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів [1, с. 144]. Дефініція «територіальна громада» окрім цього враховує ще територіальний чинник.

Відповідно до статті 140 Конституції України [2] місцеве самоврядування може здійснюватися територіальною громадою як самостійно, так і через органи місцевого самоврядування. Саме тому основне призначення територіальної громади полягає в забезпеченні життєдіяльності певної території або прямо (самостійно), або опосередковано (через органи місцевого самоврядування).

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», який конкретизує наведене визначення у Конституції «територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, що мають єдиний адміністративний центр, сільську раду [3].

Так, на етапі розвитку незалежності України чітке та лаконічне визначення даного поняття наводить Бутко І., визначаючи територіальну громаду як людей, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними інтересами [4].

Подальший розвиток місцевого самоврядування призводить до розширення та деталізації даної дефініції. Так, на думку Баймуратова М. та Григор'єва В. територіальний колектив – це «сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [5].

Аналогічного підхід до формування сутності територіальної громади наводить Батанов О., характеризуючи її як «територіальну спільність, що складається з фізичних осіб – жителів, що постійно мешкають, працюють на території села (або добровільного об'єднання в спільну громаду кількох сіл), селища або міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, володіють на даній території нерухомим майном, сплачують комунальні податки та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [6]. Автор акцентує увагу на процесі реалізації спільнотою власних інтересів, але слід відзначити, що потребують пояснення «територіально-особистісних зв'язків». Однак, наведене визначення біль повно відображає сучасний стан в Україні, а тому не може вважатися універсальним.

Підхід до розуміння сутності територіальної громади як «спільності жителів, об'єднаних шляхом природного розселення і постійного проживанням в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, за якою Конституцією та законами України визнане право вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України» [7]. При цьому автором робиться акцент на законодавче закріплення прав територіальних громад.

Кравченко В. [8] визначає територіальну громаду як сукупність громадян України, котрі спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. Тобто носієм місцевого самоврядування є визнаний правом колектив людей, об'єднаний за територіальною ознакою. Реалізація права територіальної громади на самоврядування здійснюється громадою як безпосередньо, так і через відповідні органи (обласні, районні, міські, селищні та міські ради і через їхні виконавчі органи). Тому територіальний колектив виступає формою організації місцевої влади. Згідно з Конституцією України, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою. Воно може здійснюватися громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.

О. Мороз пропонує такий перелік ознак які притаманні для територіальної громади:

© Коритько Т.Ю., 2015

– спільна територія існування (що може включати проживання, територію, володіння нерухомим майном);

– спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності;

– соціальна взаємодія у процесі реалізації цих інтересів;

– психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою;

– спільна комунальна власність;

– сплачування комунальних податків [9].

І. М. Лисенко вважає, що – це спільність людей, об'єднана сталими взаєминами, проживаюча на певній території що здійснює самоврядування через місцеві референдуми, загальні збори, органи місцевої представницької влади (сільські, селищні, міські ради і так далі), органи самоорганізації населення та інші об'єднання громадян з метою реалізації своїх інтересів [10, с. 374]. При цьому автор акцентує увагу на адміністративному аспекті сутності територіальна громада.

Але слід відзначити, що значення територіальної громади може розглядатися біль широкому значенні, враховуючі інші чинники такі, як географічні, інформаційні, історичні, економічні, політичні, релігійні, соціальні та ін. Отже, територіальна громада визначається як спільнота людей, об'єднаних різноманітними стійкими формальними та неформальними зв'язками, які обумовлені спільним проживанням у межах села, селища, міста. Поняття територіальної громади також використовують щодо осіб, які мешкають у частині населеного пункту (вулиця, мікрорайон, район у місті), чи навпаки, проживають у межах об'єднань адміністративно-територіальних одиниць [11, с. 378-379]. Таким чином, територіальна громада – це складна соціальна система, що складається з різних підсистем та багатогранне суспільне явище.

Варда Я. та Клосовскі В. пропонують розглядати територіальну громаду в Україні:

– як колектив самостійних суб'єктів права – фізичних осіб;

– як носія певного культурного надбання, якому притаманні місцеві традиції та звичаї, носія духовно-інтелектуального потенціалу;

– як сконцентрованість трудових ресурсів;

– як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та елемент системи місцевого самоврядування;

– як суб'єкт права комунальної власності;

– як суб'єкт бюджетного права, за яким визнаний відповідний бюджет місцевого самоврядування [12, с. 42].

Однією з особливостей територіальних громад виступає реалізація місцевих інтересів. На рівні територіальних громад місцеві інтереси переважають над глобальними, відомчими та вузькопрофесійними. Такий підхід до об'єднання більш ефективним, оскільки в рамках такої спільноти відбувається не лише поєднання спільних зусиль в єдине ціле, а й спеціалізація окремих її членів для виконання професійних функцій, починаючи від господарських і завершуючи управлінськими. Отже, об'єднання людей на певній території, яке відбувається на добровільній та свідомій основі з метою спілкування, виховання, виробництва тощо має природний характер.

В такому ж контексті І. В. Видрін розглядає територіальну громаду як «соціальну спільність, яка складається в кордонах спільного мешкання громадян, має своєю основою необхідну, соціально зумовлену діяльність, яка здійснюється групою людей, об'єднаних спільними інтересами в політичній, соціально-економічній та культурно-побутовій сферах життя» [13].

Аналіз зарубіжної літератури дає змогу виділити наступні підходи до визначення спільнот [14]:

– якісний підхід описує спільноту як місце ґрунтуючись на оцінки якості життя на основі таких показників, як забезпеченість житлом та його якість, стан шкіл, якість освіти тощо;

– екологічний підхід передбачає розгляд спільноти як певної спільності у природно-географічному просторі (просторове розміщення, вплив природних факторів на характер діяльності та зворотний вплив, взаємозв'язки всередині спільноти та з іншими спільнотами тощо);

– енторгафічний підхід ґрунтується на визначенні спільноти як певного способу життя, при цьому акцент робиться на описуванні загальних культурних характеристик, культурного простору, а не тільки демографічних, економічних або географічних параметрів;

– соціальний підхід розглядає спільноту як соціальну систему та описує соціальні відносини, типові для певних груп та більш великих соціальних утворень як усередині спільноти, так і у відносинах із зовнішнім середовищем.

– економічний підхід вивчає взаємозв'язки різних секторів економіки, домогосподарств і підприємств, описує професійний склад населення та робочі місця, розглядає джерела, розподіл та динаміку доходів, вивчає ресурси (природні, фінансові, людські, управлінські тощо), які має спільнота.

Слід відмітити, що будучи багатовимірною соціально-економічною системою, територіальна громада взаємодіє із зовнішнім середовищем в наступних просторах:

– територіальний – наявність географічних меж;

– адміністративний – наявність адміністративних органів управління;

– інституційний – сукупність специфічних формальних та неформальних правил;

– економічний – структурна цілісність виробничої структури;

– організаційний – наявність організаційних структур, що забезпечують функціонування та взаємодію підсистем та елементів територіальної громади;

– демографічний – наявність населення, яке забезпечено відповідної якості послугами.

Вважаємо, що територіальна громада як система є відкритою не у всіх ідентифікованих просторах. Розглянемо сутність територіальної громади з позицій ідентифікованих ознак.

За територіальною ознакою територіальна громада має фіксовані просторові межі, які чітко визначені. Отже, територіальна громада є закритою системою. Але у окремому випадку мова може йти про зміни меж території під внутрішнім та зовнішнім впливом, наприклад створення міст – супутників або осушення території та ін.

За адміністративною ознакою територіальна громада є відкритою системою, оскільки, маючи власні органи управління в різних сферах діяльності, спостерігається безпосередній зв'язок з держаними органами влади, з іншими регіонами, з іншими країнами. За даною ознакою можна говорити про відкритість.

За економічною ознакою територіальна громада як система частково відкрита, динамічна і взаємодіє з навколишнім зовнішнім середовищем.

За інституційною ознакою система відкрита, інститути динамічні і у відношенні з іншими територіальними громадами, і з держаними органами влади, і із зарубіжними країнами.

За організаційною ознакою територіальна громада частково відкрита – головні представництва ор-

ганізаційних структур часто «відірвані» від філій і можуть знаходитися в інших регіонах, країнах. Закритість виявляється лише в неможливості переміщення транспортної (залізничною, морською, частково автомобільною) і енергетичної інфраструктури.

За демографічною ознакою територіальна громада як система відкрита, що обумовлене в'їздом / виїздом населення (з метою навчання, роботи), на тимчасове і постійне місце проживання, міграційними процесами. Може обмінюватися із зовнішнім середовищем також і забезпечення населення з погляду соціальних послуг, а також екологічної безпеки.

У структурі територіальної громади, як системи (рис. 1), кожен елемент виконує власну функцію.

Місцеві органи влади забезпечує досягнення цілей розвитку територіальної громади через посадових осіб (чиновників), а саме: представників законодавчої, виконавчої, судової гілок влади, контрольних і силових структур – за допомогою застосування інструментів територіального управління, які спрямовано на регулювання процесів в суспільстві та в бізнесі.

Бізнес реалізується, по-перше, в діяльності суб'єктів господарювання, по-друге, в створенні ними різних інститутів – асоціацій, об'єднань, які забезпечують досягнення інтересів підприємств і їх власників.

Роль населення виявляється в створенні і функціонуванні інститутів цивільного суспільства: партій, об'єднань, спілок, громадських організацій і інших (суспільна палата, громадські організації інвалідів та ін.), які формують позицію суспільства по різних питаннях і «доносять» її до влади.

Отже, слід зазначити, що територіальна громада являє собою відособлену територію, що характеризується власною системою адміністративних органів управління, системністю господарювання, спеціалізацією економіки, збалансованістю розвитку продуктивних сил на основі ефективного розподілу праці. Наявність відособленої території обумовлює її забезпеченість різними видами ресурсів, здатність і можливість самостійно вирішувати виникаючі соціально-економічні проблеми в межах регламентованих повноважень і сформульованих стратегічних цілей.

В процесі дослідження встановлено, що територіальній громаді властиві всі ознаки соціально-економічної системи.

Отже, забезпечення стійкості територіальної громади включає в себе:

1) стабілізацію економіки в якості відправної точки переходу до приведення її у стійкий рівноважний стан;

2) довгострокову динамічну рівновагу системи за рахунок досягнення рівноважної залежності між доходами та видатками;

3) стійкий розвиток продовж довгострокового періоду, який засновано на взаємодії економічного, екологічного та соціального елементів.

Таким чином, слід відмітити, що територіальні громади слід розглядати як соціально-економічну систему для якої є характерною комплексна взаємодія елементів, що розташовані на значній території та вимагають для свого розвитку суттєвих витрат ресурсів і часу.

Отже, під стійкістю територіальної громади слід розуміти її здатність стабільно функціонувати і розвиватися в довгостроковій перспективі та протистояти впливу внутрішнього середовища за рахунок використання внутрісистемних чинників розвитку і таких, що поступають із зовнішнього середовища (систем вищого порядку і паралельних систем) по «відкритих» каналах.

При дослідженні стійкості територіальної громади класифікація має велике значення, оскільки дозволяє проводити більш глибокий аналіз:

– залежно від співвідношення запасів і джерел їх формування: абсолютну; нормальну; – нестійку; кризову;

– з позицій часу утворення: ретроспективну; поточну; прогнозовану; перспективу; стратегічну;

– з позицій системності: виробничо-технічну; фінансово-економічну; техніко-технологічну; соціально-організаційну; фінансово-економічну.

Проведене дослідження виявило, що наведену класифікацію видів стійкості слід доповнити такою ознакою, як напрямок розвитку територіальної громади. Дана ознака включає наступні види стійкості:

– бюджетна стійкість являє собою можливість реалізації всіх планів та програм навіть в умовах негативних змін бюджетного законодавства, стягнення податків та інше;

– соціальна стійкість характеризує здатність підсистеми оптимально використовувати свій потенціал, пристосовувати його до вимог зовнішнього та внутрішнього середовища протистояти деструктивним впливам;

– фінансова стійкість характеризує здатність територіальної громади функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу своїх доходів а видатків в мінливому середовищі, що гарантує постійну платоспроможність і інвестиційну привабливість у межах допустимого рівня ризику;

– економічна стійкість характеризує здатність системи до забезпечення економічного розвитку та ефективного використання накопиченого економічного потенціалу;

– інвестиційно-інноваційна стійкість характеризує здатність підсистеми здійснювати фінансування розширеного відтворення економіки територіальної громади.

Отже, слід відмітити, що на рівні територіальної громади стійкість визначається:

– вирівнюванням рівня розвитку територіальної громади в короткостроковому періоді в умовах кризи за рахунок комплексного територіального розвитком;

– збереженням природно-кліматичного, туристсько-рекреаційного потенціалу території, який виступає основою розвитку і функціонування туристичної і санаторно-курортної індустрій, які в умовах кризових потрясінь можуть стати основою подальшого розвитку територіальної громади;

– збалансованістю використання земельних ресурсів. Так, в сільському господарстві за заданих кліматичних умов

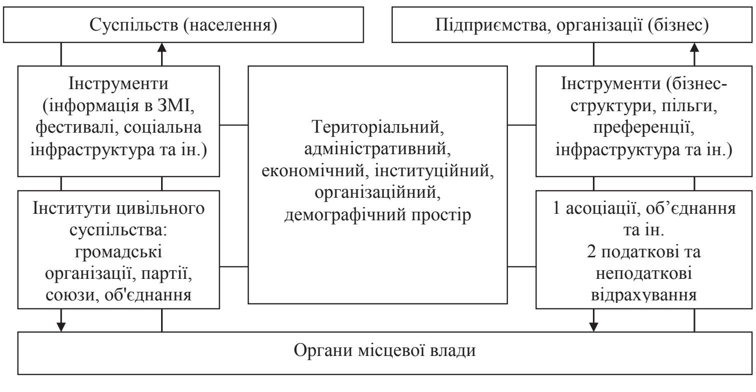

Рис. 1. Структура територіальної громади як системи

повинен дотримуватися баланс між рослинництвом і тваринництвом, що в умовах нестабільності дозволить зберегти замкнутість циклу постачання кормів тварин, сировини для комбікормових заводів. Одним з напрямів підвищення стійкості є раціональний розподіл земельних ресурсів між сільським господарством і промисловістю, іншими галузями;

– політичною стабільністю, що забезпечується створенням умов для розвитку цивільного суспільства і демократичного управління;

– досконалою нормативною правовою базою як основою формальних правил у всіх сферах діяльності і галузях, що здійснюють безпосередній вплив на рух чинників розвитку територіальної громади;

– галузевою диверсифікацією економіки, що дозволяє зберігати стійкість територіальної громади (при спаді в одних галузях, інші зберігають стабільність, знижують ризик зростання безробіття і скорочення податкових надходжень до бюджету);

– збалансованістю виробничої і невиробничої сфери;

– стабільним відтворенням чинників виробництва (трудових ресурсів, капіталу, землі, підприємницьких здібностей);

– підвищення рівня життя населення: зниження диференціації доходів населення, зниження безробіття та ін.

Як соціально-економічна система територіальна громада може мати наступні стани: функціонування, розвиток, стійкий розвиток.

Функціонування – це підтримка життєдіяльності, збереження функцій, що визначають цілісність системи, якісну визначеність, сутнісні характеристики.

Розвиток територіальної громади можна розглядати як процес, в якому збільшуються його можливості.

Стійкий розвиток – це динамічний процес, в якому соціально-економічні параметри територіальної громади поліпшуються при будь-якому обуренні зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Територіальна громада як соціально-економічна система під впливом чинників зовнішнього середовища може відштовхуватися від існуючого положення, пов'язаного з досягненням мети свого стійкого розвитку. При позитивному впливі чинників зовнішнього середовища система може носити характер економічного зростання, завдяки якому вона може перейти в якісно новий стан, що потребує додаткової витрати ресурсів. При негативному впливі зовнішнього середовища відбувається падіння, що примушує систему мобілізувати внутрішні ресурси на її повернення в запланований режим роботи. Сприятливий або несприятливий вплив зовнішнього середовища зажадає від регіону для його функціонування і розвитку додаткової витрати ресурсів, тобто використання його соціально-економічного потенціалу.

Висновки і пропозиції. Таким чином, забезпечення стійкого розвитку територіальної громади пов'язано з формуванням і максимально повним використанням її можливостей – потенціалу досягнення фінансової стійкості.

Таким чином, стійкий розвиток територіальної громади – це режим функціонування, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів добробуту населення, забезпечену стійким, збалансованим відтворенням соціального, виробничого, фінансового, ресурсного і екологічного потенціалів.

В сучасних умовах стійкий розвиток територіальної громади, більшою мірою, визначається ефективністю фінансово-кредитних відносин і багато в чому обумовлено фінансовою стійкістю і забезпеченістю суб'єктів територіального відтворення.

Отже, між стійким розвитком територіальної громади і його фінансовою стійкістю спостерігається тісний взаємозв'язок, оскільки стан місцевих фінансів безпосередньо залежить від рівня розвитку економіки – основна частина власних доходів формується за рахунок податкових надходжень (податок на доходи фізичних осіб, земельний податок та ін.) і соціальної сфери – основні витрати розподіляються відповідно до питань місцевого значення на зміст соціальної інфраструктури. Тому, головне місце в системі дослідження стійкого розвитку територіальної громади займає забезпечення його фінансової стійкості.

Список літератури:

1. Тлумачний словник української мови / Укладачі Ковальова Т. В., Коврига Л. П. – Харків: Синтекс, 2002. – 672 с.
2. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Закон України від 21.05.1997 № 280/97 «Про місцеве самоврядування в Україні» – Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр.
4. Бутко І. І. Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні / Бутко І. І. // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – 1992. – № 3. – С. 8.
5. Баймуратов М. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине: монография / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. – О.: Юридическая литература, 2003. – 248 с
6. Батанов О. І. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні / Батанов О. І. – К.: Вид. дім «Київ», 2003. – С. 77.
7. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи / за ред. В. М. Бесчастного. – Донецьк: Донецький юрид. ін-т при Донецькому національному ун-ті, 2005. – 272 с.
8. Кравченко В. В. До питання про сучасну концепцію місцевого самоврядування: тези // Переваги місцевого самоврядування: матеріали Міжнар. конф. 29–30 трав. 2001 р., Ірпінь, Київська обл. – К.: Логос, 2001. – С. 147-157.
9. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії / О. Ю. Мороз // Демократ. врядування: електрон. наук. фах. видання. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua
10. Лисенко І. М. Територіальна громада в системі громадянського суспільства / І. М. Лисенко // Науковий вісник «Гілея». – 2009. – Вип. 28. – С. 362-372.
11. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – Т. 5: Територіальне управління / за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. – 408 с.
12. Варда Я. Острови надій: розробка стратегій локального розвитку / Я. Варда, В. Клосовскі. – 2-е вид., стер. – К.: Молодь, 2005. – 311 с.
13. Выдрин И. В. Территориальный коллектив как субъект местного самоуправления (государственно-правовые аспекты) / И. В. Выдрин // Правоведение. – 1992. – № 4. – С. 82-90.
14. Shaffer R. Community Economics. Economic Structure and Change in Smaller Communities. Iowa, Iowa State University Press // Ames, 1989. – P. 4.

Корытько Т.Ю.
Донбасский государственный педагогический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНЫ

Аннотация
В статье раскрыты концептуально-понятийные основы социально-экономической сущности территориальных общин. Отмечено, что являясь многомерной социально-экономической системой, территориальные общины взаимодействуют с внешней средой в следующих пространствах: территориальное; административное; институциональное; экономическое; организационное; демографическое. Предложена структура территориальной общины как системы. Обоснованно положение, согласно которого финансовая устойчивость является важным признаком жизнедеятельности территориальных общин. Определены основные направления обеспечения развития территориальной общины.
Ключевые слова: территория, территориальная община, территориальный коллектив, устойчивое развитие, финансовая устойчивость.

Korytko T.Y.
Donbass State Pedagogical University

THEORETICAL ASPECTS OF STEADY DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SOCIETY

Summary
In the article exposed conceptually-concept bases of socio-economic essence of territorial communities. It is marked that being the multidimensional socio-economic system, territorial communities co-operate with an external environment in the followings spaces: territorial; administrative; institutional; economic; organizational; demographic. The structure of territorial community as systems is offered. Grounded position in obedience to which financial stability is the important sign of vital functions of territorial communities. Basic directions of providing of development of territorial community are certain.
Keywords: territory, territorial community, territorial collective, steady development, financial stability.

УДК 659.126:338.5

ОСНОВНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ БРЕНДІВ

Королюк Н.Я.
Українська академія друкарства

У даній статті розглянуто основні теоретико-методологічні проблеми оцінки вартості брендів. Автором здійснено спробу вдосконалення класифікації існуючих підходів до оцінки вартості бренду та виділено їх основні переваги та недоліки. На основі аналізу фахової літератури, обґрунтовано необхідність здійснення оцінки брендів, та виділено відмінності між поняттям вартість і цінність бренду. Розкрито суть існуючих методик оцінки вартості брендів зарубіжних компаній. Проаналізовано питання оцінки вартості брендів в Україні.
Ключові слова: бренд, вартість, витратний підхід, ринковий підхід, дохідний підхід, експертний підхід, комбінований підхід, методика.

Постановка проблеми. В сучасних умовах роль інтелектуальних активів зростає. Свідченням цього є той факт, що сьогодні ринкова вартість фірми перевищує її балансову вартість. Значна частина ринкової вартості фірми створюється завдяки ефективному використанню нематеріальних активів, переважна більшість яких не відображається в фінансових звітах підприємства.

Бренд є одним з найважливіших нематеріальних активів компанії, і тому питання оцінки його вартості є особливо актуальним. Оцінка вартості бренду з однієї сторони, показує наскільки ефективно були використані кошти, час та людські ресурси, витрачені на формування бренду. З іншого боку, може бути використана менеджера для прийняття стратегічних, маркетингових рішень та аналізу результатів діяльності компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серйозну увагу оцінці вартості бренда почали приділяти не так давно. Теоретичні та практичні аспекти природи бренду, його вартості та цінності досліджуються в працях зарубіжних науковців і дослідників, таких як, Д. Аакер, К. Келлер, Т. Коллер, К. Нікуліна, Х. Прінгл та ін. Серед вітчизняних науковців значний внесок у дослідження питання оцінки вартості брендів належить Андрощук Г.О., Гейєр Г.В. [4], Зозульов О.В., Кам'янецька О.В. [1], Кобєлєв В.М. [7], Свічкарь В.А. [3], Стрілецька Р.Р. [5], Циганкова Т.М. та ін. У своїх роботах зазначені дослідники допомогли компаніям зрозуміти, що додаткового підвищення цінності та вартості бізнесу можна досягти за рахунок можливого розгляду власного бренду як активу та обґрунтували різні підходи до оцінки брендів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на дослідження у науковій літературі проблем оцінки вартості бренду, не всі аспекти даного питання були належно обґрунтовані. Тому автором проаналізовано підходи до оцінки вартості бренду зарубіжних і вітчизняних компаній, виділено їх особливості.

© Королюк Н.Я., 2015

Мета статті. Головною метою цієї статті є узагальнення існуючих підходів до оцінки вартості бренду, дослідження їх особливостей, а також виявлення переваг і недоліків цих підходів.

Виклад основного матеріалу. Відомий, сильний бренд приносить компанії додатковий прибуток. Так, за даними британських дослідників близько 60-85% вартості бізнесу найбільших компаній світу складають нематеріальні активи, в тому числі й бренди. Невідображена у балансі надлишкова вартість таких нематеріальних активів, як ноу-хау, патенти, ділова репутація, бренд становить у «Coca-Cola» 96%, у IBM 83%, у «British Petroleum» 71% ринкової ціни цих компаній [3, с. 309].

Бренд, як і будь-який актив має свою вартість, яку можна оцінити в грошовому вимірі. Оцінка вартості бренду дає підприємству значні переваги на ринку. По-перше, компанія може легше залучити необхідні їй грошові ресурси, по-друге, з'являється можливість формування оптимально структури капіталу компанії. Вартість бренду на підприємстві, може використовуватись управлінцями для прийняття маркетингових рішень, та аналізу результатів діяльності компанії. Знаючи вартість бренду, керівник може об'єктивно оцінювати результати діяльності департаменту маркетингу, спрямовані на формування та поліпшення позитивного сприйняття бренду споживачем.

Узагальнюючи дослідження різних фахівців щодо оцінки вартості бренду [1;3-5;7], можна виділити основні причини необхідності такої оцінки:

– *під час проведення операцій з купівлі-продажу бізнесу або його частини;*

– *обліку активу у балансі підприємства;*

– *для контролю за витратами на рекламу і маркетинг;*

– *у випадку просування своїх товарів на зовнішній ринок;*

– *підвищення ефективності управління нематеріальним активом;*

– *злиття та поглинання компаній.*

Як зазначає дослідниця Кам'янецька О. В., розвиток підходів до оцінки брендів розділився на два напрямки: визначення цінності бренду та його вартості. Тому, на нашу думку, важливо розглянути ці два поняття і виділити їхні відмінності.

Цінність, в загальному розумінні, являє собою властивість того чи іншого предмета, явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (індивіда, групи людей суспільства) [2]. Цінність бренду – це додаткова вартість, яку бренд надає продуктові понад набір функціональних переваг; набір складових бренду (індивідуальність, ім'я та репутація виробника), які впливають на споживача і є для нього особливо цінними. Як зазначає дослідник Свічкарь та Матяш, цінність бренду має два основні компоненти: 1) впізнаваність бренду (знання та впізнаваність споживачами бренду); 2) імідж бренду – асоціації, пов'язані з брендом, стійкість асоціацій бренду, їх унікальність. Так, цінність є відносною категорією і відображає власне психологічно-комунікативну сторону бренду, а вартість економічну, фінансову. Цінність, на відміну від вартості, дає відповідь на питання не тільки про витрати, а й про результати, їх своєрідний синтез.

Під вартістю бренду (Brand Value) слід розуміти грошову премію, яку власник бренду отримує з покупців, що прихильні до бренду і згодні за нього платити [4]. Інакше вартість бренду можна визначити як фінансову цінність, обчислену або визначену для цього бренду окремо від інших активів. Під фінансовою вартістю бренду розуміють оцінку дисконтованих майбутніх грошових потоків, що генеруються брендом для підприємства [2]. Вартість бренду, як зазначає Стрілецька Р.Р., складається з прямих та непрямих оцінок. Пряму оцінку здійснюють на основі грошових коштів, що витрачені на комунікаційні вкладення в розвиток бренду. Непрямі – що може бренд додати до вартості небрендового товару з тієї ж категорії [5].

Особливістю сучасного оцінювання вартості бренду є його ринковий характер, що передбачає облікування впливу останнього на формування таких ринкових факторів як час, ризик, конкуренція, ринкова кон'юнктура, зовнішнє середовище та ін.. На відміну від оцінювання матеріального майна підприємства, визначенні вартості бренду є більш складним, оскільки бренд є нематеріальним активом господарюючого об'єкта, його вартість не можна встановити за традиційними методами, які використовуються при оцінці матеріальних ресурсів. Складність цього завдання також пов'язана з індивідуальними особливостями бренду, характером його поводження в процесі використання, визначення строку служби і майбутніх вигод.

Аналізуючи сучасну фахову літературу, можна помітити, що науковці по різному класифікують методи оцінки вартості бренду. Так, більшість дослідників виділяє три підходи: витратний, дохідний та ринковий. На нашу думку, таке трактування є дещо спрощеним. Стрілецька Р. Р. всі методи оцінки вартості бренду поділяє на прямі та непрямі. Кам'янецька О. В. виділяє п'ять підходів до оцінки вартості бренду: витратний, дохідний, ринковий, порівняльний, експертний та комплексний. Проте, на нашу думку, порівняльний підхід фактично є ринковим, оскільки передбачає оцінку вартості бренду на основі інформації про продаж подібних порівняльних брендів. Тому, на нашу думку, класифікацію існуючих методик можна представити наступним чином (рис. 1).

Детальніше розглянемо дані підходи.

1. Витратний підхід. Грошова оцінка бренду може бути обчислена як сукупність маркетингових витрат, що поніс власник бренду, за всю історію його існування, з обліком дисконтування. В даному підході враховуються витрати на дослідження і розробку, художнє рішення і упаковку, юридичну реєстрацію і захист, вкладення в рекламу, просування і зв'язку з громадськістю. Перевага даного підходу – можливість прямого використання компанією, оскільки досить просто підрахувати всі витрати. Недолік – використання лише всередині компанії, оскільки результат такої оцінки не відповідає дійсній ринковій вартості. На практиці, даний підхід використовується для визначення нижньої межі вартості бренду. Якщо розрахована іншим методом вартість бренду виявиться меншою, ніж вар-

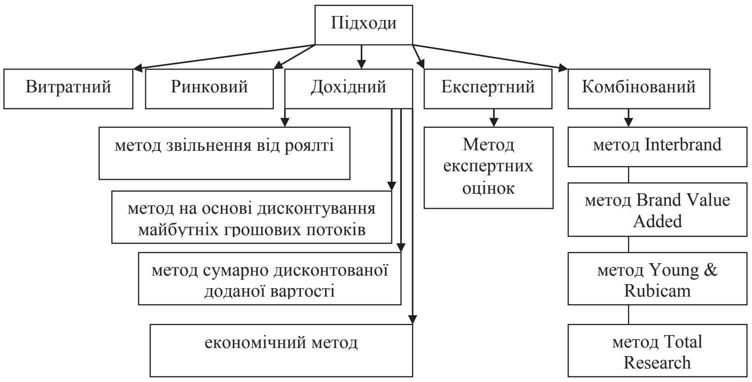

Рис. 1. Підходи до оцінки вартості бренду

* *Джерело розроблено автором на основі [1;]*

тість за витратним методом, то це свідчить про те, що кошти були використані неефективно.

2. Ринковий підхід (порівняльний) – вартість бренду оцінюється на основі інформації про продажі подібних, порівнювальних брендів на ринку. На практиці даний підхід є одним з найпоширеніших. Він пропонує визначення різниці між ціною товару, що споживач платить за товар компанії,і ціною аналогічного товару без бренда на ринку, і помноження такої різниці на обсяг продажів цього товару фірми. Складність підходу – для об'єктивного визначення вартості необхідний активно функціонуючий ринок купівлі-продажу брендів. Такі угоди відбуваються не так часто і інформація про них не завжди доступна. Проте метод зручний тим, що дає можливість розрахувати вартість бренда на визначеній території, наприклад під час підписання договору франчайзингу або при отриманні ексклюзивного права на продаж того чи іншого товару.

3. Дохідний підхід – проводиться оцінка того, скільки даний бренд зможе принести доходу в майбутньому, даний підхід науковці вважають найбільш діючим і об'єктивним, оскільки здатність приносити прибуток безпосередньо впливає на вартість. У рамках підходу виділяють ряд специфічних методик, основними параметрами яких є: величина грошового потоку, тривалість і ризики, асоційовані з його одержанням. Істотним недоліком оцінки бренда методами даного підходу є те, що не враховуються витрати на його формування і просування, які знижують вартість бренду [6].

4. Експертний підхід – базується на експертних висновках фахівців. На сьогодні це є найбільш вартісний підхід, який можна якісно провести лише за наявності висококласних експертів. В Україні, на жаль, цей метод рідко використовується через відсутність достатньо кількості фахівців.

4. *Комплексний підхід*. В межах комплексного підходу виділилось ряд методик міжнародних оціночних компаній. Розглянемо більш детально дані методики.

Одним з найбільш поширених способів визначення вартості бренду є, так званий, метод дисконтованих грошових потоків, який використовує світовий лідер з оцінки вартості брендів компанією *«Interbrand»*.

Щороку фірма складає список провідних брендів світу. Згідно з цією моделлю вартість бренду розраховується як чиста поточна вартість прибутків, які бренд може принести в майбутньому. Дана модель включає 4 основних елементи: (1) фінансовий прогноз; (2) роль брендинга; (3) силу бренда; (4) розрахунок вартості бренда [3]. Методика розрахунку рейтингу враховує різні аспекти діяльності компаній, що володіють тими чи іншими брендами. Рейтинг складається на детальному аналізі того, яка частина продажів продукції здійснюється за рахунок бренда. У розрахунку приймається сила бренду, яка визначається такими факторами, як лідерство даного бренда, ринок, його стабільність, підтримка, тренд, географія і захист. Кожному з цих параметрів експертним методом присвоюються вагові коефіцієнти, які в сумі дають оцінку від 0-100 балів.

Бренд, для того, щоб потрапити в рейтинг повинен відповідати ряду формальних критеріїв. Так, першим критерієм є те, що вартість бренда не повинна бути не менше 1 млрд. дол., другим – він повинен бути глобальним, тобто за межами крани його «народження» повинно продаватись не менше 1/3 усіх товарів під даним брендом. Третім критерієм є відкритість фінансової і маркетингової інформації компанії про свої продукти. І ще одним критерієм є те, що бренд не може належати до сегменту «бізнесу до бізнесу», товари під цим брендом мають бути розраховані на широкі кола споживачів. Так, через невідповідність цьому набору критеріїв у рейтинг не беруть участь такі бренди як «Visa», «BBC» [3].

Хоч методика цієї компанії є однією з найбільш надійних, проте в ній є слабкі місця. Здебільшого до списку входять американські бренди, що знижує порівняльні цінність даних. Бренди приватних компаній, таких як «Lego» або «Levi's», не надають фінансових даних про свої фірми, тому не входять в рейтинг [3]. Незважаючи на це все методика досить надійна і дозволяє оцінити фінансову вартість бренда на підставі даних про 2000 брендів із усього світу.

Ще одна методика запропонована компанією *«Brand Finance»*. Залежно від обставин компанія може використовувати один або більше трьох широко визнаних підходів до оцінки вартості бренду. В основі підходу лежить аналіз трьох основних блоків, що описують бренд: фінансовий стан підприємства; дані про ринок, на якому оперує дане підприємство; дані про цільову аудиторію, яка користується брендом. Найчастіше компанія використовує дохідний підхід, який оцінює вартість майбутніх доходів пов'язаних з брендом, і визначає її як чисту приведену вартість (NPV). Для цього розроблено метод Brand Value Added (Додана вартість бренду), визначення ризиків пов'язаних з брендом для визначення ставки дисконту. Потрібно визначити не тільки потенціал бренду, але й імовірність отримання прибутку і ризик можливих збитків. Для цього необхідний точний розрахунок розміру ставки дисконту. Компанією розроблена особлива методика її обчислення так звана *brendbeta*™. Для дисконтування потоку доходів використовується ставка дисконту, яка розраховується за формулою:

$$R = Rf + brendbeta \times (Rm - Rf), \quad (1)$$

де Rf – безризикова ставка;

Rm – середньо ринкова ставка прибутковості.

Перша частина – безризикова ставка, яка коригується з урахування коефіцієнта, обчисленого за допомогою методу *brendbeta*™ і визначеного для кожного бренду індивідуально. Друга частина – розрахунок премії за ризик. При розрахунку *brendbeta*™ експертно оцінюється набір з 10 параметрів (на відміну від *«Interbrand»*, де 7 параметрів) за шкалою від 1 до 10 балів: час існування на ринку, рівень збуту, частка ринку, позиція на ринку, динаміка зростання продажів, додаткова вартість, еластичність цін, маркетингові витрати, сила товарного знаку і ефективність реклами.

Кожен знак отримує рейтинг в інтервалі від 0-100. Ранжується бренд по типу кредитних індексів: ААА (91-100) – найбільш сильний (надійний, ідеальний) бренд, АА (81-90) – менш сильний – і т.д. до D (0-10) – найбільш слабкий бренд [7].

Порівняє рейтинг найдорожчих брендів цих двох компаній. Так, в 2014 рейтинг найдорожчих глобальних брендів складених компанією Interbrand і журнал Business Week виявив трійку лідерів: 1-е місце в списку найдорожчих брендів займає компанія Apple. Вартість бренду складає 118,86 млрд. дол. роком, подорожчав в порівнянні з 2013 на 21%. На другому місці в рейтингу бренд компанії Google, який в порівнянні з минулим роком подорожчав на 15% до 107,4 млрд дол. Третій рядок рейтингу займає Coca-Cola, її зростання за минулий рік склало 3% до 81,6 млрд дол [8]. За рейтингом «Brand Finance» перше місце Apple. Вартість бренду оцінюється в 104,6 млрд дол, що майже на 17 млрд дол. більше ніж торік. Другим за вартістю брендом став Samsung його вартість склала 78,7 млрд дол.. Третє місце займає бренд Google, вартість якого оцінюється в 68,6 млрд дол. [9].

Ще можна виділити дві методики. Компанія «Young&Rubicam» визначає вартість торгової марки за таким показниками як потужність бренду, яку

формують такі фактори його розвитку як диференціація, релевантність, повага та розуміння. Модель дозволяє виявити ступінь розуміння сутності бренду респондентами. Метод компанії «Total Research» базується на оцінці трьох узагальнюючих показників вартості марки: помітність, сприйняття якості та задоволення. В основу покладені дані тривалих спостережень, що розширює можливість оцінки динаміки вартості бренду. Методика усереднює думки респондентів та визначає ступінь середньої задоволеності споживачів.

В Україні практика оцінки вартості брендів перебуває в стадії формування. Проте можна виділити окремі компанії, які здійснюють таку оцінку.

Лідером є компанія «РЕНТА ГРУП», оцінка бренду проводиться на підставі та у відповідності з процедурами, визначеними чинним законодавством України, на підставі договору з замовником [10]. Оцінка бренду включає наступні етапи: аналіз та моніторинг ринку на якому працює бренд; аналізується фінансовий стан підприємства-власника (бажано за 3 роки роботи підприємства); на основі аналізу фінансових результатів будується прогноз доходів від реалізації товарів під оцінюваним брендом на 3-4 роки. Прогнозні величини майбутніх доходів приводять до нинішнього періоду часу шляхом дисконтування. Коефіцієнт дисконтування визначається, як правило, експертним шляхом і враховує всі можливі ризики. За результатами проведено роботи оформляється звіт про оцінку бренду, який має повну юридичну силу для учасників угоди і користувачів звіту.

Ще однією компанією, яка здійснює оцінку вартості брендів є агентство MPP Consulting, яка працює з 2005 року. Основними напрямками діяльності є бізнес-розвідка, аналітика, аутсорсинг маркетингу, консалтинг у сфері фінансів та інвестицій, оцінка брендів, оцінка інвестиційних ризиків, а також тренінги та навчання за цими напрямками для корпоративних клієнтів [11]. З 2007 року агентство складає рейтинг найдорожчих українських брендів «УкрБренд – Рейтинг національних брендів», а з 2010 рейтинг «TOP National Brands».

Методика оцінки потенційної ринкової вартості брендів заснована на оцінці діяльності компаній, що володіють такими брендами, а також на ряді чинників, що прямо або побічно впливають на позиції бренду на ринку, і відображають майбутні перспективи кожного бренду, можливості його розвитку та потенційні загрози. Серед факторів, що впливають на ринкову вартість бренду виділяють: позиція компанії на ринку, споживча цінність бренду, а також фактори реальних тенденцій компанії і її брендів. Відповідно до методики вартість бренду розраховується за формулою (вартість бренду наводиться в мільйонах доларів):

$$V = Fc \times (Iq \times Gq \times Tq \times Cq) \times Uid, \quad (2)$$

де V – вартість бренду,
Fc – композитний фінансовий показник,
Iq – інвестиційний коефіцієнт,
Gq – географічний коефіцієнт,
Tq – технологічний коефіцієнт,
Cq – конкурентний коефіцієнт,
Uid – коефіцієнт унікального ідентифікатора бренду.

Головною особливістю методики агентства MPP Consulting за оцінкою потенційної ринкової вартості брендів є базове визначення вартості бренду, яке включає в себе виключно вартість самої торгової марки (імені) без урахування виробничих потужностей, інфраструктури компанії, патентів, винаходів та інших матеріальних або інтелектуальних цінностей. Методика компанії пройшла численні випробування на практиці – за останні роки по даній методиці оцінені більше ніж 4000 брендів різних країн [11].

Не менш цікавим є дослідження видання «Галицькі контракти» спільно з компанією «Pro-Consulting», яке реалізовувало проект «ГVардія «Рейтинг корпоративних брендів». В рейтингу брали участь компанії, що відповіли на запит «ГVардія», і компанії, за якими була доступна інформація для розрахунків. Міжнародні бренди оцінювались виходячи лише з присутності на українському ринку. Також, доречно відзначити про щорічне проведення конкурсів «Бренд року», «Вибір року», «Краща марка року». Перемога в таких конкурсах є свідченням суспільного визнання іміджу і популярності торгової марки.

Висновки і пропозиції. Як видно з проведеного дослідження – існує значна кількість методів оцінки вартості бренда, проте всіх їх можна поділити на 5 підходів: витратний, дохідний, ринковий, експертний, комбінований. Кожен з існуючих методів має свої переваги і недоліки, і власне вибір методу залежить від цілей, заради яких проводиться така оцінка. В Україні практика оцінка вартості брендів лише починає формуватись. Проте вже можна виділити окремі компаній, які здійснюють таку оцінку: «Рента Груп», MPP Consulting. Методики визначення вартості бренду потребують подальшого опрацювання та конкретизації їх використання в залежності від сфери діяльності, видів діяльності та галузевих специфік тощо.

Список літератури:

1. Кам'янецька О. В. Підходи до визначення вартості бренду [Електронний ресурс] / О. В. Кам'янецька. – Режим доступу: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/3088
2. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org
3. Свічкарь В. А. Сучасні маркетингові методи оцінки вартості бренду / В. А. Свічкарь, С. А. Матяш // Экономика Крыма. – 2013. – № 3 (44). – С. 309-313.
4. Гейєр Г. В. Фінансова вартість брендів і методи її оцінки / Г. В. Гейєр // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3-4. – С. 469-475.
5. Стрілецька Р. Р. Особливості поняття бренд та методи його оцінки [Електронний ресурс] / Р. Р. Стрілецька. – Режим доступу: ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/13187
6. Королюк Н. Я. Сучасні підходи оцінки вартості бренду // Збірник тез доповідей ІІ всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції молодих учених та студентів «Формування стратегії соціально-економічного розвитку і вдосконалення організації обліку й аудиту підприємницьких структур видавничо-поліграфічної галузі». – Львів: Видавництво Української академії друкарства, 2014. – С. 35-37.
7. Кобєлєв В. М. Економічна оцінка бренду в контексті оцінки вартості бізнесу компанії / В. М. Кобєлєв, А. В. Меглій // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2011. – № 8. – С. 53-57.
8. Interbrand [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.interbrand.com/en
9. Brand Finance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brandfinance.com
10. РЕНТАГРУПЕлектроннийресурс.–Режимдоступу:http://www.rentagroup.com.ua/index.php?lang=ru&id=service05
11. MPP Consulting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mppconsulting.com.ua

Королюк Н.Я.
Украинская академия печати

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ СТОИМОСТИ БРЕНДОВ

Аннотация
В данной статье рассмотрены основные теоретико-методологические проблемы оценки стоимости брендов. Автором предпринята попытка совершенствования классификации существующих подходов к оценке стоимости бренда и выделены их основные преимущества и недостатки. На основе анализа специальной литературы, обоснована необходимость осуществления оценки брендов, и выделены различия между понятием стоимость и ценность бренда. Раскрыта суть существующих методик оценки стоимости брендов зарубежных компаний. Проанализированы вопросы оценки стоимости брендов в Украине.
Ключевые слова: бренд, стоимость, затратный подход, рыночный подход, доходный подход, экспертный подход, комбинированный подход, методика.

Korolyuk N.Ya.
Ukrainian Academy of Printing

BASIC METHODS OF BRAND VALUATION

Summary
This article reviews the main theoretical and methodological problems of assessing the value of brands. The author made an attempt to improve the classification of existing approaches to valuation of the brand and highlighted their main advantages and disadvantages. Based on the analysis of professional literature, grounded the necessity of evaluating brands, and highlighted the differences between the concept of value and brand value. Revealed the essence of existing methodologies to assess the value of brands of foreign companies. Analyzed the assessment of the value of brands in Ukraine.
Keywords: brand, value, cost approach, market approach, income approach, expert approach, combined approach, methodology.

УДК 658.7.01:005.93:621 (477)

ОПТИМІЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ ЛОГІСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Короткий Ю.В.
Запорізький національний університет

В статті розглянуто основні недоліки фрагментарності існуючих логістичних систем машинобудівних підприємств. Обґрунтовано ряд дій по об'єднанню логістики в рамках однієї системи. Запропоновано механізм побудови досконалої системи управління логістичним потенціалом машинобудівного підприємства. Розглянуто сім кроків організаційних перетворень для повної реалізації логістичного потенціалу підприємства.
Ключові слова: логістична система, логістичний потенціал, організаційна інтеграція, машинобудівне підприємство, постачання.

Постановка проблеми. Реалії сучасного бізнесу такі, що без впровадження нових підходів, технологій і рішень утриматися на ринку дуже складно. Логістика з фундаментальної науки все більше перетворюється на практичну домінанту діяльності підприємств. Застосування логістичного інструментарію дає змогу знизити витрати, підвищити продуктивність, удосконалити обслуговування споживачів, а отже, отримати конкурентні переваги. Все це можна здійснити за допомогою управління логістичним потенціалом підприємства.

Сучасні методи управління логістичним потенціалом мають практичний інтерес для української економіки, їхнє використання дасть можливість підприємствам нашої країни бути більш ефективними, та діяти успішно як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій з логістичного менеджменту показав, що кількість доробок щодо оцінки логістичного потенціалу – зовсім незначна. Серед учених, які приділяли увагу в своїх працях окремим складовим управління логістичними системами, варто відзначити Д.Б. Бауерсокс, Д.Е. Майєр, Д.А. Уотерс, Є.В. Крикавського, А.О. Коломийцеву, Р.Р. Ларіну, Ю.К. Неруша, В.Є. Ніколайчука, Ю.В. Пономарьову, В.І. Сєргєєва Л.М. Сударєву, О. Тридіда [1-5].

Низка питань залишається недослідженою: окрім наявності теоретичного обґрунтування логістичного потенціалу промислових підприємств, у більшості робіт майже відсутні прикладні розроб¬ки, що дозволили б оптимізувати механізм управління логістичним потенціалом. Формування та подальше функціонування логістичного потенціалу потребує розробки організаційних заходів що забезпечить ефективне управління ним.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз останніх досліджень з питань управління логістичним потенціалом промислових підприємств засвідчив, відсутність серед вчених єдиного системного підходу

© Короткий Ю.В., 2015

щодо механізму формування та розвитку логістичного потенціалу машинобудівного підприємства.

На основі проаналізованих публікацій можна зробити висновок, що не існує розробленого комплексного підходу щодо формування логістичного потенціалу.

Мета статті – проаналізувати існуючі логістичні системи на машинобудівних підприємствах та запропонувати організаційні заходи щодо оптимізації логістичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. При традиційній організації управління на підприємстві виділяються спеціальні підрозділи, що займаються конкретним видом логістичної діяльності. Управління логістичною діяльністю на підприємстві в даній ситуації стає фрагментарним,і як наслідок – виникає безліч проблем. У кожного виробничого підрозділу підприємства власні цілі, які обумовлені специфікою та пріоритетами його діяльності. Наприклад, відділ постачання в структурі КТ «ЗЗВА» зайнятий пошуком надійних контрагентів, транспортний відділ прагне повного завантаження транспортних засобів, відділ збуту націлений на швидке реагування на попит. Всі вказані цілі самі по собі важливі для ефективного функціонування кожного підрозділу окремо, але, як правило, ці цілі конфліктують між собою. Відділ постачання може намагатися скоротити свої витрати шляхом нерегулярного розміщення замовлень, але в крупних розмірах, а для транспортування це невигідно. І як наслідок вищеозначених дій – кожна окрема логістична сфера підприємства підвищує ефективність своєї власної діяльності в збиток ефективності інших логістичних сфер. І що саме найважливіше – знижується загальна ефективність роботи підприємства.

Таким чином фрагментарність логістичної системи КТ «ЗЗВА» не дає в повній мірі реалізувати будь-які заходи по оптимізації його роботи.

Основні недоліки фрагментарної логістики усередині підприємства:

1. конфлікт цілей різних підрозділів одного підприємства;

2. важко і сповільнюється обмін інформацією між підрозділами;

3. недосконала координація діяльності всіх підрозділів;

4. існування надлишку запасів усіх видів;

5. відсутня інформація щодо загальних логістичних витратах і як наслідок відсутня можливість ефективного управління ними;

6. зниження ефективності діяльності підприємства.

В практичній діяльності машинобудівних підприємств інтеграція всіх складових логістики в рамках підприємства – це досить проблематична процедура з наступних причин:

1. існування великої кількості видів логістичної діяльності та логістичних операцій.

2. Різні підрозділи підприємства можуть бути географічно розкидані.

3. Досить мало фахівців, які б має необхідні знання, компетентності.

4. На підприємствах не існую дієвої системи контролю через недоступність інтегрованої логістичної інформації [1, с. 166].

Загальним підходом щодо внутрішньої інтеграції є поступова інтеграція, яка буде нарощуватися з часом.

Прикладом цього нарощування можуть бути етапи історичного розвитку логістичного підходу до управління на підприємстві, а саме:

– інтеграція транспортно-складського процесу для розподілу готової продукції;

– інтеграція виробничих, складських і транспортних процесів з готовою продукцією;

– інтеграція виробничих, складських і транспортних процесів, що включають роботу з сировиною і готовою продукцією [2, с. 27].

Всі заходи щодо інтеграції логістики на КТ «ЗЗВА» пов'язані з подоланням вищеперахованих причин. Зокрема, фахівцю з логістики доцільно створити: автоматизовану систему збору, накопичення, аналізу та розповсюдження інформації. З цією метою необхідно продуктивно налагодити використання мережі передачі даних та спеціалізованого програмного забезпечення для роботи з інформацією, аналізу та прийняття логістичних рішень керівництву машинобудівних підприємств.

Всі зазначені дії необхідно впровадити в першу чергу, оскільки подальша розробка заходів щодо оптимізації не буде ефективною. Всі необхідні дії наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Дії по об'єднанню логістики в рамках однієї системи

Етапи	Дії
Інтеграція транспортно-складського процесу для розподілу готової продукції	1. Створення нової схеми перевезень власним транспортом (розробка і оптимізація маршрутів). 2. Моніторинг ринку перевізників та укладання договорів про співпрацю.
Інтеграція виробничих, складських і транспортних процесів з готовою продукцією	1. Введення автоматизованої складської системи обліку та зберігання запасів.
Інтеграція виробничих, складських і транспортних процесів, що включають роботу з сировиною і готовою продукцією	

При проведенні реорганізації системи логістики на підприємстві необхідно буде виділити кошти для введення автоматизованих систем збору, обліку, розподілу ресурсів та систему інформаційного збору, зберігання і передачі даних.

В даній ситуації ми можемо стверджувати, що покриття витрат на впровадження автоматизованих систем складування та інформаційних систем буде покрито вже в перший рік за рахунок економічного ефекту від їхнього впровадження.

На сьогоднішній день, у більшості машинобудівних підприємств немає чіткої досконалої системи управління логістичним потенціалом. Тому для її побудови доцільно розділити цей процес на три напрямки, що включають сім кроків перетворень.

Серед напрямків доцільно виділити:

1. Логістика постачання.

2. Логістика виробництва.

3. Логістика збуту.

Саме ці три напрямки є основними для повної реалізації логістичного потенціалу підприємства.

Перейдемо до семи кроків організаційних перетворень.

Перший крок: Створення безперебійного постачання сировини та матеріалів.

В час, коли на національному ринку електротехнічних виробів існує велика конкуренція, якість та ціна виробів починає відігравати одну з найважливіших ролей, і, як відомо, сировина в цьому питанні грає далеко не останню роль.

Наявність великої кількості конкурентів призводить до того, що кожен з них намагається співпрацювати з найкращим і найвигіднішим із постачальників, тому КТ «ЗЗВА» має в першу чергу віднайти для себе таких постачальників та встановити з ними довготривалі зв'язки, щоб забезпечити собі безперебійні поставки якісної сировини.

Варто відмітити, що чимало частину сировини КТ «ЗЗВА» замовляє з Росії, але в умовах сьогоднішньої політичної та економічної ситуації дані

контрагенти можуть з легкістю бути віднесеними до розділу «ненадійних», тому підприємству завжди потрібно мати запасні варіанти, для того щоб у разі збою швидко отримати необхідні матеріали з іншого джерела.

Другий крок: Модернізація виробництва та продукції.

Ринок трансформаторів струму та напруги, як частина електротехнічного ринку – непостійний, його динаміка залежить від багатьох чинників. В першу чергу від темпів розвитку галузі, будівництва і модернізації об'єктів енергетики, промисловості і житлово-комунального господарства. Зараз, у зв'язку з відсутністю фінансування, закриттям багатьох інвестиційних програм, та як наслідок – зниженням темпів розвитку економіки, загальний попит на високовольтне обладнання знизився. В цих умовах збільшилась конкуренція серед постачальників високовольтного обладнання. У галузі виробництва і реалізації вимірювальних трансформаторів останнім часом спостерігаються дві основні особливості:

1. Постійне підвищення попиту енергетичних компануй на газонаповнені (елегазові) вимірювальні трансформатори.

2. Зниження частки експорту продукції на ринки Росії, яке відбувається з трьох основних причин:

– Росія, захищаючи вітчизняного виробника, швидкими темпами освоює випуск продукції, аналогічної продукції вітчизняних підприємств;

– підвищення вимог російських споживачів до герметичності оливо наповненого обладнання, зменшення об'єму оливи у виробі, забезпечення пожежо- і вибухобезпечності;

– жорстка конкуренція з боку таких європейських ферм, як «АББ», «Шнайдер», «Сіменс».

Всі причини, перелічені вище, вимагають глибокої модернізації існуючих масло наповнених трансформаторів, збільшення випуску газонаповнених трансформаторів та розробки нових виробів, що відповідають останнім вимогам ринку.

Щодо розробки та впровадження нового обладнання ми рекомендуємо здійснювати його за напрямами:

1. Зниження собівартості, збільшення продуктивності випуску та підвищення якості газонаповнених трансформаторів.

2. Забезпечення вимог замовників, у першу чергу російських, щодо герметизації маслонаповнених трансформаторів.

3. Зниження собівартості роз'єднувачів РДЗ-35 з метою забезпечення конкурентоспроможної ціни.

Третій крок: Створення нових видів продукції з метою задоволення попиту споживачів.

Все більший попит на ринку мають високовольтні вимірювальні трансформатори з газовою ізоляцією, в яких компонентом внутрішньої ізоляції є шестифториста сірка, а зовнішня ізоляція забезпечується полімерними ізоляторами з силіконовими ребрами. Ці трансформатори повною мірою відповідають вимогам вибухо-пожежобезпечності при внутрішньому пошкодженні і не вимагають значних витрат на їх експлуатацію. Ця тенденція підтверджується постійним зростанням частки випуску газонаповнених трансформаторів у загальному товарному випуску КТ «ЗЗВА».

У КТ «ЗЗВА» в наявності є розробки, які б допомогли задовольнити вимоги замовників на ємкісні трансформатори напруги в більш повній мірі. Проте їх впровадження постійно відкладається з різних причин. На наш погляд, не варто відтягувати з цим питанням, та впровадити їх вже в 2015 році.

Четвертий крок: Зниження загальних логістичних витрат.

Аналіз логістичного потенціалу показав, що доля логістичних витрат у собівартості продукції складає 16,4%. Наприклад в США і Західній Європі частка логістичних витрат в ціні товару складає всього 11-12%, тоді як в більшості наших компаній – до 24-30%. В цьому плані КТ «ЗЗВА» має хороший рівень логістичних витрат у собівартості продукції, але його все рівно можна ще зменшити.

У фінансовому звіті за 2013 рік вказано, що загальна собівартість реалізованої продукції становить 92509000 грн., тобто логістичні витрати – 15171476 грн., що є досить значною сумою, і її зниження навіть на 0,5%, а це 75857,38 грн., є значним досягненням.

Як відомо основну частину логістичних витрат на підприємстві становить транспортування (48%) та складування (27%). Саме в цих логістичних процесах ми і пропонуємо робити зміни.

Якщо говорити про транспортування, то завданнями транспортної логістики на підприємстві є:

– вибір виду транспортних засобів;

– вибір типу транспортних засобів;

– сумісне планування транспортного процесу зі складським і виробничим;

– сумісне планування транспортних процесів на різних видах транспорту (у разі змішаних перевезень);

– визначення раціональних маршрутів доставки.

Основне місце в стратегії транспорту виробничого підприємства займають завдання складання маршрутів, які дозволяють до мінімуму скоротити пробіг власних транспортних засобів, або які мінімізують витрати на перевезення вантажів.

П'ятий крок: Розширення ринків збуту. Розширити виробництво продукції Товариства можна за рахунок:

– збільшення випуску газонаповнених вимірювальних трансформаторів за допомогою поступового переходу на велико-вузлову схему збирання трансформаторів, до оснащення виробничого корпусу з виробництва газонаповнених трансформаторів та територіального виділення виробництва елегазових трансформаторів з метою забезпечення умов особливо чистого виробництва;

– модернізації маслонаповнених трансформаторів з метою задоволення підвищених вимог до герметичності виробів;

– просування на ринок маслонаповнених трансформаторів струму бакової конструкції типу.

Щодо збуту, то можемо сказати, що канали розподілу КТ «ЗЗВА» є варіацією способів постачання готової продукції до споживача.. КТ «ЗЗВА» в своїй діяльності використовує змішані канали збуту, тобто сукупність прямих продаж та збут продукції споживачу за допомогою операторів ринку. Проте, варто відмітити, що переважна більшість реалізованої продукції йде саме через прямий продаж. Тому ми рекомендуємо збільшити також і долю продажу через операторів ринку. Не зважаючи на те, що при використанні послуг операторів ринку підприємство певною мірою втрачає контроль за реалізацією товарів, непрямі канали розподілу використовуються для нарощування обсягів продажу, розширення ринків збуту, кращого їх охоплення, повнішого задоволення потреб споживачів.

Шостий крок: Проведення дієвої маркетингової діяльності.

Маркетингова діяльність на КТ «ЗЗВА» здійснюється за допомогою відділу маркетингу. Начальником відділу маркетингу є заступник комерційного директора.

Відділ маркетингу окрім своїх першорядних функцій виконує ще й деякі логістичні функції, оскільки на підприємстві немає повноцінного відділу логістики.

Згідно фінансової звітності підприємство за останні 5 років жодного разу не отримало прибутку і є не рентабельним. Таким чином у нас є всі

підстави для того щоб стверджувати, що діяльність відділу маркетингу КТ «ЗЗВА» є не задовільною.

Для зміни ситуації доцільно провести наступні заходи:

1. Із попередніх кроків з діяльністю відділу маркетингу можна пов'язати рекомендацію до вивчення ринку на наявність в ньому незадоволеного попиту та створення під цей попит специфічної продукції. Також під діяльність відділу маркетингу підпадає порада щодо збільшення обсягу непрямих продаж.

2. Розробка комплексу заходів по активному впливу на попит за допомогою реклами та цінової політики. В цілому, на нашу думку, ефективність іміджевої (корпоративної) реклами у випадку КТ «ЗЗВА» може бути малою, оскільки підприємство і так є відомим та авторитетним, але, що стосується прямої реклами певної продукції, то це є більш доцільним.

3. Планування діяльності. Повинен існувати комплексний підхід по ув'язці цілей підприємства з його ресурсами і можливостями, визначення шляхів досягнення цих цілей в рамках маркетингових програм по окремих продуктах і по підприємству в цілому.

Сьомий крок: Ефективна діяльність.

КТ «ЗЗВА» – це в першу чергу виробниче підприємство, тому задля отримання максимальних фінансових показників його виробництво має використовувати всі свої потужності.

На кінець 2013 – початок 2014 років виробничі потужності підприємства були завантажені лише на 70% від загальних можливостей, тому ми не можемо обійти цей очевидний факт, що підприємство має величезний виробничий потенціал, а так як виробничий потенціал ми визначаємо як складову логістичного потенціалу, то його використання є обов'язковим.

Наведені нами в перших шести кроках заходи в своїй більшості якраз і направлені на збільшення завантаженості виробництва. Сприяти цьому буде збільшення непрямих продаж (через операторів ринку), так як вони розширять ринок. Також модернізація виробництва та введення нових видів продукції, які направлені на задоволення нових потреб покупців, теж буде сприяти росту замовлень. Ще один крок який допоможе збільшити обсяги продажів – проведення маркетингової кампанії.

Висновки і пропозиції. Насправді спрогнозувати точно наскільки значний ефект на приріст замовлень дадуть всі запропоновані кроки є практично не можливим. Потрібно лише шляхом проб визначати величину зміни попиту від того чи іншого заходу, але для цього потрібно виконувати їх послідовно для того щоб потім можна було реально оцінити, який із них дав найбільшу користь. Всі ці заходи, на нашу думку, покликані змінити ситуацію на підприємстві в кращу сторону.

У подальшому актуальною є розробка рекомендацій щодо комплексної системи формування та розвитку логістичного потенціалу машинобудівних підприємств.

Список літератури:

1. Гончарук А. Г. Формирование общего механизма управления эффективностью предприятия / А. Г. Гончарук // Экономика промышленности. – 2009. – № 2 (45). – С. 164-175.
2. Бакута А. В. Управління підприємствами машинобудування за допомогою логістичних механізмів на шляху стабілізації галузі в післякризовий період / А. В. Бакута // Зб. наук. праць Запорізької державної інженерної академії «Економічний вісник». – Запоріжжя: Видавництво ЗДІА, 2012. – № 2. – С. 22-32.
3. Клунко Н. С. Економіко-організаційний механізм логістичних процесів у виробничій сфері: дис. канд. екон. наук / Н. С. Клунко. – Х, 2010. – 182 с.
4. Поспєлов О. М. Організація логістичного управління діяльністю підприємства: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. М. Поспєлов. – Х, 2009. – 264 с.
5. Walker O. Logistic management / Walker O. – Boston, Kent Publishing Company, 2002. – 423 p.
6. Дороніна М. С. Управління економічними та соціальними процесами підприємства: Монографія. – Х.: ХДЕУ, 2002. – 432 с.
7. Дзьобко І. П. Логістико-орієнтований підхід до управління розвитком підприємства // Управління розвитком. – Харків: ХНЕУ, 2006. – № 7. – С. 67-68.

Короткий Ю.В.
Запорожский национальный университет

ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТАВЛЯЮЩИХ ЛОГИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ПУТЕМ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены основные недостатки фрагментарности существующих логистических систем машиностроительных предприятий. Обоснованно ряд действий по объединению логистики в рамках одной системы. Предложен механизм построения совершенной системы управления логистическим потенциалом машиностроительного предприятия. Рассмотрены семь шагов организационных преобразований для полной реализации логистического потенциала предприятия.
Ключевые слова: логистическая система, логистический потенциал, организационная интеграция, машиностроительное предприятие, поставка.

Korotkyi Yu.V.
Zaporizhzhya National University

OPTIMIZE COMPONENTS OF THE SUPPLY POTENTIAL OF THE ENGINEERING ENTERPRISE THROUGH ORGANIZATIONAL INTEGRATION

Summary
In the article the main disadvantages of fragmentation of existing logistics systems engineering enterprises. Reasonably a number of integration logistics in one system. The mechanism of build perfect management system and logistics potential of the engineering enterprise. Reviewed the seven steps of organizational change to the full realization of logistic potential of an enterprise.
Keywords: logistic system, logistic potential, organizational integration, engineering company, supply.

УДК 631.15

МЕСТО САНАЦИИ И БАНКРОТСТВА В СИСТЕМЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Костанецкая Т.Н.
Харьковский национальный аграрный университет имени В.В. Докучаева

В современных условиях предприятия всех отраслей подвержены кризисным проявлениям как политического, так и экономического характера. Кризисы неизбежны в развитии любой системы, в том числе экономической. Современные виды диагностики позволяют выявлять состояние исследуемого объекта и помогают устранять причины, которые препятствуют устойчивому развитию предприятия. Основная задача управляющих предприятиями заключается в своевременном анализе сложившейся ситуации, выявлении причин нестабильности и определении действий, направленных на регулирование всех составляющих кризисного состояния в выгодном для предприятия направлении. Целью статьи является выявление особенностей развития сельскохозяйственного предприятия и разработка системы распознавания кризисного состояния в стадиях жизненного цикла с целью недопущения банкротства.
Ключевые слова: банкротство, санация, кризисное состояние, стадия жизненного цикла, антикризисное управление.

Постановка проблемы. В современных условиях предприятия всех отраслей подвержены кризисным проявлениям как политического, так и экономического характера. Кризисы неизбежны в развитии любой системы, в том числе экономической. Они являются составляющим звеном модели жизненного цикла предприятий. Все это выявляет интерес к анализу кризисных ситуаций в экономике, а именно, как на современном этапе решается вывод из кризисного состояния предприятия, которое стало на путь неплатежеспособности, какие оздоровительные методики и механизмы являются наиболее действенными. Политическая нестабильность общества проявляется в отношении государства к производственной и предпринимательской деятельности, частых изменениях законодательства, высоком уровне налогообложения, проблем экспорта-импорта и тому подобное. Становятся логичными вопросы: на какой стадии развития кризисного состояния предприятию нужно реагировать и могут ли в наше время управляющие применить меры на подавление кризиса?

Анализ последних исследований и публикаций. При анализе трудов ученых в сфере антикризисного менеджмента можно сделать вывод, что большая часть из них посвящена исследованию вопросам угрозы банкротства предприятия [1, 2, 3, 4]. У исследователей Лигоненко Л. О. и Унковской Т. Е. в моделях диагностики в отдельных случаях не учитывается структура системы, в других − учитывающих структуру системы, нечетко отражены связи между элементами диагностируемого объекта, что приводит к нарушению связей между ними и уже может создать кризисную ситуацию [2, 5]. Ученый Василенко В. А. выделяет проблему о важности своевременного реагирования и разработке механизма своевременного реагирования [6]. Всех ученых данной области объединяет согласие с тем, что комплексная диагностика предприятия или его отдельных элементов деятельности представляет собой сложную систему, которая требует всестороннего исследования и совершенствования.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Современные виды диагностики позволяют выявлять состояние исследуемого объекта и помогают устранять причины, которые препятствуют устойчивому развитию предприятия. Основная задача управляющих предприятиями заключается в своевременном анализе сложившейся ситуации, выявлении причин нестабильности и определении действий, направленных на регулирование всех составляющих кризисного состояния в выгодном для предприятия направлении. Эта задача еще не совсем достаточно исследована, особенно для предприятий сельскохозяйственной отрасли.

Цель статьи. Выявление особенностей развития сельскохозяйственного предприятия и разработка системы распознавания кризисного состояния в стадиях жизненного цикла с целью недопущения банкротства.

Изложение основного материала. До стадии банкротства предприятия проходят ряд жизненных циклов, который можно разбить на несколько этапов:

1) первый этап представлен состоянием предприятия, когда оно находится в кризисном состоянии, то есть временной неспособности выполнять в полном объеме и своевременно свои обязательства до более длительной;

© Костанецкая Т.Н., 2015

2) второй этап – от длительной неспособности до хронической;

3) на третьем этапе предприятие переходит от хронического – до безнадежного состояния, т.е. полной финансовой неплатежеспособности.

Кризисное состояние предприятия имеет ряд особенностей (характеристик): указывает на неэффективные, устаревшие элементы; открывает дорогу для поиска и становления новых путей развития; сохраняет и обновляет финансово-экономическую систему. Завершаются кризисные состояния переходом системы в новое качественное состояние, либо распадом с заменой другой системой.

Важным является изучение кризисного состояния сельскохозяйственных предприятий как на отдельных стадиях жизненного цикла предприятия, так и его влияние на отрасль в целом.

В антикризисном механизме, на наш взгляд, существует два взаимосвязанных и взаимозависимых направления воздействия на экономику сельскохозяйственных предприятий – антикризисное управление и антикризисное регулирование.

Антикризисное управление – система форм и методов реализации антикризисных процедур, которые применяются к сельскохозяйственному предприятию. Антикризисное управление является категорией микроэкономической и отражает производственные отношения, складывающиеся на уровне сельскохозяйственного предприятия от момента его создания и до момента ликвидации.

Антикризисное регулирование – это макроэкономическая категория, включающая меры организационно-экономического и нормативно-правовою воздействия со стороны государства, направленные на защиту сельскохозяйственных предприятий от кризисных ситуаций, предотвращение банкротства или ликвидацию, в случае нецелесообразности их дальнейшего функционирования [8, с. 21].

Антикризисное регулирование на макроуровне должно включать комплекс мероприятий, направленных на обеспечение максимально благоприятных условий для реализации антикризисных процедур на микроуровне хозяйствующих субъектов.

На микроуровне антикризисное регулирование более точно отражает стоящую перед ним задачу: в условиях цикличности развития сельскохозяйственных предприятий, обеспечить прохождение низшей фазы цикла с минимальными потерями и стабилизацию развития в других фазах (кроме кризисной). Из вышесказанного можно сделать следующий вывод, что антикризисные меры могут и должны осуществляться не только в фазе кризисного состояния, но и на всех фазах жизненного цикла сельскохозяйственных предприятий.

Для стабильной, устойчивой деятельности сельскохозяйственного предприятия необходимо диверсифицировать производство отдельных видов продукции, чтобы жизненные циклы последних проходили по разным траекториям, обеспечивая сглаживание критических моментов в деятельности предприятия.

Жизненный цикл предприятия начинается с его зарождения и становления, т.е. выхода его на рынок. Затем следуют фазы роста, стабилизации, упадка, следствием чего может быть уход с рынка путем ликвидации [8, с. 10].

Фаза упадка, но нашему мнению, делится на три стадии: спад; преобразование; кризис (ликвидация) или выход из кризиса. Первой стадией фазы упадка является спад. Следующую за спадом стадию цикла и одновременно стадию нового цикла, с учетом вышесказанного о возможности воздействия на цикл, можно назвать стадией преобразования (трансформации). Данная стадия может повторяться с определенной для сельскохозяйственного предприятия периодичностью. В отдельные периоды она, безусловно, может содержать признаки кризиса, однако эффективное управление, не исключая возможность кризиса, делает их необязательными. Все стадии цикла содержат элементы подготовки к преобразованию в целях предотвращения кризиса, смягчения ею воздействия и перехода в новый цикл с минимальными потерями.

Жизненный цикл предприятия, как считает Б. З. Мильнер, это предсказуемые изменения с определенной последовательностью состояний в течение времени. Применяя понятие жизненного цикла, можно видеть, что существуют отличительные этапы, через которые проходят организации и что переходы от одного этапа к другому являются предсказуемыми, а не случайными [7, с. 87].

Основой жизненного цикла предприятия является соотношение между объемом продаваемых товаров и услуг (оборотом), доходами и расходами.

Понятие «жизненный цикл предприятия» часто используется для объяснения причин нестабильной деятельности организации. Сельскохозяйственные предприятия создаются, развиваются, укрупняются, сдают свои позиции, реформируются или прекращают свое существование. Одни из них работают стабильно и эффективно, быстрее реагируют на изменение рыночной ситуации, другие являются консервативными и не могут адаптироваться в новых экономических условиях. Они становятся убыточными и неплатежеспособными, а со временем ликвидируются.

Практика показывает, что глубокие системные кризисы время от времени поражают все сельскохозяйственные предприятия, поэтому включение фазы преобразования в жизненный цикл предприятия производится не вместо фазы кризиса. Фаза преобразования представляет комплексное понятие и может проявляться в нескольких видах: в форме кризисных ситуаций с присущими им характеристиками, в форме контролируемою ухудшения показателей и восстановления нормальной деятельности предприятия на новой основе.

На разных фазах жизненного цикла различны уровни оценочных показателей деятельности сельскохозяйственного предприятия, т.е. рентабельности и ликвидности, а также факторы, на них влияющие. На рисунке 1 нами представлены

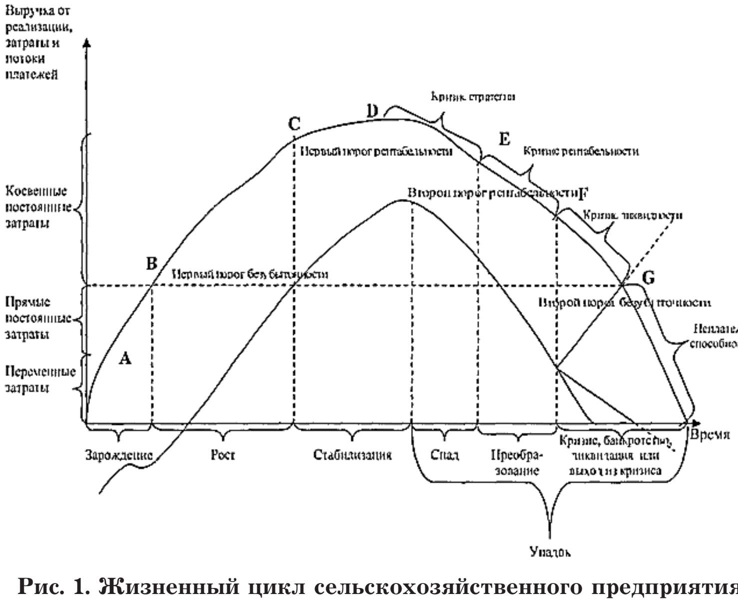

Рис. 1. Жизненный цикл сельскохозяйственного предприятия

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

составляющие выручки от реализации продукции, объем денежного потока и показатели рентабельности в зависимости от фазы жизненного цикла сельскохозяйственного предприятия.

Фаза выхода на рынок, то есть период зарождения и становления предприятия, характеризуется отсутствием. Сельскохозяйственное предприятие в такой период нуждается в источниках финансирования. Ими обычно являются собственные средства в виде учредительного капитала, а также заемные и привлеченные средства. На этом этапе развития сельскохозяйственное предприятие поставляет на рынок новые виды сельскохозяйственной продукции, новые идеи и услуги, исследует рыночный спрос, конъюнктуру рынка, определяет потребности рынка и свои собственные возможности.

Дефицит финансовых средств определяет важность потенциальных потерь и важность привлечения инвестиций. Формирование имиджа предприятия приводит к работе над стандартами качества продукции.

На этой фазе жизненною цикла (рис. 1) – это расстояние от точки A до точки B. В точке A выручка покрывает переменные затраты, и предприятие начинает получать так называемый «маржинальный доход», а точнее разницу между денежной выручкой и переменными затратами. В точке B достигается первый порог безубыточности, то есть при низких управленческих расходах финансовое положение предприятия стабилизируется.

В фазе роста сельскохозяйственное предприятие достигает первого порога рентабельности (точка C) и незначительного положительного денежного потока. Предприятие покрывает за счет продаж постоянные и переменные затраты, рассчитывается за первоначальные инвестиции и кредиты банков. В этот период идет формирование производственной и организационной структуры, персонала, формируется внутриорганизационная культура. В этих условиях возникает вопрос о направлениях инвестиционной деятельности, управлении оборотным капиталом, затратами.

В фазе стабилизации предприятие получает значительную прибыль, финансово-экономическая деятельность становится рентабельной, ликвидной и платежеспособной. Актуальными остаются вопросы разработки инвестиционной политики, политики управления оборотным капиталом, затратами, прибылью и регулирования экономических процессов. У сельскохозяйственного предприятия появляется возможность капитализации доходов, аккумулирования прибыли. Это значит, что очень важна разработка будущей стратегии деятельности в целях улучшения эффективности бизнеса, увеличения рыночной стоимости активов и предотвращения кризисных ситуаций. Главной задачей стратегического менеджмента в этой фазе является недопущение перехода в следующую фазу.

Также в фазе стабилизации, если неправильно построена маркетинговая политика выбора отдельных видов производства сельскохозяйственной продукции, ассортиментной и ценовой политики, диверсификации рисков, предприятие может столкнуться с кризисом стратегии, который характеризуется снижением выручки (расстояние между точками D и E). Это объясняется снижением конкурентоспособности предприятия. В результате требуется разработка механизма регулирования и программы производства иной сельскохозяйственной продукции или выхода на новые рынки сбыта и поиска новых потребителей [8, с. 25].

Четвертая фаза жизненного цикла предприятия – это упадок производства (уход с рынка). Ее можно разделить на три стадии: спад; преобразование; кризис (ликвидация) или выход из кризиса. Для этой фазы жизненного цикла характерна неплатежеспособность и соответственно введение процедуры механизмов банкротства или санации.

Если сельскохозяйственное предприятие не предприняло никаких мер по выходу из кризисной ситуации, то оно перейдет в кризис рентабельности (расстояние между точками E и F). Сокращение выручки от реализации сельскохозяйственной продукции не может сопровождаться таким же по уровню сокращением затрат с целью сохранения прибыли и рентабельности. Спад в объеме реализации сельскохозяйственной продукции может привести в некоторых случаях к увеличению затрат. Невозможно сразу пропорционально снижению выручки сократить постоянные затраты. Они имеют тенденцию к росту в расчете на единицу продукции. В этой ситуации сельскохозяйственное предприятие должно, в первую очередь, разработать политику управления затратами, оборотным капиталом и инвестиционную политику.

Все стадии цикла содержат элементы подготовки к преобразованию в целях предотвращения кризиса, смягчения его воздействия и перехода в новый цикл с минимальными потерями.

Системный кризис рентабельности ведет к кризису ликвидности (расстояние между точками F и G). Сельскохозяйственное предприятие в этом случае не может рассчитаться по своим краткосрочным долгам. Это возникает, в первую очередь, за счет сокращения поступлений на счет сельскохозяйственного предприятия, поскольку объемы реализации падают, и все ощутимее для финансового положения становятся суммы безнадежных долгов. С другой стороны, затраты остаются высокими.

В такой ситуации предприятию необходимо внедрять программу сокращения затрат, дебиторской задолженности, разрабатывать схемы и условия кредитов. Если к такому сельскохозяйственному предприятию интерес инвесторов не потерян, можно ставить вопрос о кооперации, слиянии с другими сельскохозяйственными предприятиями или о смене собственника путем продажи бизнеса.

В последней фазе жизненного цикла сельскохозяйственной организации – упадке – неплатежеспособность (промежуток от точки B и ниже) характеризуется невозможностью расплатиться по своим обязательствам и в краткосрочном, и долгосрочном периодах. Чтобы решить дальнейшее развитие предприятия-должника нужно введение механизма санации, с целью оздоровления предприятия, а при негативном итоге оздоровления, механизм банкротства.

Выводы и предложения. Кризисное состояние может возникнуть в любой момент и на любой стадии жизненного цикла развития предприятия. Ситуации, которые приводят к такому состоянию, могут быть совершенно непохожими друг на друга как по глубине, охвату, так и времени существования. Сельскохозяйственному предприятию особенно трудно вовремя диагностировать причины и смоделировать пути выхода из кризисной ситуации из-за специфики деятельности. Проведение механизма санации не должно рассматриваться как прекращение деятельности предприятия. Он является весомым инструментом диагностики и оздоровления предприятия на микроуровне и экономической системы государства на макроуровне.

Список литературы:
1. Антикризисное управление / под ред. Э. М. Короткова / – М.: ИНФРА-М, 2001. – 432 с.
2. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л. О. Лігоненко / – К.: Київ. нац. торг.-екон. Ун-т, 2001. – 580 с.
3. Родионова Н. В. Антикризисный менеджмент: Уч. пос. для вузов / Н. В. Родионова / – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 273 с.
4. Экономическая стратегия фирмы: Учебное пособие 2-е изд. испр. и доп. / под ред. А. П. Градова / – СПб.: Специальная литература, 1999. – 589 с.
5. Унковская Т. Е. Финансовое равновесие предприятия [Текст] / Т. Е. Унковская / – К.: Генеза, 1997. – 326 с.
6. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством. Навч. пос. Видання 2-ге. / В. О. Василенко / – Київ: ЦУЛ, 2005. – 501 с.
7. Мильнер Б. З. Теория организации: Учебник / Б. З. Мильнер / – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 558 с.
8. Онуфриева Л. С. Антикризисное регулирование воспроизводственного процесса в Российской Федерации: монография / Л. С. Онуфриева / – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – 96 с.

Костанецька Т.М.
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

МІСЦЕ САНАЦІЇ ТА БАНКРУТСТВА В СИСТЕМІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
В сучасних умовах підприємства всіх галузей схильні до кризових проявів як політичного, так і економічного характеру. Кризи неминучі в розвитку будь-якої системи, в тому числі економічної. Сучасні види діагностики дозволяють виявити стан досліджуваного об'єкта і допомагають усунути причини, які перешкоджають сталому розвитку підприємства. Основне завдання керуючих підприємствами полягає у своєчасному аналізі ситуації, виявленні причин нестабільності та визначення дій, спрямованих на регулювання всіх складових кризового стану у вигідному для підприємства напряму. Метою статті є виявлення особливостей розвитку сільськогосподарського підприємства і розробка системи розпізнавання кризового стану в стадіях життєвого циклу з метою недопущення банкрутства.
Ключові слова: банкрутство, санація, кризовий стан, стадія життєвого циклу, антикризове управління.

Kostanetskaya T.M.
Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev

PLACE SANITATION AND BANKRUPTCY IN THE LIFE CYCLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Summary
Now, companies of all sectors of the economy vulnerable to crisis manifestations, both political and economic nature. Crises are inevitable in the development of any system, including economic. Modern types of diagnosis can detect the state of the object and help to eliminate the causes that hinder sustainable development of the enterprise. The main task of managers is the timely analysis of the current situation, identifying the causes of instability and definition of actions aimed at regulation of all components of the crisis state in the profitable direction. The aim of the article is to reveal the peculiarities of development of agricultural enterprises and development of a system of recognition of crisis conditions in stages of the life cycle to prevent bankruptcy.
Keywords: bankruptcy, sanitation, crisis condition, stage of life cycle, anti-crisis management

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 658.15

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Кучма С.В.
Хмельницький національний університет

У статті обґрунтовано необхідність антикризового управління в сучасних умовах господарювання, наводяться основні визначення поняття «криза» та «антикризове управління» підприємством та заходи необхідні для подолання кризової ситуації на підприємстві.
Ключові слова: криза, кризова ситуація, антикризове управління підприємством, антикризові заходи, банкрутство.

Постановка проблеми. Розвиток кризових явищ, з одного боку, і зацікавленість держави в максимальному збереженні підприємств, з іншого, обумовили виникнення і поширення нового для України, специфічного за своїми цілями та функціями виду – антикризового. Але на сьогодні поняття «антикризового управління» досить розпливчасте та багатозначне.

© Кучма С.В., 2015

В одних випадках під ним розуміють управління підприємством в умовах загальної кризи економіки, в інших – управління підприємством, що потрапило в кризову ситуацію в результаті незадовільного менеджменту, у третьому випадку – управління підприємством на порозі банкрутства, у четвертому – у період банкрутства.

Слід зауважити, що у країнах з ринковою економікою щорічно сотні тисяч підприємств припиняють свою діяльність, втративши актуальність внаслідок не відповідності виробничого й інтелектуального потенціалу запитам в першу чергу індустрії. Криза неефективних підприємств – це нормальне явище ринкової економіки, проте, варто відзначити, що важливою тенденцією залишається істотний вплив багатьох факторів і категорій, пов'язаних зі слабкою зацікавленістю державного сектору цими питаннями в Україні і тому це є погрозою для ефективного ведення бізнесу. Таким чином, дослідження функціонування механізму управління підприємством яке знаходиться у кризовому стані в умовах ринкової економіки та пошук шляхів його вдосконалення надзвичайно актуальні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам антикризового управління присвячені роботи таких учених, як І.О. Бланк, О.О. Терещенко, Л.О. Лігоненко, С.Я. Салила, Василенко В.О., Мескон М., Туленков Н.В., Уткін Е.А., Панагушена В.П., Мінаєва Є.С. Їх аналіз вказує на те, що немає єдиної думки стосовно визначення сутності категорії «криза» та«антикризове управління», і це стримує впровадження в практику дієвих заходів, щодо запобігання кризовим явищам.

Мета статті. Визначення сутності поняття «криза» та «антикризове управління» та уточнення змісту категорії. Для досягнення цієї мети було сформовано та вирішено задача – систематизація та узагальнення точок зору вчених, фахівців у формулюванні визначення поняття антикризового фінансового управління.

Виклад основного матеріалу. Поняття «криза» – одне з найбільш складних, яке має багато змістових відтінків інтерпретацій та різних характеристик. Поняття «криза» (від грецького krisis – поворотний пункт, рішення) – це різкий крутий перелом, скрутне становище.

В економіці термін «криза» набув поширення та визнання насамперед у зв'язку з розробкою концепції циклічності розвитку економічних систем, яка належить до фундаментальних складових категоріального апарату економічної теорії та вже понад сто років посідає одне з центральних місць у дослідженнях різних наукових шкіл та напрямів економічної науки. Так, на сьогодні існує велика кількість суджень різних науковців з приводу визначення поняття «криза» (таблиця 1) [1, с. 21].

Тож слід зазначити, що криза – це негативне явище, яке зумовлене впливом зовнішніх або внутрішніх чинників, що призводять до відхилення від рівноважного стану, яке досягло крайньої точки рівноважної зони.

Кризові явища мають різний вияв і залежать від того, який вид економічної діяльності здійснюється суб'єктом підприємництва [2, с. 322].

Копа М.В. наводить погляди вчених, які трактують антикризове управління з точки зору «вузького» та «широкого» підходів. До «вузького» підходу автор відносить підходи науковців, що зазначають необхідність використання антикризового управління за вже наявної кризи; до «широкого» – підходи, що виділяють антикризове управління як постійно діючу функцію, незважаючи на характеристику стану підприємства. Спільною думкою розглянутих визначень є те, що антикризове управління спрямоване на вихід підприємства з кризи, запобігання та пом'якшення її негативних наслідків. Проте даний підхід не враховує необхідності постійної діагностики суб'єкта господарювання, тобто безперервного процесу антикризового управління незалежно від наявності проблем у роботі підприємства. Також за такого підходу знижується ефективність антикризових заходів, оскільки вони запроваджуються на підприємстві при наявній кризі та мають на меті вже оздоровлення підприємства [4, с. 165-166].

Таблиця 1

Різні підходи науковців до визначення поняття «криза»

Автори	Визначення поняття
Василенко В.О., Балдін К.В., Звєрєв В.С., Рикосуєв А.В.	Крайнє загострення протиріч у соціально – економічній системі, що загрожує її життєстійкості у навколишньому середовищі
Херман К.	Несподівана і непередбачувана ситуація яка загрожує пріоритетним цілям організації при обмеженому часі для прийняття рішень
Іваннюта С.М.	Складний, загострений стан, різкий перелом або занепад
Бурий С.А., Мацеха Д.С.	Перелом, будь – яка якісна зміна процесу, перехід від одного середовища до іншого яке суттєво відрізняється за основними параметрами
Чернявський А.Д.	Переломний етап функціонування будь – якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування
Єсакова А.М.	Будь – яке відхилення від стану рівноваги будь яке обурення зовнішнього та внутрішнього середовища фірми
Жарковська Є.П., Бродський Б.Є.	Крайнє загострення внутрішньовиробничих і соціально – економічних відносин, а також відносин організації з зовнішньоекономічним середовищем
Штангрет А.М., Копилюк О.І.	Зростання кількості взаємопов'язаних кризових явищ які, призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричинюють руйнації системи самозбереження

Недоліками точки зору антикризового управління у «широкому» розумінні є ототожнення антикризового управління зі звичайним управлінням, проте, як показує практика, існують суттєві відмінності. Антикризове управління в умовах розвитку кризового становища передбачає:

1) термінову мобілізацію фінансових ресурсів, коли пріоритетом управління у звичайному режимі є отриманням прибутку в довгостроковому періоді;

2) припинення інвестиційної діяльності на противагу інвестуванню грошових коштів у перспективні проекти;

3) забезпечення функціонування підприємства в умовах жорсткої економії ресурсів, замість раціонального використання ресурсів, підвищення ефективності виробництва та якості продукції.

Тобто рішення, які приймаються в кризовій ситуації, частіше компромісні та є найкращими із запропонованих альтернатив, кількість та якість яких менша ніж за безперебійної роботи підприємства [4, с. 165].

Термін «антикризове управління» набуває широкого застосування в економічній теорії та в практичній діяльності суб'єктів бізнесу, однак тлума-

чення його сутності не завжди однозначне. Погляди на розуміння поняття «антикризове управління» узагальнено у табл. 2 [3, с. 53].

Таблиця 2

Погляди науковців на суть антикризового управління

Автор	Сутність поняття
Лігоненко Л.О.	Антикризове фінансове управління – це постійно діючий процес виявлення ознак кризових явищ та реалізація генерального плану недопущення поширення кризових явищ та стагнації розвитку підприємства, який здійснюється протягом усього періоду його функціонування
Василенко В.О.	Антикризове управління – це управління яке спрямоване на передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів і усунення загроз появи кризових ситуацій, а в разі їх появи аналіз і прийняття швидких заходів ліквідаційного характеру з найменшими втратами та негативними наслідками
Мескон М.	Антикризове управління як процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для того, аби сформулювати та досягти цілей, що стоять перед організацією
Туленков Н.В.	Будь – яке управління організацією повинно бути антикризовим
Уткін Е.А.	Антикризове управління – це складова загального менеджменту на підприємстві, використовує його кращі прийоми, засоби та інструменти, орієнтується на запобігання можливим ускладненням у діяльності підприємства, забезпечення його стабільного успішного господарювання
Панагушена В.П., Мінаєва Є.С.	Антикризовим управління – це не тільки управління, орієнтоване на виведення підприємства зі стану кризи, а управління, яке здатне заздалегідь спрогнозувати та попередити неплатоспроможність підприємства згідно з виробленою стратегічною програмою підвищення конкурентних переваг та фінансового оздоровлення

Підсумовуючи наведені трактування антикризового управління, на мою думку, під антикризовим управлінням слід розуміти сукупність дієвих прийомів, способів, засобів, які дозволяють завчасно спрогнозувати усі негативні явища, що виникають у процесі діяльності суб'єктів господарювання та недопущення його банкрутства у найближчий час. Основним завданням антикризового управління є відстеження та своєчасне виявлення усіх економічних явищ і станів, які найчастіше стають причиною негативних економічних процесів.

Саме забезпечення антикризової діяльності на постійній основі дає змогу цілеспрямовано формувати ефективну підсистему управління підприємством в кризових ситуаціях. Усвідомлення необхідності формування, а також ролі, місця та варіантів побудови системи антикризового управління на підприємстві як особливої підсистеми – нагальна проблема, що потребує подальшого розгляду.

Антикризове управління базується як на загальних закономірностях, притаманних управлінським рішенням, так і на специфічних особливостях, які пов'язані зі здійсненням антикризових процедур. Так, управління завжди цілеспрямоване. Вибір і формування цілей є вихідним пунктом у будь–якому процесі управління, зокрема, й в антикризовому. Водночас система контролю та раннього виявлення ознак кризової ситуації є специфічним атрибутом процесів антикризового управління. Застосування всієї системи антикризового управління чи її окремих елементів залежить як від ситуації, що склалася на підприємстві, так і від типу управління підприємством.

Впродовж останніх років теорія та практика антикризового управління нагромадила певний досвід обґрунтування заходів із виведення організацій із кризи. Одночасно виявилися типові проблеми, притаманні підприємствам, які функціонують у різних постсоціалістичних країнах, а також у країнах із розвинутою економікою. Розкрито спільні механізми формування кризових явищ на підприємствах, а також підходи щодо їх подолання.

Наголосимо, що проблематика антикризового управління підприємствами містить кілька напрямків. Головними об'єктами впливу антикризового управління є проблеми розпізнавання передкризових ситуацій, проблеми запобігання кризі, проблеми життєдіяльності організації у кризовому становищі, проблеми виходу з кризи, проблеми ліквідації наслідків кризи, методологічні проблеми антикризового управління, фінансово – економічні проблеми антикризового управління, правові проблеми антикризового управління, проблеми організації антикризового управління, соціально – психологічні проблеми антикризового управління.

Як інструменти впливу можна виокремити пошук інформації, прогнозування кризи, розробку управлінських рішень в умовах ризику, аналіз і оцінювання кризових ситуацій, інноваційні стратегії кризової поведінки, розв'язання конфліктів, маркетинг (поведінка в умовах невизначеності, зовнішнє управління і проблеми санації), селекція персоналу в умовах кризи (оцінювання та мотивування, інвестиційне проектування) [5, с. 118–119].

Як і будь-якому процесу, антикризовому управлінню підприємством притаманні певні функції. В цілому антикризовому управлінню притаманні ті ж функції, що і звичайному управлінню:

– планування – це процес визначення цілей організації та їх змін, стратегій і програм;

– антикризової стабілізації, ресурсів для їх досягнення;

– організація – формування оптимальної структури й обсягу використовуваних коштів, апарату управління і кадрів для ефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

– мотивація – система заохочень і санкцій, що стимулює зацікавленість усього колективу і кожного працівника у зростанні ефективності діяльності контроль – прогнозування відхилень від накреслених цілей для своєчасного оперативного внесення змін, спрямованих на підвищення ефективності антикризових заходів [6].

Та необхідно пам'ятати, що названі функції ефективно себе реалізовують саме у сукупності, створюючи певні послідовні етапи виходу з незадовільної ситуації. Тобто, іншими словами, – певну систему. Кожний елемент такої системи має взаємодоповнювати один одного, створюючи, таким чином ефективний варіант підприємства з метою найшвидшого виходу з кризи, налагодження функціонування підприємства в цілому.

Головне завдання управління полягає в оперативному виробленні таких рішень, які дозволили б досягти бажаного результату при мінімальних додаткових коштах і при мінімальних негативних наслідках. Це можливо на основі підготовки спеціальної системи менеджменту кризових ситуацій.

Отже, антикризове управління підприємством дійсно відрізняється від управління у звичайному режимі. Якщо весь арсенал підходів і методів

останнього спрямований на розвиток та виживання підприємства в довгостроковому аспекті (що включає в себе, в тому числі, і недопущення кризи), то методи першого спрямовані виключно на подолання вже назрілої кризи, забезпечення виживання в короткостроковому аспекті. У такому трактуванні антикризове управління набуває реального сенсу.

Узагальнюючи наведене, вивчаючи різні визначення та поняття можна дати тлумачення терміна «антикризове управління», як постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів і принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень, що приймаються відокремленим суб'єктом в умовах суттєвих ресурсних й часових обмежень, підвищеного ризику, фінансових та інтелектуальних витрат для відновлення стійкого економічного розвитку підприємства і недопущення його ліквідації як суб'єкта господарювання [1, с. 22].

Висновки. В умовах ринкової економіки діяльність суб'єктів господарювання супроводжується виникненням кризових явищ. Причинами виникнення кризи можуть бути як зовнішні (розвиток світової економіки, конкуренція, політична ситуація, недосконале законодавство тощо), так і внутрішні фактори (недостатній рівень кваліфікації персоналу, прорахунки в інвестиційній політиці, високий ступінь зношення виробничих засобів тощо), хоча зазначені причини впливають на виникнення кризового стану підприємства в комплексі, однак практично завжди є індивідуальними для кожного підприємства. Головним шляхом виходу підприємства з кризи є впровадження антикризових заходів, чітких скоординованих дій щодо подолання негативних наслідків впливу факторів, що спричинили дану ситуацію.

Антикризове управління є надзвичайно важливим саме зараз, коли після світової фінансової кризи та її наслідків, потрібно повернути довіру клієнтів до банків, елементи антикризового управління повинні бути впроваджені як на рівні НБУ, так і комерційних банків України. Стан антикризового менеджменту у банківських установах України в загальному можна визначити як нижче середнього, оскільки це потребує від антикризових менеджерів надзвичайно глибоких знань та навичок управління банківськими структурами у кризових процесах та наявність ефективних антикризових програм. Антикризове управління – постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів і принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень, що приймаються відокремленим суб'єктом в умовах суттєвих ресурсних й часових обмежень, підвищеного ризику, фінансових та інтелектуальних витрат для відновлення стійкого економічного розвитку підприємства і недопущення його ліквідації як суб'єкта господарювання.

Список літератури:

1. Чернишов В. В. Сучасне розуміння поняття антикризового управління / В. В. Чернишов // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 6. – С. 21-24.
2. Супрун А. Антикризове фінансове управління в страхових компаніях: інституційний і фінансовий аспект / А. Супрун // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 9. Частина 1. – С. 321-324.
3. Сажієнко С. А. Роль антикризового управління в запобіганні банкрутства підприємств / С. А. Сажієнко // Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки. – 2009. – № 6. – Т. 2. – С. 52-55.
4. Копа М. В. Узагальнення підходів до визначення сутності антикризового управління / М. В. Копа // Управління ризиком. – 2010. – № 21. – С. 164-166.
5. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Антикризове управління підприємством: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2004. – 196 с.
6. Рекомендації щодо розробки антикризових програм дій підприємств-членів ОПОЛ [Електронний ресурс] – http://www.opol.org.ua/index.php/2009-04-11-18-57-30/10-anticrisis.html

Кучма С.В.
Хмельницкий национальный университет

АНТИКРИЗИСНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Аннотация
В статье обоснована необходимость антикризисного управления в современных условиях хозяйствования, приводятся основные определения понятия «кризис» и «антикризисное управление» предприятием и меры необходимы для преодоления кризисной ситуации на предприятии.
Ключевые слова: кризис, кризисная ситуация, антикризисное управление предприятием, антикризисные меры, банкротство.

Kuchma S.V.
Khmelnytsky National University

CRISIS MANAGEMENT IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

Summary
The article substantiates the need for crisis management in the current economic conditions, are the main definition of «crisis» and «crisis management» now and measures needed to overcome the crisis in the enterprise.
Keywords: Crisis, crisis situation, crisis management, crisis measures, bankruptcy.

УДК 339.137.2

ОСВІТА, НАУКА, ІННОВАЦІЇ ЯК КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ КОНКУРЕНТНОГО ЛІДЕРСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Литвин І.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Визначено країни-лідери, що стабільно відзначаються високим рівнем розвитку освіти і науки. Проаналізовано основні ключові фактори досягнення ними конкурентного лідерства у глобальній економіці. Досліджено рейтинги країн за різними показниками та критеріями: за глобальним індексом конкурентоспроможності, індексом економіки знань, глобальним індексом інновацій, індексом розвитку людського потенціалу та індексами якості життя.
Ключові слова: глобальна економіка, лідерство, ключові фактори досягнення глобальної конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. У світовій економіці нараховують понад 250 країн. Проте лише невелика кількість із них є лідерами за певними показниками. Всі вони відрізняються авторитетом, роллю та значенням у світі, які формуються на основі багатьох якісних і кількісних характеристик, таких, як внесок у світову цивілізацію, кількість населення, розміри території, величина природно-ресурсного потенціалу, рівень економічного розвитку, частка в світовому виробництві чи в наданні послуг, рівень продуктивності праці, індекс людського розвитку, структура економіки та багатьох інших показників.

Лідерство країн у глобальній економіці зазвичай визначається їхнім економічним рівнем розвитку, що є наслідком ефективного використання економічного, освітньо-наукового та інших потенціалів. Актуальним є відстеження ключових факторів, що зумовили досягнення країнами лідерських позицій за показниками економічного розвитку та рівня якості життя як одного із ключових індикаторів сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відокремлення дисципліни глобальна економіка у самостійну науку сприяло поширенню тематики глобальних трансформацій у науковій літературі. Зокрема, вивченню питань становлення глобальної економіки та виявленню ключових факторів конкурентного лідерства у глобальній економіці присвячені праці таких науковців [1-6]: Куцика П.О., Ковтуна О.І., Башнянина Г.І., Брикової І.В., Федірко О.А. та ін. Однак, освітньо-науковий аспект у формуванні глобальних конкурентних переваг досліджений недостатньо повно, що зумовило вибір теми статті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Різні аналітичні агенції та міжнародні організації формують свої класифікації та рейтинги країн за різними критеріями і показниками. Досить часто лідерство країн визначають за економічним потенціалом, що вимірюється за допомогою показників валового внутрішнього продукту (ВВП) і валового національного доходу (ВНД). Однак, зазвичай, інші показники для виявлення лідерських позицій у глобальній економіці залишаються недостатньо проаналізовані та досліджені, що зумовило формування цілей статті.

Формулювання цілей статті випливає з аналізу літературних джерел і передбачає:

– вивчення лідерських позицій країн світу за показниками освітньо-наукового та інноваційного рівнів розвитку;

– виявлення причинно-наслідкових зв'язків між рівнями розвитку освіти, науки, стану впровадження інновацій та позицією країни у глобальній економці;

– формування порівняльної таблиці конкурентних позицій країн у глобальній економіці за рівнем економічного розвитку, якості життя, міжнародної конкурентоспроможності загалом та ефективністю освітньо-інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лідерство країн у глобальній економіці не є перманентним. Його потрібно постійно підтримувати. Одним із надійних та довгострокових шляхів досягнення глобального лідерства є впровадження інновацій, які створюються людьми. Людський капітал формується в освітньо-наукових закладах. Ось чому, освіта та наука впливають на досягнення конкурентоспроможності організаціями та країнами вцілому. Крім того, освіта та наука дозволяють забезпечувати громадянам достойну роботу, рівень доходів та якість життя. При цьому якість життя потрібно розглядати значно ширше, ніж суто матеріальну забезпеченість, і характеризувати системою показників щодо рівня реалізації життєвих стратегій людей, задоволення їх життєвих потреб тощо. Зростання рівня доходів в економіці дозволяє формувати істотний попит на якісні товари і послуги, забезпечувати значні і місткі ринки збуту інновацій, підвищувати розміри інвестування в освітньо-наукову та інноваційну сфери економіки країни. Інновації полегшують та удосконалюють побут, отже впливають на якість життя населення, формують високі вимоги та підвищені стандарти життя, що змушує організації постійно підвищувати свою конкурентоспроможність. Таким чином конкурентоспроможність освітніх та наукових закладів, виробників продукції на глобальному ринку забезпечує досягнення конкурентного лідерства.

На рис. 1 наведено причинно-наслідкові зв'язки між рівнями розвитку освіти, науки, стану впровадження інновацій та позицією країни у глобальній економці. Як видно із рис. 1 конкурентне лідерство у глобальній економіці формується під впливом різних чинників, ключовими з яких є рівень розвитку освіти і науки, система підтримки та активізації інновацій в державі. Отже, простежимо наявність потужних світових ВНЗ та рівнями глобальної конкурентоспроможності, інноваційності, економічного розвитку країн світу.

Дослідимо результати рейтингування ВНЗ світу, проведеного QS World University Rankings (® iReg approved and QS Stars), за результатами 2014-2015 н.р. (табл. 1). Як бачимо ТОП – 20 ВНЗ світу залишається практично незмінною довший період часу, ВНЗ можуть змінювати свої позиції у рейтингу, але ТОП-20 кращих ВНЗ світу не полишають.

Як видно із табл. 1, з 20 ВНЗ 11 розташовані у США, 6 – у Великій Британії, 2 – у Швейцарії, 1 – у Канаді. А за рівнем академічної репутації ВНЗ до країн-лідерів крім вищеперерахованих також належать Японія, Китай, Австралія та Сінгапур, які роблять істотні кроки в напрямі розвитку своєї освітньої та наукової діяльності.

© Литвин І.В., 2015

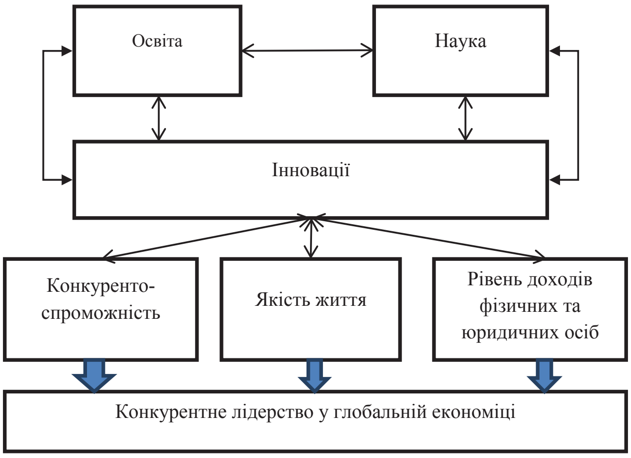

Рис. 1. Освіта, наука, інновації як фактори конкурентного лідерства у глобальній економіці

Таблиця 1

Рейтинг ТОП – 20 ВНЗ світу за результатами 2014-2015 н.р.

ВНЗ	Країни розташування	Рейтингові бали	Ранг	Зміна порівняно з 2013-2014 н.р.
Massachusetts Institute of Technology (MIT)	США	100,0	1.	0
University of Cambridge	Велика Британія	99,4	2.	+1
Imperial College London	Велика Британія	99,4	3.	+2
Harvard University	США	99,3	4.	-2
University of Oxford	Велика Британія	99,2	5.	+1
UCL (University College London)	Велика Британія	99,2	6.	-2
Stanford University	США	98,3	7.	0
California Institute of Technology (Caltech)	США	97,1	8.	+2
Princeton University	США	96,6	9.	+2
Yale University	США	96,5	10.	-2
University of Chicago	США	95,5	11.	-2
ETH Zurich – Swiss Federal Institute of Technology	Швейцарія	95,3	12.	0
University of Pennsylvania	США	94,5	13.	0
Columbia University	США	94,1	14.	0
Johns Hopkins University	США	94,1	15.	-1
Kings College London	Велика Британія	92,9	16.	+4
The University of Edinburgh	Велика Британія	92,8	17.	0
EPFL (Ecole Polytechnique Fйdйrale de Lausanne)	Швейцарія	92,8	18.	+1
Cornell University	США	92,6	19.	-4
University of Toronto	Канада	92,4	20.	-2

Джерело: [7]

Пропонуємо дослідити позиції країн, в яких розташовані найкращі ВНЗ світу, на предмет їх лідерства у глобальній економіці за показниками конкурентоспроможності, інноваційності, якості життя тощо.

Цікавим для ознайомлення є рейтигування країн за Глобальним індексом інновацій (Global Innovation Index), особливо з огляду на мету дослідження за такою його складовою як «Людський капітал та дослідження», що враховує показники розвитку початкової та вищої освіти, науки та досліджень (табл. 2).

Як бачимо з табл. 2 за фактором «Освіта» Китай зайняв перше місце, складова «Вища освіта» потужно розвивається в ОАЕ, Сінгапурі, а за фактором «Наука та дослідження» лідирують Південна Корея, США та Фінляндія.

Таблиця 2

ТОП-20 країн світу за Глобальним індексом інновацій у 2014 р.

Ранг	Країни за Глобальним інноваційним індексом	Фактор «Освіта»	Фактор «Вища освіта»	Фактор «Наука та дослідження»
1.	Швейцарія	Китай	ОАЕ	Республіка Корея
2.	Велика Британія	ОАЕ	Сінгапур	США
3.	Швеція	Македонія	Фіджі	Фінляндія
4.	Фінляндія	Фінляндія	Австрія	Данія
5.	Нідерланди	Лесото	Таїланд	Швеція
6.	США	Нова Зеландія	Ізраїль	Японія
7.	Сінгапур	Данія	Австралія	Ізраїль
8.	Данія	Естонія	Люксембург	Австралія
9.	Люксембург	Португалія	Катар	Швейцарія
10.	Гонконг (Китай)	Кіпр	Іран	Німеччина
11.	Ірландія	Нідерланди	Гонконг (Китай)	Велика Британія
12.	Канада	Швеція	Велика Британія	Канада
13.	Німеччина	Словенія	Чорногорія	Австрія
14.	Норвегія	Ірландія	Нова Зеландія	Норвегія
15.	Ізраїль	Мальта	Фінляндія	Франція
16.	Республіка Корея	Велика Британія	Республіка Корея	Сінгапур
17.	Австралія	Хорватія	Греція	Бельгія
18.	Нова Зеландія	Ісландія	Франція	Нідерланди
19.	Ісландія	Бельгія	Ірландія	Португалія
20.	Австрія	Австрія	Швеція	Ісландія

Джерело: [8]

За рівнем міжнародної конкурентоспроможності у 2014-2015 рр. ТОП – 10 країн серед 144 економік світу розташувались наступним чином (табл. 3)

Дані табл. 3 підтверджують думку про те, що освіта і наука лежать в основі досягнення глобальної конкурентоспроможності країн, особливо лідерів рейтингу – Швейцарії, США, Сінгапуру, Фінляндії тощо.

У табл. 4. наведений рейтинг країн за економічним потенціалом та ВВП у 2014 р. Загалом у рейтингу представлено 214 країн. Лідером за величиною ВВП є США, яке переважає Китай майже удвічі. До економічних лідерів також належать

Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Бразилія, Італія, Індія, Російська Федерація, а також ті країни, в яких загальний обсяг ВВП перевищує 1 трлн дол. США.

Таблиця 3

ТОП-10 країн за загальним рівнем міжнародної конкурентоспроможності та конкурентоспроможності освіти у 2014-2015 рр.

Ранги за загальним рівнем міжнародної конкурентоспроможності	Країни	Країни	Ранги за рівнем міжнародної конкурентоспроможності освіти
1.	Швейцарія	Фінляндія	1.
2.	Сінгапур		2.
3.	США	Нідерланди	3.
4.	Фінляндія	Швейцарія	4.
5.	Німеччина	Бельгія	5.
6.	Японія	ОАЕ	6.
7.	Гонконг	США	7.
8.	Нідерланди	Норвегія	8.
9.	Велика Британія	Нова Зеландія	9.
10.	Швеція	Данія	10.

Джерело: сформовано автором на підставі [9]

Таблиця 4

ТОП 20 країн світу за розміром ВВП у 2014 році

Ранги	Міжнародний код країни	Країни	ВВП, млн. дол США
1	USA	США	17 419 000
2	CHN	Китай	10 360 105
3	JPN	Японія	4 601 461
4	DEU	Німеччина	3 852 556
5	GBR	Велика Британія	2 941 886
6	FRA	Франція	2 829 192
7	BRA	Бразилія	2 346 118
8	ITA	Італія	2 144 338
9	IND	Індія	2 066 902
10	RUS	Російська Федерація	1 860 598
11	CAN	Канада	1 786 655
12	AUS	Австралія	1 453 770
13	KOR	Корея, Республіка	1 410 383
14	ESP	Іспанія	1 404 307
15	MEX	Мексика	1 282 720
16	IDN	Індонезія	888 538
17	NLD	Нідерланди	869 508
18	TUR	Туреччина	799 535
19	SAU	Саудівська Аравія	746 249
20	CHE	Швейцарія	685 434

Джерело: [10]

Серед існуючих систем показників сталого розвитку країни можна чітко прослідкувати індикатори, що комплексно відображають рівень та якість життя населення. До поширених і відомих показників оцінювання якості життя як критерію сталого економічного розвитку належать: індекс людського розвитку, ІЛР (англ. Human Development Index, HDI); індекс якості життя, що зараз має назву Where-to-beborn Index (розрахований консалтинговою компнією Economist Intellegence Unit, EIU); індекс якості життя (англ. Better Life Index), розрахований за методикою ОЕСР; міжнародний індекс щастя (англ. Happy Planet Index); валове національне щастя (англ. Gross National Happiness) та ін. Залежно від значення ІЛР країни прийнято класифікувати за рівнем розвитку: дуже високий (42 країни), високий (43 країни), середній (42 країни) і низький (42 країни). У ТОП-10 країн за Індексом людського розвитку в 2014 р. увійшли Норвегія, Австралія, Швейцарія, Нідерланди, США, Німеччина, Нова Зеландія, Канада, Сінгапур, Данія [11]. Ці країни-лідери мають розвинуту систему освіти і науки, тому і не дивно, що входять до десятки найкращих за Індексом людського розвитку, не змінюючи свої позиції в цьому рейтингу протягом останніх років. Найбільші темпи приросту за цим індексом демонструє Сінгапур (+3 позиції за рік). У 2013 році Economist Intelligence Unit проводила дослідження, щоб з'ясувати, які країни мають найвищу якість життя. Дослідження показало, що Швейцарія є найкращою країною, в якій варто було б народитися в світі в 2013 році. Далі йдуть Австралія, Норвегія, Швеція, Данія, Сінгапур, Нова Зеландія, Нідерланди, Канада, Гонконг. США займає 16 позицію, а Україна – 78-е місце серед 80 країн світу [12].

Проаналізувавши рейтинги країн світу, сформовано порівняльну таблицю конкурентних позицій країн у глобальній економіці за рівнем економічного розвитку, якості життя, міжнародної конкурентоспроможності загалом та ефективністю освітньо-інноваційної діяльності (табл. 5) і виявлено, що за показником освіти лідирують США, Британія, Швейцарія; за показником конкурентоспроможності – Швейцарія, Сінгапур, США; за інноваційністю економіки – Швейцарія, Велика Британія, Швеція, а за розвитком економіки знань – США, Швеція, Японія. Високу якість життя стабільно демонструють Скандинавські країни, зокрема Норвегія, а також Швейцарія та Австралія.

Висновки та пропозиції. Становлення глобальної економіки зумовлює формування конкурентного лідерства окремих країн та регіонів. Питання виявлення ключових факторів досягнення ними лідерських позицій у період глобалізації є актуальним для тих країн, які ще шукають свій шлях до глобального інтегрування та ніші конкурентного лідерства у глобальній економіці. Дослідження показало, що ключовими факторами завоювання тривалих і надійних конкурентних переваг на глобальних ринках сучасними країнами-глобалізаторами є освіта, наука та впроваджені на цих основах інновації. Виявлена наявність тісного зв'язку між рівнями економічного розвитку, конкурентоспроможності країни та рівнями якості освіти і науки, інноваційності економіки та якості життя населення. У статті проаналізовані рейтинги країн за різними критеріями, сформовано порівняльну таблицю конкурентних позицій країн у глобальній економіці за рівнем економічного розвитку, якості життя, міжнародної конкурентоспроможності загалом та ефективністю освітньо-інноваційної діяльності. Все це дало можливість зробити висновок, що країни лідери у глобальній економіці забезпечують собі такі позиції завдяки турботі і підтримці освіти, науки та розбудові системи впровадження інновацій. Це в свою чергу забезпечує їм можливості стабільного економічного зростання та підвищення якості життя своїх громадян. Так, за спільними прогнозами UN/DESA (підрозділу ООН з соціально-економічного розвитку), UNCTAD та інших міжнародних інституцій [13] країни-лідери розглянутих у статті рейтингів забезпечать собі стабільний ріст ВВП на

Таблиця 5

Порівняльна таблиця конкурентних позицій країн у глобальній економіці за рівнем економічного розвитку, якості життя, міжнародної конкурентоспроможності загалом та ефективністю освітньо-інноваційної діяльності

Країни	Ранги за рейтингами									
	ВВП[1]	Глобальний індекс конкурентоспроможності[2]	Рівень міжнародної конкурентоспроможності вищої освіти[3]	Індекс економіки знань[4]	Глобальний індекс інновацій[5]	Кількість ВНЗ у ТОП-20 світу[6]	Кількість ВНЗ у ТОП-20 світу[7]	Індекс розвитку людського потенціалу[8]	Індекс якості життя[9]	Індекс якості життя[10]
США	1	3	7	12	6	1	1	5	16	7
Китай	2	28	12*	13	10	-	6	15*	10*	н/д
Японія	3	6	21	22	21	-	5	17	25	20
Велика Британія	5	9	19	14	2	2	2	14	27	12
Канада	11	15	18	7	12	4	4	8	9	5
Австралія	12	22	11	9	17	-	6	2	2	1
Швейцарія	20	1	4	10	1	3	3	3	1	6
Сінгапур	36	2	2	23	7	-	6	9	6	н/д

Примітки: 1 – Gross Domestic Product Ranking. The World Bank, 2014. 2 – Global Competitiveness Index, GCI, 2014-2015. 3 – складова «Вища освіта» у Global Competitiveness Index, GCI, 2014-2015. 4 – World Knowledge Competitiveness Index, 2012. 5 – Global Innovation Index, GII, INSEAD, 2014. 6 – QS World University Rankings 2014-2015, QS Stars. 7 – рейтинг ВНЗ ТОП-20 за показником «Академічна репутація» QS World University Rankings, 2014-2015. 8 – Human Development Index, HDI, 2014. 9 – Where-To-Be-Born Index, раніше Quality-Of-Life Index від Economist Intelligence Unit, EIU, 2013. 10 – Better Life Index від OECP, 2014.

** окремі провінції займають різні позиції у рейтингу, взято найвищий ранг з розрахованих по Китаю*

2015-2016 рр.: США та Японія до 2,8% річних, Канада до 3,1%, Швеція до 3,4%, Швейцарія та Велика Британія до 2,6%, Австралія до 2,4%. Саме ці країни і надалі стабільно підтримують свої конкурентні позиції у глобальній економіці, стимулюючи та прискорюючи глобалізаційні процеси.

Список літератури:

1. Куцик П. О. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку: монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Башнянин. – Львів: Видавництво ЛКА, 2015. – 594 с.
2. Брикова І. В. Ключові фактори формування інноваційних конкурентних переваг національних регіонів в умовах становлення економіки знань / І. В. Брикова // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. Вип. 233. Т. IV. – Д.: ДНУ, 2007. – С. 941-959.
3. Брикова І. В. Детермінанти міжнародної конкурентоспроможності національних регіонів в глобальному економічному просторі / І. В. Брикова // Міжнародна економічна політика: Наук. журнал. Вип. 7 / Гол. редактор Д. Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 5-27.
4. Брикова І. В. Регіональна компонента підвищення міжнародної конкурентоспроможності країн: автореф. дис.... канд. екон. наук / І. В. Брикова. – Київ, 2008 – 24 с.
5. Федірко О. А. Роль інновацій у формуванні конкурентних переваг національної економіки: автореф. дис.... канд. екон. наук / О. А. Федірко. – Київ, 2005 – 22 с.
6. Федірко О. А. Інноваційна складова забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Глобалізація та регіоналізація економічного розвитку». – К.: ІСЕМВ НАН України, 2003.
7. Top Universities | Worldwide university rankings, guides and events. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.topuniversities.com/universities – Назва з екрану.
8. The Global Innovation Index [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=data-analysis – Назва з екрану.
9. The Global Competitiveness Report 2014-2015. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www3.weforum.org/.../WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf – Назва з екрану.
10. Gross domestic product ranking table 2014. The World Bank. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.xls – Назва з екрану.
11. ТОП 10 країн за Індексом людського розвитку у 2014 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/ – Назва з екрану.
12. Країни, у яких варто народитись у 2013-му році [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.rate1.com.ua/ehkonomika/2540 – Назва з екрану.
13. World Economic Situation and Prospects 2015. United Nations, New York, 2015. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/.../2015wesp_full_en.pdf – Назва з екрану.

Литвин И.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА, ИННОВАЦИИ КАК КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТНОГО ЛИДЕРСТВА В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация
Установлены страны лидеры, которые стабильно отличаются высоким уровнем развития образования и науки. Проанализированы основные ключевые факторы достижения ими конкурентного лидерства в глобальной экономике. Исследованы рейтинги стран по различным показателям и критериям: глобальному индексу конкурентоспособности, индексу экономики знаний, глобальному индексу инноваций, индексу развития человеческого потенциала и индексам качества жизни.
Ключевые слова: глобальная экономика, лидерство, ключевые факторы достижения глобальной конкурентоспособности.

Lytvyn I.V.
Lviv Polytechnic National University

EDUCATION, SCIENCE, INNOVATION AS KEY FACTORS OF COMPETITION LEADERSHIP IN THE GLOBAL ECONOMY

Summary
The country's leaders that consistently observed a high level of education and science are revealed. The basic key factors in reaching the leadership in the competitive global economy are analyzed. Rankings of countries by various indicators and criteria such as Global Competitiveness Index, Knowledge Economy Index, Global Innovation Index, Human Development Index and Quality-Of-Life Indices are investigated.
Keywords: global economy, leadership, key factors in achieving global competitiveness.

УДК 338.054.23

ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА В СТРАНАХ ТАМОЖЕННОГО СОЮЗА

Мазур О.А., Сержанов В.В.
Ужгородський національний університет

В данной статье феномен теневой экономики рассматривается в большей мере как неформальная хозяйственная деятельность. Такой подход позволяет оценивать потенциал детеневизации как процесса возвращения бизнеса (законного по содержанию) в легальный сектор. Исследована динамика и отраслевая структура теневой экономики стран-участниц Таможенного союза. Определены ключевые факторы развития за последние 10 лет. Дана характеристика социально-экономический последствиям теневизации.
Ключевые слова: теневая экономика, Таможенный союз, неформальная занятость, экономическая безопасность, экономическая девиация.

Постановка проблемы. Современная система хозяйственных отношений подвержена влияниям так называемого «теневого сектора». Сложность и глубина связанных с его функционированием социально-экономических явлений обуславливает необходимость разностороннего анализа теневой экономики на уровне государств и межнациональных экономических союзов. Последнее заслуживает особого внимания в условиях глобализации мирового хозяйства, когда теневая приобретает признаки структурированной и комплексной социально-экономической системой, которая подчиняется собственным закономерностям развития. В этой плоскости она представляет угрозу экономической и государственной безопасности страны. По этой причине исследование явлений, связанных с функционированием теневого сектора в Украине и за рубежом требует пристального внимания специалистов в сфере экономики, государственного управления, правовой науки.

Анализ последних исследований и публикаций. Учитывая важность проблемы теневой экономики для Украины, ее исследованию посвящены работы многих отечественных ученых. В частности, необходимо отметить вклад З. Варналия, О. Іваницкой, В. Засанского, Ю. Киржецкого, И. Мазур, В. Мамутова, В. Мандыбуры, В. Поповича, В. Предборского, Т. Тищука, В. Турчинова и других исследователей проблем измерения теневой экономики; экономических, социальных и правовых аспекты ее возникновения; последствий распространения, прогнозирования макроэкономической динамики в краткосрочном горизонте; механизмов детенивизации экономики.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Отдавая должное вкладу предшественников, отметим, что малоисследованной проблемой остается динамика теневой экономики в условиях экономической интеграции. Ввиду глобализации экономического сотрудничества важность этого вопроса сложно переоценить. Изучение опыта иных

© Мазур О.А., Сержанов В.В., 2015

стран позволит сформировать аналитическую основу для прогнозирования динамики аналогичных процессов в Украине.

Цель статьи состоит в исследовании влияния новых возможностей для экономического сотрудничества, какие открывает участие в межнациональных экономических союзах (на примере Таможенного союза), как фактора сокращения или возрастания теневого сектора.

Изложение основного материала. В силу особенностей и ограничений методов оценки, наблюдаются существенные различия в определении масштабов распространения теневой экономики. В Российской Федерации официальную позицию представляет точка зрения Главы Федеральной службы государственной статистики А. Суринова. По его мнению, доля теневого бизнеса в 2010 г. в РФ составляла около 20% ВВП [18]. Эти данные противоречат мнениям многих ученых и независимых экспертов. Например, Д. Кауфманн и А. Калиберда уже в 1992 г. отмечали, что масштабы теневой экономики РФ составляли 32,8%, а в 1995 г. – 41,6% [25]. М. Ласко указывал на похожие показатели – 37,8% в 1992 г., и 39,2% в 1995 г. [26]. Согласно результатам Ю. Иванова, доля ненаблюдаемой экономики в 2003 г. составляла 24,3% ВВП [9, с. 92]. В целом, оценки масштабов теневых финансово-хозяйственных операций за период 1992-2012 гг., преимущественно, варьируются в пределах 25-50% в ВВП России [6, с. 6; 11].

По данным международной американской исследовательской организации Global Financial Integrity суммарная стоимость нелегальных финансовых потоков в России за период 1994-2011 гг. составила около 764,4 млрд. дол. США, из которых около 27,67% направлялись в страну [24]. Таким образом, транснациональный теневой финансовый поток из России/в Россию составил 5,72% от суммарного объема ВВП за аналогичный период в ценах 2013 г. (по данным Всемирного банка [23]).

В Республике Казахстан по данным Д. Кауфманна и А. Калиберды в первые годы независимости теневая экономика развивалась несколько низшими темпами, составив 1992 г. 1995 г. по 24,9% и 34,3% в ВВП, соответственно. Существенные отличия в оценках приводит М. Ласко: в 1992 г. теневой сектор производил 33,8%, а в 1995 г. – 37,9% в ВВП.

Как и в России, оценки теневого сектора официальными лицами отличаются от мнений независимых экспертов. По мнению первых в начале 2000-х гг. «тень» находилась в пределах 20-25%, по мнению других – 35%-50% в ВВП [7, с. 50]. В 2012 г. представители МВФ оценивали теневой сектор страны в 30% от ВВП [19]. В 2013 г. по данным комитета статистики Казахстана доля теневой экономики за прошлый год составила 28,6% от ВВП, при этом теневые бизнес операции занимают 9,5% от ВВП страны, а объем незаконных видов деятельности (включая контрабанду) составили 2,4% от ВВП страны [8]. Отток финансов в оффшорные зоны из Казахстана за последние 20 лет составил 140 млрд долларов [15]. Эксперты отмечают, что вывозится не только наличный капитал, но и сырье. По экспертным оценкам только за 1992-2000 гг. из Казахстана было вывезено сырья примерно на 45-50 млрд. долл. [1].

В Беларуси официальная регулярная комплексная оценка размеров теневой экономики отсутствует, проводятся экспериментальные расчеты на макроуровне и на уровне отраслей, причем учитываются лишь отдельные элементы скрытой и неофициальной экономики. В области официальной статистики Министерством статистики и анализа Республики Беларусь при расчете ВВП в отраслевом разрезе оценивается одна компонента теневой экономики – неформальный сектор (сектор домашних хозяйств), который составляет примерно 10-12% ВВП [4, с. 59; 14]. В этом отношении более информативными представляются результаты, полученные белорусскими учеными. Основываясь на авторской методике Н.Ч. Бокун сообщает следующую динамику теневого сектора: за период 1995-1998 гг. постепенное сокращение теневого сектора с 42% до 28,5% в ВВП; за период 1999-2004 гг. постепенное повышение с 29,5% до 34% в ВВП страны [4, с. 64].

Продолжают тренд расчеты А. Башлаковой, на ее взгляд теневая экономика с 2006 г. составила 24,8%, и продолжала сокращение до 2010 г. к уровню 17,2% от ВВП [2, с. 14].

Обобщить все вышеизложенное позволяет сравнение с результатами исследования Ф. Шнайдером о распространении теневой деятельности в экономиках стран мира (табл. 1).

Таблица 1

Теневая экономика в странах Таможенного союза по данным Ф. Шнайдера

Годы	Беларусь	Казахстан	Россия	Армения	Киргизия
	в % к ВВП	в % к ВВП	в % к ВВП	в % к ВВП	в % к ВВП
1999	48,30	43,80	47,00	46,60	41,40
2000	48,10	43,20	46,10	46,30	41,20
2001	47,90	42,50	45,30	45,40	40,80
2002	47,60	42,00	44,50	44,50	41,40
2003	47,00	41,10	43,60	43,90	40,50
2004	46,10	40,60	43,00	43,60	39,80
2005	45,20	39,80	42,40	42,70	40,10
2006	44,20	38,90	41,70	42,10	39,80
2007	43,30	38,40	40,60	41,10	38,80

Источник: [27]

Как видим, оценки Ф. Шнайдера существенно расходятся с оценками резидентов в высшую сторону: разница составляет около 15-30%. Необходимо отметить тот факт, что в годичной динамике наблюдается сокращение показателя в пределах 3-8% от ВВП для разных стран. Но последние результаты датируются 2007 г. – в преддверие мирового финансового кризиса, который вполне мог послужить мощным стимулом полной или частичной тенеизации финансово-хозяйственной деятельности.

Отраслевую структуру теневого сектора России характеризуют данные о неформальной занятости населения. По данным Федеральной службы государственной статистики общая структура неформальной занятости за последние 9 лет претерпела некоторые изменения: с 2004 г. по 2013 г. сократилась доля занятых в сфере сельского хозяйства (-7,1%), торговли (-3,9%); возросла доля неформально занятых в строительстве (+4,0%), транспорте (+2,7), операциях с недвижимостью (+1,6%), в сфере коммунальных, социальных и персональных услуг (+2,4) [21].

За этот период количество неформально занятых увеличилось на 2753 тыс. чел., в т. ч. за счет сфер строительства (+760 тыс. чел.), транспорта и связи (+548 тыс. чел.), торговли (+471 тыс. чел.), прочих услуг (+369 тыс. чел.). Ощутимое сокращение числа неформальных занятых демонстрирует только сельское хозяйство (-358 тыс. чел.). Наблюдается существенный рост таких секторов неформальной занятости как производство и распределение электроэнергии, газа и воды (+14 тыс. чел. или

+66% от результата 2004 г.), финансовой деятельности (+21 тыс. чел. или +233%), здравоохранения и социальных услуг (+49 тыс. чел. или +67%) [10].

Стоит отметить, что сокращение числа неформально занятых в производственных секторах не всегда обусловлено сокращением объёмов теневого производства. Например, распространена практика занижения объемов выращенного урожая, который реализуется за наличный расчёт посредникам-теневикам.

В других странах наблюдается похожая ситуация. В Казахстане наиболее высокую долю оборота имеют сельское хозяйство, транспорт, операции с недвижимым имуществом и промышленность. Стоит отметить, что по мнению экспертов коррупция наиболее развита в административно-хозяйственной сфере, министерствах и ведомствах (так считают 75% экспертов); хозяйственно-экономической – национальные компании и государственные предприятия (66,3%); правовой – судебно-правоохранительные и налоговые органы (55%) [1].

Структуру теневого сектора Беларуси определяли Н.Н. Бондаренко и И.А. Даукш. По их данным, преобладают сферы сельского хозяйства, охоты и лесного хозяйства – 42% теневой деятельности, торговли – 30%, операций с недвижимостью – 13%, строительства – 0,9% теневых хозяйственных операций. Стоит отметить, что сфера государственного управления, по мнению ученых, находится вне теневого влияния, а сфера финансовой деятельности «под тенью» всего на 0,001% [5, с. 5-6]. Исходя из предположения, что теневая экономика составляет около 22% в ВВП (по состоянию на 2013 г.), Национальный статистический комитет Республики Беларусь отмечает, что примерно 13% ВВП из 20-22% ВВП приходится на ненаблюдаемую экономику, объем которой оценивается по методикам ООН и международных финансовых организаций, а оставшиеся 7-9% приходится, непосредственно, на теневую экономику [3].

Формирование и развитие теневой экономики в странах Таможенного союза отражает общие тенденции в этой области на постсоветском пространстве, начало которых связано еще с серединой 80-х годов, временем активной перестройки, когда внедрение механизмов рыночного регулирования блокировалось устаревшей законодательно-нормативной базой, а также государственной монополией на торговлю [7, с. 46-47]. На сегодняшний день достаточно прочные позиции теневого бизнеса в хозяйственной системе исследуемых стран обусловлены сочетанием экономических, психологических, политических и демографических факторов, которые формируют национальный портрет теневого сектора. В качестве сравнения используем факторы теневизации по Ф. Шнайдеру: а) желание бизнеса сократить издержки (за счет налоговых отчислений); б) отсутствие «нечистой совести»; в) незначительный риск разоблачения [28].

Влияние первого фактора обусловлено неразрешенным противоречием между интересами бизнеса и государства, где первые стремятся сохранить конкурентоспособность, а другие – обеспечить наполнение государственного бюджета. Крайняя форма конфликта состоит в том, что желаемые для государства налоговые отчисления приводят собственников бизнеса к альтернативе: закрытие производство, неспособного соперничать с продукцией «теневиков», либо уклонение от уплаты налогов, которые позволить сократить издержки.

Также необходимо отметить свидетельства о том, что казахстанские налогоплательщики в большей части уходят в тень не от высоких ставок налогообложения, а вследствие низкой конкурентоспособности своей продукции [22, с. 208].

Отсутствие «нечистой совести» обусловлено двумя причинами: недовольством выполнением законодательства, регулирующего экономические отношение (цено- и тарифообразование, защиты прав собственности и пр.), качеством социальных услуг и выполнения прочих функций государства; своеобразностью сформированного во времена СССР мировоззрения, в котором «левые доходы» считалась «нормативно» обоснованной надбавкой к трудовым доходам; убежденностью обывателей в неизбежности получения теневых доходов для того, чтобы обеспечить приемлемое качество жизни. Необходимо отметить влияние подобных взглядов на ценностные ориентиры общества – около 42% граждан считают допустимым уклонение индивидуального предпринимателя от уплаты налогов [16, с. 6].

Ввиду вышеизложенного, закономерно, что риск разоблачения для многих субъектов теневого сектора остается достаточно низким. Как и в других постсоциалистических странах это обусловлено высоким уровнем коррупции, сложностью контроля доходов и издержек вследствие высокой мобильности трудовых ресурсов, разнообразности форм расчетов («за наличные», электронные деньги, банковские переводы), отсутствием действенного организационно-правового механизма контроля доходов и расходов граждан.

Кроме вышеприведенных движимых сил теневизации, исследователи из стран Таможенного союза отмечают влияние таких факторов как: а) осложнение ситуации на рынке труда в условиях структурного и экономического кризиса; б) трудовая миграция из депрессивных регионов и «горячих точек», и сдвиг в сфере трудовых отношений в сторону большей неформальности; в) негативные эффекты государственного вмешательства в экономику (бюрократия, высокие налоги, коррупция и пр.); г) открытие внешних рынков с последующим обострением конкурентной борьбы, побуждающей снижать издержки легальными и нелегальными способами; д) слияние государственного аппарата и бизнеса, формальная замена партийно-бюрократических институтов на условно демократические [12, с. 60]; е) сохранение советских и появление новых форм монополизма; ж) асоциальный и неправовой характер рыночных преобразований в России [11]; з) криминализация; и) ослабление судебной системы и низкая эффективность контрольно-ревизионных и правоохранительных органов; й) несоответствие нормативно-законодательной базы приоритетам развития предпринимательства; к) несовершенство налогового законодательства; л) политико-идеологические и организационно-управленческие факторы [7, с. 48].

Одним наиболее тяжелых влияний широкого распространения теневой экономики является глубокая дифференциация общества, деформация представлений о нормах экономического поведения, характере взаимодействия государства и личности. Так, М.П. Гуров отмечает, что теневой образ жизни, став для значительной части привычным явлением, что обусловило падение авторитета государственной власти в глазах общества; немалое количество людей вступило на преступный путь [19, с. 19].

Распространение теневых отношений в российской экономике приводит к неблагоприятным последствиям, которые условно можно распределить на группы: а) препятствия расширенному воспроизводству и развитию экономики; б) угрозы стабильности системы государственных финансов и государственного управления; в) углубление соци-

ально-экономических диспропорций; г) экологические проблемы.

В первой группе ключевую роль играет деформация рыночного механизма, оказывающая деструктивное влияние на: характер конкуренции (через монополизацию товарных и финансовых рынков, неофициальное лоббирование в органах власти, распространение коррупции) [17]; планирование кредитно-денежной политики (из-за стихийного оборота национальной и иностранных валют, инфляции); состояние отдельных российских коммерческих банков и банковской системы страны в целом [13]; динамику инвестиционных процессов, которая проявляется в замедлении экономического роста [11].

Вторую группу проблем порождает уход от уплаты налогов, вследствие чего доходы бюджета недостаточны для финансирования государственных программ и социальных проектов, надлежащего материального обеспечения.

Третью группу последствий представляет материальная дифференциация – постепенное деление общества на очень богатых, и очень бедных; снижение качества и средней продолжительности жизни, профессионального и образовательного уровня населения.

Вышеприведенное иллюстрируют экспертные оценки наиболее значимых социально-экономических последствий теневой экономики для Казахстана: уменьшение реальных доходов населения – 58,8% от общего количества респондентов; снижение воспроизводственного потенциала – 48,8%; дезорганизация финансово-денежной системы – 48,8%; кризис социально-экономического управления – 42,5%; отсутствие внутренних источников накопления – 36,3%; инвестиционный спад – 26,3% от общего количества респондентов [7, с. 50].

Теневая экономическая деятельность наносит серьезный вред экологии: вследствие того, что ее субъекты самоустраняются от участия в защите и восстановлении экосистемы, в частности, избегая платежей в бюджеты и внебюджетные фонды за пользование национальными природными ресурсами; участия в финансировании природоохранных мероприятий [17].

Выводы и предложения. Обобщение всего вышеизложенного позволяет нам сделать следующие выводы. Во-первых, различие в официальных оценках, оценках ученых и независимых экспертов во многом обусловлены несовершенством аналитического инструментария, закрытостью субъектов теневой деятельности для статистических наблюдений. Разница между оценками иногда достигает 2-кратного размера, или 15-30% от ВВП. Основываясь на свидетельствах разных источников, мы убеждены, что масштабы теневой экономики в странах Таможенного союза остаются на угрожающем уровне.

Во-вторых, основной угрозой неэкономического характера является коррумпированность структур, имеющих властные, контролирующие полномочия, что ярко демонстрирует пример Казахстана. В-виду всего вышеприведенного, в качестве необходимых условий для политики противодействия теневой экономике мы рассматриваем: 1) совершенствование методологии исследования и оценки теневой экономики, что позволит более объективно определить степень ее влияния на экономическую систему; определить источники воспроизведения теневых преимуществ и разработать меры противодействия на всех уровнях; осуществлять более эффективное государственное регулирование в хозяйственной, финансовой и социальной сферах; 2) облегчение налогового бремени на бизнес; 3) совершенствование правоохранительной деятельности в сферах противодействия коррупции и выявления экономических преступлений.

В-третьих, основные социальные последствия теневой экономики ставят под угрозу дальнейшее развитие экономических систем стран-участниц ТС, их конкурентоспособность на геополитической арене, ввиду: истощения экологических и природных ресурсов; усиления влияния криминально-бизнесовых структур как фактора теневизации внутренней и международной торговли; формирования мощных межнациональных криминально-бизнесовых структур; ухудшения социальной сферы и как следствие этого – понижение уровня квалификации трудовых ресурсов.

Список литературы:

1. Амнистия – зло во благо. Стоит ли возвращать в Казахстан теневые капиталы? // Республика. – 2000. – № 48. – С. 7.
2. Башлакова А. П. Теневой сектор в экономике и его минимизация мерами государственного регулирования современных условиях: автореф. ... дис. канд. экон. наук: 08.00.01 / А. П. Башлакова. – Минск, 2011. – 30 с.
3. Белстат оценивает теневую экономику Беларуси в 20-22% ВВП [Электронный ресурс] / AFN.BY. – Режим доступа: http://afn.by/news/i/185619 (03.09.2015). – Название с экрана.
4. Бокун Н. Ч. Измерение теневой экономики: трактовка понятия и основные принципы оценки // Экономика и управление. – 2006. – № 4. – С. 59-65.
5. Бондаренко Н. Н. Концептуальные основы теневой экономики и экономической преступности [Электронный ресурс] / Н. Н. Бондаренко, И. А. Даукш. – 2012. – Режим доступа: http://www.simst.bsu.by/main/departments/finance/staff/bondarenko/publications/38.pdf (03.09.2015). – Название с экрана.
6. Буров В. Ю. Определение масштабов теневой экономики // Вестник-экономист. – 2012. – № 4. – Режим доступа: http://vseup.ru/static/articles/Burov_2.pdf (03.09.2014). – Название с экрана.
7. Даримбетов Б. Н. Теневая экономика в Казахстане: источники и механизмы реализации / Б. Н. Даримбетов, М. У. Спанов // Социологические исследования. – 2001. – № 10. – С. 46-53.
8. Доля теневой экономики в РК равна 28,6% от ВВП [Электронный ресурс] / Капитал: центр деловой информации. – 2014. – Режим доступа: http://kapital.kz/gosudarstvo/32530/dolya-tenevoj-ekonomiki-v-rk-ravna-28-6-ot-vvp.html (03.09.2015). – Название с экрана.
9. Иванов Ю. Ненаблюдаемая экономика в странах СНГ // Вопросы экономики. – 2009. – № 8. – С. 92.
10. Климов В. Каждый второй работающий в СКФО связан с нелегальным бизнесом [Электронный ресурс] // Комсомольская правда: Ставрополь. – 2014. – Режим доступа: http://www.stav.kp.ru/daily/26281.4/3158615/ (03.09.2015). – Название с экрана.
11. Косалс Л. Я. Теневая экономика как особенность российского капитализма // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 59-80.
12. Кунцевич В. П. Возникновение и особенности развития теневой экономики в Республике Беларусь // Вестник БГЭУ. – 2005. – № 3. – С. 53-58.
13. Латов Ю. В. Экономика вне закона: очерки по теории и истории теневой экономики / Ю. В. Латов. – М.: Моск. общ. науч. фонд, 2001. – 281 с.

14. МНС оценивает объем теневой экономики Беларуси в 11% [Электронный ресурс] / NAVINY.BY: Белорусские новости. – 2015. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/economic/2015/03/19/ic_news_113_455716/ (03.09.2015). – Название с экрана.
15. Объем теневой экономики в Казахстане составляет около 20% от ВВП [Электронный ресурс] / 24KZ: круглосуточный новостной канал. – 2015. – Режим доступа: http://www.24.kz/ru/novosti2/ekonomika/item/65434-ob-em-tenevoj-ekonomiki-v-kazakhstane-sostavlyaet-okolo-20-ot-vvp (03.09.2014). – Название с экрана.
16. Покида А. Н. Масштабы и следствия развития ненаблюдаемой «серой» экономики в различных сферах жизнедеятельности российского общества / А. Н. Покида. – М.: РАНХиГС, 2014. – 12 с.
17. Потокина С. А. Институциональные формы и методы нейтрализации «теневой» экономики в России: дис.... канд. экон. Наук: 18.00.01 / С. А. Потокина. – Тамбов, 2003. – 166 с.
18. Примерно пятая часть российской экономики находится в тени [Электронный ресурс] / Интерфакс. – 2010. – Режим доступа: http://www.interfax.ru/business/118775 (03.09.2014). – Название с экрана.
19. Гуров М. П. Сущность, структура и особенности проявления в условиях перехода к рыночной экономике в России: дисс. ... канд. экон. Наук: 18.00.01 / М. П. Гуров. – СПб, 1998. – 180 с.
20. Теневая экономика в Казахстане составляет порядка 30% от официального размера ВВП – МВФ [Электронный ресурс] / Институт мировой экономики и политики при Фонде Первого Президента Республики Казахстан – Лидера Нации. – 2012. – Режим доступа: http://2010-2013.iwep.kz/index.php?newsid=833 (03.09.2014). – Название с экрана.
21. Численность занятых в неформальном секторе по видам экономической деятельности за 2004-2013 гг. [Электронный ресурс] / Федеральная служба государственной статистики. – 2014. – Режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b14_61/IssWWW.exe/Stg/3-07.doc (03.09.2014). – Название с экрана.
22. Шапенова К. К. Теневая экономика и ее развитие в Казахстане // ХАА-н Шинжлэхухаан сэтгуул. – 2013. – № 10. – С. 206-210.
23. GDP (current US$) [Электронный ресурс] / The World Bank. – Режим доступа:http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?order=wbapi_data_value_2013+wbapi_data_value+wbapi_data_value-last&sort=desc (03.09.2014). – Название с экрана.
24. Global Financial Integrity [Электронный ресурс] / Global Financial Integrity. – 2013. – Режим доступа: http://www.gfintegrity.org/report/country-case-study-russia/ (03.09.2014). – Название с экрана.
25. Kaufmann D. Integrating the Unofficial Economy into Dynamics of Post-Socialist Economies: A framework for Analysis and Evidence / D. Kaufmann, A. Kaliberda // Development Discussion Paper. – 1996. – № 558. – Pp. 81-120.
26. Lasko M. Hidden economy – an unknown quantity? Comparative analysis of hidden economies in transition countries, 1989-1995 // Economics of Transition. – 2000. – № 8. – Pp. 117-145.
27. Schneider F. New Estimates for the Shadow Economies all over the World [Электронный ресурс] / KNOEMA. – 2012. – Режим доступа: http://knoema.ru/NESE/new-estimates-for-the-shadow-economies-all-over-the-world (03.09.2014). – Название с экрана.
28. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 [Электронный ресурс] / A. T. Kearney. – 2013. – Режим доступа: https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192 (03.09.2014). – Название с экрана.

Мазур О.А., Сержанов В.В.
Ужгородский национальный университет

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В КРАЇНАХ МИТНОГО СОЮЗУ

Анотація
У даній статті феномен тіньової економіки розглядається в більшій мірі як неформальна господарська діяльність. Такий підхід дозволяє оцінювати потенціал детінізації як процесу повернення бізнесу (законного за змістом) в легальний сектор. Досліджено динаміку та галузеву структура тіньової економіки країн-учасниць Митного союзу. Визначено ключові чинники розвитку за останні 10 років. Дана характеристика соціально-економічний наслідків тінізації.
Ключові слова: тіньова економіка, Митний союз, неформальна зайнятість, економічна безпека, економічна девіація.

Mazur O.A., Serzhanov V.V.
Uzhgorod National University

SHADOW ECONOMY IN THE CUSTOMS UNION

Summary
This article examines the phenomenon of the shadow economy largely as informal economic activities. This approach allows us to evaluate the potential of counteraction to the shadow economy as the process of the return of business (that is legal by it content) in the formal sector. The paper studies the dynamics and sectoral structure of the shadow economy of the participating countries of the Customs Union. Also identified key factors of development over the past 10 years. It was the characteristic of the socio-economic impact of the increase of the shadow economy.
Keywords: shadow economy, the Customs Union, informal employment, economic security, economic deviation.

УДК 330.341.1:338.432

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ЗАСТОСУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ МЕТОДІВ

Макарчук О.Г.
Національний університет біоресурсів та природокористування України

Досліджено стратегічні підходи застосування управлінських методів підприємства. Проаналізовано класифікації методів управління, що полегшує підприємству вибір кращого з них та може забезпечити досягнення позитивного результату. Наведено критерії для оцінювання економічної стратегії, серед яких виділено: відповідність середовищу, конкурентна перевага, ефективність.

Ключові слова: стратегічні підходи, управлінські методи, стратегія, модель, критерії, діяльність.

Постановка проблеми. В основі управління діяльністю підприємств закладена розробка стратегії, її адаптація до специфіки господарюючого суб'єкта і реалізації. Стратегія компанії – це комплексний план управління, який повинен укріпити становище компанії на ринку і забезпечити координацію зусиль, залучення і задоволення споживачів, успішну конкуренцію і досягнення глобальних цілей [7]. Процес розробки стратегії базується на детальному вивченні всіх можливих напрямків розвитку і діяльності та полягає у виборі загального напрямку, освоюваних ринків, обслуговуючих споживачів, методів конкуренції, залучених ресурсів і моделей бізнесу.

Методологія будь-якої науки представляє собою органічне поєднання світосприйняття, методологічних принципів, наукових методів пізнання та специфічної методології. При цьому методологія стратегічного управління включає сукупність принципів, специфічних методів прийняття рішень і способів їх практичної реалізації для досягнення цілей, дозволяючи організації оптимально використати наявний потенціал та залишатись гнучкою до вимог зовнішнього середовища [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти застосування сучасних стратегічних методів управління та ефективності діяльності підприємств знайшли своє відображення у численних працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Ансоффа Р., Аверчева І., Коельо Т., Ліссітси А., Минцберга Г., Мескона М., Нивена П. Р., Нортона Д. П., Савчука В., Савицької Г., Стрикленда А. Дж., Томпсона А. Фаррела М. та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні зростає роль застосування методів та моделей в контексті розробки стратегії підприємства та прийняття управлінських рішень. При цьому важливим залишається вибір самої методики та набору показників, що різниться залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання. Застосування стратегічних підходів надає підприємству перевагу на ринку, оскільки враховує не тільки внутрішні чинники впливу на його діяльності, а й зовнішні, серед яких частіше оцінюють ризики. Це в свою чергу спонукає науковців до вдосконалення існуючих стратегічних підходів управління підприємством, покращення показників ефективності його діяльності.

Постановка завдання. Розглянути основні теоретико-методичні підходи до управління підприємством. Проаналізувати необхідність класифікації методів управління, що полегшує підприємству вибір застосування оптимального варіанту та може забезпечити досягнення ним найкращих результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «метод» походить від грецького «methodos», що в перекладі означає «шлях до чогось», тобто знання про те, яким способом, в якій послідовності потрібно розв'язувати ті чи ті завдання. Під методом у широкому розумінні слова слід розуміти шляхи, способи та засоби пізнання дійсності, сукупність органічно пов'язаних принципів та прийомів дослідження різноманітних явищ.

Під методом економічного аналізу розуміють науково обґрунтовану систему теоретико-пізнавальних категорій, принципів, способів та спеціальних прийомів дослідження, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення і базуються на діалектичному методі пізнання. В той же час особливості діалектичного методу полягають у тому, що всі явища, котрі вивчаються не відокремлено, а у взаємозалежності, безперервному розвитку.

Метод аналізу має певні специфічні особливості. До них належать:

– використання системи показників, що характеризують діяльність підприємства;
– вивчення причин зміни показників;
– визначення та вимірювання взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними за допомогою спеціальних прийомів.

Найважливішим елементом методики економічного аналізу є технічні прийоми та способи аналізу, які можна назвати інструментарієм аналізу, тобто сукупність загальнонаукових та специфічних способів і прийомів дослідження фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. У той же час який саме методичний прийом застосовувати залежить від мети аналізу і джерел інформації, від технічних можливостей використання розрахунків та інше.

Основними теоретико-методичними підходами до управління є: процесний, системний, ситуаційний і бізнес-процесний підходи.

Підхід – це ракурс дослідження, вихідна позиція, відправна точка, з якої дослідження розпочинається, і яка визначає його спрямованість до мети [9].

Характеристики об'єкта і предмета дослідження визначають також різноманіття підходів і принципів його проведення. Підхід до дослідження – певною мірою апріорі – характеризує те, якою бачить проблему дослідник, визначає набір методів дослідження, загальні напрями його здійснення.

Процесний підхід уперше запропонований прихильниками школи адміністративного управління, які описували функції менеджера: планування, організацію, мотивацію, контроль. Вони розглядали їх як незалежні одну від одної. Процесний підхід, по-перше, пропонує їхній взаємозв'язок, а по-друге, – безперервний характер цього взаємозв'язку [4].

Системний підхід відрізняється тим, що розглядає проблеми управління різними організаціями з позицій складних систем. Його ідея полягає в тому, що ціле завжди відрізняється від простої суми його складових.

Недоліком сучасних поглядів на систему в економіці є відсутність вказівок на конкретний системно відтворюючий зв'язок між частинами цілого [1, 2].

© Макарчук О.Г., 2015

Ситуаційний підхід передбачає використання різних методів у різних ситуаціях. Невирішеною є проблема «чорного ящика» й «основного чинника». Вирішення її покликане відповісти на запитання: «Які методи й коли доцільні?» [5].

Найближче до вирішення сучасних проблем управління підійшли автори бізнес-процесного підходу. На їхню думку, необхідно визначити основну потребу клієнта підприємства й спробувати задовольнити її за рахунок організації ланцюжка дій, який іменується «бізнес-процесом» [8]. Обмеженість даного наукового висновку полягає в тому, що автори не розглядають всю діяльність підприємства як один бізнес-процес [8].

Важливу роль в орієнтації всіх видів діяльності підприємства на задоволення основної потреби споживача відіграє поняття «метод управління». Так, якщо за допомогою методів управління побудувати систему управління підприємством і зорієнтувати цілі методів на задоволення основної потреби його клієнтів, то в такий спосіб можна вирішити сучасні управлінські проблеми підприємства [2].

Із гносеологічної точки зору відомо наступні підходи до визначення поняття «метод управління»: системні, комплексні, історичні, моделювання, експерименту, соціологічних досліджень [2].

При системному підході під методом мається на увазі спосіб розгляду керуючої і керованої системи у вигляді цілопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою. Це спосіб виявлення властивостей системи, її внутрішніх і зовнішніх зв'язків, спосіб використання методології системного аналізу в сфері управління.

Комплексний підхід представляє метод як спосіб розгляду управлінських відносин й їхніх конкретних форм у поєднанні з загальними властивостями та стійкими взаємозв'язками найважливіших елементів, що утворюють їхню структуру.

З історичної точки зору метод – це спосіб дослідження виникнення, формування й розвитку об'єктів у хронологічній послідовності.

Ототожнюючи поняття «метод» з моделюванням, з ним пов'язують побудову моделей керованого об'єкта або суб'єкта управління, які полегшують вивчення їхніх властивостей й особливостей поведінки.

Розглядаючи метод як експеримент, під яким розуміють науково обґрунтований досвід перевірки можливих рішень на одному або декількох об'єктах, проведений на основі певної методики, підготовленими фахівцями з метою перевірки тих чи інших гіпотез, нововведень і змін у системі управління підприємством.

При поєднанні поняття методу з соціологічними дослідженнями, він подається як спосіб визначення ролі можливих мотивів поведінки й характеру взаємовідносин у трудовому колективі (соціально-психологічний клімат) і за його межами.

Кожен метод управління являє собою сукупність способів і прийомів впливу управлінської підсистеми управління підприємством на керовану підсистему.

Зарубіжні теоретики менеджменту, розвиваючи методологію стратегічного управління, постійно розширюючи і вдосконалюючи, зокрема й інструментарій цілеспрямування, запропонували використовувати систему комплексного врахування жорстких (фінансових) та м'яких (нефінансових) показників, що відображають процес реалізації стратегії підприємства і дають змогу ефективно ним управляти. Нові моделі на базі нової концепції управління реалізацією стратегії отримали загальну назву Performance Measurement (пер. з англ. вимірювання результатів) і найчастіше розглядалися як складова контролінгу. Перша із таких моделей з'явилась у Франції під назвою tableu de bord (пер. з франц. бортове табло).

Концепція tableu de bord була розроблена французькими інженерами ще в 60-ті роки, але почала застосовуватися тільки на початку 90-х років. Зазвичай її порівнюють з кабіною управління літаком, яка ергономічно поєднує в собі всі показники, що відображають його рух. Метою tableu de bord є надання керівнику оперативної і лаконічної інформації про кожен підрозділ підприємства. Для цього кожному підрозділу чи дочірньому підприємству встановлюється генеральна мета, яка в свою чергу розкладається на цілі підпорядкованих структурних елементів. Останні досліджують визначені для них цілі на предмет виявлення ключових факторів успіху, які також оцінюються набором показників. За цими показниками керівник і контролює їх досягнення, що дає змогу вносити своєчасні корективи у діяльність підпорядкованих підрозділів за умови відхилень від запланованого. І хоча дана методика критикується за жорстку прив'язаність показників до організаційної структури підприємства і певного стратегічного напряму розвитку, вона дає непогані результати у застосуванні.

Актуальність класифікації методів управління обумовлена їхнім великим різноманіттям у період надлишку інформації. У класифікаціях різного виду відбиті погляди різних учених на фактор, який є основним у сфері управління підприємством. Групи методів управління мають наступну класифікацію за критеріями: функції управління; функціональні підсистеми; етапи процесу ухвалення управлінського рішення; об'єкти управління (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Критерії класифікації методів управління

Критерії	Групи методів управління
Функції управління	Планування
	Організація
	Мотивація
	Координування
	Контроль
Функціональні підсистеми	Виробництво
	Маркетинг
	Персонал
	Інновації
	Фінанси
Етапи процесу ухвалення управлінського рішення	Діагностика проблеми
	Формування критеріїв
	Оцінка альтернатив
	Вибір альтернатив
	Реалізація рішення
	Зворотний зв'язок
Об'єкти управління	Діяльність
	Люди
	Зв'язки поза організацією
	Удосконалювання процесу управління

У стратегічному управлінні часто велику увагу приділяють стратегічному плануванню, але воно зазвичай є недостатнім, оскільки стратегічний план сам собою ще не забезпечує його обов'язкового виконання. Тому, найважливішим складником стратегічного управління є реалізація стратегічного плану, що передбачає певні зміни у сфері організаційної культури, мотивації й організації праці, функціональну гнучкість підприємства тощо [9].

Стратегічний аналіз, точніше, його результати є інформаційною базою як для прогнозування і визначення напрямів, місії, цілей розвитку підприємства, так і для успішного здійснення наступних етапів стратегічного управління. Розрізняють такі методи стратегічного аналізу: SWOT-аналіз, факторний аналіз, GAP-аналіз, CVP-аналіз.

Як відомо, аналіз є однією із основних функцій управління. У зв'язку з цим варто класифікувати методи стратегічного і конкурентного аналізу, які використовуються для оцінки успішної реалізації стратегії. Так, учений Фляйшер К. методи стратегічного і конкурентного аналізу поділяє наступним чином:

1) стратегічні аналітичні методи (Бостонська матриця «ріст – питома вага в обороті ринку»; матриця екрану бізнесу General Electric; галузевий аналіз; аналіз стратегічних груп; SWOT-аналіз; аналіз вартісних ланцюжків);

2) методи конкурентного аналізу і аналізу споживачів (аналіз «сліпих» зон; конкурентний аналіз; аналіз сегментації покупців; аналіз споживчої цінності; аналіз функціональних можливостей і ресурсів; оцінка індивідуальних характеристик конкурентів);

3) методи аналізу зовнішнього середовища (аналіз суперечностей; аналіз загального оточуючого середовища (STEEP); аналіз сценарію; аналіз посередників);

4) методи аналізу розвитку (аналіз кривої досвіду; аналіз вектору зростання; патентний аналіз; аналіз життєвого циклу продукції; аналіз життєвого циклу технологій);

5) методи фінансового аналізу (аналіз фінансових коефіцієнтів і показників; програмування стратегічних фондів; аналіз рівня стійкого росту).

Реалізація стратегії діяльності підприємства ґрунтується на використанні різних методик в залежності від цілей та специфіки суб'єкта господарювання. У той же час кожна із методик включає показники, які характеризують ефективність її використання та забезпечують досягнення підприємством найкращих результатів. Тобто, формується так звана система цілей (показників) у сферах, які є ключовими для реалізації стратегії. Водночас система оцінювання до цього часу охоплювала коло фінансових показників, оскільки орієнтували вище керівництво на підвищення ринкової вартості керованих ними підприємств.

Необхідно відмітити, що для оцінювання і визначення переваг стратегії, застосовуються три критерії [3]:

1) відповідність середовищу. Правильно розроблена економічна стратегія має відповідати умовам галузі і конкуренції, ринковим можливостям і загрозам, іншим аспектам зовнішнього середовища. При цьому стратегія повинна враховувати сильні і слабкі сторони компанії, її компетентність, конкурентні можливості, тобто базуватись на SWOT-аналізі;

2) конкурентна перевага. Правильно розроблена економічна стратегія забезпечує стабільну конкурентну перевагу. Чим краще опрацьовані фактори, які становлять для підприємства конкурентну перевагу, тим вищою буде її ефективність і віддача;

3) ефективність. Правильно розроблена економічна стратегія багаторазово підвищує ефективність роботи компанії. Правильність вибору стратегії найкраще підтверджується поліпшенням двох показників – прибутковості і зміцнення конкурентної ринкової позиції компанії.

Існують й інші критерії для оцінювання економічної стратегії: повнота охоплення всіх ключових аспектів діяльності, внутрішня погодженість складових, ступінь ризику, гнучкість. Їх можна використовувати в якості додаткових до трьох основних критеріїв, але ні в якому разі не замість них.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Модель управління визначає спосіб управління компанією для досягнення стратегічних цілей, забезпечує організаційну структуру, процеси, систему показників ефективності і механізми мотивації.

В свою чергу будь-яка цілеспрямована діяльність організовується на основі представлення про цілі діяльності на шляхах їх досягнення. Цілісність при формуванні механізмів управління у виробничій системі має свої особливості, оскільки власники і різні соціальні групи, які приймають участь у виробничому процесі, по різному представляють собі цілі діяльності підприємства та пріоритети їх досягнення. Тому, в інтересах формування дієвого цілеспрямованого механізму управління важливо встановити об'єктивне представлення складу і взаємозв'язку цілей виробничої системи підприємства та суб'єктивне їх представлення, яке визначається місцем суб'єкта в системі та його поведінки.

Список літератури:

1. Жаворонков В. О. Стратегічне управління регіоном: економічна безпека, планування та розвиток. Монографія / В. О. Жаворонков, Г. В. Жаворонкова, В. О. Жмуденко. – Умань: Вид. «Сочінський», 2010. – 270 с.
2. Жигулін О. А. Ефективність методів управління підприємством у ринковій економіці: Монографія. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2009. – 301 с.
3. Інноваційна парадигма формування економічної стратегії підприємств: монографія / С. В. Ковальчук, О. В. Гродовський. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 199 с.
4. Классики менеджмента / [под. ред. М. Уорнера; пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского]. – СПб.: Питер, 2001. – 1168 с.
5. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих решений / Г. Кунц, С. О'Доннел. – М.: Прогрес, 1991. – Т. 1. – 495 с.
6. Люкшинов А. Н. Стратегический менеджмент / А. Н. Люкшинов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 375 с.
7. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа, 12-е издание: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.
8. Хаммер М. Бизнес в XXI веке: повестка дня / М. Хаммер; [пер. с англ.]. – М.: Добрая книга. 2005. – 336 с.
9. Шегда А. В. Стратегічне управління: підручник / А. В. Шегда. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 304 с.

Макарчук О.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПРИМЕНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Аннотация
Исследованы стратегические подходы применения управленческих методов предприятия. Проанализированы классификации методов управления, которые облегчают предприятию выбор лучшего из них и могут обеспечить достижение позитивного результата. Приведены критерии для оценки экономической стратегии, среди которых выделены: соответствие среде, конкурентное преимущество, эффективность.
Ключевые слова: стратегические подходы, управленческие методы, стратегия, модель, критерии, деятельность.

Makarchuk O.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

STRATEGIC APPROACHES OF MANAGEMENT METHODS APPLICATION

Summary
In the article investigated the application of strategic approaches management methods of the company. There is determined classification of management methods, which can facilitate a better company choice and help to achieve positive results. Criteria for evaluating economic strategy is shown, including highlighted: compliance environment, competitive advantage, efficiency.
Keywords: strategic approaches, management techniques, strategy, model, criteria, activities.

УДК 339:336.764

СВІТОВА ТОРГІВЛЯ БІРЖОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Масло А.І.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Наведено значення біржової торгівлі на світових товарних і фінансових ринках. Відображено еволюцію трансформаційних змін світової торгівлі біржовими інструментами в контексті глобалізації. Здійснено оцінку сучасного стану світового біржового ринку. Проаналізовано структуру торгівлі за видами біржових інструментів та біржових активів на світових біржах. Визначено основні тенденції розвитку світової торгівлі біржовими інструментами за умов посилення глобалізаційних процесів.
Ключові слова: біржова торгівля, біржа, біржові інструменти, деривативи, ф'ючерси, опціони.

Постановка проблеми. Глобалізація нині набула масштабного впливу на товарні та фінансові ринки. Сучасна економічна система формується в умовах постійних глобалізаційних змін. Феномен глобалізації особливо посилився на початку XXI століття, коли глобалізаційні процеси прискорили поширення трансформаційних змін між економічними системами країн з ринковою економікою та країн що розвиваються.

Вже багато століть поспіль у країнах з ринковою економікою основним барометром стану економічної і фінансової систем є біржовий ринок, який завдяки своїм інструментам виконує важливу роль у ефективному функціонуванні суб'єктів ринку. За останні роки глобалізаційні процеси тільки посилили вплив бірж на процеси ціноутворення, та трансферт ризиків, перетворивши їх з центрів оптової торгівлі у світові центри ціноутворення

Враховуючи вище вказане, особливої актуальності набуває дослідження впливу глобалізації на світову торгівлю біржовими інструментами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До основних засновників дослідження біржової торгівлі у світовій практиці відносяться загальновідомі класики економічної теорії: Н. Калдор, Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, Дж. Р. Хікс.

На особливу увагу заслуговують також сучасні праці зарубіжних науковців та практиків, а саме дослідження: Дж. Блека, С. Вайна, М. Даніеля, Д. Даррела, А. Елдера, В. Еворса [6, 7], О. Дегтярьової, С. Дональда, Ш. Ковні, Т. Лофтона, Р. МакДональда, Дж. Маршалла, Л.Дж. Телсера, Дж. Халла.

Проблематика вивчення світової торгівлі біржовими інструментами також зустрічається у працях вітчизняних науковців, а саме: Л. Примостки, О. Сохацької, М. Солодкого [3, 4], О. Шпичака, В. Яворської [4] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на значну увагу з боку науковців на проблематику біржової торгівлі, швидкі трансформаційні зміни, викликані глобалізацією, потребують подальших наукових досліджень. У зв'язку з цим, у статті висвітлено еволюцію трансформаційних змін світової торгівлі біржовими інструментами в контексті глобалізації та відображено її значення для розвитку вітчизняного біржового ринку.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Масло А.І., 2015

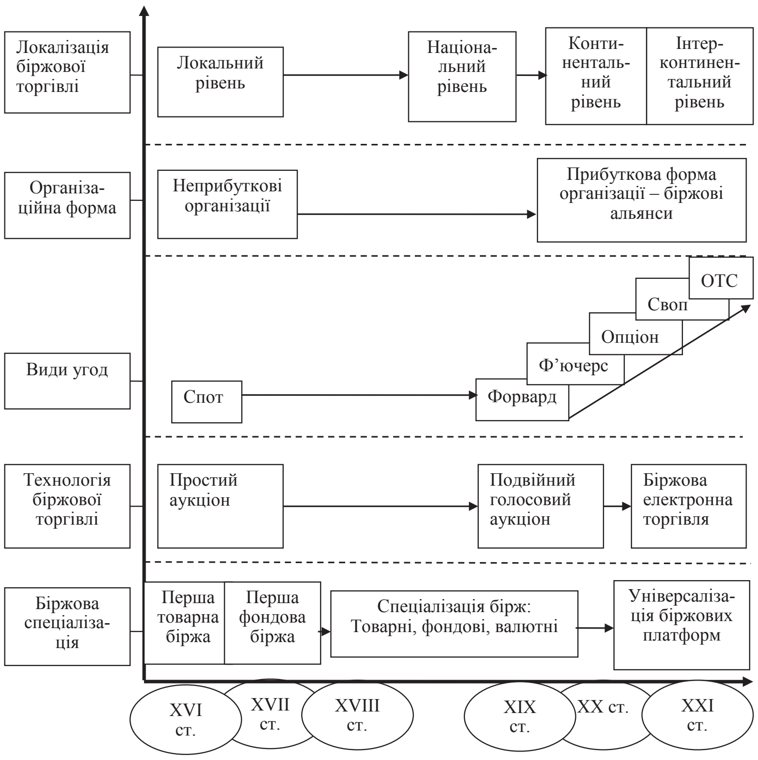

Рис. 1. Еволюція трансформаційних змін світової торгівлі біржовими інструментами

Джерело: Розроблено автором на основі джерел [3, 4, 8]

Мета статті. Метою статті є визначення впливу глобалізаційних процесів на тенденції розвитку світової торгівлі біржовими інструментами.

Виклад основного матеріалу. Світова практика доводить, що ефективне функціонування ринкової економіки можливе лише за наявності біржової торгівлі. Необхідність біржової торгівлі пояснюється економічним призначенням бірж, ефективність роботи яких спрямована на забезпечення прозорого ціноутворення, страхування цінових ризиків (хеджування), трансферт товарно-грошових потоків, стабілізацію товарних та фінансових ринків і економічної системи в цілому» [3, с. 30-31].

Історична еволюція становлення та розвитку біржової торгівлі пройшла декілька етапів видозмін форм і технології торгівлі на біржах. Перші біржі виникли ще в XVI-XVII ст., з того часу напрями біржової торгівлі зазнали кардинальних трансформацій. Перш за все, ці зміни пов'язані з універсалізацією бірж, переходом до нових технологій торгівлі, виникненням нових видів біржових контрактів, зміною організаційної форми бірж та розширенням географічної зони біржової торгівлі (рис. 1).

Світова практика свідчить, що кардинальні трансформаційні зміни в еволюції торгівлі біржовими інструментами починаються вкінці XIX на початку XX ст., коли з'являється феномен глобалізації. Популяризацію терміну «глобалізація» забезпечив американський економіст Т. Левітт завдяки своїй статті «Глобалізація ринків» надрукованій в 1983 р. [1]. Хоча слово »globalization» уперше зафіксовано в англомовному словнику у 1961р. [1]. У електронних словниках та довідниках термін «глобалізація» [2] часто розглядається як процес міжнародного масштабу, у ході якого світ перетворюється на єдину глобальну систему. При цьому, глобалізацію розглядають в трьох напрямках: економічному, політичному і культурному. В економічному виразі глобалізація представляє собою акумуляцію та трансферт капіталу в інтегрованому світовому економічному просторі [2].

Глобалізація прискорила швидкість обігу капіталу та інформації в географічному і часовому просторі, що забезпечило підвищення ролі біржової торгівлі у формуванні світового інвестиційного середовища, посилилась залежність національних та світових товарних і фінансових ринків. Важливу роль у даному процесі відіграють біржі, які перетворились в центри світового ціноутворення. Цінова волантильність на світових ринках завдяки глобалізації та біржовій торгівлі посилила кореляційну залежність між ринками різних країн світу, про що свідчить порівняння динаміки експортних цін на продовольчу пшеницю в США, Канаді, Франції та Україні за понад 10-ти річний період (рис. 2).

Не менш важливий вплив глобалізації на світову торгівлю біржовими інструментами відображається в інтеграційних процесах, які призвели до об'єднання бірж, створення біржових альянсів та універсалізації біржових платформ. Інтеграційні процеси забезпечили створення різних форм біржових асоціацій на світовому рівні, до найвідоміших з них відносяться Світова федерація фондових бірж (World Federation of Exchanges) та Асоціація ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Assosiation) [6, 7]. Їх основна мета діяльності полягає не тільки в поширенні і обміні практичного досвіду роботи бірж, а й в зборі та систематизації статистичної інформації щодо стану світової біржової торгівлі за різними географічними регіонами.

З метою аналізу сучасного стану світової торгівлі біржовими інструментами використаємо щорічні звіти Асоціації ф'ючерсної індустрії (Futures Industry Assosiation), які часто використовуються у дослідженнях світової біржової торгівлі [4, 6, 7, 8]. Оцінка останніх тенденцій світової біржової торгівлі свідчить про щорічне нарощення кількості укладених угод на провідних світових біржових платформах (рис. 3).

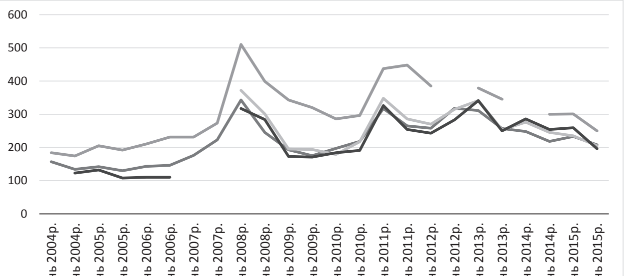

Рис. 2. Динаміка експортних цін на пшеницю продовольчу, дол/т

Джерело: Розроблено автором на основі [5]

У 2014 р. торгівля біржовими інструментами підвищилась на 1,5%, загальний обсяг торгів зріс до 21,9 млрд. контрактів, проти 21,6 млрд контрактів в 2013 р. [7].

Не дивлячись на зростання світової біржової торгівлі за останні два роки, це все ще нижче рівня 2011 р. У 2012 р. спостерігалось падіння обсягів торгівлі деривативами на світових біржах на 15,3%.

Слід зазначити, що падіння обсягів біржової торгівлі відбулось на всіх світових біржах внаслідок світової фінансової кризи, результатом якої стало зниження біржової торгівлі акціями, облігаціями та іншими фінансовими інструментами [4, 7].

У 2014 р. найбільше зростання обсягів біржової торгівлі відзначено на біржах Північної Америки (4,9%) (рис. 4).

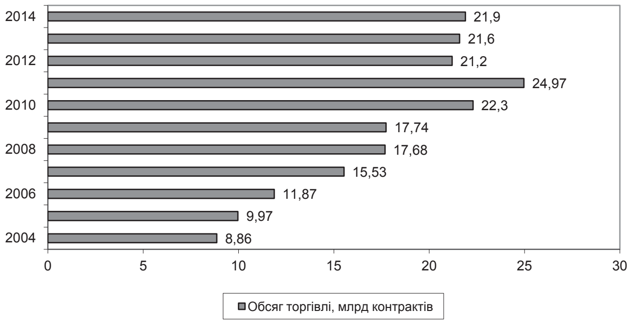

Рис. 3. Динаміка світової торгівлі біржовими інструментами за 2004-2014 рр.

Джерело: Розроблено автором на основі джерел [4, 6, 7]

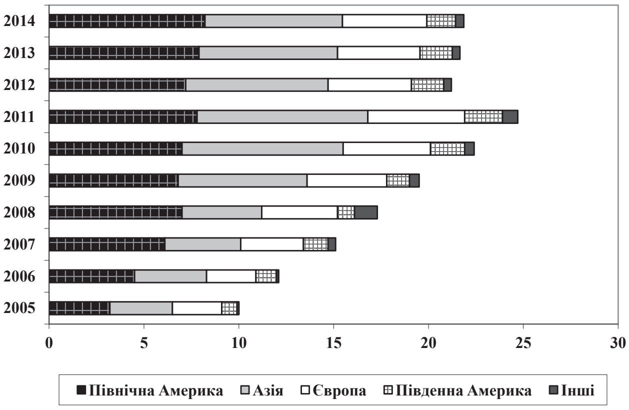

Рис. 4. Динаміка світової торгівлі біржовими інструментами за географічними регіонами в млрд угодах

Джерело: Розроблено автором на основі джерел [4, 7]

Загальний обсяг біржової торгівлі в США та Канаді зріс до 8,21 млрд контрактів з 7,83 млрд контрактів в 2013 р. та 7,23 млрд контрактів в 2012 р. Торгівля біржовими інструментами Азійського регіону, яка складає 1,3 глобальної світової біржової торгівлі, вже другий рік зазнає зниження. Так, в 2014 р. обсяги торгівлі в даному регіоні склали 7,25 млрд контрактів проти 7,30 млрд контрактів в 2013 р. та 7,53 млрд контрактів в 2012 р. Європейський регіон на цьому фоні виглядає дещо перспективніше з об'ємом біржової торгівлі в 4,45 млрд контрактів проти 4,36 млрд контрактів в 2013 р. та 4,39 млрд контрактів в 2012 р. (рис. 2) [4, 7].

Сучасні біржові інструменти мають тривалу історію застосування. Ранні згадки про прототипи біржових інструментів відносяться до часів Венеції XII ст. [8]. Водночас, нині все частіше вони ототожнюють з поняттям «деривативи» – біржові і позабіржові інструменти вартість яких походить від вартості базових активів. У світовій практиці використовуються чотири класичні види деривативів: форварди, ф'ючерси та опціони [3, 8]. Найбільш популярними видами біржових інструментів залишаються ф'ючерси та опціони.

Структура світової торгівлі біржовими інструментами свідчить про домінування ф'ючерсів (56%). Не дивлячись на те, що приріст торгівлі ф'ючерсами контрактами в 2014 р. склав лише 0,3%, тоді як біржова торгівля опціонами зросла на 3,1% (рис. 5) [7].

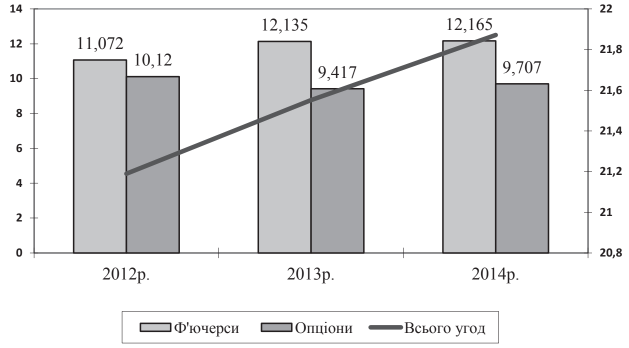

Рис. 5. Структура світової торгівлі біржовими інструментами, млрд угод

Джерело: Розроблено автором на основі джерел [4, 7]

Структура торгівлі біржовими інструментами за видами базових активів вказує, що в 2014 р. найбільшу частку склали інструменти фондових майданчиків (29,7% – цінні папери, 26,7% – фондові індекси) (рис. 6) [7].

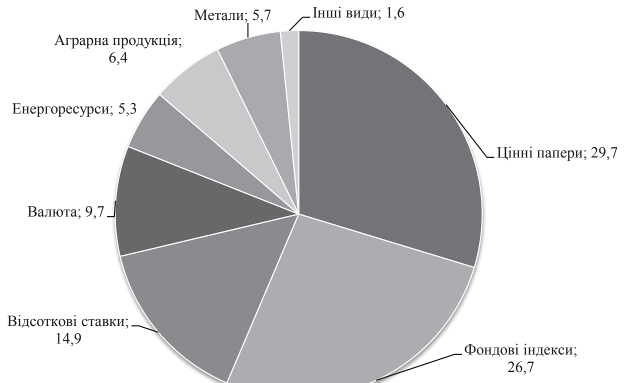

Рис. 6. Структура світової торгівлі біржовими інструментами за видами базових активів у 2014 р., %

Джерело: Розроблено автором на основі джерел [4, 7]

Світова торгівля біржовими інструментами товарної групи в 2014 р. продовжила тенденцію зростання. Так, в 2014 р. підвищилась частка торгівлі біржовими інструментами на аграрну продукцію до 6,4% (5,4% в 2013 р.). Основними біржовими інструментами на аграрну продукцію, які забезпечили цю тенденцію, стали ф'ючерси та опціони на соєву групу, цукор, бавовну. Водночас, спостерігалось зростання частки торгівлі біржовими інструментами на метали з 5 до 5,7%, тоді як частка торгівлі біржовими інструментами на енергоресурси впала на 0,5% до 5,3% [7].

Важливу роль в зростанні біржової торгівлі інструментами товарної групи відіграє фінансіалізація товарних деривативів, тобто використання цих інструментів не з метою поставки реальних базових активів, а в якості інструментів хеджування ризиків та спекуляції. Фінансові кризи лише підвищують зацікавленість інвесторів у використанні біржових інструментів товарної групи на світових біржових платформах.

Висновки і пропозиції. Аналіз сучасного стану світової торгівлі біржовими інструментами свідчить про тривалий процес еволюції розвитку, а також кардинальні зміни в умовах посилення глобалізаційних процесів протягом останніх двох декад. Враховуючи продовження світової глобалізації

і важливість приєднання нашої країни до міжнародної торгівлі біржовими інструментами, слід враховувати сучасні тенденції світового біржового ринку, а саме: поширення інтеграційних процесів на національному, континентальному та інтерконтинентальному рівнях; перехід на прибуткову форму організації бірж та біржових платформ; впровадження нових видів біржових інструментів, які у світовій практиці ефективно використовуються біржами; універсалізація торгівлі біржовими інструментами на біржах; перехід на електронну технологію торгівлі; фінансіалізація біржових товарних інструментів.

Таким чином, подальший розвиток вітчизняної торгівлі біржовими інструментами нині перебуває у тісній залежності від процесів розвитку світової біржової торгівлі. Важливим моментом даної тенденції є відкритість та інформаційна доступність світових товарних та фінансових ринків, а також можливість адаптації світового досвіду розвитку біржової торгівлі у практику вітчизняного біржового ринку.

Список літератури:
1. Визначення терміну «глобалізація» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/
2. Поняття «глобалізація» в електронних словниках // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic. academic. ru/dic. nsf/fin_enc
3. Солодкий М. О. Біржовий ринок: навч. посібн. / М. О. Солодкий. – К.: Аграрна освіта, 2010 – 565 с.
4. Солодкий М. О. Розвиток біржового аграрного ринку: монографія / М. О. Солодкий, В. О. Яворська, Т. Ю. Андросович – К.: ЦП КОМПРИНТ, 2014. – С. 27-38.
5. Статистичні дані цін на аграрну продукцію FAO-FPMA. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fao.org/giews/pricetool/
6. Will Acworth. Commodity and interest rate trading push trading higher in 2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.futuresindustry.org.
7. Will Acworth. 2014 FIA Annual Global Futures and Options Volume: Gains in North America and Europe Offset Declines in Asia-Pacific. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.futuresindustry.org
8. Michael Chui. Derivatives markets, products and participants: an overview. Proceedings of the workshop «Data requirements for monitoring derivative transactions», organised by the People's Bank of China and the Irving Fisher Committee, Zhengzhou, 27-29 September 2010. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bis.org/ifc/publ/ifcb35a.pdf

Масло А.И.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МИРОВАЯ ТОРГОВЛЯ БИРЖЕВЫМИ ИНСТРУМЕНТАМИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Приведены значения биржевой торговли на мировых товарных и финансовых рынках. Отражено эволюцию трансформационных изменений мировой торговли биржевыми инструментами в контексте глобализации. Осуществлена оценка современного состояния мирового биржевого рынка. Проанализирована структура торговли по видам биржевых инструментов и биржевых активов на мировых биржах. Определены основные тенденции развития мировой торговли биржевыми инструментами в условиях усиления глобализационных процессов.
Ключевые слова: биржевая торговля, биржа, биржевые инструменты, деривативы, фьючерсы, опционы.

Maslo A.I.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

WORLD DERIVATIVES TRADE IN THE GLOBALIZATION CONTEXT

Summary
Role of exchange trading on world commodity and financial markets shown. Displaying evolution of transformational changes in the world derivatives trade in the context of globalization. The current state of the global derivatives market analyzed. The structure by types of instruments and exchange assets on world markets characterized. The main trends in world derivatives trade for strengthening the conditions of globalization processes determined.
Keywords: derivatives trading, exchange, exchange instruments, derivatives, futures, options.

УДК 330.143.2:330.8

АНАЛІЗ МОНЕТАРНОГО ТА ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТІ

Назаренко І.М.
Сумський національний аграрний університет

В статті досліджено питання особливостей формування додаткової вартості. Проаналізовано особливості політичної та фізичної економії. Наведено аналіз основних аспектів теорії формування додаткової вартості з позиції марксистської та фізичної економії. Визначені кардинальні відмінності двох підходів по досліджуваному питанню. Запропоновано відповідні пропозиції щодо застосування положень формування додаткової вартості з позиції фізичного (енергетичного) підходу з урахуванням умов ринкової економіки.
Ключові слова: вартість, абсолютна вартість, відносна вартість, додаткова вартість, енергія, капітал, праця, фізична економія.

Постановка проблеми. Капітал – домінуюча категорія економічної науки. В науковому світогляді дана дефініція інтерпретується з облікової, економічної та юридичної концепції. Скарбниця економічної науки містить значну кількість наукових праць по досліджуваній проблематиці. Разом з тим, не зважаючи на значні наукові результати, постійно виникають актуальні питання, пов'язані з капіталом, які потребують комплексного та детального вивчення.

Фундаментальну платформу феномену «капіталу» склали наукові здобутки німецького класика політичної економії К. Маркса. Глибоко специфічним був підхід К. Маркса до аналізу досліджуваної проблематики. Беручи за основу положення трудової теорії вартості та загальну формулу руху капіталу (Г – Т – Г') вчений сформував теорію додаткової вартості, яка в подальшому стала об'єктом дослідження інших видатних представників політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо та ін.).

Беззаперечно можна стверджувати, що теоретична спадщина К. Маркса, його послідовників та прихильників про додаткову вартість тривалий час являлася актуальною і слугувала теоретичним підґрунтям для наукових досліджень класиків політичної економії, а також сучасних вчених. Поряд з цим, значна кількість науковців (в тому числі вітчизняних) не поділяли погляди відомих фундаторів політичної економії. Зокрема, суттєвій критиці вчення К. Маркса піддають представники фізичної економії, які наводять переконливі аргументи і вказують на помилкові положення щодо джерел виникнення додаткової вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий вклад у розвиток теоретичної платформи формування додаткової вартості зробили К. Маркс, А. Сміт, Д. Рікардо Ж.-Б. Сей, В. Петті, В. Вернадський, С. Подолинський, М. Руденко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність питання додаткової вартості вимагає проведення порівняльного аналізу наукових положень теорії додаткової вартості сформованих класиком політичної економії (К. Марксом) та представниками фізичної економії (С. Подолинським, М. Руденком).

Формулювання цілей статті. Метою написання наукової статті є дослідження положень теорії додаткової вартості сформованих представниками марксистської школи та представниками фізичної економії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична економія і фізична економія – це різні галузі економічної науки. В наукову сферу термін політична економія (в перекладі з грецького означає мистецтво державного управління) було введено в 1615 році французьким економістом А. Монкретьєном. Вагомий внесок у розвиток даної наукової галузі було зроблено основоположником економічної думки XIX ст. К. Марксом.

Марксистська політична економія – напрям економічної теорії, основу якого складає трудова теорія вартості, яку К. Маркс розширив теорією додаткової вартості. Цей напрямок розвивали Ф. Енгельс, К. Каутський, Р. Люксембург, Г.В. Плеханов, В.І. Ленін [6].

В.І. Ленін зазначав: «Вчення К. Маркса всесильне тому, що воно вірне». Доцільно погодитися з поглядом, що в результаті змін історичних обставин, марксизм доцільно вважати як етап розвитку людської думки, але не як її вершину. Вчення К. Маркса послідовно догматизувалося, а теорія фальсифікувалася стосовно ідеологічних завдань суспільства [7, с. 185]. Тому не випадково, основні економічні принципи марксистського вчення піддаються суттєвій критиці представниками інших економічних шкіл.

З метою поглибленого розуміння протилежності основ двох напрямів економічної науки розглянемо їх сутність, значення та певні особливості.

Термін «фізична економія» в науковий світ ввів американський економіст Л. Ларуш, але засновниками даної науки являються видатні українські мислителі В. Вернадський, С. Подолинський, М. Руденко.

Фізична економія – це цілісна система економічних знань про функціонування і розвиток (динамізм) господарської сфери суспільства. В ній логічно поєднані наукові знання про природні сили, їх збереження і примноження, про формування суспільних сил розвитку [11, с. 20].

Л.С. Гринів вказує, що сучасна фінансова криза підтверджує необхідність застосування якісно нових, фізико-економічних парадигм розвитку світу. Тому саме фізична економія, започаткована українським ученим С. Подолинським, є перспективною гілкою розвитку в постнеокласичній економічній науці та повинна лежати в основі фундаментальних досліджень та моделей сучасної економіки, створення яких сприятиме якісно новому наповненню новітньої економічної теорії сталого (збалансованого) розвитку світу [1, с. 178-179].

Українські представники фізичної економії (М. Руденко, С. Подолинський) також мали аналогічну позицію і акцентували увагу на перспективному застосуванні фізичної економії в якості теоретичної платформи для економічних наук (в тому числі політичної економії), що в майбутньому повинне сприяти подоланню фінансової кризи нашої країни.

Але деякі положення фізичної економії потребують негайного наукового забезпечення. В.М. Жук

© Назаренко І.М., 2015

справедливо зазначає, по-перше, потенціал теорії фізичної економії спрацює, коли людство усвідомить свою космічну належність (цей час настає), а кожна країна (нація) свою місію на Землі (для України – це сільське господарство); по-друге, теорія фізичної економії не сприймається сучасним світом ще і тому, що її постулати майже не представлені на універсальній мові бізнесу – якою є бухгалтерський облік [3].

Відповідно, впровадження наукових положень в практичну сферу являється дещо проблематичним. Враховуючи той факт, що економка XXI ст. характеризується особливою емерджентністю, когнітивністю та інноваційністю, відповідно впровадження даних положень – питання незначного проміжку часу.

З метою поглибленого розуміння «нової» економіки проведемо порівняльний аналіз політичної та фізичної економії. На рис. 1. схематично представлено порівняння політичної та фізичної економії за відповідними ознаками.

Згідно матеріалу, представленого на рис. 1, можемо зробити висновок про принципово різні підходи двох видів економії, що, відповідно, вплинуло на формування положень теорії додаткової вартості. Дослідимо дані відмінності більш конкретно.

У відповідності до поглядів К. Маркса, додаткова вартість – це вартість, створена працівниками понад вартість робочої сили і безкоштовно привласнена власником засобів виробництва [2].

Основою даного погляду є те, що будь-які нові цінності у суспільстві створюються лише працею і є процесом споживання робочої сили, як специфічного товару, особливість якого полягає в тому, що його власна вартість менша за вартість, яку робоча сила може створювати. Різниця між вартістю робочої сили та створеною нею вартістю, яку привласнює капіталіст завдяки існуванню приватної власності на засоби виробництва, К. Маркс назвав додатковою вартістю. Вчення про вартість та додаткову вартість є одночасно теорією про експлуатацію найманої праці [7, с. 182].

Проведений аналіз наукової літератури дозволяє виокремити протилежну до наукових позицій К. Маркса точку зору представлену представниками фізичної економії.

Досить неоднозначно М. Руденко інтерпретує додаткову вартість, тобто як умовне позначення якогось надзвичайно складного енергетичного процесу. Вчений зазначає, що якщо обмежити мислення грошовими знаками, то дійсно можна визначити, що хтось користується працею, не доплачуючи працівникові за перепрацьовані години. З точки зору закону збереження та перетворення енергії, будь-яка власність – лише ілюзія, бо ніщо людям не належить, окрім власного тіла та власної душі. Потрібно враховувати положення фізичного закону, а саме той факт, що будь-яка система віддає на виході стільки енергії, скільки отримує на вході. Представники фізичної економії говорять про додаткову енергію саме тому, що планета без участі зовнішніх сил нездатна породити біосферу [9, с. 50]

Доцільно акцентувати увагу на те, що наукові погляди «нової» економії споріднені з поглядами фізіократів (Ф. Кене). Видатний представник фізіократії, беручи за основу природні процеси, довів, що землеробство являється основою виробництва, а додатковий продукт створюється завдяки землі.

М. Руденко у своєму творі «Формула сонця» вказав, що Ф. Кене давно помітив закономірності, які двісті років потому стали об'єктом дослідження представників фізичної економії. Але фізіократи оминули питання розподілу біологічної енергії в злаках (зерні, соломі). Вирішення даної проблеми стало подальшим науковим здобутком відомого вітчизняного представника фізичної економії. Вчений стверджував, що енергія соломи не втрачається, а використовується в тваринництві; зерно – біоенергетична складова енергетичної моделі цивілізації. Адже щорічний додаток сонячної енергії, що має виключне місце в хліборобстві, здійснюючи кругообіг в економіці, стає додатковою вартістю [10, 13].

М. Руденко зазначав: «К. Маркс у своїх наукових дослідженнях не врахував закон збереження й перетворення енергії». Джерелом виникнення додаткової вартості фундатор політекономії вважав експлуатацією праці, а різницю між працею землероба і промислового робітника взагалі не виокремлював, оскільки дотримувався позиції, що додаткова вартість створюється надлишком людської праці [10, с. 31].

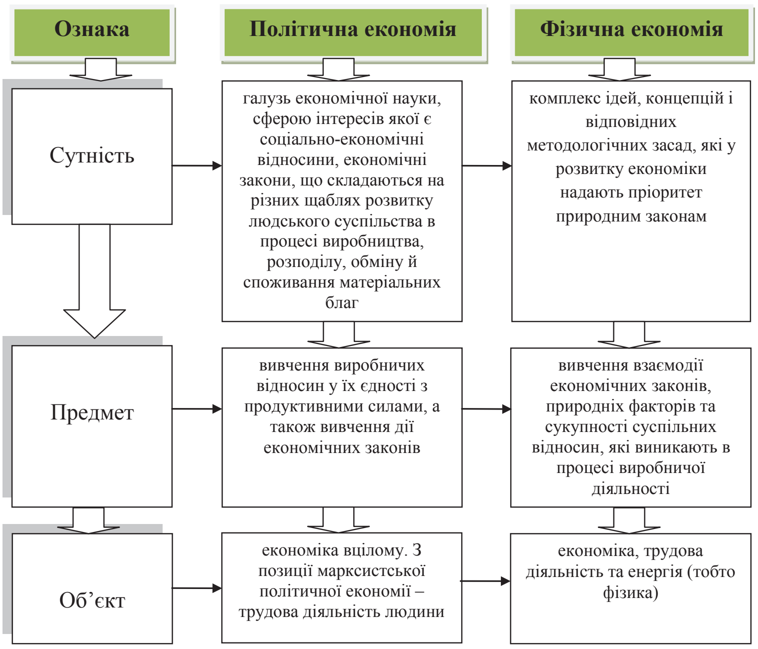

Рис. 1. Порівняння політичної та фізичної економії

Джерело: розроблено автором за даними [8, 12]

Викладені погляди на досліджувану проблематику вимагають проведення порівняльного аналізу основних аспектів теорії формування додаткової вартості з точки зору К. Маркса та представників фізичної економії (М. Руденка та С. Подолинського) з метою визначення дискусійних та відмінних моментів (табл. 1).

Наведена інформація в табл. 1 дає можливість зробити висновок, що два підходи формування додаткової вартості кардинально відмінні. Піддавати критиці наукові положення К. Маркса та М. Руденка і С. Подолинського не доцільно, оскільки їх вчення базувалися на результатах формування світогляду відповідного етапу розвитку економічної науки. Кожний підхід має свої особливості та практичну цінність, але науковий розвиток постійно вносить відповідні корективи і тому певні концепції піддаються постійній трансформації та вдосконаленню. При цьому не доцільно залишати осторонь наукові розробки німецького класика політичної економії, надаючи перевагу вченням представників фізичній економії, оскільки, К. Маркс зробив вагомий внесок в розуміння сутності та кругообігу капіталу,

дослідженню механізму створення додаткової вартості, виокремленню еквівалентного обміну. Виділивши два суспільні класи (власники засобів виробництва (капіталісти) та власники робочої сили (працівники)), засновник марксизму довів, що праця являється джерелом утворення додаткової вартості. Поряд з цим, така позиція призводить до експлуатації працівників, а в соціально-економічних умовах XXI ст. експлуатацію вважати основним джерелом утворення додаткової вартості (у відповідності до світогляду К. Маркса) є досить дискусійним питання.

Відносно застосування в сучасних умовах підходу представників фізичної економії щодо формування додаткової вартості також виникають досить проблематичні положення. Але доцільно наголосити, що реалізація ідей фізичної економії в сучасній економіці досить актуальна. В той же час, практичне використання положень формування додаткової вартості вимагає вдосконалення відповідних концептуальних положень.

По-перше, на сьогоднішній день при формуванні додаткової вартості не достатньо застосовувати тільки фізичний (енергетичний) підхід, оскільки сучасна економіка характеризується значною гаммою особливостей, які повинні бути обов'язково врахованими. Врахування означеного вимагає перегляду та вдосконалення підходів формування додаткової вартості у відповідності до вимог ринкової, когнітивно-інноваційної економіки. Тобто при формуванні додаткової вартості повинно відбуватися гармонійне поєднання грошового (монетарного) та фізичного (енергетичного) підходів з одночасним врахуванням економічних законів, когнітивних складових трудового потенціалу та впровадження новітніх технологій, оскільки, на сьогодні, конкурентоспроможність будь-якого підприємства залежить від знань, як головного домінантного ресурсу та використання прогресивних технологій у виробничій сфері. Тому, когнітивна компонента повинна сприяти розвитку інтелектуального капіталу, підвищенню інноваційності виробництва та продуктивності праці. Підсумовуючи власні міркування по даному питанню, вважаємо, що реалізація зазначеного має сприяти трудовій мотивації, а не експлуатації праці.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз основних аспектів теорії формування додаткової вартості з точки зору марксистської та фізичної економії

Критерій порівняння	К. Маркс	М. Руденко, С. Подолинський
Підхід	Монетарний.	Фізичний (енергетичний).
Джерело виникнення додаткової вартості	Неоплачена праця найманого робітника. Робочий день ділиться на необхідний робочий час, протягом якого робітник відпрацьовує свою «необхідну працю» вартість своєї робочої сили, яку він одержує у формі заробітної плати, а протягом додаткового робочого часу створює додаткову вартість. Відповідно, засобом виміру праці є гроші.	Природа, додатковий енергетичний канал, який природа заклала у злаки. Тобто додатковий продукт породжується із природи, а праця сприяє їхньому виникненню.
Формула додаткової вартості	Формула додаткової вартості – це норма додаткової вартості, яка характеризує норму експлуатації у відсотках, а також норму прибутку як відношення додаткової вартості до суми постійного та змінного капіталу.	Формула енергії прогресу (формула Сонця) – гранична простота і полягає в арифметиці з п'яти пальців. А саме: перший – держава; другий – промисловість; третій – землеробство; сіно, коренеплоди, фрукти і т. ін. умовно потрібно об'єднати в двох одиницях, які стосуються соломи. У землеробстві одна енергетична одиниця дістанеться людині, друга – худобі, третя – землі. І тільки при такому розподілі земля перестане виснажуватися. Щоб цей баланс завжди зберігався, треба все зерно залишати в землеробстві і звідси починати ринковий обіг. В основі рівновеликих величин стоїть закон збереження і перетворення енергії, а також квантовий характер світлового руху. Не може бути вироблено більше, ніж надходить енергії у хлібі. Гроші є відображенням цієї енергії.
Субстанція вартості	Праця.	Сонячна (космічна) енергія.
Види додаткової вартості	Абсолютна та відносна.	
Джерело утворення абсолютної вартості	Збільшення робочого дня.	Енергія, яка є для земної кулі новою (космічною), додатковою, – тобто такою, якої вона раніше не мала.
Джерело утворення відносної вартості	Зменшення робочого дня та підвищення продуктивності праці.	Праця людей, тварин.
Інтерпретація капіталу	Капітал – самозростаюча вартість. Капітал – це не річ, а певні виробничі відносини у рамках буржуазного суспільства.	Капітал є абсолютно додатковою вартістю після вирахування з неї відносної вартості та державних витрат. Капітал утворюється не з грошового обігу, а з космічної субстанції.
Формула розрахунку капіталу	Г–Т–Г'; Г' =Г + ΔГ, де, Г – гроші, Т – товар, ΔГ – приріст, тобто капітал.	К = Е – F, де, К – капітал, Е – енергія прогресу; F – кількість ентропії (експлуатації природних ресурсів під час господарської діяльності людства).

Джерело: розроблено автором за даними [5, 9, 10]

По-друге, використання положень фізичної економії вимагає вдосконалення складових природно-ресурсного потенціалу підприємства. Тобто, природно-ресурсного потенціал, який складається з земельних, водних, лісових, біологічних ресурсів, потрібно доповнити такою важливою компонентою, як енергія (сонячна енергія), оскільки, згідно положень фізичної економії, енергія являється джерелом виникнення додаткової вартості (в тому числі абсолютної вартості) та субстанцією вартості.

По-третє, використання положень фізичної економії стосовно формування додаткової вартості вимагає вдосконалення організації бухгалтерського обліку в частині обліково-інформаційного відображення енергетичних активів. По даному питання доцільно врахувати пропозиції В.М. Жука відносно запровадження фізіократичної основи бухгалтерського обліку. Тобто, біоенергетичні (відновлювальні) активи, які забезпечують виробничо-господарську діяльність, потрібно обов'язково відображати в бухгалтерському обліку, а саме в формі 5 «Примітки до річної фінансової звітності» [4].

По-четверте, дискусійним є інтерпретація терміну «капітал» з позиції фізичної економіки, що не відповідає вимогам ринкової економіки. Враховуючи специфіку поглядів представників даного науково-го напряму, доцільно було б застосовувати терміни «природний капітал» та «людський капітал». Природний капітал узагальнював два основних компонента: природні ресурси, що мають форму запасу, та природні ресурси, які не мають форми запасу, тобто сонячна (космічна) енергія. Людський капітал виражав би можливість, продуктивність людської праці.

По-п'яте, вдосконалення вимагає екологічне законодавство, яке забезпечить охорону та раціональне використання складових природно-ресурсного потенціалу.

Отже, формування додаткової вартості у відповідності до вимог фізичної економії являється актуальним питання в XXI ст., що в свою чергу вимагає вдосконалення відповідних концептуальних положень.

Висновки з даного дослідження і перспективи. На основі проведеного дослідження встановлено, що економічна наука має вагомий арсенал наукових надбань з питань додаткової вартості. Проаналізовані два підходи (монетарний та енергетичний) кардинально відмінні. Перспективним напрямом формування додаткової вартості в ринкових умовах господарювання доцільно вважати фізичний (енергетичний) підхід, але за умови вдосконалення відповідних концептуальних положень.

Список літератури:

1. Гринів Л. С. Розвиток фізичної економії: нові проблеми та моделі / Л. С. Гринів // Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., 8-10 квіт. 2009 р., м. Київ. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 178-179.
2. Додаткова вартість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Додаткова_вартість – Назва з екрану.
3. Жук В. М. Концептуальні основи розвитку бухгалтерського обліку аграрного сектору економіки на засадах теорії фізичної економії [Електронний ресурс] / В. М. Жук. – Режим доступу: http://zhuk.faaf.org.ua/article-45 – Назва з екрану.
4. Жук В. М. Фізіократична основа побудови обліку сільськогосподарської діяльності [Електронний ресурс] / В. М. Жук // Агроінком. – 2010. – № 7/9. – С. 57-62. – Режим доступу: http://zhuk.faaf.org.ua/article-28 – Назва з екрану.
5. Любохинець Л. С. Історія політичних та економічних вчень: навч. посібник [Електронний ресурс] / Л. С. Любохинець, В. М. Шавкун, Л. М. Бабич; Хмельниц. нац. ун-т. – К.: ЦУЛ, 2013. – 293 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1061120752863/politekonomiya/istorichni_umovi_zarodzhennya_pochatok_formuvannya_marksistskoyi_politichnoyi_ekonomiyi – Назва з екрану.
6. Марксистская политическая экономия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Марксистская_политическая_экономия – Назва з екрану.
7. Паламарчук В. О. Основи економічної теорії (політекономічномії): навчальний посібник / В. О. Паламарчук, П. П. Теличук, Є. В. Мішенін. – Суми: ВВП «Мрія – 1», ЛТД, 2002. – 280 с.
8. Політична економія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Політична_економія – Назва з екрану.
9. Руденко М. Д. Енергія прогресу: (нариси з фіз. економії): [ґнозис і сучасність: метафіз. поема, публіцистика, поема] / М. Д. Руденко. – К.: Молодь, 1998. – 528 с.
10. Руденко М. Формула Сонця. Роман-трактат / М. Руденко. – Тернопіль: Джура, 2005. – 224 с.
11. Степаненко С. В. Методологічні аспекти фізичної економії / С. В. Степаненко // Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України: зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., 8-10 квіт.2009 р., м. Київ. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 13-20.
12. Фізична економія [Електронний ресурс] // Економічний енциклопедичний словник. – Режим доступу: http://www.subject.com.ua/economic/slovnik/7981.html – Назва з екрану.
13. Шевчук В. Ідеї фізичної економії та європейська інтеграція України [Електронний ресурс] / В. Шевчук. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/drn/155.htm – Назва з екрану.

Назаренко И.Н.
Сумской национальный аграрный университет

АНАЛИЗ МОНЕТАРНОГО И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДОВ К ФОРМИРОВАНИЮ ПРИБАВОЧНОЙ СТОИМОСТИ

Аннотация
В статье исследованы вопросы особенностей формирования дополнительной стоимости. Проанализированы особенности политической и физической экономии. Приведен анализ основных аспектов теории формирования прибавочной стоимости с позиции марксистской и физической экономии. Определены кардинальные различия двух подходов по исследуемому вопросу. Предложено соответствующие предложения относительно применения положений формирования прибавочной стоимости с позиции физического (энергетического) подхода с учетом условий рыночной экономики.
Ключевые слова: стоимость, абсолютная стоимость, относительная стоимость, прибавочная стоимость, энергия, капитал, труд, физическая экономия.

Nazarenko I.M.
Sumy National Agrarian University

THE ANALYSIS OF MONETARY AND ENERGY APPROACHES TO THE FORMATION OF SURPLUS VALUE

Summary
The article deals with the surplus value formation. It is analysed the features of the political and physical economy. It is given the analysis of the main aspects of theory of surplus value formation according to physical economy and Marxist. It is designated the fundamental differences between two ways of studing questions. It's suggested an appropriate proposals for using the surplus value formation according to physical (energy) approach, taking into account market conditions.
Keywords: value, absolute value, relative value, additional value, energy, capital, labor, physical economy.

УДК 330.837

ІНСТИТУТИ ТА ЇХ РОЛЬ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Новікова Н.О.
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

Досліджено теоретичні питання щодо використання инструментарию інституціональної теорії в розвитку економіки: проведено аналіз поняття – інститут: його змісту в роботах різних авторів і шкіл, доведено доцільність його використання цього в системі економічних відносин як на рівні державі, так і окремого суб'єкта господарювання
Ключові слова: інститут, інституціоналізм, система правил, роль, функції

Постановка проблеми. Особливість трансформаційної економіки України полягає в тому, що відбуваються радикальні інституціональні зміни в системі економічних, політичних, правових, соціальних відносин, проте структурні процеси у суспільстві і економіці у значній мірі є некерованими і неконтрольованими, напрямки інституціональних змін не визначені і не обґрунтовані.

Учені усе більшою мірою обертають свій погляд на теорії інституціонального напряму, які разом з економічними методами дослідження застосовують історичний, соціологічний, правовий, політологічний інструментарій. Незважаючи на розбіжності у методологічних підходах для усіх досліджень цього напрямку є характерним надання вагомого значення теорії інститутів, аналізу інституціонального середовища, впливу інститутів на ефективність використання ресурсів і забезпечення економічного зростання.

З думки В. Вишневського та В. Дементьєва: «використовуючи інструментарій інституціональної теорії, слід досліджувати... особливості цього порядку, тобто специфіку структурованих взаємодій між людьми, які сформувалися на основі інститутів-правил з властивими їм механізмами примусами [1, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретико-методологічному плані питання значення. змісту, функцій категорії інститут, як первісної ланки теорії інституціоналізму, дещо різняться і розглядаються в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних економістів.

Категорія інститут є одним з центральних в роботах таких видатних зарубіжних економістів як Дж. Ролз, Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Д. Норт, Е. Фуруботн, Р. Ріхтер, Р. Коуз, Б. Шаванс, О. Вільямсон, Д. Найт, Й. Шумпетер, інших.

Особливості інституційних чинників економічного розвитку України досліджуються багатьма вітчизняними науковцями: О. Амоша, І. Булєєв, В. Вишневський, В. Геєць, В. Голян, В. Дементьєв, Т. Гойдала, Ю. Кіндзерський, Ю. Коваленко, Т. Мірошник, Д. Павлов, Ю. Петруня, А. Чухно, інші.

© Новікова Н.О., 2015

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно теорії інституціоналізму категорія інститут, економічний, соціальний, соціально-економічний інститут трактуються багатозначно. За кожним з трактувань розглядається певний зміст, мета та розуміння ролі, яку інститут грає в дослідженні економічних систем. Питання про суперечливе різноманіття в його розумінні, в співвідношенні і зв'язку один з одним, з перебігом економічної думки, з реальними процесами в економіці залишається відкритим і вимагає свого подальшого рішення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз поняття інститут в працях зарубіжних науковців для адаптації їх до реалій української економіки.

Виклад основного матеріалу. Поняття інституту було запозичене економістами з соціальних наук, зокрема з соціології, де інститутом називається сукупність ролей і статусів, призначених для задоволення певної потреби [2].

Так, категорія інститут є одним з центральних в роботі Дж. Ролза «Теорія справедливості». «Під інститутами я розумітиму публічну систему правил, які визначають посаду і положення з відповідними правами і обов'язками, владою і недоторканістю, тощо. Ці правила специфікують певні форми дій в якості дозволених, а інші в якості заборонених, і по них же карають одні дії і захищають інші, коли відбувається насильство. В якості прикладів, або загальніших соціальних практик, ми можемо привести ігри, ритуали, суди і парламенти, ринки і системи власності» [3].

Основоположник теорії інституціональної економіки – Т. Веблен, всяку соціальну спільноту розглядав як виробничий або економічний механізм, структура якого складається з соціально-економічних інститутів [4, с. 201-202]. У цій роботі ученим уперше запропоновано поняття інституту, із його точки зору: інститути – це, по суті, поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особою і окремих виконуваних ними функцій; і система життя суспільства, яке складається з сукупності діючих в певний час або у будь-який момент розвитку якого завгодно суспільства, може з психологічного боку бути охарактеризована у загальних рисах як переважаюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві.

Інакше кажучи, інститут – це:

· поширений образ думки про те, що стосується окремих відносин між суспільством і особою, і окремих виконуваних ними функцій;

· звичний образ думки, керуючись яким живуть люди;

· звичні способи здійснення процесу громадського життя у зв'язку з матеріальним оточенням, в якому живе суспільство;

· прийнята нині система громадського життя;

· переважаюча духовна позиція, або теорія способу життя.

Інший основоположник інституціоналізму Дж. Коммонс визначав інститут таким чином: інститут – колективна дія з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії. Він дав наступну характеристику взаємин між індивідами та інститутами: Індивіди відбивають у своїх діях форми інститутів, точно, як інститути є результатом індивідуальних переконань і дій [5].

Класик інституціоналізму – У. Мітчелл, зв'язуючи цикли ділової активності з існуючими в суспільстві інститутами, стверджував, що стандартизація поведінки, яка обумовлена інститутами, на макрорівні дозволяє побачити регулярність динаміки економіки в цілому, тобто. побачити ці цикли. З точки зору У. Мітчелла, цикли пов'язані з динамічною природою будь-якої економіки. Вони засновані не на рівноважних станах системи, а на взаємодії технологічних сил, що викликають зміни, і інституціональних чинниках, що обмежують ці зміни і задають стабільну соціальну структуру [6].

Учений дає наступне визначення інститутам: інститути – пануючі, і вкрай стандартизовані громадські звички [7].

У рамках сучасного інституціоналізму найбільш поширеними є трактування інститутів, запропоновані Д. Нортом: інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, яка структурує взаємодії, що повторюються, між людьми [8, с. 73]. Автор дає інше поширене трактування: інститути – це «правила гри» в суспільстві, або, виражаючись формальніше, створені людиною обмежувальні рамки, які організовують взаємини між людьми (політичні, економічні і соціальні). Вони включають неформальні обмеження (санкції, табу, звичаї, традиції і норми поведінки) і формальні правила (конституції, закони, права власності), а також механізми, що забезпечують їх виконання» [9].

Інститути регулюють доступ до законного використання рідкісних і цінних ресурсів, а також визначають принципи цього доступу. Вони визначають, в чому полягають і яким чином повинні утілюватися в життя ті або інші інтереси, враховуючи той факт, що сама рідкість цих ресурсів, обумовлюючи трудність доступу, до них складає основу для суперництва і навіть конфліктів у боротьбі за володіння ними. Інститути регулюють (структурують і закріплюють як суспільно визнані практики) подібну боротьбу різних інтересів [8].

Е. Фуруботн і Р. Ріхтер розуміють під інститутами систему норм, що детально «прописує» дії економічних агентів за допомогою таких складових як формальні і неформальні обмеження та можливості застосування санкцій у разі відхилення від них. З погляду вчених, роль інститутів є вирішальною для економічного розвитку, тому що сморід є регуляторами не тільки у господарській, а й у соціальній сфері [10].

Р. Коуз підкреслює, що сутність діяльності будь-якого уряду полягає у виборі соціальних інститутів, які виконують функції економічної системи. Наприклад, коли влада запроваджує або ліквідовує урядові агенції, змінює закони про відповідальність, запроваджує ліцензійний режим, націоналізує або приватизує галузі тощо [11].

Б. Шаванс пропонує таке трирівневе бачення структури інститутів у залежності від їхньої ваги у життєдіяльності суспільства:

перший рівень: мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність;

другий рівень: соціальні умови, звичаї, рутини, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої;

третій рівень: ієрархії, асоціації, фірми, професійні союзи, організації

підприємців, церкви, університети, держави, політичні партії, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди [12].

У рамках «нової інституціональної економіки» О. Вільямсон сформував відмінну від представленої раніше точку зору на економічну природу інституту. Він інститути розглядав як механізми управління контрактними відносинами. Тому найважливішими економічними інститутами є фірми, ринки і контрактація відносин [13]. Такий підхід концентрує основну увагу на рівні опосередкованих інститутами окремих трансакцій і проблеми їх мінімізації.

Д. Найт розглядає під інститутами набір правил, за допомогою яких певним чином встановлюються взаємини в суспільстві [14]. Знання цих правил і їх дотримання потрібне і має бути спрямоване на забезпечення розподілу, узгодження і координування форм діяльності між усіма членами суспільства.

Нарешті, згідно з «новим» інституціоналізмом, головними чинниками інституціонального розвитку виступають інноваційна діяльність підприємців та інших активних членів суспільства (Й. Шумпетер) і науково-технологічний прогрес.

Отже, поняття інституту в економічній теорії розглядається з різних точок зору [15]:

1) інститути визначаються як «правила ігри», які структурують поведінку організацій та індивідів в економіці;

2) інститути можуть бути представлені як культурні норми, віра, менталітет;

3) інститутами можна назвати організаційні структури, наприклад, фінансові інститути – банки, кредитні установи.

Основне призначення інститутів – підтримувати порядок і зменшити ризики, властиві обміну. Вони забезпечують передбачуваність поведінки людей, дозволяють ім економити розумові зусилля: вивчивши правила, люди можуть пристосуватися до зовнішнього середовища, не намагаючись його осмислити. Інститути створюються для вирішення проблем, що виникають при взаємодії людей, що повторюється. Вони повинні не тільки розв'язати проблему, але і мінімізувати ресурси, що витрачаються на це.

Дослідження Світового банку, присвячені актуальним теоретичним і практичним проблемам розвитку інститутів у розвитку економіки (доповіді 1997, 2002 рр.), ставлять своїм завданням виявлення ролі інститутів і підтримці зростання економіки, стимулюванні цього зростання, створення ефективно діючих інститутів, які б забезпечували ефективне використання і розвиток наявних ресурсів та активів. Наголос робиться на значенні інститутів порівняно з економічною політикою, відзначається, що лише гарної політики недостатньо, і вказується, що проблеми зростання економіки і подолання бідності реально вирішуються з розвитком інститутів. До важливих напрямів інституціональної модернізації національних економік, у т.ч. для України, належать: 1. Створення взаємодоповнюючої комплексної системи інститутів, бо вплив кожного з них визначається наявністю «підтримуючих» інститутів, а також ступенем корумпованості влади. Тому порівняно з розвиненими країнами, що відзначаються розгалуженою системою інститутів, в слаборозвинених і трансформаційних країнах такі цілі не вдається досягнути швидко; 2. максимальне використання переваг місцевих умов (від соціальних норм до географічних особливостей), що мають вирішальне значення при рівності показників доходу, для чого необхідно використовувати модернізаційний експериментальний підхід; 3. зв'язок учасників ринків повинний розвиватись на основі внутрішніх інформаційних потоків і прозорих торгових відносинах, що створює попит на виникнення нових інститутів; 4. розвиток конкуренції, рівень якої впливає на ефективність існуючих інститутів, змінює мотивацію і поведінку людей, а також створює попит на нові інститути [16].

У вище приведених визначеннях основний акцент робиться на те, що інститути утворюють обмежувальні рамки для економічної і соціальної поведінки людей.

Інститути неоднорідні. Їх підрозділяють на дві великі групи – неформальні і формальні. Неформальні інститути беруться з інформації, що передається за допомогою соціальних механізмів. Неформальні правила мають вирішальне значення, коли відносини між людьми не регулюються формальними (писаними) законами. Неформальні інститути (обмеження) існують у сучасній економіці, особливо в перехідний період при недоліку правових норм або неспроможності держави забезпечити дотримання законів, неформальні інститути відіграють важливу роль в регулюванні економічної поведінки.

Виникаючи як засіб координації форм людської взаємодії, що стійко повторюються, неформальні обмеження являються:

1) продовженням, розвитком і модифікацією формальних правил;

2) соціально санкціонованими нормами поведінки;

3) внутрішніми, обов'язковими для виконання стандартами поведінки [17, с. 40].

Якщо існуючі в суспільстві етичні норми дозволяють суб'єктам економіки ґрунтуватися у своїх діях більше на довірі, ніж на можливості здійснення визначених формальним правом санкцій, то в такому суспільстві угодиноситимуть регулярніший і складніший характер. Це доведено Д. Колеманом [18], який запропонував формулу щодо зіставлення міри довіри і можливих вигод і збитків від належного виконання або невиконання умов контракту.

Формальні обмеження, правила і інститути виникають, в основному, на базі вже існуючих неформальних правил і механізмів, що забезпечують їх виконання.

Формальні інститути – це писані правила, що мають відношення до економічної діяльності: Конституція, Цивільний кодекс та інші економічні кодекси, закони, укази, постанови і розпорядження державної влади. Такі правила побудовані за ієрархічним принципом. Правило вищого рівня охоплює ширший спектр економічних стосунків, чим правило нижчого рівня. Останнє спирається на правило вищого рівня і не повинне суперечити йому.

Формальні правила, як правило, специфікує держава. В той же час, усередині підприємства, наприклад, ті або інші формальні правила (права) власності можуть специфікуватися його керівництвом. Разом з формальною можлива безособова специфікація, в основі якої лежить повсякденна практика взаємодії економічних агентів,тобто гарантом виступає будь-який член групи, що помітив досконале порушення. Вона відноситься зазвичай до неформальних прав власності, існуючих як наслідки існування неформальних правил.

Формальні економічні інститути в науковій літературі розглядаються частіше всього в одному контексті з правами власності, оскільки вони «встановлюють права власності, тобто пучок прав по використанню і отриманню доходу від власності, і відчуження інших осіб від використання майна або ресурсів» [17, с. 68].

Також в економіці виділяють два типи інститутів [19]:

1. Зовнішні – встановлюють в господарській системі основні правила, що визначають зрештою її характер (наприклад, інститут власності).

2. Внутрішні – роблять можливими угоди між економічними агентами, знижують міру невизначеності і ризику і зменшують транзакційні витрати (підприємства, види договорів, платіжні і кредитні засоби, засоби накопичення).

Інститути придбавають і реалізують своє економічне значення за допомогою функцій, які вони виконують в господарському житті, в діяльності економічних агентів. Передусім, інститути обмежують

доступ до ресурсів і різноманітність варіантів їх використання, тобто виконують функцію обмежень в завданнях ухвалення економічних рішень. Основні функції інститутів – координаційна і розподільна.

Обмежуючи можливі способи дій і лінії поведінки, або навіть пропонуючи тільки один спосіб дії, інститути також координують поведінку економічних агентів, що опинилися в ситуації, що описується умовами відповідної норми.

Опис змісту інституту, діючого в деякій ситуації, дає кожному з економічних агентів, що знаходяться в ній, знання про те, як повинен (і, швидше за все, буде) поводитися його контрагент. Виходячи зі знання, агенти можуть і формуватимуть власну лінію поведінки, враховуючи очікувані дії іншої сторони, що і означає виникнення координації в їх вчинках.

Умовою такої координації є інформованість агентів про зміст інституту, що регулює поведінку в тій або іншій ситуації. Якщо один з суб'єктів знає, як повинне поводитися при певних обставинах, а іншої немає, координація може бути порушена, внаслідок чого учасники взаємодії можуть понести непродуктивні витрати.

Виконання інститутами функції координації дій економічних агентів породжує і обумовлює виникнення координаційного ефекту. Суть якого полягає в забезпеченні економії для економічних агентів на витратах вивчення і прогнозування поведінки інших економічних агентів, з якими вони стикаються в різних ситуаціях.

Будь-який інститут, обмежуючи можливі способи дій, впливає на розподіл ресурсів економічними агентами, виконуючи розподільну функцію. На розподіл ресурсів, вигод і витрат впливають не лише ті правила, змістом яких безпосередньо є передача благ від одного агента іншому (податкове законодавство або правила визначення митних зборів тощо), але і ті, які прямо не торкаються цих питань. Так, введення складних правил видачі ліцензій на ведення певних видів підприємницької діяльності може скоротити приплив в неї початкуючих підприємців, понизити рівень конкуренції на відповідному ринку, підвищити ціни на пропоновані товари і перерозподілити грошові потоки споживачів.

Виклад поняття інституту, його співвідношення з поняттям норми, (правила), функції, а також інших загальних питань, пов'язаних з роллю інститутів в детермінації економічної поведінки, дозволяє для характеристики усієї сукупності інститутів у рамках економічної системи в цілому узяти за основу трирівневу схему аналізу, запропоновану О. [20; 21; 22], рис. 1. На рис. 1 показана взаємодія індивідів (перший рівень) та інститутів різних типів: тих, які є інституціональними угодами (другий рівень), і тих, які є складовими інституціонального середовища (третій рівень).

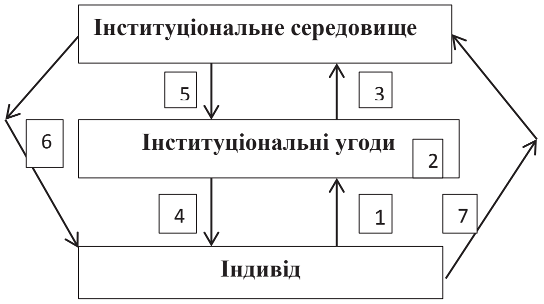

де: основні зв'язки між блоками схеми, позначені цифрами: 1. Дія індивідів на інституціональні угоди. 2. Вплив інституціональних угод один на одного. 3. Вплив інституціонального середовища на інституціональні угоди. 4. Вплив інституціональних угод на індивідуальну поведінку. 5. Вплив інституціональних угод на інституціональне середовище. 6. Вплив інституціонального середовища на індивідуальну поведінку. 7. Вплив індивіда на інституціональне середовище.

Рис. 1. Взаємодія індивідів і інститутів

Індивіди впливають на інституціональні угоди як ініціатори останніх, а також на інституціональне середовище шляхом участі у виборах законодавчих органів влади або через укладання угод, які можуть вплинути на нього. Інституціональні угоди впливають одна на одну (тому що не є рівнозначними), здійснюють вплив на індивідів (укладання угоди зобов'язує індивіда виконувати певні дії) та інституціональне середовище (угода, що приносить вигоду окремим індивідам може бути закріплена у вигляді закону). Інституціональне середовище здійснює прямий вплив на інституціональні угоди (правила, які входять до інституціонального середовища, дозволяють або забороняють певні види угод), а також впливає на індивідів як безпосередньо (закон є обов'язковим для виконання), так і опосередковано (через інституціональні угоди).

Наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених свідчать про існування цілого ряду невирішених концептуальних проблем в області трактування поняття «інститут» і визначення одиниці аналізу при використанні різноманіття інституціональних підходів, співвідношення між інститутом і різним набором правил, взаємин між формальними і неформальними інститутами тощо.

Відповідно, для створення ефективної ринкової економіки необхідний певний набір інститутів як найважливіший чинник економічного розвитку, оскільки визначає можливості й обмеження суб'єктів господарювання на ринку.

Список літератури:

1. Вишневский В. Инновации, институты и эволюция / В. Вишневский, В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2010. – № 9. – С. 41-62.
2. Смелзер Н. Социология. – М., 1994. – С. 79.
3. Ролз Дж. Теория справедливости. Новосибирск, изд-во НГУ, 1995. – ISBN 5-7615-0365-4.
4. Thorstein Veblen. The Theory of Leisure Class, An Economic Study of Institutions, 1899. Торстейн Веблен. Теория праздного класса: экономическое исследование институций. Перевод с английского. Вступительная статья кандидата экономических наук С. Г. Сорокиной. Общая редакция доктора экономических наук В. В. Мотылева. – М.: 1984. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 05.10.2012. URL: http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5890
5. Коммонс Дж. Институциональная экономическая теория. – Institutional Economics, 1934.
6. Митчелл Уэслей К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка. Библиотека экономистов. – М., 1930.
7. Wesley Clair Mitchel. Business Cycles, 1913.
8. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS, 1993, т. 1. – № 2. – С. 69-91.
9. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики, 1997. – № 3. – С. 6-17.
10. Фуруботн Э., Рихтер Р. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории. – СПб.: Издат. Дом СПб. Гос. Университета, 2005. – 480 с
11. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: Дело ЛТД, 1993. – 192 с. – ISBN 5-86461-133-6.

12. Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах / Б. Шаванс // Вопросы экономики: Ежемесячный журнал. – 06/2003. – № 6. – С. 4-21.
13. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. – Спб., 1996. – С. 48.
14. Knight J. Institutions and social conflicts. – Cambridge, 1992. – P. 3. 9 Williamson O. E. The economic institution of capitalism. – New York; London, 1985. – P. 4. 30.
15. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth: a First Step Towards a Theory of Institutional Innovation // Journal of Economic History. – 1970. – Vol. 30. № 1. – P. 131-149.
16. Світовий банк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу з: www.worldbank.org/
17. North D. C. Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge, 1990. – P. 40.
18. Coleman J. S. Foundations of Social Theory. Cambridge, 1990. – P. 99.
19. Гутник В. Рыночные институты и трансформация российской экономики // МЭиМО, 1995. – № 7.
20. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, отношенческая контрактация / Пер. с англ. – СПб., 1996.
21. Williamson O. E. Transaction Cost Economics and Organization Theory // Industrial and Corporate Change, 1993. Vol. 2. – P. 107-156.
22. Williamson O. E. Hierarchies, markets and power in the economy: An economic perspective // Industrial and Corporate Change, 1995. – Vol. 4. № 1. – P. 21-49.

Новикова Н.А.
Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований
Национальной академии наук Украины

ИНСТИТУТЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы использования инструментария институциональной теории в развитии экономики: проведен анализ понятия – институт, его содержания в работах разных авторов и школ, доказана целесообразность его использования в системе экономических отношений как на уровне государства, так и отдельного субъекта хозяйствования
Ключевые слова: институт, институционализм, система правил, роль, функции

Novikova N.A.
Institute of market problems and economics-ecological researches
National Academy of Sciences of Ukraine

INSTITUTES AND THEIR ROLE ARE IN DEVELOPMENT OF ECONOMY

Summary
The theoretical questions of the use of tool of institutional theory are investigational in development of economy: the analysis of concept is conducted is an institute, his maintenances in works of different authors and schools, expediency of his use is well-proven in the system of economic relations both at the level of the state and separate subject of management.
Keywords: the institute, institutionalis, system of rules, role, functions.

УДК 336.71

ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЕРЕФОРМУВАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ БАНКІВ У СВІТІ

Оглобля Я.О.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено ключові тенденції регулювання діяльності ТНБ на національному та наднаціональному рівнях. Автором узагальнено концептуальні основи переформування глобальної банківської архітектури у посткризовий період. В статті визначено принципові аспекти нової парадигми регулювання діяльності ТНБ у країнах світу. Значну увагу приділено необхідності створення координаційного механізму міжнародної банківської діяльності. Наголошується необхідність подальших розробок у цій сфері з огляду на нарощення кризових явищ та дисбалансів на сучасному етапі розвиту світової економіки.

Ключові слова: транснаціональний банк, світова координаційна мережа міжнародної банківської діяльності, регулювання діяльності ТНБ, фінансова система, система міжнародного банківництва.

Постановка проблеми. Сучасна системна фінансово-економічна криза виявила наріжну необхідність перегляду механізмів регулювання міжнародної банківської справи. Очевидною тенденцією сьогодення є посилення впливу наднаціональних органів регулювання як на процеси розвитку глобального фінансового простору та банківської справи, так і на механізми здійснення регулювання національних фінансових систем та ринків банківських послуг. Найбільш цінний урок, який сучасний світ виніс з останньої фінансово- економічної кризи, є усвідомлення переходу від політики лібералізації економічної сфери, зокрема банківської діяльності, до більш жорсткого систематичного регулювання з посиленням впливу наднаціонального характеру інтеграційного об'єднання. Проте на фоні посилення глобальної координації регулювання міжнародної банківської діяльності виникають конфлікти інтересів, прагнення певних країн домінувати та мати вирішальне слово у певних процесах – конфлікт інтересів є неминучим у сфері «великих грошей» та «занадто великої влади». Через це сучасні процеси глобалізації фінансового простору, посилення взаємопов'язаності національних фінансових ринків, розширення сфер впливу транснаціональних банків, які виходять за межі кількох країн, зумовлюють пошук адекватних їм форм та механізмів регулювання. Саме тому на сучасному етапі розвитку виникає гостра необхідність у переосмисленні концептуальних основ регулювання діяльності транснаціональних банків, які є важливими учасниками системи міжнародного банківництва в умовах глобальної фінансової нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження змін у регулюванні діяльності ТНБ як на наднаціональному, так і національному рівнях, особливостями сучасної системи регулювання діяльності ТНБ в рамках системи стратегічного координування діяльності банків у світі займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед представників зарубіжної наукової думки вагоме місце посідають науковці із аудиторської компанії Ернст енд Янг, а саме Біл Шліш, Ян Бегс, Джен Беленс, Ствіен Льюїс, дослідники міжнародного рівня такі, як Мортен Белінг, Ернест Гнан, Патрік Хоноан, Девід Т. Левелін, Нігель Дженкінсон, Аердт Хубен, Ян Какес, Пет Фарел, Патріція Джексон та інші. Розробки в цій галузі проводяться й провідними вітчизняними вченими, а саме Д.В. Неліпою, Л.С. Худяковою, В. Трохименко та іншими. Напрацювання цих вчених мають велике теоретичне та практичне значення задля досягнення таких цілей, як вироблення механізмів ефективного регулювання транснаціональних банків на глобальному та національному рівнях, забезпечення дотримання країнами єдиних стандартів у галузі банківської діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених, зазначених вище, створюють підґрунтя для подальших розвідок в даному напрямі, а їхній дискусійний характер та неоднозначність визначають актуальність систематизації досліджень концептуального переформування основ регулювання діяльності банківських установ у країнах світу відповідно до сучасних викликів світового економічного розвитку. Незважаючи на актуальність та нагальність даної проблеми, варто зазначити, що не існує чіткого переліку концептуальних основ регулювання діяльності транснаціональних банків, які потребують фундаментального теоретико-методологічного аналізу сучасних тенденцій у міжнародній банківській справі та вироблення нового координаційного механізму – світової координаційної мережі міжнародної банківської діяльності, створення якої буде запропоновано автором у його науковому дослідженні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є науково-теоретичне дослідження основ стратегічного переформування основ регулювання діяльності ТНБ у світі. Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні задачі:

1. визначити ключові тенденції регулювання діяльності транснаціональних банків на національному та наднаціональному рівнях;
2. виявити та дослідити концептуальні основи переформування глобальної банківської архітектури у посткризовий період;
3. виробити та обґрунтувати необхідність створення координаційного механізму міжнародної банківської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Крах ринку нерухомості й іпотечного кредитування у США призвів до непередбачуваного – глобальної фінансової кризи, яка стала реальною загрозою розвалу світової фінансової системи. Служби ризик-менеджменту ТНБ країн світу не змогли своєчасно й належним чином ідентифікувати й зменшити системні ризики, пов'язані зі швидким зростанням обсягів кредитних операцій та підвищенням цін на активи, передусім – на нерухомість. Погіршення якості активів транснаціональних банків у всьому світі призвело до появи проблем з їх капіталізацією та ліквідністю, а реальний сектор стикнувся з проблемою відсутності позикових коштів. Світ виніс цінний урок з фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр. – перехід від політики лібералізації міжнародної банків-

© Оглобля Я.О., 2015

ської діяльності до політики посилення регулювання діяльності ТНБ у світі як на національному, так і наднаціональному рівнях.

Глобальні мегатренди, демографічні зсуви, кризові явища, тиск зі сторони зацікавлених сторін, технологічні інновації та слабке економічне зростання – усі ці фактори разом служать драйверами як еволюційного, так і революційного розвитку ТНБ протягом наступного десятиліття.

Пов’язаний з переорієнтацією світу на посилення регулювання діяльності ТНБ тиск на банківські установи зі сторони зацікавлених сторін полягає у тому, що наднаціональні регулятори та державні органи продовжують реформувати глобальний банківський сектор, а дотримання усіх нормативних вимог тягне за собою додаткові витрати для банків. Інвестори розраховують на покращення показників та виражають своє незадоволення у зв’язку з високою волатильністю та низькою рентабельністю власного капіталу. Що стосується людських ресурсів, то найбільш талановиті співробітники, в яких зацікавлені банки, не хочуть обмежуватися кар’єрою лише у сфері фінансових послуг, що ускладнює задачу трансформації. Крім того, довіра клієнтів до банків знаходиться не на найвищому рівні, запити клієнтів зростають, тому банкам необхідно розробляти нові стратегії та тактики, щоб відповідати очікуванням, дотримуючись при цьому рекомендованих норм та стандартів від регулюючих органів та організацій [5, с. 5-10].

Саме в таких умовах відбувається розвиток ТНБ у другому десятилітті XXI століття, яке диктує банкам можливість успішного існування лише в умовах досягнення п’яти ключових цілей трансформації:

1) забезпечити зростання прибутку. Зацікавлені сторони втомилися від низьких прибутків. Зростання прибутку на 17% дозволило б середньостатистичному глобальному банку показати рентабельність власного капіталу на рівні 15% без подальшого скорочення витрат;

2) вижити в умовах жорсткої конкуренції. Конкуренція зростає у всіх сферах банківських послуг, саме тому ТНБ мають вирішувати цей виклик часу шляхом інвестування у нові технології, співробітництво з партнерами чи активного проведення угод злиття;

3) визначити ключовий напрямок діяльності ТНБ. Наступне десятиліття буде відрізнятися спрощенням бізнесу, заміною комплексних послуг окремими банківськими продуктами та кінцем епохи глобального універсального банківського сектору;

4) впроваджувати передові технології. Особливої важливості набуває дохід від інвестицій в «IT» сферу. Затрати на «IT» мають бути ретельно збалансовані та відповідати клієнтським очікуванням, кібербезпеці та внутрішнім процесам;

5) визначити майбутню структуру ТНБ. Банкам доведеться змінити операційну діяльність шляхом раціоналізації, покращення функціоналу операційних одиниць та їх переміщення у регіони та країни, де забезпечується найбільша ефективність бізнесу.

Беручи до уваги зазначені вищі цілі, транснаціональні банки для успішного функціонування у стабільному фінансовому середовищі мають провести масштабну трансформацію свого бізнесу, запустивши програми по впровадженню змін. Визначну роль буде мати здатність банків управляти ризиками в умовах глобальної нестабільності, а також правильно інвестувати у безпечні фінансові продукти та послуги. ТНБ мають замислитися над тим, як саме структуровано їхній бізнес, протиставити основні послуги додатковим та, найголовніше, зрозуміти, чи зможуть вони отримати більшу стійкість, дотримуючись правил та вимог регуляторів, а також підвищити раціональність, ефективність роботи та розміру прибутку [7].

Правила та вимоги, які висуваються до ТНБ та розроблені на наднаціональному рівні в контексті пошуку нових моделей інституційної організації глобальної фінансової системи, розробляються міжнародною спільнотою та складаються з низки ініціатив, що мають зменшити ризики існування на ринку надвеликих фінансових посередників та сприяти забезпеченню фінансової стабільності національних і світової економік в умовах посилення транснаціоналізації та універсалізації банківської діяльності. Виникає такий мегатренд сучасного глобального розвитку як фінансіалізація, «пов'язаний з гіпертрофованим домінуванням фінансового сектору». Посилення регулювання, перш за все, стосується надвеликих банків, які відзначалися порушення міжбанківської конкуренції, посилення асиметричності відносин між учасниками ринку через привілейоване становище потужних посередників, відсутність стимулів до кредитування реальної економіки внаслідок пріоритету інвестування у високодохідні спекулятивні фінансові інструменти, погіршення ринкової дисципліни, схильністю до необґрунтованої ризикованості операцій та генерування фіктивного капіталу.

Одну з перших практик вироблення основ для посилення регулювання діяльності ТНБ у світі має група країн Великої двадцятки, яка в умовах кризи стала головним форумом у цій сфері, спираючись у своїй діяльності на Раду з фінансової стабільності, а також стандартовстановлюючі організації – Базельський комітет з банківського нагляду, Міжнародну організацію комісій по цінним паперам та інші, співпрацюючи з МВФ, ОЕСР, Банком міжнародних розрахунків. Було прийнято ряд заходів у рамках вироблення уніфікованих стандартів фінансового регулювання, а саме:

1. введено в обіг поняття системно важливих фінансових інститутів, затверджено методологію щодо чіткого визначення подібних установ та розроблено режим щодо врегулювання їх фінансової неспроможності. Значущість таких інститутів пов'язана з виникненням системного ризику, тобто, відповідно до досліджень МВФ, «ризику порушення процесу надання фінансових послуг, викликаного пошкодженням всієї або частини фінансової системи та такого, що несе загрозу негативних наслідків для реального сектора економіки»;

2. посилено макропруденційний нагляд та контроль за системними фінансовими ризиками;

3. укріплено стабільності банківських установ (стандарти Базель III);

4. підвищено прозорість та посилено регулювання «тіньової банківської системи», а також ринку деривативів;

5. введено особливий режим регулювання системно важливих фінансових інститутів [3, с. 28].

Пріоритетними напрямами регулювання діяльності системно важливих фінансових установ на наднаціональному рівні стали:

1) підвищення інтенсивності та ефективності контролю та нагляду за діяльністю ТНБ;

2) ефективне врегулювання неспроможності фінансових інститутів (банків, страхових компаній, об'єктів інфраструктури фінансових ринків) без залучення коштів платників податків;

3) введення додаткових вимог до достатності капіталу системно важливих фінансових інститутів;

4) підвищення стійкості системно значимих об'єктів інфраструктури фінансового ринку [6];

5) введення поділу системно важливих банків на системно важливі банки глобального *(англ. G-SIBs)* та національного рівнів *(англ. D-SIBs)* [2, с. 66].

Провідні країни світу, перш все США та країни ЄС, беруть особливо активну участь у процесі посилення регулювання діяльності ТНБ та запровадили низку структурних заходів задля мінімізації ризиковості системно важливих банків. Важливого значення в рамках міжнародної реформи фінансового регулювання має ініціатива по відокремленню традиційної (комерційної) банківської діяльності від операцій з цінними паперами з метою зменшити ризик «зараження» між комерційною та інвестиційною діяльністю ТНБ та обмежити дії гарантій сферою традиційних банківських операцій. Зокрема, розроблені дві основні моделі змін у банківській діяльності:

1) у межах першої моделі накладається пряма заборона на певні поєднання фінансових операцій (так зване, «правило Волкера», стаття 619 закону Додда-Френка, США). «Правило Волкера» прагне звести до мінімуму конфлікти інтересів між банками та клієнтами за рахунок відокремлення інвестиційно-банківських послуг, приватного капіталу і власних хедж-фондів фінансових установ від споживчого кредитування;

2) у другій моделі пропонується розподіл різних типів операцій між різними компаніями, що мають різні джерела формування активів (нормативний акт Банку Англії на основі пропозиції Незалежної банківської комісії під керівництвом Дж. Вікерса і проект закону на основі пропозиції Експертної групи з реформування банківського сектора Євросоюзу під керівництвом голови банку Фінляндії Е. Ліікайнена). «Правило Вікерса», як і «Правило Волкера», пропонує з метою захисту вкладників та платників податків від негативних наслідків у випадку банкрутства надвеликих банків відокремити операції з депозитами від інвестиційного бізнесу, тобто банкам, які приймають вклади, забороняється здійснювати операції з цінними паперами і деривативами, інвестувати в хедж-фонди та акціонерний капітал, а також розміщувати кошти на рахунках інших фінансових посередників.

На регіональному рівні важливо відмітити ініціативи країн ЄС щодо мінімізації ризикованості системно важливих банків, пов'язаних з прийняттям восени 2012 р. рішення про запровадження Єдиного механізму нагляду за діяльністю банків Єврозони як першого кроку до створення Європейського банківського союзу. Крім того, передбачається вироблення Єдиного механізму врегулювання банківських банкрутств та створення спеціального фонду для його фінансування, а також прийняття та застосування країнами ЄС складної схеми гарантування депозитів, покликаної не допустити масових панічних вилучень банківських вкладів.

Позитивною ініціативою є й те, що з 2016 р. відповідно до Директиви про реструктуризацію та банкрутство банків набуде чинності процедура порятунку банків за моделлю «bail-in» (кіпрський варіант), тобто порятунок ТНБ за рахунок акціонерів і кредиторів банку, а не процедури «bail-out», яка відбувається за рахунок держави (досвід порятунку банків під час глобальної фінансово-економічної кризи 2007-2010 рр.). Ця процедура полягає у використанні для порятунку банків спочатку коштів акціонерів, потім кредиторів за облігаціями і, в останню чергу, власників великих вкладів на суму понад 100 тис. євро. Вклади до 100 тис. євро будуть гарантовані державами. Участь держави має бути обмеженою і складати не більше 8% збитків банківської установи [2, с. 67].

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що найчастіше застосовуваними є шість стратегічних груп заходів, пов'язаних з регулюванням діяльності ТНБ у світі національними регуляторами, покликані забезпечити їх стабільне функціонування у світі, а саме:

1. структурне регулювання (наприклад, заходи типу обмежень за законом Гласса-Стіголла у США, концепція «вузьких банків»), спрямоване на обмеження розміру та/або бізнесів тих ТНБ, які визначені як надто великі, щоб збанкрутувати;

2. поведінкове регулювання – вимоги щодо розміру капіталу, рівня ліквідності (Базель III), які накладаються на банки або інші фінансові інституції задля забезпечення нижчої вірогідності банкрутства;

3. інтервенційні заходи (наприклад, режими резолюцій (англ. SEIR), структурні інтервенції на ранніх етапах), розроблені підтримувати збанкрутілий банк як діюче підприємство. Ці заходи концентруються на корегувальних діях, вироблених наглядовими органами у випадку погіршення позицій ТНБ;

4. податкові та страхові заходи, за яких банки сплачують по факту для компенсування витрат минулого порятунку свого становища за рахунок допомоги третіх сторін (податки), та з перспективою задля покриття можливих майбутніх інтервенцій (страхування);

5. дозвільні заходи для закриття банків (наприклад, закони щодо банкрутства, дії у разі банкрутства банку, спрямовані на мінімізацію витрат);

6. плани по оздоровленню (наприклад, заповіти при житті), розроблені задля планування заздалегідь чітких дій як відповідь на проблеми, що загрожують платоспроможності. Крім того, має бути описано, як саме, у випадку краху ТНБ, його різноманітні частини бізнесу будуть визначені та частково врятовані при можливості, в той час як інші – ні [4, с. 32-33].

Це лише доводить той факт, що остання світова фінансово-економічна криза викликала концептуальний перегляд основ регулювання діяльності банків у світі, спричинила тиск на банківські установи по всьому світу, а також збільшила регулятивний тягар, пов'язаний з додатковими витратами та досягненням рівня прозорості банківської діяльності.

У цілому, сталося декілька важливих поліпшень у наступних сферах: зріс коефіцієнт достатності капіталу (особливо серед країн, які уникли прямого удару кризи), схеми страхування депозитів стали більш інтенсивними та щедрими, багато реформ було прийнято стосовно регулювання діяльності ТНБ та вироблення планів порятунку банків у разі настання кризового стану в країнах ЄС, США та Азії. Серед основних концептуальних основ регулювання діяльності ТНБ у світі в сучасних умовах варто виділити наступні:

1) перехід від політики лібералізації міжнародної банківської діяльності до політики посилення регулювання діяльності ТНБ у світі як на національному, так і наднаціональному рівнях;

2) ефективне функціонування служб ризик-менеджменту у кожному ТНБ, їхня своєчасна та виважена реакція на погіршення стану фінансового середовища у світі;

3) поліпшення якості активів транснаціональних банків;

4) чітке дотримання транснаціональними банками нормативних вимог наднаціональних органів регулювання міжнародної банківської діяльності;

5) вироблення ТНБ здатності управляти ризиками в умовах глобальної нестабільності;

6) інвестування лише у безпечні фінансові продукти та послуги;

7) відокремлення традиційної (комерційної) банківської діяльності від операцій з цінними паперами;

8) зміна пріоритетів у порятунку ТНБ: впровадження схем порятунку банків за моделлю «bail-in» (порятунок ТНБ має здійснюватися акціонерами та кредиторами банку, а не державою);

9) широке проведення на національних рівнях країн стрес тестувань задля перевірки можливості банків протистояти будь-яким зовнішнім стресовим чинникам та безпосереднім шокам;

10) підвищення достатності капіталу у ТНБ зокрема та дотримання комплексних нормативів регулювання Базель III у цілому (адекватність капіталу, буфер збереження капіталу, формування протициклічного буферу).

На нашу думку, на сучасному посткризовому етапі розвитку світової економіки відсутня модель ефективної співпраці між ТНБ, національними регуляторами (в тому числі й центральними банками країн світу) та існуючими наднаціональними регулятивними організаціями). Саме тому доцільним є створення механізму ефективного функціонування усіх фінансових установ, забезпечуючи захист їх інтересів, координацію між собою та створюючи безпечне фінансове середовище з ціллю запобігання зловживань зі сторони ТНБ, що можуть будь-яким чином погіршувати глобальну фінансову стабільність у світі. Такий механізм має являти собою сучасну світову координаційну мережу міжнародної банківської діяльності, що складатиметься з учасників, які представлятимуть різноманітні ТНБ, регулятивні органи національного (в тому числі й центральні банки країн світу) та наднаціонального рівнів, які взаємодіють між собою та діляться один з одним інформацією та ресурсами (зокрема, інтелектуальними та людськими) (рис. 1).

Трьома ключовими напрямами формування світової координаційної мережі міжнародної банківської діяльності мають стати наступні:

1. охоплення експертів та представників різноманітних ТНБ, які керуються або підтримують загальноприйняті стандарти;

2. розвиток спільного «передового досвіду» правил і методів здійснення ефективного регулювання банківської діяльності;

3. завдяки спеціалізації та професійному і стандартно орієнтованому обміну інформацією, забезпечення, так званого, «нежорсткого керування», тобто координацію або навіть гармонізацію різних рівнів регулювання ТНБ, не порушуючи при цьому національних прерогатив [1, с. 55-57].

Виникнення конфліктів в рамках мережі є неминучим явищем, оскільки не завжди інтереси ТНБ співпадають, наприклад, з інтересами регулятивних органів. Для цього пропонується створити ядро мережі, а саме «Комунікативний союз», тобто ущільнення мережі взаємозв'язків між учасниками: ТНБ-членами, центральними банками та наднаціональними регулятивними органами (Базельським комітетом, Радою фінансової стабільності, МВФ, Банком міжнародних розрахунків тощо). Ці мережі будуть сприяти вирішенню актуальних конфліктів, що можуть переростати у кризові ситуації, а згодом й кризи глобального масштабу, шляхом їх ретельного вивчення, розкладання на складові й роботу з кожним його чинником, що дозволяє вирішити конфлікт у найсприятливіший для усіх зазначених сторін спосіб.

Вузловими моментами «Комунікативного союзу» будуть різноманітні агентства та комітети, які мають виконувати роль рушійних сил взаємодії, а також забезпечувати та всіляко підтримувати взаємопорозуміння, рівність інтересів та здатність функціонувати стабільно та безпечно для інших банків світу. Завдяки концепту створення всеохоплюючої світової координаційної мережі у світі регулювання ТНБ має перетворитися на розширене багатостороннє дотримання стандартів і нормативів, узгодження функціонування на світовому ринку банківських послуг з урахуванням сучасних технологій, розвитку цифрового бізнесу та жорсткої конкуренції на ринках з метою запобігання фінансових колапсів у світі [1, с. 54].

Висновки і пропозиції. Таким чином, підсумовуючи концептуальний перегляд основ регулювання діяльності ТНБ в розрізі останньої світової фінансової кризи, можна зробити наступні висновки:

1) ключовими тенденціями регулювання діяльності транснаціональних банків на національному та наднаціональному рівнях є переорієнтація світу на посилення регулювання діяльності ТНБ, виникнення тиску на банківські установи зі сторони усіх зацікавлених сторін, реформування глобального банківського сектору та чітке дотримання нормативних вимог, висунутих транснаціональним банкам, що тягне додаткові витрати для банків, розробку нових стратегій та тактик, щоб відповідати сучасним викликам, дотримуючись при цьому рекомендованих стандартів від регулюючих органів та організацій.

2) Протягом останнього десятиліття відбувся перегляд концептуальних основ регулювання міжнародної банківської діяльності. На сьогодні на першому плані стоять наступні пріоритети:

1. ефективне функціонування служб ризик-менеджменту у кожному ТНБ, їхня своєчасна та виважена реакція на погіршення стану фінансового середовища у світі;

2. поліпшення якості активів транснаціональних банків;

3. інвестування лише у безпечні фінансові продукти та послуги;

4. широке проведення на національних рівнях країн стрес тестувань задля перевірки можливості банків протистояти будь-яким зовнішнім стресовим чинникам та безпосереднім шокам;

5. підвищення достатності капіталу у ТНБ зокрема та дотримання комплексних нормативів регулювання Базель III у цілому тощо.

3) варто констатувати, що поки що заходів, вже прийнятих провідними країнами світу з метою вирішення проблем у регулюванні ТНБ, не є достатньо задля забезпечення стану цілковитої глобальної фінансової стабільності та недопущення виникнення кризи світового масштабу знову. Відповідь регулятивних органів на кризові явища, які сталися в

Рис. 1. Схема засад функціонування світової координаційної мережі міжнародної банківської діяльності

Джерело: розроблено автором

економіці за останні 10 років, як на національному, так і наднаціональному рівнях є досить повільною, враховуючи поточні ініціативи та регулятивні зміни, прийняті або погоджені на сьогоднішній день. Доцільним, на нашу думку, є створення світової координаційної мережі міжнародної банківської діяльності, яка б сприяла у ефективному функціонуванню усіх ТНБ світу, партнерству, забезпеченню безпечного фінансового простору у світі.

Постійне нарощення кризових тенденцій у світовій економіці та необхідність пошуку оптимальної системи банківського регулювання та нагляду як на національному, так і наднаціональному рівнях не дозволяють зупинятися на досягнутому і вимагають глибокого вивчення даної проблематики та подальшої розробки підходів до ефективного регулювання транснаціональних банків у країнах світу.

Список літератури:

1. Неліпа Д. В. «Урядування в мережі»: державно-управлінське ноу-хау Європейського Союзу / Д. В. Неліпа // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2013. – Вип. 4. – С. 50-58.
2. Трохименко В. Сучасна практика регулювання системно важливих банків / В. Трохименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2014. – № 11 (164). – С. 65-69.
3. Худякова Л. С. Реформа регулирования финансового сектора в Европейском союзе / Л. С. Худякова, Е. А. Сидорова // Деньги и Кредит. – 2014. – № 4. – С. 28-34.
4. Balling Morten. Regulation and banking after the crisis / Morten Balling and Ernest Gnan, Patrick Honohan, David T. Llewellyn, Nigel Jenkinson, Aerdt Houben and Jan Kakes, Pat Farrell, Patricia Jackson, Edward J. Kane, Alistair Milne // Vienna: SUERF (SUERF Studies: 2011/2) – May 2011. – 152 p.
5. Schlich Bill. Transforming banking for the next generation / Bill Schlich, Ian Baggs, Jan Bellens, Steven Lewis // Global banking outlook EY. – 2015. – 13 p.
6. Reducing the moral hazard posed by systemically important financial institutions, FSB Recommendations and Time Lines [Електронний ресурс] / Financial Stability Board. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_101111a.pdf
7. Сайт аудиторської компанії Ернст енд Янг. Електронний режим доступу: http://www.ey.com

Оглобля Я.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ОСНОВЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЕРЕФОРМИРОВАНИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ БАНКОВ В МИРЕ

Аннотация
Исследованы ключевые тенденции регулирования деятельности ТНБ на национальном и наднациональном уровнях. Автором обобщено концептуальные основы переформирования глобальной банковской архитектуры в посткризисный период. В статье определены принципиальные аспекты новой парадигмы регулирования деятельности ТНБ в странах мира. Достаточно внимания уделено необходимости создания координационного механизма международной банковской деятельности. Подчеркивается необходимость дальнейших разработок в этой сфере с учетом наращивания кризисных явлений и дисбалансов на текущем этапе развития мировой экономики.
Ключевые слова: транснациональный банк, мировая координационная сеть международной банковской деятельности, регулирование деятельности ТНБ, финансовая система, система международного банковского дела.

Ogloblia Ya.O.
Vadym Hetman Kyiv National Economic University

BASES OF STRATEGIC REFORMATION OF TRANSNATIONAL BANKS ACTIVITIES REGULATION IN THE WORLD

Summary
The article is devoted to the research of key tendencies of transnational banks activity regulation on national and supranational levels. The author examined conceptual bases of strategic reformation of the global banking architecture in the postcrisis period. Principal aspects of new paradigm of TNBs regulation in countries of the world are determined in the article. Sufficient attention is paid to the necessity of creation of a new coordination mechanism of international banking. The necessity of further researches in this sphere taking into consideration the accumulation of crisis phenomena on the modern stage of development is stressed in the article.
Keywords: transnational bank, world coordination network of the international banking, transnational banks activity regulation, financial system, system of international banking.

УДК 339.972

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОГО МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Рубаха М.В., Малко С.О.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розкрито необхідність, актуальність та економічну сутність антикризового регулювання економіки. Проаналізовано сучасні проблеми і недоліки макроекономічного регулювання в Україні. У цьому контексті досліджено динаміку основних макроекономічних показників як головних індикаторів стійкості національної економіки. Зокрема, взаємозалежність економічного зростання та зміни частки інвестицій у ВВП, проаналізовано місце України у світовій економіці спираючись на обсяг ВВП, здійснено порівняльний аналіз кризи 2008-2009 рр. та 2013-2014 рр., виявлено вплив кризових процесів на інвестиційну привабливість економіки, досліджено динаміку інфляційних процесів. Охарактеризовано стратегію національної модернізації України до 2020, а також виділено основні шляхи реалізації антикризових заходів.
Ключові слова: антикризове регулювання, криза, економічне зростання, інвестиції, валовий внутрішній продукт, сальдо торговельного балансу.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що більшість країн відновила позитивну економічну динаміку після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., Україна в подальшому перебуває під впливом кризових процесів. Причиною збереження дефолтних ризиків і втрати державою позицій у світовій економіці є слабка економічна динаміка, тривала військова агресія, високий рівень боргового навантаження, низька інвестиційна привабливість, недовіра до системи державного управління, високий рівень корупції, негативні оцінки перспектив економіки України світовими рейтинговими агенствами тощо.

Впродовж останніх п'яти років національна економіка вже вдруге переживає кризовий шок, кожен з них має свої характерні особливості, які в, свою чергу, були сформовані своїми чинниками та складовими.

Актуальність дослідження полягає у необхідності обґрунтування антикризових інструментів і заходів з економічного відновлення, зокрема порівняння характеристик двох кризових періодів в Україні, а також виявлення їх причин і результатів, аналізу можливості стримування кризових шоків та відновлення стійкого економічного зростання у середньостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми сучасного антикризового макроекономічного регулювання в Україні висвітлено у працях багатьох вітчизняних вчених, зокрема до них належать: В. Базилевич, О. Дзюблюк, О. Івашко, О. Кравченко, І. Лютий, К. Маркевич, О. Маковоз, А. Олешко, О. Онишко, К. Павлюк, О. Перепьолкіна, В. Юрчишин та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику теоретичну базу дослідження даного питання, антикризові заходи держави здебільшого лише декларуються в законодавчих актах, що призводить до їх незадіяності в реальних економічних процесах. Відсутність напрацювань ефективних напрямів створення сприятливих економічних умов для залучення інвестицій з метою покращення стану платіжного балансу, спричиняє валютні шоки та відсутність фінансування для модернізації і структурних перетворень економіки. Незважаючи на поступові прояви наближення кризи 2013-2014 рр. не були застосовані заходи превентивно та антикризового характеру, владою не було зроблено висновків і напрацювань після кризи 2008-2009 рр. За умов динамічності економічної ситуації в Україні та світі, не вирішеною залишається проблема створення комплексної системи антикризового макроекономічного регулювання економіки, необхідно узагальнити теоретико-методичні аспекти розроблення антикризових заходів, актуалізувати теоретичні розробки, які б дали змогу забезпечити превентивність заходів антикризового регулювання.

Формулювання цілей статті. Дослідження особливостей здійснення антикризового регулювання в Україні та аналіз макроекономічних показників як головних індикаторів стійкості національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Необхідність подолання кризового стану економіки для відновлення стабільного її розвитку вимагає від влади країни цілої сукупності послідовних дій, що відображаються у антикризовому макроекономічному регулюванні.

Під антикризовим регулюванням економіки розуміють сукупність свідомих і цілеспрямованих дій держави (певною мірою і могутніх суб'єктів господарювання) щодо запобігання або зменшення глибини економічних криз, стабілізації господарської кон'юнктури і збільшення темпів економічного зростання [3, с. 22].

Період посткризового відновлення вкотре підтвердив вагомість інвестицій в економіці країни для забезпечення економічної міцності країни. Так, ті країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів посткризового відновлення (рис. 1). Чим меншими були втрати країн в інвестиційних обсягах, тим меншими були втрати в економічній динаміці загалом. Таким чином, макроекономічна стійкість країн до зовнішніх шоків значною мірою залежить від спроможності країн не допустити інвестиційного обвалу, втрати інвестиційної привабливості, скорочення інвестиційних ресурсів. Україні не вдалося запобігти інвестиційним втратам, а разом з тим – значимість країни для світової економіки після кризи помітно зменшилась [9, с. 22-23].

З початку 2000-х років економіка України характеризувалася стійкою позитивною динамікою, середньорічні темпи економічного зростання упродовж 2001-2007 рр. перевищували 7%, а відтак країна певний час належала до складу високо динамічних висхідних країн, і, хоча й помалу, проте ставала помітнішою в системі світової економіки. Криза ж 2008-2009 рр. відкинула українську економіку на кілька років назад, а кризові процеси 2013-2014 рр. дедалі більше погіршують позиції України у світовій економіці в середньостроковій перспективі. Слід визнати, що в посткризовий період 2010-2013 рр., коли світовій економіці вдалося відновити відносно стійке зростання, а висхідні економіки навіть прискорили

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Рубаха М.В., Малко С.О., 2015

темпи економічного відновлення, українська економіка занурилась у довгострокову рецесію (бурхливі події 2014 р. лише акцентували кризовий стан, оскільки впродовж 2012-2013 рр. темпи зростання вітчизняної економіки фактично були нульовими). Відтак, нинішня динаміка української економіки все більше відстає від світових тенденцій і того прискорення, яке демонструють успішні висхідні економіки [9, с. 23].

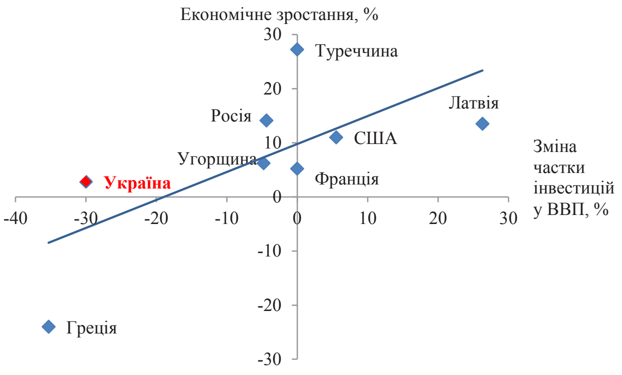

Рис. 1. Економічне зростання і зміна частки інвестицій у ВВП, агреговано для 2010-2014 рр.

Джерело: Розроблено за даними [6]

У табл. 1 наведено дані про питому вагу ВВП окремих країн у світовому, зокрема частка ВВП Сполучених Штатів Америки у 2014 році складає 23%, Росії – 2,5%, в той час як України лише 0,23% без ознак позитивної динамічності впродовж останніх років.

Криза 2008-2009 років в черговий раз підтвердила наявність недоліків у механізмі функціонування вітчизняної економіки, оскільки будь-яка криза окрім негативних наслідків стає також поштовхом для трансформаційних процесів, зокрема пожвавлення конкуренції, просування нововведень тощо. Проте впродовж останнього десятиріччя характерними ознаками вітчизняної економіки є енергозатратність і низька продуктивність, переважання екстенсивних методів ведення господарства, неконкурентоспроможність і слабкий рівень диверсифікації, залежність від монопольних джерел сировини і енергії зовнішніх ринків.

До сьогодні кризові процеси не спонукали українську владу до раціональної реалізації механізмів антикризового регулювання та, як наслідок, здійснення необхідних структурних зрушень національної економіки. Найсуттєвіші зміни були повинні відбутися ще у 2010-2012 роках, адже саме тоді, спираючись на ретроспективний макроекономічний аналіз, потрібно було приймати відповідні управлінські рішення, натомість вищенаведені роки стали періодом чергового консервування економічної структури, посилення зарегульованості економічних процесів, розвиток корупційних процесів та схем, наслідком чого стало як і відновлення депресивних ознак економіки, так і розчарування суспільства в правильності обраного напрямку розвитку. Саме тому, не було підготовлено напрацювання щодо механізмів антикризового регулювання, що втілюють в собі інструменти та методи недопущення і протидії нищівним кризовим процесам.

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. не була передбачена навіть провідними світовими аналітиками, а тому виявилася неочікуваною, а от криза 2013-2014 рр. характеризувалася послідовністю і передбачуваністю. Незважаючи на те, що впродовж 2010-2011 рр. реальний ВВП демонстрував позитивну динаміку, її не можна охарактеризувати як стійку чи однозначно висхідну, адже лише відбулася часткова компенсація падіння ВВП кризового 2009 року (рис. 2).

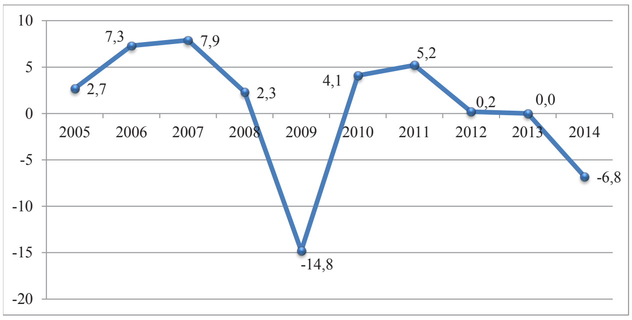

Рис. 2. Зростання реального ВВП, % до попереднього року

Джерело: Розраховано за даними [5]

Саме тому, що позитивна динаміка ВВП 2010-2011 рр. у здебільшого була зумовлена «ефектом низької бази», а не структурним оздоровленням економіки чи посиленням її конкурентоспроможності. Близьке до нуля зростання ВВП у 2012-2013 рр. означало, що в країні не створюється базис стійкого економічного відновлення і, як результат, відбувається консервація виробничого сектору, з однієї сторони, і добробуту населення, з іншої, що призводить до обмеження сукупного попиту та пригнічення підприємницького середовища.

За таких умов неодмінним наслідком посилення кризових процесів є обвал в інвестиціях. Так, якщо в докризовий період відбулося певне «накопичення» інвестицій, що закладало потенціал довгострокового зростання, то криза 2008-2009 рр. фактично зруйнувала інвестиційну спроможність України. Нераціональна ж інвестиційна політика 2010-2013 рр. по суті відвернула (вітчизняних і міжнародних) інвесторів від України, наслідком чого стало подальше вимивання інвестиційного потенціалу (частка інвестицій у структурі ВВП так і залишилась на рівні 18-19%, що вкрай мало для реалізації прискореного економічного відновлення).

У кризу 2013-2014 рр. Україна увійшла у вкрай послабленому стані без видимих перспектив інвес-

Таблиця 1

Місце України у світовій економіці

Рік	Світовий ВВП, млрд. дол. США	ВВП України, млрд. дол. США	ВВП США, млрд. дол. США	ВВП Росії, млрд. дол. США	Частка ВВП України у світовому, %	Частка ВВП Росії у світовому, %	Частка ВВП США у світовому, %
2000	30 971	31,8	10 284	260	0,10	0,84	33,21
2008	60 042	180	14 718	1 661	0,30	2,77	24,51
2011	70 202	163	15 518	1 905	0,23	2,71	22,10
2013	74 900	176	16 678	2 079	0,23	2,78	22,27
2014	75 593	177	17 419	1 860	0,23	2,46	23,04

Джерело: Розраховано за даними [6]

тиційного зміцнення. Тобто, найближчими роками найкраще, чого слід очікувати, – лише слабкого відновлення інвестиційних процесів, що може й надалі стримувати економічне відновлення країни загалом, проте рейтинги і прогнози світових аналітиків залишаються невтішними для України. Стримування інвестиційного розширення фактично означає і неможливість економічного прискорення, оскільки позитивна довгострокова динаміка ВВП необхідною складовою має зміцнення інвестиційного потенціалу. Крім того, невпевненість у стійкості споживчого попиту та постійні девальваційні очікування стримують економічних агентів від ризиків інвестування у нові виробництва,а українська модель зростання докризового періоду, базована на експортній експансії товарів з низькою доданою вартістю, вже не буде дієвою ані в середньо-, ані в довгостроковій перспективі, зважаючи на зміну структури і чинників зростання глобальної економіки. Вірогідно, лише інвестиційне розширення надасть Україні шанс на економічне відновлення. Тому в сьогоднішніх реаліях України, посилення інвестиційного сприяння є одним з найактуальніших завдань економічної політики держави [9, с. 26-28].

Кризи 2008-2009 рр. і 2013-2014 рр. мали подібний вплив і на інфляційну складову (рис. 3). В обох випадках серед основних чинників стрімкого зростання цін були: – стрімка та обвальна девальвація гривні, – адміністративне підвищення житлово-комунальних тарифів, а низький життєвий рівень населення (а з тим і низька купівельна спроможність) залишався вагомим обмежуючим чинником прискорення інфляції.

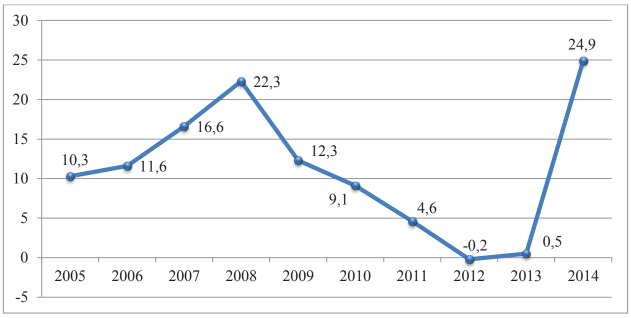

Рис. 3. Індекс споживчих цін, % зростання

Джерело: Розраховано за даними [5]

Єдиним стримуючим чинником для продовження зростання споживчих цін та цін виробників є вкрай низька купівельна спроможність населення, а також незадовільний фінансовий стан підприємств, які потерпають як від погіршення ситуації на національних ринках, так і практичної закритості для них зовнішніх ринків. Основні інвестиційні ресурси підприємства отримують з власних джерел, власних нагромаджень. Тому слабка економічна динаміка і високі фінансові та валютні ризики призводять до погіршення фінансових результатів діяльності підприємств, а з тим – своєю чергою – подальшого зниження економічної загалом та інвестиційної зокрема активності [9, с. 28].

Варто зазначити, що Урядом розроблено Стратегію національної модернізації до 2020 року. Основні напрями Стратегії побудовано так, щоб дати відповідь на кожний виклик, що стоїть перед нами шляхом забезпечення сприятливих рамкових умов для підвищення адаптивності економіки до зовнішніх шоків; формування усіх умов для розвитку людини і сталого розвитку в цілому; технологічного прориву та структурної модернізації індустрії; повне зняття інфраструктурних обмежень; переходу до високоефективного аграрного та аграрно-переробного виробництва і створення сучасної інноваційної системи; вирішення інтеграційних задач.

В цілому уряд розробив та направив до Верховної ради понад 160 законопроектів, що мають антикризовий характер. Вони були спрямовані на: фінансову стабілізацію (регулювання фінансового сектора, підтримка банківського сектора, валютне регулювання, покращення структури платіжного балансу); макроекономічне регулювання (вплив на реальний сектор економіки, захист та стимулювання національного виробника, підтримка внутрішнього попиту); соціальну політику (соціальний захист населення, стримування безробіття) тощо.

Проте, зауважимо, що практична реалізація заходів антикризової політики відбувалася вкрай непослідовно, також чимало з ухвалених заходів антикризової політики досі залишаються лише стратегічними намірами, реалізація яких має відбуватися шляхом прийняття подальших нормативних актів, значна кількість антикризових заходів потребує фінансування з державного бюджету.

Найбільш дієвими заходами на сьогодні може стати прискорена інтеграція вітчизняних виробництв у світові торговельні, виробничі, фінансові мережі, що дало поштовх для подолання відставання від світових економічних тенденцій.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, на сьогодні економіка України перебуває в переддефолтному стані, оскільки численні проблеми, що накопичувалися урядовцями у попередні періоди, загострилися військовою агресією та соціально-політичною ситуацією. Особливої актуальності набула ефективність макроекономічного регулювання, у зв'язку з тим, що подолати наслідки кризи і відновити економічне зростання можна лише шляхом проведення комплексного прискореного реформування економіки.

Антикризові дії мають бути не лиш задекларовані в законодавчих актах, а й втілюватись в життя, водночас генеруючи необхідні структурні зрушення, які створюватимуть адаптаційне середовище та дозволять вже найближчим часом сформувати базу для економічного зростання на основі національних конкурентних переваг.

Список літератури:

1. Івашко О. А. Національна економічна модель подолання кризи виробництва в Україні / О. А. Івашко, М. В. Кучерук // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 59-61. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/sre_2013_1_13.pdf
2. Кравченко О. В. Антикризові заходи: досвід, проблеми, реалії / О. В. Кравченко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2009. – № 3. – С. 148-150.
3. Маковоз О. В. Антикризове регулювання як ефективний вплив держави на розвиток економіки / О. В. Маковоз, А. С. Глазкова, Є. О. Кириченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2014. – Вип. 45. – С. 21-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vetp_2014_45_5.pdf
4. Олешко А. А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: монографія / А. А. Олешко; Держ. податк. служба України, Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь: Вид-во НУДПСУ, 2012. – 349 с.

5. Офіційна Інтернет-сторінка Державної служби статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
6. Офіційна Інтернет-сторінка Світового Банку: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbank.org/
7. Перепьолкіна О. О. Сучасні проблеми макроекономічного регулювання в Україні та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О. О. Перепьолкіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Берез. (Вип. 4). – С. 21-25. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/4-2015/05.pdf
8. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015
9. Юрчишин В. Україна від кризи до кризи / В. Юрчишин, К. Маркевич // Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. Експерти про стан і перспективи економіки. Громадяни про ситуацію у країні, про владу, її підтримку і відповідальність. – Центр Разумкова. – К., 2014. – 60 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/2014_Ekonomika_101114_NNN.pdf

Рубаха М.В., Малко С.О.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКРИЗИСНОГО МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье раскрыта необходимость, актуальность и экономическая сущность антикризисного регулирования экономики. Проанализированы современные проблемы и недостатки макроэкономического регулирования в Украине. В этом контексте исследована динамика основных макроэкономических показателей как индикаторов устойчивости национальной экономики. В частности, взаимозависимость экономического роста и изменения доли инвестиций в ВВП, проанализированы место Украины в мировой экономике, опираясь на объем ВВП, осуществлен сравнительный анализ кризиса 2008-2009 гг. и 2013-2014 гг., виявлено влияние кризисних процес сов на инвестиционную привлекательность экономики, исследована динамика инфляционных процессов. Охарактеризована стратегия национальной модернизации Украины к 2020, а также выделены основные пути реализации антикризисных мер.
Ключевые слова: антикризисное регулирование, кризис, экономический рост, инвестиции, валовой внутренний продукт, сальдо торгового баланса.

Rubakha M.V., Malko S.O.
Ivan Franko National University of Lviv

PROBLEM ASPECTS OF ANTI CRISIS MACROECONOMIC REGULATION IN UKRAINE

Summary
In this article are described necessity, relevance and economic entity of anticrisis economical regulation. There are analyzed current problems and drawbacks of macroeconomic regulation in Ukraine. There are investigated trend of major macroeconomic indicators of national economy's stability. In particular, interdependence of economic growth and changes in investment's part in GNP, there is analyzed current position of our economy in the world economy banking on GNI amount, is executed comparative analysis of 2008-2009 crisis and 2013-2014 crisis, influence of crisis processes is educed on the investment attractiveness of economy, the dynamics of inflationary processes is investigational. There is described national modernization strategy of Ukraine to 2020 and singled out main ways to implement anticrisis measures.
Keywords: anticrisis regulation, crisis, economic growth, investments, gross national product, trade balance.

УДК [339.332:656.96]:629.33/36(043.3)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИЦІОНУВАННЯ БРЕНДІВ ЛЕГКОВИХ АВТОМОБІЛІВ У ВІДПОВІДНОСТІ ІЗ ЖИТТЄВИМ ЦИКЛОМ ТОВАРІВ

Савич О.П.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Основою маркетингової та виробничої діяльності глобальних автомобільних корпорацій є товарна політика. Її складові і особливості розглянуті в статті, а саме: особливості життєвого циклу товарів та позиціонування в автомобільній промисловості, що і визначило завдання статті. Дуже важливим атрибутом товарної політики автомобільних підприємств є життєвий цикл моделей. Досліджено, що мінімальний життєвий цикл не може бути меншим, ніж 5 років, так як це перш за все середня тривалість привикання споживача до новинки. Позиціювання бренду виявляється в ціні на моделі та їх споживчих якостях.

Ключові слова: глобальна економіка, ринок легкових автомобілів, життєвий цикл, позиціонування, маркетинг.

Постановка проблеми. Кожна галузь має свої особливості, не виключення і автомобільна. Основою маркетингової та виробничої діяльності глобальних автомобільних корпорацій є товарна політика. Дуже важливим атрибутом товарної політики автомобільних підприємств є життєвий цикл моделей. Моделі повинні обновлятись та змінюватись на протязі деякого часу для слідування останніх технологічних розробок та тенденцій, а також смаків споживачів, що є основою збільшення продажів та базисом конкурентоздатності продукції. Позиціювання бренду виявляється в ціні на моделі та їх споживчих якостях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати досліджень маркетингової діяльності підприємств викладено в працях багатьох вітчизняних та іноземних науковців. Серед них особливе значення мають роботи А.Ф. Павленка, А.В. Войчака, Л.В. Балабанової, Ф. Котлера, Аакер Д. та інших. Аналіз наукових праць з питань позиціювання та життєвого циклу дозволив виявити, що доцільним є проведення дослідження, направлене на визначення протяжності життєвого циклу товарів в автомобільній промисловості світу та в визначенні, як позиціонуються найбільш успішні компанії.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення особливостей позиціювання автомобільних виробників на глобальному ринку легкових автомобілів, розроблення практичних рекомендацій щодо ефективного позиціювання товарів.

Результати дослідження. Автомобільний ринок є значною частиною як глобального товарного ринку, так і ринку України. Ринок автомобілів є одним з найконкурентніших ринків, і саме тут впроваджуються всі інновації та технології, як в менеджменті, в маркетингу, так і у виробництві. Глобалізація, обмеження природних ресурсів, збільшення вартості природних ресурсів, диджиталізація (інтернет-охоплення) та все більша конкурентна боротьба нових гравців, вплив держав характеризує автомобільну промисловість. Кожна галузь має свої особливості, не виключення і автомобільна. Основою маркетингової та виробничої діяльності глобальних автомобільних корпорацій є товарна політика. Дуже важливим атрибутом товарної політики автомобільних підприємств є життєвий цикл моделей. Моделі повинні обновлятись та змінюватись на протязі деякого часу. Базуючись на статистиці продаж по сегментам, виявлена середня тривалість життя моделей на ринку. Так, конкуренція стає жорсткішою на ринку автомобілів, але і разом з тим зростає і об'єм ринку. А тому у автовиробників з'являються ресурси на оновлення модельного ряду. В більшості регіонів світу, майже 25% всіх капіталовкладень на науку і дослідження приходиться на автомобільну промисловість.

Таблиця 1

Затрати на науку та дослідження від всіх капіталовкладень компаній, %

Регіон	Фармацевтика	Комп'ютери	Автомобілі та запчастини	Космонавтика та оборона
Європейський Союз	15%	12%	25%	23%
США	23%	23%	7%	13%
Японія	11%	11%	25%	13%

Джерело: The 2012 EU industrial r&d investment scoreboard. European commission, jrc/dg rtd

На сучасному автомобільному ринку існує декілька важливих факторів, які мають вплив на розробку нових продуктів та виробничо-маркетингову політику корпорацій:

1. Вартість палива (дизель та електроавтомобілі).
2. Доступ до інтернету та диджитилізація
3. Стандартизація моделей
4. Захист навколишнього середовища
5. Зміна структури населення з перевагою населення міст
6. Безпека
7. Перенесення виробництва в низько-затратні регіони.
8. Використання легких матеріалів для виробництва автомобілів.

Виробництво моделей дуже капіталоємне, в середньому для запуску нової моделі необхідно 1 млрд дол. США. Тому автовиробники об'єднуються в альянси для загальних науково-технічних робіт та виробництва моделей на загальних для декількох брендів платформах. Так, Renault має альянс та загальні платформи з Nissan, а FIAT з PSA. Проблема в тому, що на одній платформі виробляється мала кількість моделей, що приводить до низької рентабельності виробництва. Тому задача автовиробників – збільшити кількість моделей, які будуть вироблятись на одній платформі, в тому числі з залученням і інших навіть конкурентних компаній. Автовиробникам необхідно постійно думати над тим, як зробити автомобіль безпечним, екологічним та економічним та й ще за доступною ціною. Це можливо тільки використовуючи нові надлегкі матеріали в виробництві, такі як пластик, алюміній, титан. Вже майже всі моделі Audi вироблені з алюмінію, а Citroen – пластику. Автовиробники мають брати до уваги той факт, що проходить урбанізація населення, тобто більшість населення, за рахунок міграційних та родових процесів, концентрується в містах та мегаполісах. В розвинених країнах, доля населення міст складає 75% від всього населення, а

© Савич О.П., 2015

в країнах, що розвиваються 45% з тенденцією зростання. Оскільки зростання населення в містах йде швидшими темпами, ніж будівництво інфраструктури, то на вулицях міст більше стане автомобілів, шуму, бруду, менше парковочних місць... Більше того, якщо суспільний транспорт буде працювати добре, то автомобіль взагалі буде непотрібний і тому автовиробникам вже зараз треба думати про орендні схеми надання автомобілів в користування міським жителям, наприклад для виїзду за місто. Автомобіль стає не тільки джерелом пересування, а і місцем, де людина проводить до 20% свого часу. Тому в автомобілі повинно бути все, для того, щоб людина почувала себе комфортно і зручно. Все більше автомобілів обладнаються інтернет-доступом, необхідним, як для користування споживачем, так і автомобілем (деяким моделям необхідний Інтернет для обслуговування, навігації, безпеки тощо). Так, Intel оголосив, що в наступні 5 років, він інвестує більше 100 млн доларів в створення програмного продукту для «підключених автомобілів» (connected cars).

Компанія Boston Consulting Group проводить рейтинг найбільш інноваційних компаній в світі. З результатами 2014 року перше місце серед автомобільних компаній та сьоме серед всіх компаній світу зайняла компанія Tesla, яка виробляє тільки електромобілі, а десяте – несподівано китайська компанія BYD. Інновації є одним із інструментом розробки нових автомобілів та конкурентної боротьбі в майбутньому.

Таблиця 2

Рейтинг найбільш інноваційних підприємств в автомобільній галузі в 2014 році

Рейтинг серед всіх підприємств	Рейтинг в автоіндустрії	Назва компанії
7	1	Tesla Motors
8	2	Toyota
18	3	BMW
19	4	Ford
21	5	VW
25	6	Mercedes
26	7	GM
28	8	Audi
32	9	Fiat
33	10	BYD

Джерело: www.bcgperspectives.com

Так, в 70-ті роки минулого століття середній життєвий цикл однієї моделі складав 9 років, то зараз – вже 6 років. Найдовший цикл оновлення моделей в люксовому великому класі – 8 років, найменший – в класі В. Це пояснюється двома причинами: в найбільшому класі – найменші продажі і найдорожчі моделі, тому і оновлення має досить високу вартість та й споживач – консервативний до дизайну. А в В – класі, який є найбільшим, найжорсткіша конкуренція і оновляти автомобіль треба частіше. Але на нашу думку, мінімальний життєвий цикл не може бути меншим, ніж 5 років, так як це перш за все середня тривалість привикання споживача до новинки. Та й рекомендована частота оновлення повинна бути в рамках 5 років.

Ми також дослідили, як автовиробники підтримують попит на різних стадіях життєвого циклу моделей автомобілів. І виявилось, що автомобільні виробники віддають перевагу тому, щоб систематично змінювати опції автомобілів, тобто диверсифікувати пропозицію, аніж випускати на ринок повністю технологічно оновлену модель (нові двигуни, дизайн).

Таблиця 3

Середній життєвий цикл моделей автомобілів по-сегментно, років

Сегмент	70-і роки	80-і роки	90-і роки	2000-і роки	2010-і роки
A	10	15	10	8	5
B	8	9	9	7	5
C	9	11	9	9	6
D	9	9	9	8	5
E	11	12	11	10	8
В середньому	9	11	9	8	6

Джерело.: Власні дослідження

Таблиця 4

Показники кількості моделей автомобілів та їх версій

Показник	80-і роки	2010-і роки	Ріст
Кількість моделей	150	300	100%
Кількість версій	700	4000	471%
Кількість версій в моделі	5	13	186%
Кількість основних брендів на ринку	50	50	0%
Середня кількість моделей в бренді	3	6	100%
Скредня кількість версій в бренді	14	80	471%

Джерело: Власні дослідження

Таблиця 5

Позиціювання основних автомобільних брендів та їх продажі

Бренд	Продажі 2013	Якість	Ціна	Кластер позиціонування
Toyota	8.135.594	17	13	Ціна-якість
Volkswagen	6.356.672	16	14	Ціна-якість
Ford	5.723.167	14	10	Ціна-якість
Chevrolet	5.010.353	13	9	Ціна-якість
Hyundai	4.469.424	12	8	Масовість
Nissan	4.415.438	15	13	Ціна-якість
Honda	4.063.047	18	14	Ціна-якість
Kia	2.615.055	11	7	Масовість
Renault	2.053.764	12	9	Масовість
Fiat	1.804.642	9	7	Масовість
Peugeot	1.698.256	13	10	Ціна-якість
BMW	1.644.247	19	20	Диференціація
Mercedes	1.625.282	18	20	Диференціація
Audi	1.571.270	17	19	Диференціація
Suzuki	1.548.846	11	9	Масовість
Wuling	1.532.659	3	4	Масовість
Mazda	1.278.952	14	12	Ціна-якість
Citroen	1.231.182	9	8	Масовість
Maruti	1.173.404	3	3	Масовість
Mitsubishi	1.085.798	11	10	Масовість

Джерело: Власні дослідження та статистичні дані

Так, кількість моделей в асортименті автомобілів зросла тільки в 2 рази за 30 років. Тобто це нові розробки, дизайн та двигуни. А в основному автовиробники оновляють асортимент за допомогою оновлення версій, а саме: опцій, комплектацій та фейсліфтингу, тобто без великих інвестицій. Тому, кількість версій зросла майже в 5 разів за цей час. І якщо раніше для бренду було достатньо мати 3 моделі в асортименті, то тепер автовиробники мають бути представлені в

кожному класі. Середня кількість моделей зросла до 6 штук.

Ринкове позиціювання – ще один інструмент продуктової стратегії компанії, який відображає положення компанії чи її продуктів по відношенню до конкурентів та в свідомості споживачів. Позиціювання бренду виявляється в ціні на моделі та їх споживчих якостях. Ми проаналізували, як позиціонуються бренди на автомобільному ринку по ціні та якості, та як позиціонування впливає на результати продаж. Для цього були опитані більшість топ-менеджерів автовиробників та їх імпортерів в Україні. Так, виявилось, що найбільш успішні компанії оперують в кластері ціна-якість (перші чотири місяця в рейтингу) (див таблицю 5 та рис. 1) з направленістю на масовість. Це не дивно, бо споживачі віддають перевагу продуктам з найменшою ціною і найкращою якістю.

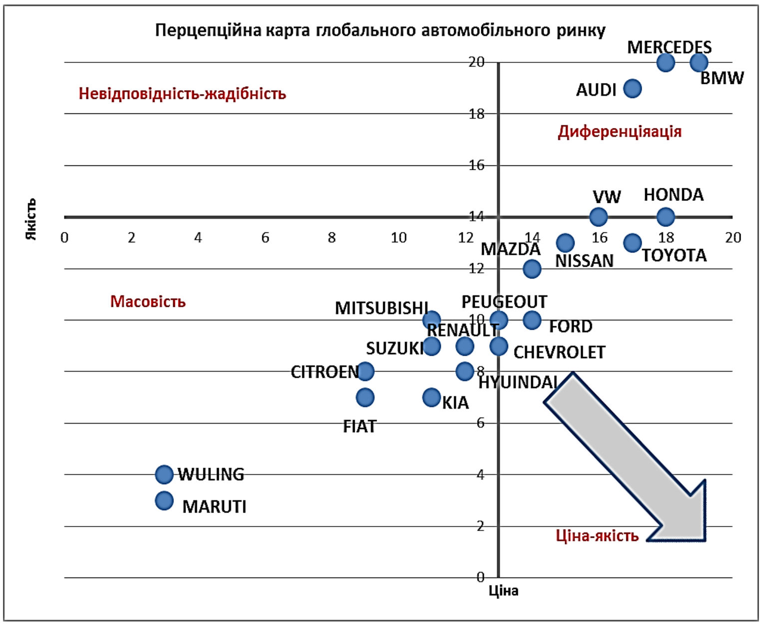

Рис. 1. Перцепційна карта світового автомобільного ринку

Найбільша концентрація виробників зосереджена на межі кластерів масовості та ціни-якості. В той же час, можна зробити висновок, що позиціювання розроблено дуже правильно з точки зору результатів продаж і перспектив в майбутньому такими виробниками, як: VW, Toyota, Nissan, Mazda, Honda.

Висновки та пропозиції. Так, конкуренція стає жорсткішою на ринку автомобілів, хоча разом з тим і зростає об'єм ринку. А тому у автовиробників з'являються ресурси на оновлення модельного ряду. Задача автовиробників – збільшити кількість моделей, які будуть вироблятись на одній платформі, в тому числі з залученням і інших навіть конкурентних компаній. Автовиробникам необхідно постійно думати над тим, як зробити автомобіль безпечним, екологічним та економічним та й ще за доступною ціною. Автовиробники мають брати до уваги той факт, що проходить урбанізація населення, тобто більшість населення, за рахунок міграційних та родових процесів, концентрується в містах та мегаполісах. На нашу думку, мінімальний життєвий цикл не може бути меншим, ніж 5 років, так як це, перш за все, середня тривалість привикання споживача до новинки. Та й рекомендована частота оновлення моделі повинна бути в рамках 5 років. Також виявилось, що автомобільні виробники систематично змінюють опції автомобілів, тобто диверсифікують пропозицію, аніж випускають на ринок повністю технологічно оновлену модель (нові двигуни, дизайн). Ми проаналізували, як позиціонуються бренди на автомобільному ринку по ціні та якості, та як позиціонування впливає на результати продаж. Так, виявилось, що найбільш успішні компанії оперують в кластері ціна-якість з направленістю на масовість.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні методично-обгрунтованих підходів щодо стандартизації та уніфікації виробництва моделей автомобілів на основі проведених маркетингових досліджень уподобань споживачів.

Список літератури:

1. Archibugi D. The Globalization of Technology Myths and Realities / Archibugi D., Michie J. // Research Parers in Management Studies. – 1993. – № 18. – P. 47-54.
2. The 2012 EU industrial r&d investment scoreboard. European commission, jrc/dg rtd. – 2012. – P. 52.
3. Аакер Д. Бренд-лидерство: Новая концепция брендинга / Д. Аакер, Э. Йохимштайлер. – М.: Издательский дом Гребенникова, 2003. – 380 с.
4. Балабанова Л. В. Комерційна діяльність: маркетинг і логістика: Навч. посібник / Л. В. Балабанова, А. М. Германчук. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 288 с.
5. Войчак А. В. Маркетинговий менеджмент: Підручник / А. В. Войчак. – К.: КНЕУ, 1998. – 268 с.
6. Иванов В. В. Автомобильный менеджмент / В. В. Иванов, П. В. Богаченко – М.: ИНФРА-М, 2007. – 430 с.
7. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер; Пер с анг.; Под ред. Л. А. Волковой. – Спб.: Питер, 2002. – 752 с.
8. Павленко А. Ф. Теорія та практика маркетингу в Україні: Монографія / Павленко А. Ф., Войчак А. В., Кардаш В. Я., Пилипчук В. П. та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 584 с.
9. Портер М. Международная конкуренція / М. Портер. Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
10. www.bcgperspectives.com

Савич А.П.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ОСОБЕННОСТИ ПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ БРЕНДОВ ЛЕГКОВЫХ АВТОМОБИЛЕЙ В СООТВЕТСТВИИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТОВАРОВ

Аннотация
Основою маркетинговой и производственной деятельности глобальных корпораций есть товарная политика. Ее составляющие и особенности рассмотрены в статье, а именно: особенности жизненного цикла товаров и позиционирование в автомобильной промышленности, что и определило задачу статьи. Очень важным атрибутом товарной политики автомобильных предприятий является жизненный цикл моделей автомобилей. Исследовано, что минимальный жизненный цикл не может быть меньшим, чем 5 год, потому что это, прежде всего, средний срок привыкания потребителя к новинке. Позиционирование бренда определяется ценой на модель и его потребительскими свойствами.
Ключевые слова: глобальная экономика, рынок легковых автомобилей, жизненный цикл, позиционирование, маркетинг.

Savych O.P.
Kyiv National Economic University after Vadim Hetman

SPECIFIC OF CAR BRANDS POSITIONING ACCORDING TO ITS LIFE CYCLE

Summary
The basis of marketing and productive policy of global automotive corporation is product policy. Its parts and features have been studied at the article, including features of life cycle of goods and positioning in automotive sector that is the task of the article. The main attribute of product policy is life cycle of car models. It is found that minimal life cycle of the model could not be less than 5 years as it is average time for get used of the customer to new product. Brand positioning is defined in price of the model and its consumer's features.
Keywords: Global economy, car market, car production, positioning, life cycle.

УДК 338

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Синиця Н.А.
ТОВ «ОБІО»

Проаналізовано визначення науковців щодо поняття організаційно-економічного механізму. Також розглянуто основні підходи, які дозволяють охарактеризувати механізм управління в різних аспектах. Надано узагальнюючe визначення досліджуваного поняття. Проведене дослідження дало змогу сформувати основні фактори організаційно-економічного механізму, що забезпечують ефективне управління підприємством. Досліджено методи управління, що дозволяють підвищити ефективність підприємства.
Ключові слова: ефективність, механізм управління, організаційно-економічний механізм, фактори механізму управління, методи управління.

Постановка проблеми. Умови господарювання, що характеризуються падінням попиту і нестачею обігових коштів, змушують власників бізнесу шукати нові механізми забезпечення його ефективного розвитку. При цьому важливо враховувати досвід не тільки своїх конкурентів на ринку, але також використовувати власний досвід. Поняття «механізм» вперше застосував К. Маркс для характеристики процесів функціонування капіталістичної виробничої системи. В 60-х роках минулого століття наука активно досліджувала процеси, які безпосередньо були пов'язані з формуванням економічного та організаційно-економічного механізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню механізму управління підприємством присвячені праці Е. Короткова, А. Кульмана, В. Луцковського, Е. Мінаєва, В. Мухіна, В. Пономаренко, Г. Попова, М. Рогози, О. Страхової, Ф. Хміля, О. Ястремської та ін.

Невирішена раніше частина загальної проблеми. Проте залишається недостатньо дослідженою низка теоретичних та практичних аспектів щодо формування організаційно-економічного механізму управління ефективністю підприємства. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки рекомендацій щодо формування організаційно-економічного механізму управління ефективністю підприємства. Наукова актуальність зазначених питань зумовила вибір теми даної статті.

Мета статті. Головною метою дослідження є формування адекватного механізму, що забезпечує підвищення ефективності підприємств за рахунок різних джерел удосконалення діяльності.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці не існує єдиного підходу до визначення сутності поняття «механізм управління». Найчастіше науковцями розглядаються окремі складові загального господарського механізму: організаційний, економічний або організаційно-економічний механізми.

© Синиця Н.А., 2015

Враховуючи управлінський характер завдань даного дослідження, використання економічного механізму, окремо від організаційної складової було б некоректним. Тому сформований механізм управління ефективністю підприємства доцільно розглядати не тільки в організаційній, а й у розширеній організаційно-економічній формі з додаванням механізмів, що забезпечують підтримку прийнятих управлінських рішень [4].

Різноманіття трактувань [2, 6, 13] розуміння і відображення сутності поняття «організаційно-економічний механізм» в теорії управління змушує розглянути їх класифікацію та виділити основні підходи.

Операційний підхід – це послідовність операцій (дій, заходів), що приводить до отримання найкращого результату. Цей підхід подібний між поняттям «механізм управління» і поняттям «алгоритм», а отже дозволяє використовувати інструменти алгоритмів для відображення організаційно-економічного механізму управління.

Методичний підхід представляє собою сукупність форм і методів управління, які використовуються у процесі формування та оптимального використання ресурсів підприємства для максимального розвитку виробництва. Основна увага прихильниками даного підходу приділяється безпосередньо забезпеченню процесу управління і його окремих елементів [11].

Якщо розглядати функціональний підхід, то він пов’язує різні елементи складових у єдину систему управління (систему функцій): організаційного, мотиваційного і економічного механізмів.

Системний підхід розглядає даний механізм як систему взаємозалежних організаційних та економічних підсистем (елементів): принципів, методів управління, організаційних форм і нормативів. Основною метою такої системи є підвищення ефективності виробництва [11, 14].

Така різноманітність підходів дозволяє охарактеризувати організаційно-економічний механізм управління в різних аспектах і представити його в різних формах.

Однак, з точки зору управління ефективністю підприємства, визначення організаційно-економічному механізму поки не подано.

Виходячи з дослідження, надамо наступне узагальнене визначення: організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства – це система методів, операцій, важелів, організаційних структур і їх взаємозв'язків, які визначають зміст процесу управління ефективністю підприємства і його основну задачу [15].

На підставі напрямку розвитку підприємства формуються параметри ефекту управління: результат, який повинен бути досягнутий. Цілями створення ефективного організаційно-економічного механізму управління можуть бути наступні: зростання капіталізації бізнесу, отримання максимального прибутку, підвищення конкурентних переваг, збільшенні частки ринкової присутності.

Найважливіше значення при формуванні і функціонуванні організаційно-економічного механізму є умови і фактори, які безпосередньо впливають на ефективність діяльності підприємства. Оскільки аналізовані фактори виступають в якості базису у справі формування механізму управління ефективністю, їх виділення, вимірювання і облік дозволяють підвищити якість управління ефективністю [7].

При визначенні умов і факторів механізму управління, визначимо фактори зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, які, мають найбільший вплив на діяльність підприємства і обумовлюють його ефективність. Фактори зовнішнього середовища [6]:

1. Динаміка і тип ринку. Розглядаючи динаміку ринку, слід враховувати структуру вільної ниші, інакше може скластися ситуація, при якій збільшення попиту не викличе збільшення ефективності діяльності через збільшення обсягів продажів. Тому завданням управління є постійний моніторинг ринку, вдосконалення асортиментної політики.

2. Конкуренція. Ринок має фіксований набір конкурентів, де відбувається його поділ і кожен діє в рамках займаного сегмента. Ситуація призводить до синергетичного ефекту (поділ витрат між конкурентами, лобіювання власних інтересів в органах влади, створення асоціацій та захист інтересів в економічному просторі і т.п.), що в свою чергу робить позитивний вплив на ефективність діяльності підприємства. Розглядаючи фактор конкуренції, необхідно виділити два завдання: подолання бар'єрів для входу на ринок нових конкурентів і застосування ефективних інструментів ведення конкурентної боротьби з традиційними конкурентами.

3. Продукція. Даний фактор показує силу бренду продукції (послуг) підприємства у споживачів.

Таблиця 1

Визначення поняття організаційно-економічного механізму різними авторами

Автор	Зміст
Кульман А. [9]	лише один з багатьох елементів, аналіз яких дозволяє економічній теорії будувати власні узагальнення, тобто «економічний механізм» – це сукупність правил, принципів та підходів до функціонування об’єкту чи системи, що спрямована на досягнення кращих результатів діяльності підприємства шляхом раціонального управління витратами.
Маєвський В. [11]	розглядає як складову господарського механізму. Економічний механізм складається з планування і економічного стимулювання. У свою чергу, планування є оперативне і техніко-економічне; економічне стимулювання забезпечується через госпрозрахунок, фінанси, ціни.
Лисенко Ю. [10]	це система формування цілей і стимулів, що дозволяють перетворити у процесі трудової діяльності рух (динаміку) матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів».
Козаченко Г.В. [8]	це інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети.
Василик О.В., Грішнова О.А. [4]	це система елементів організаційного та економічного впливу на управлінський процес, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на об’єкт управління і яка має вхідні посилки та результуючу реакцію. До неї входять підсистеми управління, регулювання, стимулювання, координації, мотивації тощо.

Джерело: розроблено автором

Виникає необхідність формування ефективних інструментів брендингу.

4. Доступ до факторів виробництва (земля, праця, капітал).

5. Швидкість інновацій. Необхідно постійно здійснювати моніторинг інноваційного оновлення товарних груп на ринку і відповідно до цього приймати управлінські рішення у сфері інновацій, які будуть спрямовані на підвищення ефективності діяльності підприємства. Великий інноваційний потенціал підприємства дає можливість істотного збільшення виробничої ефективності.

6. Купівельна спроможність. Підприємство повинне негайно реагувати на зміну цього чинника. В умовах скорочення купівельної спроможності необхідно концентрувати увагу на скорочення та оптимізацію витрат. При зростанні даного фактора – увага приділяється забезпеченню зростання продажів і збільшення частки ринку.

7. Тип споживання. Даний фактор дає можливість підприємству оптимізувати відносини зі споживачем, що позитивно відображається на збільшенні обсягів продажів, підвищенні ефективності діяльності підприємства.

Фактори внутрішнього середовища [3]:

1. Оптимізація співвідношення «ціна/цінність». Даний фактор описує вплив маркетингового потенціалу підприємства на ефективність виробничої діяльності. Ефективність виробництва сприяє зменшенню витрат, а, отже – лідерство на ринку за ціною.

2. Ступінь інноваційного сприйняття. Високий ступінь інноваційного сприйняття дає можливість підприємству підвищувати ефективність виробництва за рахунок ресурсозберігаючих технологій і раціональної організації процесів виробництва продукції.

3. Фінансовий стан підприємства. Задовільний фінансовий стан підприємства збільшує ймовірність залучення додаткового капіталу, для розвитку підприємства.

4. Технологічний розвиток. Рівень технологічного розвитку дозволяє раціональну побудову виробничих бізнес-процесів, що в свою чергу безпосередньо впливає на ефективність діяльності підприємства.

5. Організація бізнесу. Якість організації бізнес-процесів в компанії (виробничих, збутових, логістичних, управлінських, комунікаційних), визначають ефективність його діяльності.

6. Якість фінансового менеджменту. Ефективне управління фінансами дозволяє найбільш якісно організувати виробничий цикл, скоротити витрати.

7. Кадровий потенціал. Людський потенціал співробітників підприємства та їх рівень знань, визначає його конкурентоспроможність на ринку, стабільність, здатність розвиватися.

Ефективність функціонування підприємства залежить від правильності застосування методів організаційно-господарського механізму. В рамках організаційно-економічного механізму управління ефективністю діяльності підприємства, пропонуємо наступні методи управління, що дозволяють підвищити ефективність за рахунок якісної підготовки управлінських рішень [1]:

1. Організаційні методи – це методи управління, що базуються на організаційних законах і на організаційних відносинах між людьми. Це – якість бізнес-процесів всередині організації: розподіл функцій, обов'язків, відповідальності, повноважень, встановлення порядку ділових відносин, що досягається структуруванням, регламентуванням, нормуванням.

2. Адміністративні методи – це способи і форми управління, в основі яких лежить адміністрування, що спирається на накази та розпорядження.

3. Соціально-психологічні методи управління – способи впливу на об'єкт управління за допомогою соціально-психологічних факторів.

4. Економічні методи управління – це система прийомів і способів впливу на виконавців за допомогою конкретних результатів (матеріальне стимулювання і санкції, фінансування і кредитування, зарплата, собівартість, прибуток, ціна).

Використання методів організаційно-економічного механізму забезпечує дотримання правових норм і повноважень, а також застосування заходів дисциплінарної відповідальності у вирішені питань щодо ефективності господарської діяльності.

Для ефективного функціонування підприємству необхідно організувати численні взаємопов'язані види діяльності. Адже, підприємство може досягти очікуваних результатів за умови ефективного використання ресурсів та взаємодії функціональних систем у процесі виробничо-господарської діяльності, яка пов'язана з використанням основних засобів оборотних коштів, фінансових ресурсів, забезпечення реалізації продукції та отримання прибутку. Таким чином, можемо сказати що це є визначальним у підвищенні рівня економічної ефективності підприємства.

Інструментарне забезпечення – це комплекс інструментів та правил для формування управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємства. В якості інструментарного забезпечення ми розглядаємо модель управління ефективністю з включенням до неї стратегічних аспектів, виділення та вимірювання факторів ефективності, процедуру організації управління ефективністю, а також методичний інструментарій, що регламентує вимір ефективності виробництва в залежності від типу стратегічного розвитку підприємства [1].

Висновки. Отже, організаційно-економічний механізм управління ефективністю підприємства слід розглядати як складну систему, що включає підсистеми. Формування організаційно-економічного механізму сприятиме вирішенню однієї з найважливіших проблем сучасного господарювання – підвищення ефективності підприємств.

Таким чином, розглянутий механізм є основною метою забезпечення безперервності процесу підвищення ефективності підприємства та вирішує наступні завдання:

– забезпечення ефективної праці, за рахунок стимулів та бажань розвиватися персоналу;

– здійснення оцінки рівня ефективності підрозділів і підприємства в цілому;

– забезпечення оптимального вибору напрямку вдосконалення підприємства в самих різних аспектах його діяльності;

– забезпечення інноваційного розвитку підприємств, що займають лідируюче положення у своїй галузі.

Список літератури:

1. Брюховецька Н. Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1999. – 276 с.
2. Гончарук А. Г. Модель осуществления бенчмаркинга на промышленном предприятии // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1 (79). – С. 18-25.

3. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: навч. посіб. / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба; за ред. М. Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.
4. Грішнова О. А., Василик О. В. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуалізацією трудової діяльності / Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2008. – Вип. 6. – С. 22–27.
5. Денисенко М. П. Економіка підприємства: пошук шляхів розвитку: посіб. / М. П. Денисенко. – К.: МАУП, 2002. – 80 с.
6. Добикіна О. К. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / О. К. Добикіна [та ін.]. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 208 с.
7. Жданов С. А. Механизмы экономического управления предприятием: учеб. пособие / С. А. Жданов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 319 с.
8. Козаченко Г. В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством / Г. В. Козаченко // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – 2003. – № 11 – С. 25-31.
9. Кульман А. Экономические механизмы / Кульман А.; пер. с франц. Е. П. Островской; общ. ред. Н. И. Хрусталевой. – М.: Прогресс, 1993. – 188 с.
10. Лисенко Ю. В. Теоретичні засади управління конкурентостійкістю підприємства / Ю. В. Лисенко, І. В. Радамовська // Прометей. – 2013. – № 1 (40). – С. 172-177.
11. Маевский В. Логистика и финансы / В. Маевский // Финансовий директор. – 2005. – № 6. – С. 13-17.
12. Малицький А. А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність та структура [Електронний ресурс] / А. А. Малицький // Рубрика: Соціум. Наука. Культура. Економіка. – Режим доступу: http://intkonf.org
13. Раєвнєва О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.
14. Ситник Л. С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. – 504 с.
15. Шевцова О. Й. Організаційно-економічний механізм управління промисловою інфраструктурою суб'єктів господарювання: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.06.01; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2001. – 32 с.

Синица Н.А.
ООО «ОБИО»

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Проанализированы определения ученых о понятие организационно-экономического механизма. Также рассмотрены основные подходы, которые позволяют охарактеризовать механизм управления в различных аспектах. Предоставлено обобщающее определение исследуемого понятия. Проведенное исследование позволило сформировать основные факторы организационно-экономического механизма, обеспечивающие эффективное управление предприятием. Исследованы методы управления, которые позволяют повысить эффективность предприятия.
Ключевые слова: эффективность, механизм управления, организационно-экономический механизм, факторы механизма управления, методы управления.

Synytsya N.A.
LLC «OBIO»

FORMING A ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF ENTERPRISE PERFORMANCE MANAGEMENT

Summary
The scientists' definitions on the concept of organizational and economic mechanism are analyzed. Also the main approaches that allow characterizing management mechanism in various aspects are reviewed. Generalized definition of the studied concepts is provided. The study has enabled to form the major factors of organizational and economic mechanism to ensure the effective management. The methods of management that improve the efficiency of the company are investigated.
Keywords: efficiency, management mechanism, organizational and economic mechanism, factors of management mechanism, management methods.

УДК 331.108

ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ»

Смачило В.В., Ємельянова К.С.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Досліджено етимологію категорії «відповідальність» та її еволюцію й диверсифікацію в різні сфери життя. Проведено теоретичне дослідження підходів до визначення сутності категорії «соціальна відповідальність бізнесу». Визначене власне бачення даної категорії.
Ключові слова: відповідальність, соціальна відповідальність, соціальна відповідальність бізнесу.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси на тлі євроінтеграційного руху України вимагають переосмислення та перебудови економічних процесів на всіх рівнях господарювання. Розвиток світових економічних систем останнім часом здійснюється із врахуванням зростаючої ролі людини в економіці – формується так звана економіка знань, проводиться оцінка впливу людського фактору на всіх стадіях економічного циклу з метою нівелювання його негативності на оточуюче середовище, формуються нові цінності на основі толерантності та відповідальності. Тому саме відповідальність стає тим стрижнем, на якому здійснюється побудова економіки в багатьох високорозвинених країнах світу. Це викликає необхідність перегляду принципів ведення бізнесу і в нашій країні, що потребує дослідження категорії «соціальна відповідальність» як в широкому розумінні, так і у вузькому розумінні – відносно суб'єктів господарювання – організацій, підприємств, бізнес-структур, підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дефініція категорії «соціальна відповідальність» отримала широке поширення серед закордонних дослідників, які стояли у витоків даного напряму: Дж. Расел, Ф. Котлер, У. Баффетт, М.Х. Мескон, П. Самуельсон, У. Нордхаус та багато інших. Слід відмітити, що теоретичні дослідження принципів соціальної відповідальності набули широкого практичного втілення у багатьох сферах життя в країнах з ринковою економікою, що дозволило перейти від «жорстокого» капіталізму до ведення бізнесу на засадах відповідальності перед суспільством на всіх рівнях та сферах.

З переходом України до ринкових принципів господарювання питання соціальної відповідальності почали підніматися та досліджуватися такими відомими вітчизняними науковцями як: А.М. Колот, О.А. Грішнова, В.К. Грищук, Е.М. Лібанова тощо. Багато уваги поняттю соціальної відповідальності також присвячено у академічних та економічних словниках. Трактування поняття з боку закону та основні його положення прописані також у Господарському Кодексі України [1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент значна кількість організацій в Україні тільки починає ознайомлюватися з поняттям соціальної відповідальності, багато з них досі вважають, що це є збитковим та зайвим елементом діяльності бізнесу. Тенденція українських підприємств щодо максимізації своїх вигід, не враховуючи інтереси суспільства та оточуючого середовища, й досі є розповсюдженою в Україні. Саме тому необхідно проводити теоретичні дослідження сутності даної категорії та підходів, які склалися в сучасній науковій думці, адже робота вітчизняної науки в реаліях ринкової економіки в цій царині має нетривалий характер.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження та систематизація підходів до визначення категорії «соціальна відповідальність бізнесу».

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи еволюцію категорії «соціальна відповідальність», необхідно виходити з необхідності вивчення сутності такої категорія як «відповідальність». Поняття «відповідальність» по своїй суті є дуже поширеним в усі ланках людського життя. Існує багато різновидів відповідальності, таких як психологічна, нормативна, юридична, економічна та інші. В широкому розумінні, відповідальність – це загальносоціологічне поняття, яким можна охарактеризувати свідоме відношення соціальної одиниці до прийнятих та визнаних норм цінностей, соціальних обов'язків, соціальних завдань та суспільних потреб.

Дана категорія має філософський характер та досліджується у роботах науковців у царині гуманітарно-філософських наук. Звертаючись до етимології цього поняття можемо відмітити, що в словнику [2] відповідальність розуміється як «Покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чиїсь дії, вчинки, слова». Як бачимо з наведеного визначення – поняття відповідальності має як добровільний, так і примусовий характер. Так, людина добровільно обирає, як має вчинити в той чи інший момент, але у ряді випадків має нести певну карну, юридичну чи громадську відповідальність.

У іншому словнику [3] відповідальність представлена у двох аспектах: 1) відповідати чомусь або бути відповідним до чогось; 2) відповідати за щось. Перший напрям говорить про еталонне значення, якому повинен бути рівний об'єкт дослідження, а другий напрям має морально-етичне значення – прийняття на себе якихось зобов'язань за щось. Значення відповідальності полягає у розумінні індивіда суті його діяльності та її наслідків для оточуючого середовища, суспільства або певної групи людей [4].

Найчастіше відповідальність прив'язується до її суб'єкта – особи, але не лише окремий індивідуум може бути суб'єктом відповідальності – це можуть бути й групи та об'єднання, які можуть бути утворені в суспільстві. Вказане й надає їй соціальне забарвлення і дозволяє говорити про соціальну відповідальність не лише окремого індивіда, а й групи. Тому соціальну відповідальність доречно розглядати як збалансоване, взаємовигідне та засноване на взаємній повазі, ставлення соціальних одиниць та груп одних до одного.

Грищук В.К. [5] вважає соціальну відповідальність фундаментом, на якому проводиться розбудова всієї системи відносин у суспільстві, що дозволяє їй виступати невід'ємним елементом у макросистемі людина-держава-суспільство. Дана думка підтверджується й у роботі [6], де соціальна відповідальність характеризується, як взаємовідносини між особистістю, суб'єктом господарювання, державою і соціальною групою (суспільством), засновані на виконанні ними взаємних обов'язків та своїх

© Смачило В.В., Ємельянова К.С., 2015

зобов'язань, які виходять з нормативних актів, що регулюють соціальні відносини, а також з традицій та ціннісних установок. Тобто загальна соціальна відповідальність включає в себе як добровільні елементи, так і ті, що прописані у нормативних актах.

Таким чином, під соціальною відповідальністю ми будемо розуміти відповідальність людини, групи людей або суб'єктів господарювання за свої вчинки та дії, згідно до моральних, етичних та нормативних принципів суспільства.

Як уже згадувалося, розрізнюють багато типів відповідальності, в тому числі й економічну, яка полягає у відповідальності суб'єктів економічної діяльності, що розподіляються на три основні категорії: домогосподарства, суб'єкти бізнесу та держава. Вони відносяться до інституційних одиниць, які здійснюють певні види економічної діяльності та мають вплив на ринок. В економіці відповідальність бізнесу (підприємства, компанії, фірми) полягає у виконанні свого призначення, а саме у виробництві продукції або послуг високої якості, що користуються попитом на ринку мінімізуючи свої затрати з метою максимізації прибутку компанії та доходу її власників [7].

Економічна діяльність має суспільне та соціальне забарвлення, тому логічним та справедливим є поширення соціальної відповідальності й на економічну сферу, яка представлена як окремими індивідуумами, так і їх об'єднаннями. Таке поєднання поняття соціальної відповідальності та економічної відповідальності бізнесу доводить доцільність появи та подальшого вжитку економічного терміну – соціальна відповідальність бізнесу. Досить часто у вітчизняній науці використовується термін «соціальна відповідальність підприємництва». Це вимагає визначення різниці між поняттями «бізнес» та «підприємництво». Головною різницею між підприємництвом та бізнесом є те, що підприємництво має чіткі межі, встановлені Господарським, Податковим та Цивільними кодексами України, а поняття бізнесу немає чіткого визначення у законодавчих актах. Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [1]. А бізнесом можна назвати будь-яку діяльність, що приносить прибуток та приймає участь у ринкових відносинах, але не потребує негайної реєстрації. Тому поняття бізнесу є більш загальним та широким, аніж підприємництво, та включає у себе більше видів та сфер діяльності. В нашому дослідженні пропонуємо ототожнити дані поняття шляхом розуміння під «бізнесом» лише законну діяльність, як це передбачає підприємництво.

Для світової економічної наукової спільноти категорія соціальної відповідальності не є новою. Представники багатьох економічних шкіл та течій наполягали на необхідності соціалізації економічних відносин та відповідальності за свої бізнес-процеси перед спільнотою. Чимало наукових праць як вітчизняних, так і закордонних вчених присвячено визначенню цього терміну та оцінці ефективності використання політики соціально-відповідального бізнесу.

Вважається, що ідея соціально відповідального бізнесу набуває популярності в 50-х роках XX ст. у зв'язку з розвитком та становленням транснаціональних корпорацій. В той же час, в 60–70-х рр. XX ст. на Заході формується новий тип «держави загального добробуту», або «соціально відповідальної держави» («state welfare») [8]. Ще у 70-х роках минулого століття П. Друкер наголошував, що існує більш, ніж 60 значень терміна «соціальна відповідальність бізнесу», які значно відрізняються одне від одного [9]. Головною передумовою виникнення цього терміну звичайно було значне підвищення впливу бізнес-структур на оточуюче середовище, принципи і пріоритети населення та життя суспільства взагалі.

У розвинутих країнах, наприклад таких, як США, термін «соціальна відповідальність» почав розглядатися набагато раніше, приблизно у середині минулого століття, та набрав популярності, зайнявши важливе місце у розробці цілей та пріоритетів при веденні бізнесу, а також у формуванні бізнес-стратегії організації. Саме тоді з'явилася й перша праця на тему соціальної відповідальності: книга «Соціальна відповідальність бізнесмена», яка була написана Хоуардом Р. Боуеном [10]. Автор монографії наголошує, що усвідомлення широких соціальних та суспільних цілей у процесі прийняття ділових рішень дозволяє отримати соціальні та економічні переваги як окремим людям, так і суспільству в цілому. Важливим етапом розвитку соціальної відповідальності у світі стала міжнародна конференція зі стійкого розвитку (1992 р. Ріо-де-Жанейро). Саме на ній було висунуто нові вимоги щодо підвищення соціальної відповідальності корпорацій перед спільнотою та визначено соціальну роль бізнесу на міжнародному рівні [11]. Того ж року, Г. Беккер (США) отримав Нобелівську премію за поширення економічного аналізу на соціальну сферу. Великий вклад у формування соціально відповідальних відносин в бізнесі було зроблено такими міжнародними організаціями як ООН, ЄС та ОЕСР, які тісно співпрацюють в цій сфері. Так, саме ООН в 1980 році було розроблено кодекс поведінки транснаціональних компаній та у 2000 році сформовано принципи Глобального договору ООН [12]. Існує цілий ряд міжнародно-правових документів, які регулюють соціальну відповідальність в бізнесі. У розвинутих країнах діє перший міжнародний стандарт «Соціальна відповідальність 8000». Він враховує принципи Конвенцій Міжнародної організації праці, Всесвітньої декларації прав людини, Конвенції ООН з прав дитини. Даний стандарт визначає етичні критерії під час виробництва товарів та надання послуг [13, 14].

У листопаді 2010 р. введено в дію міжнародний стандарт ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності», підготовлений робочою групою ISO/WG SR на основі SA 8000, який став керівництвом для організації бізнесу та державного сектора в галузі соціальної відповідальності [15]. Згідно з ним, соціальна відповідальність є відповідальністю організації за вплив своїх рішень і діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство й навколишнє природне середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка: допомагає сталому розвитку здоров'ю і добробуту суспільства; зважає на очікування зацікавлених сторін; не суперечить відповідному законодавству й міжнародним нормам поведінки та практикується у її відносинах (діяльність організації в рамках сфери свого впливу).

Узагальнення міжнародних визначень сутності соціальної відповідальності бізнесу наведено в роботі [16]:

– Зелена книга Європейського союзу (2001 рік): інтеграція соціальних та екологічних аспектів у щоденну комерційну діяльність підприємств та в їхню взаємодію з зацікавленими сторонами на добровільній основі;

– Бізнес задля соціальної відповідальності (BSR): досягнення комерційного успіху засобами, які передбачають дотримання моральних цінностей та повагу до людей, спільнот і навколишнього середовища;

– Міжнародний форум лідерів бізнесу (IBLF): сприяння відповідальній діловій практиці, яка дає вигоду бізнесу та суспільству й допомагає досягти соціального, економічного та екологічно усталеного розвитку через максимальне збільшення позитивного впливу бізнесу на суспільство з одночасною мінімізацією його негативного впливу;

– Всесвітня ділова рада за сталий розвиток (WBCSD): зобов'язання бізнесу сприяти усталеному економічному розвитку, працюючи з робітниками, їхніми сім'ями, місцевою громадою та суспільством у цілому для поліпшення якості їхнього життя.

Дослідження сутності соціальної відповідальності бізнесу також проводилися багатьма науковцями, репрезентація їх думок з цього приводу наведено в табл. 1.

Ознайомившись з баченням багатьох вчених, науковців та представників бізнесу, можна зробити висновок, що, переважно, соціальна відповідальність бізнесу трактується з точки зору суб'єкта – організації, компанії, підприємства або бізнесу в цілому, яка є відповідальною за свої дії, рішення, тощо [18, 19, 27, 28, 29] або приймає на себе певні зобов'язання, обов'язки [21, 32]. Досить часто розцінюють соціальну відповідальність бізнесу як внесок [24], вплив [34] або відгук на свої дії, рішення [33]. Деякі автори поєднують наявність відповідальності за щось з результатами своєї діяльності, дій або рішень, які спричиняють певний вплив на всі взаємопов'язані сторони [19, 22, 27]. Виходячи з етимології поняття «відповідальність», яка розглядалася, зауважимо, що відповідальність і є обов'язком відповідати за щось, що робить тотожним визначення типу «є відповідальною за щось» та «приймає на себе певні зобов'язання, обов'язки».

Розглядаючи соціальну відповідальність у вузькому, суб'єктивному значенні, можна казати про фактор добровільності [21-26, 32]. Це логічно, адже

Таблиця 1

Підходи до визначення категорії «соціальна відповідальність бізнесу»

	Визначення	Джерело
Соціальна відповідальність бізнесу	Складна багатокомпонентна система принципів діяльності бізнес – організації, процесів соціальної взаємодії, а також соціальних заходів та їх результатів.	[17]
	Відповідальність компанії за суспільну користь своєї діяльності перед усіма людьми та організаціями,з якими вона взаємодіє в процесі функціонування, та перед суспільством взагалі.	[18]
	Це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності (продукти, послуги, процеси) на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку.	[19]
	Перш за все являє собою створення та забезпечення гідних умов праці для співробітників підприємств	[20]
	1) виконання організаціями соціальних обов'язків, які предписані законом та готовність нести певні необхідні витрати. 2) готовність добровільно нести необов'язкові витрати на соціальні потреби зверх обмежень, що встановлені податковим, трудовим, екологічним та іншим законодавством, виходячи не з вимог закону, а з морально етичних норм.	[21]
	Це концепція, згідно до якої організації враховують інтереси спільноти, беручи на себе відповідність за вплив їхньої діяльності на замовників, працівників, акціонерів, місцеві спільноти та інші зацікавлені сторони громадської сфери.	[22]
	Це певний рівень добровільного реагування організації на соціальні проблеми.	[23]
	Це добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства в соціальній, економічній і екологічній сферах, зв'язаних з основною діяльністю компанії або тими, що виходять за рамки певного мінімуму.	[24]
	Це добровільний вибір компанії, в умовах зростання конкуренції й зниження довіри до бізнесу. ... не є засобом вирішення проблем суспільства за рахунок бізнесу, а є засобом участі в розвитку того середовища, де працює бізнес.	[25]
	Означає «інтеграцію соціальних та екологічних аспектів у щоденну комерційну діяльність підприємств та в їхню взаємодію з зацікавленими сторонами на добровільній основі».	[26]
	Відповідальність компанії за вплив її рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, у тому числі здоров'я та добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки, інтегрована у діяльність організації, та практикується в її відносинах з іншими.	[27]
	Розглядають як просування практик відповідального бізнесу, які приносять користь бізнесу і суспільству і сприяють соціальному, економічному і екологічно стійкому розвитку шляхом максимізації позитивного впливу бізнесу на суспільство і мінімізації негативного.	[28]
	Відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, споживачів, працівників, партнерів, активну соціальну позицію компанії, яка полягає у гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем.	[29]
	Це усі дії компанії, які позитивно впливають на суспільство.	[30]
	Існує одна і тільки одна соціальна відповідальність ділового світу – використати свої ресурси і займатися діяльністю, спрямованою на збільшення прибутків, при умові дотримання правил гри, тобто займатися відкритою і вільною конкуренцією, без обману і шахрайства.	[31]
	Використовується для визначення добровільних зобов'язань, взятих на себе компанією щодо підвищення якості життя та роботи не тільки своїх співробітників, а також суспільства і навколишнього середовища.	[32]
	Це раціональний відгук організації на систему суперечливих очікувань заінтересованих сторін (стейкхолдерів), що спрямований на стійкий розвиток компанії; це відповідальність тих, хто приймає бізнес-рішення, перед тими, на кого ці рішення націлені.	[33]
	Являє собою реалізацію не тільки своїх економічних інтересів і цілей, а й впливу ділової активності на власний персонал, споживачів та організації, спільно з якими здійснюється та чи інша діяльність і передбачає стримування від здійснення діяльності, спрямованої не на благо суспільства.	[34]

Джерело: узагальнено авторами за джерелами [17-34]

примусово покладений обов'язок передбачає законодавчо-нормативне регулювання і, відповідно, обов'язкове виконання. Невиконання, в цьому випадку, тягне за собою передбачене покарання. В той же час, у визначеннях, що наведені в працях [21, 27, 31], говориться про дотримання законодавства, правил гри, відсутність шахрайства як ознаку соціальної відповідальності бізнесу. Вважаємо, що таке розуміння характерне для юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, а соціальна відповідальність бізнесу передбачає більш широке прийняття на себе відповідальності, обов'язків та зобов'язання понад встановлені рамками законів норми. Тобто, будь-яка компанія, яка проводить соціально-відповідальну політику, робить це не примусово, не через певні юридичні або законодавчі норми, а лише на добровільних засадах.

Важливим моментом у соціально-відповідальній організації є також взаємна користь від проведення певних заходів. На цьому наголошено в роботах [18, 28, 31, 34]. Діяльність організації приносить вигоду як внутрішньому середовищу (соціо- та екосфері, тощо), так звичайно й самій організації, її внутрішньому середовищу. Така вигода для суб'єкту бізнесу може виглядати у інвестиційній привабливості компанії, підвищення рівня її репутації та іміджу на ринку, зростанні конкурентоспроможності продукції, рівня прибутків та рівня прихильності споживачів.

Тісно пов'язаним з корисністю є фактор позитивного впливу [28, 30] на оточуюче середовище (внутрішнє та зовнішнє) як обов'язкова умова соціальної відповідальності бізнесу, інакше втрачається сенс здійснення соціально-відповідальної діяльності суб'єктами господарювання. Крім того, на думку автора роботи [30] мінімізація негативних наслідків діяльності, окрім максимізації позитивного впливу, є також умовою соціальної відповідальності бізнесу.

Деякі автори, як результат соціальної відповідальності бізнесу, розглядають не корисність або позитивний вплив чи його максимізацію і мінімізацію негативного, а забезпечення стійкого (сестейнового) розвитку всіх елементів соціально-економічної системи: суб'єкта господарювання, персоналу організації, громади, держави, окремих індивідуумів, тощо [27, 28, 33]. Відповідно, таке розуміння результату передбачає наявність синергії між всіма цими компонентами, що, з нашого погляду, є необхідною умовою сталого розвитку та результатом соціальної відповідальності бізнесу.

Таким чином, дефініція поняття «соціальна відповідальність бізнесу» дозволила сформулювати авторське бачення цієї категорії як добровільне прийняття відповідальності суб'єктом господарювання за рішення та дії, понад встановлені законодавчо-нормативні зобов'язання, що веде до зростання взаємної корисності та максимізації позитивного впливу та/або мінімізації негативного на оточуюче середовище і дозволяє забезпечити стійкий розвиток всіх взаємопов'язаних учасників за рахунок принципу синергічності.

Можна сказати, що підхід, який заснований на відповідальності та прийняття зобов'язань за свої дії, рішення та вплив, які вони спричиняють, є вже результатом, усвідомленим або ні. В той же час, існує ряд визначень соціальної відповідальності бізнесу, які говорять про неї як про основу діяльності [17, 22]. Тобто це є більш широке сприйняття даної категорії суб'єктами господарювання – як принципи або концепція – що дозволяє зробити даний процес безперервним та основоположним, який передбачає усвідомлення відповідальності за результати і невід'ємну умову ведення бізнесу.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши велику кількість наукових праць, можна зробити висновок, що проблемою соціальної відповідальності бізнесу зацікавилися вже достатньо давно. Засновниками теорії впровадження соціальної відповідальності в бізнес-процеси були закордонні вчені, а зараз ця проблема активно розглядається вітчизняними науковцями та бізнесменами. Як результат дослідження виступають головні характеристики соціальної відповідальності бізнесу, що визначені автором на основі узагальнення літературних джерел: добровільність, взаємна користь, позитивний вплив, синергічність. Автором було розкрито вузьке та широке розуміння соціальної відповідальності бізнесу, що дозволить, в подальших дослідженнях, визначити сфери та показники її оцінки задля підвищення ефективності управління підприємством.

Список літератури:

1. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс] // Режим доступу:www.rada.gov.ua
2. Академічний тлумачний словник. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://sum.in.ua/s/vidpovidaljnistj
3. Словник української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – К.: АНУРСР, 1958. – С. 224–225.
4. Українська радянська енциклопедія / за ред. М. Бажана – 12 том, 2-ге видавництво. 1974. – С. 381.
5. Соціальна відповідальність: навчальний посібник // Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 152 с.
6. Анцупов А. Я., Шепілов А. І. Словник конфліктолога, 2-е вид. – СПб.: Пітер, 2006. – 526 с.
7. Економіко-соціологічний словник / склав Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк – Мінск: Білорус-наука, 2013. – 615 с.
8. Экономика: учеб. пособие для студ., обуч. по экон. напр. и спец. / П. А. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус; ред. пер. с англ. Л. С. Тарасевич, А. И. Леусский. – 15.изд. // М.: Бином: КноРус, 1997. – 800 с.
9. Drucker P. F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices // N.Y.: Harper&Row, 1974. – 840 p.
10. Bowen H. R. Social Responsibilities of the Businessman // New York: Harper and Row, 1953.
11. Декларація Ріо-де-Жанейро з оточуючої середи та розвитку. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455
12. Прикладна етика та естетика. [Електронний ресурс]. – Режим доступу// http://m.pidruchniki.com/19970621/etika_ta_estetika/mizhnarodni_normativni_dokumenti_znachennya_dlya_realizatsiyi_korporativnoyi_sotsialnoyi_vidpovidalnosti
13. Гуняева Н. Международные стандарты в области социальной ответственности / Нина Гуняева // Стандарты и качество. – 2004. – № 10. – С. 61-65.
14. Маматова Т. Міжнародні стандарти корпоративної соціальної відповідальності: механізм адаптації для органів державного контролю України // Вісник дніпропетровського регіонального інституту державного управління. – 2010. – С. 51-53.
15. Керівництво з соціальної відповідальності ISO/DIS 26000: Guidance on social responsibility. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: isotc. iso.org
16. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf

17. Дудкін О. В. Трансформація сутності соціальної відповідальності підприємства в умовах економічної нестабільності // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент» – 2010, № 5/1. – С. 150-155.
18. Колот А. М. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.; за редакцією А. М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012 – 501 с.
19. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Соціальна відповідальність в Україні: Погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект. // К., 2008. – 60 с.
20. Кузнєцова О. В., Кулій-Дем'янюк Ю. В. // Вісник Житомирського державного технічного університету. Серія: Економічні науки. – 2011, № 4/58. – С. 237-242.
21. Подопригора М. Г. Ділова етика // Навчальний посібник. Таганрог: вид-во ТТІЮФУ. – 2012. – 116 с.
22. Джесси Рассел Корпоративная социальная ответственность // Издательство: VSD. – 2012. – 92 с.
23. Лопатинська А. М. Теоретичні основи соціальної відповідальності організації // Уманський національний університет садівництва. – Економіка АПК, 2010, № 10. – С. 142-146.
24. Аделькін Ф. Результати дослідження соціальної відповідальності українського бізнесу. – К.: Блакить. 2005. – 349 с.
25. Рамазанов А. Концепція корпоративної соціальної відповідальності. Проблеми теорії та практики управління // А. Рамазанов Проблеми теорії і практики управління. – 2007. – С. 38–46.
26. Соціальна відповідальність бізнесу: Розуміння та впровадження. Київ, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf
27. Саприкіна М. А., Саєнсус М. А., Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика – К.: Фарбований лист, 2011. – 480 с.
28. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Котлер Ф., Лі Н. / Пер. з англ. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.
29. Баффетт У. Эссе об инвестициях, корпоративных финансах и управлении компаниями / Баффетт У. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 268 с.
30. Файдор М. Відповідальність бізнесу / Файдор М. // Деловой. – 2008. – № 5. – С. 66-69.
31. Мескон М. Х. Основы менеджмента / Пер. с англ. / Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. – М.: Дело, 2003. – 703 с.
32. Блоґ Євгена Тришина – Про маркетинг «Маркетинг в Україні» «КСВ – корпоративна соціальна відповідальність» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua-marketing.com.ua/page_id=667
33. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана // Економічна теорія. – 2013, № 4. – С. 5-26.
34. Малінін Є. Д. Соціальна відповідальність підприємців та економічні реформи в Росії / Є. Д. Малінін // ЕКО: Економіка і організація пром. пр-ва. – Новосибірськ. – 2000. – № 10. – С. 177-189.

Смачило В.В., Емельянова К.С.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ИССЛЕДОВАНИЕ КАТЕГОРИИ «СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА»

Аннотация
Проведено исследование этимологии категории «ответственность», ее эволюцию и диверсификацию в разные сферы жизни. Проведено теоретическое исследование подходов к обозначению сущности категории «социальная ответственность бизнеса». Представлено собственное видение данной категории.
Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, социальная ответственность бизнеса.

Smachylo V.V., Emelyanova K.S.
Kharkov National University of Construction and Architecture

RESEARCH CATEGORY «SOCIALLY RESPONSIBLE OF BUSINESS»

Summary
Investigated the etymology of the category «responsibility», its evolution and diversifying into different areas of life. A theoretical study of the approaches to the designation of nature category of «social responsibility» Represented own opinion of author about of this category.
Keywords: responsibility, social responsibility, social responsibility of business.

УДК 338

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПОСТАЧАННЯМИ ШВИДКОПСУВНИХ ВАНТАЖІВ

Сопоцько О.Ю.
Національний транспортний університет

Удосконалено механізм управління постачаннями швидкопсувних вантажів, що базується на основі процесного підходу. Розроблено методичний інструментарій механізму, визначено завдання, перелік суб'єктів та об'єктів управління, організаційно-правове забезпечення, сформульовано очікувані результати оцінювання. Надано практичні рекомендації для зменшення кількості повернень продукції з точок збуту.

Ключові слова: механізм управління, постачання, швидкопсувні вантажі, ланцюги постачань, процесний підхід.

Постановка проблеми. Сучасний стан управління ланцюгами постачань швидкопсувних вантажів потребує отримання економічних вигід його застосування, тому актуальним є питання зменшення втрат продукції в ланцюгах постачань. На сьогодні є необхідним підвищувати економічну ефективність всіх суб'єктів ланцюгів постачань за рахунок зменшення загальносистемних втрат. Тому, для реалізації цих положень пропонується удосконалення механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів, який би передбачав збереження споживчих властивостей продукції та зменшення кількості повернень продукції.

При цьому, необхідно застосовувати концепцію системного управління, яка базується на процесному підході, що з'явився в умовах жорсткої конкуренції. За якої окреме підприємство, як система, стає менш керованим, оскільки стає підсистемою загальної системи, виконуючи лише певні функції в концептуальній моделі життєвого циклу продукції.

Відповідно до мети розвитку, аналізу сучасного стану системи, формування завдань по досягненню мети, потребує удосконалення механізм управління постачаннями, як головний елемент процесного підходу.

Сучасний стан управління ланцюгами постачань швидкопсувних вантажів потребує отримання економічних вигід його застосування, тому актуальним є питання зменшення втрат продукції в ланцюгах постачань. На сьогодні є необхідним підвищувати економічну ефективність всіх суб'єктів ланцюгів постачань за рахунок зменшення загальносистемних втрат. Тому, для реалізації цих положень пропонується удосконалення механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів.

Так як, концепція системного управління базується на процесному підході, який з'явився в умовах жорсткої конкуренції і стосується до сучасних теоретичних положень управління діяльністю підприємств. Концепцію системного управління було покладено до розробки корпоративних систем управління, в яких ядром систем є процесний підхід. Таким чином, окреме підприємство, як система, стає менш керованим, оскільки сутнісно є підсистемою загальної системи, виконуючи лише певні функції в концептуальній моделі життєвого циклу продукції.

Відповідно до зазначеного, в межах загальних атрибутів концептуальних засад, а саме: мети розвитку, аналізу сучасного стану системи, формування завдань по досягненню мети, потребує удосконалення механізм управління постачаннями, як головний елемент процесного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сутності економічного механізму займались такі вчені як В. Столяров, Л. Васечко, Г.Я. Ільницька, Й.С. Завадський. Внутрішній економічний механізм досліджував М.Г. Грещак [6], господарський механізм – А.І. Щетинін [9], І.В. Сіменко, Т.Д. Косова, П.Я. Попович. Поняття «організаційно-економічний механізму» розкрито в роботах О.М. Паламарчука, а «фінансовий механізм» у роботах В.А. Власенка [3].

Механізми управління складними організаційними системами досліджували такі вчені як: І.Т. Балабанов, В.Н. Бурков [2], В. Вікрі, Л. Гурвіц, Д. Харшан'ї, С.Б. Ізмалков [7], В.А. Іріков, В.В. Кондрат'єв, Р. Майєрсон, Е. Маскін, Р.С. Сайфулін, К.І. Сонін, А.Д. Шеремет.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні недостатньо вивченим є питання, що стосуються формування механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів. Тому, вищезазначений механізм потребує узгодження та координації, в якому взаємодіють всі суб'єкти ланцюгів постачань за єдиними правилами та враховуються інтереси всіх суб'єктів, а також зміщується рівновага від загальної до часткової.

Головним питання яке постає – це формулювання інструментарію досягнення функції за допомогою механізму, в якому закладена раціональна (рівноважна) поведінка суб'єктів. Таким чином, треба сформувати механізм, який в конкурентній економіці забезпечить рівновагу і оптимальний за Парето розподіл ресурсів. Таким чином, завдання пошуку оптимального механізму зводиться до задачі вибору функцій розподілу та плати при обмеженнях участі та сумісності стимулів.

Постановка завдання. Поглибити теоретичні положення та надати практичні рекомендацій по розробленню механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів за рахунок мінімізації втрат в ланцюгах постачань. При цьому, забезпечити економічну ефективність управління постачаннями швидкопсувних вантажів та сформувати відповідний інструментарій.

Виклад основного матеріалу. В економіку поняття «механізму» було запозичене із техніки. Термін «механізм» з'явився в наукових працях присвячених економіці соціалізму, був запроваджений у другій половині 60-х років XX ст. та в подальшому отримав широке розповсюдження.

Широке розповсюдження в сучасних економічних дослідженнях мають такі поняття як «внутрішній економічний механізм», «господарський механізм», «механізм соціально-економічного розвитку», «механізм управління», «організаційно-економічний механізм», «фінансовий механізм».

В науковій літературі як синонім терміну «механізм управління», зустрічаємо такі терміни як «господарський механізм», «організаційно-економічний механізм», «економічний механізм», «організаційний механізм».

© Сопоцько О.Ю., 2015

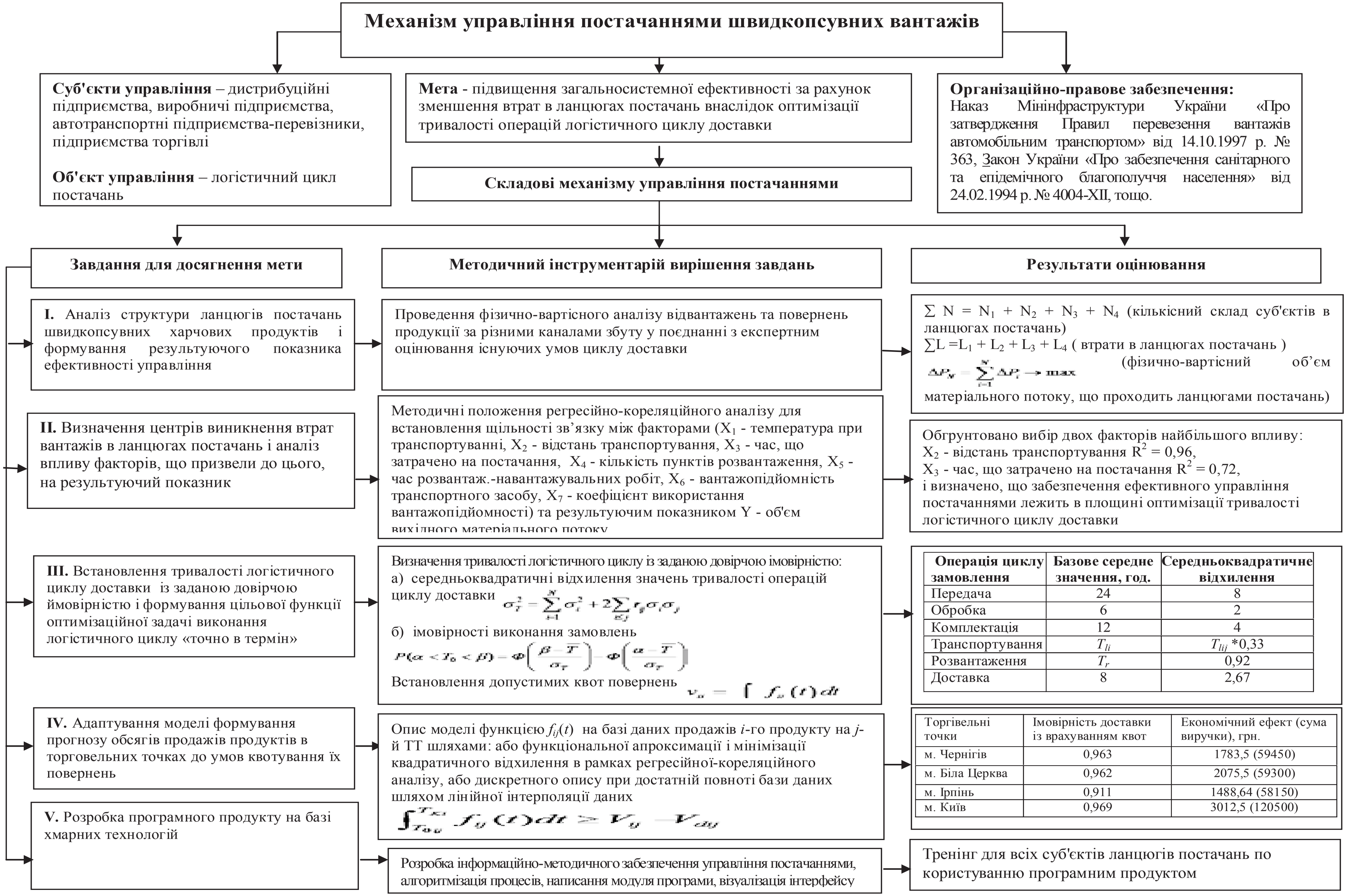

Рис. 1. Механізм управління постачаннями швидкопсувних вантажів (авторський доробок)

В цілях даного дослідження під поняттям «механізм» в економіці пропонується розглядати як сукупність ресурсів економічного процесу і способів їх поєднання. Відмінною особливістю пропонованого поняття є наявність процесу та нерозривний зв'язок і підпорядкованість механізму процесу. Це є підтвердженням гіпотези автора, що вирішення питань постачань швидкопсувних вантажів повинно грунтуватися на концепціях процесного підходу. У свою чергу автор пропонує нову редакцію концепції управління ланцюгами постачань, яка на відміну від традиційної витратно-орієнтованої (SCM)

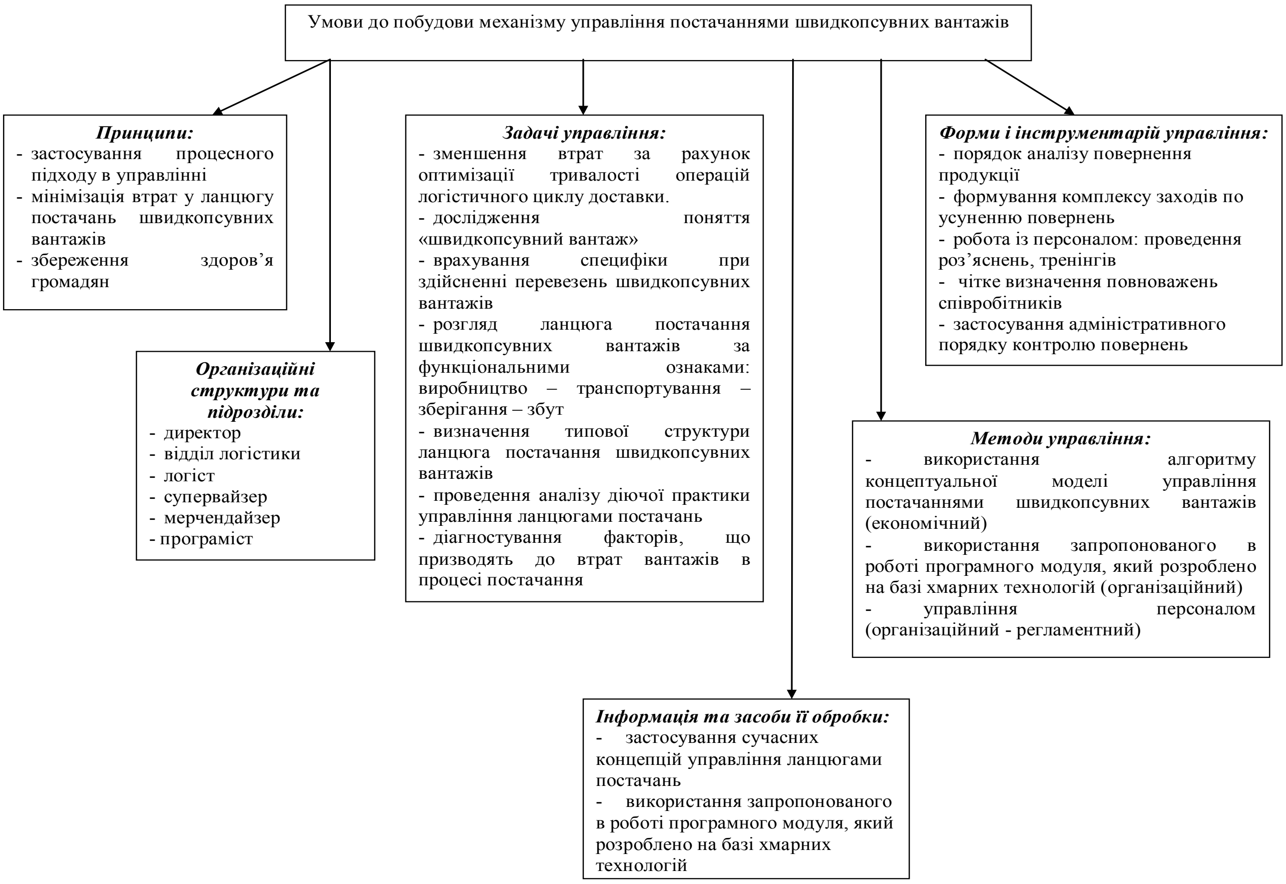

Рис. 2. Умови до побудови механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів

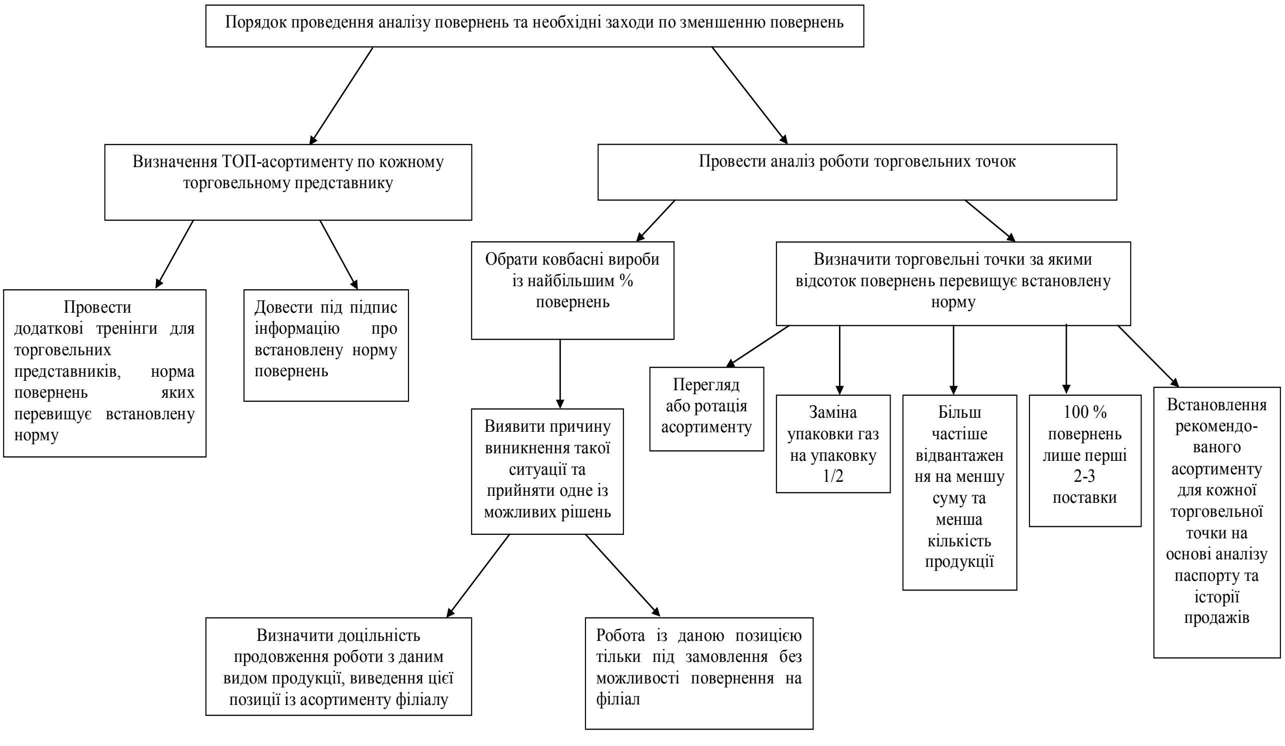

Рис. 3. Порядок проведення аналізу повернень та необхідні заходи по зменшенню повернень ковбасних виробів

передбачає підвищення економічної ефективності всіх суб'єктів ланцюгів постачань за рахунок зменшення загальносистемних втрат.

А сам *економічний механізм управління постачаннями* запропоновано розуміти, як частину господарського механізму підприємства, що являє собою систему методів, видів, функцій управління і відповідного до них інструментарію, що застосовується апаратом управління підприємства для забезпечення сформульованої мети подальшої діяльності.

Отже відносно формування механізму управління постачаннями відштовхуючись від теорії економічних механізмів можна сказати, що побудова такого механізму відбувається в зазначених умовах: неповнота інформації, наявність центру координації, економічних суб'єктів, і намагання досягти рівноваги. Також механізм управління постачаннями повинен враховувати наступне: всі суб'єкти повинні повідомляти правдиво інформацію про очікувані блага; результат взаємодії передбачає узгодження інтересів всіх суб'єктів без переваг до когось. Тобто йдеться про виявлення коректності подачі інформації суб'єктами про очікувані блага. Відповідно для того, щоб механізм почав діяти потрібно сформулювати концепцію в межах якої взаємодіють суб'єкти, надати алгоритм взаємодії, розробити методологію і представити коректним результатом.

Суб'єктами управління виступають виробничі підприємства, дистрибуційні підприємства, перевізники (логістичні оператори) та підприємства торгівлі. Об'єктом управління є логістичний цикл постачань.

Організаційно-правове забезпечення здійснюється в полі вітчизняного законодавства з питань роботи зі швидкопсувними харчовими продуктами, та міжнародних конвенцій, до яких приєдналася Україна.

Щодо складових механізму управління постачаннями, то вони знайшли своє відображення в 5-ти завданнях і відповідному до них методичному інструментарії. Схема механізму наведена на рисунку 1.

Завданнями для досягнення мети є:

I. Аналіз структури ланцюгів постачань швидкопсувних харчових продуктів і формування результуючого показника економічної ефективності управління. Дане завдання досягається через застосування відповідного інструментарію, а саме: проведення фізично-вартісного аналізу відвантажень та повернень продукції за різними каналами збуту і експертне опитування щодо оцінювання існуючих проблемних питань у сучасних циклах доставки. Результатами сформульованого завдання повинно стати: визначений кількісний склад суб'єктів-учасників ланцюгів постачань за різними каналами збуту, визначений відсоток повернень та/або втрат в ланцюгах постачань і формування результуючого показника. В даному випадку – це фізично вартісна величина об'єму матеріального потоку, що проходить ланцюгами постачань. Обґрунтування показника наведено у попередніх розділах дослідження.

II. Визначення центрів виникнення втрат вантажів в ланцюгах постачань. Для цього запропоновано застосовувати методичні положення регресійно-кореляційного аналізу для визначення щільності зв'язку між факторами впливу і результуючим показником. На підставі проведеного аналізу виокремлено фактори найбільшого впливу і обґрунтовано їх вибір: відстань транспортування і час, що затрачено на постачання. Результат оцінювання свідчить, що забезпечення економічної ефективності управління постачаннями лежить в площині оптимізації тривалості логістичного циклу постачання.

III. Встановлення тривалості логістичного циклу постачання із заданою довірчою імовірністю, і формування цільової функції оптимізаційної задачі виконання циклу доставки «точно в термін».

Методичний інструментарій для досягнення мети базується на методах теорії імовірності: для розрахунку середньоквадратичних відхилень значень тривалості операцій циклу постачання, імовірностей виконання замовлення, встановлення допустимих квот повернень. Результатами є конкретні значення гранично допустимих відхилень.

Рис. 4. Адміністративний порядок контролю повернень ковбасних виробів

IV. Адаптування моделі формування прогнозу обсягів продажів продуктів в торговельних точках до умов квотування їх повернень (втрат). Вирішення завдання полягає в отриманні функції f_{ij} на основі даних по продажам i-го товару на j-й торговій точці шляхами функціональної апроксимації (лінійної, степеневої, експоненціальної) і мінімізації квадратичного відхилення в рамках регресійної-кореляційного аналізу, або дискретного представлення через лінійну інтерполяцію.

V. Розробка програмного продукту на базі хмарних технологій. Для цього розроблено інформаційно-методичне забезпечення управління постачаннями, алгоритмізація процесів, написання модуля програми і власне візуалізація інтерфейсу. Результати оцінювання повинні проводитися суб'єктами – користувачами програмного продукту після проведення тренінгу з навчання користуванню.

Відповідно, умови до побудови механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів можна відобразити наступним чином (рис. 2).

Також, автором запропоновано порядок проведення аналізу повернень та необхідні заходи по зменшенню повернень ковбасних виробів (рис. 3).

Як свідчить аналіз існуючої практики повернень ковбасних виробів, однією із причин наявності повернень продукції є преміювання менеджерів відповідно до обсягів відвантаженої продукції, а не за фактичний обсяг реалізованої продукції. Тому, менеджери зі збуту формують заявки на постачання з урахуванням премії за обсяги постачань. Тому, запропоновано здійснювати адміністративний контроль повернень продукції (рис. 4).

Також, при застосуванні заходів по зменшенню повернень ковбасних виробів необхідно по закінченню кожного місяця необхідно проводити аналіз причин виникнення ситуацій повернень, враховуючи те, що списання продукції за рахунок фінансової діяльності філіалу це також збитки підприємства.

Серед заходів по усуненню повернень необхідно приділити увагу вирішенню таких завдань:

– недбалість мерчендайзерів при занесенні інформації з точок збуту до корпоративної інформаційної системи;

– невірна маршрутизація;

– формування менеджерами зі збуту завищених обсягів замовлень на постачання до точок збуту. Це відбувається через недосконалу систему оплати праці, згідно до якої менеджери отримують матеріальну винагороду за відвантажені обсяги, а не за реальні продажі. Таким чином, це сприяє збільшенню повернень і не враховує реальний факт продажів (попиту) у торговельних точках різних каналів збуту.

Отже, необхідно проводити роботу із торгівельним персоналом, торгівельними точками збуту, щоденний аналіз залишків продукції в торгівельній мережі та на складі, наявність своєчасно викладеної інформації в інформаційній системі про залишки в точках збуту, підвищення ефективності завдання маршрутизації.

План повернень продукції встановлений підприємством на філіал, це не тільки дозволений відсоток повернень на розподільчий центр, але й допустимий відсоток повернень ковбасних виробів із торгівельних точок, в межах якого можуть забиратись ковбасні вироби із торгівельних мереж. Рекомендовано заборонити здійснювати відвантаження на розподільчий центр повернень продукції більше встановленого відсотку повернень.

У випадку перевищення кількості повернень ковбасних виробів із торгівельних мереж встановленому відсотку повернень, необхідно до 5 числа поточного місяця написати службову записку на списання надлімітів повернень із торгівельних мереж за попередній місяць за рахунок філіалу. При цьому необхідно в обов'язковому порядку зазначити конкретні причини виникнення повернень та заходи по усуненню перевищення норм повернень ковбасної продукції в майбутньому. Також, необхідно враховувати, що списання повернень ковбасних виробів за рахунок філіалу ПП «Український продукт» – це прямі збитки підприємства.

Для щоденного контролю повернень по кожній торгівельній точці, необхідно в обов'язковому порядку, в «Щоденному звіті торгівельного представника», роздрукованого із бази даних перед випуском торгівельного представника на маршрут поставити актуальну задачу із врахуванням відставань чи перевищень плану по продажам ковбасних виробів та допустимому відсотку повернень (зазначити допустиму кількість ковбасних виробів в кг). На маршруті торгівельний представник філіала, разом із фактом продажів по кожній торгівельній точці зазначає і кількість повернень ковбасних виробів в кг. Таким чином, ставиться актуальна задача, враховувати відставання або випередження плану із продажів ковбасних виробів та допустимому відсотку повернень.

В кінці дня необхідно провести аналіз виконання плану продажів та повернень ковбасних виробів, вивести відсоток виконання, перевірити залишки ковбасних виробів в торгівельних точках, та перевірити динаміку продажів і замовлень в торгівельних точках, де є повернення. Необхідно одразу при перевищенні повернень за день, розробити заходи по зниженню повернень ковбасних виробів по даній торгівельній точці (ротація асортименту, зменшення відвантажень по даній позиції ковбасних виробів в кг, перехід на інший вид упаковки або тари, активізація нових торгівельних точок та інше).

Доцільно зобов'язати торгівельного мерчендайзера при кожному відвідуванні в планшет або карточку клієнта вносити залишки ковбасних виробів актуальні в день відвідування, а також робити фото вітрини ковбасних виробів із написом назви торгівельної точки та дати створення фотографії та відправляти всі фото на сервер філіалу. По залишкам ковбасних виробів логіст щоденно перевіряє правильність формування замовлення, асортимент в торгівельних точках та повернення ковбасних виробів. За фотокартками вітрини логіст ставить задачу для наступного візиту на розширення асортименту, викладення ковбасних виробів, контролю наявності цінників та правильності зняття залишків.

Висновки і пропозиції. Удосконалено механізм управління постачаннями швидкопсувних вантажів і надано практичні рекомендації для зменшення повернень продукції з точок збуту. Методичний інструментарій механізму конкретизовано в п'ятьох завданнях і сформульовано очікувані результати оцінювання.

Удосконалення механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів базується на концепції процесного підходу в управлінні. Сам механізм акцентується в конкретизації мети, переліку суб'єктів та об'єктів управління, врахуванні організаційно-правового забезпечення, і проявляється через такі складові: завдання, методичного інструментарію, результатів оцінювання.

Механізм забезпечення економічної ефективності управління постачаннями швидкопсувних вантажів в частині методичних положень передбачає визначення тривалості операцій логістичного циклу доставки, що дозволяє зменшити тривалість операцій логістичного циклу доставки продукції з момен-

ту надходження заявки до виробника. В такий спосіб суб'єктам ланцюга постачань надано можливість визначити імовірність втрат в ланцюгах постачань і оцінити їх вплив на отримання доходу від продажу.

Мета запропонованого механізму в підвищенні загальносистемної ефективності за рахунок зменшення втрат внаслідок оптимізації тривалості операцій логістичного циклу доставки.

Подальші дослідження щодо удосконалення механізму управління постачаннями швидкопсувних вантажів слід поширити на процеси управління фінансовими взаємовідносинами з контрагентами, процесу спільного просування продукції. Представляє науковий інтерес дослідження ефекту синергії в сумісних процесах просування та підтримки продажів продукції в різних каналах збуту.

Список літератури:

1. Аналіз господарської діяльності: [навч. посіб.] / [за заг. ред. Сіменко І. В., Косової Т. Д.] – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 384 с.
2. Бурков В. Н. Механизмы функционирования организационных систем / В. Н. Бурков, В. В. Кондратьев – М.: Наука, 1981. – 384 с.
3. Власенко В. А. Організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємств та організацій споживчої кооперації України: дис. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук: 08.00.04 / Власенко Валентин Анатолійович. – Полтава, 2008. – 392 с.
4. Гетьман О. О. Економіка підприємства: [навч. посіб.] – 2-ге видання / Гетьман О. О., Шаповал В. М. – К.: «Центр учбової літератури», 2010. – 488 с.
5. Економіка підприємств: [підруч.] / Ф. В. Горбонос, Г. В. Черевно, Н. Ф. Павленчик, А. О. Павленчик. – К.: «Знання», 2010. – 463 с.
6. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства: [навчальний посібник] / Грещак М. Г., Гребешкова О. М., Коцюба О. С. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.
7. Измалков С. Б. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г.) [Електронний ресурс] / Измалков С. Б., Сонин К. И., Юдкевич М. М. // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://www.vopreco.ru/rus/redaction.files/1-08.pdf
8. Механизмы управления: учеб. пособие / под ред. Д. А. Новикова.– М.: «Ленанд», 2011. – 192 с. (Умное управление.).
9. Щетинін А. І. Політична економія: [підр.] – К.: «Центр учбової літератури», 2011. – 480 с.

Сопоцко О.Ю.
Национальный транспортный университет

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПОСТАВКАМИ СКОРОПОРТЯЩИХСЯ ГРУЗОВ

Аннотация
Усовершенствован механизм управления поставками скоропортящихся грузов, который базируется на процессном подходе. Разработан методический инструментарий механизма, определены задачи, перечень субъектов и объектов управления, организационно-правовое обеспечение, сформулированы ожидаемые результаты оценивания. Даны практические рекомендации для уменьшения количества возвратов продукции из точек сбыта.
Ключевые слова: механизм управления, поставка, скоропортящиеся грузы, цепи поставок, процессный подход.

Sopotsko O.Yu.
National Transport University

DEVELOPMENT OF MECHANISM TO MANAGE OF SUPPLY PERISHABLE CARGO

Summary
Development of mechanism to manage of supply perishable cargo, which is based on the process approach. The methodical toolkit of mechanism is elaborated tasks, the list of subjects and objects of management, organizational and legal support is defined, the expected results of the evaluation is formulated. Practical recommendations for reducing the number of product returns from the points of sale is presented.
Keywords: mechanism to manage, delivery, perishable cargo, supply chain, process approach.

УДК 006.83:64.011.22:711.13(1-22)

МЕХАНІЗМ ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Ткачук В.А.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті узагальнено наукові підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до проблеми життєзабезпечення населення; систематизовані умови життєзабезпечення сільського населення, визначені відповідні їм показники та методи вимірювання; дана оцінка сучасного стану соціально-побутового сільського населення, виявлено тенденції взаємозв'язку доходів і споживання сільського населення; запропоновано методичні положення щодо розробки стандартів соціально-побутового забезпечення сільського населення.

Ключові слова: життєзабезпечення сільського населення; соціально-побутове забезпечення; механізм запровадження; сучасні стандарти.

Вступ. Зростання економіки країни та її стабілізація в сільському господарстві в останні роки актуалізують проблему підвищення добробуту сільського населення, що передбачає на найближчу перспективу не тільки динамічний розвиток економіки аграрного виробництва, а й підвищення рівня і якості життя кожного сільського жителя, які, як відомо, різко відстають від міського. З цією метою фінансові та інтелектуальні ресурси переорієнтуються на підвищення ефективності виробництва і сільськогосподарської праці – основного джерела соціального розвитку сільської місцевості, добробуту її мешканців.

Зміна соціальної політики в бік поліпшення життєзабезпечення сільського населення, особливо його основної маси – зайнятого сільськогосподарською працею селянства, і, не просто підтягуючи їх до міського рівня, копіюючи і переносячи його недоліки в сільську місцевість, а з урахуванням умов праці та проживання на селі, вимагають їх наукового обґрунтування. Початок комплексного науково-методичного рішення воно отримало у Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року [7]. Однак при цьому основна увага приділялася виробничим питанням без належної ув'язки їх формування з доходами і потребами працівників, з особливостями сільського способу життя. Тому розробка питань життєзабезпечення населення, комплексної кількісної його оцінки й орієнтації на певні стандарти споживчих бюджетів домогосподарств, які враховують особливості проживання в сільській місцевості як одна з умов забезпечення сталого розвитку сільських територій, набуває все більшої актуальності.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Дослідженню питань життєзабезпечення населення були присвячені праці багатьох вчених з часів становлення економічної науки в епоху розвитку капіталізму. Пошуки закономірностей взаємозв'язку зростання доходів населення та споживання ними благ знайшли відображення у працях зарубіжних класиків Е. Енгеля, А. Швабе, Райта та ін. Регулювання цього взаємозв'язку розроблялися радянськими вченими В.Ф. Арнольдом, В.Ф. Майєром, С.Г. Струміліним, А.В. Чаяновим та ін. Останнім часом у науковій літературі з'являється чимало публікацій щодо осмислення цих проблем та шляхів їх розв'язання. Важливу роль для вивчення питань дослідження відіграють праці таких науковців, як О. Амосов, О. Бородіна, В. Дорофієнко, Н. Мельтюхова, О. Мордвінов, М. Корецький, О. Коротич, М. Латинін, В. Мамонова, Н. Нижник, Г. Одінцова та ін. Проблемам розвитку сільських територій, їх соціальної інфраструктури та вирішенню питань демографії присвячені праці С. Бондар, Т. Бондар, П. Гайдуцького, О. Загвойської, Н. Замятіної, В. Карпенка, С. Мельника, О. Могильного, Л. Михайлової, Н. Новикової, О. Онищенка, М. Орлатого, О. Павлова, І. Прокопи, П. Саблука, В. Чеботарьова, В. Юрчишина, О. Ціхановської, К. Якуби та ін.

Недостатня опрацьованість аспектів формування суті, показників життєзабезпечення сільського населення з урахуванням що відбуваються в економіці сільського господарства і соціальної сфери села змін зумовили вибір теми написання статті.

Ціль та задачі дослідження. Ціллю написання статті є розробка методичних положень та практичних рекомендацій щодо формування стандартів соціально-побутового забезпечення сільського населення.

Механізм запровадження сучасних стандартів у сфері соціально побутового забезпечення сільського населення.

Апробація результатів дослідження. Проблема регулювання умов життєзабезпечення населення завжди була в центрі уваги наукової спільноти. Її науковий розгляд почалося з розвитком капіталізму, як пошук шляхів боротьби з бідністю, поліпшення умов життя на основі підвищення доходів населення. З метою управління цим процесом велику увагу вчених було спрямоване на пошук взаємозв'язку збільшення доходів і споживання благ населенням. Їх результати отримали популярність у так званому законі Енгеля – закономірності зміни структури витрат сімей та окремих особистостей в залежності від зростання розмірів одержуваного ними доходу. Специфіка сільського способу життя проявляється в його невіддільності від економіки, в неподільності повсякденному житті, виробництва, побуту, особистого господарства. На формування сільського способу життя впливають природно-кліматичні умови, просторова в одному випадку зосередженість житла, тварин, в іншому випадку розосередженість поселення людей, циклічність трудового процесу, коли періоди великих фізичних напруг змінюються відносної незатребуваністю робочої сили.

З формуванням соціально-економічної сутності життєзабезпечення сільського населення наукою обґрунтовувалися і показники, що характеризують цей процес і їх нормативи, методичні підходи до їх визначення, що розрізняються за складом показників від широкого їх спектру, що характеризує виробничу, соціальну, духовну середу та екологію навколишнього середовища, до більш вузького складу показників, що характеризують матеріальне та соціальне споживання і духовний розвиток людини (рис. 1).

Регулювання відносин щодо стандартизації у сфері соціального захисту здійснюється багатьма нормативно-правовими актами. Найважливішими

© Ткачук В.А., 2015

серед них є Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про соціальні послуги»; Державний класифікатор соціальних стандартів та нормативів, Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг основних соціальних і демографічних груп населення» [6].

Державні соціальні стандарти та нормативи встановлюються з метою: визначення механізму реалізації визначених Конституцією України державних соціальних прав та гарантій; визначення пріоритетів та напрямів державної соціальної політики; визначення та обґрунтування розмірів видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення, а також утримання соціальної сфери, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, соціальних фондів.

Виходячи з принципу невід'ємності умов ефективного використання показників по доходах, споживчим витратам і способу життя і їх нормативної бази як головної ланки у формуванні умов життєзабезпечення сільського населення автором підтримується його державна соціальна стандартизація як правова регламентація норм і нормативів, що гарантують задоволення конституційних прав громадян і визначення перспективи соціального розвитку. Досліджуючи розвиток стандартизації в країні в історичному аспекті в перед реформений і після реформений час виявлено, що її відродження пов'язане з падінням рівня і якості життя українського населення, коли уряд вирішив обмежити його падіння певним рівнем у вигляді мінімальних норм та нормативів витрат на соціальне споживання населення. Дані норми споживання використовуються для визначення споживчого кошика (ПК) та прожиткового мінімуму, які на сьогоднішній день є основними стандартами життєзабезпечення сільського населення. Склад набору ПК обмежений, єдиний для міста і села і диференціюється тільки за демографічним фактором, не враховуючи відмінності життєдіяльності населення ні за місцем проживання, ні за професійною ознакою.

Недосконалість методологій формування складу споживчого кошика не відображає реальних фізіологічних, соціальних, культурних потреб працівників та їх сімей. Одним із суттєвих недоліків застосування прожиткового мінімуму в нашій країні є ігнорування необхідності витрат, зумовлених наявністю у працівника сім'ї, утриманців, розширення платності послуг. Тому, насамперед, потрібно удосконалити методологію формування та оптимізувати склад споживчого кошика з урахуванням сучасних потреб людини, визначити реальний прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум має визначатися на підставі результатів моніторингу, аналізу і прогнозу структури реального споживчого кошика, що охоплюватиме витрати громадян на вищеперераховані платні послуги, на будівництво чи оренду житла тощо. Така методологія визначення прожиткового мінімуму відповідатиме принципам його формування, встановлених міжнародними стандартами відповідно до Конвенції МОП «Про основні цілі та норми соціальної політики». Доцільно розробити і запровадити методологію розрахунку регіональних прожиткових мінімумів, які через коефіцієнти регіональних цін на встановлені набори товарів та послуг дозволили б коригувати загальнодержавний рівень прожиткового мінімуму. Виходячи з цих передумов пропонується галузевий сільський споживчий кошик (ГССК) у розрахунку на сільськогосподарського працівника з внесенням до нього уточнень по продуктам харчування, непродовольчим товарам, житлово-комунальним послугам і соціальному споживанню з урахуванням сільського способу життя. ГССК формується виходячи з специфіки споживання сільським населенням непродовольчих товарів, товарів сільськогосподарського призначення та послуг освіти, медицини, культурно-побутового та іншого обслуговування. З урахуванням специфіки аграрного праці та умов проживання в сільській місцевості в ній змінені терміни зносу одягу, взуття, предметів побутового вжитку працездатним населенням і введені нові елементи, пов'язані з веденням ОСГ – спецодягу та взуття, засобів індивідуального захисту, сільськогосподарського інвентарю, добрив. З урахуванням цих методичних змін запропонована уточнена модель галузевого сільського споживчого кошика (табл. 1).

Нормативи і норми, закладені в проектний споживчий кошик, рекомендується прийняти за соціальні стандарти і на їх основі будувати прогнозування доходів сільського населення, що формують відповідний рівень їх життєзабезпечення. Передбачається, що зазначені соціальні нормативи: мінімальна і середня заробітна плата, середньодушовий дохід працівника, зайнятого виробництвом продукції сільського господарства, їх пенсійне забезпечення повинні бути не лише на рівні середніх по всьому населенню, а й вище, ніж у міських жителів, що відповідає вимогам МОП і Римській декларації. Для цього необхідно відновлювати та підтримувати соціальну інфраструктуру як передумову підтримки і нарощування людського потенціалу сільських територій та скорочення міграційного відтоку з села. Забезпечити реалізацію положень ЗУ «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в частині дотримання обсягів мінімального фінансування розвитку села (не менше 1% ВВП України), будівництва об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості (50% капіталовкладень за цією статтею) та надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, комунальних об'єктів тощо, а також у забезпеченні відповідно до науково обґрунтованих нормативів якості медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села. Програми

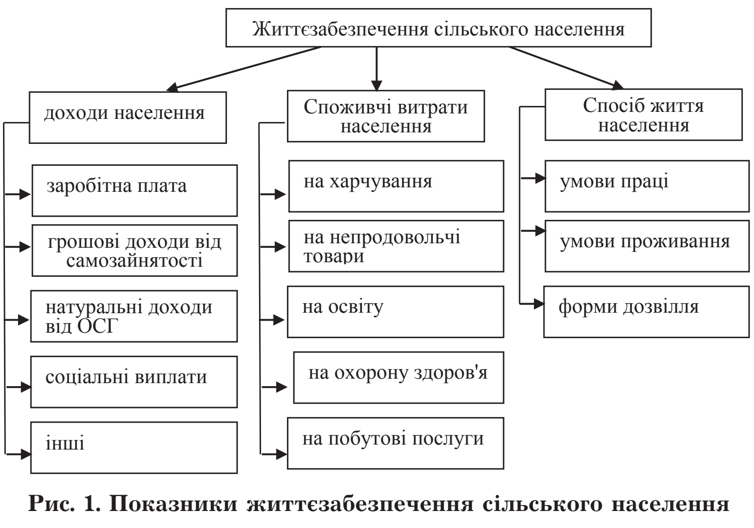

Рис. 1. Показники життєзабезпечення сільського населення

соціально-економічного розвитку сільських територій мають складатись із цільових державних (галузевих) програм розбудови економічної та соціальної інфраструктури та поселенської мережі; комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських (селищних) громад та сільських рад; регіональних комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських територій району, області; річних планів і відповідних бюджетів соціального розвитку сільських (селищних) громад, сільських рад, сільських територій району (області) [4].

Таблиця 1

Склад галузевого сільського споживчого кошика по набору товарів і послуг

За методикою 2000 р.	За проектною методикою
1. Продукти харчування	1. Продукти харчування
2. Непродовольственние товари	2. Непродовольчі товари: 2.1. побутового користування 2.2. сільськогосподарського призначення: - *сільськогосподарський інвентар;* - *спецодяг та взуття;* - *засоби індивідуального захисту;* - *добрива*
3. Набір послуг: - житлово-комунальні послуги; - послуги культури; - інші види послуг	3. Забезпеченість житлом і комунальні послуги:
	4. Соціально-побутові послуги: 4.1. *медичні;* 4.2. *освітні;* 4.3. послуги закладів культури; 4.4. *побутові;* 4.5. *послуги зв'язку;* 4.6. інші

Забезпечити реалізацію положень ЗУ «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», зокрема щодо забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села; формування системи державного регулювання демографічних процесів сільського розвитку, реалізації програм розвитку депресивних територій; вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення; сприяння збільшенню зайнятості сільського населення; збереження та розвитку малих, віддалених і таких, що занепадають, сільських поселень; сприяння підвищенню рівня доходів сільського населення, удосконалення обов'язкового пенсійного страхування сільгосппрацівників; стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування.

Розробити та запровадити довгострокову програму розвитку сільських територій, яка визначить статус сільських територій (як об'єкта регулювання), створить правові засади для економічної бази їх розвитку, забезпечить формування інституційного середовища розвитку сільських територій як важливої передумови їх збалансованого розвитку [9]. Спрямувати політику розвитку сільських територій на забезпечення працівників (перш за все, кваліфікованих) технологічними, високопродуктивними і якісними робочими місцями з гідною оплатою і прийнятними умовами праці, а також на надання підвищених соціальних гарантії фахівцям із спеціальностями, необхідними для розвитку відповідної території [1; 2; 8]. Зупинити закриття та поступово відновлювати діяльність раніше закритих, відкривати нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах, розподіливши зобов'язання щодо їх фінансування між агрохолдингами, органами місцевої влади та населенням (це підвищить привабливість сільської території, створивши нові робочі місця та знизивши утриманські і патерналістські настанови). Систематично здійснювати розбудову й розвиток інженерних мереж і споруд (водо- та газопроводів, дорожньої інфраструктури) [3].

При розподілі бюджетних видатків надавати пріоритетність фінансуванню освіти на селі (в т.ч. програм підвищення кваліфікації учителів, комп'ютеризації шкіл та забезпечення їх необхідним транспортом), покращенню медичного обслуговування у сільській місцевості, розвитку мережі сільських бібліотек, закладів культури тощо. Зважаючи на очевидну складність відновлення інфраструктури в повному обсязі, сприяти вирішенню соціальних проблем сільського населення шляхом: допомоги в самоорганізації та супроводу на місцевому рівні ініціатив щодо соціально-економічного й культурного розвитку сільських територіальних громад; сприяння створенню недержавних інформаційно-навчальних центрів, клубів за інтересами для різних груп населення, в т.ч. із залученням незайнятого населення; надання дорадчих послуг з питань зайнятості та самозайнятості, створення підприємств соціально-побутової спрямованості, навчання та профорієнтації сільської молоді [5; 10].

Висновки. Таким чином, існуючі підходи до встановлення державних соціальних стандартів в Україні потребують докорінного перегляду. Це необхідно для забезпечення економічної обґрунтованості у сфері оплати праці, а також дотримання соціальних прав, нормативів, гарантій. На основі вдосконалення мінімальних соціальних нормативів слід сформувати та законодавчо закріпити систему якісних соціальних стандартів, яка б дозволила забезпечити реалізацію гарантованих Конституцією України прав і сприяла зростанню добробуту та соціальної захищеності сільського населення. Відповідні соціальні стандарти необхідно закласти в основу розрахунку соціальних допомог, у систему тарифікації робіт на послуг, а також у програми соціального розвитку та реформування систем соціального страхування, пенсійного забезпечення, оплати праці тощо.

Список літератури:

1. Арріго Д. Глосарій із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / Д. Арріго, Д. Касале. – К.: International Labour Office, 2006. – 432 с.
2. Баранова Н. Удосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення / Н. Баранова, Н. Поляк // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 2. – С. 21–25.
3. Звонар В. Теорія та практика ефективного регулювання мінімальної заробітної плати в Україні / В. Звонар // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 21–26.
4. Мельник С. В., Ретівцев І. В. Проблеми зайнятості сільського населення України [Електронний ресурс] / Ред. Ю. В. Косинська – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. – 64 с., С. 9 – Режим доступу: http://www.lir.lg.ua/docs/ zanjatost_sela_2011.rar

5. Пищуліна О. М. Соціальне значення мінімальної заробітної плати та її роль у формуванні ціни робочої сили на ринку праці України / О. М. Пищуліна // Соціальні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 133–140.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017–14
7. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. Постанова Кабінета Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п
8. Про прожитковий мінімум: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966–14
9. Ульянченко Ю. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://194.44.242.244/e-journals/DeBu/2007-2/doc/5/05.pdf
10. Холод Н. Світовий досвід застосування мінімальної заробітної плати для регулювання доходів населення / Н. Холод // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 7. – С. 46–51.

Ткачук В.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕХАНИЗМ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ СТАНДАРТОВ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
В статье обобщены научные подходы отечественных и зарубежных исследователей к проблеме жизнеобеспечения населения; систематизированы условия жизнеобеспечения сельского населения, определены соответствующие им показатели и методы измерения; дана оценка современного состояния социально-бытового сельского населения, выявлены тенденции взаимосвязи доходов и потребления сельского населения; предложены методические положения по разработке стандартов социально-бытового обеспечения сельского населения.
Ключевые слова: жизнеобеспечение сельского населения, социально-бытовое обеспечение, механизм введения, современные стандарты.

Tkachuk V.A.
National University of Life and Environmental Sciences Ukraine

MECHANISM OF INTRODUCTION OF MODERN STANDARDS IN THE SPHERE OF SOCIAL WELFARE OF RURAL POPULATION

Summary
The article summarizes the scientific approaches of domestic and foreign researchers to the problem of livelihood of the population; systematic provided sustenance of the rural population by corresponding indicators and methods of measurement; assess the current state of welfare of rural population tendencies interconnection income and consumption of rural population; methodical provisions establishing standards of welfare of rural population.
Keywords: life support rural population, social welfare;, implementation mechanism, modern standards.

УДК 338.242.2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Угоднікова О.І.
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

У статті проведено аналіз підходів до формування та реалізації потенціалу розвитку з урахуванням специфіки будівельної галузі. З метою підвищення ефективності потенціалу будівництва, як ключового фактору, що може забезпечити вихід будівельної галузі із кризи, було розроблено пропозиції та алгоритм реалізації організаційно-економічного механізму формування та використання потенціалу розвитку будівельними підприємства. Запропонований механізм визначає стратегічний вектор розвитку суб'єкту господарської діяльності. Запропонований організаційно-економічний механізм сприятиме підвищенню ефективності роботи будівельних підприємств, допоможе забезпечити конкурентні переваги та стратегічну орієнтацію поставлених перед підприємством планів та завдань.
Ключові слова: потенціал розвитку, організаційно-економічний механізм, методи формування потенціалу, будівельні корпоративні підприємства, критерії оцінювання ефективності.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку будівельних корпоративних підприємств характеризується відсутністю систематизованих заходів та процесів, які були б спрямовані на стратегічний розвиток. Активи будівельних корпоративних підприємств здебільшого були сформовані ще за радянських часів. Їх моральний знос, відсутність інноваційних підходів у системі управління, процесах виробництва, застарілість технологій – це ключові перешкоди для забезпечення стратегічного розвитку суб'єктів господарювання. Вирішення цього питання лежить у площині формування і використання потенціалу розвитку будівельних корпоративних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Потенціал, як економічна категорія, досліджувався багатьма науковцями, зокрема: Б.А. Райзберг, Б. Плишевський, А. Тодосийчук, Ю. Личкін, А. Цигичко, С.О. Котирєва, Н.Ф. Риффа, Л.С. Сосненко, Т.В. Харчук, Ю.М. Аксьонов [1-10].

На сучасному етапі розвитку економіки потенціал підприємства необхідно визначати, як більш комплексне і системне поняття. Тому у науці з'являється така категорія, як потенціал розвитку, якому можна дати наступне визначення: це сукупність елементів економічної, інвестиційної та інтелектуальної складової використання яких забезпечується отримання економічного ефекту [11].

Ціль статті. Потенціал розвитку має складну структуру. У широкому розумінні дану категорію можна розподілити на три основні елементи: економічний, інтелектуальний та інвестиційний потенціали підприємства. Метою даної статті стане визначення методологічних підходів до формування організаційно-економічного механізму реалізації потенціалу розвитку підприємства.

Постановка задач. Для досягнення поставленої мети було сформовано наступні завдання:

Таблиця 1

Характеристика групи методів формування та оцінки потенціалу розвитку будівельних підприємств

Група	Сутність застосування	Вхідні дані для аналізу
Індикаторні методи	Оцінка конкурентоспроможності потенціалу за встановленими індикаторами (критеріями, функціями, змінними тощо) та надання рекомендацій за отриманими результатами. Індикатори поділяються на структурні елементи для більш повного та точного аналізу	Система критеріїв – характеристики, що можуть максимально повно описати фінансово-економічну ситуацію на підприємстві
Результуючі методи	Оцінка результативності використання потенціалу за показниками фінансово-економічної роботи підприємства.	Доходи чи результати економічної діяльності підприємства
Витратні методи	Вартість потенціалу розвитку підприємства визначається на основі витрат на його формування та використання.	Елементи витрат
Порівняльні методи	Аналіз вартості підприємств-аналогів чи на базі методів-аналогів, які використовуються іншими підприємствами.	Інформація про потенціал конкурентів
Група	**Переваги**	**Недоліки**
Індикаторні методи	Комплексність. Метод дозволяє оцінити не лише внутрішній потенціал, але й проаналізувати роботу конкурентів.	Трудомісткість методу. Для ефективного використання методу на завершаю чому етапі повинні бути побудовані економіко-математичні моделі.
Результуючі методи	Простота, швидкість використання	Неточність, відсутність межі між наявним потенціалом та ефективністю його використання
Витратні методи	Простота, швидкість використання	Не враховує багатьох факторів, як наприклад, зміни на ринку, конкуренцію
Порівняльні методи	Простота, швидкість використання	Неточність, невідповідність специфіці підприємства

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Угоднікова О.І., 2015

– виділити основні методи формування потенціалу, які використовуються суб'єктами господарювання;

– провести аналіз та відзначити основні переваги і недоліки існуючих методів;

– визначити специфіку застосування цих методів по відношенню до будівельних корпоративних підприємств;

– визначити ключові вимоги до формування організаційно-економічного механізму використання потенціалу розвитку для будівельних корпоративних підприємств.

Актуальність цього дослідження підтверджується не лише необхідністю пошуку нових підходів до формування потенціалу в умовах сучасного ринку, але й адаптацією цих підходів до специфіки діяльності будівельних корпоративних підприємств.

Виділення невирішеної частини проблеми. Радянський спадок, який зараз формує основу потенціалу будівельних підприємств, був сформований в умовах адміністративно-командної економіки, кооперації виробництва та відсутністю конкуренції. Потенціал формувався адміністративними методами та спрямовувався, у першу чергу, на нарощування ресурсної складової, тобто підприємства розвивалися екстенсивними методами.

Відкритий ринок вимагає від корпоративних підприємств забезпечення конкурентоздатних показників для виживання та розвитку. Пошук шляхів підвищення ефективності виробництва, зменшення витрат ресурсів за рахунок інноваційних технологій та раціональної організації господарювання – ключові вимоги, які зараз висуваються до кінцевої мети формування та реалізації економічного потенціалу підприємства.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах подолання наслідків світової економічної кризи актуальним є питання визначення стратегії управління потенціалом розвитку, особливо у будівельній галузі. Проаналізувавши статистику роботи провідних підприємств галузі, спостерігаємо стійку тенденцію до скорочення об'ємів інвестування, зниження інвестиційної привабливості, підвищення збитковості будівельних підприємств.

Ці диспропорції вказують на необхідність побудови ефективного організаційно-економічного механізму формування та використання потенціалу розвитку будівельних підприємств.

В цілому, процес формування потенціалу розвитку будівельного підприємства можна представити у вигляді наступної схеми – рис. 3.7.

Головним критерієм, що був встановлений, стала орієнтація на стратегічні цілі та завдання, що ставляться перед підприємством, а також можливості проведення корегуючи дій у разі зміни умов внутрішнього чи зовнішнього середовища. Механізм розподілений на три ключові етапи, у яких зазначено елементи вхідної та вихідної інформації, а також шляхи її обробки.

Отже, у результаті проведеного аналізу було розроблено алгоритм реалізації організаційно-економічного механізму управління потенціалом розвитку будівельного підприємства, який базується на узагальнюючому критерії потенціалу розвитку та процесах планування і моніторингу показників фінансово-господарської діяльності будівельних підприємства.

Схематично організаційно-економічний механізм формування та реалізації потенціалу розвитку будівельних підприємств можна представити у вигляді схеми – рис. 2.

Реалізацію схеми на рис. 2 доцільно представити у вигляді алгоритму організаційно-економічного механізму формування і реалізації потенціалу розвитку будівельних підприємств:

1. Визначення стратегічної мети та окреслення відповідно до мети завдань діяльності підприємства.

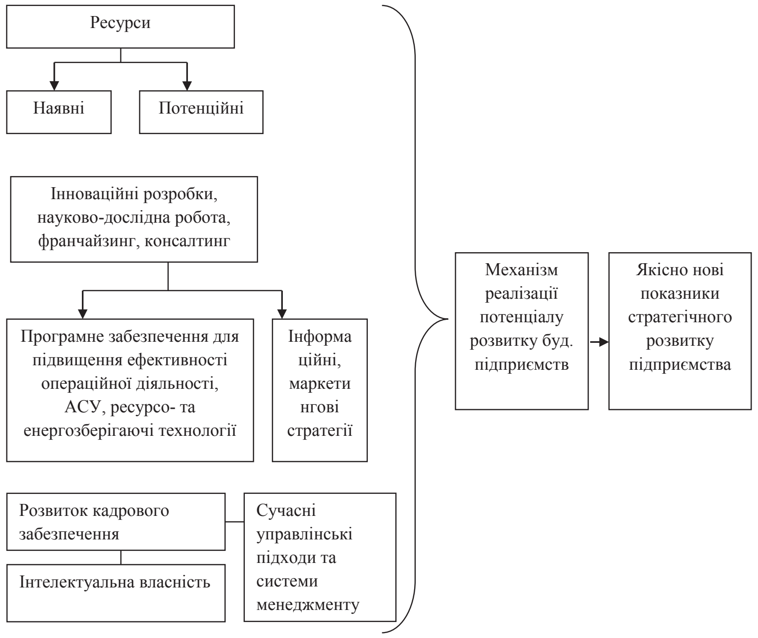

Рис. 1. Схема формування потенціалу розвитку будівельного підприємства

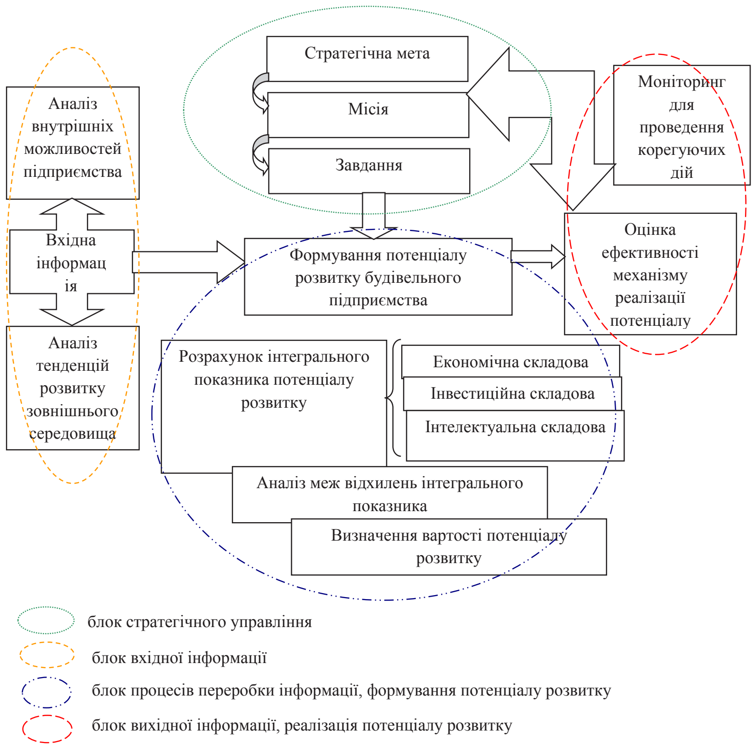

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації потенціалу розвитку будівельного підприємства

2. Проведення аналізу вхідної інформації. Аналіз фінансово-економічної діяльності підприємства та умов зовнішнього середовища, у якому підприємство здійснює свою діяльність на предмет відповідності наявних чи прихованих ресурсів стратегічним цілям і завданням.

3. Проведення розрахунку інтегрального показника потенціалу розвитку будівельного підприємства та вартості недовикорситного потенціалу підприємства за комбінованою матричною методикою, запропонованою у роботі.

4. Окреслення меж відхилення планових і фактичних показників діяльності будівельного підприємства для використання при проведенні моніторингу за запропонованою у роботі методикою контрольних карт Шухарда і стандартного квадратичного відхилення середнього інтегрального показника потенціалу розвитку.

5. Застосування підходів, представлених у схемі формування потенціалу розвитку – рис. 3.7. для планування реалізації потенціалу розвитку будівельного підприємства.

6. Реалізація потенціалу розвитку будівельного підприємства, проведення моніторингу планових показників та відхилень за діаграмами Шухарда для можливості проведення корегуючи дій.

7. Оцінка ефективності реалізації потенціалу розвитку будівельного підприємства шляхом оцінки відповідності результатів поставленим стратегічним цілям.

Висновки та перспективи. Отже, за результатами дослідження було сформовано пропозиції щодо створення організаційно-економічного механізму управління потенціалом розвитку будівельного підприємства, який базувався б на розрахунку інтегрального показника потенціалу розвитку та вартості недовикористаного потенціалу будівельним підприємством. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації потенціалу розвитку спрямований на підвищення ефективності роботи будівельних підприємств, забезпечення конкурентних переваг та стратегічну орієнтацію поставлених перед підприємством планів та завдань. Головним критерієм, що був встановлений, стала орієнтація на стратегічні цілі та завдання, що ставляться перед підприємством, а також можливості проведення корегуючи дій у разі зміни умов внутрішнього чи зовнішнього середовища. Механізм розподілений на три ключові етапи, у яких зазначено елементи вхідної та вихідної інформації, а також шляхи її обробки. Отже, запропонований організаційно-економічний механізм формування й реалізації потенціалу розвитку будівельного підприємства допоможе підвищити ефективність їх роботи, забезпечити конкурентні переваги та стратегічну орієнтацію поставлених перед підприємством планів та завдань.

Список літератури:

1. Роджерс Ф. Дж. ИБМ. Взгляд изнутри. Человек-фирма-маркетинг / Ф. Дж. Роджерс. – М.: Прогрес, 2000. – 280 с.
2. Закон України «Про державне прогнозування і розробку програм економічного і соціального розвитку України» // Голос України. – 2000, 5 травня. – № 79.
3. Райзберг Б. А. Современный экономический словар / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Е. Ю. Стародубцева. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2006, с. 462.
4. Плышевский Б. Потенциал инвестирования. // Плышевский Б. Экономист, 73, 2006 г.
5. Тодосийчук А. Научно-технический потенциал социально-трудовой сферы // Тодосийчук А. Экономист, № 12, 2007 г.
6. Лычкин Ю. Потенциал строительного комплекса. // Лычкин Ю. Экономист, № 6, 2007 г.
7. Цыгичко А. Сохранение и приумножение производственного потенциала страны // Экономист, № 7, 2002 г.
8. Котирєва С. О. Сутність та особливості управління економічним потенціалом підприємства/ Збірник науково-технічних праць / С. О. Котирєва, С. Т. Дуда, К. А. Львіська. Науковий вісник Економіка планування та управління в лісовиробничому комплексі, 2007, вип. 17.1. – Національний лісотехнічний університет України. – С. 236.
9. Риффа Н. Ф. Субъективный фактор конкурентоспособности продукции: тенденции роста / Н. Ф. Рифа; Вестен. Волгогр. архитектур-строит. акад. Сер.: Гуманитар. науки. – 2000. – Вып. 1, с. 66.
10. Сосненко Л. С. Аналлиз экономического поетнциала действующего предприятия / Сосненко Л. С. – М.: Экономическая литература, 2003. – 208 с.
11. Мамонов К. А. Потенціал розвитку будівельного підприємства: економічна сутність, логіка формування й використання / К. А. Мамонов. Науково-технічний збірник «Комунальне господарство міст». – Випуск № 94. – Харків: ХНАМГ, 2010. – 202-208 с.

Угодникова Е.И.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В статье проведен анализ подходов к формированию и реализации потенциала развития с учетом специфики строительной отрасли. С целью повышения эффективности потенциала строительства, как ключевого фактора, который может обеспечить выход строительной отрасли из кризиса, были разработаны предложения и алгоритм реализации организационно-экономического механизма формирования и использования потенциала развития строительными предприятиями. Предложенный механизм определяет стратегический вектор развития субъекта хозяйственной деятельности. Предложенный организационно-экономический механизм будет способствовать повышению эффективности работы строительных предприятий, поможет обеспечить конкурентные преимущества и стратегическую ориентацию поставленных перед предприятием планов и задач

Ключевые слова: потенциал развития, организационно-экономический механизм, методы формирования потенциала, строительные корпоративные предприятия, критерии оценки эффективности.

Uhodnikova O.I.
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF THE FORMATION AND USING OF THE DEVELOPMENT POTENTIAL BUILDING ENTERPRISES

Summary
The article analyzes the approaches to the development and implementation of the development potential specific to the construction industry. In order to improve the efficiency of building construction, as a key factor that may provide a way out of the construction industry from the crisis, proposals have been developed and the algorithm implementation of the organizational-economic mechanism of formation and use of the potential of construction companies. The proposed mechanism defines a strategic vector of development of the business entity. The proposed organizational and economic mechanism will enhance the efficiency of the construction enterprises, help to provide a competitive advantage and strategic orientation of the enterprise set plans and objectives
Keywords: potential development of organizational and economic mechanism, methods, capacity building, building the corporate enterprise performance benchmarks.

УДК 338

ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ІНВЕСТИЦІЇ»

Черненко Д.С.
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Інвестиції є найважливішим інструментом формування мікро- та макроекономічних пропорцій економічного зростання. Наявність різних підходів до трактування інвестицій в сучасній економічній літературі є свідченням широти сутнісних рис цієї складної категорії. В статті розглядаються підходи до розкриття суті поняття «інвестиції». Запропоновано власне бачення цієї дефініції як комплексного вкладення усіх видів капіталу в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою задоволення потреб та досягнення позитивних результатів діяльності суб'єктів господарювання за рахунок отримання економічного та соціального ефекту. Розглянуто суперечності в поглядах щодо трактування капіталу й інвестицій, що виникали у процесі розвитку суспільно-економічних відносин та змінювались з появою нових економічних шкіл, вчень і напрямів в економічній теорії.
Ключові слова: інвестиції, капітал, заощадження, інвестиційна діяльність, інвестиційний процес, інвестиційні проекти.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних змін в економіці інвестиції виступають найважливішим засобом забезпечення умов виходу з економічної кризи, структурних зрушень в економіці, забезпечення технічного прогресу, підвищення якісних показників господарської діяльності на мікро- і макрорівнях. В сучасній економічній літературі наявні різні теоретичні підходи до трактування цієї категорії, що викликає необхідність вивчення сутнісних її рис з метою визначення ролі і місця інвестицій в економічному розвитку країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інвестицій, інвестиційної діяльності є предметом дослідження багатьох вчених серед яких І. Бланк, Л. Борщ, М. Денисенко, Т. Майорова, А. Пересада, А. Поручник, П. Рогожин, Н. Татаренко, В. Федоренко, А. Череп, В. Шевчук, Л. Гітман та ін.

Мета статті – розглянути теоретичні підходи щодо визначення економічної сутності поняття «інвестиції» та запропонувати власне бачення цієї дефініції.

Виклад основних результатів дослідження. Економічна теорія неоднозначно трактує категорію «інвестиції», що призводить до розбіжностей думок, висловлюваних дослідниками.

Для розкриття економічної суті інвестицій необхідно заздалегідь дослідити поняття «капітал», що з'явилось з появою ринкових відносин і являє собою головний важіль управління виробництвом. Капітал є сукупністю майна, використаного для отримання додаткової вартості товару чи послуги.

Капітал та інвестиції тісно пов'язані між собою, так як інвестиції представляють собою змінну складову грошового потоку, а капітал – змінну запасів та ресурсів. Між інвестиціями і капіталом є постійний взаємозв'язок, в той же час капітал служить джерелом накопичення матеріальних, нематеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів, а інвестиції – засобом функціонування складових капіталу і збільшення їх початкового обсягу. Тобто, спільною ознакою інвестицій і капіталу є їх рух.

Залежно від характерних функцій обороту, перенесення вартості на вироблену продукцію та способу відновлення капітал ділять на основний і оборотний. К.Маркс виражав свою думку що, різниця між ними полягає в тому, що основний капітал бере участь у процесі виробництва тривалий період, не змінюючи своєї натурально-уречевленої форми і переносить свою вартість на новостворюваний продукт частинами, а оборотний капітал приймає участь у виробництві і переносить свою вартість на новостворену продукцію протягом одного виробничого циклу і в повному обсязі. Також ще виділяють фізичний, грошовий, фінансовий та людський. В свою чергу не можна забувати про додатковий, запозичений і робочий капітал [1].

Суперечності в поглядах щодо трактування капіталу й інвестицій виникали у процесі розвитку суспільно-економічних відносин та змінювались з появою нових економічних шкіл, вчень і напрямів в економічній теорії (таблиця 1).

© Черненко Д.С., 2015

Таблиця 1

Основні історичні періоди становлення економічної теорії *

Період становлення економічної теорії (представники)	Значення понять «інвестиції», «капітал»
Меркантилізм (А. Монкретьєн)	Капіталом вважаються гроші і торгівля є джерелом їх збільшення
Класична політична економія (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Тюрго)	Капітал – це накопичене людське майно,використовуючи яке людина хоче отримати націнену вартість. Інвестиції – це початкові внески, матеріального та не матеріального походження, які потрібні для придбання засобів виробництва у землеробстві, які не потребують щорічного відшкодування.
Марксистська політична економія (К. Маркс, Ф. Енгельс)	Капітал – гроші, що породжують гроші
Неокласичний напрям (А. Маршалл, М. Туган-Барановський)	Капітал – вартісний вираз ресурсів, при використанні яких ефективність набуває постійних значень
Кейнсіанський напрям (Дж. Кейнс)	Капітал – початкова вартість майна, яке бере участь у виробництві. Інвестиції – це засіб для поточного приросту вартості майна під час виробництва.
Інституційно-соціальний напрям (Т. Веблен, Г. Мінз, Дж. Гелбрейт)	Капітал – засоби, які утворені під час виробництва та беруть участь у створенні інших нових товарів та послуг. Інвестиції – це витрати на будівництво, засоби виробництва та інші форми витрат з подальшим збереженням і примноженням у майбутньому.

** Джерело: узагальнено автором*

Сучасне розуміння понять «капітал» та «інвестиції» найбільш повно сформовано французькою школою в період класичного розвитку економічної теорії. Праці науковців цього періоду сформували основу для подальшого вивчення та удосконалення інвестиційної теорії, зокрема щодо [2]:

– визначення капіталу й інвестицій як головної умови економічного розвитку суспільства;

– визнання змінності капітальних благ і залежності їх від розмірів доходу; визнання залежності руху інвестицій від розмірів прибутків і відсотка.

Найширше розуміння поняття «інвестиції» сформувалося під час переходу з неокласичного до інституціонального періоду становлення економічної теорії, на що й опирається сучасна теорія інвестицій.

У монографії «Інвестиції», підготовленій нобелевським лауреатом з економіки У. Шарпом разом з іншими американськими вченими вказується: «у найширшому розумінні термін «інвестувати» означає розлучитися з грішми сьогодні з тим, щоб отримати їх більшу суму в майбутньому» [3].

Американські економісти Л. Гітман і М. Джонк у монографії «Основи інвестування» [4] визначають інвестицію як «спосіб розміщення капіталу, який має забезпечити збереження або зростання суми капіталу».

Словник «Инвестиции» [5] британського фахівця Джеррі М. Розенберга тлумачить інвестиції як «використання коштів для отримання ще більших коштів, для отримання доходу або для досягнення приросту капіталу або для того й іншого».

Отже, в зарубіжних джерелах інвестиції безпосередньо з одержанням доходів в майбутньому від розміщення «грошей», «капіталу» чи «коштів».

З метою забезпечення повноти найважливіших сутнісних ознак при визначенні поняття «інвестиції» слід враховувати тісний зв'язок його з поняттям «капітал», у відповідності його виду і мети вкладення у виробничий процес, а ознаки, які узагальнюють та доповнюють основні характеристики інвестицій слід вважати вторинними та додатковими.

Досить часто поняття «інвестиції» ототожнюють з поняттям «капіталовкладення», тобто вкладення коштів на відтворення основних засобів.

Так Федоренко В.Г. [6] вважає, що «вкладення капіталу здійснюється з метою його подальшого збільшення», а «приріст капіталу в результаті його інвестування є компенсацією за ризик втрат від інфляції та неодержання процентів від можливих банківських вкладень капіталу».

Ковалев В.В. [7] вважає, що «джерелом інвестицій є заощадження, але не всі заощадження стають інвестиціями, а тільки ті, які прямо чи непрямо використовуються для розширення виробництва, маючи на меті отримання доходу в майбутньому».

В той же час Кейнс Дж.М. [8] стверджує, що заощадження та інвестиції повинні бути однаковими тому, що кожне з них дорівнює перевищенню доходу над споживанням.

Інвестиції – довгострокове вкладення капіталу в промисловість, сільське господарство, транспорт та інші галузі народного господарства [9].

Такої ж думки дотримується Долан Є.Дж. [10]: «інвестиції на макрорівні – це збільшення обсягу капіталу, що функціонує в економічній системі, тобто збільшення пропозиції виробничих ресурсів, що здійснюється людьми.

У проаналізованих джерелах вказується термін інвестицій (як правило, «довгострокове вкладення капіталу»), об'єкт інвестування (галузь, сфера, підприємство, діяльність) а в деяких – зосереджена увага на отриманні соціального ефекту від вкладення капіталу.

Так, Мочерний С.В. зазначає, що «інвестиції – це довготермінові вкладення капіталу в різні сфери та галузі народного господарства в середині країни та за її межами з метою привласнення прибутку» [11, с. 3].

Економічний тлумачний словник [12, с. 250] трактує інвестиції як «довгострокове вкладення капіталу в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах в об'єкти підприємницької діяльності чи фінансові інструменти з метою одержання прибутку, забезпечення зростання капіталу чи досягнення соціального ефекту (суспільного впливу)».

В Енциклопедичному словнику бізнесмена [13, с. 254] «інвестиція – довгострокове вкладення капіталу в яке-небудь підприємство з метою отримання прибутку».

Юридична енциклопедія [14, с. 675] трактує інвестиції як «всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається відповідний соціальний ефект».

Попович М. [15, с. 554] під інвестиціями розуміє «вкладення з метою створення чи розширення існуючих основних засобів, покликаних створити потік благ і послуг для подальшого споживання».

Загородній А. Г. у Фінансовому словнику [16, с. 187] вказує, що «інвестиції – грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають в об'єкти підприємницької діяльності та інших видів

діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; капітальні вкладення в розвиток виробництва чи невиробничу сферу».

В Законі України «Про інвестиційну діяльність» [17] та в Господарському кодексі України [18] капітальні вкладення трактують як «інвестиції у відтворення основних фондів і на приріст матеріально-виробничих запасів».

На нашу думку, капітальні вкладення є дещо вужчим поняттям і їх можна розглядати як форму інвестицій, а інвестиції є ширшим поняттям, що включає вкладення у відтворення основних фондів, вкладення в оборотні активи, різні фінансові активи, в окремі види нематеріальних активів.

Ковалев В.В. [7] під інвестиціями розуміє «цілеспрямований вклад на визначений термін капіталу в усіх його формах у різноманітні об'єкти (інструменти) для досягнення індивідуальних цілей інвесторів».

Інвестиції – вкладення в основний та оборотний капітал з метою отримання доходу. Інвестиції в матеріальні активи – вкладення у рухоме та нерухоме майно (землю, будівлі, обладнання та ін.). Інвестиції у фінансові активи – вкладення в цінні папери, банківські рахунки та інші фінансові інструменти [19].

Під інвестиціями Волчанська Л.В. [20, с. 103] розуміє «вкладення капіталу в об'єкти підприємницької чи іншої діяльності з метою отримання прибутку або досягнення позитивного соціального ефекту. Зазначимо, що за вітчизняним законодавством інвестиції можуть бути в грошовій або матеріальній формах, формі майнових прав та інших цінностей, які мають грошову оцінку і вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності з метою отримання прибутку і досягнення іншого ефекту».

В широкому значенні інвестиції є засобами, що вкладаються в об'єкти підприємницької і непідприємницької діяльності з метою отримання певного ефекту в майбутньому, або інакше – це накопичена раніше вартість у вигляді різних економічних активів, що залучається суб'єктами економіки в процес кругообігу засобів з метою її примноження у майбутньому в умовах невизначеності та ризику. У вузькому значенні інвестиціями можна вважати засоби, що направляються на відтворення або збільшення капіталу з метою одержання прибутку в майбутньому [20, с. 104].

Отже, економічна природа інвестицій зумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення і полягає у використанні частини накопичених вільних грошових коштів, що сприяє покращенню кількісних та якісних показників розвитку об'єктів інвестування. Наявність різних підходів до трактування дефініції «інвестиції» у сучасній економічній літературі значною мірою підтверджує широту сутнісних рис цієї складної економічної категорії.

Оскільки види інвестицій вирізняються різними ознаками, що характеризують окрему рису інвестиції, їх доцільно класифікувати з тим, щоб учасники інвестиційної діяльності могли вірно розуміти сутність інвестицій та їх конкретизувати за об'єктами і напрямами. Щодо напрямів інвестицій, то більшість авторів передбачає мікроекономічний підхід їх визначення.

Залежно від рівня використання інвестиційних ресурсів в економіці виділяють кілька підходів до визначення «інвестиції» [20, с. 104]:

1. Макроекономічний – інвестиції є частиною сукупних витрат на рівні економіки, що визначає структуру, темпи зростання та конкурентоспроможність економіки на світовому ринку.

2. Мікроекономічний – інвестиції розглядаються як процес створення засобів виробництва і людського капіталу з метою отримання прибутку від виробництва.

3. Фінансовий – суть інвестицій визначається в обміні вартостями між сьогоднішніми поточними витратами та майбутніми вигодами при придбанні фінансових або реальних активів.

Отже, враховуючи складність досліджуваної економічної категорії слід дотримуватись позиції визначення інвестицій як комплексного вкладення усіх видів капіталу в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою задоволення потреб та досягнення позитивних результатів діяльності його суб'єктів господарювання за умови отримання економічного та соціального ефекту.

Список літератури:

1. Мертенс А. В. Инвестиции: Курс лекций по современной финансовой теории / Мертенс А. В. – К.: Киевское инвестиционное агентство, 1997. – 416 с.
2. Татаренко Н. О. Теорії інвестицій: Навч. посібник / Н. О. Татаренко, А. М. Поручник. – К.: КНЕУ, 2000. – 160 с..
3. Шарп У. Инвестиции: пер. с англ. / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М.: Инфра-М, 2003. – 1028 с.
4. Гитман Л. Основы инвестирования: пер. с англ. / Л. Гітман, М. Джонк. – М.: Дело, 1999. – 1008 с.
5. Розенберг Дж. М. Инвестиции: Терминологический словарь / Дж. М. Розенберг. – М.:Инфра. – 1997. – 400 с.
6. Федоренко В. Г. Інвестиційний менеджмент: Навч. посіб / В. Г. Федоренко – К.: МАУП, 1999. – 191 с.
7. Ковалев В. В. Методы оценки инвестиционных проектов. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 144 с.
8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Антология экономической классики. – М., 1993. – 362 с.
9. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия / Гл. ред. А. М. Румянцев. – М., 1972. – 745 с.
10. Долан Э. Дж. Рынок: макроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Линей. – СПб., 1992. – 369 с.
11. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 2 / Редкол.: С. В. Мочерний (відпр. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
12. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль: Астон, 2003. – 672 с.
13. Енциклопедичний словник бізнесмена. Менеджмент. Маркетинг. Информатика / Под общей ред. М. И. Молдованова. – К.; «Техніка». – 1993. – 856 с.
14. Юридична енциклопедія [Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – 744 с.
15. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол.ред. ради чл. кор. НАНУ М. Попович. – Київ, «Ірина», 1999. – УІІ. – 1551 с.
16. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Завгородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 4-те вид., випр. та доп. – К: Т–во «Знання, КОО; Л.: Вид-во Львів банк. ін-ту НБУ. – 566 с.
17. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ (зі змінами і доповненнями).
18. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами і доповненнями). – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
19. Финансово-экономический словарь / Под ред. М. Г. Назарова. – М.: Финстатинформ, 1995. – 224 с.
20. Волчанська Л. В. Економічна сутність інвестицій та інвестиційної привабливості аграрних підприємств / Л. В. Волчанська // Інвестиції: та досвід.– 2014. – № 23, грудень. – С. 102–107.

Черненко Д.С.
Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»

ПОДХОДЫ К ТРАКТОВКЕ ПОНЯТИЯ «ИНВЕСТИЦИИ»

Аннотация
Инвестиции являются важнейшим инструментом формирования микро- и макроэкономических пропорций экономического роста. Наличие различных подходов к трактовке инвестиций в современной экономической литературе является свидетельством широты сущностных черт этой сложной категории. В статье рассматриваются подходы к раскрытию сущности понятия «инвестиции». Предложено собственное видение этой дефиниции как комплексного вложения всех видов капитала в объекты предпринимательской и других видов деятельности в целях удовлетворения потребностей и достижения положительных результатов деятельности субъектов хозяйствования за счет получения экономического и социального эффекта. Рассмотрены противоречия во взглядах относительно трактовки капитала и инвестиций, возникавших в процессе развития общественно-экономических отношений и менялись с появлением новых экономических школ, учений и направлений в экономической теории.
Ключевые слова: инвестиции, капитал, сбережение, инвестиционная деятельность, инвестиционный процесс, инвестиционные проекты.

Chernenko D.S.
National Scientific Center «Institute of Agrarian Economy»

APPROACHES TO INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF «INVESTMENT»

Summary
Investment is an important tool for micro- and macroeconomic proportions growth. Due to the different approaches to the treatment of investments in modern economic literature is evidence latitude essential features of this complex category. In the article the approaches to disclosure the term «investment». An own vision of this definition as a complex of all types of capital investment in business and other activities to meet the needs and achieve positive performance of businesses by gaining economic and social impact. Considers contradictions in the views regarding the interpretation and capital investment that occurred in the process of socio-economic relations and changing with the emergence of new economic schools, doctrines and trends in economic theory.
Keywords: investments, capital, economy, investment activity, investment process, investment projects and achievements of positive results of activity of subjects of menage, are due to the receipt of economic and social effect.

UDC 331.101

MODERN FEATURES OF BUSINESS MANAGEMENT SERVICE ENTERPRISES

Shaposhnykov K.S.
Kherson State University

The article describes the features of the modern enterprise management services. The author proves the importance of the development of this sector to the national Economy, global economy, development of human resources. The modern trends in management of the enterprises in this sphere were determined. Model Management service industries discussed in this article. The basic problem of the management of such enterprises and the ways of solving them were described.
Keywords: business, national economy, management, service industries, services.

Background and its connection with important scientific and practical tasks. One could argue that service is ultimately based on knowledge, and knowledge on the interaction between human and information resources. A significant phenomenon is, information resources exhibit a propensity to connect with each other especially when they are digitized. Evidence is manifested in the evolution of enterprise databases, peer-to-peer applications on the Internet, and the Web world itself. One would be tempted to liken the connection to the formation of galaxies, stars, and planets from the basic elements of the universe. The «gravitational pull» in the case of digital integration seems to be the utility of connection, or, the economy of scale of digital resources. Therefore, service seems to be poised to not only reap the benefits of Information Technology as manufacturing does, but also to enjoy more economy of scale than manufacturing can, since the latter is constrained by physical materials when it comes to connection.

However, the service sector of the economy has long lagged behind manufacturing in productivity gains from computerization. This presents an unfortunate problem since our economy is in creasingly based on services. The root cause is commonly attributed, ironically, to the lack of economy of scale for service (co-)production. Its justification seems to rest on the difficulty of standardization of knowledge workers and out her production factors for services; as compared to what manufacturing has achieved since Industrial Revolution – e.g., standard parts, bills-of-materials, and machining processes.

However, standardization does not have to be the only mode that allows for large scale production. For

© Shaposhnykov K.S., 2015

instance, we submit that connection gives scale and sharing yields economy. Therefore, services could possibly enjoy economy of scale by, e.g., exploring new modes of production.

Analysis of recent research study of the problem and determine the issues not resolved. In a general sense, many researchers (H. Assael [1], P. Doyle [2], B. Karlof [3], T. Levitt [4], V. Markova [5], J. Ordonez [6], J. Urbany [7]) believe that when service and manufacturing both rely on information technology for their production, then what happened to one due to IT should have a way to happen to the other. To explore this conviction, a common approach in the field is to identify the IT-enabled generic results of manufacturing enterprise engineering and apply them to service enterprises. Modifications and new results would then be figured out to accommodate the differences between n these two genres. In addition, new thinking is possible and, perhaps, desirable.

In our view, these approaches while not conflicting, but not the result of a universal economic knowledge. **Purpose is to** substantiating features modern enterprise management of services.

Presentation of the main research, scientific substantiation of the author of the results. The market for services is in unity with the commodity market as one of its varieties, subject to the general laws of market economy [1-7]. In this market of services has a number of features, among which are such as high dynamism, territorial segmentation and local character, the high rate of turnover of capital due to the short production cycle, the predominance of the production of services for small and medium enterprises, especially the process of providing services related to personal contact producers and consumers, individuality and originality of services and technologies in many industries, the uncertainty of the result, in many cases the provision of services. In services, unlike in many other spheres of human activity are closely intertwined function of creating and implementing services, bound up in a single manufacturing process. In comparison, for example with industry, the service sector, as a rule, no outside mediators to implement its product. Services are brought to the consumers mostly individually.

The process associated with the service can be divided into two interrelated parts: a human service organization and organizing material production services [2]. Because the collar is designed to serve a specific person with his individual needs, the original and a prerequisite for the production of the material is in direct contact with the customer. In this regard, there is a need to study the demand for their advertising, collecting orders, according to your wishes. It is also necessary to agree with him during their performance, forms of service. It is important to create thus a maximum of convenience, comfort, proper ethics and culture, to take into account many other aspects of customer service organization. Because the collar is designed to serve a specific person with his individual needs, the original and a prerequisite for the production of the material is in direct contact with the customer. In this regard, there is a need to study the demand for their advertising, collecting orders, according to your wishes. It is also necessary to agree with him during their performance, forms of service. It is important to create thus a maximum of convenience, comfort, proper ethics and culture, to take into account many other aspects of customer service organization.

The success of management in the service sector depends on many factors related to the psychology of customers, natural and climatic conditions of the region, people's living standards, national characteristics and traditions of the population, changes in the structure of demand, enterprise network services, transport communications. Service – the most visible side of service activities, which are often judged by the state of the service at all.

The ultimate task management of the enterprises in the service sector is to increase the total result of the activities of the employees of the contact zone and the production in the form of provision of services, satisfying the needs of the customer. Quality management depends largely on the efficiency of interaction processes of proper maintenance and material production services ensuring smooth functioning of the whole system [3].

System services, according to B. Karlof, similar to the system of production and distribution of industrial companies, although it is often presented in a very different form System services, according to B. Karlof, similar to the system of production and distribution of industrial companies, although it is often presented in a very different form [3]. A service management system, according to H. Assael, similar to the control systems Goods [1].

However, there are a number of specific features of services that distinguish it from the sphere of material production: the unique features known to have services themselves (intangibility, heterogeneity is inseparable from the consumption of services).

Services are often opposed to production, although, according to P. Doyle [2], «friendly goods and services – more scientific abstraction. Most trade offers are various combinations of tangible and intangible elements». As Professor T. Levitt [4]: «service industries, as such, does not exist. Just in some sectors the share of services is higher than in others. Services provide everything». For example, most manufacturers offer customers along with the goods delivery services, repair and maintenance, insurance, consulting and training. Airline along with the carriage of passengers offering them lunch, drinks, magazines and newspapers. This opinion is shared by B. Karlof, which states [3]: «The concept of a company operating in the field of non-material production, should be used with some caution, since the production of many industrial products is accompanied by a currently providing a large range of services» Services are often opposed to production, although, according to P. Doyle [2], «friendly goods and services – more scientific abstraction. Most trade offers are various combinations of tangible and intangible elements». As Professor T. Levitt [4]: «service industries, as such, does not exist. Just in some sectors the share of services is higher than in others. Services provide everything». For example, most manufacturers offer customers along with the goods delivery services, repair and maintenance, insurance, consulting and training. Airline along with the carriage of passengers offering them lunch, drinks, magazines and newspapers. This opinion is shared by B. Karlof, which states: «The concept of a company operating in the field of non-material production, should be used with some caution, since the production of many industrial products is accompanied by a currently providing a large range of services» [3]. To resolve this apparent contradiction, refer to the classification of services offered by H. Assael, according to which all services are divided into services relating to goods, services based on the use of equipment and services based on human labor [1]:

1) characteristics of services are increasing and most pronounced with the transition from the first to the third group of services;

2) varied not only services, but also organizations that can they provide: public institutions (education, health, transport, information and other services), commercial organizations (banks, insurance companies, advertising agencies, etc.) as well as non-profit organizations (charitable giving, entertaining, educational and other services) varied not only services, but also organizations that can they provide: public institutions (education, health, transport, information and other services), commercial organizations (banks, insurance companies, advertising agencies, etc.) as well as non-profit organizations (charitable giving, entertaining, educational and other services);

3) services are not only the specialized industry and service sector companies, but also production plants (product delivery, repair and maintenance, insurance, consulting, and training and so forth.). As pointed out by P. Doyle [2], «many manufacturing firms are actually servicing companies. About half of the production costs related to the acquisition of services (eg, advertising, transportation, financial services). More and more employees of industrial firms engaged in designing, marketing, finance, after-sales service, rather than the production of goods»;

4) oriented services as individual consumers (for example, medical facilities, catering, public services), and to meet the needs of companies and other organizations (such as the provision of business services: engineering, accounting, auditing, legal, etc.);

5) There is a direct correlation between rising incomes and increased demand for various services, for example, allows to get rid of the routine duties (house cleaning, cooking, etc.) associated with leisure activities (arts, sports, recreation, etc.). There is a direct correlation between rising incomes and increased demand for various services, for example, allows to get rid of the routine duties (house cleaning, cooking, etc.) associated with leisure activities (arts, sports, recreation, etc.).

These features have an impact on the formation of a control system in service. These features have an impact on the formation of a control system in service. Model Management services offered by B. Karlof [3], considered by us below.

Model Management Service starts with a niche market (market segment) and then moving clockwise, leads to the concepts of «service concept,» «service delivery system» and «image». The image is seen here as a tool of information that management can use to influence the staff, customers and suppliers of resources, the perception that the company and its prospects affect the position of firms in the market and cost-effectiveness. Culture and philosophy of the company are of paramount importance, with their help management monitors, maintains and develops the social process is carried out in the form of supply of services that benefit customers. Along with the organization of the delivery system and the elaboration of a realistic concept of services, culture and philosophy of the company are the most important factors in long-term effectiveness. It was part of the culture and philosophy of the company formed by the values and morale, underlying its viability and success.

When developing the system of services and, consequently, the management system must take into account a number of factors [3]:

– The location of the enterprise to provide services is mainly determined by the location of customers, and not by any other factors;

– The needs and desires of consumers usually go ahead for reasons of efficiency;

– Scheduling of work depends largely on consumers;

– The definition and measurement of quality of services is difficult;

– Workers must possess good communication skills with customers;

– Production capacity is usually calculated on the «peak» demand from consumers, rather than on an average level of demand;

– The efficiency of employees is difficult to measure, since the poor performance may be due to lack of demand from consumers rather than the poor performance of the employee;

– Large enterprises in the services sector are atypical (with the exception of airlines, banks);

– Marketing and production in the services sector is sometimes difficult to separate.

These differences make the management of services operations in the service sector, according to V.D. Markova, more difficult than in the industry, from the viewpoint of efficiency, and determine the specificity of a given sphere [5].

The main reason for the management features of the service sector is the nature of the services themselves. The process of provision of services is different from the production and sale of goods in many characteristics, which determine the presence of features of managerial activities in service organizations. Thus, the intangibility of services makes it difficult to demonstrate to consumers the intended result and the quality of services before their maintenance requires special attention managers not only to the process of customer service, but also to other factors that indirectly indicate the quality of services and have a much lower value in production fields: location and interior space, comfort and design of the equipment, the appearance and behavior of employees, the operating mode of the organization. Thus, the intangibility of services makes it difficult to demonstrate to consumers the intended result and the quality of services before their maintenance requires special attention managers not only to the process of customer service, but also to other factors that indirectly indicate the quality of services and have a much lower value in production fields: location and interior space, comfort and design of the equipment, the appearance and behavior of employees, the operating mode of the organization.

Heterogeneity service causes their standardization is difficult and sometimes impossible. Therefore, the traditional methods for the production of goods planning, motivation and control of employees, based on the use of standards and regulations are not always acceptable in servicing customers. A particularly complex and requires special approaches becomes control of the quality of services, since it depends not only on the material and labor factors in the organization, but also by a specific customer.

One of the main problems of management in the service sector creates inability to save services, which does not allow to quickly and easily respond to changing demand through the creation of reserves [6; 7]. This problem is less noticeable for services with relatively stable demand: cleaning, repair of audio, etc. However, services are characterized by the presence of peak demand during the day, week or season – transport, treatment, spa facilities, etc. Inability to save services leads to a sharp decline in the effectiveness of activity due to downtime of personnel and equipment during periods of falling demand and lost income during periods of peak that makes managers in making management decisions to seek ways to reduce the impact of this problem, use the methods of statistical surveys to help define the scope and the structure of demand for services. the differentiated client.

Since services can not be separated from their consumption, the managers of the organization are put specific problems related to the participation of consumers in the provision of services – training staff attentive, responsive to consumers; create favorable conditions not only for directly serve customers, but also for others, such as Sway waiting queue; building an effective control system, which allows to separate the results associated with the work of employees of the factors resulting from the features of the client. Many services are provided in the immediate presence of the consumer, so the chosen mode of operation of the organization should be useful for most customers. The degree of involvement of the client service process varies in different services from high (in health care, education) to low (in telecommunications). With this, in particular, the specificity associated management practices in the provision of various services.

Conclusions and prospects for further research. Thus, the main characteristics of services, management problems and their solutions can be summarized as follows:

1. Intangible. The main problems: the lack of goods; service is an act or experience; difficulties in providing reference materials: the provision of services associated with the risk for the customer; service can not be demonstrated: difficult differentiation proposals; the absence of the patent system: a free market entry for competitors. Response: promotion of the services of satisfied customers, recommended their friends and acquaintances, the definition of opinion leaders and encourage them to use the company's services; tangible development guidelines, indicating a high level of service: the appearance of the premises, equipment, personnel, advertising the brand.

2. The inseparability of services and their consumption. The main problem: consumers are involved in the provision of services; involvement in the process of service user groups, the issue of control; Companies providing services, it is the staff; a distinctive feature of the service provider; difficulties with the expansion of service companies: the need to create networks. Response: training staff to communicate effectively with clients; availability of spaces that enable the simultaneous large groups of consumers; fast service; creating a network of offices.

3. Heterogeneity. Main problems: standardization of services is difficult, because their characteristics are largely determined by users; the problem of quality control services. Response: investing in the selection of staff, their motivation and training; Optimization of service; personalization.

4. Inability to save. Main problems: no inventory; low work efficiency; difficulties in establishing prices for services. Response: differential pricing; expectations of acceptable conditions; an increase in demand outside the peak periods; the use of pre-orders; switching to part-time work; redistribution of work; assistance from the customer; separation of services.

Features of management related to the main characteristics of the services, identify those key issues that confront the leaders of service companies. Of the variety of the problems listed above, the most important are those associated with the human factor plays a crucial role in the service industries, namely: quality management; achieving high performance; personnel Management.

References:

1. Assael H. Marketing: Principles & Strategy / H. Assael. – Philadelphia, 1993.
2. Doyle P. Value Based Marketing / P. Doyle // Chichester: Wiley, 2000.
3. Карлофф Б. Деловая стратегия: Пер. с англ. /Науч. ред. и автор послесл. В. А. Приписное. – М.: Экономика, 1991. – С. 148. Карлофф Б. Деловая стратегия: Пер. с англ. / Науч. ред. и автор послесл. В.А. Приписное. – М.: Экономика, 1991. – 148 с.
4. Levitt T. Industrial Purchasing Behavior / T. Levitt // Division of research. – I, 1965. – Pp. 1-22.
5. Маркова В. Д. Маркетинг в сфере инноваций: классификация задач и инструментов / В. Д. Маркова // Модернизация и инновации. – № 4, 2013. – С. 68-77.
6. Ordonez J. Managers and Managing / J. Ordonez // Wall Street Journal. – February 27, 2001. – 27 p.
7. Urbany J. Justifying Profitable Pricing / J. Urbany // Working Paper Series; Marketing Science Institute. – Report 00–17, 2000, pp. 17-18.

Шапошников К.С.
Херсонський державний університет

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ СФЕРИ ПОСЛУГ

Анотація
У статті описані сучасні особливості управління підприємствами сфери послуг. Автор доводить важливість розвитку цієї сфери для національної економіки, глобальної економіки, розвитку людських ресурсів. Окреслені сучасні тенденції менеджменту підприємств цієї сфери. Розглянуто модель управління підприємствами сфери послуг. Виокремлені основні проблеми управління такими підприємствами та визначені шляхи їх вирішення.
Ключові слова: бізнес, національна економіка, підприємства сфери послуг, сфера послуг, управління.

Шапошников К.С.
Херсонский государственный университет

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ СФЕРЫ УСЛУГ

Аннотация
В статье описаны современные особенности управления предприятиями сферы услуг. Автор доказывает важность развития этой сферы для национальной экономики, глобальной экономики, развития человеческих ресурсов. Указанные современные тенденции менеджмента предприятий этой сферы. Рассмотрена модель управления предприятиями сферы услуг. Выделены основные проблемы управления такими предприятиями и определены пути их решения.
Ключевые слова: бизнес, национальная экономика, предприятия сферы услуг, сфера услуг, управление.

УДК 339.138:005.33

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЙ БРЕНДА ТА БРЕНДІНГА В РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Юрчак Е.В.
Київський національний торговельно-економічний університет

Узагальнені сучасні концептуальні підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до визначення сутності феномена «бренд» та методології управління їм («брендинга») з врахуванням специфіки галузі ресторанного господарства: а) бренд з позиції виробника товару/послуги – як обіцянка унікальної функціональності та корисності товару/послуги, раціональної (кількісної) і емоційної (якісної); б) бренд з позиції споживача – як комплекс вражень, які залишаються у покупця після придбання і використання товару, та є основою для наступної прихильності та лояльності споживача до брендованого товару/послуги; в) бренд як результат професійного нейролінгвістичного програмування свідомості споживача – поява нав'язаних рефлексів прихильності та заглибленості в брендовані товари/послуги, внутрішньої переконаності в суспільно-схвальному змісті життєвого існування в суспільстві споживання.
Ключові слова: бренд, брендінг, бренд-менеджмент, ідентичність бренда, імідж бренда, марочний капітал бренда, модель бренда, сила бренда, ідентифікатори бренда, асоціації бренда, проникнення бренда, лояльність до бренда, атрибути бренда, цінності бренда, позиціювання бренда, сприйняття бренда.

Постановка проблеми. Бренди в сучасній економіці – це глобальні комунікатори, що пов'язують продавців, товари та покупців, це емоційні індивідуальні образи товару (послуги) або компанії, які відображають їх унікальні риси й характеристики [12, с. 5]. Сьогодні маркетологи під терміном «бренд» розуміють сукупність як матеріальних, так і нематеріальних категорій, що формують у споживача позитивний імідж товару (послуги) або компанії й непереборне бажання придбати товар з конкретним маркуванням, зробивши такий вибір з різноманіття пропозицій, не зважаючи на підвищену ціну брендованого товару.

Концепції бренда та брендинга представлені на вітчизняному методологічному полі лише в вузькоспеціалізованих напрямках і в значній мірі лише в перекладній літературі як отрефлексований досвід закордонних практиків і дослідників. Відірваність закордонної літератури від української специфіки економіки перехідного періоду й соціальної ментальності, дуалістичність системних підходів до розкриття сутності бренда та брендингових комунікацій роблять можливість прикладного застосування накопичених знань малоефективною та вимагають подальших досліджень методологій ефективності впровадження бренда і брендинга на українських національних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діалектика розвитку бренда як досить складного феномена маркетингу, доповненого маркетинговими інструментами керування, а також структурою й архітектурою портфеля брендів, описана в працях таких закордонних авторів, як: Д. Аакер, Р. Блатберг, Н. Борден, Т. Гед, Ж. Капферер, К. Келлер, П. Симкин, Т. Хейдинг, Д. Шульц і інших. Дослідженням в області практичного маркетингу й брендинга присвячена значна кількість робіт, у тому числі таких закордонних авторів, як: Л. Райс, Э. Райс, М. Хейг, Р. Клифтон, Д. Симмонз, М. Портер, Г. Армстронг, П. Дойль та інших.

На теренах СНД після переходу у 1991 році до ринкової економіки та по-яві конкуренції на споживчих ринках товарів і послуг склалися декілька маркетингових груп системних дослідників бренду, брендингу та бренд-менеджменту в Росії (С.А. Старов, В.Н. Домнин, М.О. Макашев, В. Перція, Ф.І. Шарков, І.В. Грошев, А.А. Краснослободцев, Карпова С.В., Н.Н. Олександров, А.В. Бадьин, В.В. Тамберг, А.М. Годин, И.Я. Рожков, В.Г. Кисмерешкин, Г.Л. Тульчинский) та в Україні (О.В. Зозульов (КПІ), О.Л. Шевченко, А.А. Длигач (КНЕУ), Є.В. Ромат (КНТЕУ), Кендюхов О.В. (ДонУЕП)).

Російськими дослідниками Д.В. Соловйовою та С.В. Афанасьєвою (2012) виділені три еволюційні етапи формування терміну «бренд» й відповідні їм підходи в брендингу закордонних дослідників [3, с. 52]:

1) з початку 30-х рр. – до кінця 60-х рр. XX в. – класичний підхід (Котлер, 1991; Котлер, Келлер, 2010; Nilson, 2002; Ogilvy, Parker, 2012).

Сутність підходу – Бренд розглядається як продукт + невловима нематеріальна надбудова (почуття споживачів стосовно товару).

2) з кінця 60-х рр. – до кінця 90-х рр. XX в. – багатоаспектний підхід (Chernatony, McDonald, Wallace, 2010; Riley, 2010;).

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Юрчак Е.В., 2015

Сутність бренда в підході розглядається багатоаспектною – виділяється погляд споживача й виробника, визначаються ціннісний, фінансовий, маркетинговий, комунікаційний і інший аспекти бренда.

3) з кінця 90-х рр. XX в. – по теперішній час – цілісний підхід (Аакер, 2011; Ламбен, Чумпитас, Шулинг, 2010; Randall, 2000; Davis, Dunn, Aaker, 2002; VanAuken, 2003; Kapferer, 2008; Keller, 2008; Temporal, 2010).

Сутність підходу – бренд розглядається як цілісний об'єкт сприйняття, як складний комплекс економічних і психологічних (символічних) взаємин між виробниками (продавцями) і споживачами товарів і послуг. Виділяється структура бренда (модель бренда, структурні верстви бренда). Бренд піддають процедурі оцінки, виміру, аналізу. Бренд починають розглядати як актив підприємства, як стратегічний об'єкт керування. Популяризуються теорії ідентичності бренда, капіталу бренда, «міфологізації» бренда.

В табл. 1 наведені результати узагальнення (з додаванням результатів дослідників України) авторами статті матеріалів, опублікованих російським дослідником Грисько А.С. (2014) щодо розподілу концепцій розуміння сутності бренда між різними групами дослідників – маркетологів [4, с. 14].

Аналіз опублікованих визначень «бренду» закордонними та вітчизняними дослідниками, показує наступні 7 основних термінологічних визначень, опублікованих в 2001-2013 рр.:

1. Бренд це – товар + нематеріальний додаток до товару;

2. Бренд це – ідентифікатор відмінності товару, що формується виробником;

3. Бренд це – нематеріальний додаток до товару, що формується виробником;

4. Бренд це – товар + нематеріальний додаток до товару, який спільно формується виробником та споживачем;

5. Бренд це – нематеріальний додаток до товару, що спільно формується виробником та споживачем;

6. Бренд це – нематеріальне «відображення» товару, що формується споживачами;

7. Бренд це – результат нейромаркетингових методів формування виробником в мозку людини стійкого «відображення» брендованого товару/послуги.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За висновками авторів дійсної статті, основні відмінності у вищенаведених визначеннях «бренду» полягають у дуалізмі трактування відношення «товар» – «бренд» та джерела формування «бренда» (власник товару чи споживач):

– чи існує «бренд» як окрема від властивостей конкретного товару нематеріальна оболонка, виникаюча як символ довіри, прихильності та самореалізації певної соціальної категорії споживачів до товарів чи послуг певної фірми-виробника («територія групового бренда виробника»);

– чи є «бренд» невід'ємною оболонкою товару, тобто товар за допомогою виробничих та маркетингових технологій виробника (власника бренда) перероджується в бренд (бренд, що створюється виробником);

– чи є «бренд» – соціально-ментальним «відображенням» уявлення споживача про товар, якій певним чином спотворює реальні матеріальні та ціннісні характеристики товару, створюючи додатковий економічний «виграш» чи «програш» виробника (власника) бренда (бренд, що створюється споживачами).

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування узагальненої концепції побудови бренда та управління їм (брендинга) в галузі ресторанного господарства, яке має комбінацію бренда і брендинга ресторанних товарів (страви та напої) та бренда і брендинга ресторанних послуг (побудова ресторанного інтер'єру і атмосфери вживання ресторанних товарів та здійснення ресторанного обслуговування споживачів).

Виклад основного матеріалу. Творець теорії брендинга, найбільший фахівець в області реклами й маркетингу Д. Огілві (2001 р.) називає брендом невідчутну суму властивостей продукту: його імені, упаковки, ціни, історії, репутації і способу рекламування [20, с. 124].

Основні термінологічні проблеми «невідчутної суми» повстають як результат невизначеної сутності і дуалістичної форми бренду, що трактується як комплекс нематеріальних властивостей товару/послуги в наступних аспектах Старов С.А. (2010 р.) [23, с. 65], Р. Дули (2013 р.) [21, с. 67]:

а) бренд з позиції виробника товару / послуги – як обіцянка унікальної функціональності та корисності товару/послуги, раціональна (кількісна) і емоційна (якісна);

б) бренд з позиції споживача – як комплекс вражень, які залишаються у покупця після придбання

Таблиця 1

Систематизація концепцій розуміння сутності бренда

Концепція сутності бренда	Прихильники концепції	Опис концепції сутності бренда
Розуміння бренда з позицій споживача	Т. Гед [6], П. Фелдвик [28], В. Домнин [9], С. Старов [23]	Розуміння сутності бренда, як образа, сформованого відношенням до бренда з позиції споживача
Розуміння бренда з позиції компанії – виробника або власника бренда	Американська асоціація маркетингу, Ф. Котлер [15], Ф. Шарков [29], С. Старов [23]	Розуміння сутності бренда, як образа сформованого активними діями з позиції виробника
Інтерактивна концепція розуміння бренда з позиції, як споживача, так і виробника	Д. Аакер [1], Л. Чернатоні [35], Ж-Н. Капферер [11], С. Старов [23]	Розуміння сутності бренда, як образа, сформованого як відношенням до бренда з позиції споживача, так і сформованого активними діями з позиції виробника
Концепція інтегруючої позиції	Т. Гед [6], Ф.Дж. Лепла [17], Д. Аакер [1], П. Темпорал [26], Ж.-Н. Капферер [11], Ф. Шарков [29], Г.Л. Тульчинский [27], В. Тамберг [25]	Бренд як сполучна ланка, що інтегрує всі аспекти діяльності фірми
Концепція еволюційного розвитку сутності бренда в часовій перспективі життєвого циклу	Б. Шмитт [31], С. Старов [23], А.А. Александров [2], О.В. Зозульов [10], И.В. Грошев, А.А. Краснослободцев [5]	Бренд у розвитку – від ідентифікаційної системи, створеної виробником, до бренда як образа, створеного зусиллями фірми у свідомості споживачів

Джерело: Розробка авторів за матеріалами [4]

і використання товару та є основою для наступної прихильності та лояльності споживача до брендованого товару/послуги;

в) бренд як результат професійного нейролінгвістичного програмування свідомості споживача – поява нав'язаних рефлексів прихильності та заглибленості в брендовані товари/послуги, внутрішньої переконаності в суспільно-схвальному змісті життєвого існування в суспільстві споживання.

Так, консультант з нейромаркетингу та «сенсорного брендингу» Мартін Ліндстром одним з перших заявив, що «бренди роблять все можливе, щоб роздобути найбільш інтимну інформацію про нас для того, щоб «атакувати» нас індивідуально настроєною рекламою, яка максимально відповідає нашому психологічному профілю. Споживач бренда купує емоцію, пов'язану з товаром, а не функціональні властивості цього товару » [18, с. 48].

Російські дослідники С.А. Старов та Н.А. Алканова, провели у 2008–2011 роках детальний аналіз та узагальнення і констатували, що в сучасній літературі присутній дуалізм підходів до визначення поняття «бренд» і спроба розв'язання існуючих протиріч. Як результат, автори вважають, що бренд варто визначати з врахуванням як його ідентифікаційної функції, так і з погляду його нематеріальної природи й генерації їм доданої цінності [24, с. 150].

Відповідно до цього за формулюванням С.А. Старова та Н.А. Алканової бренд розглядається як багатоаспектне явище: будь-який бренд містить у собі чотири ключових аспекти з погляду компанії: бренд як ідентифікаційна система; бренд як інструмент зниження ризиків; бренд як марочний контракт; бренд як додана цінність; і два – з погляду споживача: бренд як образ у сприйнятті покупця; й бренд як персоніфіковані відносини [24, с. 151].

Модифікована чотирьохрівнева концепція сприйняття товару Ф. Котлером включає наступні етапи взаємодії споживача та товару [15, с. 415]:

– сприйняття товару за задумом – сприйняття набору функціональних характеристик;

– сприйняття товару в реальному виконанні – сприйняття зовнішнього вигляду, матеріалу виготовлення, ергономіки, естетичних властивостей, упакування;

– сприйняття товару з розширенням – сприйняття гарантій, доставки, сервісного обслуговування, монтажу й установки.

– сприйняття на ментально-психологічному рівні – довіра до країни походження товару, екологічні наслідки виробництва товару, відомі результати тестування товару і т.д.

Проведений аналіз показав, що на сучасному етапі більшість українських дослідників зупинилась на «безтоварній схемі» трактування бренду, як нематеріального додатку до товару, що спільно формується виробником (власником бренда) та споживачами (О.В. Зозульов [10], О.Л. Шевченко [30], Є.В. Ромат [22], О.В. Штовба [33], Д.В. Яцюк [34]).

В той же час, є частина українських дослідників, які разом з російським дослідником А.С. Старовим продовжують розділяти позицію «товарної схеми» трактування бренду, тобто «бренд» – це невід'ємна оболонка товару, при цьому товар (дженерік) за допомогою маркетингових технологій виробника та професійних маркетологів на протязі «життєвого циклу» перероджується в бренд (товар-дженерік з удосконаленими оболонками споживчих цінностей) [23, с. 65]. При цьому в схемах А.С. Старова активним «двигуном» переродження товару в бренд є маркетингова політика виробника через систему маркетингових комунікацій, а створений в уяві споживача «образ» товару є, в основному результатом ефективності маркетингової політики виробника та адекватності донесення сигналів системою маркетингових комунікацій через бар'єри «ринкового» інформаційного шуму та конкурентних комунікацій.

Аналогічна концепція закладена в сучасну модель українського маркетолога А. Длигача (Київський національний університет, 2013 [7]) визначення бренду з позиції активних маркетингових дій виробника товару, за допомогою яких встановлюються і підтримуються взаємини зі споживачами шляхом пропозиції певної обіцянки (марочний контракт) і формується унікальний сталий образ у свідомості споживача, пов'язаний з додатковими цінностями (вигодами).

На думку авторів статті, типові термінологічні помилки в схемах А.С. Старова [23] і А. Длигача [7] характерні для перекладів всієї закордонної літератури з питань бренда та брендингу:

– схема показує перехід «товару» в категорію «торговельна марка», а потім в «бренд» та «успішний бренд», а вірними термінами є перехід «товару/послуги» в «марочний товар/послугу», а потім в «брендований товар/ послугу» з наступним переходом в «успішний брендований товар/послугу»;

– відповідно на кожному етапі до «товару» приєднуються специфічні нематеріальні властивості, обіцянки та цінності, які і створюють перехід «товару/послуги» в «успішний брендований товар/послугу»;

– в схемі перехід з «брендованого товару/послуги» до рівня «успішний брендований товар/послуга» не враховує явну присутність реакції споживача (переходу споживача з етапу створення в уяві «успішного образу», схвалення та прихильності до «брендованого товару» до етапу безпосереднього придбання «брендованого товару» за підвищеними цінами, які відрізняють товар-дженерік за визначенням А.С. Старова [23] та брендований товар);

– якщо діяльність споживача в запропонованій схемі зупиняється тільки на етапі створення в уяві «успішного образу», схвалення та прихильності до «брендованого товару», але відсутня купівельна спроможність споживача для придбання «брендованого товару» (основний економічний показник брендингу), то товар ніколи не перейде до рівня «успішний брендований товар».

Враховуючи результати проведеного аналізу, авторами статті пропонуються наступні визначення бренду, які будуть використовуватись при подальшому викладенні проблем управління брендом ресторанних мереж в циклі наступних статей:

1. Бренд – це комплекс об'єктивно-віртуальних параметрів, що поєднує реальні характеристики товару та його суб'єктивний відбиток у свідомості споживачів разом з генерованими за допомогою інструментів маркетингу віртуальними перевагами та цінностями.

2. Брендований товар/послуга – це товар/послуга, якому зусиллями виробника та професійних маркетологів розроблена, ідентифікована та надана каналами маркетингових комунікацій унікальна «марочна оболонка» споживчої цінності для певного сегменту споживачів.

3. Успішний брендований товар/послуга – це брендований товар, для якого реалізований та підтримується перехід споживача з етапу створення в уяві «успішного образу», схвалення та прихильності до «брендованого товару» до етапу безпосереднього придбання «брендованого товару» за підвищеними цінами «брендової» премії виробника.

Основні елементи, що складають інтегровану характеристику бренда – «силу бренда» визначимо за моделлю Є.В. Ромата [22, с. 27].

Сила бренда (Brand Power) – це рівень популярності марки в покупця та міра здатності бренда домінувати в даній категорії продуктів. Основна сила бренда – унікальна корисність. Чим більше людей знають ваш бренд, чим більше йому довіряють, тим більше у вас буде стійких прихильників і покупців у майбутньому [4, с. 46], [12, с. 54].

Основними характеристиками бренда є [22, с. 28]:
– обізнаність про бренд;
– ідентичність бренда;
– проникнення бренда;
– асоціації бренда;
– лояльність до бренда;
– марочний капітал бренда та інш.

Слід відзначити, що кожна з основних характеристик бренда має своє визначення у дослідників – маркетологів, при цьому первинне визначення цих характеристик зроблене зарубіжними дослідниками, а у вітчизняному маркетингу застосовуються різні варіанти дослівного або змістового перекладу назв основних характеристик бренда, які авторами статті узагальнені в наступному вигляді:

1. *Обізнаність про бренд (Brand Awareness)* або *Ступінь популярності бренда (Brand Awareness)* – це виявлена в ході досліджень доля або процентний склад споживачів, які здатні впізнавати той або інший бренд [4, с. 46]. Популярність бренда буває двох типів: вимірювана без підказок (unaided awareness) – коли респондент сам згадує бренд і підказана (aided or prompted awarenes) – коли бренд упізнається серед інших зі списку.

2. *Основний зміст (Brand Essence)* бренда – метою бренда є створення єдиного образу мислення для групи осіб, в якому повинні бути присутніми всі необхідні якості, що забезпечують його унікальність і корисність [12, с. 22].

3. *Атрибути бренда (Brand Attributes)* – це функціональні або емоційні асоціації, привласнені бренду покупцями та потенційними клієнтами. Усі атрибути бренда в сукупності складають «ідентичність бренда» [12, с. 20].

4. *Ідентичність бренда (Brand Identity)* або *Індивідуальність бренда (Brand Identity)* або Марочна ідентичність (brand identity) – це характер, мета й цінності, які представляють унікальну диференціацію бренда та складаються з атрибутів бренда, вигод бренда, емоційних винагород бренда, цінностей бренда, особистісних якостей бренда.

Наведена характеристика «ідентичність бренда» не має узагальненого визначення та має багатоваріантні погляди і моделі структури у різних дослідників (Д. Аакер, 2003, [1]; К.Л. Келлер, 2005, [14]; Т. Гед, 2005, [6]; Л. Чернатоні, 2007, [35]; Ж.-Н. Капферер, 2007, [11]; С.А. Старов, 2013, [23]; В.Н. Домнін, 2011, [9]; Г.Л. Тульчинский, 2006, [28]; Шевченко О.Л., КНЕУ, 2010, [30]).

5. *Асоціації бренда (brand association)* – це різні уявлення, що виникають у споживача під час контакту з брендом. Асоціації бренда – це додаткові засоби для того, щоб споживачі запам'ятали компанію та бренд; вони оживляють бренд, впливаючи на п'ять органів почуттів людини; є стиснутими уявленнями про бренд. Асоціації є необхідним інструментом бренда, оскільки формують стиснуте уявлення про обіцянки бренда і є засобом швидкого нагадування про нього. Асоціації з брендом і їх структура набувають великого значення під час розробки системи комунікацій, за рахунок якої і відбувається перетворення товару з назвою у бренд [30, с. 66].

6. *Проникнення бренда (Brand market Penetration)* – це «поширеність бренда на ринку», часто перекладається як «проникнення бренда», «частка регулярних користувачів» або навіть «частка ринку» [23, с. 483].

7. *Лояльність до бренда (Brand Loyalty)* або *Прихильність до бренда (Brand Loyalty)* – це один із основних атрибутів бренда, вибір даного бренда при наявності інших варіантів. Лояльність до бренда (brand loyalty) і занурення у бренд (brand experience) – чисто психологічний феномен, завдяки якому споживачі при наявності альтернативи воліють купувати саме цей бренд [4, с. 46].

14. *Цінності бренда* – це унікальні властивості товару певної торгівельної марки та особисті висновки споживача щодо нього, які викликають стійкий емоційний ефект. Це сукупність функціональних, особистих, соціальних, емоційних цінностей споживача, які він пов'язує з брендом. Цінності бренда збігаються з уявленням споживача про власну особистість та свої позиції в суспільстві.

Наведена характеристика «цінності бренда» не має узагальненого визначення та має багатоваріантні погляди і моделі структури у різних дослідників (Д. Аакер, 2003, [1]; К. Келлер, 2005, [14]; С.А. Старов, 2013, [23]; А.С. Грисько, 2014, [4]; Шевченко О.Л., КНЕУ, 2010, [30]).

15. *Марочний капітал бренда (Brand Equity)* – це сукупність активів і зобов'язань, що пов'язані з брендом, його назвою та символом, які нарощують або послабляють цінність, що надається товаром або послугою компанії та/або її споживачам.

Наведена характеристика «марочний капітал бренда» не має узагальненого визначення та має багатоваріантні погляди і моделі структури у різних дослідників (П. Фелдвік, 2005, [28]; Д. Аакер, 2003, [1]; П. Дойль, 2001, [8]; С.А. Старов, 2013, [24]; А.С. Грисько, 2014, [4]).

На основі проведеного аналізу, автори статті вважають необхідним введення двох термінів: «брендовий (марочний) капітал» та «прибуток бренда» (Brand Value – це та грошова премія, що власник бренда одержує з покупців, прихильних бренду й згодних за нього платити):

а) «Брендовий (марочний) капітал» формується двома складовими, які мають назву «ідентичність бренда» (сформована фірмою-виробником + торговцем) та «імідж бренда» (сформований споживачами), пов'язані між собою каналами бренд-маркетингових комунікацій:

– матеріальна вартість бренда («ядро» бренду) – формується фірмою-виробником товарного бренду або товарної послуги, закріпленої торговельною маркою (знаком);

– нематеріальний актив бренда («споживча цінність бренда») – формується споживачами під впливом комунікаційних засобів фірми-виробника або торговця.

б) «Прибуток бренда» є економічним показником «успішності бренда», тобто різниці між додатковою ціною брендованого товару, яку сплачує споживач, та додатковими витратами виробника на створення оболонки «ідентифікації бренда» та її донесення до споживача:

«Прибуток бренда» = («Імідж бренда» * Важіль додаткових доходів від зростання ціни одиниці створеного іміджу брендованого товару/послуги) – («Ідентифікація бренда» * Важіль додаткових витрат на створення одиниці ідентифікації брендованого товару/послуги та бренд-маркетингових каналів комунікацій)

16. *Імідж бренда ((Brand Image)* – це уявний образ марки бренда, що представляє собою унікальний набір асоціацій, це образ марки як комплекс сформованих у свідомості споживача уявлень про

достоїнства (або недоліки) брендованого об'єкта. У нейромаркетингу імідж бренда (Brand image) – це образ товару/послуги, який цілеспрямовано впроваджується професійними маркетологами в свідомість і підсвідомість цільової аудиторії, та реалізується у вигляді набору суб'єктивних асоціацій, думок і почуттів споживачів стосовно атрибутів бренда або комунікацій компанії.

Наведена характеристика «імідж бренда» не має узагальненого визначення та має багатоваріантні погляди і моделі структури у різних дослідників (К. Келлер, 2005, [14]; С.А. Старов, 2013, [23]; В.Н. Домнін, 2011, [9]; Н.Н. Олександров, 2011, [2]; Р. Дулі, 2013, [21]).

Схема взаємодії елементів сутності бренда повинна мати технології, засоби та інструменти управління окремими елементами та загальним ланцюгом взаємодії основних блоків – систему створення та керування життєвим циклом бренда (брендинг).

Брендинг (branding) – це діяльність по створенню (1 складова – brand-building) й керуванню (2 складова – *brand management*) брендами. Цикл брендинга охоплює повний цикл життя бренда *(brand life cycle)* від народження ідеї бренда до його остаточного виходу з ринку. У складі брендинга розглядається особлива діяльність по керуванню брендами в процесі їх життя на ринку – бренд-менеджмент *(brand management)* [2, с. 6].

Основними інструментами брендинга є створення моделей та управління їх елементами з застосуванням засобів та технологій маркетингу:

а) моделі бренда на етапі побудови та формування його ідентичності (індивідуальності);

б) моделі інтегральних маркетингових бренд-комунікацій доведення ідентичності бренда до цільових сегментів споживачів;

в) моделі перетворення «ідентичності бренда» в уявах споживачів в стійкий образ – «імідж бренда» та поведінкового розвитку «іміджу» бренда в економічно «успішний бренд» з появою брендової премії власнику бренда;

г) моделі оберненого впливу створеного «іміджу» бренда в уявах споживачів на власників бренда та корегування стратегії та тактики «марочної» політики власника бренда.

В Україні системним дослідником моделей брендинга є О.В. Зозульов, який у 2007 р. провів узагальнення існуючих моделей, що описують різні аспекти процесу створення та керування брендами, та запропонував декілька власних моделей [10]. Проведений аналіз сутності, значення бренда, його ролі в посиленні конкурентних переваг підприємства дозволив О.В. Зозульову виділити наступні класифікаційні ознаки моделей бренда [10, с. 41]:

1. Моделі створення бренда;
2. Моделі визначення вартості бренда;
3. Моделі керування брендом;
4. Комплексна контекстна модель брендинга, яка спирається не тільки на динаміку розвитку товару, але й у першу чергу на розвиток самого ринку.

Проведений авторами статті власний аналіз та узагальнення основних особливостей процесу брендинга стосовно до ресторанного бізнесу показав, що вищенаведені моделі брендингу мають певне практичне значення для побудови системи управління брендами в ресторанних мережах, але в зв'язку з інтегрованим характером «товар+послуга» в ресторанному бізнесі потребують уточнень з врахуванням специфіки формування бренду в ресторанному господарстві.

Наприклад, для ресторанно-кав'ярних брендів сприйняття й побудова бренда у свідомості споживачів завжди розпадається на чотири категорії (виміри), які й лягли в основу чотирьохмірного брендинга Томаса Геда [6]:

а) *функціональний вимір* – це те, що заклад відрізняє страви/кава найвищої якості, особлива атмосфера й щирий ентузіазм співробітників;

б) *соціальний вимір* – виражає певний стиль життя, соціальний символ на роботі, удома й на вулиці, тому що ресторан/кав'ярня у своєму роді клуб для аматорів відкритого і чудового обслуговування;

в) *ментальний вимір* – демонструє існуюче сприйняття ресторану/кав'ярні як ідеального місця, де голова сама собою відключається від поточних проблем;

г) *духовний вимір* – це те, що ресторан / кав'ярня пропонує нам висококласні страви / каву із всіх кінців світу й відвідувачі довідаються про специфічні звичаї різних країн, а мистецькі приготовлені страви / кава по безлічі рецептів створює відчуття легкого збудження від майбутнього задоволення.

Жоден бренд не існує тільки в одному вимірі, але саме складне – визначити, де ці виміри перетинаються. Спосіб представити бренд у всіх чотирьох вимірах Т. Гед назвав «розумовим полем бренда». Позиції розумового поля бренда дозволяють компанії оцінити свої бренди по чотирьох стратегічно важливих напрямках і створити бренд-коди, що щонайкраще активізують всі сторони її діяльності – від інноваційних заходів до наймання працівників [6].

В той же час в Україні модель Т. Геда не враховує одного з основних факторів – наявності пріоритетного впливу на управління брендами «фільтру платоспроможності» основної маси споживачів в перехідній економіці України, яка не досягла рівня показників західних «суспільств споживання».

Окрім цього, споживачі ресторанних закладів сприймають ресторанний бренд як сукупність атрибутів і психологічних асоціацій, що утворюють відмінні елементи індивідуальності бренда. Відповідно, завдання атрибутів ресторанного бренда, у першу чергу, ідентифікувати бренд, виділити його з ряду собі подібних, і донести його ціннісну складову, що позначили у вигляді ідентифікації. У цьому зв'язку, відповідність ідентифікації ресторанного бренда є завдання атрибутів з позицій нейромаркетингу, що зводиться до вміння відрізняти марку від марки конкурента на всіх рівнях фізіологічного сприйняття [19, с. 12]:

– візуальне сприйняття;
– кінестетичне сприйняття;
– звуковий канал сприйняття.

При будь-якому мотиві відвідування підприємства ресторанного бізнесу відвідувачам необхідно забезпечити високий рівень задоволеності, що приведе до формування лояльності споживачів, а лояльність, у свою чергу, веде до фінансового росту й благополуччя підприємства.

Лояльність являє собою одну з форм поводження споживача-покупця, на яку впливає безліч різних факторів. Наприклад, лояльність у ресторанному бізнесі може залежати, по-перше, від самого ресторанного продукту, що містить у собі такі елементи, як [32, с. 52]:

– інженерне рішення в оформленні залів;
– оформлення ресторану й запропоновані послуги ресторану;
– висвітлення холу, залів, інших приміщень загального користування;
– сервіровка стола;
– оформлення меню;
– запропонований перелік страв;

– якість страв;

– додаткові зручності й особливі форми обслуговування;

– атмосфера, аура гостинності.

Сукупність всіх цих індивідуальних рис створює уявлення про якість ресторанної послуги.

На лояльність у ресторанному бізнесі також впливають [32, с. 124]:

– співвідношення між ціною ресторанного продукту й уявленням споживачів про справжню його цінність;

– характеристики ресторанного продукту й того, у якому ступені вони відповідають потребам і бажанням споживачів;

– характеристики обслуговування споживачів і того, у якому ступені вони відповідають їхнім потребам;

– співвідношення між цінами, продуктами або послугами закладу і його конкурентів;

– економічні фактори, такі, як періоди економічного спаду, коли споживачі не схильні до зайвих видатків і міняють своє купівельне поводження;

– імідж бренда.

У дослідженні Найдьонова Ю.С., 2010 [19] наведені основні атрибути, які впливають на рівень сприйняття бренда в ресторанному бізнесі Росії, показані мотиви відвідування ресторанного закладу, пріоритети лояльності споживачів, а також виділені шість типів лояльного поводження («прихильник», «вірнопідданий», «перебіжчик», «терорист», «найманець», «заручник»), на основі яких будуються стратегії керування брендом в ресторанному бізнесі.

Бренд та брендинг у галузі ресторанного бізнесу на сьогодні досліджений недостатньо системно, оскільки в ньому присутня інтеграція пропозицій споживачу як власне брендованих товарів (ресторанних страв та гарячих напоїв, виготовлених з сировини різних виробників різного ступеня попередньої обробки, та готових напоїв зовнішніх виробників), так і брендованих ресторанних послуг (атмосфера, стиль ресторану та обслуговування, участь персоналу в обслуговуванні, створення художньо – артистичних стилів впливу оточуючого середовища ресторану на споживачів). При цьому окремі ресторанні страви і їх інгредієнти складають особливу систему власних брендованих товарів (фірмові страви), які захищені товарними знаками, при цьому унікальність їх приготування позиціонується тільки бренд-поваром в брендованому ресторані з особливим брендованим стилем ресторанного обслуговування, або в мережі брендованих ресторанів з захищеним корпоративним товарним знаком (комплекс інтегрального брендованого продукту «страви + ресторан + обслуговування»).

Відповідно, основною метою проведеного теоретичного узагальнення основних сучасних методологічних підходів до визначення термінів «бренд» у дійсній роботі є використання отриманих результатів для подальшої побудови та обґрунтування основних елементів запропонованого терміну – «комплекс інтегрального брендованого продукту «страви/напої + ресторан + обслуговування» в ресторанному бізнесі, якість та привабливість якого для споживача неможливо в повній мірі оцінити без власної участі в процесі споживання (ефект театру).

Висновки та пропозиції: 1. Агрегування сучасних трактувань поняття «бренд» дозволяє виділити кілька аспектів його інтерпретації:

– соціально-культурний об'єкт (знак, символ, міф);

– ментально-психічне утворення (образ, подання, думка, судження й т.д.);

– економічний інструментарій (нематеріальний актив, механізм диференціації продуктів і (або) виробника й підвищення ринкової капіталізації);

– засоби комунікації й взаємодії (між виробником і споживачем, між споживачами, між владними структурами й громадянами);

– частина правової практики (механізм захисту правовласника, інститут інтелектуальної власності).

2. Враховуючи результати проведеного аналізу, авторами пропонуються наступні визначення бренду, які будуть використовуватись при подальшому дослідженні проблем управління брендом ресторанних мереж:

а) Бренд – це комплекс об’єктивно-віртуальних параметрів, що поєднує реальні характеристики товару та його суб’єктивний відбиток у свідомості споживачів разом з генерованими за допомогою інструментів маркетингу віртуальними перевагами та цінностями;

б) Брендований товар/послуга – це товар/послуга, якому зусиллями виробника та професійних маркетологів розроблена, ідентифікована та надана каналами маркетингових комунікацій унікальна «марочна оболонка» споживчої цінності для певного сегменту споживачів;

в) Успішний брендований товар/послуга – це брендований товар, для якого реалізований та підтримується перехід споживача з етапу створення в уяві «успішного образу», схвалення та прихильності до «брендованого товару» до етапу безпосереднього придбання «брендованого товару» за підвищеними цінами «брендової» премії виробника.

3. Авторське узагальнення сучасних концепцій сутності бренда та управління брендами в ресторанному господарстві як процесу еволюційного розвитку «товару/послуги» в «успішний/ неуспішний брендований товар/послугу» з інформаційним та платоспроможним фільтрами і системою оберненого зв’язку «споживач – виробник/торговець» дозволяє визначити основні напрямки процесу побудови моделі управління брендами у вигляді 4-х блоків:

– БЛОК 1 – Побудова товару/послуги та ідентифікація брендової надбудови виробником + торгівцем до рівня брендового товару/послуги;

– БЛОК 2 – Доведення сутності товару/послуги та ідентифікації брендової надбудови товару/послуги через систему маркетингових комунікацій до проектних сегментів споживачів;

– БЛОК 3 – Формування інформаційного «іміджу» брендової надбудови товару/послуги в свідомості проектних сегментів споживачів;

– БЛОК 4 – Бар’єр платоспроможності та формування економічного «успішного/неуспішного іміджу» брендової надбудови товару/послуги в «брендовій поведінці» проектних сегментів споживачів.

Список літератури:

1. Аакер Дэвид А. Создание сильных брендов / Д. Аакер // М.: Издательский дом Гребенникова. – 2008. – 2-е изд. – 586 с.
2. Александров Н. Н. Философские вопросы брендинга / Н. Н. Александров // Москва: Изд-во Академии Тринитаризма. – 2011. – 420 с.
3. Афанасьева С. В. Анализ позиции бренда на рынке: эволюции подходов / С. В. Афанасьева, Д. В. Соловьева // Вестник С.-Петерб. ун-та, Сер. Менеджмент. – 2012. – Вып. 4. – С. 49-81. – [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.vestnikmanagement.spbu.ru/archive/?article_id=603

4. Грисько А. С. Современные методы формирования и оценки потребительской ценности брендового капитала на рынке парфюмерно-косметических товаров / А. С. Грисько // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Сибирский институт бизнеса и информационных технологий, Омск. – 2014. – 145 с. – Режим доступа: http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/sovremennye-metody-formirovanija-i-ocenki-potrebitelskoj-cennosti-brendovogo.html
5. Грошев И. В. Брендинг есть сущность, развивающаяся во времени / И. В. Грошев, А. А. Краснослободцев // Журнал «Маркетинг в России и зарубежом». – 2013. – № 2. – С. 23-34.
6. Гэд Т. 4D Брендинг / Т. Гэд // СПб.: Стокгольмская школа экономики. – 2005. – 230 с.
7. Длигач А. Лекції з курсу бренд-менеджмента в Університеті-онлайн / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2014. – [Электронный документ]. – Режим доступу: http://online.knu.ua/lesson
8. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость / Питер Дойль // СПб.: Питер. – 2001. – 480 с.
9. Домнин В. Идентичность бренда – ключевое понятие бренд-менеджмента / В. Домнин // Журнал: «Бренд-менеджмент». – 2009. – № 5 – С. 266-282 – [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.brand-management.ru/product/7/art7-2009-5
10. Зозульов О. Моделі брендингу: класифікація та стисла характеристика / О. Зозульов, Ю. Нестерова // Маркетинг в Україні. – 2006. – № 5 (39). – С. 44-49.
11. Капферер Ж.-Н. Бренд навсегда: создание, развитие, поддержка ценности бренда / Жан-Ноэль Капферер; пер. с англ. Е. В. Виноградовой; под. общ. ред. В. Н. Домнина // Москва: Вершина. – 2007. – 448 с.
12. Карпова С. В. Современный брендинг: монография / С. В. Карпова // М.: Издательство «Палеотип». – 2011. – 188 с.
13. Кендюхов О. В. Стратегія ефективного брендингу: Монографія / О. В. Кендюхов, О. М. Азарян, С. М. Димитрова, Л. А. Радкевич // Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Таган-Барановського. – Донецьк: ДонУЕП. – 2009. – 285 с.
14. Келлер К. Л. Стратегический бренд-менеджмент: создание, оценка и управление марочным капиталом, 2-е изд. / Келлер К. Л. – пер. с англ. // М.: Издательский дом «Вильямс». – 2005. – 12-е изд. – 704 с.
15. Котлер Ф. Основы маркетинга. Профессиональное издание / Ф. Котлер, Г. Армстронг // М.: Изд-во ООО «И. Д. Вильямс». – 2009. – 1072 с.
16. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Стратегический и операционный маркетинг / Ж.-Ж. Ламбен // СПб.: Питер. – 2007. – 800 с.
17. ЛеПла Ф. Дж. Интегрированный брендинг: Пер. с англ. / Ф. Дж. ЛеПла, Л. М. Паркер // Под ред. С. Г. Божук // СПб.: ИД «Нева»; М.: «Олма-Пресс Инвест». – 2003. – 318 с.
18. Линдстром М. Вынос мозга. Как маркетологи манипулируют нами и заставляют покупать их товары / Мартин Линдстром // М.: Альпина Бизнес Букс. – 2012. – 304 с.
19. Найденов Ю. С. Бренд как фактор конкурентоспособности предприятий ресторанного бизнеса (на примере города Москвы) / Ю. С. Найденов // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, ГОУ ВПО «Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова», Москва. – 2010. – 22 с. – Научная библиотека диссертаций и авторефератов «disserCat». – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/brend-kak-faktor-konkurentosposobnosti-predpriyatii-restorannogo-biznesazz36rZcyWuE
20. Огилви Д. Откровения рекламного агента (Confessions of an Advertising Man) / Дэвид Огилви. – пер. с англ. Н. Яцюк // М.: Эксмо. – 2010. – 3-е изд. – 240 с.
21. Роджер Дули. Нейромаркетинг. Как повлиять на подсознание потребителя / Дули Роджер // М.: Изд-во «Попурри». – 2013. – 336 с.
22. Ромат Є. В. Бренд-менеджмент: Опорний конспект лекцій / Є. В. Ромат // К.: КНТЕУ. – 2012. – 90 с.
23. Старов С. А. Управление брендами / С. А. Старов // СПб.: Издательство: Высшая школа менеджмента СПбГУ (ВШМ СПбГУ). – 2010. – 500 с. – Режим доступа: http://www.gsom.spbu.ru/files/upload/publishing/textbooks/starov_content.pdf
24. Старов С. А. Бренд, товарный знак и коммерческий символ как объекты управления компании / С. А. Старов, О. Н. Алканова, Н. Н. Молчанов // Вестник СПбГУ. Серия 8. Менеджмент. – 2012. – Вып. 2. – С. 33-54. – Режим доступа: http://www.vestnikmanagement.spbu.ru/archive/pdf/553.pdf
25. Тамберг В. Бренд. Боевая машина бизнеса / В. Тамберг, А. Бадьин // М.: Олимп-Бизнес. – 2005. – 239 с.
26. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент / П. Темпорал. – Пер. с англ.; под ред. С. Г. Божук // СПб.: Нева. – 2003. – 319 с.
27. Тульчинский Г. Л. Бренд-интегрированный менеджмент: каждый сотрудник в ответе за бренд / Г. Л. Тульчинский, В. И. Терентьева // Москва: Вершина. – 2006. – 352 с.
28. Фелдвик П. Методы коммуникации бренда / П. Фелдвик // Бренды и брендинг: Сб. ст. Сост Р. Клифтон, Дж. Симмонз. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес». – 2008. – 302 с.
29. Шарков Ф. И. Магия бренда / Ф. И. Шарков // М.: Издательство «Альфа-Пресс». – 2006. – 268 с.
30. Шевченко О. Л. Бренд-менеджмент: навч.посібник / О. Л. Шевченко // К.: КНЕУ. – 2010. – 395 с.
31. Шмитт Б. Эмпирический маркетинг: Как заставить клиента чувствовать, думать, действовать, а также соотносить себя с вашей компанией / Б. Шмитт. – Пер. с англ. К. Ткаченко // М.: ФАИР-ПРЕСС. – 2001. – 400 с.
32. Шок Патти Д. Маркетинг в ресторанном бизнессе / Шок Патти Д., Боуэн Джон Т., Стефанелли Джон М. / М.: Издательский дом «Ресторанные ведомости». – 2009. – 240 с.
33. Штовба О. В. Товарний брендинг в маркетингу та комунікативному менеджменті: навч. посібник / О. В. Штовба // Вінниця: ВНТУ. – 2014. – 92 с.
34. Яцюк Д. В. Управління рекламною діяльністю в системі брендингу на ринку продовольчих товарів: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Д. В. Яцюк // К: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – 2008. – 20 с.
35. Чернатони Л. От видения бренда к оценке бренда. Стратегический процесс роста и усиления брендов / Л. де Чернатони – Пер. с англ. – М.: Группа ИДТ. – 2007. – 332 с.

Юрчак Э.В.
Киевский национальный торгово-экономический университет

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ КОНЦЕПЦИЙ БРЕНДА И БРЕНДИНГА В РЕСТОРАННОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация
Обобщены современные концептуальные подходы зарубежных и отечественных исследователей к определению сущности феномена «бренд» и методологии управления им («брендинга») с учетом специфики отрасли ресторанного хозяйства: а) бренд с позиции производителя товара/услуги – как обещание уникальной функциональности и полезности товара/услуги, рациональной (количественной) и эмоциональной (качественной); б) бренд с позиции потребителя – как комплекс впечатлений, которые остаются у покупателя после приобретения и использования товара и являются основой для последующей приверженности и лояльности потребителя к брендированному товару/услуге; в) бренд как результат профессионального нейролингвистического программирования сознания потребителя – появления навязанных рефлексов привя-занности и углубленности в брендированные товары/услуги, внутренняя убежденность в общественно-одобряемом смысле жизненного существования в обществе потребления.
Ключевые слова: бренд, брендинг, бренд-менеджмент, идентичность бренда, имидж бренда, марочный капитал бренда, модель бренда, сила бренда, идентификаторы бренда, ассоциации бренда, проникновение бренда, лояльность к бренду, атрибуты бренда, ценности бренда, позиционирование бренда.

Yurchak E.V.
Kiev National University of Trade and Economics

CURRENT STATUS OF CONCEPTS BRAND AND BRENDING IN THE RESTAURANT BUSINESS

Summary
Generalized modern conceptual approaches of domestic and foreign researchers to determine the nature of the phenomenon of «brand» and the methodology of them («branding») with industry insights restaurants: a) position from the brand manufacturer of the goods/services – like the promise of a unique functionality and usefulness of the product/service, rational (quantitative) and emotional (quality); b) from the standpoint of the consumer brand – as a set of experiences that are the buyer after the purchase and use of goods – is the basis for the subsequent attachment and loyalty to branded goods/services; c) as a result the professional brand of neurolinguistic programming the minds of consumers – the emergence of commitment imposed reflexes in branded products/ services, internal belief in social sense of life existence in society of consumption.
Keywords: brand, branding, brand management, brand identity, brand image, brand equity brand, model brand, brand strength, brand identifiers, brand association, brand penetration, brand loyalty, brand attributes, brand values, brand positioning.

УДК 338.246:658.7(477)

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЛОГІСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Яцюта О.С.
Державне підприємство міжнародних експрес-перевезень «Юкрейнієн парсел сервіс»

Досліджено сучасний стан ринку логістичних послуг в Україні, проаналізовано аспекти державного підходу до проблем логістики. Визначено необхідність в чіткому відображенні логістичної діяльності в законодавчій практиці. Здійснено порівняння законодавчої бази в області логістики в Україні та розвинених країнах. Запропоновано вдосконалення нормативно-правової бази в сфері регулювання логістики. Здійснено аналіз діяльності національних та міжнародних логістичних об'єднань. Наведено переваги державного регулювання ринку логістичних послуг для національної економіки.
Ключові слова: логістика, нормативно-правова база, державне регулювання, ринок логістичних послуг, міжнародні логістичні об'єднання.

Постановка проблеми. Однією з основних тенденцій глобалізації економіки є стабільне зростання частини сфери послуг у ВВП. Для багатьох країн характерні тенденції збільшення обсягів виробництва послуг, зростання доходів від сервісної діяльності, зростання зайнятості в цій сфері, загострення конкуренції, збільшення експорту та імпорту послуг.

Великий вплив на динамічний розвиток міжнародної торгівлі послугами робить високий рівень розвитку сучасних інформаційних технологій, широке використання яких полегшує надання різних видів послуг навіть, для тих споживачів, які знаходяться на далекій відстані від виробника. Сучасний міжнародний ринок послуг характеризується зростаючою мірою мобільності як виробників, так і спо-

© Яцюта О.С., 2015

живачів послуг за рахунок зниження транспортних витрат; підвищенням долі послуг, що робляться дистанційно (без безпосереднього особистого контакту виробника і споживача послуг) за рахунок можливостей що надаються за допомогою застосування нових форм і засобів супутникового зв'язку; збільшенням попиту на послуги, що раніше мали товарну форму.

Ці зміни, разом із зростаючим товарообігом між країнами, визначають підвищення ролі логістичних послуг на сучасному світовому ринку. Тому останнім часом зростання об'ємів послуг логістики, характерний для розвинених країн, став спостерігатися вже практично в усіх країнах, залучених у світову торгівлю товарами і послугами. Більше того логістика стала так званим каталізатором глобалізації. Зазначені тенденції розвитку світового ринку обумовлюють зростання необхідності дослідження сучасного стану та чинників розвитку логістики, а також оцінки державного регулювання ринку логістичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку логістичних послуг в Україні і світі присвячені роботи таких вчених та фахівців як С. Мінакова [8], М. Окландер [3], О. Дороховський [5], І. Токмакова [9], Н. Чорнописька, Т. Сирийчик, О. Гаджинсккький, Г. Руденко та інші. Разом з тим проблемам у сфері нормативно-правового регулювання ринку логістичних послуг не відводиться достатня увага в наукових доробках.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми питання державного підходу до проблем логістичної діяльності, потреба у відповідній нормативно-правовій базі в галузі логістики потребує подальшого обґрунтування та дослідження.

Метою статті є аналіз державного регулювання ринку логістичних послуг та перспектив розвитку в Україні та визначення напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ринку логістичних послуг залежить від стану та характеру змін в національній економіці як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. До таких умов можна віднести глобалізацію економіки, її конкурентоздатність, зростання обсягу операцій, питання екології та безпеки транспорту.

З погляду світового досвіду й сучасних тенденцій розвитку глобального ринку логістичних послуг, Україна перебуває на етапі становлення транспортно-логістичної системи, її інтеграції до європейської та світової систем, збільшення кількості національних та міжнародних учасників ринку, впровадження нових форм логістичної діяльності.

Для успішної діяльності вітчизняних та зарубіжних учасників ринку великого значення набуває державна підтримка логістичної діяльності. Державне регулювання має на меті захист економічних інтересів України, подальше становлення, розвиток та формування ринку логістичних послуг. Головні аспекти регулювання ринку логістичних послуг пов'язані з загальною програмою модернізації українського транспортного сектору, яке проводиться державою у рамках співпраці з Європейським союзом.

Так, при підтримці ЄС, 20 жовтня 2010 року Кабінетом міністрів України було ухвалено «Транспортну стратегію України на період до 2020 року» (далі − Стратегія), спрямовану на підтримку раціонального та ефективного функціонування транспортної галузі задля створення умов соціально-економічного розвитку країни, покращення конкурентоздатності економіки та безпеки транспорту.

Транспортна стратегія охоплює всі проблеми, пов'язані з транспортом, у тому числі екологічні, питання перетину кордонів, безпеки тощо. Вона спрямована на полегшення інтеграції внутрішньої транспортної системи у європейську та міжнародну транспортні системи та на максимізацію транзитного потенціалу України [1].

Так, зокрема, про розвиток логістики йдеться в пункті 6.2.3 розділу «Забезпечення конкурентоспроможності та якості транспортних послуг для економіки». Згідно Стратегії, розвиток транспортно-складської та інформаційної інфраструктури, впровадження концепцій і технологій управління ланцюгами поставок та інтеграція транспортних і виробничих процесів потребує в пріоритеті вдосконалення бази нормативно-правового регулювання, спрямованого на забезпечення рівно сприятливих умов між учасниками транспортно-логістичного ринку, функціонування логістичних центрів, використання електронних документів у сфері вантажного транспорту; підвищення кадрового потенціалу у сфері логістики, впровадження ефективної системи сертифікації логістів.

Необхідно зазначити, що проблема нормативно-правового регулювання логістичної діяльності в Україні полягає в тому, що в національному законодавстві чітко не прописані норми та правила логістичної діяльності, а також регламент розвитку її інфраструктури. Зокрема в Україні нормативно-правові акти, спрямовані на організацію транспортно-логістичної діяльності, мають, Цивільний кодекс України, Закони України: «Про транспорт», «Про дорожній рух», «Про підприємництво», «Про захист прав споживачів», «Про підприємства в Україні», а також низка законодавчих документів, які поширюють норми на деякі функції логістичної діяльності, зокрема транспортно-експедиційної діяльності, брокерських, митних процедур тощо. Проте зазначені законодавчі акти не охоплюють всього поля цієї діяльності, що не дозволяє розробити системні підходи до її реалізації. Адже логістика, як частина економічної науки з організації раціонального процесу руху товарів і послуг, вимагає наявність правового базису, що забезпечує їх оптимальну взаємодію.

Сьогодні взаємовідносини норм міжнародного та національного права основані на двох процесах. Пер-

Рис. 1. Основні напрями Транспортної Стратегії України на період до 2020 року (розроблено автором за даними [1])

ший ставить метою зближення та уніфікацію цих норм для полегшення практичної діяльності. Другий процес в кожній країні носить яскраво виражений характер – формуються норми законодавства, що дають преференції перевізникам своєї країни, затрудняють доступ на внутрішній ринок нерезидентів.

У рамках дослідження даного аспекту варто проаналізувати нормативно-правове забезпечення країн, які посідають панівні позиції в сфері логістичної діяльності.

Торговельний кодекс Німеччини (Handelsgesetzbuch) практично на 80% присвячено логістичним взаємовідносинам, керуванню ланцюгами поставок та пов'язаним з ними процедурам. В законі чітко прописані питання взаємовідносин держави та приватних осіб. Дані нормативні документи є обов'язковими до виконання не тільки державними структурами Німеччини та незалежними інститутами, але також є прототипом нового Закону про імпорт Європейського союзу (ICS) [7].

Закон про логістику у Великобританії (EM's) структуровано за розділами: логістика й аутсорсинг; закупівлі, тендери й консигнація; діяльність 3PL-транспорт, діяльність 3PL на складах; угода по портах; інтегровані мультимодальні й міжнародні контракти; IT-технології; співробітництво по 4PL-логістиці; співробітники й персонал; дотримання торговельних і конституційних прав, дотримання закону про конкуренцію. При розробці даного закону брали участь провідні спеціалісти з області транспортування, логістики, керування ланцюгами поставок, включаючи фахівців з таких асоціацій CILT, ELUPEG і Британська транспортна асоціація [7].

У канадському законі «GlobalLogistics& SupplyChain», та Федеральному кодексі США (особливо розділ 49 «Транспорт») чітко визначені поняття «логіст», «логістична діяльність», «логістичний оператор» та застосування цих понять при веденні бізнесу, отриманні освіти, створення різних логістичних програм. В даних законах також вказана структура державного керування логістичної діяльності в країнах [7].

Аналізуючи закони, які регулюють логістичну діяльність в розвинених країнах, можна зробити висновок про те, що в національному законодавстві з питань логістики мають бути визначені механізми державного регулювання, управління і контролю в області логістичної діяльності. У законодавстві також мають бути визначені суб'єкти, правові і організаційні основи здійснення логістичної діяльності, права і обов'язки клієнта та суб'єкта господарювання, договірні обов'язки при наданні послуг.

У більшості розвинених країн багато років діють національні та міжнародні спеціалізовані товариства та асоціації, діяльність яких об'єднує наукові організації та промислові центри, спрямовані на розвиток логістичної діяльності шляхом визначення наукових і практичних підходів до стратегій логістики, генерацією ідей та обміном досвіду, та як правило, працюють у взаємозв'язку з державними органами. Такі об'єднання мають свої дослідницькі центри з добре поставленою методикою аналізу ситуації в промисловості, консультативні відділи, банки інформації, навчальні центри.

Однією з найвпливовіших міжнародних організацій в сфері логістики є Європейська логістична асоціація (European Logistics Association – ELA, 1984 р., Швейцарія) яка координує дослідження і розробки в галузі логістики та об'єднує 36 національних асоціацій логістики низки європейських країн, в тому числі України. Основними завданнями ELA є проведення логістичних досліджень та їх координація; розробка програм підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у галузі логістики; підготовка рекомендацій з проблем логістики для Європейської комісії та національних урядів; розробка і ведення багатомовного термінологічного словника з логістики. Також ELA проводить міжнародні конференцію з логістики, займається розробкою та публікує аналітичні огляди з проблем логістичних витрат в європейських країнах, постачання, збуту, утилізації відходів та ін. ELA видає щомісячний журнал «Logistics Europe», також при асоціації діє Європейська атестаційна рада з логістики, яка присвоює кваліфікації фахівцям в області логістики [14].

Окрім європейської ELA, помітними міжнародними організаціями в області логістики також є Рада професіоналів в області керування ланцюгами поставок (The Council of Supply chain Management Professionals, США), Рада по ланцюгах поставок (The Supply-chain council, Англія), Європейський сертифікаційний комітет з логістики (ECBL), Рада логістичного менеджменту США (CLM), Всесвітнє Товариство інженерів-логістів (The International Society of Logistics (SOLE), США) [7].

Національні асоціації також керують навчальні заклади з підготовки спеціалістів з логістики та видають спеціалізовані книги та періодичну літературу. Найбільш авторитетними виданнями в області логістики вважаються журнали: «Logistics» (Великобританія), «Logistiques Magazine» (Франція), «Logistik Spertrum» (Німеччина), «Production and Inventory Management» (США) та ін. [2, с. 266].

Українська логістична асоціація (УЛА) була заснована у 2005 р. та об'єднує підприємства, навчальні заклади та фахівців (викладачів, тренерів, консультантів та логістичних менеджерів), з метою координації дій усіх, хто активно займається теорією і практикою логістики. УЛА є асоційованим членом Європейської логістичної асоціації (рішенням Генеральної асамблеї Європейської логістичної асоціації від 19 травня 2008), що відкриває перспективи для співпраці на рівні професійних громадських об'єднань різних країн, можливість отримання нормативно-довідкової інформації та впровадження європейських стандартів у підготовці та підвищенні кваліфікації логістичного персоналу, проте наразі асоціація охоплює відносно невелику кількість підприємств-учасників ринку логістичних послуг, її діяльність не має належного відображення серед всіх учасників ринку, що не дає змогу в повній мірі говорити про УЛА як про національну логістичну асоціацію, на зразок міжнародних аналогів.

Діяльність саме національної логістичної асоціації, за прикладом європейської, має на меті підготовку рекомендацій з ключових проблем логістики, та для національних урядів таких як вдосконалення нормативно-правової бази в сфері логістики. М. А. Окландер окреслює основну мету національної асоціації логістики в Україні у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, спроможних застосовувати методи логістики як у наукових організаціях так і підприємствах, що сприятиме розвитку національного ринку логістичних послуг. З цією метою основними завданнями національної асоціації логістики мають бути розвиток міжнародних контактів в галузі логістики, переклад та видання зарубіжної літератури з логістики; організація лекцій, семінарів, виставок, конференцій з метою пропаганди знань, обміну досвідом, надання методичної допомоги у сфері логістики; сприяння підвищенню професійного рівня спеціалістів з проблем логістики; здійснення наукових досліджень логістичної спрямованості [3, с. 164].

Наразі серед учасників ринку логістичних послуг України більш помітною є діяльність неприбуткових асоціацій та об'єднань, діяльність яких направлена на розвиток транспортної та логістичної діяльності, та мають навчальні центри з підготовки фахівців, видають спеціалізовані журнали.

Так, зокрема, Асоціація Міжнародних Автомобільних перевізників України (АсМАП України) створена наприкінці 1991 року, яка сприяє розвитку перевезення вантажів та пасажирів автомобільним транспортом, в тому числі у міжнародному сполученні. При Асоціації Міжнародних Автомобільних перевізників України діє Навчально-консультаційний центр (НКЦ), який має відповідний сертифікат та акредитований при Академії МСАТ (IRU Женева) та проводить навчання водіїв, керівників та менеджерів підприємств, які здійснюють міжнародні перевезення вантажів та пасажирів. Після курсу навчання видаються відповідні документи європейського зразка [10].

Всеукраїнська асоціація автомобільних перевізників (ВГО «ВААП») також є організацією, яка об'єднує учасників, що працюють у галузі автомобільного транспорту, для захисту своїх, координації спільних дій, направлених на розвиток транспортної галузі України. Асоціація має офіційне видання, журнал – «Укравтотранс» [11].

Європейська спілка транспортників України (АЄСТУ) була започаткована західноукраїнськими транспортними компаніями з метою сприяння інтеграції національної транспортної системи в міжнародний транспортний ринок, гармонізації національного законодавства з європейським, забезпеченню вільного транзиту вантажів, ефективному функціонуванню національної мережі міжнародних транспортних коридорів відповідно до світових стандартів [12].

При підтримці державних органів влади, консолідація роботи логістичних об'єднань може суттєво сприяти розвитку ринку логістичних послуг в Україні, оскільки вони є реальними учасниками ринку і можуть вказати на існуючі проблеми, які стримують розвиток ринку, запропонувати підходи до вдосконаленню законодавства в області логістики, розробки програм для підготовки фахівців в сфері логістики за та гармонізації інтересів держави з інтересами всіх учасників ринку.

Висновки і пропозиції. Розвиток й формування ринку логістичних послуг в Україні в умовах гострої конкуренції з боку міжнародних транспортно-логістичних компаній потребує посиленої державної уваги та підтримки. Регулювання та підтримка логістичної діяльності з боку державних органів влади має ряд переваг для національної економіки, оскільки сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки за рахунок створення сучасно логістичної системи, яка забезпечує комплексну логістику постачання центрів виробництва, оптимізацію складських запасів і вивільнення фінансових ресурсів.

Розвиток глобальної логістичної системи, спроможної забезпечити ефективне просування товарів від центрів виробництва до центрів споживання, сприятиме зниженню рівня і інфляції за рахунок зменшення логістичних витрат, зниженню частки сукупних витрат на просування товарів і вантажів, підвищенню інвестиційної привабливості проектів по розташуванню виробництв на території України. Таким чином, державне регулювання ринку логістичних послуг в Україні потребує відповідної законодавчої діяльності, розробки сучасної нормативно-правової бази в сфері логістичної діяльності, підвищення ролі недержавних організацій в управлінні та прийнятті рішень щодо умов діяльності ринку.

Список літератури:

1. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Розпорядження [Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 р. № 2174-р]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-р
2. Кислий В. М. Логістика: Теорія та практика / Кислий В. М., Біловодська О. А., Олефіренко О. М., Смоляник О. М. // Навч. посіб. – Центр учбової літератури. – К. – 2010. – 360 с.
3. Окландер М. А. Логістична система підприємства: Монографія. – О.: «Астропринт», 2004. – 312 с
4. Глушенко Т. М. Аналіз розвитку логістичних послуг на сучасному світовому ринку / Т. М. Глушенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – № 6. – С. 169-170
5. Дороховський О. М. Необхідність у транспортно-логістичній системі України / О. М. Дороховський // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 136-139.
6. Дорошкевич Д. В. Міжнародні логістичні системи в умовах глобалізації / Д. В. Дорошкевич // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – С. 44-50
7. Канунникова Н. П. Логистическая деятельность в правовом поле. [Електронний ресурс] / Н. П. Канунникова // Транспортный вестник. – 2011. – № 47. Режим доступу: http://www.transport-gazeta.by/index.php/article/1797/number/47/24-11-2011/logisticheskaya-deyatelnost-v-pravovom-pole
8. Мінакова С. М. Обґрунтування концептуальних засад розвитку ринку логістичних транспортних систем в умовах глобалізації / С. М. Мінакова // Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – № 2. – С. 844-847.
9. Токмакова І. В. Перспективи розвитку транспортно-логістичного бізнесу в Україні / І. В. Токмакова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 34. – С. 228-230.
10. Асоціація міжнародних автомобільних перевізників – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asmap.org.ua/
11. Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнська асоціація автомобільних перевізників» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vaap.org.ua/
12. Європейська спілка транспортників України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.estu.com.ua/index.html
13. Українська логістична асоціація – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ula-online.org/
14. European Logistics Association – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.elalog.eu/

Яцюта А.С.
Государственное предприятие международных экспресс-перевозок
«Юкрейниэн парсел сервис»

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В УКРАИНЕ

Аннотация
Исследовано современное состояние рынка логистических услуг в Украине, проанализированы аспекты государственного подхода к проблемам логистики. Определенна необходимость в четком отображении логистической деятельности в законодательной практике. Осуществлено сравнение законодательной базы в области логистики в Украине и развитых странах. Предложено совершенствование нормативно-правовой базы в сфере регулирования логистики. Осуществлен анализ деятельности национальных и международных логистических объединений. Указаны преимущества государственного регулирования рынка логистических услуг для национальной экономики.
Ключевые слова: логистика, нормативно-правовая база, государственное регулирование, рынок логистических услуг, международные логистические объединения.

Yatsuta O.S.
Customer Service Representative Ukrainian Parcel Service

FORMATION OF THE STATE REGULATION SYSTEM OF LOGISTIC SERVICES MARKET IN UKRAINE

Summary
The current state of logistic services market was studied in article, aspects of government approach to logistics problems was analyzed. The need for a clear projection of logistic activities in the legal practice was determined. The comparison of Ukrainian and international logistics legal framework was Actualized. Improving of legal framework in logistics regulation was proposed. Activities of nationals and internationals logistics associations was analyzed. The benefits of logistic services market state regulation was indicated.
Keywords: logistic, legal framework, state regulation, logistic services market, international logistic associations.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.73:336.27

ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЯК ОБ'ЄКТ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Нестеренко А.С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проводиться дослідження однієї зі складових механізму функціонування фінансової системи держави. Мова йде про об'єкт механізму функціонування фінансової системи. Таким об'єктом механізму функціонування фінансової системи є фінансові правовідносини щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів (які складаються у фінансовій сфері держави). А також наводяться основні характерні особливості фінансових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави.
Ключові слова: фінансова система, фінанси, фінансові правовідносини, механізм функціонування фінансової системи, система управління.

Актуальність теми. Фінансова система являє собою доволі складний механізм. Ефективність її функціонування залежить від двох визначальних чинників. По-перше, від налагодженості фінансових відносин у суспільстві. В основі цього лежить вибір правильної і доцільної для даної країни фінансової моделі, яка стимулює виробника і суспільство. Крім того, важливим фактором виступає дієвість фінансового механізму, а також чітке фінансове законодавство. По-друге, ефективне функціонування фінансової системи залежить від організації управління нею. Фінансові правовідносини не з'являються самі по собі, а обов'язково в якості своєї передумови передбачають функціонування відносин відповідного правового спектру, тобто право розуміння і правозастосовчу практику. Необхідно мати на увазі, що фінансові правовідносини за своїми суттєвими ознаками не зливаються з правовідносинами взагалі, незалежно від їх предмета та об'єкта впливу. Таким чином, актуальність теми дослідження виражається у визначенні об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави – фінансових правовідносин щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, які складаються у фінансовій сфері держави.

Наукова обґрунтованість. Незважаючи на значну кількість існуючих досліджень щодо фінансової системи взагалі: Опарін В.М. [11], Соколова Є.Д. [16; 17], Ковальчук А.Т. [3], Латковська Т.А. [5], Орлюк О.П. [12; 13] досі не існує чіткого пояснення механізму функціонування організації фінансової системи, а аналітична основа для його визначення тільки починає розвиватися. Опис механізму функціонування дається через опис складових його частин. Таким чином, постає потреба, у першу чергу, у визначенні об'єкту механізму функціонування фінансової системи України – фінансовим правовідносинам щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів.

Метою даної статті є провести аналіз об'єкту механізму функціонування фінансової системи України – фінансовим правовідносинам щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів та визначити їх особливості.

Основний зміст. Перш ніж почати розгляд об'єкту механізму функціонування фінансової системи України, необхідно нагадати, що нами було раніше проведено дослідження складових механізму функціонування фінансової системи держави [8], в результаті якого нами були визначені такі складові механізму функціонування як: суб'єкт (держава в особі органів державної влади); об'єкт (фінансові відносини щодо формування, розподілу та використання фондів грошових коштів); методи (засоби, за допомогою яких здійснюється функціонування фінансової системи). Таким чином, більш детально спробуємо дослідити загальні властивості фінансових правовідносин та їх особливості як об'єкту механізму функціонування фінансової системи держави. Так, фінансові відносини містять у собі найбільш загальні ознаки руху (розподілу, перерозподілу) і співвідношення між собою фінансових засобів різних рівнів. Фінансові відносини обумовлені фактом існування держави, тому зовні виражаються в тих формах, які їм визначає держава. З теорії фінансового права відомо, що фінансовим відносинам притаманні ознаки правових відносин. Але, як зазначає Ю.О. Крохіна, їм притаманні специфічні особливості: вони виникають, змінюються і припиняються тільки на основі правових норм; індивідуально визначені учасники кожних конкретних правовідносин; зв'язок між учасниками правовідносин виражається через їх суб'єктивні права і юридичні обов'язки; ці правовідносини носять вольовий характер; охороняються державою [4, с. 108]. Але, слід не погодитися з даним висловленням вченої, так як наведені вище властивості притаманні не лише фінансовим правовідносинам. На нашу думку ці специфічні особливості фінансових відносин, більш схожі на загальні, властиві всім правовідносинам. А ось О.П. Орлюк дає особливості, з чим можна погодитись та приєднатись до цієї думки: фінансовим правовідносинам притаманні зокрема такі особливості, які пов'язані з відносно специфічною стадією суспільного відтворення – з відносинами розподілу. Розподільчий характер фінансових відносин закладено у самих функціях фінансів, перш за все у функції створення грошових фондів – централізованого, що зосередився у державному бюджеті, і децентралізованих, до яких належать грошові кошти підприємств, організацій та галузей народного господарства. Розподільчий характер фінансових відносин проявляється і в іншій функції фінансів – спрямуванні коштів цих фондів на задоволення потреб суспільства. Фінансові відносини завжди мають цілісність, системність, формальну визначеність, пов'язану з тим, що фінансові правовідносини регулюють чітко визначені зв'язки, які складаються між суб'єктами [13, с. 47-48]. Але слід також враховувати, як зазначає Ю.О. Крохіна сферу виникнення всіх фінансових відносин – фінансову діяльність держави і муніципальних утворень. Саме з цих позицій, автор виділяє специфічні особливості фінансових правовідносин: по-перше, вони виникають і функціонують у процесі планового акумулювання, розподілу і використання державних або муніципальних грошових фондів; по-друге, вони є різновидом майнових відносин, які мають публічний характер. Слід зазначити, що в ході здійснення фінансової діяльності виникають і процесуальні (організаційні) правовідносини, але

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

© Нестеренко А.С., 2015

вони мають вторинний (похідний) характер, бо забезпечують рух фінансових ресурсів держави та муніципальних утворень; по-третє, фінансові правовідносини вимагають обов'язкової участі держави або муніципального утворення в особі компетентних органів або посадових осіб; по-четверте, більшість фінансових правовідносин мають субординаційний характер і будуються за схемою «влада-підпорядкування»; по-п'яте, юридична відповідальність несумлінного учасника фінансових правовідносин настає не перед другою стороною, як у більшості інших галузей права, а безпосередньо перед державою [4, с. 108]. Такої ж думки дотримується і І.І. Кучеров, який зазначає, що у фінансових правовідносинах, як правило, чітко виступають два правових елемента: державно-владний (організаційний) і майновий [18, с. 49]. Е.А. Ровинський ще у 1960 роках підкреслював, що «у всіх видах фінансових правовідносин їх владно-майновий характер виступає абсолютно чітко. Значення має лише міра прояву в них владного характеру» [14, с. 138]. Як відомо фінансові правовідносини являють собою своєрідний синтез правових та економічних матерій, будучи як би економіко-правовою категорією. На економічну природу фінансових правовідносин звертав увагу ще Е.А. Ровинський, відзначаючи, що «найважливіша особливість фінансових правовідносин полягає в тому, що вони є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які самі, в свою чергу є формою певних економічних відносин» [14, с. 134]. У фінансовій діяльності держави і муніципальних утворень різновидом економічних відносин є відносини з акумулювання дохідних джерел до бюджетів, з приводу бюджетного фінансування, відносини у сфері міжбюджетного субсидування тощо. С.В. Запольський характеризує фінансові відносини через категорію «фінанси», так як фінанси – це система економічних відносин з приводу формування, розподілу, використання фондів грошових коштів для забезпечення функцій держави. Фінанси представляють особливу сферу економічних відносин, що характеризує участь держави в процесі виробництва і розподілу. Будучи складовою частиною механізму розподілу суспільного продукту, фінанси необхідні для забезпечення участі держави в суспільному виробництві і здійснення ним своїх економічних функцій. На відміну від фінансів держав економічних суспільно-економічних формацій, слугуючи виконанню щодо вузьких економічних завдань, фінанси в умовах ринкової економіки утворюють систему грошових відносин, за допомогою яких держава здійснює управління суспільним виробництвом в масштабі всіх галузей і сфер народного господарства [1, с. 35]. Так само слід звернути увагу і на думку економістів. Зокрема, С.І. Лушин зазначає, що «фінансові відносини – це відносини між різними власниками», де суб'єкт економічних відносин повинен бути власником доходу [19, с. 86]. Як зауважує М.В. Карасьова, трансформуючи цей висновок у площину публічного права, «фінансово-правове регулювання не повинно відриватися спотворювати свою економічну природу. Іншими словами, в ідеалі фінансово-правове регулювання не повинно призводити до таких ситуацій, коли виникнення майнових фінансових правовідносин не ставиться в залежність від факту отримання суб'єктом права доходу» [2, с. 53]. Таким чином, можна спостерігати участь держави у відносинах, в яких вона виступає як регулятор суспільного виробництва в цілому, використовуючи фінанси як універсальний засіб управління економічним життям країни, як спосіб підвищення ефективності суспільного виробництва і вирішення завдань соціальної політики. Також заслуговує на увагу і думка С.В. Запольського, що в широкому сенсі фінанси – це система грошових відносин, організованих державою в процесі планомірного розподілу суспільного продукту та національного доходу і формування на цій основі централізованих, децентралізованих доходів та накопичень, що використовуються на фінансування розширеного відтворення, для соціально-культурних заходів та інших потреб суспільства. У найбільш вузькому сенсі під фінансами слід розуміти тільки ті товарно-грошові відносини, в яких безпосередньо бере участь держава, що створює або використовує різні грошові фонди з метою здійснення економічних функцій і завдань. Ключовою категорією для визначення природи фінансових відносин і обмеження від них інших видів товарно-грошових відносин виступає грошовий обіг. Грошова форма здійснення розподільних відносин не змінює їх економічної природи як відносин, не пов'язаних з виробництвом і обміном. Держава, вступаючи у відносини розподілу і перерозподілу, створює спеціальні грошові фонди, призначені бути посередником між грошовими накопиченнями учасників суспільного виробництва, виникаючими або в результаті виробництва та обміну, або в результаті кінцевого розподілу. У силу цього є відома грань між грошовим обігом, опосередковуючі відносини виробництва та обміну, і грошовим обігом, що втілює відносини розподілу і перерозподілу. Безумовно, держава здійснює управління обома частинами грошового обігу, однак відмінності форм і методів управління цими частинами дозволяє вважати їх відносно самостійними сферами функціонування грошей в ринковій економіці [1, с. 36]. Слід також відмітити думку А.Т. Ковальчука, відповідно до якої фінансова діяльність держави, муніципальних утворень, недержавних ринкових інституцій складається із власне фінансових та не фінансових, з економічної точки зору, відносин. Власне фінансові відносини, з одного боку, є першопричинними для різного роду економічних починань, з іншого – похідними від господарської та економічної діяльності. Але і в першому, і в другому випадку фінансові відносини становлять зміст фінансової діяльності. Тому економічна структура ринкового типу гостро потребує правового порядкування розмаїтих і суперечливих відносин, які виникають у фінансовій системі [3, с. 34-35]. Слід нагадати, що саме з цих позицій ми і виходили у визначенні складових елементів фінансової системи держави, а саме включаючи у її структуру не тільки публічні фінанси, а й фінанси суб'єктів господарювання та фінансових ринків [9, с. 62]. Як зазначає Р.О. Халфіна «єдність форми та змісту передбачає провідну роль змісту у розвитку явищ, що, однак, не виключає можливість активного впливу форми як на зміст, так і на саму сутність явища. Правова форма реальних відносин визначається не лише їх змістом, але і волею держави, що втілює їх у конкретну форму, встановлює для певних учасників ті чи інші правові суб'єктивні права та обов'язки [20, с. 91]. Навряд чи можна допускати абсолютну незалежність волі держави, вона визначається матеріальними умовами. Зміст діяльності держави в галузі фінансів значно ширше, ніж забезпечення функціонування системи фінансових фондів. Державне регулювання економіки спрямоване на те, щоб створити найбільш оптимальне «середовище» функціонування цього механізму. Таким чином фінансовий механізм прямо або безпосередньо пов'язаний з існуючою організацією матеріального виробництва і служить засобом управління ним.

А також слід звернути увагу, ще на один вид фінансових правовідносин, які виникають в сфері дії міжнародного фінансового права та розповсюджуються на міжнародні фінансові відносини. Науковий підхід до характеристики міжнародного фінансово-

го права відрізняється дискусійністю. Існують різні погляди щодо предмета, суб'єктів міжнародного фінансового права та його місця в правовій системі, міжнародних фінансів та їх участі у фінансовій системі держави. Однією з точок зору є: «як предмет міжнародного фінансового права визнають міждержавні фінансові відносини, а міжнародне фінансове право визначається як сукупність міжнародних правових норм і принципів» [6, с. 393; 7, с. 649]. При цьому В.М. Шумилов до об'єктів міжнародного фінансового права відносить тільки частину міжнародних фінансових відносин, а саме: відносини між державами, міжнародними організаціями (публічними особами) з приводу транскордонного руху фінансових ресурсів; відносини між публічними особами з приводу внутрішніх правових режимів, в рамках яких обертаються фінансові ресурси і взаємодіють між собою приватні оператори [21, с. 48-49]. Так само міжнародне фінансове право розглядається в єдності приватного та публічного права. Заслуговує на увагу співвідношення норм національного та міжнародного права. Норми міжнародного фінансового права створюються державами як основними суб'єктами в процесі співпраці у фінансовій сфері відповідно до їх внутрішніх і зовнішніх потреб за допомогою координації інтересів, узгодження воль і досягнення взаємоприйнятного компромісу. Національне фінансове право є похідним від одноосібної волі держави, яка має всю повноту влади в межах власної території та юрисдикції. Як правильно відзначає Ю.Л. Смірнікова «взаємодії національного фінансового права та міжнародного права можна розділити на взаємодію у внутрішньодержавної та міжнародної сферах». А також додає, «що в нових економічних і соціальних умовах правові системи різних держав сумісні і здатні взаємодіяти одна з одною. Це досягається, по-перше, визнанням пріоритету міжнародного права над внутрішнім, по-друге, інтенсивною зміною внутрішнього права під впливом міжнародного» [15, с. 201]. Щодо міжнародних фінансів та їх взаємозв'язку з фінансовою системою держави, то нами було з'ясовано, що для задоволення потреб держави у фінансових ресурсах у період фінансово-економічної кризи та особливий період можуть залучатися кредити міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, кошти від розміщення державних цінних паперів на внутрішньому і світовому ринках капіталу, кошти з інших джерел державного запозичення, а також кошти, надані за рахунок міжнародної допомоги. У разі використання залучених коштів міжнародних фінансів у фінансовій системі держави, слід включати частину міжнародних фінансів до самостійної «додаткової сфери» фінансової системи України [9, с. 442-465].

Таким чином, на сучасному етапі відбувається розширення фінансово-правової проблематики у сфері фінансової діяльності держави з ринковим типом економіки, що виражається в появі нових груп суспільних відносин за участі держави, в яких вона виступає як «глобальний» регулюючий суб'єкт на основі економічних методів впливу на ринок, але з публічним інтересом, в результаті яких формуються та перерозподіляються фонди грошових коштів.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна навести основні характерні *особливості* фінансових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави, а саме: *фінансовими відносинами є майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі; фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави; фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів;дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави; їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання.*

Список літератури:

1. Запольский С. В. Дискуссионные вопросы теории финансового права: монография / С. В. Запольский. – М.: РАП, Эксмо, 2008. – 160 с.
2. Карасева М. В. Деньги в финансовм праве / М. В. Карасева. – М.: Юристь, 2008. – 53 с.
3. Ковальчук А. Т. Фінансове право України. Стан та перспективи розвитку / А. Т. Ковальчук. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 488 с.
4. Крохина Ю. А. Финансовое право России: ученик / Ю. А. Крохина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 720 с.
5. Латковська Т. А. Поняття та структура сучасної фінансової системи України / Т. А. Латковська. – [Електронний ресурс]: Режим доступу //www.bookz.com.ua
6. Международное публичное право: учебник / под ред. К. А. Бекяшева. – М., 2003. – 1008 с.
7. Международное право: учебник / отв. Ред. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М., 2001. – 672 с.
8. Нестеренко А. С. Забезпечення механізму функціонування фінансової системи держави через систему органів управління фінансами / А. С. Нестеренко // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: міжнародна науково-практична конференція – Одеса: НУ «ОЮА» Південний регіональний центр Національної академії правових наук України, 2015.
9. Нестеренко А. С. Фінансова система України: проблеми теорії: монографія / А. С. Нестеренко. – Одеса: Фенікс, 2014. – 576 с.
10. Нестеренко А. С. Функціонування фінансової системи України: система управління фінансами / А. С. Нестеренко // Сучасне право творення: питання теорії та практики: матеріали між нар. Наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: Громадська організація «Правовий світ», 2014. – С. 56-58.
11. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В. Опарін. – Вид. 2-ге, перероб.та доп. – К.: КНЕУ, 2006. – 240 с.
12. Орлюк О. П. Фінансова система України: Проблеми термінології та змісту / О. П. Орлюк // Фінансове право. – 2007. – № 1. – С. 12-15.
13. Орлюк О. П. Фінансове право: навч. посіб. / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
14. Ровинский Е. А. Основные вопросы теории Советского финансового права / Е. А. Ровинский. – М., 1960. – 193 с.
15. Смирникова Ю. Л. Регулятивная функция современного финансового права / под ред. Е. Ю. Грачевой. – СПб.: Издательство «Юридический центр – Пресс», 2011. – 269 с.
16. Соколова Э. Д. Финансовая система России и право: дискуссионные вопросы / Э. Д. Соколова // Налоги. – 2007. – № 2 // СПС Консультант Плюс.
17. Соколова Э. Д. Правовые основы финансовой системы России / Э. Д. Соколова. – М., 2006. – 160 с.
18. Финансовое право: учебник / А. Ю. Ильин и др.: под ред. И. И. Кучерова. – М.: Эксмо, 2011. – 592 с.

19. Финансы: Учебник / под ред. С. И. Лушина, В. А. Слепова. – М., 2003. – 512 с.
20. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М., 1974. – 352 с.
21. Шумилов В. М. Международное финансовое право: учебник / В. М. Шумилов. – М., 2005. – 432 с.

Нестеренко А.С.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ФИНАНСОВЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ МЕХАНИЗМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВА

Аннотация
В статье проводится исследование одной из составляющих механизма функционирования финансовой системы государства. Речь идет об объекте механизма функционирования финансовой системы. Таким объектом механизма функционирования финансовой системы являются финансовые правоотношения по формированию, распределению и использованию фондов денежных средств (которые возникают в финансовой сфере государства). А также приводятся основные характерные особенности финансовых отношений как объекта механизма функционирования финансовой системы государства.
Ключевые слова: финансовая система, финансы, финансовые правоотношения, механизм функционирования финансовой системы, система управления.

Nesterenko A.S.
National University «Odessa Law Academy»

FINANCIAL LEGAL MECHANISM AS THE OBJECT OF THE FINANCIAL SYSTEM OF THE STATE

Summary
The article is to study the mechanism of one of the components of the financial system of the state. This is the object of the mechanism of the financial syste. This object mechanism functioning financial system is a financial relationship on the formation, distribution and use of funds of funds (consisting in finance state). Also, are the main characteristics of financial relations as an object mechanism functioning financial system.
Keywords: financial system, finance, legal financial mechanism of the financial system, control system.

УДК 341.225

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВАНТАЖ» НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНІ

Недоборовська К.В., Савич О.С.
Одеська національна морська академія

Вантаж є одним із ключових елементів у міжнародних перевезеннях. При будь-якій зовнішньоторговельній угоді проданий товар стає вантажем і потрапляє в сферу міжнародного обігу. Але іноді виникають непорозуміння щодо термінології, яка застосовується. Саме тому дуже важливо мати чітке розуміння поняття «вантаж», яке застосовується як в національному законодавстві так і в міжнародному. У статті розглядається зміст терміну «вантаж», його ознаки, які безпосередньо впливають на зміст договору перевезення, та відмежування від схожих понять.
Ключові слова: вантаж, майно, товари, живі тварини, договір купівлі-продажу.

Постановка проблеми. З розвитком ринкових відносин, із зростанням промисловості, товарно-грошових відносин, пов'язана поява цивільного права і ускладнення його норм. Формування сучасної України досить інтенсивно відбувається, породжуючи розвиток нових видів правовідносин, які до цього часу були невідомі, або відомі не в такому об'ємі, адже на законодавчому рівні постійно відбувається удосконалення правових інститутів та окремих норм зокрема. Так, значного розвитку набули відносини з переміщення різноманітних речей з одного місця в інше. З того моменту, коли товар пред'явлено до перевезення, він переходить в новий стан – стає вантажем. При перетворенні товару в категорію вантажу для транспорту втрачає значення ряд його товарних характеристик (споживчих властивостей), але з'являється необхідність вивчення та врахування транспортних характеристик вантажу. Виникає необхідність у визначенні поняття «вантаж» та основних його характеристик шляхом аналізу національних та міжнародно-правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття «вантажу» за договором перевезення вантажу, основних характеристик та аспектів вантажу в нормативно-правових актах України зарубіжних країн знайшли відповідне відображен-

© Недоборовська К.В., Савич О.С., 2015

ня в наукових працях провідних правників, серед яких Лідовець Р. А., Гречуха В.Н., та інші, але багато аспектів досі залишаються не вивченими, тому потребують детального дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують подальшої розробки та конкретизації вітчизняні нормативно-правові акти, що стосуються вантажу, спираючись на міжнародний досвід.

Мета статті. Головною метою цієї статті є систематизація та подальший аналіз правових норм як національного, так і міжнародного рівня, що безпосередньо регулюють визначення поняття «вантаж», а також виділення основних проблем з наступними варіантами їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Договір перевезення вантажу отримав у законодавстві України широке закріплення. Норми, що регулюють правовідносини, пов'язані з укладенням і виконанням зазначеного договору, містяться як у Цивільному, Господарському кодексах України, так і у спеціальних кодексах, законах та підзаконних актах. Однак, проаналізувавши вітчизняне законодавство, виникає проблема щодо застосовуваної в ньому термінології, адже вона не завжди чітко і вичерпно конкретизує зміст понять, що визначаються за її допомогою.

Наприклад, незважаючи на те, що законодавець дає формальне визначення поняття вантажу, це не завжди дозволяє чітко відмежувати його від інших, подібних за змістом, термінів, таких як, вантажобагаж чи товаробагаж. У переважній більшості наукових досліджень договору перевезення вантажу приділяється увага загальним питанням правового регулювання таких правовідносин. Питання тлумачення поняття вантажу і пов'язаних з ним понять, на жаль, залишається поза сферою наукових розробок [17].

Як зазначає ч. 1 ст. 306 Господарського Кодексу України: «Перевезенням вантажів у цьому Кодексі визнається господарська діяльність, пов'язана з переміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними дорогами, водними та повітряними шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами» [5, ст. 306]. Так, з даного визначення випливає, що під вантажем слід розуміти саме продукцію виробничо-технічного призначення та вироби народного споживання.

Як і Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України також не містить чіткого визначення поняття «вантаж». Однак відповідно до ч. 1 ст. 909 Цивільного кодексу України за договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату [4, ст. 909]. Таким чином, вантаж є об'єктом, на який спрямована діяльність перевізника. А перевізник – це сторона договору перевезення, яка укладає з відправником договір перевезення вантажу. Дії ж перевізника по переміщенню вантажу складають предмет договору перевезення. Істотною умовою договору є умова про предмет, яким є послуги щодо доставки ввірених перевізникові матеріальних цінностей (вантажу) до пункту призначення [16, с. 527].

Закон України «Про транспорт», який безпосередньо визначає вимоги до транспортних засобів, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу та іншого майна (стаття 10), а також регулює порядок охорони вантажів і об'єктів транспорту (стаття 14) мав би містити визначення «вантажу», але, на жаль, воно у ньому також відсутнє [7, ст. 10, 14].

Однак у наступних нормативно-правових актах міститься визначення поняття вантажу.

Згідно з Правилами перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні, вантаж – це всі предмети з моменту прийняття для перевезень до здачі одержувачу вантажу [10].

Закон України «Про прикордонний контроль» у ч. 2 ст. 1 містить визначення поняття «вантаж», а саме: «вантаж – майно, крім багажу, а також бортових припасів (для повітряних, морських та річкових суден), що перевозиться транспортними засобами». А «багаж», відповідно до вказаного Закону, це речі пасажирів, членів екіпажу, що перевозяться транспортним засобом згідно з угодою з перевізником [9, ст. 1].

Інструкція щодо проведення радіаційного контролю транспортних засобів і вантажів у пунктах пропуску через державний кордон та на митній території України (далі – Інструкція), яка призначена для державних інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виконують роботи з обстеження транспортних засобів і вантажів, що підлягають екологічному контролю, у пунктах пропуску через державний кордон та на митній території України, також надає визначення «вантажу». Відповідно до п. 2 Інструкції, «вантажі – будь-які товари та інші предмети, що переміщуються через митний кордон України під митним контролем, крім транспортних засобів, що їх перевозять» [11, п. 2]. Дія Інструкції поширюється на всі транспортні засоби і вантажі, які переміщуються через митний кордон України, у тому числі морським та річковим транспортом. Хоча законодавець надав визначення поняттю «вантаж» у вказаних вище нормативно-правових актах, на нашу думку, дані визначення є досить стислими та спрощеними.

Закон України «Про залізничний транспорт» містить одразу три взаємопов'язаних визначення, що стосуються вантажу. Відповідно до ст. 1 даного Закону, вантаж – матеріальні цінності, які перевозяться залізничним транспортом у спеціально призначеному для цього вантажному рухомому складі; багаж – речі та інші матеріальні цінності, що відправляються пасажиром за окрему плату за наявності проїзних документів у багажному вагоні, який прямує в тому ж напрямку, що і пасажир; вантажобагаж – вантаж, що перевозиться в пасажирських і поштово-багажних поїздах [8, ст. 1]. У п. 24 ст. 1 Повітряного кодексу України під вантажем розуміється будь-яке майно, що перевозиться на борту повітряного судна, крім пошти, бортових припасів і багажу, що перевозяться згідно з багажною квитанцією [6, ст. 1]. З наведених визначень випливає, що спільним для цих визначень є наступне:

- Вантаж – це будь-які матеріальні цінності, які передані відправником для перевезення певним видом транспорту, крім пошти, бортових припасів та багажу;
- Не є вантажем спорядження, яке необхідне для функціонування транспортного засобу.

Так як з українським законодавством не все є зрозумілим, необхідно дослідити визначення поняття «вантаж» на міжнародному рівні.

Відповідно до розділу 1 додатку Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 р, яка є ратифікованою Україною, вантаж – це будь–які товари і будь-якого роду предмети, що перевозяться на судні, за винятком пошти, судових припасів, судових запасних частин і спорядження, особистих речей команди і багажу, що слідує з пасажирами [2].

Згідно з п. 24. ст. 1 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів 2008 року (Роттердамські правила), які не ратифіковані Україною, «вантаж» означає майно, товари чи предмети будь–якого роду, які перевізник зобов'язується перевезти відповідно до договору перевезення, і включає упаковку і будь-яке обладнання та контейнер, які не надаються перевізником від його імені [14, ст. 1]. Порівнюючи нормативно-правове визначення вантажу у наведених вище двох конвенціях, необхідно зазначити, що останнє є більш змістовним та охоплює ширший перелік, що може бути вантажем і на відміну від першого містить посилання на перевізника, який має обов'язок здійснити перевезення вказаного вантажу.

На відміну від попередніх Конвенцій, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про морське перевезення вантажів 1978 року (Гамбурзькі правила), які не ратифіковані Україною, визначає, що вантаж включає живих тварин; в тих випадках, коли товари об'єднані в контейнері, на палеті або подібному пристосуванні для транспортування або коли вони упаковані, «вантаж» включає таке пристосування для транспортування або упаковку, якщо вони надані вантажовідправником [12].

Але на відміну від Конвенції Організації Об'єднаних Націй про морське перевезення вантажів 1978 року, Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 року, відома як Гаазькі правила, (ратифіковані Україною) у статті 1 зазначає, що «вантажі» включають предмети, товари, вантажі та вироби будь-якого роду, за винятком живих тварин і вантажу, який оголошений за договором перевезення як такий, що перевозиться на палубі і дійсно перевозиться таким чином [1, ст. 1]. Так ми бачимо, що дана Конвенція виключає живих тварин із поняття вантажу, а також наголошує, що палубний вантаж також не є вантажем як такий.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 року (не ратифікована Україною), містить визначення вантажу, яке частково за своїм змістом схоже на визначення, зазначене у Гамбурзьких правилах. Так п. 7 ст. 1 даної Конвенції визначає, що «вантаж» включає будь–який контейнер, піддон або подібне пристосування для транспортування або упаковку, якщо вони надані вантажовідправником [13, ст.1].

Відносно новою у сфері перевезення вантажів є Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами 2001 року [3]. Дана Конвенція є ратифікованою Україною і 1 січня 2015 року набрала чинності для нашої держави. Пункт 7 ст. 1 Конвенції зазначає, що термін «вантаж» не охоплює суден, що буксируються чи штовхаються, і не включає багажу й транспортних засобів пасажирів; коли товари об'єднані в контейнері, на піддоні або на подібному пристосуванні для транспортування або коли вони впаковані, термін «вантаж» включає таке пристосування для транспортування або впакування, якщо вони надані вантажовідправником [3, ст. 1].

Необхідно зазначити, що друга частина визначення фактично повторює визначення вантажу у раніше згаданих Конвенціях. Але перша частина є новелою і раніше не зазначалася у подібних нормативно-правових актах.

В квітні 2002 року Комісією Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі в особі її робочої групи III був розроблений «Попередній проект документа про морське перевезення вантажів». При розробці даного проекту були зібрані і узагальнені думки з проблем міжнародного морського перевезення вантажів урядів провідних морських держав, ряду авторитетних міжнародних організацій, що представляють комерційні сектори, які займаються морськими перевезеннями вантажів, а також таких організацій, як Міжнародний морський комітет, Міжнародна торгова палата (МТП), Міжнародний союз морського страхування (МСМС), Міжнародна федерація транспортно–експедиційного страхування (МФТЕС), Міжнародна палата судноплавства (МПС) і Міжнародна асоціація портів і гаваней. Відповідно до пункту 1.11 статті 1 «Попереднього проекту документа про морське перевезення вантажів», «вантаж» означає майно, предмети та вироби будь–якого роду, які перевізник або виконуюча сторона отримує для перевезення, і включає упаковку або будь–яке обладнання і контейнер, які не надаються перевізником або виконавчою стороною або від їхнього імені [15, с. 186-187].

Висновки і пропозиції. Таким чином, на основі вищезазначеного, є необхідним зробити чітке розмежування понять «вантаж», «багаж» і «вантажобагаж» в частині застосування до них ставки ПДВ з послуг по міжнародних перевезеннях. Так, ми пропонуємо два варіанти вирішення даного питання з правової точки зору:

1) Внесення змін до Податкового кодексу України, шляхом включення у зазначену статтю термін «вантажобагаж»;

2) Виключення поняття «вантажобагаж» із Закону України «Про залізничний транспорт» та розглянути доцільність існування даного поняття окремо як тотожний еквівалент поняття «вантаж».

Ми вважаємо, що поняття вантажу, які надаються в Законі України «Про прикордонний контроль» та в Інструкції, є досить спрощеними та стислими і мають бути розширені та розтлумачені законодавцем. Хоча Закон України «Про транспорт» також не містить нормативне визначення вантажу, як приклад, таке визначення може міститися у Цивільному та/або Господарському кодексах України, які безпосередньо регулюють процес перевезення вантажу.

Проаналізувавши міжнородні нормативно-правові акти, що регулюють міжнародне перевезення вантажів, можна зробити певні висновки. До них належать такі.

По-перше, – це відсутність єдиного визначення терміну «вантаж».

По-друге, якщо надати узагальнене визначення поняттю «вантаж» на підставі існуючих на міжнародному рівні норм, що діють у сфері морських перевезень, то воно може бути наступним: «Вантаж» включає товари, предмети, вироби, майно, живі тварини, що перевозяться на судні за договором перевезення, а також будь-яке обладнання чи пристосування для транспортування (упаковку, контейнер, піддон, палет або подібне пристосування), якщо вони надані вантажовідправником.

По-третє, якщо упаковка, контейнер чи інше обладнання, призначене для збереження та транспортування вантажу надається перевізником, то воно не може вважатися вантажем.

У правовому регулюванні міжнародних морських перевезень вантажів існує ряд прогалин та протиріч, які потребують подальшого вирішення. Саме тому існує така кількість міжнародно–правових норм, що регулюють міжнародне морське перевезеня вантажів, але все одно залишається ряд основних проблем недосконалості їх норм та інститутів.

Список літератури:

1. Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України/ Законодавство України/ Міжнародні документи/ Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_221, вільний. – Мова укр.
2. Конвенція про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України/ Законодавство України/ Міжнародні документи/ Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_064, вільний. – Мова укр.
3. Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами 2001 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України/ Законодавство України/ Міжнародні документи/ Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_998, вільний. – Мова укр.
4. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
5. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
6. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 48–49. – Ст. 536.
7. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
8. Про залізничний транспорт: Закон України від 4 липня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 40. – Ст. 183.
9. Про прикордонний контроль: Закон України від 5 листопада 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 6. – Ст. 46.
10. Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні: Наказ Міністерства транспорту України від 14 жовтня 1997 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 8. – Ст. 283.
11. Про затвердження Інструкції щодо проведення радіаційного контролю транспортних засобів і вантажів у пунктах пропуску через державний кордон та на митній території України: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 15 травня 2000 р. № 27 // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 411/4632.
12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про морське перевезення вантажів 1978 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України / Міжнародні документи / Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_391, вільний – Мова рос.
13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України / Міжнародні документи / Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_189, вільний – Мова рос.
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори повністю або частково морського міжнародного перевезення вантажів 2008 року: [Електронний ресурс] / Верховна Рада України / Законодавство України / Міжнародні документи /. – Режим доступу до док.: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k30, вільний – Мова рос.
15. Гречуха В. Н. Правовые основы международных перевозок и грузов ч. 1 / В. Н. Гречуха – М.: МГИУ, 2007. – 559 с.
16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. У 2 т. – 2-е вид., переробл. і доп. / [Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, В. М. Коссак]; за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
17. Поняття вантажу за договором перевезення вантажу / Р. А. Лідовець // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11lradpv.pdf

Недоборовская К.В., Савич О.С,
Одесская национальная морская академия

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «ГРУЗ» НА НАЦИОНАЛЬНОМ И МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Аннотация
Груз является одним из ключевых элементов в международных перевозках. При любой внешнеторговой сделке проданный товар становится грузом и попадает в сферу международного обращения. Но иногда возникают недоразумения относительно применяемой терминологии. Именно поэтому очень важно иметь четкое понимание понятия «груз», которое применяется как в национальном законодательстве так и в международном. В статье рассматривается содержание термина «груз», его признаки, которые непосредственно влияют на содержание договора перевозки, и отграничения от подобных понятий.
Ключевые слова: груз, имущество, товары, живые животные, договор купли-продажи.

Nedoborovska K.V., Savych O.S.
Odessa National Maritime Academy

NORMATIVE AND LEGAL DEFINITION OF CARGO AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVEL

Summary
Cargo is one of the key elements in the international transportations. At any foreign trade transaction the sold goods become a cargo and get in the international circulation. But sometimes there are misunderstandings in relation to the applied terminology. For this reason it is very important to have a clear understanding of the definition of «cargo», which is used as in a national legislation so in international. The article deals with the content of the term «cargo», it features that directly affect the content of contract of carriage and separation from similar concepts.
Keywords: cargo, property, goods, live animals, contract of sale.

УДК 343.98

ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДІВ ЗАСТОСУВАННЯ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ НА МІСЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ВИБУХУ

Приходько Ю.П.
Національна академія внутрішніх справ

Висвітлено проблемні питання виявлення та вилучення слідів застосування вибухових пристроїв на місці вибуху. Дана характеристика основних частин вибухового пристрою. Проаналізовано фактори вибуху та їх вражаючі властивості. Визначено категорії слідів. Вказані сліди, які характеризують певні умови: виготовлення вибухового пристрою, підготовка вибухового пристрою до вибуху, дослідження залишків вибухового пристрою після вибуху.

Ключові слова: вибух, вибухові пристрої, сліди вибуху, корпус вибухового пристрою, вражаючі елементи вибухового пристрою, вражаючі фактори вибуху.

Постановка проблеми. Практика показує, що розслідування правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, викликає певні труднощі, які полягають у збереженні слідової картини після вибуху, своєчасності проведення огляду місця події, виявленні і вилученні слідів вибуху вибухового пристрою та їх дослідженні. Тому, в нашому дослідженні ми визначаємо категорію слідів, які залишаються при виготовленні вибухового пристрою, підготовці до вибуху, після вибуху.

Політичні зміни, що відбуваються в Україні на даному етапі її розвитку, супроводжуються якісними змінами злочинності. Злочинність все частіше набуває організованих форм, способи вчинення і приховування кримінальних правопорушень ускладнюються, росте число заздалегідь запланованих тяжких і особливо тяжких насильницьких злочинів. Посиленню криміногенної обстановки у державі сприяє безліч чинників, але основними із них є: бойові дії на сході країни, спад економіки, реформування правоохоронної системи, безробіття, низький рівень життя, корупція.

Злочинність, пов'язана із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин, набуває все більшого розмаху, поширюється кримінальний професіоналізм, жорстокість злочинних проявів. Водночас, злочини цієї категорії є найбільш зухвалими і небезпечними, викликають напруженість та негативний резонанс у суспільстві, страх людей за своє життя та життя рідних і близьких.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з окремими аспектами розслідування злочинів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв досліджувалися у наукових працях В.П. Бахіним, П.Д. Біленчуком, О.А. Буханченком, Т.М. Бульбою, С.І. Винокуровим, Ю.М. Дільдіним, С.В. Діденком, А.В. Іщенком, М.В. Кобцем, С.М. Колотушкіним, В.В. Мартиновим, М.А. Михайловим, І.Д. Моторним, В.А. Ручкіним, В.В. Поліщуком, В.І. Пащенком, В.О. Федоренком та іншими вченими-криміналістами.

Мета статті. Полягає в тому, щоб оцінюючи теоретичну і практичну значимість робіт у сфері криміналістичного дослідження кримінальних вибухів проаналізувати етапи використання вибухового пристрою злочинцем, з ціллю визначення комплексу слідів, які залишаються в процесі виготовлення вибухового пристрою, його установки та після вибуху.

Викладення основного матеріалу. За своєю сутністю та природою будь-яка подія в матеріальному світі пов'язана з певними змінами у навколишньому середовищі. За характером таких змін можна судити про подію, яка відбулася та її особливості.

Так, в процесі вибуху вибухового пристрою знищуються багато прямих і непрямих доказів (гинуть свідки, повністю або частково руйнується вибуховий пристрій, ознаки вибуху знищуються пожежею і т.д.). Крім того, обмеженість кола осіб, які мають доступ до вибухових пристроїв і вибухових речовин, а також сувора міра покарання за злочини з їх використанням змушують правопорушника заздалегідь продумувати свої дії, щоб не залишити слідів. Специфічність дії вибухових речовин і вибухових пристроїв полегшує злочинцю дану задачу. У багатьох випадках він додатково приховує сліди вибуху.

У таких випадках основними доказами, які свідчать про використаний вибуховий пристрій чи обставини їх застосування, зазвичай є залишки самого вибухового пристрою і сліди відображені на предметах навколишньої обстановки місця вибуху.

На нашу думку, сліди застосування вибухових пристроїв, які можуть бути використані в процесі розслідування злочинів, відносно часу їх утворення, можна поділити на три групи:

– сліди, утворені при виготовленні вибухових пристроїв (технологічні);
– сліди, утворені при підготовці вибуху;
– сліди, які утворились під час вибуху вибухового пристрою.

Хоча Буш М.П., Грибунов О.П., Макаров А.В. вважають, що їх можна розділити на п'ять груп, зокрема:

– сліди виготовлення вибухового пристрою;
– сліди транспортування вибухового пристрою на об'єкт мінування;
– сліди, утворені при установці вибухового пристрою на об'єкті мінування, в тому числі і сліди маскування;
– сліди, утворені при відході з об'єкта мінування (включаючи і сліди приховування злочину);
– сліди вибуху вибухового пристрою.

При цьому слід підкреслити, що ретельного вивчення і докладного опису вимагають ознаки, що відносяться до принципу дії вибухового пристрою, його конструктивні особливості, матеріали, з яких виготовлено вражаючі елементи [1, с. 27-28].

До слідів, утворених при виготовленні вибухового пристрою відносяться: сліди виготовлення корпусу вибухового пристрою; заряду вибухової речовини; засобу підриву; підривача і допоміжних елементів.

Сліди виготовлення корпусу вибухового пристрою включають сліди фрезерування, токарної обробки, свердління, зварювання, пайки і т. д. Якщо корпус виготовлений із пластмаси, деревини, картону чи подібних матеріалів, слід звернути увагу на фактуру матеріалу і вузли кріплення [2, с. 134-135].

Можливе також виявлення слідів клеймування та маркування на елементах конструкції штатного вибухового пристрою тобто стандартних боєприпасів.

Так, наприклад, на корпусі гранати Ф-1 нанесено маркування у вигляді тиснення, що вказує номер партії та шифр заводу виробника, який виготовляє металевий корпус. На донній частині корпусу нанесено маркування, як правило фарбою чорного кольору, що вказує: індекс виробу, шифр вибухо-

© Приходько Ю.П., 2015

вої речовини, рік виготовлення та шифр заводу, на якому граната споряджена. Висота шрифту близько 3,5-4,0 мм [3, с. 165].

На поверхні корпусу вибухового пристрою, замаскованого під побутові предмети, також можуть бути виявлені різні написи, штемпелі (від посилочних ящиків). Іноді використовуються коробки з-під товарів з реквізитами магазинів і фірм. Крім того, зазначені коробки, ящики, сумки і т. п. можуть мати сліди минулого зберігання різних предметів (рідких медикаментів, засушених рослин, продуктів і т. д.). Металеві поверхні корпусів вибухових пристроїв нерідко мають рештки мастил або забарвлення, які можуть виступати в якості ознак при дослідженні речових доказів. На корпусі вибухового пристрою при його виготовленні часто залишаються сліди слюсарного інструменту (бокорізів, лещат і струбцин, різного роду затискачів і т. д.) [2, с. 135].

Досить часто корпус вибухового пристрою являє собою осколкову оболонку (понад 50% випадків), тому до поверхні корпусу можуть додатково кріпитися гвинти, гайки, шурупи, шматки нарубаного дроту. Вражаючі елементи кріпляться до корпусу липкою або ізоляційною стрічкою, клеєм та іншими фіксуючими матеріалами. На шматках дроту залишаються сліди ріжучого інструменту. Гайки, шурупи і гвинти можуть мати специфічне призначення, що вказує на професійну орієнтацію виробника. Липка (ізоляційна) стрічка досить надійно і надовго фіксує сліди рук, біологічні і запахові сліди [2, с. 135].

Сліди виготовлення заряду вибухової речовини. В якості заряду злочинці використовують штатні вибухові речовини (в тому числі мисливські порохи) і саморобні вибухові речовини. Вибухові речовини промислового виготовлення мають достатньо вузьку сферу використання. Так, військові підривники в якості вибухової речовини (без спорядження в боєприпаси) використовують виключно тротил і пластид. У промисловості застосовують широку номенклатуру вибухових речовин, але орієнтовану на виконання досить вузьких завдань. Наприклад, при розробці ґрунтів головним чином використовуються вибухові речовини амонійної групи, при виконанні робіт, пов'язаних зі зварюванням металу вибухом, змішані склади з заданим критичним діаметром детонації [2, с. 136].

При дослідженні саморобних вибухових речовин може бути отримана цінна інформація про використання при їх виготовленні рідких хімічних компонентів і складних технологій, що вимагають відповідних знань і обладнання. Це дозволяє ефективніше вирішувати питання організації оперативно-розшукової діяльності. У разі встановлення факту застосування вибухової речовини, яка рідко зустрічається, або необхідність спеціальних знань для її виготовлення, коло підозрюваних осіб та напрямки пошуку злочинця значно звужуються [2, с. 136].

Слід зазначити, що пластичні вибухові речовини, маючи у своєму складі в'язку структуру (пластифікатор), яка досить добре утримує на своїй поверхні такі мікрооб'єкти, як мікроволокна, волосся, лупу і т. п. В холодну пору року пластична вибухова речовина при затвердінні довго зберігає на своїй поверхні сліди рук (рукавичок) [2, с. 136].

Сліди виготовлення засобів підриву. Більш ніж в 90% випадків виготовлення саморобних вибухових пристроїв використовуються промислові засоби підриву. Це пояснюється досить складною і небезпечною технологією їх виробництва. Виняток становлять запалювачі порохових зарядів на основі освітлювальних електричних лампочок з напругою від 1,5 до 12 В.

Детонатори, які мають широку номенклатуру, являють (особливо в промисловості) досить конкретну специфіку застосування (задані уповільнення, перешкодозахищеність і т. д.). При виготовленні запалювальних трубок на гільзах детонаторів залишаються сліди обтиску (трасологічні сліди). Іноді замість слідів обтиску від інструменту виявляються сліди зубів людини.

Способи під'єднання електродетонаторів до магістральних ліній (місця скруток дротів) можуть бути досить специфічні, характерні для професіонала-електрика [2, с. 136].

Вогнепровідні шнури типу ОША досить добре утримують на своїй поверхні сліди у вигляді мікрооб'єктів і мікрочастинок (сліди одягу, вміст кишень і т.п.). Характер обрізки вогнепровідного і детонуючого шнурів (до детонаторів під кутом 90°, і до засобу займання 45°) також може вказувати на професійні навички розшукуваної особи [2, с. 136].

Сліди виготовлення підривача вибухового пристрою. Широкий спектр застосовуваних саморобних підривачів обумовлює достатньо велике різноманіття слідів, пов'язаних з їх виготовленням.

Якщо при виготовленні підривача використовувались остаточно зібрані елементи промислового виготовлення (сотові телефони, пейджери, системи охоронної сигналізації, радіокеровані іграшки, тощо), то встановлення їх виду, форми, розмірів, місця і дати виготовлення може вказати напрям пошуку злочинця.

При дослідженні електричної схеми підривача необхідно фіксувати характеристику і способи травлення плат, характерні ознаки пайки і розміщення деталей на схемі, підключення джерела струму [2, с. 137].

В окремих випадках, при застосуванні злочинцями в конструкції вибухового пристрою уніфікованих запалів ручних гранат типу УЗРГМ (УЗРГМ-2) можливо виявлення на їх деталях заводських маркувань.

Маркування запалів УЗРГМ наноситься на важіль і вказує номер партії, рік виготовлення, тип запалу, номер споряджувального заводу. На важіль навчальних зразків запалів, як правило, з внутрішнього боку ставиться маркування «Уч», «УЧЕБНЫЙ» або «ХОЛ» [3, с. 175].

Ми погоджуємось з позицією Колотушкіна С.М., Федоренка В.А. в тому, що сліди, які утворюються при підготовці вибухового пристрою (боєприпасу) до вибуху, умовно можна розділити на дві групи: сліди транспортування вибухового пристрою; сліди установки і маскування вибухового пристрою.

Сліди транспортування вибухового пристрою. Ця група слідів пов'язана з виходом злочинця до об'єкту мінування і його відходом. Тут можливо виявлення слідів транспортних засобів і взуття. Якщо встановлений факт проникнення злочинця на об'єкт мінування, то на цьому місці можливо також виявлення слідів рук, одягу, знарядь злому (статичних і динамічних), забутих речей. Сліди, що вказують на послідовність дій і напрямок відходу від об'єкта мінування, дають додаткову інформацію про характер підготовки та організації злочину. Вони дозволяють встановити кількість правопорушників які підготували вибух, отримати орієнтовні дані про їх одяг, зріст, особливості ходи і т. д. Досить часто перед встановленням вибухового пристрою злочинець таємно спостерігає за об'єктом, залишаючи при цьому додаткові сліди на місці спостереження – недопалки, згорілі сірники, жувальну гумку та ін. [2, с. 138].

Сліди, утворені при встановленні вибухового пристрою на об'єкті мінування, головним чином пов'язані з розміщенням (кріпленням) вибухового пристрою і його маскуванням. При цьому можливе виявлення слідів рук, взуття, одягу, а також слідів перекусу інструментами частин, які раніше становили єдине ціле (липка стрічка, шпагат, дроти). Трапляються випадки виявлення об'єктів, які вказують на засоби доставки і маскування вибухового

пристрою (сумки, пакети, коробки, пакунки, шматки паперу і т. д.). На місці встановки вибухового пристрою можуть бути вилучені запахові сліди, в тому числі з об'єктами-носіями [2, с. 138].

Досить інформативними з криміналістичної точки зору є сліди вибуху штатного вибухового пристрою (стандартних боєприпасів) з металевим корпусом. Ці сліди певною мірою обумовлюють ознаки прояву вибуху, його природу і конструкцію конкретного вибухового пристрою.

На думку більшості науковців, що займаються даною проблематикою, власне ознаки вибуху включають в себе сліди, характерні для: бризантної, фугасної, термічної і осколкової дії.

Бризантна (дробляча) дія вибуху проявляється на об'єктах, що знаходяться в безпосередньому контакті з зарядом конденсованої вибухової речовини або з вибуховим пристроєм на його основі в момент вибуху. Бризантна дія визначається взаємодією детонаційної хвилі, продуктів детонації і ударної хвилі. Основними її ознаками на місці події є локальні деформації, руйнування у вигляді вм'ятин, воронок, ерозійних зон, відколів на високоміцних елементах з металу, залізобетону, цегли і т. п., а також локальні області повних руйнувань на маломістких об'єктах з дерева, скла, полімерних матеріалів і їм подібних [6, с. 26].

Фугасний вплив проявляється в набагато більшому просторі від центру вибуху і обумовлюється здатністю ударної хвилі (а на невеликих відстанях і розширенням стиснутих газів) здійснювати зміни навколишньої обстановки, окремих її об'єктів. До слідів вибуху фугасної дії відносяться: воронка в ґрунті та інших матеріалах, ураження людей, переміщення предметів навколишнього оточення, руйнування, пошкодження і формозмінення окремих елементів в області дії вибуху [6, с. 27].

Термічна дія вибуху на навколишні об'єкти, здійснюється сильно нагрітими продуктами (температура близько 2500°С), які швидко поширюються в результаті хімічного перетворення вибухової речовини. Її відмітною ознакою на місці події є наявність слідів окопчення і оплавлення, які в деяких випадках можуть бути знищені пожежею, що виникла після вибуху. Виникнення пожежі в переважній більшості випадків характерне для вибуху газових, паро- і пилоповітряних реагуючих сумішей, що відрізняються неоднорідністю за своїм хімічним складом, та призводять до догорання частини непрореагувавшого пального після вибуху і тим самим забезпечує загоряння окремих об'єктів матеріального оточення [6, с. 27].

Результатом бризантної і фугасної дії часто є високошвидкісний розліт елементів зруйнованих вибухом об'єктів з наступною ударною взаємодією з іншими об'єктами навколишнього оточення, так звана вторинна осколкова дія при вибуху. Первинна осколкова дія або просто осколкова дія за ступенем ураження об'єктів перевищує вторинну і обумовлюється руйнуванням і польотом осколків або окремих елементів конструкції зруйнованого вибухового пристрою. До ознак осколкової дії, що дозволяє визначати напрямок польоту окремих осколкових елементів і їх швидкість слід віднести: кратери і траси (подряпини) на високоміцних об'єктах, пробоїни від глибокого занурення міцних осколків в менш міцні матеріали, проникнення в тіло людини, дальність розльоту осколків. Виявлення слідів осколкового впливу на навколишніх об'єктах сприяє цілеспрямованому пошуку залишків підірваного пристрою, які несуть корисну інформацію про його конструктивні особливості [6, с. 28].

Такими предметами, в залежності від конструктивних особливостей вибухового пристрою виступають: фрагменти оболонки, фрагменти засобів ініціювання, додаткові вражаючі елементи (гайки, гвинти, рубані цвяхи); допоміжні елементи вибухового пристрою (шматки газети, шматки ізоляційної стрічки і т. д.).

Поряд з осколками та іншими фрагментами вибухових пристроїв (боєприпасів) до досить поширених слідів застосування вибухового пристрою І.Д. Моторний відносить також продукти вибуху і залишки вибухової речовини. Він їх поділяє на шість основних груп:

– конденсовані (тверді) продукти вибуху, що являють собою в основному вуглець (сажа) в ультрадисперсному стані, оксиди алюмінію, магнію та інших металів, коли металеві порошки входять в рецептурний склад вибухової речовини. Їх дослідження дає інформацію про наявність у складі вибухової речовини відповідних компонентів неорганічної природи;

– газоподібні продукти вибуху – оксиди азоту, вуглекислий газ, окис вуглецю, пари води, і інші отруйні гази. Дані продукти вибуху криміналістичного значення не мають і в практиці дослідження слідів вибуху не використовуються;

– залишки вибухової речовини або вибухоспроможної суміші у вигляді шматків і порошку, що не прореагували і які являють собою добре видимі неозброєним оком матеріальні утворення, які мають практично всі морфологічні ознаки вибухової речовини і заряду. Їх наявність пов'язана або з відсутністю детонації і вибуху, або з загасанням вибухового перетворення внаслідок дефектного спрацьовування засобів ініціювання або непридатності використаної вибухової речовини;

– окремі частинки і малі кількості вибухової речовини або вибухоспроможної суміші, що являють собою відокремлені частини від заряду і несуть інформацію про його морфологічні ознаки. Частинки мають розмір не більш 1 мм, стійку форму та інші властивості. Малі кількості речовини (масою до 0,1 мг) несуть інформацію про якісний і кількісний склад компонентів вибухової речовини. Присутні в слідах вибуху, коли заряд має маломіцну оболонку з паперу або картону;

– мікрочастинки і мікрокількості вибухової речовини, що являють собою дуже малі за розміром і масою об'єкти, які відокремилися від заряду вибухової речовини і несуть інформацію тільки про природу і якісний склад компонентів вибухової речовини. Їх розміри менше 0,1 мм, маса менше 0,01 мг. Виявляються спеціальними вибухотехнічними методами і засобами;

– мікрочастинки і слідові кількості вибухової речовини, що являють собою невидимі неозброєним оком залишки вибухової речовини, що не прореагувала виявляються тільки високочутливими приладами і несуть інформацію тільки про природу вибухової речовини. Для криміналістичного дослідження необхідні спеціальні прийоми підготовки проб та особливий порядок поводження з об'єктами-носіями [10, с. 69].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що найважливішими джерелами інформації про подію злочину, пов'язаного із застосуванням вибухового пристрою являються: сліди транспортування і встановлення вибухового пристрою; конструктивні і технологічні особливості штатного вибухового пристрою і його елементів (забарвлення покриття, маркування, характерні геометричні параметри і вид з'єднань окремих частин, матеріал фрагментів, сліди технологічної обробки); ознаки вибухового руйнування оболонки, пошкодження інших елементів вибухового пристрою і ступінь їх прояву (характерні розміри і форма осколків, дальність розльоту осколків, сліди вибухового навантаження на осколках, деформація осколків в результаті удару); частинки

заряду вибухової речовини які не прореагували, а також продукти вибуху на оболонці вибухового пристрою і предметах навколишньої обстановки.

Ми також вважаємо, що найважливіша роль полягає в необхідності проведення професійно організованого, якісного огляду місця кримінального вибуху, який обов'язково повинен проводитись із залученням фахівців вибухотехніків, криміналістів, хіміків, а за необхідності і інших фахівців експертних підрозділів, міністерств та відомств.

Список літератури:

1. Буш М. П. Взрывные устройства и следы их применения:Учебное пособие / М. П. Буш, О. П. Грибунов, А. В. Макаров – Иркутск: ВСИ МВД России, 2005. – 75 с.
2. Колотушкин С. М. Взрывные устройства и следы их применения: Учебник / С. М. Колотушкин, В. А. Федоренко – Волгоград: ВА МВД России, 2010. – 296 с.
3. Прохоров-Лукін Г. В. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху: Посібник / Г. В. Прохоров-Лукін, В. І. Пащенко, В. І. Биков та ін. – К.: ТОВ «Еліт Прінт» 2011. – 216 с.: іл.
4. Справочник по патронам, ручным и специальным гранатам. – М., 1964. – С. 17-19.
5. Справочник по боеприпасам. – М: Воен. Изд., 1963. – С. 14.
6. Курин Г. И. Криминалистические исследования по реконструкции самодельных взрывных устройств по следам их воздействия на окружающую обстановку / Г. И. Курин – Дисс. канд. юрид. наук. – Волгоград. 1999. – С. 28.
7. Дильдин Ю. М. Место взрыва как обьект криминалистического исследования: Учебное пособие./ Ю. М. Дильдин, В. В. Мартынов, А. Ю. Семенов, А. Д. Стецкевич. – М.: ЭКЦ МВД России, 1995. – 2-е изд., перераб. и доп. – 98 с., 10 ил., прилож., библиогр.
8. Резвана А. П. Криминалистика: введение в курс, криминалистическая техника: Учебник / А. П. Резван, М. В. Субботина, Р. И. Могутин – Волгоград: ВА МВД России, 2003. – С. 106.
9. Контемиров В. Т. Особенности осмотра места происшествия, связанного со взрывом и обнаружением взрывных устройств: Практическое пособие / В. А. Ручкин, В. И. Шапочкин, С. М. Колотушкин и др. – Волгоград: Волгоградская академия МВД России, 2000. – С. 51.
10. Одинцов В. А. Механика импульсного разрушения при взрыве // Труды МВТУ № 312. Вопросы физики взрыва и удара. – Вып. № 1. – М., 1980. – С. 82-86.
11. Моторный И. Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом / И. Д. Моторный. – М.: 1999. – С. 68.
12. Бахин В. П. Особенности расследования криминальных взрывов / В. П. Бахин, М. А. Михайлов – Симферополь: 1999.
13. Кофанов А. В. Особливості проведення огляду і збору слідової інформації на місці кримінального вибуху / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Ю. П. Приходько – Методичні рекомендації – К. 2013. – С. 36.
14. Белов О. А. Криминалистическая взрывотехника: Учебное пособие / О. А. Белов, А. А. Крымов, А. М. Лютынский, Д. В. Мулындин. – М.: 2012. – С. 168.

Приходько Ю.П.
Национальная академия внутренних дел

ХАРАКТЕРИСТИКА СЛЕДОВ ПРИМЕНЕНИЯ ВЗРЫВНЫХ УСТРОЙСТВ НА МЕСТЕ КРИМИНАЛЬНОГО ВЗРЫВА

Аннотация
Освещены проблемные вопросы выявления и изъятия следов применения взрывных устройств на месте взрыва. Дана характеристика основных частей взрывного устройства. Проанализированы факторы взрыва и их поражающие свойства. Определены категории следов. Указанные следы, которые характеризуют определенные условия: изготовление взрывного устройства, подготовка взрывного устройства к взрыву, исследование остатков взрывного устройства после взрыва.
Ключевые слова: взрыв, взрывные устройства, следы взрыва, корпус взрывного устройства, поражающие элементы взрывного устройства, поражающие факторы взрыва.

Prikhodko Yu.P.
National Academy of Internal Affairs

CHARACTERISTIC EVIDENCE OF THE USE OF EXPLOSIVE DEVICES IN THE PLACE OF THE CRIME EXPLOSION

Summary
Illuminated problematic issues of identification and separation of traces of the use of explosive devices at the blast site. The characteristic of main parts of an explosive device. Analyzed the factors of the explosion and their amazing properties. Defined categories of marks. These traces, which is characterized by certain conditions: the manufacture of an explosive device, making the bomb before the explosion, the study of remnants of an explosive device following the explosion.
Keywords: blast, explosive devices, traces of the explosion, the casing of the explosive device, the shrapnel elements of an explosive device, damaging factors of the explosion.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.9-057.87:17.022](045)

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ГУМАНІСТИЧНОГО ВИРІШЕННЯ СИТУАЦІЙ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

Вовк О.Р.
Інститут проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України

У статті схарактеризовано когнітивну сферу особистості та її роль у готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору. Виявлено основні підходи до її формування. З'ясовано, що основною рушійною силою у цій сфері є пізнавальна активність, основним показником сформованості якої є пізнавальна самостійність, що в контексті нашого дослідження передбачає самостійну гуманістичну діяльність під час виникнення різного роду проблемних ситуацій на основі здійснення свідомого морального вибору.

Ключові слова: когнітивна сфера, пізнавальна активність, когнітивний компонент, готовність, студенти, моральні колізії, проблемні ситуації, гуманістичне вирішення, моральний вибір.

Постановка проблеми. Модернізація системи вищої освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства потребує пошуку нового змісту, вдосконалення форм і методів, створення інноваційних технологій, спрямованих на формування та розвиток високо гуманної особистості майбутнього фахівця. Тому перед вищою школою постає завдання виховання не лише професіонала, а й особистість із високим рівнем моральної свідомості та гуманістичною спрямованістю, яка здатна здійснювати самостійний моральний вибір у проблемних ситуаціях. Особливої актуальності ці питання набувають під час планування виховної роботи у ВНЗ. Адже від рівня вихованості окремого студента, сформованих особистісних якостей та ціннісних орієнтацій значною мірою залежить успіх виховання молодого покоління загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виховання гуманістично спрямованої особистості, її морально-етичні аспекти розробляють І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Л. Макарова, С. Рудаківська, О. Сухомлинська, О. Столяренко, Н. Миропольська та інші, акцентуючи на розкритті сутності гуманістичних цінностей, їх специфіки та визначенні місця в духовному світі особистості.

Когнітивна (пізнавальна сфера) активно досліджується такими вченими, як В. Мельман, С. Ніколаєва, А. Реан, В. Сластьонін, О. Степанова та ін. При цьому ключовий елемент означеної категорії – пізнавальна активність, знаходить широке відображення у науково-педагогічній літературі, зокрема в працях Б. Ананьєва, Л. Аристової, Л. Божович, А. Вербицького, Л. Виготського, О. Крупнова, В. Крутецького, В. Лозової, О. Прядеін, І. Харламовича, Г. Щукіної та ін.).

Проблема формування когнітивної сфери розглядається різнопланово: як організація спільної і колективної взаємодії на діяльнісному рівні (Матис, В. Моргун, Н. Садикова та ін); як раціональне поєднання форм і методів виховної діяльності (І. Бех, Ю. Бабанський, М. Євтух, І. Лернер, Г. Шевченко та ін.); на основі інтенсифікації навчання (Г. Китайгородська, Н. Тализіна, І. Харламов та ін.) та засобів позааудиторні діяльності (Р. Абдулов, М. Байнова, О. Винославська, Н. Волкова, М. Кибардіна, Т. Куриленко, Л. Марисова, Г. Овчаренко та ін).

Науковці вивчали структуру та рівні готовності до діяльності в цілому (Л. Виготський, А. Деркач, О. Леонтьєв, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн) та гуманістичної діяльності зокрема (Г. Балл, І. Бех, В. Білоусова, С. Гончаренко, Т. Іщенко та інші).

Вирішення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на різнобічне висвітлення у наукових джерелах когнітивної сфери, поза увагою науковців залишилися проблеми, пов'язані із визначенням місця і ролі когнітивного компонента у готовності особистості до вирішення проблемних ситуацій у рамках гуманістичної спрямованості.

Метою статті є: на основі аналізу та узагальнення теоретичних джерел дослідити когнітивну сферу особистості, виявити її компоненти та з'ясувати основні підходи до їх формування.

Виклад основного матеріалу. Формування готовності особистості до вирішення проблемних ситуацій на основі морального вибору здійснюється насамперед за допомогою ефективної виховної діяльності та раціонально дібраних методів впливу на особистість. При цьому важливо не обмежуватися тим чи іншим методом, а використовувати їх у комплексі, що дасть змогу розвивати всі сфери особистості студента – когнітивну, емоційно-ціннісну, поведінкову, зміст яких уособлюється в знаннях, уявленнях, інтересах, потребах, нахилах, уміннях, певних моделях поведінки індивіда. Відповідно до цього положення, сформована особистість повинна вміти взаємодіяти з оточенням, керуючись виключно моральними нормами і гуманістичними цінностями, втілювати набутий досвід у власній життєдіяльності.

У наукових джерелах структура готовності особистості до життєдіяльності дещо відмінна. Так, А. Деркач, Л. Орбан у структурі готовності до діяльності виокремлюють такі структурні компоненти: мотиваційний – позитивне ставлення до певного виду діяльності, бажання ним займатись; когнітивний – наявність необхідних знань, уявлень; гностичний – володіння способами та прийомами, необхідними для певного виду діяльності; емоційно-вольовий – самоконтроль, здатність відчувати задоволення від роботи тощо; оцінний – самооцінка своєї професійної підготовки.

Згідно з провідними ідеями особистісно-діяльнісної теорії (О. Леонтьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн), структура готовності до діяльності постає як сукупність трьох взаємопов'язаних компонентів, які охоплюють мотиваційну, когнітивну (або змістову) та практичну сфери особистості.

Щодо готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору, розуміємо її як інтегративне особистісне утворення, що охоплює знання про моральні норми і гуманістичні цінності як регулятори міжособистісної взаємодії, орієнтацію на їх самостійне дотримання та вміння реалізовувати у ситуаціях морального вибору.

Здійснення морального вибору залежить від рівня моральної свідомості особистості, який на думку О. Лебединої, включає такі компоненти: когнітивний,

© Вовк О.Р., 2015

світоглядний, поведінковий та емоційний. Показники кожного компонента мають наступну структуру: когнітивний включає моральні уявлення, моральні поняття, моральні знання; світоглядний містить моральні переконання, моральні ціннісні орієнтації, ставлення, інтерес до моральних потреб; поведінковий поєднує моральний мотив та моральні стосунки; емоційний включає всі моральні почуття [6, с. 131].

Важлива роль у структурі цього утворення належить когнітивному компоненту. Адже, як зазначає В. Сластьонін, когнітивна сфера охоплює «вільний і варіативний вибір нових знань, нових цілей, цінностей та особистісних смислів» [12]. До когнітивної сфери відносять усі психічні процеси, що виконують функцію раціонального пізнання (від лат. cognitio – знання, пізнання, вивчення, усвідомлення). М. Гамезо та І. Домашенко виділяють такі складники когнітивної сфери: мислення, сприйняття, увага, пам'ять, уява, а також чуттєву (подразники, що діють на органи чуття) і логічну сферу (базується на чуттєвому пізнанні і втілюється у конкретні образи і поняття, що поєднуються істотними зв'язками) пізнання [3].

На практиці «когнітивними» називають психічні процеси, які можливо уявити як логічну й осмислену послідовність дій з переробки інформації [5].

У вузькому розумінні «когнітивна сфера» розглядається в концепції когнітивного розвитку Ж. Піаже як деякий інтелектуальний простір особистості, що містить різні форми індивідуальних когнітивних адаптацій [11]. В. Шадриков наголошує, що когнітивні здібності становлять ієрархічно організований системний стрижень особистості: когнітивні здібності взаємопов'язані й утворюють динамічну, багатокомпонентну структуру [13].

У контексті заявленої теми розвиток показників когнітивного компонента моральної свідомості (моральні уявлення, поняття, та знання) взаємопов'язаний, оскільки для формування уявлень про зразок для наслідування потрібно зорієнтувати вихованців у можливих варіаціях дій та вчинків у проблемних ситуаціях. Введення в ситуації подібного типу чи спостереження за ними у реальному житті сприяють набуттю необхідного досвіду. На основі цього відбувається розвиток моральної свідомості, що безпосередньо залежить від розвитку моральних понять – «логічно оформлені й виділені думки, що відображають загальні та істотні ознаки реальних моральних відносин, які утворюються в процесі діяльності та спілкування» [9, с. 122]. Звідси випливає, що два попередніх складники є джерелом моральних знань – «відомості про моральні вимоги, оцінки, ідеали та про наслідки порушень норм моралі» [9, с. 68], на яких грунтується подальший розвиток особистості, її орієнтації, цінності, пріоритети та спрямованість.

Отже, когнітивний компонент моральної свідомості є фундаментальним, оскільки на його основі, базується моральна поведінка і розвиваються переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси тощо.

Пізнавальна, тобто когнітивна, сфера особистості виконує роль внутрішнього організатора досвіду. У цій сфері відбувається диференціація інформації, її класифікація, аналіз і синтез. Центральним актом когнітивного (пізнавального) процесу (переробки інформації та психічної регуляції) є ухвалення рішення, вирішення оригінальних завдань, у тому числі й тих, що стосуються гуманістичного вирішення проблемних ситуацій.

Знання збагачують власне бачення індивідом проблематики у сфері відносин, постають необхідною умовою висунення і розв'язання проблем відповідно до особистісних потреб та інтересів. Знання розглядаються як підґрунтя для орієнтації особистості у багатоманітності засобів встановлення та розвитку міжособистісної взаємодії. Знання студента, орієнтованого на використання гуманістичного підходу у вирішенні моральних дилем і проблемних ситуацій, можна представити як інформацію, уявлення про загальні закономірності її реалізації.

У цьому контексті рушійною силою є пізнавальна активність, яка визначається як психологічне відображення навколишньої дійсності та засвоєння нових знань [4] або міра розумового зусилля, спрямована на задоволення пізнавальних інтересів індивіда [1]. Вивчення та визначення пізнавальної активності набуває відображення у діяльнісному, особистісному та комплексному підходах [10].

У контексті готовності до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору означені складники можна схарактеризувати таким чином: діяльнісний передбачає психічну діяльність суб'єкта і відображається репродуктивним (активність, у нашому випадку гуманістична, реалізується у межах раніше набутого способу моральної діяльності), евристичний (покращення моральної діяльності та пошук нових способів її здійснення) та креативний (вияв ініціативи щодо створення різноманітних моральних колізій та їх гуманістичного завершення) структурними елементами. Ми дотримуємось думки, що саме комплексний підхід здатний забезпечити виявлення пізнавальної активності у проблемних ситуаціях і, таким чином, стане результатом самостійного здійснення морального вибору, що є критерієм готовності до діяльності, зокрема тієї, що пов'язана з вирішенням моральних колізій.

Особистісний характеризується як комплекс різноманітних якостей, що активізуються під час участі у проблемних ситуаціях. Такими якостями є: азартність, рішучість у здійсненні морального вибору, захопленість справою, зацікавленість гуманістичним результатом, нестандартний підхід до вирішення моральних завдань тощо.

Комплексний підхід поєднує у собі характерні риси двох перших, у ньому пізнавальна активність як особлива якість особистості є метою гуманістичної діяльності у рамках моральних колізій, засобом її досягнення і результатом.

Реалізована пізнавальна активність може виявлятися на трьох рівнях: репродуктивному, реконструктивному і творчому [2].

Репродуктивний рівень характеризується намаганням особистості зрозуміти, запам'ятати і відтворити знання, а також опанувати способи їх застосування у діяльності.

На реконструктивному рівні виявляється прагнення зрозуміти сутність певного явища дійсності, виявити взаємозв'язок між явищами та процесами, оволодіти способами застосування знань у змінених умовах та довести розпочату справу до кінця.

Творчий рівень пізнавальної активності виявляється у бажанні більш глибоко вивчити матеріал, відшукати різноманітні способи для реалізації цієї мети. Особистість із творчим рівнем пізнавальної активності відрізняється широтою і стійкістю пізнавальних інтересів.

З наведеного можна зробити висновок, що саме творчий рівень сприяє найкращому засвоєнню і відтворенню знань про особливості гуманістичної поведінки, емпатію, людяність, моральні пріоритети та цінності, забезпечує активний пошук особистістю шляхів вирішення різного роду колізій з допомогою морального вибору.

На основі узагальнення досліджень самостійної активності М. Махмутова [8, с. 52–58] можна кон-

статувати, що під час здійснення морального вибору активність індивіда у проблемних ситуаціях відрізняється і характеризується такими рівнями:

1. Рівень несамостійної активності (звичайної) – сприйняття студентом нових знань, засвоєння морального зразка в умовах проблемної ситуації, виконання завдань для самостійного опрацювання моральних колізій, теоретичного, відтворюючого характеру.

2. Рівень напівсамостійної активності характеризується використанням попередніх знань у новій ситуації та залученням до пошуку способу розв'язання поставленої проблеми.

3. Рівень самостійної активності – виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли студент сам працює над прогалинами в знаннях, шукаючи шляхи виправлення недоліків, використовує попередні знання в новій ситуації, конструює, вирішує задачі морального змісту середнього рівня складності, вирішує ситуації морально характеру з незначною допомогою вихователя.

4. Рівень творчої активності – самостійне вирішення ситуацій морального вибору високої складності, які потребують творчого уявлення, логічного аналізу та відкриття нового способу розв'язання моральної проблеми, самостійне конструювання подібного роду ситуацій, самостійні висновки, узагальнення тощо.

Реалізована пізнавальна активність студента – це не тільки готовність особистості до самостійного опанування знаннями, не тільки бажання глибокого пізнання предмету, що вивчається, не тільки наявність позитивного ставлення до навчання. Для пізнавальної активності характерне свідоме спрямування зусиль на засвоєння та оволодіння знаннями, вміннями й навичками; виявлення самостійності й творчого підходу у навчально-пізнавальній діяльності; напружена розумова діяльність особистості, що відбивається у її практичній діяльності.

Отже, розвиток пізнавальної активності є необхідною умовою розвитку гуманістично спрямованої, всебічно розвиненої особистості студента, що керується у своїй життєдіяльності загальнолюдськими нормами та цінностями й здатна реалізовувати набутий досвід відповідно до вимог суспільства та власних інтересів у рамках духовності та моралі

Характерною рисою індивіда, який відзначається високою пізнавальною активністю, є динамічність, оскільки прагнення до морального вдосконалення поступово переростають у необхідні якості та згодом втілюються у готовності до гуманістичної діяльності. Тому, саме пізнавальна активність є рушійною силою виховання необхідних компонентів пізнавальної сфери для успішного вирішення проблемних ситуацій та пошуку шляхів їх вирішення на засадах морального вибору.

Зважаючи на викладене, можна відзначити, що когнітивний компонент досліджуваної готовності включає судження, погляди щодо гуманістичних цінностей і доцільності опори на них у процесі «зустрічі з Іншим». Цей компонент може бути простим – містити мінімум інформації про об'єкт, або складним – містити ґрунтовну, різнобічну інформацію про нього.

Когнітивний компонент охоплює систему індивідуальних ресурсів особистості, які зумовлюють особливості пізнавального ставлення студента до гуманістичного вирішення проблемних ситуацій, а також характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості. Це індивідуально своєрідні способи переробки, збереження інформації на різних рівнях пізнавального відображення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений нами теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що зміст когнітивного компоненту готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору характеризує обсяг знань (широта, глибина, системність) про сутність гуманістичних цінностей, основні ознаки морального вибору, способи його здійснення в різних обставинах буттєвої дійсності. Ця обізнаність забезпечує спрямованість на етичну взаємодію, в основу якої покладається відповідальність за свої дії і здатність передбачати їх наслідки, вміння співпрацювати, толерантність, відвертість, уміння попереджати та конструктивно вирішувати проблемні ситуації. Характерною рисою досягнення високого рівня розвитку когнітивної сфери є трансформація пізнавальної активності в пізнавальну самостійність, що визначає готовність до гуманістичної діяльності.

Дане дослідження не розкриває всі аспекти розглянутої проблеми, подальші дослідження вбачаємо у з'ясуванні основних підходів до розвитку в особистості тих структурних компонентів діяльнісної сфери, які забезпечували б високий рівень готовності до гуманістичного вирішення проблемних ситуацій.

Список літератури:

1. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология: [учеб. пособие для студентов] / Б. Б. Айсмонтас. – М.: МГППУ, 2004. – 186 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Л. И. Божович. – М., 1995. – 479 с.
3. Гамезо М. В. Атлас по психологии Информационно-методическое пособие по курсу «Психология человека»/ М. В Гамезо, И. А. Домашенко. – М.: Педагогическое общество России, 2006. – 276 с.
4. Еникеев М. И. Теория и практика активизации ученого процесса / М. И. Еникеев. – Казань: КГУ, 1983. –145 с.
5. Козлов М. І. Когнітивна сфера / М. І. Козлов // Енциклопедія практичної психології. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://psychologis.com.ua/kognitivnaya_sfera.htm
6. Лебедіна О. В. Моральна свідомість особистості / О. В. Лебедіна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Ін-т духов. розв. людини; [редкол.: Шевченко Г. П. (голов. ред.) та ін.]. – Луганськ: СНУ. – 2010. – Вип. 3 (38). – 203 с.
7. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – Харків: ОВС, 2000. – 164 с.
8. Махмутов М. И. Урок: типологія, структура, аналіз / М. И. Махмутов // Сов. педагогика. – 1986. – № 2. – С. 52–58.
9. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко. – М.: Просвещение, 1980. – 183 с.
10. Ніколенко Л. М. Актуальність проблеми формування пізнавальної активності школярів / Л. М. Ніколенко // Молодий вчений. – 2015. – № 5.
11. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное / Ж. Пиаже. – М., 2001. – 258 с.
12. Сластенин В. А. Педагогика инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997. – 224 с.
13. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека: учеб. пособие / В. Д. Шадриков. – М.: Изд. корпорация «Логос»,1996. – 320 с.

Вовк О.Р.
Институт проблем воспитания
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОГНИТИВНОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ К ГУМАНИСТИЧЕСКОМУ РЕШЕНИЮ СИТУАЦИЙ МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА

Аннотация
В статье охарактеризована когнитивная сфера личности и ее роль в готовности студентов к гуманистическому решению ситуаций нравственного выбора. Выявлены основные подходы к ее формированию. Установлено, что основной движущей силой в этой сфере является познавательная активность, основным показателем которой есть познавательная самостоятельность, которая в контексте нашего исследования предусматривает самостоятельную гуманистическую деятельность во время возникновения различных проблемных ситуаций на основе осуществления сознательного нравственного выбора.
Ключевые слова: когнитивная сфера, познавательная активность, когнитивный компонент, готовность, студенты, нравственные коллизии, проблемные ситуации, гуманистическое решение, нравственный выбор.

Vovk O.R.
Institute of Problems on Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

MAIN CHARACTERISTICS OF THE COGNITIVE COMPONENT OF READINESS OF STUDENTS TO HUMANISTIC RESOLVE SITUATION OF MORAL CHOICE

Summary
In article the cognitive sphere of the person and its role in students' readiness to humanistic decision of situations of a moral choice is characterised. The basic approaches to its formation are revealed. It is established that the basic motive power in this sphere is the informative activity, the basic indicator of which in a context of our research provides independent humanistic activity during occurrence of various problem situations on the basis of realisation a conscious moral choice is.
Keywords: cognitive sphere, informative activity, cognitive component, readiness, students, moral collisions, problem situations, humanistic decision, moral choice.

УДК 378

ПРОБЛЕМА НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ШКІЛЬНОГО АНАЛІЗУ ЕПІЧНИХ ТВОРІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Гричаник Н.І.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті піднято проблему навчання студентів-філологів шкільного аналізу художніх творів у процесі їх методичної підготовки. Подано основні визначення дефініції «аналіз» у науковій та методичній літературі. Розкрито важливу роль і значення вузівського курсу методики викладання зарубіжної літератури у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників. Розглянуто основи проведення практичного заняття з теми «Особливості вивчення епічного твору», запропоновано низку завдань для підготовчого періоду. Доведено, що правильно проведений аналіз художнього твору впливає на результативність роботи словесника та рівень **літературної освіти школярів.**
Ключові слова: аналіз, шкільний аналіз, епічний твір, методика викладання літератури, методична підготовка, студент-філолог.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній програмі «Вчитель», Концепції гуманітарної освіти у вищих навчальних закладах наголошується на тому, що сучасна школа потребує фахівців нової генерації, конкурентоспроможних на ринку праці, мобільних, конструктивних і практичних, з високим інтелектуальним потенціалом, творчою активністю, які здатні до професійного саморозвитку, освоєння та впровадження у педагогічну діяльність наукоємних технологій. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів реформування національної школи є модернізація всіх ланок освіти, зокрема і технології викладання як української, так і зарубіжної літератур. Тому проблема методичної підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури у вищому навчальному закладі є однією з важливих складових сучасної педагогічної освіти.

У процесі вивчення методики викладання зарубіжної літератури перед майбутніми словесниками

© Гричаник Н.І., 2015

стоїть завдання не тільки якісно оволодіти теоретичним матеріалом, але й опанувати методичні аспекти викладання зарубіжної літератури як навчального предмета у школі, серед яких домінантними є технологія вивчення художніх творів у їх родовій специфіці, методика проведення шкільного аналізу традиційними та новаторськими шляхами, вміння об'єктивно оцінювати класичні зразки світової літератури й трансформувати фундаментальні знання у новітні педагогічні технології. Оскільки, як показує практика, значна частина майбутніх учителів літератури не володіє на належному рівні методикою аналізу художнього твору. А це, у свою чергу, в майбутньому позначається на їхній педагогічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя питання аналізу художніх творів знаходить у працях літературознавців М. Бахтіна, В. Виноградова, С. Єфремова, В. Сулими, А. Ткаченка, В. Марка, Р. Гром'яка, Л. Гуляка, Б. Шалагінова, О. Ніколенко та ін. Науковці доводять, що загальні положення літературознавства потрібні майбутнім учителям-словесникам як основа для наукового вивчення й глибокого розуміння літератури; описують традиційні види літературознавчого аналізу, визначають їхні специфічні риси; обґрунтовують нерозривний зв'язок форми і змісту художнього твору.

Організація та проведення шкільного аналізу зразків світового письменства, відмінність його від літературознавчого була предметом розгляду в історії методичної науки XIX-XX століть (Ф. Буслаєв, В. Водовозов, В. Острогорський, В. Стоюнін, М. Рибникова, О. Мазуркевич, Т. Бугайко, Ф. Бугайко, М. Кудряшов, Є. Пасічник). Аналіз найвідоміших методичних праць науковців дає можливість зробити висновок про те, що видатні вчені минулих століть запропонували чимало цікавих підходів до вивчення літератури як мистецтва слова, до аналізу взагалі та шкільного аналізу, як нового методичного терміна, зокрема, обґрунтували доцільність застосування різних шляхів аналізу, ефективних методів і прийомів, видів навчальної діяльності.

На сучасному етапі розвитку методичної науки питання аналізу художніх творів залишається у колі наукових інтересів провідних методистів О. Ісаєвої, Ж. Клименко, А. Вітченка, Л. Мірошниченко, О. Куцевол, Г. Токмань, Л. Удовиченко та ін. Проте більшість їхніх розвідок стосуються загальноосвітньої школи, а не вищого навчального закладу; тісної співпраці вчителів та учнів різних вікових груп, тоді як проблемі навчання майбутніх учителів зарубіжної літератури шкільного аналізу художніх творів присвячена незначна кількість науково-методичних розробок.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, критичний аналіз спеціальної літератури дає підстави зробити висновок про те, що на сьогодні майже не зустрічаються спеціальні дослідження з означеної теми, а проблема навчання майбутніх філологів шкільного аналізу художніх творів залишається актуальною і набуває особливого значення.

Мета статті – розкрити окремі аспекти методичної підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури до аналізу художніх творів, показати місце і роль методики викладання літератури у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо сучасне трактування основної дефініції нашого дослідження. Укладачі словника української мови тлумачать аналіз як «метод наукового дослідження, що полягає в розчленуванні цілого на складові елементи; детальне, всебічне вивчення, дослідження [5, с. 201].

За словником іншомовних слів, аналіз – метод дослідження, що полягає в мисленому або практичному розчленуванні цілого на складові частини [6, с. 35]. Літературознавчий словник-довідник подає трактування аналізу літературного твору як «логічної процедури, суть якої полягає у розчленуванні цілісного літературного твору на компоненти, елементи, в розгляді кожного з них зокрема та у взаємозв'язках з метою осягнення, характеристики своєрідності цього твору» [1, с. 38]. Отже, незважаючи на схожість у лексичному значенні пропонованого терміна в різних видах словників, воно не розкриває повністю зміст поняття. Тому у вагомих працях літературознавчого та методичного спрямування науковці теж по-своєму підходять до обґрунтування даного поняття. У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка професора А. Ткаченка, який у підручнику «Мистецтво слова: Вступ до літературознавства», зосереджуючи увагу на питаннях поетики літературного твору, множинності його інтерпретацій, варіативності підходів, не залишає поза увагою і проблему аналізу. Він переконує, що саме у завершеному автором творові мають бути орієнтири (форма і зміст), придатні для літературознавчого аналізу, а сам аналіз визначає як «розчленування художнього тексту на елементи форми і змісту та покомпонентне їх дослідження» [7, с. 147-148].

На думку В. Марка, М. Моклиці, Ю. Ковбасенка художній твір, незалежно від того, у якій формі він існує, це не просто фрагмент життя, а витвір мистецтва, форма, штучно створена письменником. Тому під час літературознавчого аналізу потрібно вдало синтезувати досягнення сучасної лінгвістики й академічного літературознавства, щоб мати можливість правильно поділити твір на логічно завершені частини, дослідити їх місце і функціональну роль у загальній системі твору, відшукати такі прийоми, за допомогою яких можна зрозуміти, як автор перетворює життя на мистецтво. Автори доводять думку про те, що аналіз будь-якого твору слід закінчувати стислими висновками про основну ідею, авторську позицію та специфіку її втілення.

Таким чином, літературознавці стверджують, що немає принципової різниці, як рухатися в аналізі: від змісту до форми чи навпаки, оскільки в ньому однаково важливі обидва компоненти. А тому, розглядаючи твір, дослідник має виходити зі змістових і формальних особливостей саме того художнього тексту, який є об'єктом дослідження.

У сучасній методичній науці проблема аналізу художнього твору теж не залишається поза увагою. Методисти, як і літературознавці, переконані в тому, що аналізувати потрібно у єдності змісту і форми. Наприклад, Г. Токмань доводить, що на сучасному етапі літературної освіти аналіз художнього твору повинен відповідати наступним критеріям: формувати в учнів оцінні судження; активізувати їх життєвий (моральний) досвід; виробляти потребу поспілкуватися з митцем; розвивати творче мислення та уяву; виробляти особистісний підхід до оцінки художнього твору [8, с. 29]. А. Ситченко вказує на те, що «аналіз художнього твору в школі переслідує конкретну мету: сформувати в учнів наукове поняття про його зміст і форму, їхній взаємозв'язок; завдяки процесу й результату осягнення мистецтва слова вплинути на становлення домінантних рис розвиненої особистості [4, с. 69].

Професор Л. Мірошниченко зазначає, що учень, поступово навчаючись аналізувати твір, повинен вміти чітко визначати його структурні складові, досліджувати їх, робити ґрунтовні висновки; усвідомлювати зміст прочитаного матеріалу, давати самостійну,

критичну, обґрунтовану оцінку [2, с. 213]. Отже, проведений огляд ряду наукових праць дозволяє стверджувати, що аналіз художнього твору – це складний процес, від успішного проведення якого буде залежати результативність роботи вчителя та рівень усвідомлення учнями змісту прочитаного матеріалу.

Отримання фундаментальних теоретичних знань, формування практичних умінь і навичок відбувається під час навчання студентів – майбутніх учителів літератури у вищому педагогічному закладі, у процесі вивчення ряду фахових дисциплін. У зв'язку з цим виняткового значення набуває опанування ними вузівського курсу методики викладання літератури (як української, так і зарубіжної), оскільки його основна мета: «...досягнення студентами-філологами високого рівня професійної підготовки» [2, с. 5].

Ознайомлення з курсом надає можливість студентам пізнати своєрідність зарубіжної літератури як навчального предмета, поєднати отримані теоретичні знання, практичні вміння і навички в систему викладання, підготуватися до проведення уроків зарубіжної літератури в українській школі, ефективно використовуючи традиційні та новаторські методи, прийоми, види і шляхи аналізу класичних творів світової літератури відповідно до їх родової специфіки. Під час прослуховування лекцій, у ході виконання самостійних та індивідуальних завдань майбутні вчителі літератури ознайомлюються з понятійним апаратом дисципліни, а на практичних та лабораторних заняттях поглиблюють свої теоретичні знання, відпрацьовують уміння й навички роботи з текстом художнього твору, вчаться методиці їх аналізу [3, с. 41-69].

Особливої уваги на заняттях з методики викладання зарубіжної літератури потребує важлива тема «Аналіз художнього твору», яку студенти детально опрацьовують під безпосереднім керівництвом викладача на лекціях та практичних заняттях. Навчальним робочим планом на вивчення та засвоєння складного теоретичного матеріалу передбачено: лекції – 4 академічні години, практичні заняття – 6 годин. На лекціях майбутні вчителі ознайомлюються з проблемою аналізу художнього твору в історії розвитку методики викладання літератури, принципами шкільного аналізу, відмінностями між літературознавчим та шкільним аналізом, основними шляхами аналізу творів різних родів і жанрів літератури (методика вивчення ліричних, епічних, драматичних творів). На практичних та лабораторних заняттях викладач перевіряє рівень засвоєння студентами теоретичного матеріалу та вчить їх методиці аналізу художніх творів. Як показує практика, студентам особливо складно опановувати методику вивчення епічних творів.

Епічні твори, розгляд яких передбачено діючими програмами із зарубіжної літератури для загальноосвітньої школи, займають більшу частину програмового матеріалу і представлені великими (Е. Портер «Поліанна», Ж. Верн «П'ятнадцятирічний капітан», М. Сервантес «Дон Кіхот», В. Гюго «Собор Паризької Богоматері», Ф. Достоєвський «Злочин і кара» та ін.), середніми (Марк Твен «Пригоди Тома Сойєра», Е. Т. А. Гофман «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер», О. де Бальзак «Гобсек», Ч. Діккенс «Різдвяна пісня у прозі» та ін.) та малими (А. Чехов «Хамелеон», «Товстий і тонкий», Ф. Кафка «Перевтілення», М. Павич «Дамаскін» та ін.) жанрами. Тому вивчення їх як явища словесного мистецтва відіграє важливу роль у формуванні літературної освіти учнів. Відтак зростає вимога й до вчителя-словесника, до його здатності враховувати вікові та індивідуальні особливості вихованців, уміти вдало реалізувати всі етапи вивчення епічного твору, ефективно використовувати шляхи його аналізу, методи і прийоми навчання, розкривати учням духовні пошуки письменника, відображені в образах і ситуаціях прозового твору. Під час аналізу вчителі літератури також повинні пам'ятати основні характеристики епосу: оповідність (наративність), опис, авторський роздум, наявність сюжету, персонажів, здебільшого значний обсяг тексту.

Отже, сказане вище дає підстави стверджувати, що правильно організований і проведений вчителем шкільний аналіз епічних творів буде максимально сприяти активній пізнавальній роботі вихованців на уроці, глибокому засвоєнню тексту, оволодінню основними літературознавчими поняттями, що істотно впливатиме на якість їхньої літературної освіти, розвиток інтелектуальної сфери і підвищення культури читання. Тому особливої уваги на практичних заняттях з методики викладання зарубіжної літератури потребує тема «Особливості вивчення епічного твору», на засвоєння якої навчальним робочим планом передбачено лише 2 академічні години. Нами було розроблено план заняття, який вміщує перелік теоретичних питань для самостійного опрацювання студентами:

1. Жанрово-родові особливості епічних творів
2. Підготовка до сприйняття учнями епічного твору. Створення установки на читання.
3. Організація читання епічного твору учнями різного шкільного віку.
4. Шляхи аналізу епічного твору. Формування у школярів умінь і навичок цілісного аналізу тексту. Методика роботи над епізодом. Характеристика героя епічного твору.
5. Використання наочності і ТЗН під час вивчення епічних творів.
6. Роль заключних занять при вивченні «великих» епічних творів.

За рекомендованими літературними джерелами майбутні вчителі-словесники самостійно опрацьовують теоретичний матеріал, усвідомлюють його і вивчають основні дефініції з теми. Свідченням того, що студенти вдало засвоїли новий матеріал, є їхні правильні відповіді на поставлені викладачем запитання.

Пропонуємо декілька можливих варіантів: 1) Дайте визначення епосу як одного із родів літератури. Якими ознаками епічні твори істотно відрізняються від ліричних чи драматичних? Назвіть найвідоміші жанрові різновиди епосу. 2) Вкажіть етапи вивчення епічних творів. Прокоментуйте їх відмінності до кожної вікової групи учнів. 3) Поясніть, як вчителеві потрібно налаштувати учнів на сприйняття епічного твору. 4) Виділіть найвідоміші шляхи аналізу епічних творів. Обґрунтуйте методику застосування кожного з них. 5) Розкрийте методику роботи над епізодом.

Студенти вдало застосовують нові знання, проявляють власну творчість, креативність, нестандартні підходи до вирішення та розв'язання практичних завдань, серед яких ми виокремлюємо наступні:

– пояснити специфіку вивчення епічного твору в основній і старшій школах;

– ознайомитися з планами-конспектами з вивчення епічного твору, які запропоновані у фахових періодичних виданнях із зарубіжної літератури;

– проаналізувати один із планів-конспектів уроку з вивчення епічного твору (за власним вибором), простежити структурованість навчального матеріалу, визначити переваги і недоліки обраних учителем методів, прийомів і видів роботи;

– написати план-конспект уроку з теми «Джек Лондон «Жага до життя». Проблеми життя і смерті, дружби і зрадництва у творі. Характеристика героїв твору» (6 клас).

Вони під час виконання останнього завдання працюють над створенням розгорнутого плану-конспекту на запропоновану тему, правильно визначають навчально-виховну мету, тип уроку, детально розписують його зміст, використовуючи найбільш доцільну схему аналізу епічного твору. У сучасній методиці розроблено декілька схем аналізу, які можуть слугувати основою для професійної діяльності студентів. Хоча в кожній з них основний акцент зроблено на історії написання твору, його назві, жанровій специфіці, ідейно-тематичному змісті, композиції та особливостях сюжету, системі образів, актуальності його для сучасних читачів. Майбутні філологи вчаться розмежовувати поняття «шкільний аналіз» та «літературознавчий аналіз», оскільки пам'ятають про те, що у майбутньому в школі на уроках літератури вони виховуватимуть не філолога, а компетентного читача. Саме тому особливо важливо для них на практичних заняттях з методики викладання літератури оволодіти технікою проведення традиційних шляхів аналізу епічного твору («услід за автором», проблемно-тематичний, пообразний), усвідомити те, що аналіз буде результативним тільки при дотриманні єдності форми і змісту.

Таким чином, для майбутнього вчителя зарубіжної літератури аналізувати художній твір – це вміти визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки, давати самостійну критичну оцінку.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз наукової та методичної літератури з теми нашого дослідження засвідчив, що аудиторні заняття з методики викладання зарубіжної літератури сприяють особистісному поступовому зростанню та формуванню професійних умінь і навичок майбутнього словесника. Тому сучасні тенденції вітчизняної системи освіти і педагогічної науки, важливість вузівської підготовки вчителя-словесника зумовлюють нагальну потребу в перегляді навчальних планів та збільшенні кількості аудиторних занять (лекційних і практичних) з методики викладання літератури.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці методики навчання майбутніх учителів зарубіжної літератури шкільного аналізу епічних творів.

Список літератури:

1. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 38.
2. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник / Леся Федорівна Мірошниченко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 432 с.
3. Недайнова Т. Б. Мистецтво викладання літератури в школі / Тамара Борисівна Недайнова. – К.: Ленвіт, 2008. – С. 41-69.
4. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: [монографія] / Анатолій Люціанович Ситченко. – К., 2004. – 110 с.
5. Словник української мови / [Шевченко Л. Л., Чумак В. В., Ярун Г. М., Шевченко І. В., Бугаков О. В., Білоноженко В. М.]; під ред. В. М. Русанівський – Київ, 2000. – Т. 1. – С. 201.
6. Словник іншо мовних слів / Укладачі С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ, «Наукова думка», 2000. – С. 35.
7. Ткаченко А. О. Вступ до літературознавства: Підручник / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – С. 147-148.
8. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Г. Л. Токмань. – К.: Міленіум, 2002. – 320 с.

Гричаник Н.И.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ШКОЛЬНОМУ АНАЛИЗУ ЭПИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ИХ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация
В статье поднято проблему обучения студентов-филологов школьному анализу художественных произведений в процессе их методической подготовки. Поданы основные определения дефиниции «анализ» в научной и методической литературе. Раскрыто важную роль и значение вузовского курса методики преподавания зарубежной литературы в профессиональной подготовке будущих учителей-словесников. Рассмотрено основы проведения практического занятия с темы «Особенности изучения эпического произведения», предложено ряд заданий для подготовительного периода. Доказано, что правильно проведенный анализ художественного произведения влияет на результативность работы словесника и уровень литературного образования школьников.
Ключевые слова: анализ, школьный анализ, эпическое произведение, методика преподавания литературы, методическая подготовка, студент-филолог.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Hrychanyk N.I.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE PROBLEM OF TEACHING FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LITERATURE TO SCHOOL ANALYSIS OF EPIC WORKS DURING THEIR METHODICAL PREPARATION

Summary
The article raised the problem of training of students-philologists to school analysis of artistic works in the process of methodical preparation. The basic definitions of «analysis» submitted in scientific and methodical literature are considered. It is revealed the role and value of the university course «Technique of teaching foreign literature» in the professional education of future teachers-philologists. The basis of practical lesson on the topic «Features of studying the epic work» are considered and several tasks for the preparatory period are suggested. It is proved that properly organized analysis of artistic work influences the performance of the teacher's work and the level of literary education of schoolchildren.
Keywords: analysis, school analysis, epic work, technique of teaching foreign literature, methodical preparation, student-philologist.

УДК 37.015.31

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ УПРОВАДЖЕННЯ У МАСОВУ ПРАКТИКУ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Лабунець Ю.О.
Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченко,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглянуто два основні теоретико-методичні підходи Дж. Р. Р. Толкіна щодо організації виховання моральної особистості та упровадження даних ідей у масову практику виховної діяльності: антропоцентричний та соціоцентричний, кожен з яких може реалізуватися окремо. Автор у статті розглянув слабкі сторони сучасної організації виховного процесу та ті орієнтири, які могли б оптимізувати організацію виховання (зокрема побудованого на основі формування моральної особистості) та надав рекомендації щодо успішного впровадження у масову практику виховної діяльності.
Ключові слова: виховання моральної особистості; моральна особистість; масова практика виховної діяльності; Дж. Р. Р. Толкін; творчість Дж. Р. Р. Толкіна теоретико-методичні підходи щодо організації виховання.

Постановка проблеми. Досліджуючи та аналізуючи сучасне співвідношення педагогічної науки та практики в теперішній час, ми відмічаємо загальні тенденції розвитку педагогічної науки у контексті зростання її ролі у контексті сучасних українських освітніх орієнтирів та парадигм (це знаходить відображення у наявності значної частини закоординованих та захищених кандидатських та докторських дисертацій; створенні інститутів виховання та лабораторій у багатьох містах України, що опікуються саме практичною стороною даного питання та їх співпраця із освітніми закладами всіх рівнів), детермінування потреб не лише педагогічної практики, але і широкої соціальної практики (стимулюється необхідністю піднесення якості навчання і виховання дітей, розвитком духовних, моральних, родинних, громадянських, національних і особистісних цінностей, матеріальними умовами життя суспільства).

Значні перетворення, переорієнтації та трансформації освітніх реформ, парадигм (так і філософії освіти загалом) вносяться завдяки педагогічним і психологічним дослідженням, що лише не в значній частині стимулюються та підкріплюються практикою, але тим не менш ми констатуємо, що сьогодні в контексті оптимізації освітніх програм щодо практичного впровадження наукових досліджень (частка складає неменше ніж 25% від загальної кількості годин на навчальний рік), педагогічна практика загалом, а виховна зокрема – не обмежуються вже наявним досвідом, який склався раніше, а ставлять своєю метою його прогресивне перетворення, що сприяє вивищенню прогностичної ролі педагогічної науки, що фокусує увагу сьогоднішніх науковців-практиків уже не безпосередньо на інноваційних знахідках в освіті та вихованні, а на їх інноваційність у цілому, імплементації, аплікуванні та удосконаленні.

Основним чинником оптимізації співвідношення педагогічної теорії і практики є впровадження досягнень науки, кращого досвіду й технологій у практику, оскільки наука (як пізнання) існує не для самої себе, а для практики, для піднесення освіти і поліпшення якості життя людей. Ми вважаємо, що в контексті організації виховання має здійснюватися вибіркове впровадження у практику, а зокрема масову практику виховної діяльності, що має базуватися на принципі значного обсягу наукового знання з даного питання і розглядом специфіки організації, впровадження, педагогічного супроводу тощо.

В контексті даної необхідної необхідності, ми вважаємо доцільним, дослідження та впровадження у масову практику виховної діяльності досвіду зарубіжних освітян та педагогів, які завдяки своїй педагогічній спадщині набули визнання світового освітнього товариства, зокрема відомого освітнього

© Лабунець Ю.О., 2015

та громадського діяча, професора та письменника Дж. Р. Р. Толкіна.

Аналіз досліджень і публікацій учених показав, що твори Дж. Р. Р. Толкіна, демонструючи систему педагогічних поглядів та маючи феноменальний успіх і виховний вплив, стали основою різноаспектних досліджень низки вчених (О. Баженов, Л. Решетов, С. Кошелєв, О. Тихомиров), які концентрували свою увагу на інтертекстуальності, культурній поліфонічності та створеній Дж. Р. Р. Толкіним теорії моральності. З огляду на це цікавими є думки О. Лосєва, який констатує значний потенційний вплив творчості Дж. Р. Р. Толкіна на моральне виховання читачів, що зумовлене втіленням власних виховних поглядів автором в оригінальній художній формі світоглядно-екзистенційної проблематики, закоріненої у глибинні сфери людського світосприймання і світовідчуття [2; 5].

Ми вважаємо актуальним вивчення літературної-спадщини Дж. Р. Р. Толкіна у контексті його значного виховного впливу (опосередкованого через його творчість та безпосереднього через викладацьку, наставницьку, кураторську, освітню та масс-медіа діяльність) на покоління як XX століття, так і новітньої генерації.

Виділення не вирішеної раніше частини загальної проблеми. Наші дослідження продемонстрували значний потенціал концепції виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р. Толкіна, крім того ґрунтовне вивчення його викладацької діяльності демонструє значний потенціал використання висвітлених ним теоретико-методичних підходів щодо організації виховання базованого на його концепції, саме у контексті масової практику виховної діяльності, що і зумовив **мету нашого дослідження**: висвітлити питання значущості організації виховання моральної особистості у контексті концепції виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна у його творчості, в основу яких покладено теоретико-методичні підходи освітянина задля успішного упровадження у масову практику виховної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перед сучасною українською освітою нині стоїть завдання забезпечити такий рівень виховання моральної особистості, який би відповідав світовим вимірам і забезпечував «формування і розвиток у підростаючої особистості насамперед духовних здібностей як домінуючих і вирішальних для розвитку ціннісної системи людини» [1]. Сьогодні освітяни широко усвідомлюють відповідальність суспільства за виховання підростаючого покоління і особливий акцент робиться на виховання моральної особистості, де в основу мають бути покладені ідеї гуманістичної парадигми особистісно-орієнтованого виховання, мета якої – «не сформувати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації особистості». Вивчаючи щоденники та листи Дж. Р. Р. Толкіна ми констатуємо, що його концепція виховання моральної особистості вбачає особистісно-соціальний теоретико-методичний підхід щодо організації виховання моральної особистості (спеціально організований процес системи «особистість –самоактивність – соціальне середовище»).

Дж. Р. Р. Толкін вважав, що розвиток особистості відбувається через її суб'єктивний світ, що підтверджує автономність сформованої моральної особистості з усвідомленою, мотивованою поведінкою, що має широкі межі «Я», здорове почуття реальності й потребу у рефлексії та самовдосконаленні. Освітянин вважав особистість двовимірною моделлю (водночас і реальною, і потенційною) [6; с. 128].

Ми дотримуємось думки, що виховання є особистісно-соціальним явищем, оскільки в процесі виховання відбуваються зміни на біологічному й соціальному рівнях, що гармонізують відносини людини і суспільства. У процесі виховання педагог мусить орієнтуватися на особистісні цінності, національні вартості, загальнолюдські надбання, оскільки виховання розуміється як цілісний процес взаємодії особистості, яка має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з соціальним середовищем, що опосередковано її самоактивністю.

Розуміння терміну «особистість» запозиченного із латинської мови (persona – особа), вивчається персонологією, залежить від того образу людини, який існує в культурі й науці суспільства в конкретний період. На сучасному етапі розвитку наукового знання не існує єдиного підходу персонологів до розуміння сутності особистості. Вони у своїй більшості орієнтуються на «людину культури», культурогенез нації, загальнолюдську аксіосферу. Ми розділяємо думку, І. Д. Беха, що «розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості». Ціннісну систему людини він розуміє «як складний регулятор людської життєдіяльності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину, в усіх її об'єктивних характеристиках» [1, с. 23]. Природну основу особистості становлять її біологічні особливості, оскільки формуючись як особистість, людина не перестає бути природною істотою. Вроджені дані дитини необхідно розглядати як підґрунтя для здійснення виховання. Водночас особистість має здатність до вибору життєвого шляху і самопізнання, яка постійно планує і спрямовує складний процес саморозвитку і само-виховання, створення себе у власному життєвому світі.

У гуманістичних концепціях особистість трактується як усезагальна цінність, заради якої відбувається розвиток освіти, культури, всього суспільства. В сучасній парадигмі виховання особистість дитини обґрунтовується нами як найвища цінність, самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально- економічних перетворень, а отже, суб'єкт і мета виховання [3].

Визначаючи термін «моральну особистість», який займає одну з центральних позицій у літературній-спадщині Дж. Р. Р. Толкіна, зазначимо, що його особистісне розуміння моралі полягає у визначенні її як механізму регуляції поведінки людей, що має бути орієнтована на збереження суспільства як цілого і одночасно на збереження індивідів як його частин. Автор демонструє через призму своєї творчості впевненість у тому, що існування суспільства можливе лише коли його інтереси приведені в гармонію з інтересами окремої особи. Саме це є головною метою моралі і моральним ідеалом (виражений в основному моральному законі відображеному у його трилогії «Володар Перстнів»: відношення до блага суспільства як до первинної мети, до блага особи – як кінцевої мети, а до їх синтезу – як до найвищої мети. Тож, ми доходимо висновку, що згідно із педагогічними поглядами Дж. Р. Р. Толкіна моральна особистість підкоряється моральному закону гармонізації інтересів суспільства і особи (імператив служіння загальнолюдським цінностям: добру, любові, милосердю) та формується в процесі діяльності (в тому числі і над своїм особистісним вивищенням), спілкування і відносин [6]..

Дж. Р. Р. Толкін вважав, що усі універсальні, соціально-групові та суб'єктивні цінності знаходяться на дні душі кожної людини і саме вони є джерело всієї світової справедливості та рівноваги. Будучи впевненим у важливості миру у всьому світі, осві-

тянин вважав, що мир з людьми можливий лише за умови існування вищих цінностей і жити слід відповідно до них, оскільки моральна особистість потребує миру із самою собою і оточуючою дійсністю. Дж. Р. Р. Толкін чудово розумів, що стратегії розвитку сучасного людства можуть бути різними, але поміж ними повинен відбуватись діалог для вироблення оптимальних рішень, з принципом пріоритету загальнолюдських цінностей як а аксіологічного імперативу. Напрацьовані попередніми поколіннями та сформовані цивілізаційним розвитком людства ціннісно-смислові орієнтири дають підстави для обнадійливих перспектив подальшого розвитку людського суспільства, для подолання протиріч та суперечностей, послуговуючись ідеалами ненасилля, толерантності, совісті за умови їх упровадження у масову практику виховної діяльності [4].

Соціокультурними передумовами можливого втілення ідей ненасильницького шляху розвитку є вкорінені в життя людства філософсько-релігійні, моральні-етичні цінності, що містять ідеали ненасилля, любові, милосердя. Духовна гармонія, толерантність, повага до «іншого» виконують важливу методологічну функцію в врегулюванні суспільних відносин на різних етапах цивілізаційного поступу. Провідна роль у гуманізації суспільного життямає належати масовій практиці виховної діяльності, а не лише формалізовано освіті.

Дж. Р. Р. Толкін розділяв важливість теорії ненасилля на ряду із іншими видатними постатями XX століття (Л. Толстого, М. Ганді, М. Л. Кінга, А. Швейцера) як можливий концептуальний підхід для переосмислення шляхів розвитку сучасного соціуму, визначено філософських засад ненасилля з метою створення більш досконалої моделі взаємин – постнасильницької стадії світової спільноти.

Розглядаючи теоретико-методичні підходи, ми зазначимо, що Дж. Р. Р. Толкін вважав соціальне середовище важливою умовою розвитку особистості, одним із джерел виховання (другим фактором є природа або спадковість), хоча дотримувався позиції, що визначальний вплив соціальних і природних факторів на розвиток особистості відбувається через її суб'єктивний світ, як результат внутрішньої роботи самої особистості, в процесі якої зовнішнє, проходячи через внутрішнє, переробляється, освоюється і використовується нею в практичній діяльності.

Антропоцентричний теоретико-методичний підхід Дж. Р. Р. Толкіна щодо організації виховання моральної особистості передбачає співвідношення у змісті виховання соціального з індивідуальними життєвими орієнтирами особистості, смислом існування, духовними пошуками, «вибору себе».

Соціоцентричнийцентричний теоретико-методичний підхід Дж. Р. Р. Толкіна щодо організації виховання моральної особистості передбачає відображення у змісті виховання особливостей формування особистості та взаємодії у певному суспільстві, соціальних процесів, властивих суспільству відповідних соціально-історичних закономірностей розвитку.

У діяльності загальноосвітньої і професійної школи всіх рівнів акредитації виховання сьогодні можна виділити такі невирішені проблеми: перебування на периферії педагогічного процесу, яке характеризується гіпертрофованим спрямуванням на сферу знань; знання, зміст освіти недостатньо зорієнтовані на формування моральності особистості, на усвідомлення основних понять етики; відставання національної свідомості й моральності особистості від суми одержаних нею знань; зниження уваги до суспільного, недооцінюється соціальний фактор виховання.

Ми прийшли до думки, що сьогодні в постіндустріальний період розвитку суспільства чітко виявляються пріоритети особистості (а особливо коли мова йде про дитину), розуміння її як суб'єкта і мети виховання, забезпечення з цією метою в навчально-виховних закладах суб'єкт-суб'єктних, педагогічно доцільних, морально-естетичних взаємин моральних особистостей у контексті співробітництва і співтворчості, що цілком відповідає провідним педагогічним поглядам та теоретико-методичним підходам Дж. Р. Р. Толкіна щодо організації виховання моральної особистості та упровадження у масову практику виховної діяльності.

Висновки. Констатуючи зростання цивілізаційного рівень країни та світової громади загалом, що передбачає вивищення рівня освіченості та інтегрованості знань, умінь та компетентностей суспільства ми вбачаємо гостру необхідність відходження від вузько спрямованого особистісно-орієнтованого виховання яке ми маємо сьогодні (оскільки за наявними результатами ми визначаємо розвиток індивідуалізму, абстрагування особистості від колективу, соціальних і економічних інтересів суспільства, від потреб реального життя) до всеохоплюючого характеру організації виховного процесу у закладах освіт. Так і впровадження у масову практику виховної діяльності.

Ми єдині в думці з Дж. Р. Р. Толкіним щодо не визнання колективу як єдиного виховання моральної особистості, але розуміння що саме організація виховання за соціоцентричним теоретико-методичним підходом має потенційні переваги у формуванні моральної відповідальності особистості за свою поведінку й поведінку усіх члені колективу.

Антропоцентричний та соціометричний наукові підходи Дж. Р. Р. Толкіна до організації виховання моральної особистості у контексті їх перспектив упровадження у масову практику виховної діяльності, дозволяють забезпечити важливу функцію здійснення взаємодії між поколіннями, забезпечування повноцінної життєдіяльність і розвитку особистості на кожному життєвому етапі, поступове її становлення суб'єктом певного конкретно-історичного процесу, комфортне входження та успішну і повноцінну адаптацію до життя в певних соціально-економічних реаліях.

Слід підкреслити, що ефективність виховання знаходиться в прямій залежності від уміння самовиховання, визначається інтересами і потребами самотворення конкретної особистості, тобто її життєвою самоактивністю, саме тому концепція виховання моральної особистості Дж. Р. Р. Толкіна є надзвичайно актуальною і має потенціал вирішення запитів суспільства щодо означеної проблематики.

Перспективою подальших наукових розвідок, ми вбачаємо висвітлення співробітництва Дж. Р. Р. Толкіна з прогресивними вітчизняними та зарубіжними вченими на освітянській ниві. Також актуальним питанням для вивчення, ми вважаємо, виховання дітей в атмосфері художньої творчості та створення авторської школи з упровадженням освітянських концепцій Дж. Р. Р. Толкіна.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У двох книгах. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 258 с.
2. Кошелев С. Л. Великое сказание продолжается. Эстетическая теория Дж. Р. Р. Толкина и его роман «Властелин Колец» / С. Л. Кошелев // Время покупать черные перстни: сб. фантастики / сост. Ю. И. Иванов. – М.: Мол. гвардия, 1990. – С. 480–511.
3. Лабунець Ю. О. Виховання моральної особистості через формування ціннісних моральних орієнтаціях у творчості Дж. Р. Р. Толкіна / Ю. О. Лабунець // Первый независимый научный вестник. – 2015 – № 2. – Ч. 1. – С. 40-44.
4. Лабунець Ю. О. Концепція виховання моральної особистості у творчості Дж. Р. Р. Толкіна у контексті її імплементації у сучасний освітній простір / Ю. О. Лабунець // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2015 р. – № 9 (24) вересень. – Ч. 1. – С. 163-166.
5. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М., 1976. – 367 с.
6. The Letters of J. R. R. Tolkien / Edited by Humphrey Caprenter. – London: Harper Collins, 1995. – 502 p.

Лабунец Ю.О.
Педагогический институт Киевского университета имени Бориса Гринченко,
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ДЖ. Р. Р. ТОЛКИНА К ОРГАНИЗАЦИИ ВОСПИТАНИЯ МОРАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ВНЕДРЕНИЯ В МАССОВУЮ ПРАКТИКУ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье рассмотрены две основных теоретико-методические подходы Дж. Р. Р. Толкина к организации воспитания моральной личности и идей внедрения их в массовую практику воспитательной деятельности: антропоцентричный и социоцентрический, каждый из которых может реализоваться отдельно. Автор в статье рассмотрел слабые стороны современной организации воспитательного процесса и ориентиры, которые способны оптимизировать организацию воспитания (в том числе построенного на основе формирования моральной личности) и успешного предоставил рекомендации по внедрению в массовую практику воспитательной деятельности.
Ключевые слова: воспитание нравственной личности; нравственная личность; массовая практика воспитательной деятельности; Дж. Р. Р. Толкин; творчество Дж. Р. Р. Толкина теоретико-методические подходы к организации воспитания.

Labunets Yu.O.
Pedagogical Institute at Boris Grinchenko Kiev University,
Bogdan Khmelnitskiy Melitopol State Pedagogical University

J. R. R. TOLKIEN'S THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES OF THE MORAL PERSONALITY'S EDUCATION ORGANIZATION AND PROSPECTS OF THEIR IMPLEMENTATION IN EDUCATIONAL MASS PRACTICE ACTIVITY

Summary
The article describes two main J. R. R. Tolkien's theoretical and methodological approaches on the personality's moral educational organization and ideas for embedding information in mass practice educational activities: anthropocentric and sociocentric, each of which can be realized separately. The author considered the weaknesses of the modern educational process organization guidelines and those that could optimize the organization of education (on the basis of moral personality's formation) and have provided successful recommendations for implementation in mass education practice.
Keywords: moral personality's education; moral personality; the practice of educational activities; J. R. R. Tolkien; J. R. R. Tolkien's works; J. R. R. Tolkien's theoretical and methodological approaches of educational organization.

УДК 377:61:174

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КЛІНІЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «СЕСТРИНСЬКА СПРАВА»

Закусилова Т.О.
Медичний коледж
Запорізького державного медичного університету

У статті висвітлено наукові підходи до дефініцій мислення; розкрито педагогічні та психологічні погляди на проблему формування клінічного мислення медичного працівника; визначено особливості клінічного мислення медичної сестри; окреслено особливості розвитку клінічного мислення майбутньої медичної сестри під час навчання у медичному коледжі.

Ключові слова: клінічне мислення, майбутня медична сестра, педагогічна технологія, професійна підготовка, розвиток, сестринська справа, формування.

Постановка проблеми. Сучасному суспільству необхідна така медична сестра, яка не лише володіє глибокими професійними знаннями, але й здатна чітко та оперативно діяти в критичних ситуаціях, орієнтуватися в найсучасніших методах надання медичної допомоги на основі добре розвиненого клінічного мислення. Вона повинна мати тверде самовладання та швидку реакцію на зміни в стані здоров'я пацієнтів. Це актуалізує проблему пошуку нових прийомів і засобів формування та розвитку клінічного мислення майбутніх медичних сестер.

Медична сестра третього тисячоліття – це висококваліфікований, компетентний фахівець з клінічним мисленням, від наявності якого часто залежить оперативність прийняття рішення до приходу лікаря та ефективне надання невідкладних заходів для збереження життя пацієнта. Такі фахівці сестринської справи необхідні сьогодні суспільству, що посилює потребу в формуванні клінічного мислення у майбутніх медичних сестер і підкреслює актуальність порушеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фахової підготовки майбутніх медичних працівників, зокрема медсестер, присвячені наукові розвідки багатьох учених, серед яких В. Аверін, В. Бабаліч, О. Бєляєва, А. Кемпбел, Ю. Колісник-Гуменюк, Н. Кудрява, М. Лісовий, П. Мазур, Л. Шульгіна, та ін. Професійна компетентність як складник професіоналізму майбутніх медичних сестер стала предметом досліджень багатьох учених: О. Антонової, Р. Ахметова, О. Березюк, І. Беха, О. Дубасенюк, І. Зязюна, А. Маркової, Е. Нікітіної, І. Родигіної, В. Стрельникова, З. Шарлович, Н. Юдзіонок та ін.). Питання розвитку потреб охорони здоров'я вивчали К. Аяпов, З. Гапонова, С. Мухіна, І. Тарновська, В. Фофанов та ін. Клінічне мислення вивчали М. Аношкін, І. Борискова, О. Кузьмінов, Л. Пшеничних, Л. Крупенькина, Т. Харрисон.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених проблемі підготовки майбутніх медичних сестер, розвитку в них клінічного мислення у науковій думці приділено ще недостатньо уваги. Це зумовило вибір теми дослідження. **Мета статті** – висвітлити наукові підходи до дефініцій мислення та проблеми формування клінічного мислення медичного працівника; визначити особливості клінічного мислення медичної сестри й окреслити особливості його розвитку під час навчання у медичному коледжі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В епоху технологізації повсякденної медичної діяльності фахівців сестринської справи їхній професіоналізм набуває нового значення. Тому підготовка майбутніх медичних сестер має бути орієнтована на формування у них не лише основ професіоналізму, а й готовності до покращання громадського здоров'я, до освоєння нових підходів до виконання професійних функцій та своєї соціальної ролі.

Одна з актуальних проблем професійної підготовки фахівців сестринської справи – формування у них клінічного мислення як складника професіоналізму. З огляду на сучасний рівень суспільного розвитку, наростання загрози екологічної небезпеки постає питання про посилення якості охорони здоров'я громадян України. Це потребує високого професіоналізму медичних працівників, відповідального підходу до професійної діяльності й вирішення фахових завдань.

Професія медичної сестри – найпоширеніша в системі охорони здоров'я, а проблеми медсестринства та професійної підготовки фахівців сестринської справи наразі є надзвичайно актуальними. Від рівня професіоналізму сучасних медичних сестер суттєво залежить успішність і результативність їхньої професійної діяльності в сфері медицини, а відтак – й ефективність медичного догляду за пацієнтами. Це зумовило появу нових вимог до якості підготовки майбутніх фахівців сестринської справи, які спроможні професійно й надзвичайно відповідально виконувати свої професійні функції в умовах швидких змін, оперативно й адекватно діяти у складних ситуаціях, бути готовими до професійного самовдосконалення впродовж усього життя.

Освітня діяльність у процесі професійної підготовки має не лише надати майбутній медичній сестрі певний вантаж спеціальних знань, а і виробити цілий комплекс фахових компетенцій, заснованих на знаннях, професійному досвіді, моральних фахових цінностях, на сформованих уміннях і практичних навичках, набутих завдяки навчанню.

Навчання майбутніх медичних сестер здійснюється на різних кафедрах силами багатьох викладачів, тому необхідно визначити спільні методичні прийоми формування у студентів клінічного мислення. Процес клінічного мислення важко пояснити. Він базується на досвіді, навчанні, індуктивному й дедуктивному мисленні, інтерпретації фактів, інтуїції, яку буває важко визначити [6].

Як зауважує І. Борискова, формування професійного клінічного мислення має відбуватися на

© Закусилова Т.О., 2015

основі теоретичного типу мислення, оскільки воно буде одночасно і творчим, і діалектичним [2]. Дослідник М. Аношкін [1] називає особливістю клінічного мислення постійну рефлексію або корекцію свого розумового процесу в процесі вирішення професійних завдань.

За словами З. Шарлович, час не стоїть на місці, з його зміною змінюються й підходи в навчанні медичної сестри. Науковці, викладачі, навчальні частини закладів медсестринської освіти шукають нові форми доступного викладу та засвоєння теоретичного матеріалу й використання його для формування професійних умінь і навичок в процесі практичної підготовки [7].

Одним зі шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх медичних сестер, формування їхнього клінічного мислення є впровадження у навчальний процес нових педагогічних технологій, активних форм і методів навчання, які дають змогу формувати знання, професійні вміння і навички студентів шляхом залучення їх до інтенсивної пізнавальної діяльності.

Загалом, педагогічні технології у професійній підготовці фахівців сестринської справи збагачують навчальний процес за рахунок впровадження активних, аналітичних і комунікативних способів навчання та педагогічної взаємодії, у процесі якої формується професійна компетентність майбутніх медичних сестер, фахові вміння та навички; розвиваються здібності до зосередженості в нестандартних ситуаціях, оперативності й чіткості дій; допомагають створювати власні освітні програми, правильно організовувати самостійну роботу тощо.

Створення в медичному коледжі професійно орієнтованого освітнього середовища, адаптованого до потреб майбутньої фахової діяльності, сприяє: формуванню основ професіоналізму майбутніх медичних сестер, в тому числі – їхньої здатності до клінічного мислення; використанню індивідуальних, колективних навчально-практичних завдань, що стимулюють розвиток уміння працювати в команді; поєднанню індивідуальної та колективної форм навчальної діяльності студентів; конструюванню професійно-медичних ситуацій, що стимулюють розвиток їхньої професійної свідомості як медичних працівників; розвитку самостійності майбутніх фахівців сестринської справи; постійному саморозвитку, спрямованому на використання на практиці набутих спеціальних знань і виконання фахових функцій; включенню студентів в «імпровізоване поле діяльності» з метою забезпечення адекватних дій, притаманних професії медичної сестри; залученню майбутніх фахівців сестринської справи до проектної діяльності, спрямованої на засвоєння програмового матеріалу та практичних навичок; посиленню професійної спрямованості навчання; забезпеченню взаємозв'язку медичного коледжу з фаховим середовищем; пошуку нових технологій реалізації співпраці викладача зі студентами в навчальному процесі для спільного вирішення професійних завдань; розробці методичних основ рольової поведінки майбутніх медичних сестер; підвищенню конкурентоспроможності та мобільності випускників вищих медичних навчальних закладів.

Проектно-технологічна діяльність як спосіб розвитку самостійності майбутніх медичних сестер допомагає студентам оволодівати алгоритмом майбутньої професійної діяльності, допомагає аналізувати інформацію, інтегрувати й застосовувати раніше набуті знання і вміння, досягати бажаних практичних результатів. За допомогою нетрадиційних форм і методів у студентів пробуджується непідробний стійкий інтерес до навчання, бо за допомогою них досить ефективно вирішуються складні навчальні завдання: формування професійних мотивів; виховання системного мислення фахівців, яке полягає у цілісному розумінні не тільки природи й суспільства, а й себе, свого місця у світі; отримання цілісного уявлення про професійну діяльність і її фрагменти; вироблення навичок колективної розумової і практичної роботи, формування умінь і навичок соціальної взаємодії та спілкування, індивідуального й сумісного прийняття рішень; оволодіння методами моделювання [3, с. 3].

Так, наприклад, за допомогою методу «мозкового штурму» активізується клінічне мислення, розширюється кругозір майбутніх медичних сестер для пошуку найоптимальніших варіантів вирішення проблеми. Під час «мозкового штурму» для висловлювання власних поглядів на вирішення проблеми студентам відводиться дуже мало часу; навчальна діяльність вибудовується за правилами «мозкового штурму»: формується завдання атаки в загальних умовах; кожний учасник має чітко і стисло озвучити своє бачення способів вирішення проблеми; спілкування в колективі на засадах демократії та рівноправного діалогу; забороняється критика. Під час таких занять роль особистості викладача полягає в забезпеченні колективної участі при обговоренні ідей, допомозі у формулюваннях висновків, за потреби – підтримці студентів.

Застосуванння методу проектів є однією з методичних інновацій у вищій школі, що підсилює у майбутніх медичних сестер соціальну значущість їхньої професії, підкреслює відчуття практичного значення медичної освіти, сприяє формуванню у студентів-медиків умінь і навичок застосування та вдосконалення професійних знань, а також їхньому творчому самовираженню і професійній самореалізації як представників найгуманнішої професії.

Педагогічні технології як «сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання дають можливість успішно реалізовувати освітні цілі; з дидактичної точки зору – як опрацювання прикладних методик, які описують реалізацію педагогічної системи за її окремими елементами» [4, с. 350].

У процесі підготовки медичних сестер наразі застосовується технології формування клінічного мислення (за методикою О. Кузьмінова, Л. Пшеничних, Л. Крупенькиної), групової діяльності, «ситуації успіху».

Клінічне мислення – це «здатність на основі знань, досвіду та інтуїції ідентифікувати симптоми захворювань проводити медичну діагностику, реалізовувати лікувально-профілактичні заходи» [5, с. 15].

Основне завдання процесу формування клінічного мислення – оптимізація навичок клінічної діагностики, накопичування клінічного досвіду та знань про симптоми.

Напрямки оптимізації процесу формування клінічного мислення майбутніх медичних сестер: вироблення вміння використовувати отримані знання для постановки діагнозу; збагачення клінічного досвіду; використання інформаційних технологій як засобу оптимізації формування клінічного мислення. Так, у межах використання інформаційних тех-

нологій відбувається: перетворення різного роду інформації; архівування великого обсягу інформації; унаочнення інформації та моделювання об'єктів, що вивчаються; автоматизація обчислювальної і пошукової діяльності; інтерактивний діалог.

Загалом, клінічне мислення майбутньої медичної сестри можна формувати лише на основі практичного досвіду професійної діяльності. На формування клінічного мислення суттєво впливають такі види роботи, як: оцінювання проблеми та й осмислення її; систематизація ідей щодо її вирішення; спостереження за ходом думок однокурсників-колег, пошук і відтворення необхідної інформації – з метою аргументації власних думок. Це активізує розвиток у майбутніх лікарів уміння чітко і влучно ставити запитання, переконливо відповідати на них, доводити правильність висловлених міркувань, підтверджуючи фактами чи посиланнями на думки вчених, які досліджували окреслену проблему, а також формує здатність до самостійного прийняття відповідальних рішень у різних ситуаціях.

Найефективнішою формою в контексті формування клінічного мислення майбутніх медичних сестер є «робота біля ліжка хворого», в процесі якої студенти спостерігають за фактичним станом пацієнта, при можливості й за потреби проводять додаткове опитування хворого, дотримуючись визначеної схеми. Оскільки суттєвою особливістю клінічного мислення є здатність до постійного вирішення нових завдань, для яких – відсутні конкретні алгоритми, вміння знаходити закономірне в індивідуальному, створювати цілісну картину хвороби, на основі якої планувати й впроваджувати необхідні лікувальні заходи, перед студентами доцільно ставити проблемні завдання, які зазвичай зустрічаються в лікарняній практиці. За допомогою таких завдань розвивається клінічне мислення, індивідуальний підхід до кожного пацієнта.

У створенні ситуації успіху надзвичайно важливою є позиція викладача. Студент має бути дійовою особою, а викладач – його партнером у навчанні й розвитку. Навчально-професійна діяльність повинна базуватися на психолого-педагогічному проектуванні професійного становлення кожного студента, на створенні навчально-професійної мотивації, на суб'єкт-суб'єктних відносинах учасників навчання. Причому викладач зобов'язаний ініціювати у студентів професійні роздуми, самостійну оцінку діяльності, моделюючи різні ситуації, трансформуючи навчальний процес освітнього середовища ВНЗ.

Висновки і перспективи. Таким чином, новизна технології формування клінічного мислення міститься в методичних прийомах, які орієнтуються на створення умов для вільного розвитку кожної особистості майбутнього фахівця сестринської справи, що передбачає моделювання і створення у медичному коледжі професійно орієнтованого освітнього середовища, адаптованого до потреб майбутньої фахової діяльності. Показниками сформованості клінічного мислення майбутніх медичних сестер є здатність накопичувати теоретичні питання, здібність до розв'язування проблемних завдань, здатність оперативно й адекватно діяти відповідно до ситуації. Перспективою подальших досліджень може бути розробка методики впровадження технологічного й акмеологічного підходів до професійної підготовки конкурентоспроможних медичних сестер з високим рівнем клінічного мислення.

Список літератури:

1. Аношкин Н. К. Психолого-педагогические основы формирования рефлексивного клинического мышления: Автореф. дис... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Н. К. Аношкин [Перм. гос. мед. акад.]. – М. : 2001. – 29 с.
2. Борискова И. В. Формирование клинического мышления у студентов медицинского колледжа на основе их учебно-исследовательской деятельности : дисс ... канд. пед. наук : 13.00.08. – Краснодар, 2006. [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-08/dissertaciya.
3. Вербець В. В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді : дис. д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. В. Вербець. – Рівне, 2005. – 495 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – 2-ге вид., доп. і випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
5. Кузьминов О. М., Пшеничных Л. А., Крупенькина Л. А. Формирование клинического мышления и современные информационные технологии в образовании: монография / О. М. Кузьминов, Л. А. Пшеничных, Л. А.Крупенькина. – Белгород : Изд-во, 2012. – 110 с.
6. Харрисон Т. Р. Внутренние болезни [Текст]: в 10 книгах / Т. Р. Харрисон. Под ред. Е. Браунвальда, К. Дж. Иссельбахера, Р. Г. Петерсдорфа, Д. Д. Вилсон, Д. Б. Мартина, А. С. Фаучи // Перевод с англ. под общей ред. А. В. Сучкова – М. : Медицина, 1997. – 3430 с.
7. Шарлович З. П. Науковий підхід до аналізу процесу підготовки сімейних медсестер в системі фахової та неперервної медичної освіти // Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії: зб. матеріалів конференції. – Житомир: вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – С. 230–236.

Закусилова Т.А.
Медицинский колледж
Запорожского государственного медицинского университета

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КЛИНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО КОЛЛЕДЖА СПЕЦИАЛЬНОСТИ «СЕСТРИНСКОЕ ДЕЛО»

Аннотация
В статье отражены научные подходы к дефиниции мышления; раскрыты педагогические и психологические взгляды на проблему формирования клинического мышления медицинского работника; определены особенности клинического мышления медицинской сестры; определены особенности развития клинического мышления будущей медицинской сестры во время учебы в медицинском колледже.
Ключевые слова: клиническое мышление, будущая медицинская сестра, педагогическая технология, профессиональная подготовка, развитие, сестринское дело, формирование.

Zakusilova T.A.
Medical College
of Zaporozhye State Medical University

TECHNOLOGY OF FORMING CLINICAL THINKING OF STUDENTS OF MEDICAL COLLEGE SPECIALTY «NURSING»

Summary
In the article scientific approaches to definitions of thinking; reveals pedagogical and psychological views on the problem of the formation of clinical thinking medical worker; the features of clinical thinking nurses; the features of the development of clinical thinking of future nurses while studying in medical College.
Keywords: clinical reasoning, future nurse, educational technology, training, development, nursing, formation.

УДК 378.016:811.111'342.9

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ІНТОНАЦІЙНИХ НАВИЧОК У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Лях О.В.
Донбаський державний педагогічний університет

Стаття висвітлює інтонаційні особливості англійської мови в порівнянні з українською. Указується на необхідність знання особливостей інтонації мови, її функцій, оскільки інтонація є невід'ємною частиною мови. Виявлено особливості та визначено основні шляхи навчання інтонації студентів педагогічних навчальних закладів, майбутніх учителів англійської мови.

Ключові слова: навчання інтонації, англійська мова, функції, особливості, майбутні вчителі.

Постановка проблеми. Інтонація – невід'ємна частина мови, частина інформаційного потоку, тому оволодіння її основними видами є важливим аспектом під час вивчення іноземної мови. Досвід свідчить, що найважче у вивченні іноземної мови є засвоєння саме її інтонаційних особливостей. Студенти, які достатньо добре володіють лексикою та граматикою іноземної мови, можуть робити значні помилки в інтонації (в основному застосовуючи інтонаційні моделі рідної мови), особливо при великому обсязі висловлювання, що призводить до непорозуміння між мовцями. Тому, щоб правильно організувати спілкування, слід опанувати не тільки вербальні, а й невербальні засоби спілкування, зокрема інтонаційні особливості мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтонація є предметом дослідження багатьох науковців. Вивченням особливостей інтонації англійської мови займаються Т. Бровченко, О. Каптюрова, О. Клименко, В. Романюк, Г. Савчук та ін. Питання порівняльної типології інтонацій англійської та української мов висвітлюються у працях Т. Корольової, І. Корунця. Вивченням різноманітних аспектів навчання інтонації займаються Д. Іванченко, Н. Мосьпан.

Мета статті. Метою статті є виявлення особливостей та визначення основних шляхів навчання інтонації студентів педагогічних навчальних закладів, майбутніх учителів англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан розвитку суспільства вимагає від людини знання іноземних мов. На сьогоднішній момент найбільш популярною за кількістю тих, хто вивчає іноземні мови в Україні, залишається англійська мова. Її вивчають і в школах (як першу іноземну), і у вищих навчальних закладах. Усе більшої популярності набуває німецька мова (її вивчають у школах як другу іноземну), а також французька, польська, іспанська та італійська.

Вивчення мови – це не лише запам'ятовування лексичних одиниць та граматичних правил. Особливе значення при вивченні іноземної мови має засвоєння її інтонації, бо саме інтонація розрізняє комунікативні типи висловлювань (спонукання, питання, вигук та ін.), об'єднує висловлювання в єдине ціле, одночасно розчленовуючи його на ритмічні групи, висловлює конкретні емоції (подив, здивування, сумнів, захоплення тощо); є активним чинником емоційно-естетичного впливу на слухача.

Складниками інтонації, якими повинні опанувати майбутні вчителі, є висота тону (ступінь висоти звука), темп мовлення (час звучання), тембр (забарвлення людського голосу), паузи (перерви в мовному потоці), мелодика (послідовні підвищення й пониження голосу), фразовий, логічний, емфатичний і словесний наголос (засоби виділення окремих звуків, слів чи груп слів) [2]. При вмілому використанні всіх цих компонентів досягається інтонаційна виразність мовлення, його ритмічність, музикальність. Крім цього, в англійській мові інтонація безпосередньо впливає на зміст висловлювання.

Вважаємо, що питання навчання інтонації особливо стосується майбутніх учителів англійської мови, бо саме вони продовжать справу навчання молодого покоління іноземної мови. Тому їхня вимова повинна бути правильною, максимально наближеною до загальноприйнятих норм.

Метою навчання інтонації є формування: 1) рецептивних ритміко-інтонаційних навичок, або «інтонаційного слуху» в аудіюванні та 2) продуктивних ритміко-інтонаційних навичок у говорінні та при читанні вголос. Процес навчання інтонації повинен передбачати нероздільне формування обох груп навичок. Значного поліпшення продукції інтонаційних моделей можна досягти лише за умови цілеспрямованого тренування в їх рецепції.

Цілком природно, що студенти переносять мовленнєві навички з рідної мови на англійську. Але ж інтонація цих двох мов різниться. Говорячи про інтонаційні особливості англійської та української мов, необхідно пам'ятати, що в українському реченні всі основні частини мови (а також дуже часто і службові частини мови) наголошені. В англійському ж реченні тільки основні частини мови (за виключенням більшості займенників) мають наголос. Службові частини мови можуть набувати логічного наголосу. Саме наголошення службових слів, модальних і допоміжних дієслів, особових і присвійних займенників є типовими помилками україномовних студентів, які вивчають англійську мову. Наслідком цього є грубе порушення ритмічної організації мовлення, втрата специфічної для англійської вимови чіткої ритмічної структури мовлення з більш-менш рівними інтервалами між наголошеними словами в реченні [1].

Отже, ті, хто вивчають англійську мову і бажають досягти автентичної вимови, повинні знати і пам'ятати, що в англійському реченні без наголосу вимовляються: допоміжні дієслова, дієслова-зв'язки (be, get, turn тощо), модальні дієслова, прийменники (on, to, in, in front of тощо), сполучники (and, but, or, both тощо), особисті та присвійні займенники (I, me, his, her, it тощо).

Разом читаються такі поєднання слів, що входять до загальної смислової групи:

– артикль / присвійний/вказівний займенник + іменник: *a book, the book, my book*;

– артикль / займенник + іменник з означенням: *this pink dress*;

– частка *to* разом з інфинитивом: *to go*;

– сполучники й прикметники з оточуючими частинами мови: *you and I, black and white*;

– займенник / іменник + дієслово: *Nick would have written*;

– присудок + обставина / додаток: *go to school*;

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

© Лях О.В., 2015

– вступне *there* + форма дієслова *to be: there is, there are*;

– складні прислівники: *so much*;

– кінцева «німа» r (чи поєднання re) читається разом з голосною, якщо з неї починається наступне слово: *to care about*.

Основна відмінність інтонації англійської мови полягає в тому, що вона жвавіша. Українське мовлення більш монотонне, плавне і співуче. Це пояснюється тим, що в англійській мові і наголошені, і ненаголошені склади вимовляються з більшою енергією, а кількість цих двох типів складів приблизно однакова. В українській мові обидва види складів мають довшу тривалість, ніж в англійській, а кількість наголошених складів приблизно вдвічі менша за кількість ненаголошених.

Інтонація в обох мовах характеризується наявністю спадного, висхідного та рівного тонів. В англійській мові спадний тон являє собою зниження тону голосу на наголошених складах, до того ж на останньому наголошеному слові голос достатньо різко опускається вниз. Це тон категоричного твердження, завершеності, визначеності.

Спадні тони в обох мовах використовуються у таких видах висловлювання:

– простих розповідних та заперечних реченнях *(She was dreaming about her future vacations. I don't want to read this book)*;

– вигуках *(Oh, no!)*;

– фінальній частині альтернативних запитань (Would you like to try chocolate cake *or jelly*?);

– другій частині розділових запитань (у тому випадку, коли мовець упевнений у правильності першої частини висловлювання і не чекає ніяких доповнень) *(They've been to Italy this summer, haven't they?)*;

– спеціальних запитаннях *(Where have you been?)*;

– привітаннях *(Hello!)*;

– спонукальних реченнях *(Try not to forget this)* [3, с. 103-104].

Зазначимо, що для англійського мовлення характерним є наявність високого початку та різкого падіння у спадному тоні. В українській мові діапазон не є таким широким, що викликає труднощі у засвоєнні студентами цього тону.

У висхідному тоні перший наголошений склад вимовляється на достатньо низькому рівні, а підйом голосу відбувається поступово. Висхідний тон – це тон невпевненості, невизначеності, сумнівів. Висхідні тони використовуються:

– у загальних питаннях *(Do you know him?)*;

– у вимогах та проханнях *(Help me, please, to translate the text)*;

– під час переліку *(She knows not only English, but also Italian, Turkish and Spanish)*;

– для вираження невпевненості, пропозиції, ввічливого запрошення, прохання, застереження *(You may stay here)*;

– у першій частині альтернативних запитань (яка являє собою загальне запитання) *(Are you a student or a pupil?)*;

– у завершальній частині розділових запитань, коли мовець не впевнений у правильності першої частини і бажає отримати додаткову інформацію *(He is clever, isn't he?)*.

Слід зазначити, що в англійській мові прощання вимовляються висхідним тоном *(Good bye!)*, а в українській – спадним *(До побачення)* [3, с. 107].

Рівний тон використовується в обох мовах для позначення:

– слів автора після прямої мови *(«I didn't do this» – he said in a low voice)*;

– вставних слів *(He can, for example, help us to decorate the living-room)*;

– уточнюючих частин речень *(There, at my parents', I feel safe)* [3, с. 108-109].

Англійська мова характеризується наявністю спадно-висхідного тону, тобто голос спочатку знижується в межах одного складу до найнижчого рівня, а потім поступово підвищується. Цей тон використовується для:

– уточнення *(Did he really say that?)*;

– дружнього заперечення *(I am afraid that's not so)*;

– сумніву *(What colour is her dress? It may be grey)*;

– здогадки *(May be he arrives on Friday)*;

– протиставлення *(I have a lot of Russian books, but no French books)*.

Усі зазначені особливості англійської мови повинні бути завчені у вигляді правил (під час вивчення курсу «Практична фонетика англійської мови» на 1-2-му роках навчання) та ретельно відпрацьовані під час виконання спеціальних вправ. При цьому, вважаємо, вправляння інтонаційних навичок повинно відбуватися не тільки на заняттях з фонетики, але і на заняттях з граматики та усного і писемного мовлення.

Викладачі повинні слідкувати за інтонацією студентів під час читання та мовлення, виправляти помилки. Експерти радять виправляти помилки не під час мовлення студента, перериваючи його, а робити нотатки помилок і по закінченні мовлення колективно відпрацювати правильну інтонацію. Але робота над інтонацією не може обмежуватися виправленням помилок і поясненням нового матеріалу. На кожному занятті необхідно практикувати спеціальні вправи, так звані «фонетичні зарядки» (промовляння скоромовок, віршів, постановка різних видів запитань до речень). «Фонетична зарядка» являє собою набір фонетичних вправ, метою яких є «налаштування» артикуляційного апарату, стимулювання мовленнєвого ритму і досягнення повної автоматизації інтонаційних навичок студентів.

Щоб досягти повної автоматизації інтонаційних навичок у студентів, звичайно використовують два основних способи навчання: спосіб безпосередньої імітації та спосіб свідомого засвоєння.

Спосіб безпосередньої імітації, або імітативний спосіб, спирається лише на імітаційні здібності студентів. У рамках цього способу виконуються вправи такого характеру: прослухайте та відтворіть ряд слів/діалог/уривок/вірш. Регулярне вправляння допоможе зрозуміти і опанувати правильне інтонування англійського мовлення.

Спосіб свідомого засвоєння передбачає використання пояснення та аналіз інтонаційних моделей. Зокрема, викладач повинен пояснити, а студенти усвідомити, чому, наприклад, у певному виді висловлювання ми використовуємо той чи інший тон (спадний, висхідний чи рівний).

Роль пояснення як способу організуючого, спрямованого на свідоме оволодіння мовою, що доповнює імітаційний, особливо важлива при роботі зі студентами. При цьому, чим дорослiший студент, тим більше він прагне свідомо оволодіти тими чи іншими уміннями і навичками.

На наше переконання, пояснення і вказівки викладача повинні містити лише такі відомості, які можуть бути практично використані студентами. Якщо у рідній мові є звук, близький чи схожий на певний іншомовний звук, викладач вимовляє його для слухового зіставлення і розмежування. Якщо схожого звука в рідній мові немає, про це слід сказати студентам, щоб вони не намагалися наблизити цей звук до українського/російського.

Важливим є визначення у реченнях наголошених слів, висхідного чи спадного тону, пауз. Не слід допускати одночасної з викладачем вимови, оскільки в цьому випадку студенти не чують викладача.

У формуванні інтонаційних навичок у майбутніх учителів англійської мови надзвичайно велику роль відіграє вправляння. Для закріплення усвідомлених норм і правил та формування інтонаційних навичок потрібна система вправ. Сучасні підручники містять багатий фонетичний матеріал, який можна використати для повторення і закріплення під час аудиторних занять та у процесі самостійної роботи студентів. Вони містять різноманітні фонетичні вправи, в тому числі і для формування інтонаційних навичок, наприклад: прослухати діалог або невеличкий текст і проставити наголоси, паузи і тони; завчити окремі фрази, прислів'я, вірші, діалоги тощо. Велике значення у формуванні інтонаційних навичок має фонетичний аналіз тексту. На основі кожного тексту підручника можна повторювати одне або кілька фонетичних явищ залежно від складності та кількості прикладів на дане явище. У випадку, якщо об'єм тексту великий і немає можливості зробити фонетичний аналіз усього тексту, доцільно вибрати з нього окремі уривки для звукового та інтонаційного аналізу з метою повторення фонетичних явищ. Для інтонаційного аналізу на першому курсі доцільно попередньо відібрати частини тексту, цікаві в інтонаційному плані, в яких широко представлено монологічне і діалогічне мовлення.

Фонетичний аналіз навчальних текстів в університеті обов'язково включає роботу над основними компонентами інтонації – фразовим наголосом та мелодією. У процесі читання тексту викладач звертає увагу студентів на ті помилки в інтонації, які змінюють зміст прочитаного або призводять до логічних помилок. Такого роду помилки обговорюються і коректуються.

Як бачимо, процес формування інтонаційних навичок майбутніх учителів англійської мови є доволі трудомістким. Його організація має бути системною, цілеспрямованою, функціонально орієнтованою.

Результативність навчання вимови значною мірою зумовлена рівнем професійно-мовної компетентності викладача. Цей рівень, за даними науковців-методистів (Н. Галькова, Н. Гез, Г. Рогова, Ю. Головач та ін.) і фонетистів (В. Васильєв, М. Дворжецька, Дж. Келлі, П. Роуч та ін.), визначають такі показники: володіння викладачем правильною автентичною вимовою; володіння основами риторики, передусім теоретичними знаннями в галузі фонетики іноземної і рідної мов, необхідними для організації методично грамотного пояснення того чи іншого фонетичного явища; володіння «негативним фонетичним матеріалом» (за словами Л. Щерби), необхідним для розуміння причин найбільш типових помилок студентів і запобігання їх появі; володіння методикою навчання вимови. Остання включає:

– вміння: 1) правильно пояснювати і тренувати вимову звуків; 2) навчати правильно інтонувати речення; 3) складати фонетичну розмітку текстів; 4) виразно декламувати вірші і читати вголос тексти; 5) використовувати елементи театральної педагогіки; вміння перевтілюватися в учасників діалогу, що відпрацьовується, застосовуючи потрібні жести, міміку, пантоміму, змінюючи голос; 6) аналізувати фонетичні вправи підручника і застосовувати при потребі засоби дидактичної творчості в ході фонетичного вправляння: образність, персоніфікацію, гру, цікавий контекст, ситуацію; 7) створювати і підтримувати належний фонетичний фон мовленнєвої діяльності на заняттях;

– здібності професійної рефлексії та самоаналізу як інструменти самовдосконалення фонетичної культури і методичної компетентності викладача іноземної мови.

Висновки. Чинне дослідження показало, що питання формування інтонаційних навичок майбутніх учителів англійської мови є важливим аспектом вивчення іноземної мови. Особливо актуальним це питання є на початкових курсах навчання. Навчання майбутніх учителів інтонації може здійснюватися під час вивчення не тільки курсу фонетики, а також лексикології, граматики та курсу «Практика усного та писемного мовлення». Формування інтонаційних навичок потребує знання інтонаційних особливостей іноземної мови, а також постійного вправляння для досягнення зразкової вимови.

Список літератури:

1. Антипова А. М. О ритме английской речи / А. М. Антипова // Иностранные языки в школе. – 1990. – № 2. – С. 55-60.
2. Гаращук Л. А. Вираження позитивних емоцій засобами англійської інтонації [Електронний ресурс] / Л. А. Гаращук // http://nniif.org.ua/File/15glavpe.pdf
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов: навчальний посібник / І. В. Корунець. – Вінниця: «Нова книга», 2004. – 464 с.

Лях О.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТОНАЦИОННЫХ НАВЫЧЕК У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
В статье описаны интонационные особенности английского языка в сравнении с украинским. Поскольку интонация является неотъемлемой частью языка, необходимо знать особенности его интонации в сравнении с родным языком, ее функции. Выявлены особенности и определены основные пути обучения интонации студентов педагогических учебных заведений, будущих учителей английского языка.
Ключевые слова: обучение интонации, английский язык, функции, особенности,будущие учителя.

Lyakh O.V.
Donbas State Teachers' Training University.

THE WAYS OF FORMING THE INTONATIONAL SKILLS OF THE FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Summary
The article describes intonational peculiarities of the English language contrasted to the Ukrainian one. Intonation is an integral part of any language. That is why, learning the language, one should know the peculiarities of its intonation contrasted to the native one, its functions. The peculiarities and main ways of teaching intonation in the process of learning of the English language.
Keywords: teaching intonation, the English language, functions, peculiarities, future teachers.

УДК 372.3.013.77:316.613.434

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наконечна О.В., Капітан О.Г.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена проблемам агресивності серед дітей старшого дошкільного віку. Наведені сутність понять «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», основні причини, що провокують появу дитячої агресивності. Проаналізовано результати дослідження агресивності серед дітей старших дошкільних груп дитячого навчального закладу. Головна суть та особливості соціально-педагогічної профілактики також відображені у статті.
Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, діти старшого дошкільного віку, профілактика, діагностика.

Постановка проблеми. Дитяча агресія як вид агресивної поведінки проявляється дуже рано. Крім того, не дивлячись на дитячий вік, в окремих випадках супроводжується надзвичайною жорстокістю. За альтернативною гіпотезою, агресія визначається як набутий, а не інстинктивний захисний механізм. Це означає, що він спричинений зовнішніми факторами, а не внутрішніми. Статистика свідчить, що діти в країнах, де відбуваються військові дії, починають набагато раніше і яскравіше проявляти агресію, ніж їхні ровесники, які живуть в мирний час. Враховуючи ситуацію, що склалася в Україні, надзвичайно актуальною є профілактика дитячої агресивності.

Особливу роль у розвитку дитини відіграє старший дошкільний вік. Адже в цей період починають формуватися нові психологічні механізми діяльності та поведінки. Незважаючи на те, що дитина стає більш витривалою, може за власної ініціативи утримуватися від небажаних дій, агресивності, в цілому здатність до довільної регуляції своєї активності виражена ще недостатньо. Відтак цей факт потребує особливої уваги з боку виховних інститутів та агентів соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питанням агресивної поведінки дітей, зокрема дошкільного віку, молодших школярів, з'ясуванням причин її виникнення і шляхів попередження займаються Л. Аршавіна [1], З. Ікуніна [3], Т. Карпінська [4], О. Лобач [7], Т. Мірошніченко [7], Т. Мицкан [8] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на розробленість цієї наукової проблематики, питання власне соціально-педагогічної профілактики досліджено не достатньо. Означене і зумовило відповідний науковий пошук.

Мета статті – вивчити основні особливості соціально-педагогічної профілактики агресивності дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні багато психолого-педагогічної літератури, довідкових видань трактують сутність термінів «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка».

Під агресією розуміємо фізичну або словесну поведінку людини, спрямовану на пошкодження або зруйнування. За тлумачним словником психологічних термінів [10], агресія – це індивідуальна, колективна поведінка чи дія, спрямована на нанесення фізичної, психічної шкоди, або навіть на знищення іншої людини, групи.

Агресивність – риса характеру, емоційний стан, що виражається у ворожому ставленні людини до інших людей, тварин і навколишнього світу.

Як вмотивовану деструктивну поведінку, яка суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, і завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), приносить людям фізичні збитки або спричинює в них психологічний дискомфорт (негативне хвилювання, напружений стан, страх, пригніченість тощо) розглядають агресивність Ю. Приходько та В. Юрченко [9].

Агресивна поведінка – специфічна форма дії людини, що характеризуються демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили по відношенню до іншої людини або групи осіб. Вона може змінюватись за ступенем інтенсивності і формою прояву: від демонстрації неприязні й недоброзичливості – до словесних образ («вербальна агресія») та застосування грубої фізичної сили («фізична агресія») [6].

Хові вважав, що агресивність у дітей є своєрідною формою самозахисту як серед ровесників, так і серед дорослих [11]. Тож агресія – це переважно

© Наконечна О.В., Капітан О.Г., 2015

своєрідний «захисний механізм» проти впливів ворожого оточення. Однак у випадках, якщо агресія виявляється в найбільш екстремальній і соціально неприпустимій формі, вона переростає у насильство. Агресія, крім іншого, пов'язана з бажанням домінувати над іншими. Типовими проявами агресії є конфліктність, лихослів'я, примус, негативне оцінювання, загрози або застосування фізичної сили, ненависть. В цілому агресивну поведінку слід розглядати як деструктивну, тобто руйнівну. По-перше, руйнівний її вплив спрямовується на заподіяння шкоди іншим. А по-друге, опираючись на теорію двох інстинктів З. Фройда, можемо стверджувати, що накопичувана в людині негативна енергія, яка не реалізується в маленьких дозах і не очищується способом катарсису, несе шкоду і самій особистості. Однак в агресивності, як рисі характеру, є і свої позитивні моменти, які необхідні для життя. Йдеться про наполегливість, завзяття у досягненні поставленої мети, прагнення до перемоги, подолання перешкод. До речі, саме такі якості властиві лідерам. І їх необхідно виховувати, починаючи з дитинства.

Причини ж дитячої агресивності криються, насамперед, у несприятливому сімейному мікрокліматі. Крім того, байдужість батьків до агресивних дій своєї дитини сприймається дитиною як схвалення агресивного шаблону поведінки. Небезпека в тому, що він може закріпитися у свідомості дитини надовго, а то й назавжди. Статистика підтверджує, що найчастіше напади агресивності трапляються у небажаних дітей. У кожному другому випадку дитяча агресія – помилки батьківського виховання. Зазвичай це гіпер- або гіпоопіка, авторитарний стиль виховання. Відсутність сімейного спілкування породжує ще один фактор виникнення агресивної поведінки – намагання дитини в такий спосіб привернути до себе увагу. Часто-густо за дитячою агресивністю приховується бажання дитини володарювати.

Наступна причина – негативний приклад засобів масової інформації. За даними «Центру цифрових технологій майбутнього» [2, с. 4], 25% дорослих стурбовані тим, що їхні діти проводять в інтернеті забагато часу, 53% вважають кіберзлочинність реальною загрозою, а 63% висловлюють схвильованість через спілкування їхніх дітей у віртуальних товариствах. 76% батьків не знають, які сайти відвідують їхні діти. ЗМІ з елементами насильства негативно впливають на психіку дітей. Вони стають неврівноваженими. А постійне споглядання насилля призводить до того, що згодом воно вже сприймається як цілком нормальне явище. Через дисбаланс у взаєминах з однолітками дитина також може проявляти агресію. Агресія старших дошкільників виражається в упертості, крику, бійці, через кидання речей тощо.

Профілактичні заходи потрібно починати лише після діагностування дітей, котрі мають хоча б найменші прояви агресивності. Першочерговим завданням на цьому етапі є визначення та добір надійних, коректних методик, які дають змогу побачити дійсну картину взаємозв'язку багатого внутрішнього світу дитини з навколишнім та визначити можливі причини агресивної поведінки.

На сьогодні існує чимало методик діагностики агресивності. Але для діагностики дітей старшого дошкільного віку слід враховувати їхні вікові та психологічні особливості. Найпоширенішими серед інших є діагностика станів за тестом М. Люшера, оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу (О. Захаров) [5]. Враховуючи, що малювання – улюблене заняття старших дошкільників і вони, до речі, присвячують йому багато часу, ефективними будуть малюнкові методики.

Нами було проведено діагностику агресивності серед вихованців старшої дошкільної групи одного із дошкільних навчальних закладів. Для діагностики ми використали дві методики «Неіснуюча тваринка», котра застосовується для вивчення особистості дітей та їхніх взаємин з оточуючими, та «Оцінка характеристик агресивності». Остання методика являє собою бланк із 20 тверджень, з якими респондент або погоджується, або ні.

Підбір саме цих методик зумовлений намаганням максимально об'єктивно підійти до виявлення агресивності серед дітей та її рівня: проективна методика дає змогу «зчитати» необхідну інформацію про досліджуваного безпосередньо з його малюнка, а анкета з характеристиками – надати оцінку рівня агресивності дитини власне її батьками, вихователями та іншим близьким оточенням, котре бере участь в її вихованні.

За методикою «Неіснуюча тваринка» було діагностовано 39 дітей старшого дошкільного віку. Результати виявилися наступними: у більшості виявлено значні схильності до агресії. За даними малюнків, було встановлено, що близько 96% вихованців групи є емоційно не зрілими, чверть опитаних мають велику кількість страхів та невпевнені в собі. У 28% спостерігається завищена самооцінка, ще 11% дітей є замкнутими у собі, 65% імпульсивними. Схильні до агресивної поведінки 56% старших дошкільників.

За методикою «Оцінки характеристик агресивності» опитано вихователів, психолога ДНЗ та батьків дітей (57 осіб). Аналіз даних свідчить, що більшість дітей є емоційно нестійкими, дратівливими. Переважна частина бажає займати лідерські позиції, при побудові соціальних відносин вони вважають себе самостійними.

За результатами досліджень складено соціально-педагогічну характеристику дітей з проявами агресивності: такі діти характеризуються слабкою адаптованістю, імпульсивністю, емоційною незрілістю, запальністю, безкомпромісністю у спірних ситуаціях, підозрілістю до оточуючих, нетерпимістю до думки інших. Вони схильні використовувати фізичну силу при вирішенні суперечливих питань з метою задоволення власних потреб; непряму агресію, залучаючи людей зі сторони для того, щоб домогтися бажаного.

У ході бесід з працівниками дитячого садка та вивчення документації і запропонованої літератури, на яку спираються при розробці профілактичних заходів вихователі, було вивчено досвід ДНЗ щодо профілактики дитячої агресивності. Працівники навчального закладу стверджують, що першочерговою є робота з сім'єю: діагностика внутрішньосімейних відносин та місце і участь дитини у них, визначення рівня гармонійності даних стосунків тощо. А основний акцент все ж слід робити на індивідуальній роботі з дитиною. Особливе місце в профілактичній (та корегувальній) роботі заклад приділяє саме формуванню кола інтересів дитини на основі особливостей її характеру і здібностей. Широкого застосування при профілактиці агресивності набула казкотерапія. За допомогою казки дитина здатна сама проаналізувати поведінку та вчинки героїв і зробити власні висновки, засвоїти норми та правила поведінки, в яких відсутня агресія.

Однак соціально-педагогічна профілактика агресивності старших дошкільників не можлива без участі всіх соціальних інститутів, з якими вони взаємодіють. Ця робота має бути системною і послідовною. Тобто профілактичні заходи мають про-

водитися як найближчим оточенням – сім'єю, так і дитячим навчальним закладом, в якому перебуває дитина, зокрема вихователями, психологом. Аби підсилити виховний вплив і профілактику агресії, варто залучати до цієї роботи соціального педагога. Під впливом виховних і профілактичних заходів діти активно звертаються до правил при врегулюванні своїх взаємовідносин з однолітками. Тим більше, що старші дошкільники можуть відрізняти хороші вчинки від поганих, мають уявлення про добро і зло та можуть привести відповідні приклади з особистого досвіду або літератури.

Поведінка самого вихователя, психолога, соціального педагога має привчати до доброго. Усім суб'єктам соціально-педагогічної профілактики слід обов'язково вивчити систему міжособистісних відносин дітей у групі і допомогти кожній зайняти сприятливу для її розвитку позицію в колективі однолітків. Адже старшим дошкільникам притаманна зростаюча потреба у спілкуванні з однолітками, в спільних іграх і діяльності. Все це сприяє виникненню дитячого співтовариства, розвитку системи міжособистісних відносин. Тому дитину слід навчати правилам спілкування і міжособистісній взаємодії.

Профілактичні заходи мають бути спрямовані не на повне виключення агресивності з характеру дитини, а на обмеження та контроль її негативних рис, а також заохочення її позитивних проявів. Враховуючи, що діти в оцінці вчинків однолітків досить категоричні і вимогливі, а щодо власної поведінки – більш поблажливі і недостатньо об'єктивні, слід працювати також над самооцінкою, тим паче, що за результатами анкетування має місце її неадекватність. У родинному вихованні слід приділяти посилену увагу до створення сімейного благополуччя. Неабияку виховну силу має особистий приклад членів родини, особливо батьків, та спілкування між членами родини. Адже діти з живим інтересом завжди слухають історії з життя батьків, бабусь, дідусів. Найкращий спосіб запобігти агресивності дитини – проявляти до неї любов, ласку і добро.

Висновки і пропозиції. Зробивши ретельний аналіз результатів проведеного дослідження, вважаємо доречним зазначити про наявність величезної проблеми у якості зародження та подальшого становлення агресивності як стійкої особистісної риси дитини вже у дитсадку. Щоб уникнути даної проблеми, батьки та вихователі повинні шляхом інтеграції виховних зусиль вивчати природу дитячої агресивності, її причини, фактори, своєчасно виявляти схильності до агресії, вести превентивну діяльність. Задля результативності діагностичних та профілактичних заходів, котрі проводяться безпосередньо з дитиною, варто ретельно підбирати методики, враховуючи вікові та психологічні особливості кожного із вихованців. Ефективність профілактики агресивності серед дітей забезпечується через індивідуальну та групову роботу з дитиною, співпрацею дошкільного навчального закладу та сім'ї.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці концепції соціально-педагогічної профілактики агресії дітей старшого дошкільного віку та впровадженням її у практику системи дошкільної освіти.

Список літератури:

1. Аршавіна Л. В. Подолання агресивної поведінки молодших школярів: педагогічний аспект [Електронний ресурс] / Л. В. Аршавіна. – Режим доступу: osvita.ua/doc/files/news/457/45793/Robota.doc – Назва з екрану.
2. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець, М. Чепа, Н. Бугайова. – К.: ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.
3. Ікуніна З. Шляхи профілактики та корекції агресивної поведінки дітей старшого дошкільного віку / З. Ікуніна // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ: Срібна Хвиля, 2013. – Т. 4: Психологія розвитку дошкільника, Вип. 9. – С. 81-90.
4. Карпінська Т. С. Детермінанти та попередження агресивної поведінки старших дошкільників [Електронний ресурс] / Т. С. Карпінська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – Вип. 3 – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2011_3_16.pdf – Назва з екрану.
5. Ковальчук Т. І. Методичні рекомендації до проходження навчальної (ознайомчої з фаху) практики [для студентів 1 курсу напряму підготовки 6.010106 «Соціальна педагогіка»] / Т. І. Ковальчук, О. В. Наконечна. – Львів: «АТЛАС»; НУБіП України, 2014. – 291 с.
6. Короткий психологічний словник / уклад. Л. А. Карпенко, А. В. Петровський, М. Р. Ярошевський. – Ростов-на-Дону: «ФЕНІКС», 1998.
7. Лобач О. О. Педагогічна корекція агресивності у молодших школярів: методичні рекомендації для вчителів початкових класів / О. О. Лобач, Т. В. Мірошніченко. – Полтава: ПДТУ, 2005. – 70 с.
8. Мицкан Т. С. Агресивна поведінка дітей дошкільного віку: причини виникнення та профілактика: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.07 / Мицкан Тетяна Степанівна. – Івано-Франківськ, 2013. – 239 с.
9. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
10. Тлумачний словник психологічних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Назва з екрану.
11. Хови. Стремление маленькой мошки / Хови // Иностранная литература. – № 7. – 1968.

Наконечна О.В., Капитан А.Г.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОФИЛАКТИКА АГРЕССИВНОСТИ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация
Статья посвящена проблемам агрессивности среди детей старшего дошкольного возраста. Приведены сущность понятий «агрессия», «агрессивность», «агрессивное поведение», основные причины, провоцирующие появление детской агрессивности. Проанализированы результаты исследования агрессивности среди детей старших дошкольных групп детского учебного заведения. Главная суть и особенности социально-педагогической профилактики также отражены в статье.
Ключевые слова: агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, дети старшего дошкольного возраста, профилактика, диагностика.

Nakonechna O.V., Kapitan O.G.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SOCIAL-EDUCATIONAL PREVENTION OF AGGRESSIVENESS OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Summary
The article is devoted to problems of the aggression among children of the preschool age. Given the essence of the concepts as «aggression», «aggressiveness», «aggressive behavior», the main causes that provoke the appearance of children's aggressiveness. The results of research of aggressiveness are analysed among the children of senior preschool groups of child's Nursery school. The main point and peculiarities of social and educational prevention are also represented in the article.
Keywords: aggression, aggressiveness, aggressive behavior, children of senior preschool age, prevention, diagnostics.

УДК 378.01

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ)

Олійник М.І.
Чернівецький національний університет імені Юрия Федьковича

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки фахівців дошкільної освіти у контексті входження України до європейського освітнього простору. Базуючись на аналізі нормативних документів, які врегульовують діяльність освітніх систем Румунії та Польщі, зроблено висновок про основні аспекти й особливості підготовки фахівців дошкільної освіти у Східній Європі та їх значення для вдосконалення системи дошкільної освіти в Україні.
Ключові слова: дошкільна освіта, професійна підготовка, педагогічна компетентність, європейський освітній простір, державний стандарт освіти, навчальна програма, практична підготовка.

Постановка проблеми. Проблема підготовки фахівців освітньої галузі у кожному суспільстві є завжди актуальною, адже саме від їх професіоналізму залежить якість навчання та виховання підростаючого покоління та доля нації у перспективі. Особливої уваги заслуговує проблема підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти – саме їм закладати основу сучасного освітнього простору України як члена ЄС і основу для майбутньої шкільної освіти. Тому науковці наголошують на ролі професійно важливих і особистісних якостей вихователя дитячої дошкільної установи в оптимальній реалізації цілей навчально-виховного процесу. Крім того, закономірно: освітня сфера, як і будь-яка соціально-культурна галузь держави, потребує адекватної системи та сучасної нормативно-правової бази, здатної врегульовувати та спрямовувати процес підготовки фахівців з дошкільного виховання на оволодіння ними професійними й особистісними компетентностями, забезпечивши їх наступність у різних ланках освіти.

Розглядувана у статті проблема є відносно новою, тому цілісний її аналіз у науковій літературі відсутній, що не виключає досліджень її окремих аспектів, здійснених Г. Бєлєнькою, О. Богініч, З. Борисовою, І. Дичківською, І. Таран, Н. Мельник, М. Хайруддіновим, С. Дем'яненко, В. Решетняк, В. Семенченко, С. Маліновською й ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про важливість підвищення якості професійної підготовки педагогічних працівників, формування їхньої духовної та професійної культури, забезпечення професійного розвитку, самовдосконалення та самореалізації. Саме ці аспекти виступають про-

© Олійник М.І., 2015

відними у «Білій книзі національної освіти» (2009); Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011), резолюції І Всеукраїнського з'їзду педагогічних працівників дошкільної освіти (2010). І тому важливого значення набуває пошук і реалізація ефективних шляхів забезпечення якісно нового рівня підготовки фахівців дошкільної освіти на засадах збереження національних надбань і використання кращих зразків європейського досвіду.

Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Міністерства освіти і науки (2012 р.) зазначає, що одним з вагомих етапів реформування системи освіти та формування конкурентноспроможного суспільства є прийняття проекту Закону «Про Концепцію гуманітарного розвитку України на період до 2020 року», який відображає засади гуманітарного розвитку України на середньострокову перспективу та передбачає розширення участі держави у підтримці програм, пов'язаних з гуманітарним розвитком, та у її впливі на формування життєвих цінностей і орієнтацій населення. Концепцією передбачається реалізація цілісної політики гуманітарного розвитку держави, відповідної національним пріоритетам, завдання модернізації суспільства та загальноєвропейських демократичних настанов у процесі удосконалення суспільства шляхом його наближення до потреб людини в усіх сферах суспільного життя, створення умов для максимального розвитку національної культури, розкриття творчо-продуктивного потенціалу та самореалізації кожної особистості відповідно до її духовних і матеріальних потреб та інтересів [3, с. 4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах актуальною стає проблема забезпечення дошкільних освітніх закладів професійно компетентними педагогічними кадрами, здатними до ефективного управління освітнім процесом і сприянню успішній соціалізації дітей дошкільного віку. Тому перед педагогічною освітою стоїть важливе завдання: сформувати у майбутніх педагогів дошкільної освіти особистісно та професійно значимі компетентності, що визначають їх професійну готовність до роботи з дітьми дошкільного віку у східноєвропейських країнах.

Мета статті – проаналізувати нормативно-правове забезпечення підготовки майбутніх вихователів дитячих дошкільних установ у країнах Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Модернізація системи вищої освіти України обумовлена євроінтеграційними процесами, що відбуваються в країнах-учасницях Болонської декларації. Вони ґрунтуються на спільних вимогах, критеріях і стандартах національних систем вищої освіти та спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності, на забезпечення мобільності студентів, викладачів і науковців. Запровадження у вітчизняну систему вищої освіти Європейської кредитно-трансферної системи вимагає формування нових навчальних програм, удосконалення методики викладання, посилення самостійної роботи студентів, упровадження сучасних інформаційних технологій навчання, зміни контролю й оцінки якості засвоєння студентами знань, умінь і навичок.

Для світової освіти характерні важливі тенденції, які особливо яскраво проявляються з початку XXI століття:

– перша тенденція – це загальна орієнтація більшості країн на перехід від елітної освіти до високоякісної освіти для всіх;

– друга тенденція полягає у поглибленні міждержавного співробітництва в галузі освіти. Активність розвитку цього процесу залежить від потенціалу національної системи освіти та від рівних умов;

– третя тенденція передбачає істотне збільшення у світовій освіті гуманітарної складової в цілому, а також за рахунок уведення нових орієнтованих на людину наукових і навчальних дисциплін: політології, психології, соціології, культурології, екології, ергономіки, економіки.

Ще однією важливою тенденцією у розвитку світової освіти є значне поширення нововведень за умови збереження національних традицій і національної ідентичності країн і регіонів, що склалися в них [1, с. 132].

Зауважимо, що у країнах Східної Європи сформувалися різні підходи до розробки стандартів усіх рівнів і секторів освіти. Як зазначає Т. М. Десятов, стандарти освіти різних рівнів установлюються органами державної влади (національними та регіональними) і зацікавленими приватними чи державними структурами (професійними асоціаціями, галузевими організаціями) [4, с. 207].

Розрізняють два типи стандартів. Перший тип описує вихідні показники чи процеси, які повинні виконуватися при здійснені діяльності в галузі освіти, він може використовуватися для сертифікації й акредитації провайдерів. Другий тип стандартів регулює досягнення необхідного рівня діяльності, що переважно виражається в засвоєнні мінімальних компетенцій [5, с. 9].

Такі стандарти мають певні переваги та недоліки. Переваги полягають у тому, що вони розробляються за участю соціальних партнерів, що дає можливість визначати всі суб'єкти освітньої системи; забезпечують чітке планування й організацію освітнього процесу. Недоліки визначаються тим, що існує складність виміру кінцевих результатів здійснення моніторингу, відсутня гнучкість, а також наявні розбіжності між загальнодержавними та регіональними стандартами.

В окремих країнах Східної Європи (Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Чехія) використовується сукупність заходів щодо забезпечення належної якості стандартів, серед яких: переорієнтація стандартів на результати та рівень навченості кожного учня або студента; впровадження процедури самооцінки навчальних закладів як фактору орієнтації на результат; залучення громадськості, соціальних партнерів і роботодавців до розробки стандартів навчання; комплексне надання інформації про оволодіння в процесі навчання компетенціями; розробка гнучких модульних програм навчання; розширення співробітництва з роботодавцями та регіональними інституціями для адекватного обліку потреб регіонального розвитку [5, с. 221-224].

Характерною особливістю розробки стандартів у навчальних закладах багатьох країн Східної Європи (Польща, Румунія, Болгарія, Словаччина) є те, що Державний стандарт передбачає спільну підготовку фахівців початкової та дошкільної освіти та містить інваріантну та варіативні складові, окреслює освітні галузі (напрями підготовки, спеціалізацію), розподіл годин між ними, визначає гранично допустиме навчальне навантаження та загальну кількість навчальних кредитів.

Інваріантна складова визначається на державному рівні та є спільною для всіх навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців для дошкільної та початкової освіти. Вона охоплює відповідну кількість освітніх галузей, що визначається конкретними міністерствами цих країн. Їх зміст

формується на засадах науковості та системності знань, їх практичної спрямованості, цінності для соціального становлення особистості, гуманізації та демократизації дошкільної та початкової освіти.

Відповідно до національних концепцій розвитку освіти, основними напрямами оновлення змісту педагогічної освіти в цих країнах є: особистісна орієнтація системи освіти, пріоритет загальнолюдських і національних цінностей, забезпечення якості освіти на основі новітніх досягнень науки, культури та соціальної практики. Особлива увага приділяється практичній і теоретичній складовим навчальної діяльності. У державних вимогах цих країн до рівня професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти – зростання вміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати й оцінювати її, застосування різних способів пізнавальної та творчої діяльності, використання методів компаративістики. Між ступенями підготовки фахівців дошкільної освіти забезпечується наступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння студентами [8].

Процедура розробки стандартів педагогічної освіти є досить традиційною: національні міністерства освіти формулюють пропозиції з розробки – консультативні групи (за участю дослідників, роботодавців й інших категорій соціальних партнерів) розробляють проект стандарту – суб'єкти педагогічної освіти обговорюють проект стандарту – уповноважений орган затверджує стандарт (у багатьох країнах – це національний парламент). Державний стандарт педагогічної освіти – це державні вимоги до змісту підготовки фахівців у галузі дошкільної та початкової освіти, рівня професійної кваліфікації, основних обов'язкових засобів навчання й освітнього рівня вступників до зазначених навчальних закладів. У процесах стандартизації педагогічної освіти в країнах Східної Європи можна виділити дві найбільш загальні тенденції, а саме:

– перехід до стандартів, заснованих на результатах;

– системний опис кваліфікацій у термінах компетенцій.

Одночасно вчені, практики та роботодавці беруть активну участь у дискусії щодо оптимального рівня стандартизації [9].

Східноєвропейські країни удосконалюють свої стандарти відповідно до вимог, що ґрунтуються на ряді загальних принципів, провідним з яких є зв'язок із ринком праці, оскільки за своєю суттю стандарти професійної та вищої освіти, поєднуючи мету освіти та зайнятості, перебувають на перехресті системи освіти та ринку праці. Це означає, що стандарти освіти повинні базуватися на аналізі ринку праці, прогнозі потреб цього ринку.

У країнах Європейського Союзу проблемами дослідження та прогнозування ринку праці займаються як урядові структури, академічні дослідні інститути, тристоронні/двосторонні структури соціального партнерства чи організації роботодавців, так і структури системи професійної освіти. Так, у Латвійській і Литовській Республіках, у Республіці Естонія цими питання займаються Федеральний інститут професійної освіти та Інститут ринку праці та професійних досліджень при тристоронньому Федеральному інституті зайнятості, а також різні регіональні та галузеві структури. У Республіці Польща макроекономічні прогнози здійснює Об'єднане міжнародне бюро з економічних перспектив, а на регіональному та галузевому рівнях відповідна робота проводиться «обсерваторіями/спостережними комітетами». У Чеській Республіці, Республіках Угорщині та Словаччині цими питаннями займаються як урядові структури, так і організації роботодавців [9].

Аналіз програм підготовки педагогічних кадрів для системи дошкільної освіти в окремих країнах Східної Європи дає можливість визначити специфіку підготовки педагогічних кадрів, враховуючи економічні, освітні, культурно-організаційні й інші показники розвитку держави.

Сучасна педагогічна освіта Румунії, зокрема, освіта дошкільних педагогів, перебуває у стані реформування та модернізації, що пов'язано з активним входженням Румунії у європейський освітній простір. Із цією метою у країні активно створюються інститути підготовки майбутніх учителів початкових класів і дошкільних дитячих установ відповідно до європейської практики та вимог Болонського процесу. Реформа зумовлена необхідністю збільшити ефективність навчання та виховання підростаючого покоління, і, відповідно, підвищити продуктивність педагогічної освіти.

Тривалий час румунська система підготовки педагогів для дошкільних установ і початкової школи здійснювалася у вищих школах педагогіки, які пізніше отримали назву «нормальні школи». Як і в більшості вищих навчальних закладів країн колишнього соціалістичного блоку, курс навчання тривав 5 років [6].

Модернізація системи педагогічної освіти в Румунії почалася в 1990 р., коли в Європі набуло поширення прагнення до професіоналізації педагогічних кадрів і підвищення їх соціального статусу. До кінця століття вищі школи педагогіки та нормальні школи були скасовані, а натомість були створені професійні навчальні заклади, так звані Академічні коледжі інституторів. Основна мета таких закладів – підготовка педагогів початкової школи та дошкільних установ у межах короткотривалої системи вищої освіти [6]. Інституторами в Румунії називають і випускників таких педагогічних установ.

У академічному коледжі студенти, які навчалися раніше у вищій школі педагогіки або нормальній школі, отримували диплом інститутора через два роки навчання. Термін навчання для випускників інших вищих навчальних закладів був розрахований на три роки. Проте, на цьому зміни структури підготовки дошкільних педагогів не завершилися, і в 2001 році їх освіта знову увійшла до компетенції вищих шкіл педагогіки та нормальних шкіл. З того часу підготовка педагогів елементарної школи на початковому ступені здійснювалася вже двома інституційними структурами та на двох рівнях: вищими школами педагогіки та нормальними школами (тобто на рівні вищого навчального закладу), а також академічними коледжами інституторів (університетський рівень).

Після зміни суспільно-політичної ситуації в державі у педагогічній пресі Румунії все частіше почали вестися розмови про те, наскільки система підготовки педагогів початкової школи та дошкільних установ відповідає новим цілям, завданням, принципам національної та європейської освітніх систем.

Потреба у функціональній і структурній реалізації вимог Болонського процесу у вищій педагогічній освіті Румунії визначила подальші трансформації: на початку 2005/2006 навчального року були скасовані академічні коледжі інституторів і структури кафедр дошкільної та початкової шкільної педагогіки.

Кафедри дошкільної та початкової шкільної педагогіки почали створюватися тільки у тих університетах, де є факультети психології та педагогіки.

Вони здійснюють підготовку за програмами трьох європейських циклів: цикл І триває 3 роки, цикл ІІ – ще два роки і цикл ІІІ – наступні 3 роки (два останніх цикли дозволяють продовжувати освіту на рівнях бакалаврату та магістратури). Навчання має подвійну спеціалізацію (дошкільні установи та початкова школа).

Функціонування кафедр педагогічної освіти у вузах безпосередньо пов'язане з тенденціями поточного реформування елементарної та початкової шкільної освіти в Румунії. Відповідно до неї, дані галузі освітньої системи також піддані структурним змінам і тепер відповідають новим циклам навчання, цілі підготовки та подальшого підвищення кваліфікації педагогів переглянуті, конкретизовано завдання їх утворення, удосконалено навчальні плани та програми.

Так, зокрема, підготовка майбутніх педагогів-дошкільників у вищих навчальних закладах ґрунтується на засадах неперервності. Міністерством освіти та науки, зокрема, відділом у галузі наукових досліджень дошкільної освіти розроблено низку проектів і документів, що стосуються реалізації Програми Реформ педагогічної освіти. Реформа педагогічної освіти передбачає [10]:

– необхідність базової освіти та створення умов для забезпечення неперервного процесу формування педагогічних кадрів і менеджерів у системі дошкільної освіти через мережу вищих навчальних закладів: коледжі, педагогічні та спеціалізовані відділи формуванні педагогічного персоналу університетів (Румунія, Закон про освіту № 84/1995);

– постійне навчання працівників освіти, які задіяні в організації освітнього процесу підготовки педагогічних кадрів дошкільної освіти, але потребують спеціальної підготовки саме у контексті надання послуг інструкторів місцевих і регіональних керівників у сфері дошкільної освіти;

– розробка модулів безперервної професійної підготовки викладацьких кадрів дошкільної освіти, які повинні забезпечити тривалий інтенсивний процес підготовки фахівців у даній галузі;

– добір і апробація основних і допоміжних матеріалів курсу «Формування людських ресурсів», який займається проблемами дошкільного виховання; реєстрація наукових здобутків у цій галузі за допомогою інформаційних ресурсів, а також використання схожого досвіду інших країн;

– організація постійно діючих курсів підвищення кваліфікації для педагогічних працівників дошкільної освіти з метою вивчення поточних і перспективних нововведень у галузі дошкільної освіти, забезпечення рівних можливостей доступу до освіти; реалізація принципу «освіта для всіх».

Зауважимо, що вивчаючи особливості освіти дошкільних педагогів у зарубіжних країнах, ми не намагаємося виявити елементи відповідних систем, що вимагають запозичення у вітчизняній практиці. Наше дослідження не можна назвати компаративним, а тому його завдання та методи не дозволяють робити такі висновки. У своїй роботі ми звернулися до питань організації освіти педагогів дошкільної сфери виключно з метою висвітлення західного досвіду та порівняння тенденцій розвитку вітчизняної та зарубіжних систем підготовки вихователів. Проте, аналіз ситуації з освітою вихователів у Румунії приводить до висновку, що бездумне копіювання елементів такого досвіду не завжди є позитивним для нашої держави. Очевидно, що реструктуризація системи освіти педагогів для початкових шкіл і дошкільних установ і наслідки її модернізації відповідно до вимог ЄС вивчені вкрай мало в самій Румунії і, тим більше, в педагогіці інших країн. Зрозуміло також, що вдосконалення вузівської підготовки сприяє професіоналізації педагогічних кадрів.

Заслуговує на увагу досвід підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти й у Республіці Польща. Суспільно-політичні зміни, які відбулися в Польщі продовж останніх років, зіграли величезну роль у реформуванні й оновленні її освітньої системи. Цивілізаційний успіх спонукав потребу реформації системи освіти та максимальне наближення її до обов'язкових вимог Європейського Союзу. Ці зміни також вплинули і на вищу педагогічну освіту Польщі.

Перше Розпорядження Міністра науки та вищої освіти Польщі від 17 січня 2012 року визначає стандарти освіти в межах підготовки майбутніх учителів (Законодавчий вісник 2012 року, поз. 131) і стандарти педагогічної освіти (Законодавчий вісник № 207, поз. 2110). Це розпорядження встановлює такі Правила:

– вплив освіти на формування основи методологічних знань, що охоплює: надання базових психолого-педагогічних знань, беручи до уваги і підготовку до роботи з учнями з особливими освітніми потребами; підготовку майбутніх фахівців до застосування інформаційних технологій; належний рівень володіння знаннями іноземної мови;

– збільшення тривалості наукового дослідження та часу навчання в аспірантурі;

– обсяг і організація практичної підготовки на всіх етапах навчання.

Відповідно до останніх змін, внесених Польським законодавством до Закону про вищу освіту, було прийняте рішення про обов'язкове професійне навчання майбутніх педагогів за принципом модульної побудови педагогічної освіти. Це означає, що реалізація професійної підготовки майбутніх педагогів буде здійснюватися через перший і другий ступені й аспірантуру: що підготовка майбутніх педагогів для системи дошкільної освіти й учителів середніх шкіл відбуватиметься в обох напрямках водночас, причому, майбутні фахівці отримають можливість оволодіння двома спеціалізаціями: вихователь дошкільного закладу й учитель школи. Це зумовлено однією з тенденцій розвитку європейського освітнього простору – диверсифікацією змісту та необхідністю забезпечення ступеневої практичної підготовки вихованців [7].

Потрібно зазначити, що відповідно зі ст. Пункту 9, 2 Закону від 26 січня 1982 року – Master Data – поняття «вчитель» доцільно використовувати як для учителів шкіл, так і для вихователів та інших педагогічних працівників (Статут учителів Республіки Польща).

Вища професійна освіта майбутніх педагогів здійснюється на факультеті педагогіки (найбільш поширений тип факультетів, які забезпечують підготовку майбутніх працівників дошкільної освіти) продовж 5 років (10 семестрів). Загальна кількість навчальних годин – 3200, при цьому 1425 годин становить обов'язковий стандарт навчання. Професійне навчання охоплює 3 роки (6 семестрів). Загальна кількість навчальних годин – 2200, при цьому 1245 годин є часткою обов'язкового стандарту навчання [11].

Заслуговує на увагу значна кількість годин практичної підготовки, якими студент повинен оволодіти у процесі навчання. Так, зокрема, студент повинен пройти практику, відповідну обраній спеціалізації та спеціальності обсягом не менше 210 годин (повна вища освіта в сфері двох спеціалізацій), 150 годин у процесі цілісної ступеневої вищої освіти у сфері однієї спеціалізації, 180 годин у системі вищої професійної освіти, 45 годин для додаткової

вищої освіти в сфері двох спеціалізацій і не менше 30 годин для докваліфікації вищої освіти у сфері однієї спеціалізації.

Мета та завдання педагогічних практик:

1) ознайомлення з організацією роботи різних типів шкіл і дошкільних майданчиків, особливо тих, де випускники можуть знайти роботу;

2) отримання навичок планування, проведення та документування занять;

3) отримання навичок перегляду занять і їх документування;

4) отримання навичок аналізу роботи вчителя й учня, педагога та вихованців під час спільного спостереження за практикою керівників практики та студентів;

5) отримання навичок роботи й оцінки її ефективності, а також ефективності роботи учнів і вихованців.

Педагогічна практика організовується на базі різних типів шкіл і дитячих майданчиків, а обов'язково тих, для роботи в яких випускник отримує кваліфікацію, що сприяє реалізації принципу ступеневості та наступності професійної педагогічної підготовки.

Під час практики студент може виконувати такі види робіт: відвідування шкіл і дитячих майданчиків, перегляд занять, допомога вчителю, який проводить заняття, планування та бесіда про заняття, що проводяться індивідуально та іншими колегами (вчителі, студенти).

У процесі отримання вищої професійної освіти та повної вищої освіти заняття, що проводяться студентом, повинні охоплювати не менше 30% часу, передбаченого програмою навчання для педагогічної практики. Не менше 40% практики повинно бути виконано за останній рік учительської освіти. Під час педагогічної практики не менше 30 годин занять має бути реалізовано у зв'язку з появою нововведень у галузі психології та педагогіки.

У програмі вивчення предметів циклу психології, педагогіки та дидактики потрібно виділити час на підготовку студентів до проходження практики, а також на її обговорення.

Висновки і пропозиції. Отже, педагогічний потенціал зарубіжних систем професійної підготовки фахівців дошкільних установ полягає в прагненні до професіоналізації педагогічних кадрів і підвищення їх соціального статусу, зростанні вимог до професійної підготовки, компетентності та конкурентоспроможності фахівців дошкільної освіти. Перенесення професійної підготовки фахівців дошкільних установ у галузь вищої освіти, відкритий доступ до працевлаштування в загальноосвітній школі як вихователів молодших класів, індивідуалізація навчання, врахування індивідуальних особливостей студентів у процесі професійної підготовки, академізація підготовки вихователів – ось певні напрямки регулювання процесу професійної підготовки фахівців дошкільної освіти у сучасному європейському просторі.

Таким чином, аналіз нормативно-правових документів, які регулюють процес фахової підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти, дає можливість стверджувати про наявність як спільних, так і відмінних рис організації навчального процесу в різних типах вищих навчальних закладів країн Східної Європи. Отриманий досвід доцільно перенести у вітчизняну площину діяльності вищих навчальних закладів, які забезпечують підготовку фахівців у галузі дошкільної освіти, про що буде йти мова у наших подальших дослідженнях.

Список літератури:

1. Бордовская Н. В. Педагогика / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб.: Питер, 2000. – 304 с.
2. Иванова Т. Е. Компетентностная составляющая в профессиональной подготовке специалистов дошкольного образования [Электронный ресурс] / Т. Е. Иванова. – Режим доступа: http://www.jurnal.org/articles/2008/ped17.html – Название с экрана.
3. Комплексне дослідження стану системи дошкільної освіти України: Аналітичний звіт за результати дослідження / Горський А. Є., Буданова О. Б., Барматова І. В., Овчар О. В. – Київ, 2013. – 115 с.
4. Десятов Т. М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина XX століття): Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало – К.: Видавництво «АртЕк», 2005. – 472 с.
5. Модернізація педагогічної освіти в європейському та євроатлантичному освітньому просторі: монографія / авт. кол.: Н. М. Авшенюк, В. О. Кудін, О. І. Огієнко та ін.. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 232 с.
6. Potolea D., Ciolan L. Teacher Education Reform in Romania: A Stage of Transition / / Institutional Approaches to Teacher Education within Higher Education in Europe: Current Models and New Developments. – Bucharest: UNESCO-CEPES, 2003. – 123 p.
7. Rozporządzenie Ministra http://www.nauka.gov.pl/szkolnictwo-wyzsze/sprawy-miedzynarodowe/proces-bolonski/
8. Левовицький Т. Професійна підготовка і праця вчителів / Тадеуш Левовицький; пер. з пол. А. Івашко; наук. ред. С. Сисоєва; техн. ред. І. Соколова; НАПН України, Пол.-укр. культ. т-во м. Маріуполя (Україна). – К.; Маріуполь: Рената, 2011. – 118 с.
9. Gramberger Marc (1997), Die Offentlichkeitsarbeit der Europaischen Kommission 1952-1996: PR zur Legitimation von Integration? Opladen: Leske + Budrich.; Meyer, Christoph O. (2002), Europaische Offentlichkeit als Kontrollsphare: Die Europaische Kommission, die Medien und politische Verantwortung, Berlin: Vistas.
10. Сапожников С. В. Порівняльний аналіз етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні та країнах Чорноморського регіону / С. В. Сапожников // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы». – Том 26 (65). – 2013 г. – № 1. – С. 69-99.
11. Залялова А. Г. Региональная модель подготовки педагогических кадров в условиях образовательного кластера / Анфиса Григорьевна Залялова: диссер. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук. ... спец. 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования – Казань, 2010. – 216 с.

Олийник М.И.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНАХ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ (НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ)

Аннотация
Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки специалистов дошкольного образования в контексте вхождения Украины в европейское образовательное пространство. Основываясь на анализе нормативных документов, регулирующих деятельность образовательных систем Румынии и Польши, сделан вывод об основных аспектах и особенностях подготовки специалистов дошкольного образования в Восточной Европе и их значение для совершенствования системы дошкольного образования в Украине.
Ключевые слова: дошкольное образование, профессиональная подготовка, педагогическая компетентность, европейское образовательное пространство, государственный стандарт образования, учебная программа, практическая подготовка.

Oliynyk M.I.
Yuriy Fedkokvych Chernivtsi National University

REGULATION OF TRAINING FUTURE SPECIALISTS PRESCHOOL EDUCATION IN EASTERN EUROPE (BASED ON ANALYSIS OF REGULATIONS)

Summary
The article devoted to the professional training of preschool education in the context of Ukraine into the European educational space. Based on the analysis of regulations governing the activities of educational systems in Romania and Poland, concluded the main aspects and peculiarities of preparation of experts of preschool education in Eastern Europe and their importance to the improvement of early childhood education in Ukraine.
Keywords: preschool education, professional training, pedagogical competence, European educational space, state educational standards, curriculum, practical training.

УДК 5161-057.875:37.032

ФОРМУВАННЯ «ЛІДЕРСТВА» ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ

Ткачук О.Г.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Проблема лідерства є сьогодні однією з найбільш актуальних і одночасно складних проблем формування компетентних фахівців. Нове століття вимагає нової компетентності, тому в даній роботі досліджено один з важливих аспектів професійної підготовки майбутніх лікарів – формування «лідерства» у вищому медичному навчальному закладі. Визначено стан розуміння студентами сутності поняття «лідерство», проведено діагностику стану формування лідерських якостей у майбутніх лікарів.
Ключові слова: вища освіта, лідерство, лідерські якості, медична освіта, професійна компетентність, професійно значущі якості майбутнього фахівця.

Постановка проблеми і її актуальність. Українське суспільство нині переживає часи кардинальних змін у галузі вищої освіти, які зумовлюють суттєві зміни у підготовці майбутнього фахівця, зокрема – лікаря. Тому головним завданням вищої освіти стало створення сприятливих умов для творчого розвитку особистості студента для його самореалізації в сучасному суспільстві. Один із шляхів виконання цього завдання є становлення особистості – лідера у контексті формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Проблемі формування «лідерства» у сучасних фахівців науковці надають все більшого значення. Про це у своїх наукових працях наголошують С. Калашнікова [2], Я. Кульбашна [3], О. Ткачук [8], І. Городецька, В. Горбачев, Н. Клопов [9], І. Ібрагімова [4], Мараховська Н.В. [5], Сергеєва Л.М. [7], та багато ін.

Згідно з Оксфордським словарем [10] термін «лідер» (від англ. leader – той, хто веде, перший, що йде попереду, організатор групи, який регулює відносини в середині групи, авторитет, тобто користується визнанням у групі), виникло в XVII столітті і використовувалось для визначення авторитетного члена громадської організації, вплив якого мав велике значення на рішення в різноманітних ситуаціях і процесах.

В новому тлумачному словнику української мови, «лідер» [6] – 1. той, хто стоїть на чолі певної організації, керівник, провідник, ватажок, поводир;

© Ткачук О.Г., 2015

2. особа або група осіб, що йде першою у якому-небудь змаганні, передовик, ведучий.

С. Калашнікова [2] дала визначення поняття *лідер в освіті* – «це особа чи інституція, яка здійснює діяльність у сфері освіти, спрямовану на її розвиток, а досягнення і результати цієї діяльності є дороговказом для інших».

Наявність лідерів у громадянському суспільстві призвело до виникнення поняття «лідерство» (leadership), яке походить від англійського дієслова [10] «lead», що означає «шлях» або «дорога». Науковці визначають його по-різному. Зокрема Л.М. Сергеєва [7] вважає «лідерство» вмінням пробудити у людей мрію, до якої вони наближатимуться, вдихнути в них необхідну для руху енергію, а Н.В. Мараховська [5] – розглядає як процес організації та управління колективом». За твердженням І. Ібрагімової [4] «лідерство – це те, чому навчають, принцип, який сповідують, і компетенція, яку розвивають і оцінюють; це діяльність заради кращих рішень, умов; реалізація нових ідей, шлях до звершень; це віра в свої сили, але водночас прагнення почути інші точки зору». Лідерство ґрунтується на відданості ідеї та усвідомленні відповідальності за свої дії; на ідеалах творчості, проактивності та стратегічного мислення [4].

С. Калашнікова [2] доводить, що саме лідерство сприяє розкриттю потенціалу кожної людини задля служіння високій меті та суспільно значущим цінностям; це повне, аутентичне самовираження людини.

Значущість лідерства як необхідної випускнику вищої школи загальної компетентності визнано у європейському освітньому просторі [12]. Її формуванню надають великого значення вітчизняні і зарубіжні науковці [10, 11, 12].

Зважаючи на думку В.І. Лугового щодо важливості самооцінки майбутніми фахівцями власних навчальних досягнень [3], у ВМНЗ України проводилось дослідження щодо визначення значущості загальних компетентностей, зокрема лідерства майбутніми стоматологами. За його результатами лідерство вважають необхідною компетентністю від 9,0 до 44,3% п'ятикурсників і від 16,2% – 50,0% четирикурсників ВМНЗ України [3]. Такий низький рейтинг даної компетентності не відповідає вимогам часу до професійної підготовки фахівців і потребує корекції збоку педагогічних колективів.

На думку дослідників Є. Жарікова та Є. Крушельницького [1], здатність до лідерства значною мірою залежить від розвиненості комунікативних і організаторських якостей, від того, якими рисами характеру може володіти явний лідер. Зокрема, вони зазначають, що такими ознаками можуть бути: воля – здатність долати перешкоди на шляху до мети; наполегливість – уміти розумно ризикувати; терплячість – довго і добре виконувати одноманітну роботу; незалежність; психічна стійкість; надійність – дотримувати свого слова, на людину можна покластися; витривалість – праця навіть в умовах перевантажень; оптимістичність – ставитися до труднощів як до неминучих перешкод; здатність змінювати стиль поведінки залежно від умов. Професія лікаря, в очевидь, вимагає від фахівця володіння низкою з перелічених рис. З огляду на вище зазначене актуалізується дослідження професійно значущих якостей у майбутнього фахівця, зокрема лідерських, і їх формування у вищому медичному навчальному закладі (ВМНЗ).

Мета дослідження: визначити значущість лідерських якостей у професії лікаря за самооцінкою студентів вищого медичного навчального закладу; розуміння студентами поняття «лідерство»; реальний стан формування «лідерства» у майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу. Нові реалії освіти відповідно до вимог Болонського процесу вимагають підготовки фахівця, здатного створювати оптимальні умови для розвитку кожної особистості, максимально враховувати її індивідуальні інтереси, сприяти розвитку високоморальних якостей у студентської молоді, що обумовлюють необхідність формування у майбутнього лікаря системи лідерських якостей, завдяки яким він зможе приймати своєчасні самостійні рішення, переконувати пацієнтів у правильності своєї позиції.

Для діагностики ефективності формування лідерства у майбутніх лікарів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (НМУ) було розроблено анкети, в основу яких покладено методику Є. Жарікова, Є. Крушельницького «Діагностика лідерських здібностей [1].

Опитано 346 студентів медичних, стоматологічного, медико-психологічного та фармацевтичного факультетів.

Аналіз результатів анкетування представлено у таблиці 1.

Аналіз отриманих даних свідчить, що важливості лідерських якостей у майбутній професії лікаря студенти надають недостатнього значення (п. 1), особливо на старших курсах: на четвертому лише 59,5%, а на п'ятому курсі їх вважають необхідними – 42,6%. На першому та другому курсах 97,03% – 93,9% студентів вважають, що добре розуміють сутність поняття «лідерство» (п. 2) а на четвертому та п'ятому – 74,7% – 76,5%. Такі результати можуть свідчити про завищену самооцінку у студентів молодших курсів.

Близько 50,0% студентів (першого, другого та четвертого курсів) вважають (п. 3), що у ВМНЗ успішно відбувається процес формування лідерських якостей, а 72,06% студентів п'ятого курсу, вважають, що він неефективний.

Висновок. Результати проведеного дослідження вказують, що майбутні лікарі вважають лідерство важливою професійною якістю; виявлено недостатнє розуміння майбутніми фахівцями поняття «лідерство», визначено, що у ВМНЗ приділяється недостатня увага формуванню актуального для су-

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Таблиця 1

Самооцінка майбутніми лікарями НМУ імені О.О. Богомольця формування лідерства

№ п/п	Самооцінка майбутніх фахівців	Опитані майбутні фахівці НМУ імені О.О. Богомольця							
		I курс (101 ос.)		II курс (98 ос.)		IV курс (79 ос.)		V курс (68 ос.)	
		Відповіді у %							
		Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні
1.	Значущість лідерських якостей в для професії лікаря	65,4	34,7	71,4	28,6	59,5	40,5	42,6	57,35
2.	Розуміння сутності поняття «лідерство»	97,03	2,9	93,9	8,2	74,7	25,3	76,5	23,5
3.	Формування у ВМНЗ лідерських якостей	53,5	46,5	72, 5	27,5	46,8	53,2	27,9	72,06

часного фахівця комплексу професійно значущих якостей, зокрема лідерства.

Проведені дослідження висвітлюють необхідність розробки методики розвитку лідерських якостей у майбутніх лікарів у ВМНЗ.

Отримані результати дозволяють окреслити подальші напрями дослідження проблеми формування лідерства у майбутніх фахівців, зокрема можливості впливу на цей процес при викладанні дисципліни фізичне виховання.

Список літератури:

1. Жариков Е. Диагностика лидерских способностей / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М. 2002. – С. 316-320.
2. Калашнікова С. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.06 / Калашнікова Світлана Андріївна; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Київ: [б. в.], 2011. – 462, [7] с.
3. Кульбашна Я. А. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із стоматології: теоретичні й методичні основи: монографія / Я. А. Кульбашна. – К.: ВПП «Компас», 2014. – 416 с.
4. Ібрагімова І. Розвиток лідерства / Л. Бізо, І. Ібрагімова, О. Кікоть, Є. Барань, Т. Федорів; за заг. ред. І. Ібрагімової. – К.: Проект «Реформа управління персоналом на державній службі в Україні», 2012. – 400 с.
5. Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. В. Мараховська; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 22 с. – укр.
6. Новий тлумачний словник української мови / Серія «Нові словники» заснована в 1996 році: К. 2007.
7. Сергеєва Л. М. Лідерство в управлінні професійно-технічним навчальним закладом. – К.: Арт Економі, 2011.
8. Ткачук О. Г. Формування компетентності лідерства у майбутніх лікарів / О. Г. Ткачук / Науковий журнал «Молодий вчений» № 6 (21) червень, 2015 р. – Ч. 3. – С. 139-141.
9. Городецкая И. В. Проблема лидерства в студенческой среде ВГМУ // И. В. Городецкая, В. В. Горбачев, Н. А. Клопов / «Вестник Витебского государственного медицинского университета», 2014, Том 13, № 1. – С. 121.
10. Кете де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / Кете де Врис Манфред Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 311 с.

Ткачук Е.Г.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

ФОРМИРОВАНИЕ «ЛИДЕРСТВА» КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНОГО КАЧЕСТВА БУДУЩЕГО ВРАЧА

Аннотация
Проблема лидерства является сегодня одной из наиболее актуальных и одновременно сложных проблем формирования компетентных специалистов. Новый век требует новой компетентности, поэтому в данной работе исследован один из важных аспектов профессиональной подготовки будущих врачей – формирование «лидерства» в высшем медицинском учебном заведении. Определено состояние понимания студентами сущности понятия «лидерство», проведена диагностика состояния формирования лидерских качеств у будущих врачей.
Ключевые слова: высшее образование, лидерство, лидерские качества, медицинское образование, профессиональная компетентность, профессионально значимые качества будущего специалиста.

Tkachuk O.G.
National O.O. Bogomolets Medical University

THE FORMATION OF «LEADERSHIP» AS PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITY OF FUTURE DOCTORS

Summary
The issue of leadership is one of the most pressing and complex problems simultaneously for the formation of competent professionals. A new century requires new competence, therefore, in this paper we investigate one important aspect of professional training of future doctors is the formation of «leadership» in higher medical educational establishment. The state of understanding of the nature of «leadership», conducted diagnostics of the formation of leadership qualities of future doctors.
Keywords: high school, leadership, leadership, medical education, professional competence, professionally significant qualities of the future specialist.

УДК 37.091.12:81-243:008

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА СКЛАДОВА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ушакова Л.І.
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

Досліджено сутність мовної особистості та шлях її трансформації в умовах середовища, що постійно змінюється. Виявлено, що кожний рівень мовної особистості має лінгвокультурологічну складову. Це доводить її важливість у структурі мовної особистості. Лінгвокультурологічна складова розкриває національну свідомість, менталітет, картину світу носіїв мови, які впливають на формування мовної свідомості, що є основною характеристикою мовної особистості. Тому впровадження лінгвокультурологічної компетентності в мовну освіту є нагальною потребою часу.
Ключові слова: мовна особистість, вторинна мовна особистість, полікультурна мовна особистість, лінгвокультурологічна компетентність, картина світу.

Постановка проблеми. У центрі сучасної антропоцентричної парадигми стоїть поняття «особистість». Філософський словник дає таке визначення особистості – людина як суб'єкт суспільних відносин, носій свідомості та системи суспільно значущих якостей, детермінованих конкретно-історичними умовами життя суспільства [11, с. 470]. В теорії мови й суміжних з нею дисциплінах центральне місце займає мовна особистість. Необхідність зміщення інтересів дослідження з об'єкта пізнання (сама мова) на суб'єкт (людина, творець висловлювань) підтверджує й думка Ю.М. Караулова, який вважає, що допоки моделі навчання мови будуть обмежуватися рамками системного представлення самої мови й не втручатимуться в структуру особистості, мовної особистості, вони приречені залишатися чимось зовнішнім, далеким по відношенню до об'єкта навчання мови [5, с. 4].

Мовна особистість – наскрізна ідея нового етапу розвитку мовознавства, яка пронизує всі аспекти вивчення мови. У теорії навчання іноземних мов говорять про вторинну мовну особистість, яка формується завдяки прилученню до культури народу, мова якого вивчається, тобто до нерідної мови й культури, що робить її спроможною до адекватної взаємодії з представниками цієї культури.

Подальший розвиток науки та зміни в оточуючому нас соціумі призводять до трансформації поняття «мовна особистість». Ситуація глобалізації викликає необхідність перегляду підходів до навчання іноземних мов у світлі полікультурної направленості процесу формування мовної особистості. Міжкультурна комунікація – діалог двох культур (рідної й іноземної, мова якої вивчається) розглядається в таких умовах лише як частина полікультурної комунікації, яка представляє собою взаємодію рідної культури з будь-якою іншою культурою, яка відбувається засобами мови глобальної комунікації – англійської або засобами інших мов. В таких умовах у більшій мірі затребуваною є не вторинна мовна особистість, яка у процесі навчання іноземної мови залучається лише до концептуальної системи носіїв іншої (іноземної) мови, а полікультурна мовна особистість, у якої сформована здібність і готовність до взаємодії з представниками різних країн і культур за рахунок знання їхньої концептуальної системи [13, с. 18].

Мовна особистість є предметом дослідження лінгвокультурології, науки, що вивчає прояви, відображення і фіксацію культури у мові і дискурсі, яка безпосередньо пов'язана із вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвістичного комплексу [6, с. 12].

В.В. Воробйов наголошує на ряді специфічних особливостей лінгвокультурології як наукової дисципліни. Найголовніші з них такі: 1) лінгвокультурологія – це наукова дисципліна синтезуючого типу, яка є граничною між науками, що вивчають культуру та філологію (лінгвістику), питання навчання мови є тут другорядними; 2) головними проблемами лінгвокультурології є методологічні (філософські) та філологічні; предметом змісту лінгвокультурології мають бути національні форми буття суспільства, сформовані на культурних цінностях конкретно-історичного суспільства; 3) предметом дослідження лінгвокультурології є матеріальна і духовна культура, синтетично створена людиною і виражена у мові, іншими словами – все те, що складає мовну картину світу; 4) лінгвокультурологія орієнтується на нову систему культурних цінностей, висунутих новим мисленням, сучасним життям суспільства, на повну, об'єктивну (а не вибіркову) інтерпретацію фактів у різних сферах культурного життя країни [3, с. 32-36].

У лінгвокультурології мовна особистість розглядається в триєдності: «мова – національна особистість – культура» (В.В. Воробйов, 2006). Мовна особистість, сформована на основі такої тріади вміщує в себе духовний, етичний, психічний, соціальний компоненти і постає як можливість реалізувати себе через слово, при цьому її мовленнєво-діяльнісна здібність розглядається не як застосування мови у мовленні взагалі, а як акт самореалізації, демонстрації її компетенцій у мовленнєвому акті з урахуванням цілей, умов комунікації та портрету адресата в рамках мовленнєвих подій різної ступені соціальної значущості [7, с. 31].

Отже, зміст поняття «лінгвокультурологія» спирається на національну свідомість і менталітет народу, а мова розглядається не тільки з точки зору мовних структур, а й з урахуванням культурних норм, традицій, ціннісно-орієнтованого світобачення, життєвого стилю носіїв мови, моделей національної поведінки тощо, що є необхідним в умовах мовної та міжкультурної комунікації. Вищезазначене дає підстави стверджувати про взаємозумовленість та взаємозв'язок понять «мовна особистість» і «лінгвокультурологія» та їх важливість для удосконалення іншомовної освіти і потребує подальшого дослідження у нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання мовної особистості набуло останнім часом особливої актуальності. Багато науковців займалися і займаються вивченням цього феномену. У витоків концепції мовної особистості стояли такі вчені як В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр, В.В. Виноградов, Г.І. Богин, Ю.М. Караулов. Розвиток їх теорії з точки зору лінгвокультурології має місце у роботах С.Г. Воркачова, В.І. Карасика, В.В. Красних, В.А. Маслової, В.В. Воробйова, Н.Ф. Алефіренко, Л.І. Курач, О.С. Колесника та ін. У лінгводидактиці дослідженнями вторинної мовної особистості займаються такі науковці як І.І. Халєєва, Н.Д. Гальськова, С.Г. Тер-Мінасова, Х.С. Галієва, Н.О. Мамонтова, І.О. Голубовська, Є.І. Пасов, Л.М. Синельникова, Т.В. Креч, А.В. Соломаха та ін. Зростаючий інтерес до проблеми вторинної мовної

© Ушакова Л.І., 2015

особистості в іншокультурному просторі показує перспективу дослідження цього питання не тільки в контексті двомовності, але й в умовах багатомовності, що виводить проблему на новий рівень. Дослідженням полікультурної мовної особистості присвячені роботи В.В. Сафонової, Л.П. Халяпиної, Н.Ю. Буланкиної, С.Ю. Полянкиної та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Інтерес до лінгвокультурології пояснюється низкою змін, що відбуваються сьогодні в житті сучасного суспільства, в освітньому просторі, а саме стремління до полікультурного розвитку, діалогу культур і цивілізацій, лінгвокультурної грамотності, що є основою міжкультурного спілкування в іншомовному середовищі. Досягнення цієї науки займають важливе місце у формуванні мовної особистості та становленні концепції мовної освіти у сенсі міжкультурного діалогу.

Роль лінгвокультурології у сучасному мовознавстві й лінгводидактиці дуже велика, адже вона акцентує увагу саме на відмінних рисах культури носіїв мови і вираження цих рис у самій мові. Ця наука дає відповіді на питання: «Які фактори допомагають комунікації?», «Що ускладнює спілкування представників різних культур?», «Як співвідносяться між собою мова й культура?», «Яким чином мова відображає світ?», «Яким є вплив мови на формування особистості?», «Як у мові відображається колективний менталітет?», «Як за допомогою мови формується національний характер?», «Що таке «конфлікт культур?», «Чому світ занепокоєний проблемами міжкультурних конфліктів?», «Як за допомогою мови й культури формується картина світу?» та ін. Звернення до лінгвокультурології з метою пошуку шляхів якісного розвитку мовної особистості та досягнення нової якості освіти визначили мету нашої статті.

Мета статті. Розглянути сутність мовної особистості та роль лінгвокультурологічної складової у її структурі.

Виклад основного матеріалу. Під мовною особистістю розуміють людину як носія мови, що розглядається з боку її здібностей до мовленнєвої діяльності; закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, сформований на основі світоглядних настанов, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій… [2, с. 64-72]. Така дефініція пояснюється тим, що мовна особистість формується в процесі соціалізації (процес включення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості [11, с. 636]) та інкультурації (засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угрупування, набуття культурної ідентичності, тобто усвідомлення своєї належності до певної культури… [9, с. 300]), які завершуються формуванням свідомості (властивий людині спосіб відношення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях [11, с. 599]) та менталітету (сукупність установок і можливостей індивіда мислити, відчувати та сприймати світ, ідентифікуючи себе із соціокультурною спільнотою [9, с. 300]) індивідуума.

Мова як феномен культури виступає в такій ситуації засобом формування свідомості й менталітету мовної особистості, а також є показником рівня її сформованості. Через мову людина отримує уявлення про світ, суспільство, членом якого вона є, про культуру, про систему цінностей, моралі, поведінки, а відтак реалізує себе в певному комунікативному просторі у мовленнєвій діяльності та виступає як узагальнений образ носія культурно-мовних і комунікативно-діяльнісних цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій, що включає весь спектр лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, які відображають картину світу. Таким чином, соціальна сутність мови полягає у тому, що вона існує, перш за все, у мовній свідомості (рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду [1]) – колективній та індивідуальній. Відповідно мовний колектив, з одного боку, та індивідуум, з іншого, є носіями культури в мові [4, с. 7].

Більшість науковців, які досліджують проблему формування мовної особистості індивідуума під впливом іноземної мови, погоджуються з тим, що вторинна мовна особистість не є окремою сферою особистості, оскільки її формування відбувається на базі вже сформованої первинної мовної особистості у комунікативному просторі рідного мовного середовища. Потрапляючи в іншомовне середовище, у чужу культуру, особистість зазнає змін. Очевидно, що знання, навички, вміння, сформовані на базі рідної мови й культури, не завжди адекватні іноземній культурі й іноземній мові, що робить неможливим повну реалізацію особистості у чужому середовищі. Таким чином, можна зробити висновок, що мовна особистість – єдина система, що вторинна мовна особистість не може існувати окремо від первинної і, що вона впливає на структуру первинної мовної особистості [14].

Процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо) називається акультурацією [1]. Найбільш оптимальною її формою для розвитку вторинної мовної особистості, на думку сучасних дослідників, є інтеграційна форма, що зумовлює формування двокультурної особистості [9, с. 301]. Дотримуючись думки про те, що первинна і вторинна мовна особистість не є окремими сферами в рамках однієї особистості, можна зробити висновок, що в процесі акультурації відбувається розширення системи властивостей мовної особистості завдяки збагаченню іншомовною картиною світу, не втрачаючи при цьому рис своєї власної культури.

Акультурація здійснюється шляхом формування етнокультурної та мовно-культурної компетенції. Остання (термін О.О. Селіванової, 2008) є складовою етнокультурної компетенції і є визначальною для лінгвокультурології. О.О. Селіванова дає їй таке визначення – здатність носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переорієнтації, а також організовувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями [9, с. 286].

Ми ототожнюємо мовно-культурну компетенцію з лінгвокультурологічною компетенцією, яку, вслід за В.В. Воробйовим, розуміємо як знання ідеальним мовцем-слухачем всієї системи культурних цінностей, виражених у мові [3, с. 73]. Тобто, це певна картина світу, що історично склалася для нації, існує у своїх загальних рисах і є специфічною у кожного індивідуума; система знань про культуру, втілена у певній національній мові, тому мовні знаки і вирази потребують позамовного способу їх розкриття [3, с. 82].

Лінгвокультурема (базова одиниця лінгвокультурології) представляє собою єдність форми, мовного значення й позамовного (культурного) змісту. Вона служить для позначення одиниці вербалізації культурного змісту. Таким чином, як зазначає науковець, лінгвокультурологічна компетенція повинна бути представлена не тільки як подвійна система (парадигма), але і як двоєдина діюча функціональна

модель, в якій знак, мовне значення і культурний зміст одиниць повинні бути взаємозумовленими. Це означає, що система знаків лінгвокультурем повинна розкривати систему реальних знань про культуру, представлених у вигляді моделі, у якій власне мовна картина світу заглиблюється до лінгвокультурологічної картини світу як компетенції [3, с. 81].

Отже, розглядаючи сутність поняття «мовна особистість» у співвідношенні з лінгвокультурологією, доходимо висновку, що саме лінгвокультурологічний пласт культурно-мовної інформації у свідомості людини дозволяє говорити власне про мовну особистість як представника певної лінгвокультури з етноспецифічними особливостями мовного коду та стереотипної моделі поведінки, які відображають її картину світу. Зважаючи на значимість лінгвокультурологічного складника у характеристиці мовної особистості, В.А. Маслова застосовує термін «лінгвокультурна особистість» і визначає його як закріплений у мові базовий національно-культурний прототип носія певної мови, що складає позачасову й інваріантну частину структури особистості [8, с. 121].

Ю.М. Караулов виділяє у структурі мовної особистості три рівні: 1) вербально-семантичний; 2) лінгво-когнітивний; 3) мотиваційно-прагматичний [5, с. 104]. Для нас безумовну цінність представляє висновок про зв'язок кожного рівня мовної особистості з її національно-культурними рисами, а, отже, з лінгвокультурологічною складовою. До позачасової й інваріантної частини відноситься:

1) на вербально-семантичному рівні: загальнонаціональний мовний тип і стандартна, стійка частина вербально-семантичних асоціацій;

2) на лінгво-когнітивному рівні: базова, інваріантна частина картини світу;

3) на мотиваційному рівні: стійкі комунікативні потреби та комунікативні риси чи готовності, спроможні задовольнити ці потреби, що типізують специфіку мовленнєвої поведінки [12, с. 32].

Таким чином, кожна окрема мова містить у собі національну самобутню систему, яка визначає світосприйняття носіїв цієї мови і формує їх картину світу. Безперечно доцільним є зауваження С.Г. Тер-Мінасової щодо необхідності більш глибокого і ретельного вивчення світу (не мови, а світу) носіїв мови, їх культури в широкому етнографічному сенсі слова, їх способу життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне вживання слів у мові, реальна мовленнєва діяльність значною мірою визначається знанням соціального і культурного життя мовця саме мовою мовного колективу [10, с. 269].

Використання іноземних мов як спосіб пізнання світу, залучення до культури різних народів, діалог різних культур, що сприяє усвідомленню людьми належності не тільки до своєї країни, певної цивілізації, а й до загальнопланетарної культурної спільноти – це ідеї формування полікультурної мовної особистості з лінгвокультурною складовою в її структурі. Ми вбачаємо впровадження лінгвокультурологічного компоненту мовної особистості в мовну освіту через формування у студентів лінгвокультурологічної компетентності (компетенції), під якою розуміємо якість мовної особистості, виражену лінгвокультурологічними знаннями, спеціальними вміннями та особистісними якостями, яка дозволяє їй інтегруватися у світову культуру і брати участь у міжкультурній комунікації, уникаючи міжмовних та міжкультурних конфліктів. Така полікультурна мовна особистість набуває ознак, так би мовити, полікодовості, тим самим удосконалюючи свої адаптивні механізми, здатність до навігації в різних інформаційних просторах і т.д. Саме така мовна особистість здатна здійснювати міжкультурну й полікультурну комунікацію, реалізовуючи тим самим прагматичні цілі мовлення.

Висновки і пропозиції. Отже, звернення до теорії мовної особистості є, безперечно, новим кроком у мовній освіті, зокрема у питанні навчання іноземних мов у процесі підготовки людини до життя у сучасному полікультурному світі, що вимагає більш глибокого і ретельного вивчення картини світу носіїв мови, їх культури, способу життя, національного характеру, менталітету тощо. Лінгвокультурологічна складова мовної особистості носить чіткий відбиток національного колориту, що пронизує всі рівні організації мовної особистості і на кожному з них набуває своєрідної форми втілення. Це робить її визначальною для мовної особистості загалом та необхідною для полікультурної мовної особистості зокрема. Тому, іншомовна освіта з точки зору полікультурності повинна бути переосмислена у питаннях сутності й змісту цілей. Формування лінгвокультурологічної компетентності, яка базується на ідеях лінгвокультурології, має, з точки зору лінгводидактики, дуже важливе значення і дозволяє вирішувати такі задачі, як розвиток у мовної особистості: здібності сприйняття фактів іншомовної культури, свідоме засвоєння іншомовних, іншокультурних засобів спілкування, диференціація дискурсивних здібностей в умовах міжкультурного спілкування; комплексної білінгвальної і полікультурної здібності мовної особистості до лінгвокультурного порівняння культур, розвитку почуття належності до рідної культури, усвідомлюючи себе одночасно суб'єктом полікультурного й мультилінгвального світу.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnyk
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
3. Воробьёв В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьёв // М.: Издательство Российского университета дружбы народов. – 2006. – 330 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 447 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов // М.: 1987. – 163 с.
6. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
7. Мамонтова Н. А. Вторичная языковая личность в онтогенезе: уровни лингвокультурологического описания (на материале начального этапа обучения английскому языку русскоязычных учащихся) / Н. А. Мамонтова // Дис. ... канд. филол. наук. – М.: 2010. – 210 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология: [Учебное пособие для студентов высших учебных заведений] / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Тер-Минасова С. Г. Союз нерушимый языка и культуры: проблематика межкультурной коммуникации в теории и практике РКИ // Тер-Минасова С. Г. / XII конгресс МАПРЯЛ «Русский язык и литература во времени и пространстве» под ред. Вербицкой Л. А., Лю Лимигя, Юркова Е. Е. – Шанхай: Изд-во унрверситета иностранных языков, 2011. – Т. 3. – С. 268-272.
11. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – 2. вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

12. Халяпина Л. П. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам. Дис. … докт. пед. наук. – СПб.: 2006. – 426 с.
13. Халяпина Л. П. Методическая система формирования поликультурной языковой личности посредством интернет-коммуникации в процессе обучения иностранным языкам. Автореф. дис. … докт. пед. наук (13.00.02). – СПб.: 2006. – 48 с.
14. Хоменко А. В. Формирование вторичной языковой личности как фактор совершенствования иноязычной подготовки в экономических вузах. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gramota.net/materials/2/2013/11-2/50.html

Ушакова Л.И.
Черниговский национальный педагогический университет имени Т.Г. Шевченко

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация
Исследована сущность языковой личности и путь её трансформации в условиях постоянно изменяющейся среды. Определено, что каждый уровень языковой личности имеет лингвокультурологическую составляющую. Это доказывает её важность в структуре языковой личности. Лингвокультурологическая составляющая раскрывает национальное сознание, менталитет, картину мира носителей языка, которые влияют на формирование языкового сознания, что является основной характеристикой языковой личности. Поэтому внедрение лингвокультурологической компетентности в языковое образование является необходимой потребностью времени.
Ключевые слова: языковая личность, вторичная языковая личность, поликультурная языковая личность, лингвокультурологическая компетентность, картина мира.

Ushakova L.I.
Chernigov T.G. Shevchenko National Pedagogical University

LINGUOCULTUROLOGICAL COMPONENT OF LANGUAGE PERSONALITY

Summary
The language personality essence and the way of its transformation in a constantly changing environment were investigatet. It was determined that each level of language personality has a linguoculturological component. This proves its importance in the language personality structure. The linguoculturological component uncovers the national consciousness, mentality, the native speakers' picture of the world, that affects the formation of linguistic consciousness, which is the main characteristic of language personality. Therefore, the introduction of the linguoculturological competence to language education is a necessary need of time.
Keywords: language personality, the second language personality, multicultural language personality, linguoculturological competence, picture of the world.

УДК 378

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Чайка О.М.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті проаналізовано реальний стан проведення педагогами систематичної роботи з розвитку творчої самостійності студентів-філологів у процесі викладання методики навчання літератури. Визначено критерії і показники окресленої якості особистості. Згідно цих критеріїв сформульовано чотири рівні розвитку творчої самостійності студентів. У результаті проведеного констатуючого експерименту виявлено первинний рівень творчої самостійності майбутніх учителів зарубіжної літератури. Аналіз отриманих даних дозволив зробити висновок щодо основних недоліків у методичній підготовці майбутніх спеціалістів і довів відсутність ефективної технології розвитку творчої самостійності студентів-філологів у процесі вивчення методики викладання зарубіжної літератури.
Ключові слова: методика, розвиток, творча самостійність, критерії, рівні, майбутні вчителі зарубіжної літератури.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освітнього процесу принципово важливого значення набуває проблема формування особистості як носія духовності, культури і творчості. Суспільство потребує спеціалістів, які володіють творчим мисленням, творчою рефлексією і здатні до подальшої творчої самореалізації. Це безпосередньо впливає на зростання відповідальності викладачів за професійно-особистісне виховання молодого покоління.

Підвищення вимог до професійної підготовки майбутніх учителів зарубіжної літератури актуалізує проблему розвитку творчої самостійності як однієї з провідних якостей особистості спеціаліста. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити сучасний стан порушеної проблеми у практичній ді-

© Чайка О.М., 2015

яльності вищих педагогічних навчальних закладів, що дасть змогу виявити сильні та слабкі сторони аудиторної і позааудиторної самостійної творчої діяльності майбутніх учителів-словесників, визначити перспективні шляхи її удосконалення у процесі вивчення методики викладання зарубіжної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що проблема розвитку самостійності та творчих здібностей особистості в науці не є новою. Питання сутності, рівнів і засобів формування самостійності та творчості суб'єктів пізнавальної діяльності розкриваються у дослідженнях П. Гальперіна, Е. Голанта, М. Данилова, Г. Костюка, П. Підкасистого, Н. Половникової, Т. Шамової та ін. Роботи психологів Л. Виготського, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, А. Маслоу та ін. дають змогу розглядати творчість і самостійність як показники розвитку особистості, її потенціалу.

Ефективні шляхи, методи, прийоми, форми розвитку творчої самостійності особистості у процесі вивчення літератури запропоновані у працях багатьох учених-методистів: Т. і Ф. Бугайко, А. Вітченка, Н. Волошиної, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, М. Кудряшова, О. Куцевол, Л. Мірошниченко, В. Неділька, Є. Пасічника, А. Ситченка, Г. Токмань та ін. Втім, більшість цих досліджень стосуються загальноосвітньої школи, роботи учнів та вчителів-словесників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Студіювання психолого-педагогічних та науково-методичних джерел дозволяє стверджувати про відсутність діагностичних досліджень з проблеми розвитку творчої самостійності майбутніх учителів-словесників у процесі їх професійного становлення.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є розкриття специфіки самостійної творчої діяльності студентів-філологів в умовах аудиторної і позааудиторної роботи та виявлення первинного рівня їх творчої самостійності у процесі вивчення курсу методики викладання зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення сучасного стану сформованості творчої самостійності майбутніх учителів-словесників було використано традиційні емпіричні методи: спостереження, анкетування, індивідуальні бесіди, вивчення досвіду. Загалом у констатувальному експерименті взяло участь 27 викладачів методики навчання літератури і 268 студентів-філологів 4 курсу. На нашу думку, результати виявлення рівнів розвитку творчої самостійності у студентів четвертого курсу є найбільш показовими, тому що вони закінчують навчальний рік бакалаврами (фахівцями з вищою освітою).

Відвідування лекційних та лабораторно-практичних занять з методики викладання зарубіжної літератури дає змогу виявити незадовільний стан справ: за браком аудиторних годин наукова, навчальна інформація подається у визначеному, обмеженому обсязі; викладачі залучають до роботи тільки деяку частину студентів, адже не завжди враховують рівень їхнього розвитку, інтереси, ціннісні орієнтації, індивідуальні здібності і змушують суб'єктів навчального процесу займати позицію об'єктів, що гальмує розвиток самостійного і творчого мислення студентів; не завжди проводиться самостійна, творча, пошуково-дослідницька діяльність філологів; викладачами майже не регламентується обсяг творчих самостійних завдань; не завжди визначаються критерії оцінювання та форми контролю самостійної роботи, витрати часу на її виконання, не враховується професійна спрямованість творчих самостійних завдань. Студентам не надається можливість планувати свою самостійну роботу, контролювати власні досягнення при виконанні самостійних завдань і тим самим усвідомлено підвищувати їх до творчого рівня складності.

Основні причини даного стану речей вбачаємо у тому, що на кафедрах не розроблені методичні рекомендації для викладачів з питань організації самостійної та індивідуальної роботи студентів, відсутні чіткі вказівки щодо характерних рис і відмінностей самостійної та індивідуальної роботи в умовах кредитно-модульного навчання, не розроблена класифікація різновидів самостійної творчої роботи.

Аналіз одержаних результатів анкетування дозволяє констатувати, що в цілому більшість педагогів усвідомлюють важливість розвитку творчості, активності, самостійності студентів-філологів у процесі їхньої підготовки до викладання літератури в школі. Лише 17,6% респондентів своє завдання вбачають у передачі готових знань. Основна частина викладачів методики усвідомлюють важливість розвивального підходу до осмислення педагогічного призначення. 47% педагогів вважають своїм основним завданням розвиток творчої особистості, здатної до самоусвідомлення і самовиявлення.

82,3% респондентів використовують на практиці різноманітні самостійні та творчі завдання, проте більшість опитаних – 52,9% респондентів – використовують творчі самостійні завдання епізодично. Лише 29,4% опитаних намагаються систематично використовувати творчі завдання у процесі самостійної роботи студентів.

Також необхідно відмітити, що поняття «творча самостійність» розуміється педагогами дуже вузько. Так, 41,1% викладачів сутнісною ознакою творчих самостійних завдань вважають письмову форму їх виконання. Це дає підстави стверджувати, що педагоги мають на увазі здебільшого письмові творчі роботи. Інші варіанти відповідей розподілилися наступним чином: 17,7% респондентів основною ознакою творчих самостійних завдань визнають оригінальність (нестандартність, багатоваріантність), 11,8% педагогів такими вважають завдання на розвиток уяви, фантазії й творчо-критичного мислення. Ухилились від відповіді 5,9% педагогів. Лише 23,5% опитаних визнають, що розвитку творчої самостійності особистості сприяють творчі і проблемні завдання як в усних, так і письмових видах діяльності. Це підтверджує наші попередні висновки щодо невизначеності поняття у методичній літературі.

У ході проведення індивідуальних бесід було визначено причини таких результатів: значна навчально-наукова завантаженість; недостатня сформованість такої якості особистості, як творча самостійність, у самих викладачів; недостатня професійна мотивація викладачів, які вважають, що творча самостійність не є базовою якістю особистості педагога.

З огляду на такий стан речей доводиться констатувати, що значній частині опитаних бракує знань із педагогіки, психології, методики, відповідно обмеженим є використання ними ефективних методів та прийомів у процесі викладання методики навчання зарубіжної літератури, а також більшість педагогів має лише загальне уявлення про творчу самостійність як якість особистості.

Для з'ясування сучасного стану сформованості рівня творчої самостійності майбутніх учителів зарубіжної літератури визначаємо критерії і показники окресленої якості особистості. За критерії беремо компоненти інтелектуально-творчої діяльності, виокремлені з урахуванням поглядів науковців на творчу особистість (Ю. Гільбух, О. Матюшкін, В. Моляко): мотиваційний, процесуальний, результативний. Подаємо їх у таблиці.

Таблиця 1

Критерії творчої самостійності студента-філолога

Компоненти	Показники
Мотиваційний	– інтерес до способів накопичення знань, до творчої організації інтелектуальної праці; – прагнення до саморозвитку; – самостійність під час виконання завдань.
Процесуальний	– володіння загальними і спеціальними вміннями самостійної творчої роботи; – володіння тактичними і стратегічними методами пізнання; – уміння самостійно аналізувати і коригувати результати роботи.
Результативний	– активність та прояв особистісної ініціативи; – методичні уміння у будь-якій педагогічній ситуації; – уміння здійснювати самоаналіз і самоконтроль.

Джерело: розроблено автором за даними [2; 4; 6]

Згідно цих критеріїв визначаємо чотири рівні розвитку творчої самостійності студентів: копіювальний (початковий), реконструктивно-творчий (середній), конструктивно-творчий (достатній), продуктивно-творчий (високий).

Для діагностики мотиваційного компонента творчої самостійності студентів вивчаємо мотивацію навчання майбутніх учителів-словесників у вищому навчальному закладі, досліджуємо мотиви навчальної діяльності, самостійної роботи, потребу у досягненні цілей, усвідомленість цілей творчої самостійної діяльності студентами, визначаємо вплив мотивів на самостійне виконання завдань.

Аналіз отриманих даних свідчить про адекватний вибір студентами-філологами професії і задоволення нею, про їхнє прагнення до здійснення самостійної творчої діяльності. Дослідним шляхом з'ясовуємо, що найбільший відсоток студентів (64%) керуються у творчій діяльності інтенсивним, усталеним інтересом, прагненням самостійно виконувати творчі завдання і самовдосконалюватися. Ситуативний інтерес, виконання поставленого викладачем завдання за необхідності, епізодичні спроби підвищувати свій рівень характерні для 26% студентів. Нестійке переживання новизни, діяльність за примусом, відсутність прагнення підвищувати свій рівень характеризують 10% студентів.

Рівні розвитку мотиваційного компонента творчої самостійності майбутніх філологів виводимо як середнє арифметичне отриманих результатів. Дещо вищий відсоток належить студентам конструктивно-творчого (39,3%) і репродуктивно-творчого (35%) рівнів, що пояснюється накопиченими знаннями з методики викладання зарубіжної літератури і набутими професійними вміннями та навичками. Майже однаковий показник у студентів продуктивно-творчого (13%) і копіювального (12,7%) рівнів.

Другим компонентом творчої самостійності майбутніх учителів зарубіжної літератури є процесуальний компонент. Діагностика рівнів розвитку загальних і спеціальних вмінь самостійної творчої діяльності проводиться на основі тестових завдань, модульних контрольних робіт, завдань різного рівня складності, що пропонуються у планах до практичних занять, завдань самостійної та індивідуальної роботи.

Аналіз отриманих результатів дає підстави вважати, що основні вміння творчої самостійної діяльності краще розвинені у четвертокурсників на конструктивно-творчому та реконструктивно-творчому рівнях – 33% і 32,4% відповідно. Вони мають достатньо сформовані вміння пошукової роботи, самостійно виконують завдання на застосування знань у нестандартних педагогічних ситуаціях за раніше засвоєним алгоритмом, планують самостійну діяльність, здійснюють контроль за її результатами, коригують рівень навчальних досягнень в умовах колективної діяльності. Майбутні спеціалісти цих рівнів характеризуються достатнім рівнем розвитку вмінь і навичок у більшості видів навчальної діяльності. Такі студенти мають самостійну точку зору на проблеми, що є для них цікавими, але бояться вийти за межі загальноприйнятих шаблонних рішень. Значно нижчі показники у студентів продуктивно-творчого (14,4%) і копіювального (20,2%) рівнів.

Наступним компонентом творчої самостійності є результативний компонент. Одним із критеріїв розвитку даного компонента творчої самостійності майбутніх учителів-словесників вважаємо наявність умінь робити самостійні висновки про отримані результати і критично оцінювати результати творчої самостійної діяльності.

Одержані показники свідчать про те, що студенти четвертого курсу вміють виділяти головне, узагальнювати та систематизувати інформацію, одержану з різних джерел, можуть встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, але в їхніх міркуваннях відсутні цілісність і системність. Особливі труднощі вони відчувають під час перенесення знань, здобутих під час вивчення одних предметів, на інші. Такі студенти здатні аргументувати самостійні думки, здійснювати самоконтроль за результатами творчої самостійної діяльності, але часто є непослідовними.

Результати статистичної обробки даних свідчать про неоднорідний рівень розвитку творчої самостійності майбутніх учителів зарубіжної літератури. Більша частина студентів належить до конструктивно-творчого та реконструктивно-творчого рівнів. Досить високий відсоток (майже 62%) констатує неготовність студентів-філологів до самостійного виконання творчих, проблемних, пошуково-дослідницьких завдань; майже 58% опитаних надають перевагу репродуктивному типу навчальної діяльності. А це у свою чергу негативно позначається на розвитку творчої самостійності, що є важливою передумовою успішної навчальної діяльності особистості і має принципове значення для професійної підготовки майбутнього вчителя зарубіжної літератури.

Проведене дослідження дає змогу визначити основні недоліки у методичній підготовці майбутніх учителів зарубіжної літератури: нераціональне поєднання методів, прийомів і видів навчальної діяльності; відсутність систематичності у плануванні, організації та методичному забезпеченні самостійної роботи студентів; неприхована штучність розроблених методичних рекомендацій для самостійного вивчення окремих тем курсу методики вивчення літератури; низький методичний рівень завдань для самостійної та індивідуальної роботи студентів-філологів тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Результати констатуючого експерименту доводять, що, незважаючи на усвідомлення більшістю викладачів і студентів-філологів значення творчої самостійності для формування професійних здібностей і становлення майбутнього вчителя-словесника, робота з розвитку творчої самостійності не носить системного характеру.

Одержані дані дозволяють дійти висновку, що у вузівській практиці виникла необхідність створення методичної системи розвитку творчої самостійності студентів-філологів у процесі їх методичної підготовки до викладання шкільного курсу зарубіжної літератури.

Список літератури:
1. Горальський А. Правила тренінгу творчості: методичний посібник; [пер. з польської] / А. Горальський. – Львів: ВНТЛ, 1998. – 54 с.
2. Измерение интеллекта / [под ред. Ю. Гильбух]. – К., 1997.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 509 с.
4. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А. М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
5. Моляко В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. – 2002. – № 4. – С. 33-44.
6. Моляко В. А. Творческая одаренность и воспитание творческой личности / В. А. Моляко. – К.: Знание, 1991. – 20 с.

Чайка Е.Н.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация
В статье проанализировано реальное состояние проведения педагогами систематической работы по развитию творческой самостоятельности студентов-филологов в процессе преподавания методики обучения литературе. Определены критерии и показатели данного качества личности. Соответственно этим критериям сформулировано четыре уровня развития творческой самостоятельности студентов. В результате проведенного констатирующего эксперимента выявлено первичный уровень творческой самостоятельности будущих учителей зарубежной литературы. Анализ полученных данных позволил подвести итог относительно основных недостатков в методической подготовке будущих специалистов и подтвердил отсутствие эффективной технологии развития творческой самостоятельности студентов-филологов в процессе изучения методики преподавания зарубежной литературы.
Ключевые слова: методика, развитие, творческая самостоятельность, критерии, уровни, будущие учителя зарубежной литературы.

Chayka O.M.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF CREATIVE INDEPENDENCE OF STUDENTS IN THE STUDY OF METHODS OF TEACHING FOREIGN LITERATURE

Summary
The article analyzes the real state of systematic teachers work aimed at the development of creative independence of students-philologists in teaching the course «Technique of teaching foreign literature». The criteria and indicators of this quality are specified. According to these criteria four levels of creative independence of students are derived. As a result of ascertaining experiment it is revealed the primary level of creative independence of the future teachers of foreign literature. Analysis of the data led to conclusions about the main shortcomings in methodical preparation of students-philologists and proved lack of effective technology of development of creative independence of future specialists in the study of technique of teaching foreign literature.
Keywords: technique, development, creative independence, the criteria, levels, future teachers of foreign literature.

УДК 378.035.6, Ч-90

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Чумак Л.В.
Донбаський державний педагогічний університет

В публікації розглядається практичний аспект використання проектної технології в системі виховної роботи школи. Аналізуються можливості створення виховних проектів, спрямованих на виховання патріотичних почуттів, поглядів і переконань. Розкриваються особливості краєзнавчої діяльності учнів в контексті патріотичного виховання.
Ключові слова. проектна технологія, виховний проект, патріотичне виховання, краєзнавча діяльність, позакласна виховна робота.

Постановка проблеми. Нині Україна перебуває на шляху радикальних політичних, соціальних та економічних перетворень, національного відродження, побудови нового громадянського суспільства.

Сьогодні важливо відтворити в українському суспільстві почуття патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх сферах діяльності, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів свого народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу заради зміцнення української держави.

Актуальність громадянсько-патрітичного виховання особистості в сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості – потреби в самовизначенні та самоствердженні.

Позакласна та позашкільна робота є важливою ділянкою начально-виховного процесу, оскільки вміле поєднання її з навчальним процесом забезпечує гнучкість і цілеспрямованість навчально-виховної діяльності в цілому.

Сьогодні поширеною є думка про те, що для підвищення ефективності навчально-виховного процесу потрібно звернутися до проектних технологій, в основу яких має бути покладена творча діяльність учнів.

Метою публікації є дослідження практичного аспекту використання проектної технології в системі позакласної виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу, зокрема, у громадянсько-патріотичному вихованні учнів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «метод проектів» трактується дослідниками по-різному: як комплексний метод навчання та виховання; як педагогічна технологія; як конкретна практична робота вчителя, спрямована на формування у школярів певної системи навичок та вмінь. Метод проектів визначається також як спосіб організації навчально-виховної діяльності, під час якого « учні набувають знань і навичок у процесі планування й виконання практичних завдань-проектів» [6, с. 205].

Існує також трактування методу проектів як цілісної педагогічної технології. Таке визначення подають В. Гузєєв, М. Запрудський, Н. Кисельова, Д. Левітес, Г. Петровський та інші дослідники [4, с. 14].

Суттєвими ознаками методу проектів є здійснення навчального-виховного процесу на засадах особистісного підходу до учнів та створення умов для їх саморозвитку і самонавдосконалення.

Науковці пропонують розгорнуту класифікацію навчальних та виховних проектів. Їх поділяють за різноманітними критеріями. Зокрема, за основною діяльністю, предметною галуззю, кількістю учасників, тривалістю тощо.

За методом чи видом діяльності, домінуючим в проекті, виділяються дослідницькі, творчі, пригодницькі, рольово-ігрові, практико-орієнтовні, інформаційні проекти. За характером контактів – внутрішні (локальні), регіональні, міжнародні. За кількістю учасників – персональні (індивідуальні), парні, групові. За терміном проведення – короткострокові, середньострокові, довгострокові, епізодичні.

За змістовним аспектом проекту – літературні, природничо-наукові, екологічні, мовні (лінгвістичні), культурологічні (краєзнавчі), рольово-ігрові, спортивні, географічні, історичні, музичні [4].

Педагогу необхідно зорієнтуватися у конкретній ситуації та визначити, який саме вид проектування буде найбільш успішним та дієвим для розвитку творчих здібностей школярів.

Незалежно від типу проекту, результати учнівської праці мають бути відчутними, певним чином оформленими, мати конкретне матеріальне вираження.

Розглянемо особливості практичної реалізації проектної технології на прикладі створення виховних проектів, спрямованих на патрітичне виховання старшокласників.

Одне з з чільних місць у системі громадянсько-патріотичного виховання молоді належить вихованню любові і дбайливого ставлення до рідної землі, – своєї «малої батьківщини», її історіі, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до рідної природи. У зв'язку з цим одним з пріоритетних напрямів громадянсько-патріотичного виховання молоді є краєзнавство та туристично-краєзнавча діяльність.

Туристично-краєзнавча діяльність – це вид пізнавально-культурної, виховної та дослідницької діяльності, яка виступає чинником формування особистості через поглиблене ознайомлення з довкіллям, історичним минулим рідного краю, його звичаями, обрядами, традиціями, історичними та культурними пам'ятками, що сприяє громадянсько-патріотичному вихованню дітей та молоді [5, с. 56].

Виконання туристсько-краєзнавчих завдань передбачає пошукову та дослідницьку діяльність школярів: роботу з архівними матеріалами, вивчення фондів і експозицій музеїв, зустрічі з ветеранами війни та праці, з людьми, які добре знають народні звичаї та обряди України; вивчення природи рідного краю, знайомство з пам'ятниками історії та культури.

Таким чином ми бачимо, що одним з ефективних напрямів позакласної роботи з громадянсько-патріотичного виховання є туристично-краєзнавча

© Чумак Л.В., 2015

діяльність. Історичне краєзнавство – важливий напрямок в туристично-краєзнавчі діяльності. Саме історія нашого краю є важливим засобом у формуванні почуття любові до «малої» Батьківщини, відчуття гордості за неї.

Важливою складовою цієї роботи є виховні проекти. Розглянемо етапи роботи над проектом на конкретному прикладі.

Виховний проект «Подорож у минуле. Наше місто: факти, легенди, обличчя».

Мета: поглиблення й розширення знань про рідне місто, його історію, культуру, традиції; розвиток почуття патріотизму, формування почуття любові до «малої» Батьківщини, відчуття гордості за неї; розвиток практичних вмінь та навичок.

Завдання проекту:

формування інтересу до нашого минулого, усвідомлення звязків сучасності і минулого на прикладі історії рідного міста;

розвиток вмінь працювати з довідковою літературою, фондами краєзнавчого музею, интернет-ресурсами тощо;

розвиток у школярів вміння працювати в команді, що сприятиме формуванню позитивної взаємозалежності, підвищенню загальної активності учнівського колективу.

Віковий склад цільової аудиторії. Учні 9-11 класів.

Найсприятливішим для початку систематичного громадянсько-патріотичного виховання є старший шкільний вік, коли особливо активізується інтерес учнів до соціального світу, суспільних явищ.

Програма реалізації проекту:

Аналіз організації проектної діяльності з учнівською молоддю дозволяє виділити основні етапи проектної технології: початковий, основний, завершальний.

Початковий етап.

На цьому етапі передбачається:

- створення ініціативної групи школярів,
- обговорення методів та засобів реалізації;
- моделювання кінцевого результату; планування майбутньої діяльності;
- формування робочих груп і визначення завдання для кожної.

На початковому, а іноді його називають пошуковому та аналітичному етапі, важливо сформувати в учнів мотивацію до дослідницької роботи, оскільки особистий інтерес учнів сприятиме усвідомленому підходу до виконання проекту в цілому. На цьому етапі до учнів звертаються з питаннями: «Що ви знаєте про минуле нашого міста? Яка назва вулиці, де ви живете, була у минулому? Скількі років існує наша школа? Які навчальні заклади були в нашому місті 100 років назад? Чому вчили дітей? « та інші.

В процесі спілкування з учнями формулюється загальна проблема: знайомство з історією рідного міста.

Наступним кроком є обговорення питань, які будуть досліджуватися та форми, у вигляді яких буде представлений проектний продукт.

Учні розподіляються на декілька груп. Кожна група повинна представити свій варіант бачення проектного продукту.

Принциповим є колективне обговорення учнями всіх рішень, що приймаються на снові узгодження їхніх інтересів, використовуючи різноманітні методи групової роботи (мозковий штурм, загальне коло, виявлення альтернатив, вибір оптимального варіанту тощо).

В результаті колективного обговорення приймається рішення про створення циклу лекцій-відеоекскурсій під загальною назвою «Подорож у минуле. Наше місто: факти, легенди обличчя.»

Перша лекція – відеоекскурсія присвячена закладам освіти в нашому місті. Її назва «Навчальні заклади міста.Подорож в історичне минуле».

Основний етап або реалізація плану дій передбачає:

- збір та аналіз інформації, отриманої на основі спостережень, особистого досвіду;
- пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, планування роботи;
- взаємодія з компетентними спеціалістами, пошук свідчень, що містяться у друкованих виданнях, архівах, інтернеті тощо.

Визначаються завдання кожної групи; небхідно переконатися, що учні розуміють, що від них вимагається.

Важливим є налагодження процесу обміну інформацією між дослідницькими групами, а також розподіл усіх зібраних матеріалів між групами відповідно до напряму їхньої роботи.

Було вирішено, що кожна група учнів буде займатися пошуком інформації про конкретний навчальний заклад. Пошук інформації відбувався у співпраці зі співробітниками краєзнавчого музею, викладачами педагогічного університету. Також до роботи над проектом були залучені школярі, що займаються в «Школі дикторів» місцевого телеканалу. Вони отримали завдання зробити відеосюжети про окремі навчальні заклади на основі інформації, зібраної членами пошукових груп. Одна з груп учнів – редактори проекту. Вони повинні поєднати інформацію пошуковців для лекції-відеоекскурсії.

Необхідним елементом роботи в групах є особистісна взаємодія.

Учні спрямовувались на те, що група несе відповідальність за досягнення своїх цілей, і кожен член групи повинен відповідати за свою частку роботи. Кожен член групи повинен реалізуватись як повноправна особистість.

В процесі роботи над проектом ми намагалися сприяти розвитку в учнів таких соціальних навичок і умінь, як навички керівництва, прийняття рішень, створення атмосфери довіри, вміння спілкуватись, конструктивно розв'язувати конфлікти.

Групова діяльність позитивно впливає на розвиток у школярів вміння пристосовуватись до умов роботи в команді, сприяє формуванню позитивної взаємозалежності, підвищенню загальної активності учнівського колективу.

Проміжні результати пошукової діяльності та інформація про навчальні заклади міста були обговорені школярами в групах. Зібрані матеріали були проаналізовані, систематизовані та підготовлені до презентації.

Заключний етап або презентація проекту передбачає:

- консультації з експертами, консультації з керівником проекту;
- узагальнення та класифікацію зібраних матеріалів;
- презентація, захист проекту.

Під час презентації була представлена узагальнена та систематизована інформація про навчальні заклади нашого міста у минулому. Були знайдені фотографії деяких навчальних закладів, а також зроблено два відеосюжета: про жіночу гімназію (зараз один з корпусів педагогічного університету) та про ЗОШ № 8. В результаті дослідження було встановлено, що на початку ХХ ст. місто Слов'янськ було одним з потужних освітніх цен-

трів південно-східного регіону України, яке забезпечувало підготовку спеціалістів для різних галузей народного господарства.

Підсумки. Оцінка своїх дій. Після закінчення проекту доцільно організувати обговорення, на яке можна запросити всіх дорослих, які допомагали у вирішенні проблеми. До розмови були запрошені співробітники місцевого краєзнавчого музею, працівники телеканалу «С плюс», викладачі педагогічного університету. Вони висловили свою думку щодо участі школярів у проекті і звернули увагу на шляхи вдосконалення пошуково-краєзнавчої діяльності старшокласників.

Робота над проектом сприяла розширенню уявлень школярів про рідне місто, підвищенню інтересу до краєзнавчої діяльності, формуванню вмінь та навичок пошукової діяльності, командної співпраці. Вона сприяла розвитку національної, громадянської та патріотичної спрямованості школярів, усвідомленню свого національного «Я».

Очікувані результати та перспективні напрямки подальшої діяльності:

отримання проектного продукту – сценарію лекції-відеоекскурсії шляхом спільного творчого пошуку педагогів і учнів;

формування у школярів здатності до спільного пошуку, самодослідження, творчого саморозвитку;

розвиток вмінь та навичок роботи з інформаційними джерелами: довідковою літературою, фондами музею, інтернет-ресурсами тощо.

Як перспективний напрямок в межах реалізації краєзнавчого виховного проекту, пропонується створення туристично-краєзнавчого клубу, діяльність якого буде спрямована на подальше, поглиблене знайомство з рідним краєм.

Висновки. Використання методу проектів у навчально-виховному процесі сприяє кращому засвоєнню знань у школярів, особистісному розвитку а також формуванню у них вмінь самостійно працювати та користуватися різними джерелами інформації.

У проекті учні стають основними дійовими особами освітнього процесу, рівноправними учасниками творчого колективу. Це дозволяє їм об'єднуватися за інтересами, забезпечує різноманітність рольової діяльності. Метод проектів дає можливість залучати до навчального процесу не тільки дії та думки школярів, але й їхні почуття.

Краєзнавчі виховні проекти допомагають молоді на власні очі побачити красу рідної землі, зблизька познайомитися з історією, культурою, традиціями українського народу, що сприяє збагаченню внутрішнього духовного світу, поширенню знань, національної, громадянської та патріотичної спрямованості, усвідомленню свого національного «Я».

Список літератури:

1. Братикова Г. В. та ін. Метод проектів як сучасна педагогічна технологія / Г. В. Братикова // Управління школою. – 2008. – № 7. – С. 26-28.
2. Качур М. Патріотичне виховання школярів у художньо-краєзнавчій діяльності / М. Качур // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 4. – С. 47-55.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В. С. Курило – Луганськ: ЛДПУ, 2000. – 460 с.
4. Метод проектів у початковій школі // Упоряд.: О. Онопрієнко, О. Кондратюк. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с.
5. Оришко С. Виховання патріотизму шкільної молоді в процесі позашкільної роботи / С. Оришко // Гуманізація навч.-вих. процесу: Зб. наук. пр. – Слов'янськ, 2007. – С. 55-62.
6. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 378 с.

Чумак Л.В.
Донбасский государственный педагогический университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОЕКТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ВНЕКЛАССНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Аннотация
В публикации рассматривается практический аспект использования проектной технологии в системе воспитательной работы школы. Анализируются возможности создания воспитательных проектов, способствующих формированию патриотических чувств, взглядов, убеждений. Раскрываются особенности краеведческой деятельности школьников в контексте патриотического воспитания.
Ключевые слова. Проектная технология, воспитательный проект, патриотическое воспитание, краеведческая деятельность, внеклассная воспитательная работа.

Chumak L.V.
Donbas State Teachers Training University

UTILIZATION OF THE PROJECT TECHNOLOGY IN THE SYSTEM OF THE OUT-OF-CLASS EDUCATIONAL WORK OF THE COMPREHENSIVE SCHOOL

Summary
Practical aspect of the application of the project technology in the system of the out-of-class educational work of the comprehensive school is regarded in the article. The civil-patriotic education of the pupils is accentuated.
Keywords: project technology, educational project, patriotic education, study-of-a-region activity.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 617.559-009.76/.78+616.833.58-009.7]-089.21

ДИНАМІКА ТОНУСУ М'ЯЗІВ У ХВОРИХ З МІОФАСЦІАЛЬНИМ БОЛЬОВИМ СИНДРОМОМ ПОПЕРЕКОВОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПРИ ВИКОРИСТАННІ КОМБІНОВАНОЇ ТРАКЦІЇ

Губенко В.П.
Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика
Мельниченко Л.В., Гончаренко Л.І.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Простежено динаміку тонусу м'язів у 149 хворих з МФБС поперекової локалізації після традиційного лікування і при використанні поряд з традиційними методами комбінованої тракції. Виявлений більш ефективний вплив лікування на тонус м'язів при використанні комбінованої тракції. Розроблені авторами пристрій для комбінованої тракції хребта та новий спосіб лікування рекомендовані для використання в практичній медицині. Для визначення тонусу м'язів користувалися клінічним дослідженням, яке включало візуальні і пальпаторні методи. Для кількісної оцінки м'язового тонусу використовували міотонометрію.

Ключові слова: міофасціальний больовий синдром, тонус м'язів, комбінована тракція, міотонометрія, тригерні точки.

Вступ. М'язовий біль – одна із самих частих скарг хворих з міофасціальним больовим синдромом поперекової локалізації. Патологічною основою біогенного болю являється контрактильний патологічний механізм взагалі, локальний гіпертонус м'язів виступає в якості генератора патологічної рефлекторної системи [8, 17, 18, 19, 21]. Генератор патологічної активності в якості ведучого механізму детермінантної системи в патологічній регуляції м'язового тонусу має здатність нав'язувати свою активність не тільки окремому м'язу, але і цілому регіону, навіть усім м'язам спини. Тобто, контрактильний фактор м'язового болю являється ведучим [3, 4, 7, 22].

Основні задачі реабілітації хворих із МФБС: зняття болю; зняття м'язового спазму; розвантаження хребта; нормалізація емоційного стану.

Патогенетично обумовленим елементом комплексного лікування МФБС поперекової локалізації є витягування (тракція), із застосуванням якого досягається розвантаження хребта, зменшення м'язових контрактур, зниження внутрішньо дискового тиску, усунення підвивихів в міжхребцевих суглобах і збільшення вертикального діаметру міжхребцевого отвору. Все це призводить до декомпресії корінця і зменшення набряку [10, 14, 15, 16, 17, 20].

Незважаючи на великий арсенал методик фізичної реабілітації хворих на МФБС поперекової локалізації, питання про їх ефективність залишається відкритим. Існуючі на сьогоднішній день методи реабілітації характеризуються, як тимчасові з коротким терміном ефективності і не виключають частих рецидивів. А при застосуванні тракційного лікування недостатньо враховуються патогенетичні особливості формування не тільки міофасціального а і м'язево-тонічного вертебтального больового синдрому, які часто поєднуються і один одного потенціюють.

Метою нашого дослідження було підвищення ефективності лікування хворих з МФБС поперекової локалізації за рахунок зниження тонусу спазмованих м'язів при використанні комбінованої тракції.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження проведено у 149 хворих з МФБС поперекової локалізації, відібраних методом випадкової вибірки. Для оцінки ефективності лікування всі обстежені методом випадкової вибірки були поділені на контрольну групу (69 хворих) і основну групу (80 хворих). У контрольній групі було 36 чоловіків, середній вік 39±0,9 років і 33 жінки, (середній вік 41±1,8 років). В основній групі 41 чоловік, середній вік 37±1,4 роки і 39 жінок, середній вік 38,1±2,1 років. Обстежені контрольної і основної групи були ідентичні за віком і статтю, про що свідчить критерій X^2.

Лікування всіх хворих (і контрольної, і основної групи) проводилось по загально прийнятому традиційному методу, до якого входили: фізіотерапія – проводили ампліпульстерапію на поперекову зону, на сідничну зону та на тригерні точки; проводили лідокаінові блокади в тригерні точки та зони напружених м'язів; при наявності протрузій, екструзій (за даними МРТ) проводили введення алфлутопу паравертебрально. Після отриманих процедур проводили масаж, постізометричну релаксацію, ішемічну компресію. Для підсилення ефекту лікування хворий отримував мільгаму, мідокалм. А для лікування основної групи хворих до цього комплексу іще входила і комбінована тракція на розробленому нами для цього пристрої, який дозволяє проводити гравітаційне витягування хребта за рахунок переміщення пацієнта на похилій площині вдовж осі тіла та згинання. При цьому враховувались індивідуальні особливості будови тіла пацієнта. Тобто, процес лікування досягається шляхом розвантаження хребта та його витягування [12, 13].

Для визначення тонусу м'язів користувалися клінічним дослідженням, яке включало візуальні і пальпаторні методи. Оцінювались контури м'язів, наявність атрофій, консистенція і тонус м'язів, наявність вузлів нейроостеофіброзу, тригерних точок. Тестування м'язевої сили в першу чергу здійснювалось для виявлення ослаблених, гіпотонічних м'язів у поєднанні з пальпацією для визначення скорочених (тонічно напружених) м'язів. За загальним правилом проводили обов'язкове двохстороннє дослідження для порівняння даних, отриманих на здоровій та на хворій стороні. У наших хворих ми досліджували стан таких м'язів: прямих та косих м'язів живота, розгиначів спини, паравертебральних м'язів, квадратного м'язу попереку, клубово-поперекового, прямого м'язу стегна, кравецького м'язу, напружувача широкої фасції стегна, сідничних м'язів, грушоподібного м'язу [5].

Пальпаторно виявляли 3 ступеня підвищення тонусу м'язів [2]:

I ступінь – м'яз м'який, при пальпації палець легко занурюється в його товщу;

II ступінь – м'яз помірної щільності, для занурювання у нього пальцями дослідника потрібне певне зусилля;

III ступінь – м'яз кам'янистої щільності, його не можна деформувати.

Згідно ряду авторів, біль поперекової локалізації можуть викликати тригерні точки в наступних м'язах: квадратному м'язі попереку, великому, середньому і малих сідничних м'язах, багатороздільному м'язі, прямих і косих м'язах живота, клубово-

© Губенко В.П., Мельниченко Л.В., Гончаренко Л.І., 2015

поперековому м'язі, грудному відділі найдовшого м'язу спини, камбалоподібному м'язі, грушоподібному м'язі, м'язі, який піднімає задній прохід [1]. Тому дослідження тонусу і наявність тригерних точок проводилось саме у цих м'язах.

Для кількісної оцінки м'язового тонусу використовували міотонометрію. Напруга м'язів визначалася за допомогою динамічного міотонометра, принцип дії якого заснований на вимірі занурення металевого стержня в біологічну тканину: чим більш м'яка тканина, тим більше глибина занурення. Це знаходить відображення на шкалі прибору. Глибина занурення визначається в см.

Результати. При дослідженні пацієнтів було виділено 3 клінічні варіанти болю у нижній частині спини. У 91 хворого (61,4%) біль з'являвся або посилювався під час визначеного активного руху, у 30 хворих (20%) після тривалого статичного навантаження, а у 28 хворих (18,6%) під час будь-якого активного чи пасивного руху тулуба.

Частота вертебральних деформацій склала: гіперлордозу 10,3%, зменшення грудного кіфозу і поперекового лордозу – 49,5%, зменшення поперекового лордозу – 71,8%, сколіозу – 40,8%. У жінок сколіоз був виявлений на 9,1% частіше, ніж у чоловіків. Із збільшенням віку частота зменшення поперекового лордозу і частота сколіозу збільшувалась на 10,3% і 11,2% відповідно у віці старіше 40 років у порівнянні з 20-29-літніми.

При дослідженні груп м'язів-антагоністів поперекової локалізації було виявлено у пацієнтів із хворого боку напруження розгинача спини та квадратного м'язу і наявність у них болючих тригерних точок, сила їх при цьому була збережена; одночасно була знижена сила прямих і косих м'язів живота, іноді виявлялась їх гіпотонія та гіпотрофія.

В іншій групі м'язів-антагоністів було виявлено напруження м'язів згиначів стегна – клубово-поперекового, прямого м'язу стегна, кравецького м'язу, напружувача широкої фасції стегна та наявність у них тригерних точок, сила м'язів при цьому була збережена. А розгиначі стегна – великий сідничний та довга головка двоголового м'язу стегна мали знижену силу, а іноді – гіпотонію та гіпотрофію. У деяких випадках відмічалось укорочення відвідних м'язів стегна – середнього та малого сідничних м'язів, наявність у них болючих тригерних точок; сила м'язів при цьому була збережена. Їх антагоністи – короткий і довгий привідні м'язи стегна, навпаки, мали знижену силу, а іноді – гіпотонію та гіпотрофію.

В результаті м'язового дисбалансу у хворих розвивались слідуючі варіанти змін конфігурації хребта в сагітальній площині: незмінений лордоз у 12 хворих (8%) – напруження м'язів (розгиначів спини) при нормальній, або трохи зниженій силі м'язів живота; гіперлордоз у 15 хворих (10%) – напруження м'язів спини, ослаблення м'язів живота, напруження клубово – поперекового і ослаблення великого сідничного м'язу; згладжений (випрямлений) лордоз у 122 хворих (82%) був двох типів: а) напруження розгиначів спини, напруження сідничних м'язів, збережена сила м'язів живота; б) ослаблення розгиначів спини, ослаблені м'язи живота, збережена сила клубово-поперекового м'язу, напруження великого сідничного м'язу, його гіпотрофія.

При пальпації про гіпертонічний стан м'язів свідчили болючі м'язові ущільнення, які виявлялися у 58% хворих. Локальні м'язові гіпертонуси найбільш часто виявлялися у м'язах, що напружують фасцію стегна, багато роздільних, квадратних, грушоподібних, сідничних і литкових. Середній діаметр м'язових ущільнень склав 3,4 см. У зоні болючого м'язового ущільнення у всіх хворих виявлялась максимально болюча ділянка (міогенний тригер), в тому числі в 14% з відбитим тригерним феноменом. Відбиті болі найбільш часто відмічались у ділянці тазового поясу.

Після лікування м'язові болі регресували як в контрольній, так і в основній групах, але при порівняльному аналізі виявлена найбільш виражена динаміка кількісних характеристик болю при використанні комбінованої тракції. Динаміка таких скарг, як оніміння, після курсу лікування також була більш значною в основній групі. Так, оніміння зникло у 22% хворих основної групи і лише у 15% контрольної групи. Скаржились на м'язову слабкість до лікування 14% хворих як основної, так і контрольної групи, а після лікування в основній групі їх кількість знизилась до 4%, а в контрольній групі лише до 11%.

Як у контрольній, так і в основній групах спостерігалось помітне зменшення напруги м'язів у ділянках болючих м'язових ущільнень, однак більш

Таблиця 1

Динаміка частоти виявлення клінічних змін у хворих з МФБС поперекової локалізації (%)

Клінічна ознака	Контрольна група, n=69			Основна група, n=80		
	1	2	3	1	2	3
Сколіоз	91,3	89,0	2,3	87,5	80,9	6,6
Зглаженість поперекового лордозу	68,1	66,9	1,2	71,2	60,1	11,1
Кіфоз	5,8	5,3	0,5	5,7	5,2	0,5
Гіперлордоз	8,7	7,2	1,5	11,2	6,1	5,1
Напруженість м'язів спини	94,2	78,1	16,1	90,0	61,4	28,6
Обмеження рухів у попереково-крижовому відділі уперед	91,3	75,4	15,9	87,5	52,3	35,2
назад	49,2	41,1	8,1	50,0	39,9	10,1
вліво	46,3	42,4	3,9	52,5	46,5	6,0
вправо	62,3	55,2	7,1	62,5	50,3	12,2
Болісність паравертебральних точок на рівні LIII – SI	50,7	24,5	26,2	47,5	10,4	37,1
Болісність остистих відростків на тому ж рівні	68,1	4,7	18,4	66,2	40,4	25,8
Болісність екстравертебральних точок	79,7	59,6	20,1	78,8	41,7	37,1
Гіпотрофія, гіпотонія м'язів стегна	43,5	31,5	12,0	40,0	25,1	14,9
Гіпотрофія, гіпотонія м'язів гомілки	68,1	53,8	14,3	71,2	54,8	16,4
Симптом Ласега: кут підняття ноги не більше 60 градусів	50,7	30,3	20,4	52,5	23,4	29,1
Зниження колінного рефлексу	17,4	10,2	7,2	21,2	8,8	12,4
Зниження ахілового рефлексу	62,3	31,1	31,1	62,5	21,4	41,1

Примітки: 1 – до лікування; 2 – після лікування; 3 – різниця

ефективним було лікування з використанням у хворих комбінованої тракції. Так, ні у одного із хворих основної групи після лікування не було виявлено м'язово-тонічних порушень.

Виявлено зниження підвищеного тонусу м'язів на хворому боці, значне зменшення асиметрії м'язового тонусу і відповідно відновлення правильного положення тазу у фронтальній площині, так як косе положення тазу обумовлене однобічною напругою квадратного м'язу. Усунення косого положення тазу забезпечувало усунення функціонального укорочення кінцівки і відповідно впливало на руховий патерн, ходу.

Дослідження динаміки частоти вивлення клінічних змін після лікування у хворих з МФБС поперекової локалізації показало (табл. 1), що як у контрольній, так і в основній групах спостерігалося закономірне зниження їх частоти, причому в основній групі позитивні зміни були більш вираженими, ніж у контрольній. Так, після лікування з використанням комбінованої тракції частота виявлення сколіозу зменшилась на 6,6%, а в контрольній групі лише на 2,3%.

Відповідні дані щодо зглаженості поперекового лордозу склали 11,1% і 1,2%, гіперлордозу – 5,1% і 1,5%. Частота виявлення напруженості м'язів спини після лікування в основній групі знизилась на 28,6%, а у контрольній лише на 16,1%.

Обмеження рухів при нахилах у основній групі виявлено на 32,5% рідше, ніж до лікування, в той час як в контрольній групі ці зміни склали 15,9%. Різниця між частотою обмеження рухів при нахилах назад, вправо і вліво була в основной і контрольній групах менш суттєвою.

Значно знизилась в основній групі частота виявлення болісності паравертебральних точок на рівні LIII – SI – на 37,1%, а в контрольній групі лише на 26,2%. Відповідні дані щодо болісності остистих відростків на тому ж рівні склали 25,8% і 18,4%. Що стосується болісності екстравертебральних точок, то позитивні зміни спостерігалися у 37,1% пацієнтів основної і лише у 20,1% контрольної групи.

Частота гіпотонії і гіпотрофії м'язів стегна і гомілки також знизилась, однак суттєвої різниці позитивних змін в основній і контрольній групі не простежено.

Зникнення симптому Ласега (кут підняття ноги не більше 60 градусів) в основній групі спостерігалося на 8,7% частіше, ніж в контрольній. Частота зниження колінного рефлексу після лікування в основній групі склала 12,4%, а в контрольній 7,2%. Що стосується зниження ахілового рефлексу, то його частота в основній групі зменшилась на 41,1% у порівнянні з 31,1% в контрольній групі.

Дослідження динаміки тонусу спазмованих м'язів при міотонометрії (табл. 2) показали, що як в основній, так і в контрольній групах тонус всіх спазмованих м'язів, що досліджувались, достовірно знизився. Глибина занурення міотонометра у клубово-поперековому м'язі після лікування в основній групі була на 0,07 см більшою, ніж у контрольній (p<0,05). У квадратному м'язі різниця склала 0,09 см (p<0,05), у прямому м'язі стегна і внутрішньому косому м'язі живота 0,06 см (p<0,05), у розгиначі тулуба 0,05 см (p<0,05), тобто ступінь зниження тонусу у спазмованих м'язах була достовірно більшою при використанні в комплексному лікуванні хворих з МФБС поперекової локалізації комбінованої тракції.

Таблиця 2

Динаміка тонусу м'язів з хворого боку при міотонометрії до і після лікування, см (M±m)

М'яз, що досліджується	Групи хворих	Положення пацієнта лежачи	
		До лікування	Після лікування
Клубово-поперековий	Основна, n=80	0,24±0,01	0,41±0,01*
	Контрольна, n=69	0,21±0,02	0,34±0,02*
Квадратний	Основна, n=80	0,21±0,01	0,39±0,02*
	Контрольна, n=69	0,22±0,015	0,30±0,01*
Прямий стегна	Основна, n=80	0,39±0,02	0,55±0,01*
	Контрольна, n=69	0,38±0,015	0,49±0,01*
Внутрішній косий живота	Основна, n=80	0,36±0,03	0,54±0,01*
	Контрольна, n=69	0,38±0,01	0,48±0,02*
Розгинач тулуба	Основна, n=80	0,41±0,02	0,58±0,01*
	Контрольна, n=69	0,43±0,02	0,53±0,01*

** – різниця з даними до лікування статистично достовірна (p<0,05)*

Висновки. 1. Після лікування як у контрольній, так і в основній групах виявлене помітне зменшення напруги м'язів у ділянках болючих м'язових ущільнень, однак більш ефективним було лікування хворих з використанням комбінованої тракції.

2. У всіх групах після лікування спостерігалося зниження відсотка хворих з наявністю деформацій хребта, однак ступінь цих позитивних змін була значно більшою в основній групі.

3. Тонус спазмованих м'язів значно регресував як в контрольній, так і в основній групах, але достовірно більша динаміка кількісних характеристик тонусу була виявлена при використанні в комплексі лікування комбінованої тракції.

4. Розроблені авторами пристрій для комбінованої тракції хребта та новий спосіб лікування захворювань хребта та суглобів сприяють підвищенню ефективності лікування хворих з МФБС і можуть бути рекомендовані для використання в практичній медицині.

Список літератури:

1. Алексеев В. В. Алгоритмы диагностики и лечения пациентов с болевыми синдромами в пояснично-крестцовой области / В. В. Алексеев, Е. В. Подчуфарова, Н. И. Яхно // Боль. – 2006. – № 2 (11). – С. 29-37.
2. Андриянова Е. Ю. Мультисегментарные моносинаптические ответы мыщц нижних конечностей у лиц с компрессией пояснично-крестцовых спинномозговых нервов / Е. Ю. Андриянова // Физиология человека. – 2010. – Т. 36, № 4. – С. 80-88.
3. Белова А. Н. Нейрореабилитация / А. Н. Белова, С. В. Прокопенко. – М.: Владос, 2010. – 1288 с.
4. Воробьева О. В. Хронические болевые синдромы в клинике нервных болезней: вопросы долговременной аналгезии / О. В. Воробьева // Consilium medicum. – 2006. – Т. 8, № 8. – С. 55-60.
5. Губенко В. П. Мануальная терапия в вертеброневрологии / В. П. Губенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К.: Медицина, 2006. – 495 с.: ил.
6. Епифанов В. А., Медицинская реабилитация: руководство для врачей / В. А. Епифанов. – М.: МЕДпресс-информ, 2005. – 328 с.
7. Кадыков А. С. Реабилитация неврологических больных / А. С. Кадыков, Л. А. Черникова, Н. В. Шахпаронова. – М.: МЕДпресс – информ, 2008. – 560 с.

8. Камчатнов П. Р. Современные принципы ведения пациентов с болью в нижней части спины / П. Р. Камчатнов // Клиницист. – 2008. – № 1. – С. 32-37.
9. Кульченко И. А. Применение малоамплитудных упражнений в сочетании с разгрузкой позвоночника в физической реабилитации больных поясничным остеохондрозом: дис.… канд. наук по физ. воспитанию и спорту: 24.00.03 / Ирина Анатольевна Кульченко; Нац. ун-т физ. воспитания и спорта Украины. – К., 2005. – 183 с.
10. Лазарев И. А. Кинезотерапия больных остеохондрозом поясничного отдела позвоночника: дис… канд. мед. наук.: 14.01.21 / Лазарев Игорь Альбертович; Ин-т травматологии и ортопедии АМН Украины. – К., 2006. –200 с.
11. Пасечник В. М. Лечебная физическая культура как составная физической реабилитации при остеохондрозе пояснично-крестцового отдела позвоночника / В. М. Пасечник // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 7. – С. 11-13.
12. Патент 85917 UA МПК51 A61B 19/00 Спосіб лікування захворювань хребта та суглобів з використанням комбінованої тракції / Губенко В. П., Мельниченко Л. В.; Заявлено 10.12.2013; Опубл. 10.12.2013; Бюл. № 23.
13. Патент 82705 UA МПК51 A61H 1/02, A63B 23/02 Пристрій для комбінованої тракції хребта / Губенко В. П., Мельниченко Л. В., Губенко А. М.; Заявлено 04.03.2013; Опубл. 12.08.2013; Бюл. № 15.
14. Петрова М. С. Применение тракции в импульсном режиме при дистрофических поражениях пояснично-крестцового отдела позвоночника / М. С. Петрова // Физиотерапия, бальнеология и реабилитация. – 2009. – № 2. – С. 60-61.
15. Попелянский Я. Ю. Ортопедическая неврология (вертеброневрология): руководство для врачей: 5-е изд. / Я. Ю.Попелянский. – М.: МЕДпресс-информ, 2011. – 672 с.
16. Принципы и методы лечения больных с вертеброневрологической патологией: учеб. пособие / [С. В. Ходарев, С. В. Гавришев, В. В. Молчановский, Л. Г. Агасаров]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. – 607 с.
17. Пшетаковский И. Л. Остеохондрозы позвоночника: клиника, лечение и реабилитация / И. Л. Пшетаковский, А. А. Владимиров. – К., 2008. – 223 с.: ил., табл.
18. Ратбиль О. Е. Остеохондроз: современное состояние вопроса / О. Е. Ратбиль // Мед. рос. журнал. – 2010. – № 26. – С. 5-8.
19. Фищенко В. Я. Кинезотерапия поясничного остеохондроза / В. Я. Фищенко, И. А. Лазарев, И. В. Рой. – К.: Медкнига, 2007. – 98 с. (Библиотечка практикующего врача).
20. Kent P. Does targeting manual therapy and/or exercise improve patient outcomes in nonspecific low back pain? A systematic review / P. Kent, H. L. Mjшsund, D. H. Petersen // BMC Med. – 2010. – Vol. 8. № 8. – P. 22.
21. Multicenter randomized controlled trial to evaluate the effect of home-based exercise on patients with chronic low back pain: the Japan low back pain exercise therapy study / Japan Low back-pain Exercise Therapy Study; Investigators Japanese Orthopaedic Association; Japanese Society for Musculoskeletal Rehabilitation; Japanese Clinical Orthopaedic Association. O. Shirado, T. Doi, M. Akai et al. // Spine (Phila Pa 1976). – 2010. – Vol. 35, № 17. – P. E811-819.
22. Vavra-Hadziahmetović N. [Kinezitherapy – fatigue or function] / N. Vavra-Hadziahmetović, K. Miladinović // Med. Arh. – 2007. – Vol. 61, № 2. – P. 107-108.

Губенко В.П.
Национальная медицинская академия последипломного образования имени П.Л. Шупика
Мельниченко Л.В., Гончаренко Л.И.
Национальный медицинский унивеситет имени А.А. Богомольца

ДИНАМИКА ТОНУСА МЫШЦ У БОЛЬНЫХ С МИОФАСЦИАЛНЫМ БОЛЕВЫМ СИНДРОМОМ ПОЯСНИЧНОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ

Аннотация
Прослежена динамика тонуса мышц у 149 больных с МФБС поясничной локализации после традиционного лечения и при использовании наряду с традиционными методами комбинированной тракции. Обнаружено более эффективное воздействие лечения на тонус мышц при использовании комбинированной тракции. Разработанные авторами устройство для комбинированной тракции позвоночника и новый способ лечения рекомендованы для использования в практической медицине. Для определения тонуса мышц пользовались клиническим исследованием, которое включало визуальные и пальпаторные методы. Для количественной оценки мышечного тонуса использовали миотонометрию.
Ключевые слова: миофасциальный болевой синдром, тонус мышц, комбинированная тракция, миотонометрия, триггерные точки.

Gubenko V.P.
Kyiv P.L. Shupik National Medical Academy of Postgraduate Education
Melnichenko L.V., Goncharenko L.I.
Kyiv A.A. Bogomolets National Medical University

DYNAMICS MUSCLE TONE IN PATIENS WITH MYOFASCIAL LUMBAR PAIN SYNDROM

Summary
The dynamics of muscle tone in 149 patients with lumbar spine MFBS after conventional treatment and when used along with traditional methods combined traction. It has been found more effective impact of treatment on muscle tone by using a combination of traction. Developed by the authors combined traction device for the spine, and a new treatment approved for use in medical practice. To determine the tone of the muscles used in clinical research, which included visual and palpation techniques. To quantify muscle tone used miotonometry.
Keywords: Myofascial pain syndrome, muscle tone, combined traction, miotonometry, trigger points.

УДК 616.314-084-053.2

ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ КАРІЄСУ ЗУБІВ У ШКОЛЯРІВ СТАРШИХ КЛАСІВ МІСТА УЖГОРОД

Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Дячук К.Г., Розлуцька В.З., Стрічко Н.Ф.
Ужгородський національний університет

Карієс зубів та його ускладнення є найбільш поширеними захворюваннями у населення України, і Закарпатської області зокрема. В статті представлено аналіз поширеності карієсу зубів та його ускладнень за підсумками профілактичних оглядів старшокласників шкіл міста Ужгород. Інтенсивність карієсу склала 5,11 ± 2,33; лише 7,3% оглянутих осіб були стоматологічно здоровими; 23% мали видалені постійні зуби; 13% мали неліковані періодонтитні зуби.
Ключові слова: карієс, старшокласники, Ужгород, захворюваність.

В сучасних умовах високі рівні поширення карієсу серед дитячого населення та ріст його інтенсивності доводить нагальну необхідність збільшення обсягів профілактичної роботи в практиці лікаря-стоматолога [1, 2, 3, 4].

На сьогодні, карієс зубів та його ускладнення є найбільш поширеними захворюваннями серед населення України. Хворіють як дорослі, так і діти. Тенденції по розвитку захворюваності лишаються негативними протягом останніх десяти років, і їх підтримують цілий комплекс несприятливих факторів. Сьогодні карієс зубів і запальні захворювання пародонта є найпоширенішими захворюваннями в Україні з майже 100-відсотковим ураженням дитячого і дорослого населення (80-98% в залежності від віку та території проживання) [5, 6].

Карієс зубів в Україні – це медична, економічна і соціальна проблема. Якщо з приводу двох перших аспектів вплив карієсу є очевидним, то відносно соціального аспекту його відображення можна віднайти у зміна якості життя уражених осіб, та впливу потреб в стоматологічному лікуванні на формування сімейного (особистого) бюджету [7, 8].

На думку ряду авторів, високій захворюваності на карієс та хвороби пародонта в Закарпатській області можуть сприяти несприятливі природні умови – це біогеохімічний дефіцит фтору та йоду в ґрунті і воді, проте збільшення кількості привізних до області продуктів харчування за останні 10 років наводять на думку щодо можливого нівелювання таких мікроелементних дефіцитів за рахунок харчування імпортованими продуктами у значного відсотка населення області. Іншим немало важливим фактором, що впливає на стоматологічну захворюваність у населення області можна вважати вади та недоліки стоматологічної служби Закарпаття. Це питання виглядає дискутабельним, проте наявні наступні факти – стоматологічні заклади розташовані нерівномірно, ціни на послуги є високими відносно середньої заробітної плати в області, матеріально-технічне забезпечення стоматологічних закладів різко відрізняється в різних районах, спостерігається ріст кількості приватних стоматологічних кабінетів, дитячих стоматологів в області є тільки 30 посад – на майже 300 тис. осіб дитячого населення. Наявні в області стоматологічні заклади не ведуть організованої первинної профілактики стоматологічних захворювань [9, 10].

Матеріали і методи. Дослідження було проведено на клінічній базі кафедри стоматології дитячого віку стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – стоматологічному оглядовому кабінеті, який був розміщений на території поліклінічного відділення Ужгородської міської дитячої лікарні. На огляд до фахівців підліткового відділення лікарні (зі стоматологом включно) направлялися учні старших (випускних) класів середніх навчальних закладів міста Ужгорода, а також професійних навчальних закладів середньої освіти. В ході профілактичного огляду лікаря-стоматолога за допомогою клінічних і фізикальних методів дослідження встановлювався стоматологічний діагноз, після чого визначався показник інтенсивності карієсу (карієс-пломбовані-видалені – КПВ), враховувався стан слизової оболонки, маргінального пародонта, альвеолярних відростків та прикусу. Для клінічного огляду використовувався стандартний оглядовий стоматологічний набір у складі стоматологічного дзеркала, зонда та пінцета [11]. Згодом, записи переглядалися, проводився розрахунок КПВ по кожному клінічному випадку, результати дослідження та проміжних розрахунків заносилися до спеціально створеної електронної таблиці Microsoft Excel, де була сформована база даних дослідження. Згодом, всі результати були переглянуті і були ревізовані ті, що були нелогічними, неповними або завідомо помилковими. Для статистичної обробки результатів було використано програмні пакети Microsoft Excel 1997-2003 та LibreOffice StatCalc 2.1. В ході статистичної обробки були виконані прості тести непараметричної статистики в Microsoft Excel 1997-2003. Після розподілу групи дослідження на відповідні підгрупи, залежно від завдання дослідження, проводився простий табличний і порівняльний аналіз.

Отримані результати порівнювалися між собою та із наявними публікаціями із обраної проблеми [12].

Результати дослідження та їх обговорення. Вік учнів був від 15 до 21 року, в переважній більшості – 16-17 років. Період дослідження почався у вересні 2013 і завершився у квітні 2014 року. Загальна кількість відібраних до аналізу випадків спостереження становила 2210, серед яких 1247 було дівчат і 963 – хлопців. За результатами перегляду первинної оглядової документації профілактичних оглядів школярів старших класів м. Ужгорода, до групи дослідження було включено результати огляду 2210 особи. Після ретельного перегляду та «вибракування» недостовірних і неповних результатів було встановлено наступне: середній рівень інтенсивності карієсу зубів (КПВ) становив 5,11 ± 2,33; серед 2210 осіб стоматологічно здоровими було лише 170 осіб що склало 7,3% від загального числа оглянутих; 502 особи мали видалені постійні зуби – і відповідно – включені дефекти зубного ряду і потребували ортопедичного стоматологічного лікування для запобігання розвитку вторинних зубо-альвеолярних деформацій, що склало – 23%. 284 особи мали неліковані періодонтитні зуби – і відповідно потребували ендодонтичного терапевтичного стоматологічного лікування, що склало близько 13%.

© Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Дячук К.Г., Розлуцька В.З., Стрічко Н.Ф., 2015

В окремих навчальних закладах серед оглянутих учениць рівень КПВ виявився вищим, ніж в учнів, – зокрема в ЗОШ 2, 3, 4, 12, 19, 20, НВК «Гармонія», Ужгородській гімназії, Ужгородському економічному ліцеї. Закладів, в котрих КПВ був вищим у хлопців, виявилося менше – ЗОШ № 5, 7, Інтернату з поглибленим вивченням окремих предметів.

Стосовно аналізу виявленого зростання КПВ по зазначеним навчальним закладам, то було виявлено, що в ЗОШ 2, 3, 4, 6, 19 та НВК «Гармонія» у дівчат він переважно формувався за рахунок кількості пролікованих (пломбованих) зубів, в той час коли у хлопців, навіть при меншому рівні КПВ, він формувався переважно за рахунок нелікованих каріозних зубів (табл. 1).

Стосовно таких навчальних закладів, як ЗОШ 7 і 8, то у них взагалі переважали каріозні зуби, і відповідно потреба в стоматологічному лікуванні для учнів була доволі високою (табл. 2). Кількість періодонтитних зубів, а відповідно і потреба в ендодонтичному лікуванні для учнів відрізнялася по різним навчальним закладам. Найбільше періодонтитних зубів було діагностовано в учнів ЗОШ 16 та 20, НВК «Гармонія» та у студентів Ужгородського професійного ліцею. Відповідно, такі особи потребували терапевтичного стоматологічного лікування та вирішення питання щодо відновлення цілісності анатомічної коронки уражених зубів після завершеного лікування.

Поширеність вторинних дефектів зубних рядів внаслідок видалення постійних зубів при ускладненнях карієсу також відрізнялася у різних навчальних закладах, найбільше видалених зубів мали школярі із ЗОШ 4, 6, 20, НВК «Гармонія» та Ужгородського вищого училища торгівлі та технологій харчування, відповідно учні перерахованих закладів мають потребу в особливому нагляді зі сторони лікаря-стоматолога, оскільки вони мають вищий ризик розвитку вторинних зубо-альвеолярних деформацій та відповідно потребують ортопедичного лікування (табл. 3).

Порівняння рівня КПВ у окремих навчальних закладів дозволив виявити окремі випадки, коли він перевищував середній за результатами огляду всієї групи дослідження. До таких закладів належали ЗОШ № 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 16, 17, НВК «Гармонія» та Ужгородського вищого училища торгівлі та технологій харчування.

Це означає, що на базі перелічених закладів доцільно збільшити доступність стоматологічної допомоги для учнів шляхом проведення уроків профілактики, розгортання мобільних стоматологічних кабінетів або організації роботи шкільних стоматологічних кабінетів.

Висновки. Отже, проведені дослідження інтенсивності карієсу зубів із поглибленим аналізом цього індексу (зокрема каріозних, пломбованих та видалених зубів), а також наявності нелікованих періодонтитних зубів в учнів випускних класів шкіл міста Ужгорода та учнів середніх спеціалізованих навчальних закладів дозволив з'ясувати доволі цікаву епідеміологічну картину. Загальний КПВ є достатньо високим і сформований він приблизно в однаковій мірі за рахунок каріозних і пломбованих зубів. В окремих навчальних закладах серед оглянутих учениць рівень КПВ виявився вищим, ніж в учнів. Кількість періодонтитних зубів, а відповідно і потреба в ендодонтичному лікуванні для учнів відрізнялася по різним навчальним закладам. Поширеність вторинних дефектів зубних рядів внаслідок видалення постійних зубів при ускладненнях карієсу також відрізнялася у різних навчальних закладах. Переважання нелікованого карієсу зубів у осіб чоловічої статі серед школярів міста потребує подальшого дослідження і з'ясування причинно-наслідкових зв'язків. Проблема стоматологічної захворюваності в учнів випускних класів навчальних закладів міста Ужгорода є більш широкою і багатокомпонентною, і учні випускних класів потребують вищої уваги зі сторони лікарів-стоматологів, так як вони перебувають за крок до вступу у вік максимальної економічної і виробничої активності і наявні проблеми зі здоров'ям (в тому числі і стоматологічні) в подальшому чинитимуть негативний вплив на якість їх життя та на стан особистого чи родинного бюджету.

Таблиця 1

Рівень інтенсивності карієсу та кількість періодонтитних зубів в учнів Ужгородської ЗОШ № 2

№ п-п	Підгрупа	Кількість оглянутих	Вік, роки	КПВ	Каріозних зубів	Пломбованих зубів	Видалених	Періодонтитних
1	Загалом	89	15,53±0,58 M=15	4,20±3,11 M=4	1,91±1,92 M=1	2,03±2,53	0,07±0,12	0,19±0,35
2	Дівчата	55	15,72±0,57 M=16	4,89±3,33 M=4	1,67±1,82 M=0,5	2,85±2,94 M=1	0,09±0,17	0,28±0,47
3	Хлопці	34	15,09±0,16 M=15	2,57±2,20 M=2	2,49±2,11 M=2	0,09±0,17	0	0

Таблиця 2

Рівень інтенсивності карієсу та кількість періодонтитних зубів в учнів Ужгородської ЗОШ № 7

№ п-п	Підгрупа	Кількість оглянутих	Вік, роки	КПВ	Каріозних зубів	Пломбованих зубів	Видалених	Періодонтитних
1	Загалом	49	15,53±0,56 M=15	6,96±2,95 M=7	6,5±2,98 M=7	0,37±0,59 M=1	0,12±0,25	0,08±0,15
2	Дівчата	29	15,52±0,57 M=15	6,76±3,20 M=6	6,31±2,96 M=7	0,10±0,16	0,21±0,36	0,10±0,19
3	Хлопці	70	15,55±0,55 M=15,5	7,25±2,55 M=7,5	6,79±2,90 M=7	0,75±0,98	0	0,05±0,10

Таблиця 3

Рівень інтенсивності карієсу та кількість періодонтитних зубів в учнів Ужгородської ЗОШ-ліцею № 20

№ п-п	Підгрупа	Кількість оглянутих	Вік, роки	КПВ	Каріозних зубів	Пломбованих зубів	Видалених	Періодонтитних
1	Загалом	149	16,28±0,96 M=16	5,15±2,74 M=5	2,59±1,97	1,56±1,82	0,35±0,57	0,61±0,81
2	Дівчата	106	16,60±0,94 M=17	5,82±2,90 M=5	2,91±1,98 M=2	1,71±1,84 M=0,5	0,50±0,73	0,72±0,87
3	Хлопці	43	15,49±0,57 M=15	3,51±2,20 M=4	1,81±1,75 M=1	1,19±1,63	0	0,33± 0,54

Список літератури:
1. Каськова Л. Ф. Прогнозування поширеності карієсу в історичному аспекті / Л. Ф. Каськова, А. В. Артем'єв // Світ медицини і біології. – 2012. – № 4. – С. 26-28.
2. Banoczy J. Epidemiology and prevention of dental caries / J. Banoczy, A. Rugg-Gunn // Acta Med Acad. – 2013. – Vol. 42 (2). – P. 105-107.
3. Reihbon E. Групповая профилактика стоматологических заболеваний – это не только чистка зубов / E. Reihbon // Квинтэссенция. – 1999. – № 1. – С. 45– 49.
4. Степанова И. А. Планирование региональных коммунальных программ с эндогенным применением фторида для профилактики кариеса зубов: автореф... дисс. канд. мед. наук / И. А. Степанова. – М., 2010. – 18 с.
5. Поворознюк В. В. Структурно-функціональний стан зубів і пародонта у дітей, що проживають в різних регіонах України / В. В. Поворознюк, І. В. Задорожна, Т. Д. Павлюк // Вісник стоматології. – 2011. – № 4. – С. 105-106.
6. Казакова Р. В. Порівняльний аналіз показників карієсу зубів і захворювань тканин пародонта у підлітків, які проживають в різних екологічних умовах / Р. В. Казакова, Л. В. Білищук, В. С. Мельник // Новини стоматології. – 2013. – № 1. – С. 78-79.
7. Мельник В. С. Вплив стоматологічних захворювань на загальний стан організму / В. С. Мельник, Л. В. Колбаско, Л. Ф. Булей: мат. ХІ наук.-практ. конф. з міжн. уч. [«Науковий потенціал молоді – прогрес медицини майбутнього»], Ужгород 18 квітня 2013 р. – Ужгород: ФОП Бреза, 2013. – С. 151.
8. Удод О. А. Шляхи об'єктивізації прогнозування карієсу зубів у дітей / О. А. Удод, О. В. Сироткіна О. В. // Здоровье ребенка. – 2013. – № 1 (44). [Електронний ресурс] режим доступу: http://www.mif-ua.com/ archive/article/35316
9. Еліашова А. Вихідні умови для застосування раціональної моделі профілактики стоматологічних захворювань в Україні / А. Еліашова, Ю. О. Мочалов, О. В. Клітинська, В. З. Розлуцька // Молодий вчений. – 2015. – № 6 (21), ч. 3. – С. 67-69.
10. Клітинська О. В. Особливості управління якістю стоматологічних послуг / О. В. Клітинська, Ю. О. Мочалов, А. А. Васько // Актуальні питання сучасної медицини: наукові дискусії: зб. тез. наук. робіт. уч. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 26-27 вересня 2014 року). – Львів: ГО «Львівська медична спільнота», 2014. – С. 43-44.
11. Стоматологические обследования: основные методы / ВОЗ. – М.: Медицина, 1989. – 61 с.
12. Лапач С. Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel: Экспериментальные исследования. Клинические испытания. Анализ фармацевтического рынка / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К.: Морион, 2000. – 320 с.

Клитинская О.В., Мочалов Ю.А., Дячук К.Г., Розлуцкая В.З., Стричко Н.Ф.
Ужгородский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ КАРИЕСА ЗУБОВ У ШКОЛЬНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ ГОРОДА УЖГОРОДА

Аннотация
Кариес зубов и его осложнения являются наиболее распространенными заболеваниями у населения Украины, и Закарпатской области в частности. В статье представлен анализ распространенности кариеса зубов и его осложнений по итогам профилактических осмотров старшеклассников школ города Ужгорода. Интенсивность кариеса составила 5,11 ± 2,33; только 7,3% осмотренных лиц были стоматологически здоровыми; у 23% были удалены постоянные зубы; у 13% были нелеченные периодонтитные зубы.
Ключевые слова: кариес, старшеклассники, Ужгород, заболеваемость.

Klityns'ka O.V., Mochalov Iu.O., Dyachuk Ch.G., Rozluts'ka V.Z., Strichko N.F.
Uzhgorod National University

FEATURES OF DENTAL CARIES AMONG SENIOR SCHOOLCHILDREN IN UZHGOROD

Summary
Dental caries and its complications are the most common diseases among the population of Ukraine and in Zakarpattya particulary. This article contents an analyzes of dental caries prevalence and its complications among senior schoolchildren of Uzhgorod. The intensity of caries was 5,11 ± 2,33; only 7.3% of were healthy; 23% had extracted permanent teeth; 13% had untreated periodontitis.
Keywords: caries, schoolchildren, Uzhgorod, morbidity.

УДК 616.37-002.2:615.23.43

РОЛЬ α_1-АНТИТРИПСИНА ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ ПАНКРЕАТИТЕ

Коваль В.Ю.
Ужгородский национальный университет

В ходе исследования проведен сравнительный анализ уровня альфа-1-антитрипсина (ААТ) в сыворотке крови и кале у больных разными формами хронического панкреатита. Отмечено значительное увеличение фермента в сыворотке и незначительное снижение в кале при всех формах хронического панкреатита в сравнении с контрольной группой. Проявления выраженной стеатореи у больных хроническим псевдотуморозным панкреатитом сопровождались значительным повышением альфа-1-антитрипсина в сыворотке крови. При хроническом паренхиматозном панкреатите выявлено более выраженную креаторею и снижение клиренса альфа-1-антитрипсина в кале.
Ключевые слова: хронический панкреатит, α_1-антитрипсин, копрограмма, стеаторея, креаторея.

Постановка проблемы. В механизмах воспаления ни в одном органе протеолитическая агрессия не играет такой роли как в поджелудочной железе с ее насыщенностью протеазами. По существующему мнению именно с их активации начинается воспалительный процесс в железе при развитии острого и хронического панкреатита. Отсюда важность оценки состояния ингибиторов протеаз, блокирующих протеолиз в начале активации и сдерживающих его в процессе воспаления.

Анализ последних исследований и публикаций. Начальная фаза обострения хронического панкреатита заключается в активации трипсина из трипсиногена с последующим участием в воспалении, выделяющихся из нейтрофилов лизосомальных ферментов и высвобождающихся из поврежденных ацинарных структур протеаз [2, 4]. В очаге воспаления основную тормозящую функцию против протеолитических ферментов выполняет генетически детерминированный ингибитор – альфа1-антитрипсин (ААТ). ААТ – является основным компонентом антипротеазной системы защиты. Он представляет собой гликопротеин, относящийся к семейству сериновых протеаз – серпинов (serpin – serin protease inhibitors) Основная его часть синтезируется в печени, а также в меньших количествах – в мононуклеарных фагоцитах и нейтрофилах, почках, тонкой кишке. Он может быть обнаружен в дуоденальном и бронхиальном секретах. Белок инактивирует различные группы протеаз в реакциях неспецифической защиты организма [4]. Он обусловливает около 90% всей трипсинингибирующей способности плазмы и обладает умеренным сродством к плазмину и тромбину. Его главнейшая функция в организме – деактивация, или ингибирование, особых ферментов – протеаз, которые служат для расщепления пептидных связей между отдельными белковыми соединениями. Альфа-1-антитрипсин считается одной из трех известных антипротеаз, которые находятся в крови человека, и его роль противостоять, главным образом одной из разновидностей протеаз – эластазе. Эти ферменты вырабатываются обычно поджелудочной железой, а оттуда переходят в двенадцатиперстную кишку, где и служат для расщепления эластина – белка, входящего в состав соединительных тканей. В кишечнике эластаза не уничтожается, а потому для ликвидации ее избытка необходимо другое химическое соединение – альфа-1-антитрипсин. Если ее количество не регулируется организмом, то фермент будет «набрасываться» на собственные клетки тела. Как правило, в таких случаях первый удар приходится на легкие. Человек, испытывающий недостаточность альфа-1-антитрипсина (А1АТ), чаще всего имеет дело с эмфиземой легких, причем даже в весьма юном возрасте.

ААТ также относится к маркерам острофазового воспаления вследствие повышения его уровня до 2-3 норм. Основным субстратом является эластаза нейтрофилов [3]. Существует наследственно обусловленный дефицит ААТ. Наиболее частым аллелем гена Pi, обусловливающим дефицит ААТ в крови, является PIZ. Он встречается у 95% пациентов с недостаточностью ААТ с частотой 5% в Скандинавии, 4,5% в Латвии, 4% в Британии, 1-3% в Южной Европе и среди европеоидов США [5, 6]. Наследственное отсутствие этого ингибитора или его наследственный дефицит, обусловленный медленным высвобождением из печени, определяет беспрепятственную агрессию протеаз в очаге воспаления. Тот факт, что при обострении хронического панкреатита воспаление протекает с высоким уровнем в крови панкреатических, а при некоторых формах и лизосомальных ферментов, свидетельствует о преодолении агрессивными протеазами антипротеолитической защиты. Установлено, что А1АТ подавляет активность трипсина, эластазы и других протеаз [1].

Много научных работ посвящено изучению уровня альфа1-антитрипсина в сыворотке крови при заболеваниях дыхательной системы как маркера эмфиземы легких [1, 7].

Цель исследования: изучить роль α_1-антитрипсина у больных хроническим панкреатитом в зависимости от клинического течения.

Материалы и методы. В исследование включено 90 стационарных больных хроническим панкреатитом (28 – хроническим псевдотуморозным панкреатитом, 30 – хроническим калькулезным панкреатитом, 32 – хроническим паренхиматозным панкреатитом), которые находились на лечении в гастроэнтерологическом отделении Закарпатской областной клинической больницы им. А. Новака. Среди обследованных мужчин – 95,5%, женщин – 4,5%. Возраст больных составил – 46,54±2,83 лет. Давность заболевания – 6,7±1,82 лет. Диагноз хронического панкреатита выставляли на основании жалоб, анамнеза заболевания, данных объективного и ультразвукового обследования, компьютерной томографии поджелудочной железы, исследования крови и мочи на панкреатическую амилазу, копрологического исследования кала, морфологического исследования поджелудочной железы больных, которые перенесли в анамнезе острый панкреонекроз. α_1-антитрипсин в сыворотке крови и кале определяли иммуноферментным методом с наборами Immundiagnostik AG, Bensheim. Рассчитывали α_1-антитрипсина-клиренс в кале за формулой Клиренс (мл/день) = (VxF)/S, где V – количество образца в мл/день за 3 дня, F – концентрация α_1-антитрипсина за 3 дня в кале, S – концентрация α_1-антитрипсина за 3 дня в сыворотке. Научное иссле-

МЕДИЧНІ НАУКИ

© Коваль В.Ю., 2015

Таблица 1

Показатели a_1-антитрипсина в сыворотке крови и кале при разных клинических формах панкреатита

Нозология	ХКП	ХПТП	ХПП	Контрольна група
	1	2	3	4
Сыворотка, мг/дл	562±242,85*	716,4±356,6*	749,58±416,35*	134,69±7,3*
Кал, мг/дл	6,0±1,51	7,97±1,45**	4,88±0,34**	10,92±0,47**

Примечание:

**достоверное снижение (p<0,01) уровня a1-антитрипсина в сыворотке между p1, p2, p3 и контрольной группой;*

*** достоверное снижение (p<0,01) уровня a1-антитрипсина в кале между p2, p3, p4;*

Источник: разработка автором

дование есть фрагментом госбюджетной темы ГР: 001134002361, № 829 «Механизмы оптимизации диагностики и лечения заболеваний гепатопанкреатобилиарной зоны в зависимости от влияния экзо- и эндоэкологических факторов окружающей среды».

Изложение основного материала. При клиническом течении хронического псевдотуморозного панкреатита у всех больных выявляли болевой синдром, общую слабость, диспептический синдром: метеоризм, тошноту у 100% больных, снижение аппетита у 33% больных, проносы у 66% больных. У больных хроническим паренхиматозным панкреатитом болевой синдром выявлено у 66% больных, общая слабость у 50% больных, тошнота у 16% больных, проносы, метеоризм, похудание у 33% больных. Болевой синдром, общая слабость выявлены у 100% больных хроническим калькулезным панкреатитом, проносы отмечались у 60% больных. У больных хроническим панкреатитом выявлено значительное в 5,7 раз ($p<0,01$) увеличение a_1-антитрипсина в сыворотке крови – 785,46±112,69 мг/дл в сравнении с контрольной группой – 134,69±7,3 мг/дл. При копрологическом исследовании кала у больных хроническим панкреатитом отмечали наличие клетчатки, крахмала, непереваренных мышечных волокон, нейтрального жира, жирних кислот, мыл. При хроническом псевдотуморозном панкреатите выявляли крахмал и клетчатку – 1,33±0,21; нейтральный жир – 1,83±0,17; жирные кислоты – 2,13±0,23; мыла – 1,5±0,5; непереваренные мышечные волокна – 1,57±0,2. При хроническом калькульозном панкреатите: клетчатка – 1,5±0,5; крахмал, непереваренные мышечные волокна и мыла – 1,2±0,2; нейтральный жир и жирные кислоты – 1,4±0,24. При хроническом паренхиматозном панкреатите клетчатку выявляли – 1,56±0,12; крахмал – 1,44±0,13; нейтральный жир – 1,63±0,16; жирные кислоты – 1,71±0,16; мыла – 1,5±0,23; непереваренные мышечные волокна – 1,92±0,23. При всех формах хронических панкреатитов одинаково отмечалось наличие клетчатки, крахмала и мыла. При хроничному псевдотуморозном панкреатите выявляли существенное ($p<0,05$) увеличение нейтрального жира в сравнении с больными хроническим калькульозным панкреатитом, существенное увеличение жирних кислот в сравнении с больными хроническим калькулезным и паренхиматозным панкреатитами. У больных хроническим паренхиматозным панкреатитом отмечали существенное ($p<0,01$) увеличение непереваренных мышечных волокон в сравнении с больными хроническим калькулезным панкреатитом.

Уровень a_1-антитрипсина в сыворотке крови при хроническом калькулезном панкреатите – 562±242,85 мг/дл, при хроническом псевдотуморозном панкреатите – 716,4±356,6 мг/дл, при хроническом паренхиматозном панкреатите – 749,58±416,35 мг/дл (таблица 1). Уровень амилазы мочи у всех больных хроническим панкреатитом – 44,8±8,56 ЕД, лейкоциты – 7,35±0,8 Г/л, СОЭ – 5,87±2,46 мм/ч. Количество a_1-антитрипсина в кале хроническим панкреатитом находилось в пределах нормы – 11,16±3,42 мг/дл против контрольной группы – 10,92±0,47 г/дл. При хроническом псевдотуморозном панкреатите количество a_1-антитрипсина в кале составило 7,97±1,45 мг/дл, при хроническом паренхиматозном панкреатите – 4,88±0,34 мг/дл, при хроническом калькулезном панкреатите – 6±1,51 мг/дл. Отмечено достоверное снижение ($p<0,01$) уровня a_1-антитрипсина в кале у больных хроническим паренхиматозным панкреатитом в сравнении с хроническим псевдотуморозным панкре атитом и контрольной группой. При расчете a_1-антитрипсина-клиренса в кале отмечено его существенное снижение у больных хроническим паренхимозным панкреатитом 4,35±0,15 мл/день ($p\leq0,05$). При хроническом псевдотуморозном и калькулезном панкреатитах клиренс a_1-антитрипсина несущественно был снижен в сравнении с контрольной группой. У больных хроническим псевдотуморозным панкреатитом он составил – 13,14±4,25 мл/день, хроническим калькулезным панкреатитом – 17,98±11,29 мл/день.

Выводы и предложения: 1. При разных клинических формах хронического панкреатита отмечается значительное увеличение a_1-антитрипсина в сыворотке крови.

2. Уровень a_1-антитрипсина в сыворотке крови больных хроническим панкреатитом можно считать наиболее чувствительным маркером воспаления в сравнении с острофазовыми показателями крови.

3. При всех клинических формах хронического панкреатита отмечается снижение клиренса a_1-антитрипсина в кале, однако наиболее выраженое при хроническом паренхиматозной панкреатите.

4. Проявления выраженной стеатореи у больных хроническим псевдотуморозным панкреатитом сопровождались болевым и диспептическим синдромом с значительным повышением альфа-1-антитрипсина в сыворотке крови.

5. При хроническом паренхиматозном панкреатите на фоне умеренного болевого синдрома выявлено более выраженную креаторею и снижение клиренса альфа-1-антитрипсина в кале.

Список литературы:
1. Болокадзе Е. А. Этиология, патогенез и диагностика хронического обструктивного заболевания легких на современном этапе / Болокадзе Е. А. // Международный медицинский журнал. – 2014. – Том 20, № 1. – С. 35–39.
2. Колесникова Е. В. Альфа-1-антитрипсиновая недостаточность: современный взгляд на проблему / Колесникова Е. В. // Сучасна гастроентерологія. – 2008. – № 2 (40). – С. 93–98.
3. Назаров П. Г. Реактанты острой фазы воспаления / Назаров П. Г. // СПб.: Наука, 2001. – 423 с.
4. Пузырев В. П. Молекулярные основы и клинические аспекты недостаточности альфа-1-антитрипсина / Пузырев В. П., Савюк В. Я. // Пульмонология. – 2003. – № 1. – С. 105–115.
5. Crystal R. G. The α_1-Antitrypsin Deficiency, Emphysema, and Liver Disease. Genetic basic and strategies for therapy / Crystal R. G. // J. Clin. Invest., 1990. – № 85 (5). – P. 1343–1352.
6. Stoller J. K. American Thoracic Society / European Respiratory Society Statement: Standards for the diagnosis and management of individuals with α-1-antitrypsin deficiency / Stoller J. K., Snider G. L., Brantly M. L. // Pneumologie. – 2005. – № 59. – P. 36-68.
7. Sydykova S. J. Alpha-1-antitrypsin levels and phenotypes in COPD patients in Kyrgyz population / S. J. Sydykova, M. J. Alymbaeva, C. Vogelmeier, R. Heine, N. N. Brimkulov // European Respiratory Journal. – 2008. – Vol. 32. – Suppl. 52. – С. 36–39.

Коваль В.Ю.
Ужгородський національний університет

РОЛЬ a_1-АНТИТРИПСИНА ПРИ ХРОНІЧНОМУ ПАНКРЕАТИТІ

Анотація
У ході дослідження проведено порівняльний аналіз рівня альфа-1-антитрипсина (ААТ) у сироватці крові та калі у хворих різними формами хронічного панкреатиту. Відзначено значне збільшення ферменту у сироватці та незначне зниження у калі при всіх формах хронічного панкреатиту в порівнянні з контрольною групою. Прояви вираженої стеатореї у хворих хронічним псевдотуморозним панкреатитом супроводжувалися значним підвищенням альфа-1-антитрипсину у сироватці крові. При хронічному паренхіматозному панкреатиті виявлено більш виражену креаторею і зниження кліренса альфа-1-антитрипсину в калі.
Ключові слова: хронічний панкреатит, a_1-антитрипсин, копрограма, стеаторея, креаторея.

Koval V.Yu.
Uzhhorod National University

THE ROLE OF a_1-ANTITRYPSIN IN CHRONIC PANCREATITIS

Summary
The comparative analysis of the level of alpha-1-antitrypsin (AAT) in the serum and feces in patients with various forms of chronic pancreatitis are studed. A significant increase in serum and a slight decrease in the feces in all forms of chronic pancreatitis in comparison with the control group was founded. Manifestations of severe steatorrhea in patients with chronic pseudotumorous pancreatitis accompanied by a significant increase of alpha-1-antitrypsin in the blood serum. In chronic parenchymatous pancreatitis a more increase of creatorea and decrease of clirens of alpha-1-antitrypsin in the stool are revealed.
Keywords: chronic pancreatitis, α-antitrypsin, coprogram, steatorrhea, creatorea.

УДК 579.861.2:577.18:615.015.8

ХАРАКТЕРИСТИКА АНТИБІОТИКОЧУТЛИВОСТІ ШТАМІВ STAPHYLOCOCCUS AUREUS, ВИДІЛЕНИХ ВІД СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ

Коцар О.В., Кочнєва О.В., Зікрач В.С.
Харківський національний медичний університет

Представлені дані щодо поширеності штамів *S. aureus* серед студентів медиків. Кількість штамів золотистого стафілококу склала 19,4%. Вивчена розповсюдженість позалікарняних метицилінрезистентних штамів стафілококів (CA-MRSA). Кількість виділених штамів MRSA складала 16,7%. Визначена чутливість штамів *S. aureus* до антибіотиків.
Ключові слова: носії, *S. aureus*, метицилінрезистентність позалікарняних стафілококів, поширеність, антибіотикочутливість.

Постановка проблеми. В останнє десятиріччя значно збільшилась кількість інфекцій, викликаних метицилінрезистентними (MRSA) штамами в позалікарняних умовах у пацієнтів, які не зверталися за медичною допомогою, в тому числі серед носіїв золотистого стафілококу. Ці штами одержали назву «позалікарняні MRSA» (community-acquired MRSA, CA-MRSA). Вони мають генотипові та фенотипові відмінності від госпітальних штамів (HA-MRSA). CA-MRSA схожі з метіцилінчутливими штамами (MSSA), які більш чутливі до антистафілококових антибіотиків [1, с. 77]. Пошук ефективних засобів для лікування стафілококового носійства залишається актуальним і на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою гнійно-запальних інфекцій сучасної медицини є золотистий стафілокок. Особливе значення у розповсюдженні цих захворювань мають бактеріоносії [2, с. 10; 3, с. 683]. Слід зазначити, що у здорових людей *S. aureus* може виділятися із слизу ротоглотки, шкіри промеженних та пахових ділянок, тильної поверхні стопи, волосся, з випорожнень при дисбіозі товстої кишки, тощо. Головним резервуаром патогенних стафілококів вважаються верхні дихальні шляхи, шкіра, дещо рідше кишковик та сечостатеві органи.

Одним із найбільш частих проявів стафілококової інфекції є ураження органів дихання [4, с. 32; 5, с. 11]. Верхні дихальні шляхи несуть високе мікробне навантаження, оскільки їх слизова оболонка першою протистоїть дії різноманітних факторів зовнішнього середовища, включаючи вторгнення мікроорганізмів. При цьому саме мікрофлора захищає організм від патогенів, забезпечує «колонізаційний імунітет», тобто резистентність слизових оболонок до більш агресивного мікробного зараження, і перешкоджає закріпленню бактерій та інших збудників на поверхні слизових оболонок та шкірі [6, с. 77]. Нижні дихальні шляхи (трахея, бронхи, легені) у здорових людей зазвичай стерильні, що залежить від ефективної роботи мукоціліарного апарату. Будь-які мікроорганізми, які потрапляють в нижні дихальні шляхи, видаляються також за допомогою кашлю, чихання та ковтання. Від стану імунної системи та її нормального функціонування залежить не лише взаємодія організму із зовнішнім середовищем і необхідна для цього регуляція метаболізму, а й тривалість життя окремих клітин і організму в цілому [7, с. 5]. Частіше за все стафілококова інфекція триває у вигляді хронічних процесів, рідше в загостреній формі. Найбільш небезпечними джерелами стафілококової інфекції є не хворі з гострою, клінічно вираженою формою інфекції (які зазвичай ізолюються), а носії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. *S. aureus* колонізує слизову оболонку носа у 70-90% обстежених людей, тривале бактеріоносійство відзначається у 20-30%. У постійних носіїв золотистий стафілокок виявляють впродовж багатьох місяців і років. За даними джерел літератури, приблизно 20% людей відносяться до постійних носіїв, 30% – до транзиторних, а у 50% (16-69%) золотистий стафілокок не виявляють [8, с. 9].

Таким чином, близько чверті клінічно здорових людей є безсимптомними носіями даного мікроорганізму, і інфекції викликані цими штамами, мають, як правило, ендогенне походження [9, с. 141]. За даними останніх робіт, лор-лікарі мають справу переважно з ендогенними, а не екзогенними інфекціями [10, с. 15]. Позалікарняні пневмонії, викликані *S. aureus*, реєструються рідко, але у стаціонарах цей збудник є провідним етіологічним агентом госпітальної інфекції, і посідає друге місце за значущістю після синєгнійної палички [11, с. 101]. Також нозокоміальна стафілококова інфекція може бути пов'язана з інгаляцією золотистого стафілококу від медичного персоналу [12, с. 127].

Приведені дані є науковим обґрунтуванням стратегії направленого пошуку ефективних засобів для лікування хворих із стафілококовою інфекцією та санації носіїв, які необхідні для подолання медикаментозної стійкості *S. aureus.*

При цьому, слід зазначити, що для підвищення ефективності лікування хворих з гнійно-запальними процесами, обумовлених MRSA збудниками, надзвичайно важливим є встановлення реальної поширеності серед студентів медичних вузів, майбутніх медичних працівників.

Метою даної роботи було встановлення поширенності циркуляції позалікарняних метицилінрезистентних штамів стафілококів серед студентів Харківського національного медичного університету (ХНМУ) та визначення антибіотикочутливості виділених штамів *S. aureus.*

Головною метою цієї роботи є визначення антибіотикочутливості штамів *S. aureus*, виділених від студентів медиків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження було проведено на базі бактеріологічної лабораторії ХНМУ. Для вирішення даної мети було обстежено 248 студентів віком від 19 до 23 років. Об'єктом вивчення були клінічні ізоляти стафілококів, вилучені із слизу носоглотки.

В роботі були використані мікробіологічні методи ізоляції та ідентифікації вилучених від носіїв мікроорганізмів згідно із діючими нормативними документами МОЗ України [13, с. 26]. Клінічні штами стафілококів ідентифікували відповідно рекомендацій 12-го видання «Визначення бактерій Берджі» за комплексом культуральних і біохімічних властивостей (STAPHY test 16, Lachema, Чехія) [14, с. 240].

© Коцар О.В., Кочнєва О.В., Зікрач В.С., 2015

Для виявлення метицилінрезистентності штамів *S. aureus* використовували метод скринінгу на агарі Мюлера-Хінтона з оксациліном (ОАО «Органіка», РФ) [15, с. 135].

Чутливість виділених штамів *S. aureus* до хіміотерапевтичних препаратів вивчали на середовищі Мюллера-Хінтона (HiMedia, Індія) до метициліну, амоксициліну, ампіциліну, цефалексину, цефуроксиму, цефазоліну, амікацину, гентаміцину, азітроміцину, еритроміцину, лінкоміцину, доксіцикліну, рифампіцину та ципрофлоксацину з використанням готових комерційних дисків (НИЦФ, Санкт-Петербург, Россия).

Для статистичної обробки отриманих результатів використовували стандартний пакет прикладних програм Biostat-4 та Microsoft Excel 2000 [15, с. 138].

За результатами проведених мікробіологічних обстежень студентів були виділені та ідентифіковані мікроорганізми як *S. aureus* і коагулазо-негативні стафілококи (CNS) (19,4% і 70,6%, відповідно). (Примітка: до CNS було включено *S. haemolyticus* – 93% від всіх виділених коагулазонегативних ізолятів та *S. cohnii, S. warneri та S. epidermidis*). Інші збудники, які були ідентифіковані як *K. pneumoniae, E. coli, Proteus spp, P. aeruginosa* представлені значно меншою часткою (10%) (рис. 1).

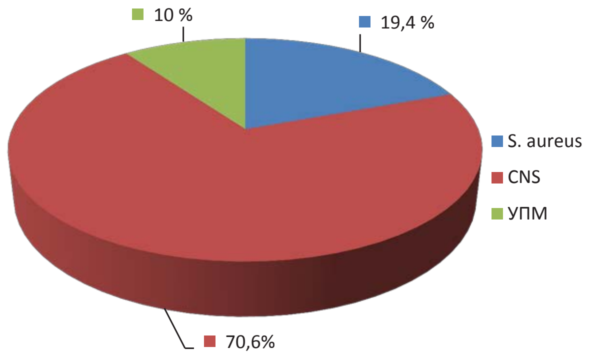

Рис. 1. Питома вага штамів УПМ, виділених від студентів ХНМУ

Проаналізовано частоту виявлення метицилінрезистентних штамів стафілококу від обстежених студентів. Отримані результати дозволили встановити, що кількість MRSA штамів складала 6,4%, що узгоджується з літературними даними.

У ході роботи наведені результати чутливості вилучених штамів стафілококів до 14 антимікробних препаратів з різних груп, що мають найбільше практичне значення при санації носіїв (рис. 2).

Рис. 2. Визначення антибіотикочутливості штаму S. aureus

Встановлено, що найменш активним відносно досліджених *S. aureus* був азітроміцин та еритроміцин, відсоток чутливих до них штамів дорівнював 33,3%. До метициліну кількість чутливих штамів *S. aureus* складала 83,3%. До антибіотиків цефалоспоринового ряду – 98% чутливих штамів.

Слід відзначити, що частка чутливих штамів *S. aureus* до аміноглікозидів (амікацину, гентаміцину) дорівнювала 67% та 98% відповідно.

Аналогічні результати були отримані при визначенні чутливості до антибіотику лінкоміцину (67%). Встановлено, що високу активність відносно стафілококів мав ципрофлоксацин, кількість чутливих штамів до нього складала 83,3%. Залишається високоактивним щодо регіональних штамів стафілококів, виділених від студентів, ванкоміцин та рифампіцин (98%чутливих штамів).

Таким чином, найбільшою активністю відносно *S. aureus* штамів регіонального походження, крім ванкоміцину, мали препарати рифампіцин, гентаміцин та антибіотики цефалоспоринового ряду, що робить їх антибіотиками вибору при емпіричному лікуванні та для стартової терапії носіїв стафілококової інфекції. Слід зазначити, що метицилінрезистентні стафілококи стійкі не тільки до метициліну, але й до інших Я-лактамних антибіотиків, а також мають високу частоту асоційованої резистентності до препаратів інших класів, що треба враховувати при призначенні антибактеріальної терапії [16, с. 29].

Загальні дані про чутливість виділених штамів *S. aureus* до антибіотиків різних груп наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Чутливість штамів S. aureus

Препарати	*S. aureus*, (n=48)	
	Кількість із них чутливих абс. ч.	(M±m)%
Метицилін	40	83,3±7,96
Амоксіцилін	24	50,0±4,26
Ампіцилін	24	50,0±4,26
Цефазолін	47	98,0±8,63
Цефалексин	47	98,0±8,63
Цефуроксим	47	98,0±8,63
Амікацин	32	66,7±5,39
Гентаміцин	47	98,0±8,63
Азітроміцин	16	33,3±2,94
Еритроміцин	16	33,3±2,94
Лінкоміцин	32	66,7±6,09
Доксіциклін	32	66,7±6,09
Рифампіцин	47	98,0±8,63
Ципрофлоксацин	40	83,3±8,04
Ванкоміцин	47	98,0±8,63

Як правило, санація хворих призводить до позитивних результатів, але з часом носійство поновлюється, тому санацію необхідно постійно повторювати. В зв'язку з цим важливо, щоб спосіб санації поєднував високу ефективність з відсутністю побічних ефектів.

Зазвичай для санації використовують мазі на тампонах, які виключають носове дихання та травмують слизову оболонку. Використання антибіотиків та антисептиків часто супроводжується алергічними та токсичними реакціями, загостренням хронічних процесів та селекцією антибіотикорезистентних штамів.

Отже, основним недоліком усіх відомих засобів санації є тривалий термін лікування (в середньому 6-7 діб), побічні дії і низька ефективність.

Висновки і пропозиції. За результатами проведених досліджень встановлено, що кількість виділених штамів золотистого стафілококу серед студенів, які були обстежені, складає 19,4%.

Виявлено, що серед виділених штамів *S. aureus* 16,7% складають метицилінрезистентні штами, що узгоджується з літературними даними.

Штами *S. aureus* зберігають високу чутливість до β-лактамних антибіотиків цефалоспоринового ряду, аміноглікозидів, фторхінолонів, рифампіцину та ванкоміцину. Отже, для вибору раціональної терапії стафілококової інфекції носіїв головним є визначення метицилінрезистентності та антибіотикочутливості штаму.

Таким чином, залишається невирішеною проблема щодо застосування ефективних препаратів для санації бактеріоносіїв золотистого стафілокока. На сьогоднішній день в світі випускається небагато нових антибактеріальних препаратів [17, с. 248]. Причина в тому, що вартість створення кожного такого препарату дуже велика (до 1 млрд. доларів), і фармацевтичні концерни, враховуючи швидкий розвиток резистентності мікроорганізмів до антибіотиків, все менш спроможні до нових розробок [18, с. 382]. Ця проблема стала однією з головних за останні роки [19, с. 27].

Одже, перспективним напрямком подальших досліджень є пошук нових засобів ефективних проти штамів *S. aureus*.

Список літератури:

1. Козуля С. В. Изучение влияния композиции эфирных масел на сосотояние внутрибольничной среды / С. В. Козуля // Таврический медико-биологический вестник. – 2009. – Т. 12, № 4 (48). – С. 78–80.
2. Бабушкина И. В. Изучение антибактериального действия наночастиц меди и железа на клинические штаммы *S. aureus* / И. В. Бабушкина, В. В. Бородулин, Г. В. Коршунов, Д. М. Пучиньян // Саратовский медицинский журнал. – 2010. – Т. 6. – № 1. – С. 9–14.
3. Стукова Е. И. Патогенетическое значение золотистого стафилококка при атопическом дерматите / Е. И. Стукова, Ю. В. Кенисфект // Fundamental research. – 2013. – № 7. – С. 680–685.
4. Замазій Т. М. Персистенція Staphylococcus aureus серед учнів медичного коледжу [Електронний ресурс] / Т. М. Замазій, О. М. Маланова, М. В. Кучма, Л. М. Руденко, Г. М. Большакова // Annals of Mechnikov Institute. – 2010. – № 1. – С. 30–33. Режим доступу до журналу: www.imiamn.org.ua/journal.htm
5. Современные методы диагностики вирусных респираторных инфекций и их терапии с использованием препаратов интерферона: [метод. рек.] / под ред. Модзолевского А. Ф., Дяченко Н. С., Спивака Н. Я. – Киев, 1994. – 18 с.
6. Апоптозіндукуюча активність пептидогліканів та тейхоєвих кислот грампозитивних збудників гнійно-запальних захворювань у хірургічних хворих / І. С. Гайдаш, В. В. Флегонтова, Є. В. Суглобов, О. М. Салманова, Є. І. Потьомкін // Вестник гигиены и эпидемиологии – 2001. – № 1. – С. 70–72.
7. Спивак Н. Я. Антибактериальная эффективность препаратов интерферона и его индукторов в различных биологических системах: Автореф. дис.... д-ра биол. наук: Інститут микробиологии и вирусологии. – Киев, 1987. – 48 с.
8. Никулин А. А. Обзор Британского общества по антимикробной химиотерапии (BSAC) по диагностике и лечению инфекций, вызванных метициллинорезистентными штамамми Staphylococcus aureus (MRSA) во внебольничных условиях / А. А. Никулин, А. В. Дехничч // Клиническая микробиологическая антимикробная химиотерапия. – 2010. – Т. 12, № 1. – С. 4–22.
9. Вихоть Н. Е. Влияние стафилококка и его антигенных субстанций на интерфероногенез и корректирующее действие интерферона при стафилококковой инфекции / Вихоть Н. Е., Спивак Н. Я., Черная Л. Н. – Киев: Наукова думка, 1988. – С. 138–147.
10. Воробьев А. А. Дисбактериозы у детей / А. А. Воробьев, В. М. Бондаренко, Е. А. Лыкова // Вестник РАМН. – 2004. – № 2. – С. 13–17.
11. Саркулова М. Н. Микробиологическая характеристика возбудителей внутрибольничной инфекции у урологических больных / М. Н. Саркулова // Журнал микробиологии. – 2005. – № 5. – С. 101–103.
12. Локальный мониторинг антибиотикочувствительности / О. И. Мангуренко, Е. А. Федчун, П. В. Левчук, В. Ф. Грицай // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2011. – Вип. XXIV, № 1. – С. 126–128.
13. Гучев И. А. Рациональная антимикробная химиотерапия инфекций кожи и мягких тканей / И. А. Гучев, С. В. Сидоренко, В. Н. Французов // Антибиотики и химиотерапия. – 2003. – Т. 48, № 10. – С. 25–31.
14. Лапач С. Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel / С. Н. Лапач, А. В. Чубенко, П. Н. Бабич. – К.: МОРИОН, 2000. – 320 с.
15. Salgado C. D. Community-acquired methicillin-resistant Staphylococcus aureus: A meta-analysis of prevalence and risk factors / C. D. Salgado, B. M. Farr, D. P. Calfee // Clin. Infect. Dis. – 2003. – № 36. – P. 131–139.
16. Резистентность микроорганизмов и антибактериальная терапия / И. Б. Ершова, А. А. Высоцкий, Т. В. Ширина, В. И. Ткаченко, А. А. Мочалова // Український журнал екстремальної медицини імені Г. О. Можаєва. – 2008. – Т. 9, № 1. – С. 28–32.
17. Стецюк О. У. Новый карбапенемный антибиотик дорипенем: перспективы применения в клинической практике / О. У. Стецюк // Клиническая микробиология. – 2008. – № 3. – С. 245–259.
18. Franklin D. Lowy. Staphylococcal Infections / D. Lowy Franklin, Dennis L. Kasper, Anthony S. Fauci, eds. // Harrison's Infectious Diseases. – New York. – 2010. – № 35. – P. 386–399.
19. Studying the specific activity of antimicrobial drugs / Volyanskiy Y. L, Shirobokov V. P., Biryukov S. V. and others // Guidelines. – Kyiv. – 2004. – 38 c.

Коцарь Е.В., Кочнева Е.В., Зикрач В.С.
Харьковский национальный медицинский университет

ХАРАКТЕРИСТИКА АНТИБИОТИКОЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ ШТАММОВ STAPHYLOCOCCUS AUREUS, ВЫДЕЛЕННЫХ ОТ СТУДЕНТОВ МЕДИКОВ

Аннотация
Представлены данные распространенности штаммов *S. aureus* среди студентов медиков. Количество выделенных штаммов золотистого стафилококка составило 19,4%. Частота встречаемости штаммов MRSA была 16,7%. Показана чувствительность *S. aureus* к антибиотикам.
Ключевые слова: носители, *S. aureus*, метициллинрезистентность внебольничных штаммов, распространенность, антибиотикочувствительность.

Kotsar E.V., Kochneva E.V., Zikrach V.S.
Kharkiv National Medical University

CHARACTERISTIC ANTIBIOTOKOSENSITIVITY OF STAIN STAPHYLOCOCCUS AUREUS, ISOLATED FROM MEDICAL STUDENT

Summary
Prevalence data presented *S. aureus* strains among medical students. Number of isolated strains *S. aureus* was 19.4%. The incidence of MRSA strains was 16.7%. Show the sensitivity of *S. aureus* strains to antibiotics.
Keywords: carriers, *S. aureus*, methicillin-resistant community-acquired strains, prevalence, antibioticsensitivity.

УДК 616.31-053.4/.5(477.53)

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА СТАНУ СТОМАТОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ МІСТА ПОЛТАВА

Падалка А.І.
Українська медична стоматологічна академія

Вивчено стоматологічний статус 315 дітей шкільного віку, які проживають в м. Полтава. Проаналізовані дані щодо стану твердих тканин зубів як тимчасового, так і постійного прикусу (поширеність, інтенсивність карієсу, ступінь активності карієсу). Проведено оцінку стану тканин пародонту та рівня гігієни порожнини рота. Встановлено, що поширеність карієсу постійних зубів у дітей 12-ти років різко зростає у порівнянні із 6-річними і складає 63,0±4,7%, а його інтенсивність – 1,5±0,1 зуба на одного обстеженого. У підлітків 15-ти років визначено зростання поширеності карієсу зубів до 81,0±3,8% та його інтенсивності – до 2,8±0,2 зуба на одного обстеженого. Таким чином, 27,3% обстежених дітей шкільного віку були з інтактними зубами, а 45,7% школярів потребували санації. Поширеність захворювань тканин пародонту у 12-ти річних дітей коливається в межах від 17,0% до 66,8%. Серед 15-річних підлітків поширеність даної патології досягає 73,1%. Високому рівню захворюваності карієсом зубів і тканин пародонту відповідає незадовільна гігієна порожнини рота (2,2±1,2) у обстежених пацієнтів. Отримані дані вказують на необхідність проведення активних профілактичних заходів, цілеспрямованої санітарно-просвітницької роботи з дітьми та батьками, закріплення звички ретельного догляду за порожниною рота та підвищення мотивації дітей та підлітків до збереження стоматологічного здоров'я.
Ключові слова: діти, поширеність карієсу, інтенсивність карієсу, тканини пародонту, гігієна порожнини рота.

МЕДИЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Стан здоров'я дітей та підлітків є необхідною умовою і визначальним моментом благополуччя суспільства і його прогресивного розвитку.

Здоров'я – це природний стан організму, який характеризується його врівноваженням з навколишнім середовищем і відсутністю будь-яких хворобливих змін. ВООЗ визначає здоров'я, як стан повного духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороби чи фізичних розладів.

Діти та підлітки – це динамічна вікова група, що знаходиться в процесі формування, досить вразливий з позиції здоров'я контингент, який потребує особливо продуманої системи спостереження.

Стоматологічне здоров'я – це основа здоров'я людини. Зв'язок порожнини рота з організмом в цілому описує перехід від стану порожнини рота до стану здоров'я тіла людини. Деякі стани організму знаходять свій перший прояв в порожнині рота. Регулярні візити до стоматолога – невід'ємна частина підтримання здоров'я і контролю інфекції в порожнині рота, що приводить до карієсу і захворювань тканин пародонту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Карієс зубів і хвороби пародонту – дві найбільш поширені проблеми, пов'язані з порожниною рота. Згідно з даними численних досліджень, захворюваність населення земної кулі карієсом зубів варіює в межах від 90 до 100% [1, 2, 3]. У структурі стоматологічної захворюваності особливе місце займають захворювання тканин пародонту.

Значна кількість досліджень підтверджує залежність частоти стоматологічних захворювань від

© Падалка А.І., 2015

певного способу життя, рівня гігієни порожнини рота, культури споживання вуглеводів, кліматогеографічних умов [4, 5, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення стоматологічного статусу дітей та підлітків є актуальним завданням стоматології, так як стан їх здоров'я має велике соціально-медичне значення. Планування лікувально-профілактичної допомоги, розробка різноманітних профілактичних програм та оцінка їх ефективності не можливі без вивчення стоматологічної захворюваності населення.

Мета роботи. Вивчити поширеність і структуру основних стоматологічних захворювань у дітей шкільного віку, які проживають в м. Полтава.

Виклад основного матеріалу. Обстежено 315 дітей та підлітків 6-ти, 12-ти і 15-ти років (із них 186 дівчаток і 129 хлопчиків) за методикою ВООЗ (1997 р.). Стоматологічні огляди проводились в організованих дитячих колективах м. Полтава. У всіх обстежених визначали наступні показники: поширеність карієсу тимчасових та постійних зубів, інтенсивність карієсу за індексами кп, КПВ+кп, КПВ, ступінь активності карієсу, потреба в санації, стан тканин пародонту (СРІ), рівень гігієни порожнини рота (індекс Грін-Верміліона (OHI-S)). Для проведення порівняння серед усіх оглянутих пацієнтів, шляхом випадкового відбору було сформовано 3 групи по 105 дітей 6-ти, 12-ти і 15-ти років. Статистичну обробку результатів дослідження здійснювали за допомогою загальноприйнятих методів варіаційної статистики [7].

Детальне клінічне дослідження стану твердих тканин зубів дозволило виявити деякі особливості ураженості карієсом (табл. 1).

Поширеність карієсу тимчасових зубів у 6-річних дітей склала 60,0±4,8%. Середня його інтенсивність, згідно даних кп, дорівнювала 2,0±0,2 зуба на одного обстеженого. За даними індексу КПВ поширеність карієсу постійних зубів у дітей 6 років склала 3,0±1,7%, а інтенсивність карієсу дорівнювала 0,05±0,03 зуба.

Поширеність карієсу тимчасових зубів у 12-річних дітей вірогідно знижується у порівнянні із 6-річними і складає 45,0±4,9%, а інтенсивність знизилась до 1,0±0,1 зуба на одного обстеженого. Така динаміка пов’язана із фізіологічною зміною каріозних тимчасових молярів премолярами. Поширеність карієсу постійних зубів у дітей 12 років різко зростає у порівнянні із 6-річними і складає 63,0±4,7%, а його інтенсивність – 1,5±0,1 на одного обстеженого. За визначеними нами показниками, згідно рекомендаціям ВООЗ (1989 р.), така ураженість відповідає низькому рівню захворюваності карієсом.

У підлітків третьої вікової групи (15 років) нами визначено достовірне зростання поширеності карієсу зубів до 81,0±3,8% та його інтенсивності – до 2,8±0,2 зуба на одного обстеженого (табл. 1).

З віком зростає кількість дітей із високою активністю карієсу. У 27 дітей 6 років (25,7±4,3%) була визначена компенсована форма карієсу (КФК), у 25 (23,8±4,2%) – субкомпенсована форма карієсу (СФК), у 11 (10,5±3,0%) – декомпенсована форма карієсу (ДФК). Із 105 дітей 42 особи (40,0±4,8%) не мали захворювань твердих тканин зуба (карієс та його ускладнення). Згідно отриманих даних 49 (46,6±4,9%) дітей потребували санації (табл. 2).

У 12-річних дітей нами визначений вірогідний ріст частки дітей із СФК та значне зменшення кількості здорових дітей (p<0,05).

У підлітків 15-річного віку визначене достовірне зростання частки таких, що мають ДФК – до 14,4±3,4%, та таких, що потребують санації при одночасному зменшенні кількості здорових дітей (p<0,05).

Загрозливою ознакою є той факт, що з віком обстежених зменшується кількість таких, що не мають ураженості карієсом зубів: від 40,0±4,8% у 6 років, до 18,0±3,7% у 15-річному віці (p<0,05).

Загалом при обстеженні 315 дітей організованих колективів м. Полтава встановлено, що менша третина з них (27,3%) були з інтактними зубами, а 45,7% школярів потребували санації.

Поширеність захворювань тканин пародонту в 6-річних дітей достовірно визначити виявилося неможливим внаслідок великої кількості виключених (непрорізавшихся) секстантів – від 0,08±0,02 до 2,0±1,8, проте вже в цьому віці відзначалися секстанти з кровоточивістю (до 0,5±0,2).

У 12-річних обстежених поширеність захворювань пародонту коливається в межах від 17,0% до 66,8%. В цьому віці кровоточивість визначалася в 42,8±6,1% випадках та наявність зубного каменю (49,1±5,4%).

Серед 15-річних підлітків поширеність патології досягла 73,1%. З віком збільшилась наявність у підлітків зубного каменю – 64,5±5,2% (p<0,05). В той

Таблиця 1

Ураженість карієсом тимчасових та постійних зубів у дітей м. Полтава

Вік (в роках)	Поширеність карієсу, %			Інтенсивність карієсу, зуби		
	кп	КПВ+кп	КПВ	кп	КПВ+кп	КПВ
6	60,0±4,8	61,0±4,8	3,0±1,7	2,0±0,2	2,0±0,2	0,05±0,03
12	45,0±4,9	79,0±7,8	63,0±4,7	1,0±0,1	2,5±0,2	1,5±0,1
15	-	-	81,0±3,8	-	-	2,8±0,2

Таблиця 2

Розподіл обстежених дітей за ступенем активності карієсу

Вік (в роках)	Кіль-кість	КФК		СФК		ДФК		Здорові діти		Потребують санації	
		Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%
6	105	27	25,7±4,3	25	23,8±4,2	11	10,5±3,0	42	40,0±4,8	49	42,0±4,8
12	105	35	33,0±4,6	37	35,6±4,7	8	7,6±2,6	25	23,8±4,2	35	33,0±4,6
15	105	48	45,7±4,9	23	21,9±4,0	15	14,4±3,4	19	18,0±3,7	60	57,0±4,8
p_{6-12}			>0,05		<0,05		>0,05		<0,05		<0,05
p_{12-15}			<0,05		<0,05		<0,05		>0,05		<0,05
p_{6-15}			<0,05		>0,05		>0,05		<0,05		<0,05

час, як кровоточивість відзначалася менш, ніж у чверті обстежених (23,8±5,7%). В цій віковій групі вже спостерігалися зубоясенні кишені 4-5 мм (3,8±1,8%) (табл. 3).

Таблиця 3

Показники ураження тканин пародонту в дітей шкільного віку м. Полтава

Вік (в роках)	Кількість обстежених в %		
	Кровоточивість	Зубний камінь	Зубоясенна кишеня
12	42,8±6,1	49,1±5,4	–
15	23,8±5,7	64,5±5,2	3,8±1,8

Таблиця 4

Оцінка гігієни рота школярів за показниками індексу Грін-Верміліона (OHI-S)

Вік (в роках)	Значення індексу (в балах)	Оцінка гігієни рота
6	1,81±0,68	Незадовільна
12	1,95±0,32	Незадовільна
15	2,2±1,2	Незадовільна

Високому рівню захворюваності карієсом зубів і тканин пародонту відповідає низький рівень гігієни рота. Так, в середньому, серед усіх обстежених (за допомогою індекса Грін-Верміліона (OHI-S)) незадовільна гігієна порожнини рота зустрічалася в 73% випадків, погана – 12%, задовільна – 10%, добра – 5%. Значних відмінностей цього показника в різних вікових групах нами не встановлено (табл. 4).

При опитуванні пацієнтів було з'ясовано, що 80% дітей чистили зуби не регулярно. 90% осіб не користувалися зубочистками, флосами, зубними еліксирами або ополіскувачами для порожнини рота. 95% – не приділяли особливої уваги контролю за станом гігієни порожнини рота.

Таким чином, нами була виявлена залежність стоматологічної захворюваності від рівня гігієни порожнини рота, і відповідно, вплив рівня гігієнічних знань дітей від соціально-економічного становища їх батьків, а також неефективність проведених профілактичних заходів.

Висновки. При обстеженні 315 дітей шкільного віку встановлено, що менша третина з них (27,3%) були з інтактними зубами, а 45,7% школярів потребували санації. Поширеність захворювань тканин пародонту у 12-річних дітей коливається в межах від 17,0% до 66,8%. Серед 15-річних підлітків поширеність даної патології досягає 73,1%. Високому рівню захворюваності карієсом зубів і тканин пародонту відповідає незадовільна гігієна порожнини рота (2,2±1,2) у обстежених пацієнтів. Отримані дані вказують на необхідність проведення активних профілактичних заходів, цілеспрямованої санітарно-просвітницької роботи з дітьми та батьками, закріплення звички ретельного догляду за порожниною рота та підвищення мотивації дітей та підлітків до збереження стоматологічного здоров'я.

Список літератури:

1. Деньга О. В. Мониторинг стоматологической заболеваемости у детей Украины / О. В. Деньга, В. С. Иванов, В. Н. Горохивский и др. // Дентальные технологии. – 2003. – № 6 (14). – С. 2-6.
2. Смоляр Н. І. Оцінка визначення ступеню активності карієсу зубів у дітей шкільного віку, як одного із показників санації / Н. І. Смоляр, Н. Л. Чухрай // Вісник стоматології. – 2012. – № 4. – С. 97-100.
3. Чухрай Н. Л. Вікові особливості ураженості карієсом постійних зубів у дітей шкільного віку / Н. Л. Чухрай // Український стоматологічний альманах. – 2010. – № 6. – С. 58-60.
4. Бублій Т. Д. Поширеність та інтенсивність каріозного процесу серед вітчизняних та іноземних студентів-медиків / Т. Д. Бублій, Ю. В. Сідаш // Актуальні проблеми сучасної медицини: ВІСНИК Української медичної стоматологічної академії. – 2014. – Т. 14, Випуск 1 (45). – С. 3-5.
5. Петрушанко Т. О. Епідеміологія захворювань у осіб молодого віку / Т. О. Петрушанко // Український медичний альманах. – 2000. – Т. 3, № 2. – С. 204-207.
6. Улитовский С. Б. Международный опыт по оценке роли профилактики стоматологических мероприятий и гигиенических мероприятий, как неотъемлемой ее части / С. Б. Улитовский // Новое в стоматологии. – 2002. – № 6. – С. 120-124.
7. Реброва О. Ю. Статистический анализ медицинских данных. Применение пакета прикладных программ СТАТИСТИКА / О. Ю. Реброва // Москва: МедиаСфера, 2002. – 312 с.

Падалка А.И.
Украинская медицинская стоматологическая академия

КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ГОРОДА ПОЛТАВА

Аннотация
Изучен стоматологический статус 315 детей школьного возраста, проживающих в г. Полтава. Проанализированы данные о состоянии твердых тканей зубов как временного, так и постоянного прикуса (распространенность, интенсивность кариеса, степень активности кариеса). Проведена оценка состояния тканей пародонта и уровня гигиены полости рта. Установлено, что распространенность кариеса постоянных зубов у детей 12-ти лет резко возрастает по сравнению с 6-летними и составляет 63,0 ± 4,7%, а его интенсивность – 1,5 ± 0,1 зуба на одного обследованного. У подростков 15-ти лет определено увеличение распространенности кариеса зубов до 81,0 ± 3,8% и его интенсивности – до 2,8 ± 0,2 зуба на одного обследованного. Таким образом, 27,3% обследованных детей школьного возраста были с интактными зубами, а 45,7% школьников нуждались в санации. Распространенность заболеваний тканей пародонта у 12-ти летних детей колеблется в пределах от 17,0% до 66,8%. Среди 15-летних подростков распространенность данной патологии достигает 73,1%. Высокому уровню заболеваемости кариесом зубов и тканей пародонта соответствует неудовлетворительная гигиена полости рта (2,2 ± 1,2) у обследованных пациентов. Полученные данные указывают на необходимость проведения активных профилактических мероприятий, целенаправленной санитарно-просветительной работы с детьми и родителями, закрепления привычки тщательного ухода за полостью рта и повышения мотивации детей и подростков к сохранению стоматологического здоровья.
Ключевые слова: дети, распространенность кариеса, интенсивность кариеса, ткани пародонта, гигиена полости рта.

Padalka A.I.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

COMPLEX ESTIMATION OF THE STATE OF DENTAL HEALTH OF SCHOOLCHILDREN OF POLTAVA

Summary
Examined 315 children and teenagers of Poltava. For all patients were determined the following parameters: prevalence of caries of deciduous and permanent teeth, intensity of caries after the indexes of dmft, DMFT+dmft, DMFT, degree of activity of caries, requirement in treatment, periodontal tissue condition, level of oral hygiene. The inspection of children of school age is conducted by us showed considerable prevalence and intensity of tooth decay that increases with age. It is established that the prevalence of caries of permanent teeth among children 12 years of age increases compared to 6-year-olds and is 63,0±4,7%, and its intensity – 1,5±0,1 tooth per one tested. Teenagers aged 15 years defined increase in the prevalence of dental caries to 81,0±3,8% and its intensity – up to 2,8±0,2 tooth per one tested. Thus, 27,3% of the patients were children of school age with intact teeth, while 45,7% of schoolchildren needed treatment. The prevalence of periodontal disease at 12year-olds ranged from 17,0% to 66,8%. Among 15-year-olds the prevalence of this disease reaches 73,1%. High incidence of dental caries and periodontal tissues corresponds poor oral hygiene (2,2±1,2 points) of the examined patients. These findings indicate the need for active preventive measures, targeted health education for children and parents, securing habits thorough oral care and improve the motivation children and teenagers to preserve dental health.
Keywords: children, prevalence of caries, intensity of caries, periodontal tissues, oral hygiene.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.955

ПОНЯТТЯ МИСЛЕННЯ ЯК МЕТАКОГНІТИВНОГО ПРОЦЕСУ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Довгалюк Т.А., Волошина В.О.
Науково-дослідна лабораторія когнітивної психології,
Національний університет «Острозька академія»

У статті розглядається генезис поняття мислення як метакогнітивного процесу в психологічній науці. Наводяться погляди таких авторів як Є. Савін, А. Карпова, І. Скитяєвої, Р. Стернберга, Г. Уелмена, А. Брауна та інших. Сам термін «мислення» розглядається в рамках метакогнітівізму, ґрунтуючись на поглядах Дж. Флейвела, Т. Нельсона, Л. Наренса, А. Корята.
Ключові слова: мислення, метапізнання, метамислення, метакогнітивний процес.

Постановка проблеми. Сьогодні термін «мислення» широко використовується в психологічній науці. Однак, із появою когнітивної психології як окремого напряму досліджень пізнавальної діяльності проблема мислення розвивалась із спробами змоделювати поведінку людини у процесі вирішення задач. В перших когнітивних теоріях мислення (наприклад, модель Алана Ньюела і Герберта Саймона) суб'єкт є активною ланкою перетворення дійсності, що оперує інформацією, проте його мислення підпорядковується певним правилам і принципам рішення задачі. Мислення розуміли як сукупність алгоритмізованих елементарних операцій, які застосовувалися суб'єктом для зменшення розбіжності між актуальним станом вирішення задачі і потрібним станом. На основі комп'ютерної метафори, де алгоритми діяльності електронно-обчислювальних машин (логічні оператори) аналогічні логічним операціям мислення, створювалися моделі мислення людини. Мислення розумілось як репродуктивний процес який обмежувався діяльністю в межах досягнення мети.

Критикою даної концепції стали:

- емпірична та практична доказовість даної концепції із позиції психологічної теорії;
- проблема неврахування індивідуальних відмінностей мисленнєвої діяльності, а саме індивідуальних стратегій розподілу когнітивних ресурсів і організації часових затрат в залежності від особливостей задачі;
- розуміння мислення як репродуктивного, реактивного, а не рефлексивного процесу.

Останнє стало причиною появи спочатку «контролюючих» елементів в моделях переробки інформації, а пізніше, до побудови метакогнітивних моделей.

Також перші моделі мислення не могли пояснити такі феномени:

1) феномен вибірковості стратегій мислення, так як вони тільки відтворювали його як закономірність;

2) феномен регуляції та контролю за процесом вирішення задачі і модифікація стратегій їх вирішення на основі прогнозу незадовільного результату.

Розуміння дослідниками цих обмежень, привели у 1960-1970-х рр. до постановки проблеми багаторівневості організації свідомості.

Метапізнання визначається, як знання про функціонування власних когнітивних процесів, або в більш неформальному контексті «мислення про пізнання» [15]. Воно може приймати різні форми; включає знання про те, коли і як використовувати конкретні стратегії для навчання або вирішення задачі.

Дослідження метапізнання розвивалось у двох паралельних напрямах. Перший напрям виражався в дослідженнях Джозефа Харта із появою ранньої когнітивної психології, інший в школах психології когнітивного розвитку, основою яких стали дослідження Жана Піаже, а саме в дослідженнях Джона Флейвела. До певного моменту ці напрями залишались окремими, проте тепер вони обидва називаються «метапізнанням».

Основною **метою** цієї статті є огляд метакогнітивних підходів для характеристики мислення як метакогнітивного процесу.

Виклад основного матеріалу. Американський дослідник Дж. Флейвел вважається піонером в області досліджень метапізнання. Саме його праці, згідно з більшістю авторів, відкривають мета когнітивний напрям в сучасній психології. Однак, як відомо, великий вплив на формування цих поглядів здійснили роботи, виконані в школі Ж. Піаже. У своїй публікації «Психологія розвитку Жана Піаже» Дж. Флейвел розвиває ідеї Ж. Піаже, розглядаючи метапізнання як основу житейської мудрості.

Саме Ж. Піаже належить періодизація розвитку метапізнавальних феноменів, зокрема, рефлексії, та опис феноменології усвідомлення дитиною своїх пізнавальних процесів в ранньому віці. Цікаво, що Дж. Флейвел за результатами експериментів з дітьми різного віку відзначав, що сучасні діти набагато менше егоцентричні в своєму мисленні, ніж це описував Ж. Піаже і набагато раніше здатні відслідковувати та контролювати свою розумову діяльність.

Основна проблематика метапізнання була, по суті, означена в культурно-історичній теорії Л.С. Виготського, згідно з якою всі вищі психічні функції є «процесами оволодіння нашими власними реакціями», а характеристики, що давав вчений цим психічним процесам, можуть бути віднесені до метакогніцій, описаних Дж. Флейвелом [2]. У теорії Л. Виготського діти розвивають здатність до саморегуляції на основі взаємодії з більш обізнаними іншими. Діти починають «брати на себе відповідальність» за процес моніторингу, визначення цілей та планування діяльності, розподіл уваги тощо. Далі відповідальність за ці виконавчі процеси переноситься на внутрішню – когнітивну діяльність. Цей перехід від регуляції іншими до саморегуляції (інтеріоризація) на початку 2000-х років став основною темою дискусій у контексті проблеми метакогнітивного розвитку.

Як відомо, першопочатково дослідження Дж. Флейвела стосувались «метапам'яті», оскільки фокусувались на «знаннях про пам'ять» [7, 8]. Надалі ця концепція розширювалась і потім вже називалась «метапізнанням» [9]. Так, Дж. Флейвел визначав метамислення як свідому регуляцію мислення, вважаючи, що метакогнітивне мислення є усвідомленим зусиллям індивіда, яке зазвичай спрямоване на вирішення конкретної задачі [10]. Науковець також визначив чотири основних умови,

© Довгалюк Т.А., Волошина В.О., 2015

за яких відбувається процес метапізнання, а саме: новизна ситуації, зосередження на способі мислення, розходження у діяльності, наявність тривалого часу для вирішення задачі.

Вчений співвідносить метакогнітивне мислення з формальними операціями Ж. Піаже, в яких вищі рівні мислення управляють нижніми рівнями [11]. Дж. Флейвел розглядав метапізнання як поєднання двох аспектів: моніторингу та регуляції когнітивної діяльності у процесі розв'язання задач. Згідно з його моделлю моніторинг відбувається через взаємодію між чотирма класами явищ: метакогнітивне знання; метакогнітивні відчуття (чи досвід); метакогнітивні цілі та завдання; метакогнітивні стратегії і мисленнєві дії [9, с. 906].

У процесі розв'язання різноманітних задач суб'єкти отримують знання про їх особливості. У метакогнітивному досвіді накопичується множина уявлень про те, які задачі будуть більш важкими, а які менше. Різні типи інформації вимагають різних способів її обробки. Стратегії застосовуються відповідно до цілей, або завдань.

Метакогнітивне знання (metacognitive knowledge) включає три компоненти:

· Особистісні змінні: знання про особливості власного мислення та мислення інших людей; розуміння власних інтересів, здібностей, цінностей тощо. Особистісні змінні визначають соціальний аспект метапізнання, формують самоставлення через порівняння себе з іншими людьми.

· Змінні задачі: знання про те, які види задач висувають ті чи інші вимоги до пізнавальних функцій, і як ці вимоги можуть бути виконані при зміні умов; знання про цілі задачі; знання про складність задачі і про обсяг розумових або матеріальних ресурсів, необхідних для її завершення тощо.

· Змінні стратегії: знання про те, які когнітивні та метакогнітивні стратегії дозволяють найбільш ефективно розв'язати ту чи іншу задачу.

Наведемо приклад означених змінних (за Дженіфером Лівінгстоном): «Я знаю, що я (особистісна змінна) маю труднощі з текстовими завданнями (змінна завдання), тому я буду спочатку відповідати на обчислювальні завдання і відкладу текстові завдання на кінець (змінна стратегії) [14].

Метакогнітивне знання може впливати на напрямок пізнавальної діяльності через свідомі або несвідомі автоматичні когнітивні процеси відбору, оцінки, перегляду або відміни пізнавальних завдань, цілей і стратегій (питання усвідомленості метапроцесів пізніше стало предметом суперечок серед дослідників метапізнання). Дж. Флейвел стверджував, що метакогнітивні знання принципово не відрізняються від інших знань, але їх об'єкт відрізняється – вони стосуються когнітивних процесів.

Метакогнітивні переживання (metacognitive experiences) включає суб'єктивні внутрішні реакції особистості щодо своїх метакогнітивних знань, цілей або стратегій. Вони можуть бути короткотривалими або довготривалими, і можуть відбуватися до, під час або після пізнавальної діяльності. У процесі моніторингу ці переживання забезпечують внутрішній зворотний зв'язок щодо:

· поточного стану розв'язання задачі;

· майбутніх очікувань щодо прогресу або завершення вирішення задачі;

· ступеню розуміння задачі;

· підключення нової інформації до вже відомої тощо.

Дж. Флейвел підкреслював суміжний характер метакогнітивних переживань і метакогнітивних знань. Метакогнітивні переживання відображають емоційно-когнітивну реакцію на завдання. Наприклад, відчуття нерозуміння чогось; відчуття, що щось важко або легко пригадати, вирішити, або усвідомити; відчуття того, що ми досягаємо, досягли, або не досягли певної когнітивної цілі. Згідно з Дж. Флейвелом, мета пізнання може супроводжуватися переживанням фрустрації, успіху, задоволення, мотивованості, неуспіху тощо. Таким чином, автор підкреслює тісний взаємозв'язок мета пізнання та складних афективних реакцій [7-9].

Метакогнітивні переживання виникають, коли цього вимагає ситуація, наприклад, коли нас запитують, чому ми обрали певне рішення, або певний спосіб якоїсь діяльності. Ситуації, які передбачають важливий результат, стимулюють до виникнення сильніших метакогнітивних переживань. Нові, складні завдання, або завдання, що виконуються у ситуації психологічного напруження також провокують більш інтенсивні метакогнітивні переживання, в той час як знайомі завдання, навпаки, не викликають такої афективної взаємодії. Якщо результат є дуже важливим, то суб'єкт швидше за все буде більш ретельно відстежувати свої судження та рішення. Успіх чи невдача, розчарування, або задоволення і багато інших реакцій в певний момент можуть визначити інтерес, або готовність продовжити розв'язання аналогічної задачі в майбутньому [9].

Метакогнітивні цілі (metacognitive goals) виражаються в бажаних результатах когнітивної діяльності. Наприклад, в бажанні досягати повного контролю над процесом обробки інформації, в продукуванні нових метакогнітивних стратегій, або застосуванні вже вироблених, плануванні когнітивної діяльності загалом. Успішна побудова метакогнітивних цілей обумовлюється успішним оволодінням інформацією та знаннями. Загалом, досягнення метакогнітивної мети значною мірою спирається як на метакогнітивні знання, так і на метакогнітивні відчуття для успішного вирішення задачі.

Метакогнітивні стратегії (metacognitive strategies) це впорядковані процеси, які використовуються для управління власною пізнавальною діяльністю і забезпечують досягнення когнітивної мети (когнітивних цілей). Людина з добре розвиненими метакогнітивними навичками і обізнаністю використовує їх для регуляції процесу вирішення задачі, планування та моніторингу когнітивної діяльності і узгодження її результату із зовнішніми вимогами.

Слід зазначити різницю між когнітивними стратегіями і метакогнітивними стратегіями. Перші допомагають індивіду досягти специфічної пізнавальної мети (наприклад, запам'ятати текст), а другі використовуються для контролю за досягненням цієї мети (наприклад, самоопитування на предмет розуміння тексту). Метакогнітивні компоненти, як правило, активізуються, коли пізнання зазнає невдачі (наприклад, нерозуміння тексту з першого прочитання). Така невдача активізує метакогнітивні процеси, що дозволяють індивіду виправити ситуацію [8].

Послідовниця Дж. Флейвела, американська дослідниця Анна Браун розділила метапізнання на дві категорії: *знання про пізнання* та *регуляцію пізнання*. Вони тісно взаємопов'зані і можуть бути розділені тільки в аналізі. Знання про пізнання це те, що люди думають про свої пізнавальні процеси та передбачає їх здатність розмірковувати над своїми когнітивними процеси, ставлячись до них як до об'єкта рефлексії. Така інформація найчастіше описується словами «знаю, що...» [4].

Регуляція пізнання включає процеси планування активності до вирішення проблеми (передбачення результату, план стратегій, різні форми методів

проб та помилок тощо); моніторинг активності під час навчання (спостереження, тестування, перегляд та перепланування стратегій навчання); перевірка результатів (оцінка результату за кожною стратегією за критерієм ефективності/неефективності).

А. Браун розглядала метакогнітивні процеси як такі, що запускаються індивідом свідомо для вирішення певного завдання і вважала, що метамисленнєві процеси залучаються до діяльності індивіда за умови його достатньої мотивації для вирішення задачі. Науковець також вважала, що людина використовує метамислення лише для вирішення задач із високим рівнем складності [3].

Анна Браун, Генрі Уелмен та інші, досліджуючи метамислення, виділяють в якості основних його функцій *контроль* за процесами мислення, *планування, регуляцію* та *узгодження*. У своїх більш пізніх працях Г. Уелмен виділяє чотири групи явищ, що підпадають під визначення «метамислення»:

– постійні знання людини про мислительні задачі, процеси, стратегії тощо (метакогнітивні знання за Дж. Флейвелом);

– знання про стан, зміст, обмеження власного мислення в певний момент часу, які Дж. Флейвел називає метакогнітивним досвідом.

– регуляція та контроль за процесами і стратегіями мислення.

– усвідомлені емоції, що супроводжують процес пізнання (за Дж. Флейвелом – це мета когнітивний досвід) [1].

Важливо те, що Р. Клюве [12] зробив внесок у розуміння розрізнення між тим, що є і не є метапізнавальним. У його теорії декларативній пам'яті відповідають збережені данні в довготривалі пам'яті щодо пізнавального рівня. Процедурній пам'яті відповідають збережені системні процеси – знання які обумовлюють вибір, реалізацію і регуляцію процесу рішення. Системні, або виконавчі процеси спрямовані на вирішення певної проблеми. Вони здійснюють моніторинг та контроль когнітивних процесів і відповідають метакогнітивним стратегіям (за Дж. Флейвелом) і метакогнітивним навичкам (За Р. Стенбергом).

Одним із підходів, який сприяє розширенню уявлень про стратегіальний склад метамислення, є підхід, сформований у працях представників метакогнітивного напрямку, основним об'єктом яких є процес розв'язання задачі (чи подолання проблемної ситуації). Розв'язання задачі – це активний процес перетворення початкового стану проблеми в бажаний. Метапізнання дозволяє людині, що розв'язує задачу: 1) визнати наявність проблеми та визначити її глибину; 2) точно означити проблему для себе; 3) зрозуміти, яким чином можна досягти мети [16].

Дослідження метапізнання у процесі вирішення задачі здійснювалися Робертом Стернбергом [17] у контексті трикомпонентної моделі інтелекту. В цій моделі компоненти (інтелектуальні процеси) визначаються як *метакомпоненти* – високо-рівневі виконавчі процеси які задіюються у процесі розв'язання задач. Успішність реалізації мета процесів залежить від характеристики задачі, суб'єкта та контексту, в якому поставлена проблема. Р. Стернберг розглядає чотири метакогнітивних процеси, що забезпечують успішне розв'язання більшості задач. Це: 1) визначення та формулювання проблеми (ідентифікація); 2) побудова «ментальної репрезентації проблеми»; 3) планування рішення; 4) оцінка власних можливостей та засобів розв'язання. Розглянемо ці процеси більш детально:

1) *Ідентифікація і виявлення проблеми*, а саме визначення того, чи існує певна проблема. Іншими словами, повинні бути визначені умови та цілі задачі. Зазвичай задачі значно відрізняються за ступенем експлікованості умов та цілей. На відміну від добре структурованих («well – definited») задач, погано структуровані («indefinited») характеризуються нечіткістю умов і параметрів цілі (Каплан, Девідсон). Прикладом таких задач можуть бути задачі, розроблені гештальтпсихологами. Труднощі в їх розв'язанні полягають в знаходженні та визначенні правильного способу структурування її умов. Більшість задач, з якими стикається суб'єкт в реальному житті, належать до категорії погано структурованих проблем.

Було з'ясовано, що ця навичка значимо варіюється між людьми і високо корелює з інтелектом та креативністю. Суб'єкти із високим рівнем інтелекту не тільки розпізнають наявність проблеми, але й ідентифікують критичні (вирішальні) проблеми в певній області і на певному етапі вирішення задачі. Як стверджує Гаріет Цукерман (1983), вони мають чуття наявності проблеми [5].

2) *Репрезентація проблеми* – визначення того, в чому саме полягає проблема. Якщо проблема ідентифікована, то вона повинна бути ментально представлена таким чином, щоб найбільш оптимально піддаватися певному розв'язанню: геометричні аналогії, блок-схеми, ієрархічні презентації тощо.

Не існує «оптимальних» ментальних репрезентацій, що підходять для усіх задач. Відмінності існують і в плані індивідуальних переваг способів ментальної репрезентації. Форми та рівень репрезентацій залежать від ступеня розвитку когнітивних здібностей та співвідношення вербального і невербального інтелекту, а також рівня засвоєння тієї області знань, в якій представлена задача. Нерідко в процесі розв'язання задачі ментальні репрезентації значно змінюються завдяки трьом взаємопов'язаним процесам: селективного кодування, селективної комбінації, селективного порівняння. В сукупності всі три процеси складають основу механізму інсайту [1].

3) *Планування вирішення задачі*. Найбільш складний компонент із ряду. Обумовлюється наявністю знань про задачу, способом збору інформації (наприклад, із пам'яті, або із зовнішнього джерела), потрібної для її вирішення і розподілу когнітивних ресурсів.

Добре структуровані задачі дозволяють суб'єкту першопочатково створити таку ментальну репрезентацію її умов та цілі, яка призводить його до однозначного рішення. При розв'язанні погано структурованих задач виникає проблема стереотипності рішень. Суб'єкт може бути фіксованим на якомусь одному способі розв'язання задачі. Така фіксованість на певних стратегіях перешкоджає сприйняттю релевантних елементів задачі та перешкоджає її розв'язанню. Інша перешкода при високому ступені складності задачі полягає в тому, що суб'єкт не знає як до неї приступити, з чого почати план рішення.

4) *Вибір методу вирішення задачі*. Суб'єкти із високорозвиненими метаконітивними навичками знають багато методів вирішення задачі і здатні вибрати найбільш відповідну стратегію для її розв'язання у конкретні області.

5) *Застосування методу розв'язання задачі* вимагає як декларативного знання, так і процедурного знання (знання про ефективні стратегії вирішення, ефективний розподіл ресурсів та ін.)

6) *Моніторинг процесу виконання задачі* включає навички оцінки обраного методу, розпізнавання помилок, розподілу ресурсів (якщо задача вимагає використання пам'яті, то потрібно знати скільки часу займе запам'ятовування, щоб розподілити час), моніторингу часових затрат.

7) *Оцінка продуктивності рішення*. Рефлексія своєї метакогнітивної та когнітивної діяльності,

оцінка їх вкладу в ефективність вирішення задачі. Є основою набуття метакогнітивного досвіду.

У 1990-х роках Томас Нельсон і Луіс Наренс [15] представили свою модель метапізнання, де метакогнітивний моніторинг визначався, як потік інформації із *об'єктного рівня* (діяльність когнітивних процесів, характеристики задачі та інформації, час, умови) до *мета-рівня* (знання про діяльність когнітивних процесів) [13]. А контроль, як потік інформації від *мета-рівня* до *об'єктного рівня* – на основі вже наявних знань про діяльність когнітивних процесів та на основі інформації, що в процесі рішення, надходить ззовні відбувається модифікація когнітивної діяльності.

Висновки. Отже, якщо мислення – це перш за все пізнавальний процес, то як метакогнітивний процес воно має відмінну специфіку. Одним із базових положень метакогнітивізму є те, що будь-який метапроцес (зокрема, мислення) реалізується тими самими операційними засобами, що і первинний процес, який із ним співвідноситься. Тому, на наш погляд, мислення доцільно розглядати за аналогією до інших метакогнітивних процесів у тісному взаємозв'язку таких компонентів, як метакогнітивне знання та метакогнітивна регуляція (метакогнітивний моніторинг та метакогнітивний контроль). З цими компонентами пов'язані поняття метакогнітивного досвіду та метакогнітивних вмінь і навичок.

Список літератури:

1. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процессов личности / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М: Институт психологии РАН, 2005. – С. 11-31.
2. Чернокова Т. Е. О возможностях развития метакогнитивных функций у детей дошкольного возраста с точки зрения культурно-исторической психологии // Культурноисторическая психология. – М.: МГППУ. – 2009. – №. 4. – С. 70-75.
3. Савин Е. Ю. О некоторых направления изучения метакогниций в психологии / Е. Ю. Савин // Психология когнитивных процессов: Материалы 2-й Всероссийской научно-практической конференции. – Смоленск: Универсум, 2005. – С. 1–4.
4. Brown A. Communities of learning and thinking, or a context by any other name / A. Brown, J. Campione // Developmental Perspectives on Teaching and Learning Thinking Skills / In D. Kuhn (Ed.). – Basel: Karger, 1990. – 396 p.
5. Davidson J. The role of metacognition in problem solving / J. Davidson, R. Deuser, R. Sternberg // Metacognition: Knowing about Knowing / J In J. Metcalfe & A.P. Shimamura (Eds.). – Cambridge, MA: MIT Press, 1994. – (10). – P. 207-226.
6. Flavell J. H. Cognitive development / J. H. Flavell, P. P. Miller, S. A. Miller. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1993. – 423 p.
7. Flavell J. H. First discussant's comments: what is memory development the development of? / J. H. Flavell. // Human Development. – 1971. – № 14. – P. 272–278.
8. Flavell J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / J. H. Flavell. // American Psychologist. – 1979. – № 34. – P. 906-911.
9. Flavell J. H. Metacognitive aspects of problem solving / J. H. Flavell // The nature of intelligence / In L. B. Resnick (Ed.). – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. – P. 231-236.
10. Flavell J. H. The developmental psychology of Jean Piaget / J. H. Flavell // Handbook of child psychology / J. H. Flavell, E. M. Markman (Vol Eds.). – New York: D.Van Nostrand, 1963. – P. 200–203.
11. Flavell J. Metamemory / J. Flavell, H. Wellman // Perspectives on the development of memory and cognition / In R. V. Kail Jr. & J. Hagen (Eds.). – Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1977. – C. 3–33.
12. Kluwe R. Cognitive Knowledge and executive control: Metacognition / Kluwe // Animal mind-human mind / In: D. R. Griffin (Ed.). – New York: Springer Verlag, 1982. – P. 201–204.
13. Koriat A. Monitoring one's own knowledge during study: A cue-utilization approach to judgments of learning / Koriat. // Journal of Experimental Psychology: General. – 1997. – № 126. – P. 349–370.
14. Livingston J. A. Metacognition: An overview [Електронний ресурс] / J. A. Livingston. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: http://gse.buffalo.edu/fas/shuell/CEP564/Metacog.htm
15. Nelson T. Metamemory: a theoretical framework and new findings / T. Nelson, L. Narens // Psychology of Learning and Motivation / In G. Bower (Ed.). – New York: Academic Press, 1990. – P. 125–141.
16. Sternberg R. A three-facet model of creativity / Sternberg // The nature of creativity / In R. J. Sternberg (Ed.). – Cambridge, England: Cambridge U. Press, 1988. – P. 125–147.
17. Sternberg R. Toward a triarchic theory of human intelligence / Sternberg. // Behavioral and Brain Sciences. – 1984. – № 7. – P. 269–316.

Довгалюк Т.А., Волошина В.А.
Научно-исследовательская лаборатория когнитивной психологии,
Национальный университет «Острожская академия»

ПОНЯТИЯ МЫШЛЕНИЯ КАК МЕТАКОГНИТИВНОГО ПРОЦЕССА В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация
В статье рассматривается генезис понятия мышления как метакогнитивного процесса в психологической науке. Приводятся взгляды таких авторов как Е. Савина, А. Карпова, І. Скитяєвой, Р. Стернберга, Г. Уеллмена, А. Браун и других. Сам термин «мышление» рассматривается в рамках метакогнитивизма, основываясь на взглядах Дж. Флэйвелла, Т. Нельсона, Л. Наренса, А. Корята.

Ключевые слова: мышление, метапознание, метамышление, метакогнитивный процесс.

Dovhaliuk T.A., Voloshyna V.O.
Research Laboratory of Cognitive Psychology,
National University of Ostroh Academy

CONCEPT OF THINKING AS METACOGNITIVE PROCESS IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Summary
The article discusses the genesis of the concept of thinking as metacognitive processes in psychological science. There are present the analysis of the views of such authors as E. Savin, A. Karpov, I. Skitayeva, R. Sternberg, G. Wellman, A. Brown and others. The term "thinking" is considered within metacognitive approach based on the views of J. Flavell, T. Nelson, L. Narens, A. Koriat.
Keywords: thinking, metacognition, metathinkig, metacognitive processes.

УДК 159.9.072.433

ВІДЧУТТЯ ЗМІСТУ ЖИТТЯ ЯК ІНДИКАТОР СУБ'ЄКТИВНОЇ САТИСФАКЦІЇ У ЖІНОК З НАДМІРНОЮ ВАГОЮ ТА ОЖИРІННЯМ

Марциняк-Дорош О.М.
Львівський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

В статті представлене дослідження впливу рівня змісту життя на формування самооцінки жінок з надмірною вагою та ожирінням. Самооцінка жінок розглядається у двох ракурсах: ідеальний образ власного Я та реальний образ власного Я. Результати досліджень вказують на те, що рівень змісту життя суттєво впливає на формування самооцінки жінок та їхні харчові звички. А надмірна концентрація на ідеальному образі власного Я знижує самооцінку жінок. Натомість реальне сприйняття власного образу Я гармонізує самооцінку та формує високий рівень змісту життя, такі жінки більше планують та краще пристосовуються до зовнішніх обставин, а також більш відкриті на особистісний розвиток.
Ключові слова: образ Я, відчуття сенсу життя, ожиріння, цукровий діабет, Я Реальне, Я Ідеальне.

Постановка проблеми. У дослідженні проведено психологічний аналіз впливу відчуття змісту життя на формування образу Я у жінок з надмірною вагою, ожирінням та цукровим діабетом. Як відомо труднощі з утриманням ваги на рівні допустимому для індексу маси тіла, на сьогоднішній день є значними. Некорисне харчування, сидячий спосіб життя призводять до формування багатьох захворювань, в тому числі і на психологічному рівні. Особливо це стосується духовного розвитку особистості, а саме ноетичного виміру особистості, який відповідає за такі особливості як мудрість, любов, бажання розвиватись, формування себе як особистості, духовної незалежності та інших психологічних якостей.

Аналіз досліджень. В Україні на 2010 рік від ожиріння страждають 14,6% населення, тобто кожний сьомий [4]. Як зазначає Роджерс, самооцінка суттєво впливає на формування особистості людини [13]. Жінки з надмірною вагою мають негативний образ Я, а отже неправильно оцінюють себе та своє тіло [6, 7, 10, 15, 16]. Причиною є неправильне розв'язання емоційних проблем, а саме заїдання їжею багатою на вуглеводи, що дає короткотривалий ефект заспокоєння, але призводить до ожиріння та не розв'язує ситуацію. Також жінки з надмірною вагою мають проблеми з реалізацією вищих цінностей, бо концентруються в основному на своєму тілі та негативній самооцінці [5, 9, 17].

Поняття сенсу життя виражає відчуття, яке іноді є не до кінця усвідомленим, але означає пошук, прагнення «до чогось чи когось» [17, с. 215]. Відчуття сенсу життя, це сила, яка направляє людину до життя, активізує особистий розвиток, наміри, мету, прагнення. Суть людського існування можна описати через якісний та емпіричний опис ноетичного виміру особистості, який відповідає за екзистенцію та реалізацію людини.

Невирішені частини. Фрустрація екзистенції це внутрішня пустка, яка породжує відчуття тривоги та неспокою. Через ці відчуття людина буде занедбувати такі цінності як свобода, воля, гідність, відповідальність, духовні цінності, з'явиться відчуття самотності та непотрібності навіть в оточенні близьких людей. Частим прикладом такого стану індивідуальності є ожиріння, яке призводить до низької самореалізації, породжує відчуття жалю та смутку.

Метою цього дослідження є пошук засобів впливу на підвищення самооцінки жінок з надмірною вагою та ожирінням. Шляхом формування високого рівня змісту життя, що корисно відіб'ється на харчовому та поведінковому стилях цих жінок.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь 3 групи жінок: 85 жінок з ожирінням, 36 жінок з ожирінням та цукровим діабетом та 117 жінок з нормальною вагою. Дослідження проводились у Київському Інституті Ендокринології. Жінки з ожирінням були поділені на дві групи: з етіологією психогенною (заїдають прикрі емоції калорійною їжею) та фізіологічною (хворі на цукровий діабет). Індекс маси тіла контрольної групи здорових жінок виносив від 19 до 25 кг/м^2, ІМТ жінок з експериментальних груп виносив більше ніж 25 кг/м^2 [1, 2, 3].

Опис методик. Для дослідження використовувались наступні методики: Прикметниковий Тест

© Марциняк-Дорош О.М., 2015

ACL (H.G. Gougha, A.B. Heilbruna) та Тест Ноо-Динаміки (T.N-D) K.Popielskiego. Прикметниковий Тест ACL має 300 прикметників, які описують бачення (образ) себе у «Я реальному» та «Я ідеальному» світлі. Ці прикметники складаються у 37 шкал. В інструкції зазначено: Я реальне – «Прошу описати якою ви є» та Я Ідеальне – «Прошу описати якою хотіли б бути» [10, 12].

Тест Ноо-Динаміки створений для дослідження рівня почуття сенсу життя. Тест має 100 тверджень, які оцінюються на 5-ти бальній шкалі (1-ніколи, 2-рідко, 3-часом, 4-часто, 5-дуже часто). Твердження діляться на 4 категорії: ноетичні якості (досвід, потреби, які допомагають людині оптимально реалізуватись та розвиватись), це: ноетична темпоральність (реалізація людини в часі: минулому, теперішньому та майбутньому), ноетична активність (дії, які людина реалізує в процесі свого життя, які ведуть до формування себе, такими як ми є) та ноетична позиція (усвідомлене «прагнення до...» а також суб'єктивне ставлення до реальності). До представлених категорій входять 36 шкал [17].

Аналіз результатів. Розглянемо поетапно вплив змісту життя на реальний образ власного Я у жінок з надмірною вагою та ожирінням. А також співвідношення ідеального образу власного та змістом життя у жінок з тієї ж групи.

Співвідношення Реального образу Я з почуттям сенсу життя

1. Здорові жінки з конвенціональним сприйняттям життя, та одностороннім зацікавленням оточуючим світом є більш замкнутими у собі та виявлятимуть нижчий рівень особистого розвитку, менше задумуються над наслідками своєї поведінки, що в свою чергу призводить до невміння стримувати свого емоційного запалу.

Жінки, котрі піклуються іншими та вміють співчувати та довіряти, більш позитивно приймають майбутнє, несхильні керуватись стереотипом та настроєні на відкривання нових життєвих здобутків та екзистенціальних цінностей. Жінки, що нездатні робити висновки з минулого мають часті конфлікти у міжособистісних відношеннях, така жінка некритична та незріла в оцінці власної поведінки.

2. Група жінок з надмірною вагою та ожирінням є менш схильною вчитись з помилок минулого, схильні керуватись стереотипами, виявляють односторонні зацікавлення а також емоційно загальмовані. Мають скептичне ставлення до реальності та власної самооцінки, що відбивається у негативній самооцінці, тому виклики щоденного життя легко їх придавлюють, а страх перед майбутнім посилюється, це все складається на негативний образ Я і знижує мотивацію до роботи над собою.

Група огрядних жінок виявляє негативне відношення до минулого, бо настроєні на швидкий результат, вони також не здатні до самопожертв, не задумуючись над сенсом свого існування. Їх естетична вразливість, яка відносно швидко може повернути віру в себе і своє майбутнє. Це позитивна сторона їх розвитку індивідуальності, яка може підсилювати рівень мотивації в особистому розвитку, а також підвищенні рівня відчуття сенсу життя. Потребу зміни ми можемо інтерпретувати як сильну сторону з сфері психотерапії розладів харчування [7].

Слабкість в подоланні власних труднощів щоденного життя виясняє причину численних невдач в застосуванні дієт та аеробних занять для схуднення. Також це може проявлятись у компенсаційній життєвій позиції – відкладання всього на пізніше, а це знижує самооцінку.

3. Жінки з ожирінням хворі на цукровий діабет проявляють низький рівень емоційного інтелекту, що проявляється у нерозумінні наслідків своєї поведінки та реалістичної оцінки дійсності.

Невміння сприймати життєвий досвід в теперішньому часі призводить до перевищених вимог що до себе, а це призводить до зниження внутрішньої самодисципліни. Ці жінки творчі та інтелігентні, але виявляють високий рівень внутрішньої тривоги, відчуття самотності, схильні до надмірного переживання, утримування інших на дистанцію, недовірливі по відношенню до намірів оточення.

Співвідношення Ідеального образу Я з почуттям сенсу життя

4. Контрольна група в ідеальному образі прагне бути більш рішучими та наполегливими, незалежними від думки оточення. В ідеалі бачать себе як ризиковані жінки, в атмосфері суперництва, більш завзяті та асертивні в сфері міжособистісної комунікації, однак ці ознаки значно знижують рівень рефлексії над собою та оточуючим світом.

Водночас здорові жінки хочуть справляти враження делікатних і ввічливих по відношенню до інших, жалітися над собою в своїх фантазіях, нести менше відповідальності в щоденному житті. Цінять внутрішню красу, керуються інтуїцією.

Спрямованість на розвиток власних талантів, самоакцептація, прагнення комфорту, рефлексія над власною поведінкою та оточуючою дійсністю також виступає в цій групі жінок, що позитивно проявляється у формуванні екзистенціальних цінностей та ігноруванні соціальних стереотипів.

5. Жінки з надмірною вагою та ожирінням в ідеалі прагнуть менше перейматися пересудами оточення, бо через ці стереотипи жінки менше довіряють собі, більш песимістично дивляться на своє майбутнє та менше надіються на те, що подолають вимогам щоденного життя.

Такі риси як сварливість, імпульсивність, дефіцит похвали, протистояння авторитетам і ламання засад спричиняє негативне ставлення до майбутнього та загальне зниження рівня відчуття сенсу життя. А при високій активності та цілеспрямованості в розв'язанні вимог щоденного життя, розвивають позитивне ставлення до життя а також розвитку прагнення «до...». Як наслідок це призводить до хорошої адаптації до умов життя, а також розвитку ноетичного, духовного виміру індивідуальності в сфері екзистенціального дозрівання.

6. Група жінок огрядних хворих на цукровий діабет у ідеальному образі себе прагнуть більше надіятись на себе та бути більш делікатними по відношенню до інших, а це дає можливість розвитку більш глибоких та теплих міжособистісних відносин, а також формує позитивне ставлення по відношенню до власної долі в майбутньому. Мінливість, неуважність, внутрішнє загальмування, а також брак віри в себе спричиняє невміння вчитися з помилок минулого та концентруватись на вимогах теперішнього часу.

Жінки хворі на цукровий діабет зазначили в ідеальному образі, що прагнуть бачити себе більш запальними, діловими, тому як наслідок не здатні відкладати задоволення. Ці жінки також матимуть труднощі в сфері планування майбутнього, а також ведення здорового способу життя, який вимагає самодисципліни. Тому більш наставлені на події з минулого, в яких багато позитивних переживань.

Висновок. Результати статистично істотні і вказують на акцептацію себе а також персональний розвиток в контрольній групі та знижений рівень відчуття сенсу життя, а також негативний образ себе в експериментальних групах. Високий рівень

змісту життя дає можливість розбудовувати внутрішній світ цінностей та бути відкритим на все нове, а отже дивитись на труднощі щоденного життя з перспективи.

Пропозиції. Результати даних досліджень варто використати у психопрофілактичній діяльності ендокринологічного лікування надмірної ваги та ожиріння.

Список літератури:

1. Войтко В. Психологічний словник. Київ: Вища школа, 1982. – 218 с.
2. Маслоу А. Психология бытия. К: PSYLIB, 2003. – 318 с.
3. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека. – СПб.: Речь, 2003. – 296 с.
4. Райгородский Д. Психология самосознания. Самара: БАХРАХ-М, 2000. – 209 с.
5. Frankl V. E. Man's search for meaning. Washington: Washington Square Press. 1996.
6. Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii, pod. red. K. Popielskiego, Lublin: RW KUL, 1987. – 238 c.
7. Ogińska-Bulik N. Self-regulatory resources as predictors of eating behaviour change in overweight woman participating in a weight/reduction program // Polish Psychological Bulletin. – 2005. – № 36 (1), P. 35–42.
8. Popielski K. Noopsychosomatyka: propozycja nowego podejścia diagnostyczno-terapeutycznego // Przegląd Psychologiczny. – 1999. № 4. – P. 17-41.
9. Popielski K. Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia. – Lublin: RW KUL, 1994. – 620 c.
10. Osipowa I. I. Otyli ukraińcy mieszkają na wschodzie i południu, a smukli w Kijowie i na zachodzie // Ukraińska prawda. – 2010. № 2. – P. 11-14. – http://life.pravda.com.ua/private/4bf66d6d146d1/ – 12.05.2013 р.

Марциняк-Дорош О.М.
Львовский институт
Межрегиональной академии управления персоналом

ОЩУЩЕНИЕ СМЫСЛА ЖИЗНИ КАК ИНДИКАТОР СУБЪЕКТИВНОЙ КОМПЕНСАЦИИ У ЖЕНЩИН С ИЗБЫТОЧНЫМ ВЕСОМ И ОЖИРЕНИЕМ

Аннотация
В статье представлено исследование влияния уровня смысла жизни на формирование самооценки женщин с излишним весом и ожирением. Самооценка женщин рассматривается в двух ракурсах: идеальный образ своего Я и реальный образ своего Я. Результаты исследований указывают на то, что уровень содержания жизни сильно влияет на формирование самооценки женщин и их пищевых привычек. А чрезмерная концентрация на идеальном образе своего Я снижает самооценку женщин. А реальное восприятие своего образа Я гармонизирует самооценку и формирование высокого уровня содержания жизни, такие женщины больше планируют и лучше привыкают к обстоятельствам, а также более открыты на личностное развитие.
Ключевые слова: образ себя, ощущение смысла жизни, ожирение, сахарный диабет, Я Реальное, Я Идеальное.

Martsynyak-Dorosh O.M.
Lviv Institute
Interregional Academy of Personnel Management

THE SENSE OF THE MEANING OF LIFE AS A SUBJECTIVE INDICATOR OF COMPENSATION FOR WOMEN WHO ARE OVERWEIGHT AND OBESE

Summary
This article examines connection between self perception and the level of feeling of sense of life in overweight and obese women and in patients suffering from saccharine diabetes. This research shows that these women have a negative perception of self which, in turn, influences negatively their level of feeling of sense of life. The research results may prove useful in developing a plan for overweight and obesity treatment.
Keywords: perception of Self, feeling of sense of life, obesity, saccharine diabetes, Real Self, Ideal Self.

УДК 316.6

ГРОШІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Сімків М.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті висвітлюється поняття грошей з позиції соціально-психологічного підходу. Здійснюється теоретичний аналіз феномену грошей в соціологічних та психологічних теоріях. Розкривається роль грошей у сучасному суспільстві та їх функції. Описується вплив грошей на формування особистості у різних психологічних напрямках, а саме: психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія та психологія розвитку. А також висвітлюються теоретичні основи впливу грошей на процес прийняття рішення та поведінку людини.
Ключові слова: гроші, економічна поведінка, психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, психологія розвитку.

Постановка проблеми. Гроші – це невід'ємна частина людського буття. Вони виникли одночасно з розвитком цивілізації та стали величезним досягненням людства. Первинно вони є суто економічним явищем та виконують, в першу чергу, економічні функції такі як: міра вартості, засіб обігу, платежу та нагромадження і є універсальним еквівалентом вартості товарів та послуг. Проте, в процесі розвитку суспільства, гроші набули також соціальних та психологічних ознак, що неодмінно позначається на багатьох сферах життя суспільства загалом та людини зокрема. Проникаючи у всі сфери життя суспільства, вони вносять свої корективи і беззаперечно впливають на розвиток економіки, політики, культури тощо.

Дослідження в цій галузі на теренах України тільки набирають обертів. Це нова сфера психологічних інтересів, що наразі перебуває на стадії розробки. Українські психологи в основному зосередили свою увагу на проблемах економічної соціалізації особистості та входження дітей в економічний простір (В. Москаленко, І. Зубіашвілі, Г. Аверянова, Н. Дембицька) [1, 4, 5] психологічні особливості розуміння власності (Н. Дембицька) [1], дослідження ставлення до грошей та грошових установок (І. Зубішвілі) [4], особливостей економічної поведінки (В. Мяленко) [7].

Мета. Теоретичний аналіз грошей як соціально-психологічного феномену.

Аналіз публікацій та основний матеріал. Існує безліч поглядів на розуміння, пояснення та дослідження цього явища. Гроші є об'єктом дослідження багатьох наук: соціології, філософії, економіки, історії, психології тощо. Кожна з цих наук висвітлює гроші під різним кутом зору, через призму завдання, яке стоїть перед дослідниками.

Перші спроби теоретичного аналізу сутності грошей відбулися ще у античні часи (Арістотель, Платон та ін.). Давні мислителі вважали, що гроші мають соціальну природу та є продуктом соціального розвитку [за 5]. Проблемою грошей в рамках соціологічної науки займалися такі відомі вчені як Г. Зіммель, М. Вебер, К. Маркс, Т. Парсонс, Р. Мертон та ін. Вони вперше винесли гроші за межі суто економічного розуміння та спробували поглянути на це явище з точки зору його впливу не тільки на економічне, а й соціальне буття. Про психологічні особливості грошей говорили і економісти: А. Сміт, А. Маршалл та Дж. Кейнс. Їхні роботи відіграли важливу роль у формуванні сучасних підходів досліджень цієї проблематики у галузі соціології та психології [за 5].

Гроші – це елемент товарно-грошових відносин, загальний еквівалент вартості усіх речей, який виступає засобом нагромадження капіталу. Такий підхід до розуміння сутності грошей розвинувся в рамках класичної політичної економії (К. Маркс, Г. Зіммель, М. Вебер). Згідно з цим підходом гроші мають функціональний характер, який відображається у тих функціях, які вони виконують: засіб обігу та платежу тощо. Проте цей підхід не відкидає твердження, що гроші є не тільки економічним, а й соціальним та психологічним явищем. Вони є універсальним засобом комунікації, виконують суспільні функції та встановлюють соціальні зв'язки у формі відчуження (Г. Зіммель, К. Маркс, Т. Парсонс). Також через призму грошей можна розглед іти механізми функціонування соціуму [за 5].

Вперше гроші набувають соціально-психологічних ознак в рамках концепції Г. Зіммеля [3], який вважав, що гроші існують не тільки за для покращення ефективності функціонування економіки, а й для формування «економічної людини». Вони стають універсальним засобом досягнення цілей, проте, з розвитком суспільства, вони перетворюються на самоціль, абсолютну цінність. Під впливом сучасної культури, в якій гроші виходять на перший план, відбуваються і певні зміни у внутрішньому світі людини. Вона набуває таких якостей як ощадливість, скупість та прогностичність, що є ознакою раціональності. Відповідно змінюються також інтереси, цінності та ідеали. Внаслідок чого людина прагне накопити як найбільшу кількість грошей, що дає їй можливість отримати абстрактну владу, а їх витрата супроводжується відчуттям часткової втрати цієї влади. Особливістю накопичуючої поведінки є відсутність межі до якої це варто робити, оскільки гроші є абстрактною величиною. Важливою рисою грошової культури людини є показова трата грошей за для демонстрації особистого багатства та соціального статусу. Ще однією особливістю панування грошових відносин у суспільстві є досягнення особистої свободи. Отже, аналізуючи концепцію Г. Зіммеля, можна дійти висновку, що під впливом грошей відбуваються якісні зміни у психіці людей та формування «економічної людини», в результаті чого змінюється суспільство.

На противагу політичній економії, в якій гроші набули ознак однорідності та універсальності, виникає новий підхід у розумінні грошей з позиції їх соціальної множинності. В рамках цього підходу виникають теорії, в яких гроші наповнюються культурним, соціальним та психологічним (особистісним) змістом (Й. Шумпетер, В. Зелізер, К. Поланьі, М. Дуглас) [2].

В. Зелізер у своїй роботі розкриває зміст поняття соціальної множинності грошей через соціологічну модель та критикує висловлювання соціологів (Г. Зіммеля, Дж. Коулмана, Е. Гідденса) стосовно того, що гроші є абсолютно замінними, якісно нейтральними та однорідними. На думку автора, гроші – це множинне явище, оскільки люди застосовують різні грошові засоби для різних типів соціальної взаємодії. Причинами виникнення соціальної

© Сімків М.В., 2015

множинності грошей є такі фактори: 1) відсутність однієї грошової одиниці, відповідно їх різноманітність; 2) використання в якості грошей інших засобів обміну; 3) їх цільове призначення. Гроші не є культурно нейтральними та соціально безликими, оскільки вони перебувають під впливом соціальних відносин, норм та цінностей. Функціонування грошей у суспільстві зумовлює взаємодію між людьми та встановлення соціальних зв'язків і відносин. Ці соціальні зв'язки служать інформаційним каналом для накопичення соціального капіталу та формування соціальних грошових установок [2].

Культурний та соціальний фактори впливають на використання грошей та особу, яка ними оперує, оскільки кожен тип грошей призначений для конкретної людини та має своє цільове призначення. Також ці не економічні фактори впливають на системи розподілу, контроль та джерела отримання кожного конкретного типу грошей [2].

В. Зелізер виділяє декілька типів грошей враховуючи джерела їх надходження, людей, які їх отримують та цілі для яких вони призначені: домашні гроші (гроші в сім'ї), гроші в якості подарунку, офіційні та моральні гроші. Щодо домашніх грошей, то їх функціонування в межах конкретної сім'ї відбувається не за законами ринкової економіки, а за правилами цієї сім'ї. Вони трансформуються під впливом системи соціальних відносин, яка існує в сім'ї. Гроші як подарунок також мають свої специфічні особливості, які залежать від осіб, які роблять подарунок та приймають його, способу їх дарування та подальшого використання. Цей тип грошей втрачає свої якості з точки зору їх ефективності та корисності, а стає проявом любові, поваги тощо. Офіційні або інституційні гроші – це специфічний вид грошей, джерелом якого є держава або інші офіційні організації, які призначені для певних прошарків населення та мають своє цільове призначення (наприклад, надання державної грошової допомоги малозабезпеченим особам для придбання одягу або їжі). Особливих, якісно нових характеристик набувають моральні гроші. Вони можуть ставати священною цінністю, внаслідок їх використання у ритуальних цілях (наприклад, виплата внаслідок смерті), або можуть втрати моральну цінність та трансформуватись в «брудні» гроші, джерелом яких є антиморальні (аморальні) дії [2].

Спроби поглянути на гроші з точки зору психології можна знайти в класичних психологічних підходах: в психоаналізі (З. Фрейд, К. Феніхель, С. Ференці та ін.) [за 10], біхевіоризмі (Е. Торндайк, Б. Скіннер та ін.) [за 9], когнітивізмі (А. Тверскі, Д. Канеман, Р. Солсо, Ю. Фоа та ін.) [6,8], психології розвитку (А. Строс, К. Дагцігер, Р. Саттон, Г. Яхода та ін.) [за 10].

З психологічної точки зору, гроші – символічний знак, який відображається в психіці людини. На думку В. Москаленко, вони є важливим фактором формування психіки людини у виживанні, існуванні, самозадоволені, займанні певного статусу у суспільстві [1]. Беручи за основу ідеї Т. Парсонса про гроші як систему «загальноприйнятих символів», виникає твердження, що гроші є не тільки символічним вираженням власності, а й символічним посередником людських відносин [1].

Психологічна теорія, яка найповніше пояснює індивідуальні відмінності у ставленні до грошей та причини психічних розладів пов'язаних з грошима є психоаналіз. З. Фрейд у своїй роботі під назвою «Характер і анальний еротизм» вказує на те, що ставлення до грошей дорослої людини може визначатися особливостями її дитячої сексуальності. Він виділив три основні риси характеру людини, у якої відбулась фіксація на анальній стадії розвитку: акуратність, бережливість та впертість. Велике значення на анальній стадії розвитку особистості має позитивне чи негативне підкріплення з боку дорослих стосовно акту дефекації дитини. Таким чином символічною формою відмови дитини від очищення кишківника на вимогу батьків, внаслідок негативного підкріплення, може бути прояв скупості та накопичення великих капіталів у дорослому житті. Людина, яка у дитинстві отримувала позитивне підкріплення та намагалась за допомогою горщика принести задоволення для своїх батьків, в дорослому житті проявляє марнотратство, особливо, коли бажає любові та схвалення з боку оточуючих [за 10]. Отже, слідуючи психоаналітичній теорії, можна стверджувати, що існує зв'язок між досвідом отриманим в процесі привикання до горщика й подальшою поведінкою людини загалом та фінансовою поведінкою зокрема.

К. Феніхель та С. Ференці, послідовники психоаналітичної теорії, продовжували розвивати ці ідея в своїх дослідженнях. С. Ференці описав стадії онтогенезу впродовж яких первинне задоволення від бруду та екскрементів трансформується в любов до грошей. Фрейдисти вважають, що за багатьма монетарними установками ховаються сильні емоції. Найчастіше з грошима пов'язують такі емоційні переживання як почуття провини. Почуття провини, в свою чергу, пов'язують з певними релігійними та соціальними цінностями, наприклад, аскетизм, самовідречення та ін.. Багато релігій проповідують гріховність у слідуванні власним бажанням, марнотратстві та вихвалянні власним достатком. А такі якості як добросовісність, пунктуальність, бережливість та поміркованість, заставляють людей зі схожими переконаннями відчувати провину не так за отримання грошей, як за їхню трату. Г. Голдберг та Р. Льюїс стверджують, що наслідками почуття провини можуть бути психосоматичні розлади та депресія [за 10].

Почуття безпеки – це ще одне емоційне переживання, яке найчастіше пов'язане з грошима. Дослідження багатих американців, які самостійно заробили свої капітали, показало, що в дитинстві вони частіше переживали смерть батьків, розлучення та інші психологічно травмуючі події. Психоаналітики стверджують, що для таких людей потреба в багатстві – це потреба в емоційній безпеці [10].

Л. Торндайк, пояснюючи закономірності функціонування економічної поведінки, вказував, що гроші виконують функцію підкріплення зв'язку між стимулом та реакцією. Це явище автор назвав «законом ефекту». Гроші як універсальний засіб підкріплення поведінки людини, фігурують в теорії оперантного навчання Б. Скіннера. Вони виступають в ролі умовного (вторинного) підкріплення моделей поведінки людини, оскільки самостійно гроші не наділенні внутрішньою цінністю, проте вони мають тісний асоціативний зв'язок з різноманітними товарами та послугами, які виступають в якості безумовного (первинного) підкріплення. В сучасній культурі, на думку Б. Скіннера, гроші, а точніше перспектива їх отримання, найчастіше використовується в якості підкріплення конкретної моделі поведінки людини [за 9].

Погляд на гроші з точки зору їхнього відображення в психічних процесах притаманний представникам когнітивної психології. Когнітивісти (Д. Канеман, А. Тверскі, Р. Солсо та ін.) намагались виявити конкретні закономірності та механізми мислення, які проявляються в монетарній поведінці

людини. Теорія перспектив А. Тверскі та Д. Канемана пояснює ірраціональність прийняття економічних рішень людини в ситуації невизначеності. Вони вважають, що люди не завжди можуть проаналізувати раціональні альтернативи, тому часто використовують евристичні прийоми мислення: 1) доступність – схильність оцінювати імовірність настання події, базуючись на тому, наскільки легко такі події приходять їх на думку; 2) репрезентативність – схильність оцінювати події, виходячи з того, наскільки ці події відповідають певній вже знайомій моделі; 3) закріплення (встановлення «якоря») – на прийняття рішення впливає попередньо збережена в пам'яті інформація; 4) корекція відповіді відбувається внаслідок отримання додаткової інформації стосовно певної очікуваної події. Ця теорія наголошує на ірраціональності мислення людини та описує процес прийняття економічних рішень, що проявляються в грошовій поведінці [6, 8].

Дослідження грошей в традиціях психології розвитку полягає в тому, як діти набувають знання про гроші та навички поведінки з ними, входячи в економічну сферу життя суспільства.

Скориставшись ідеєю Ж. Піаже про стадійний розвиток особистості, А. Строс розробив 9 стадій розвитку уявлень дитини про гроші. Уявленням про гроші як про засіб за допомогою якого можна що-небудь придбати, розпочинається перша стадія розвитку (близько 4 років). Закінчується розвиток цих уявлень приблизно у віці пубертату, в якому дитина досягає остаточного розуміння. Проте, ця концепція не розкриває чинників, які впливають на розвиток уявлень дитини про гроші, що зумовлюють її перехід від однієї стадії до іншої [за 10].

Взявши за основу модель когнітивного розвитку Ж. Піаже, К. Данцігер розробив 4 стадії розвитку уявлень дітей про економічні категорії: економічний обмін, виробництво та ін. Дослідник виявив, вагомим чинником формування цих уявлень та переходу від однієї стадії до іншої є особистий досвід. Недоліком цієї концепції є невеликий віковий діапазон, від 8 до 5 років, який охоплюють ці стадії [за 10].

Твердження К. Денцігера про важливу роль особистого досвіду в процесі розвитку уявлень про гроші та накопичення капіталу було підтверджено в дослідженні Р. Саттона. Незважаючи на вік, рівень інтелекту та соціально-економічний статус дитини, уявлення більшості дітей віком від 6 до 13 років відповідали ранній стадії, що свідчить про об'єктивність даного твердження.

Уявлення дітей віком від 6 до 12 років про гроші з позиції прибутку внаслідок операції купівлі-продажу досліджував Дж. Яхода, який стверджує, що в процесі розвитку розуміння суті поняття прибуток дитина проходить три стадії. На першій стадії відбувається перехід від повного ігнорування до розуміння факту його існування. Поступовим виникненням зв'язку між купівлею і продажем характеризується друга стадія. На цій стадії купівля і продаж розглядається як дві різні системи діяльності. На третій стадії розвитку дитина набуває розуміння суті поняття прибутку та причинно-наслідкових зв'язків в процесі купівлі-продажу [за 10].

Отже, представники даних психологічних напрямків вперше розпочали дослідження грошей як психологічного явища, що стало основою для подальших досліджень в галузі психології грошей.

Концепція Лі, названа «психологічною теорією грошей», – це спроба узагальнити та описати різні підходи до розуміння феномену грошей з точки зору психології. Основою цієї концепції є твердження про символічне відображення грошей в психіці людини. Проте, символічним є не тільки гроші та товари, які можна за них придбати, а й джерела їх поступлення. Автори зазначають, що для різних людей та груп існують відмінні їх символічні значення. Ці символічні значення мають свою особливість – вони зберігаються протягом довгого часу. У даній концепції особливий акцент робиться на символах, які відображають конкретні грошові характеристики, що проявляються у поведінці. Такими характеристиками є: форма вираження (кредитні картки, банкноти, чеки та ін.), номінал (крупні чи розмінні монети), зовнішній вигляд (чисті, потерті, нові чи старі), вага та матеріал, з якого вони виготовлені (папір, метал та ін.), величина. «Психологічна теорія грошей» охоплює у своєму аналізі три групи факторів. Перша група факторів пов'язана з розвитком символізму, оскільки різні культури по різному сприймають грошові характеристики: розмір, колір, малюнок та ін., і формують свої особливі символічні значення та їх цінність, які мають зміст виключно в межах певної культури. Друга група стосується виключно самого символізму як явища. Вони виражають певне ставлення до різних характеристик: негативне, позитивне або нейтральне. Третя група факторів стосується використання грошей. Різні форми, типи грошей мають своє призначення: одні використовують для збереження, інші краще підходять для подарунків тощо [за 10].

Ще одним важливим пунктом в цій концепції є заперечення економічним твердженням стосовно раціональності людини в економічній поведінці. Цей факт неодноразово був доведений в когнітивних теоріях, які описують когнітивні помилки, які виникають в процесі прийняття економічних рішень [6, 8].

Висновки. Важливим та головним поняттям в економічній психології є гроші. Проте, розуміння змісту цього феномену неоднозначне. В результаті короткого огляду та теоретичного аналізу літератури, трактування соціально-психологічного змісту поняття грошей можна умовно розділити на два підходи.

Перший, розпочавши всій розвиток в класичній політичній економії та продовживши в рамках соціологічних концепцій, характеризується матеріалістичним визначенням грошей та переконанням стосовно їх універсальності, нейтральності та однорідності. Проте, не відкидається думка про тісний взаємозв'язок грошей та соціуму та набуття ними соціально-психологічних ознак (К. Маркс, М. Вебер, Г. Зіммель, Т. Парсонс, Дж. Коулман, Е. Гідденс).

Другий підхід до розуміння сутності грошей стає більш соціально – психологічним та опирається на поняття соціальної множинності грошей. Представники цього підходу стверджують, що гроші мають зміст не тільки з економічної точки зору, а й з культурної, соціальної та психологічної. Вони знаходяться під впливом культурних та соціальних обмежень. (В. Зелізер, Й. Шумпетер, К. Поланы, М. Дуглас).

Список літератури:

1. Авер'янова Г. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. Авер'янова, Н. Дембицька, В. Москаленко. – К.: ППП, 2005. – 307 с.
2. Зелизер В. Создание множественных денег / В. Зелизер // Экономическая социология: электронный журнал. – Том. 3, Вип. 4. – 2002. – С. 58-72.

3. Зиммель Г. Философия денег. Теория общества / Г. Зиммель. – М., 1999. – 416 с.
4. Зубіашвілі І. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації / І. Зубіашвілі // Соціальна психологія. – Вип. 5 (31). – Київ, 2008. – С. 109-123.
5. Зубіашвілі І. Теоретичні передумови становлення теорії психології грошей / І. Зубіашвілі // Проблеми сучасної психології: наук. зб.; за анд. С. Д. Максименка. – Вип. 6. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 246-254.
6. Канеман Д., Тверски А. Рациональный выбор, ценности и фреймы / Д. Канеман, А. Тверски // Психологический журнал. – Том 24, Вип. 4. – 2003. – С. 31-42.
7. Мяленко В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді: автореф. анд. анд.. Психол. наук: 19.00.05 / В. Мяленко. – Інститут соціальної та політичної психології АПН України, Київ, 2008. – 20 с.
8. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб., 2006. – 589 с.
9. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост / Р. Фрейджер, Д. Фэйдимен. – М., 2004. – 2095 с.
10. Furnham A., Argyle M. The psychology of money. New York: Routledge, 1998. – 324 p.

Симкив М.В.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ДЕНЬГИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация
В статье освещается понятие денег с позиции социально-психологического подхода. Осуществляется теоретический анализ феномена денег в социологических и психологических теориях. Раскрывается роль денег в современном обществе и их функции. Описывается влияние денег на формирование личности в различных психологических направлениях, таких как: психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология и психология развития. А также освещаются теоретические основы влияния денег на процесс принятия решения и поведение человека.
Ключевые слова: деньги, экономическое поведение, психоанализ, бихевиоризм, когнитивная психология, психология развития.

Simkiv M.V.
Lviv I. Franko National University

MONEY AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Summary
This article illustrates the concept of money from the perspective of socio-psychological approach. It implements a theoretical analysis of the phenomenon of money in sociological and psychological theories, illuminates the role and function of money in modern society. Also, the influence of money on identity formation in different psychological areas such as psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology and psychology of development, is described. In addition, it highlights the theoretical basis of money influence on decision-making and behavior.
Keywords: money, economic behavior, psychoanalysis, behaviorism, cognitive psychology, developmental psychology.

УДК 159.9.072:923.2

СЕНСОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЯК КОМПОНЕНТ ПЕРЕЖИВАННЯ НИМИ ТРАВМАТИЧНОЇ ПОДІЇ

Ушакова І.М., Скидан Г.В.
Національний університет цивільного захисту України

Стаття присвячена вивченню особливостей сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців як компонента переживання ними травматичної ситуації. Дано визначення травмуючої ситуації і психічної травми. Піднято питання про структуру і динаміку її переживання суб'єктом. Показано, що сенс життя та сенсожиттєві орієнтації є одним з важливих компонентів переживання психічної травми. Виявлено особливості сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців.
Ключові слова: травматична подія, переживання травми, психологічні механізми переживання травмуючої події, сенс життя, сенсожиттєві орієнтації, вимушені переселенці.

Постановка проблеми. Протягом свого життєвого шляху люди стикаються з різноманітними подіями, які можуть сприйматися як яскраві, емоційно забарвлені, цікаві, значущі, трагічні. Проте, аналізу такої життєвої події, як травматична, в науці досі не було приділено достатньої уваги. Тим часом, завдання дослідження психологічних механізмів переживання травматичної події є одним з найважливіших у сучасній психології. Сьогодні вона набуває особливої значущості не тільки в зв'язку із зростанням в різних регіонах планети, зокрема, в Україні, природних і антропогенних катастроф, розширенням зон «гарячих точок» і терористичних актів. З не менш важкими ситуаціями люди зустрі-

© Ушакова І.М., Скидан Г.В., 2015

чаються в різних сферах свого буденного життя і на всьому протязі життєвого шляху.

Актуальність вивчення даної проблеми обумовлена вимогами практики психологічної допомоги людині, яка під впливом різних надзвичайних ситуацій підлягає дії травматичних факторів. Перед фахівцями стоїть завдання розробки програм психологічної профілактики кризових станів та реабілітації осіб, що зіткнулися з травматичною подією. Для їх вирішення необхідна розробка концепції переживання людиною травматичних подій. Незважаючи на зростаючий інтерес до цього питання, психологія досі не має в своєму розпорядженні сформованої системи уявлень щодо механізмів переживання травматичної події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу впливу подій травматичного характеру було приділено в зарубіжній психології. Основні підходи до розуміння сутності переживання травматичної події визначили Т. Грінінг, Р. Джаноф-Бульман, Д. Келлі, Р. Лазарус, Р.-К. Пітман, В. Франкл, З. Фрейд, М.-Дж. Хоровіц, А. Елліс, С. Епштейн і багато інших [5].

У вітчизняній психології основні напрямки досліджень функціонування індивіда в стресових і потенційно травматичних умовах визначили Ю. О. Олександровський, Ф. Б. Березін, О. С. Калмикова, Ц. П. Короленко, М. В. Леві, М. Ш. Магомед-Емінов, Ф. З. Меєрсон, В. Я. Семке, Н. В. Тарабріна. Більшістю дослідників ця проблема розглядалася, в основному, в рамках стресології і психопатології (В. А. Бодров, М. Є. Зеленова, О. О. Лазебная, О. Г. Маклаков, М. М. Пуховський, А. Л. Пушкарьов, Е. В. Снєдков та ін.) [5]. Але розгляд даних питань з методологічних позицій клінічного підходу не враховує смисложиттєвої проблематики переживання травматичної події. У загальній психології та психології особистості ці питання, на жаль, не отримали достатньої розробки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність цілісної психологічної теорії переживання травматичних ситуацій обумовлено відсутністю осмислення і систематизації величезної кількості емпіричного матеріалу. Необхідне осмислення переживання травматичного досвіду у всій повноті з сучасних загальнометодологічних і теоретичних позицій, які відкривають нові можливості вдосконалення роботи з людиною, що переживає наслідки важкого досвіду. Вихід за рамки клінічного підходу, перенесення уваги на рівень особистісних переживань дозволить охопити важливі складові складної проблеми переживання травматичного досвіду, що досі залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз одного з важливих компонентів психологічних механізмів переживання травматичної події (сенсу життя) вимушеними переселенцями.

Виклад основного матеріалу. Терміном «травматична подія» зазвичай позначають широкий клас небажаних для людини важко контрольованих ситуацій, що мають потенціал потужного негативного впливу на особистість, які є реальною або уявною загрозою життю або фізичній цілісності людини або її близьких, що перевищують можливості подолання, виникнення яких є раптовим або непередбачуваним.

Травмуючі життєві події часто тягнуть за собою виникнення стресів, погіршення психічного здоров'я, а потім і виникнення різних психічних розладів і хвороб. Тому ми вважаємо важливим розгляд теми психічної травми та показників її переживання особистістю.

Історія вивчення психологічних наслідків впливу на людину різних надзвичайних обставин налічує не одне десятиліття. Цієї теми так чи інакше торкались відомі психологи У. Джеймс, П. Жане, З. Фрейд, В. Франкл та багато інших. Психоемоційні стани, що розвиваються у особистості, яка побувала в екстремальній ситуації, вивчаються і у вітчизняній науці в рамках екстремальної психології (Х. Б. Ахмедова, В. Д. Менделєвич, Н. В. Самоукіна, Н. В. Тарабріна, Т. М. Титаренко, О. В. Тімченко та ін.) [2].

Саме поняття «травма» походить від грецького trauma – рана, ушкодження. За визначенням, це ушкодження в організмі людини або тварини в результаті дії факторів зовнішнього середовища.

Традиційно травми розрізняють:

- За видом травмуючого фактора (антропогенні та біогенні);
- За терміном дії травмуючого фактора (гострі та хронічні);
- За обставинами, за яких травма виникає (катастрофа, сім'я, спорт, воєнні дії тощо).

Відповідно, психічна травма – це особливий вид травми, пов'язаний з важкими переживаннями, що може привести до депресій, неврозів та інших хворобливих реакцій.

У літературі існують різні визначення психічної травми. Так В.Д. Менделєвич пише, що психічною травмою називається життєва подія, що зачіпає значущі сторони існування людини і призводить до глибоких психологічних переживань. Психічна травма, як подія або ситуація, стоїть у ряді інших життєвих ситуацій [4].

При аналізі психічної травми виділяються такі її характеристики, як інтенсивність, сенс, значущість і актуальність, патогенність, гострота появи (раптовість), тривалість, повторюваність та зв'язок з преморбідними особистісними особливостями.

В нашому розумінні психічна травма пов'язана з негативними емоціями, сильними за рівнем напруженості і тривалими за часом, і характеризується переживаннями, зверненнями на себе. Це дисгармонія, дисонанс, розлад у психічному світі особистості.

Психічна травма пов'язана з психотравмуючою ситуацією. У свою чергу, така ситуація – це подія, яка з різним рівнем імовірності може призвести чи призводить до порушення усталеного життєвого способу буття, до руйнування прийнятого особистістю психічного світу. Отже, травма розглядається як даність для особистості, а психотравмуюча ситуація – як можливість цієї даності. Тобто, йдеться про різний ступінь вияву травми, викликаної різноманітними ситуаціями на життєвому шляху конкретної особистості.

При розгляді психічної травми постає питання про структуру і динаміку її переживання суб'єктом. Саме тому нам необхідно звернутися до категорії переживання, описаної у вітчизняній психології (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Л. Ф. Василюк, Ф. В. Бассін, Д. О. Леонтьєв) [1].

Переживання травматичної події розглядається нами як динамічна система, що включає в себе різні елементи і підсистеми (психофізіологічних механізмів, емоцій, когнітивних процесів, установок) у їх взаємодії. При дослідженні переживання психічної травми як процесу може бути особливо корисним вивчення трансформації особистісних установок особистості, включаючи весь комплекс сенсожиттєвих установок.

Проблема сенсу життя відноситься до числа міждисциплінарних, так як сенс життя є однією з традиційних проблем філософії і теології, художньої літератури, в яких він аналізується переважно зі

змістовної сторони: в чому полягає сенс життя, який сенс життя можна вважати справжнім, добрим, гідним. У психологічній літературі також підкреслюється величезна значущість для людини психологічного феномену сенсу життя. Але питання, в чому полягає сенс життя, не входить до компетенції психології. Як вказує Д.О. Леонтьєв, в сферу інтересів психології особистості входить питання про те, який вплив надає сенс життю або переживання його відсутності на життя людини, а також проблема психологічних причин втрати і шляхів встановлення сенсу життя [3].

В психології сенс життя вивчається переважно з точки зору того, як і під впливом яких чинників відбувається формування сенсу життя в індивідуальному розвитку, і як сформований сенс життя або його відсутність впливає на життєдіяльність і свідомість особистості. Сенс життя психологами визначається як поняття, яке відбиває постійне прагнення людини співвідносити свої вчинки із системою суспільних цінностей, з вищим благом. Інакше кажучи, це пояснення собі й іншим, для чого ти живеш. процес, спрямований на повну інтеграцію та координацію мотиваційної сфери особистості.

Проаналізувавши літературу стосовно проблеми переживання особистістю травмуючих подій, ми дійшли висновку, що основні зміни відбуваються при цьому на сенсовому рівні, рівні осмислення людиною власного життєвого шляху та актуальної ситуації, що, відповідно, відбивається на сенсожиттєвих орієнтаціях особистості. Це ми і спробуємо емпірично довести з застосуванням методики СЖО, розробленої Д. О. Леонтьєвим.

Дослідження проводилось нами з групою вимушених переселенців з Донбасу (28 осіб віком від 30 до 60 років, 20 з яких – жінки) (1 група) та з місцевими жителями (2 група: 30 осіб (18 жінок та 12 чоловіків) приблизно того ж віку). Результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники сенсожиттєвих орієнтацій досліджуваних (в балах)

№	Субшкали	1 група	2 група	t	p
1	Цілі в житті	27,7±5,92	30,6±3,20	1,56	-
2	Процес життя	24,7±6,14	29,4±4,06	1,93	≤ 0,05
3	Результативність життя	20,5±4,95	28,2±3,00	3,17	≤ 0,01
4	Локус контролю – Я	18,2±4,30	22,6±2,39	1,64	≤ 0,05
5	Локус контролю – життя	25,2±6,10	29,3±4,44	1,78	≤ 0,05
	Загальний показник ОЖ	96,3±16,44	108,1±10,21	1,81	≤ 0,05

Джерело: розроблено авторами

Як свідчать дані, представлені вище, всі показники у групі вимушених переселенців знаходяться значно нижче норми (як наведеної самим Д.О. Леонтьєвим, так і в більш пізніх роботах). Це означає, що за всіма конкретними сенсожиттєвими орієнтаціями (наявність цілей в житті, насиченість життя та задоволеність самореалізацією) досліджувані, які переживають наслідки психічної травми (вимушеного переселення) мають нижчі від середніх по вибірках здорових людей приблизно того ж віку показники. Це підтверджується і порівнянням їх результатів з результатами контрольної групи.

Так, лише за шкалою «Цілі в житті» не виявлено суттєвих відмінностей між групами (хоча і тут результат вимушених переселенців нижче). Середній бал за цією шкалою (27,7) свідчить про достатню здатність наших досліджуваних ставити перед собою цілі та наявність таких цілей, які надають осмисленості, спрямованості та часову перспективу буттю особистості. Разом з тим, відмітимо все ж більшу звернeність представників цієї групи на минуле (вони ще не пережили, не «відпрацювали» травматичний досвід переселення та подій, які йому передували) і теперішнє (оскільки зараз вони мають вирішувати низку питань, пов'язаних з виживанням в прямому сенсі цього слова).

Результати, отримані нами за другою шкалою («Процес життя») дають підставу стверджувати, що вимушені переселенці значно нижче оцінюють емоційну насиченість, цікавість та осмисленість свого життя порівняно з місцевими жителями (тут виявлено суттєві відмінності на рівні $p \leq 0,05$). Це ми пов'язуємо з уже згаданою зверненістю їх у минуле та насиченістю теперішнього буденними, побутовими проблемами, невирішеність яких (і тут ми повністю погоджуємось з А. Маслоу) не дає людині змоги «піднятись» до сенсожиттєвого рівня.

Найнижчі середні бали у цьому блоці представники першої групи продемонстрували за шкалою «Результативність життя», що свідчить про загальне незадоволення досліджуваних цієї групи прожитим відрізком життя, наявність відчуття непродуктивності та беззмістовності власного минулого. Такі дані легко пов'язати з множинною психічною травмою, отриманою вимушеними переселенцями. Тим більше, що у другій групі ми отримали значно вищий середній бал (на рівні $p \leq 0,01$), хоча і в цій групі він найнижчий серед трьох конкретних сенсожиттєвих орієнтацій, що може бути пов'язано з актуальною ситуацією життя в нашій країні.

В тесті СЖО життя вважається осмисленим при наявності цілей, задоволенні, одержуваному при їх досягненні і впевненості у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання з наявних, і добиватися результатів. Найбільш важливою для цього є шкала «Результативність життя» (продуктивність і осмисленість минулого), далі йде «Процес життя» (осмисленість теперішнього), а потім «Мета в житті» (наявність сенсу в майбутньому). Виходячи з наших результатів, невисокий загальний показник осмисленості життя (96,3±16,44 у першій групі порівняно зі 108,1±10,21 у другій) обумовлений саме низьким рівнем оцінки досліджуваними свого минулого. При цьому необхідно звернути увагу на те, що здатність ставити цілі у вимушених переселенців має достатній рівень і може бути розглянута як ресурс осмислення власного буття.

Ситуація надає кожній людині можливість зробити в сьогоденні певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. Основою такого вибору є сформоване уявлення про сенс життя або його відсутність. Сукупність здійснених, актуалізованих виборів формує «минуле», яке є незмінним, варіації мають лише його інтерпретації. «Майбутнє» є сукупність потенційних, очікуваних результатів зусиль, здійснюваних в сьогоденні, в цьому зв'язку майбутнє є принципово відкритим, а різні варіанти очікуваного майбутнього мають різну мотивуючу привабливість.

Перейдемо до аналізу результатів ще за двома субшкалами методики, які характеризують два аспекти локусу контролю (Я та життя). Отримані

результати свідчать про невіру вимушених переселенців у свої сили та здатність контролювати події власного життя, наявність уявлення про недостатність свободи вибору для побудови життя у відповідності з власними цілями та сенсожиттєвими орієнтаціями, високий рівень фаталізму та впевненість у тому, що життя людини непідвладне їй самій і тому марно загадувати щось на майбутнє. Це означає, що психічна травма (в даному випадку вимушене переселення) негативно впливає на рівень самоконтролю особистості і на сенсовому рівні.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, проведене нами дослідження особливостей сенсожиттєвих орієнтацій вимушених переселенців переконливо довело, що:

1. Психічну травму необхідно розглядати як процес переживання людиною травмуючої події, що закономірно веде до зміни установок особистості, в першу чергу сенсожиттєвих орієнтацій. При цьому необхідно розуміти, що травматична подія може не тільки спровокувати формування тривалих несприятливих змін у структурі особистості, але і сприяти особистісному зростанню і переходу на інший, якісно нових рівень розвитку. У своєму формуванні психологічні наслідки негативного досвіду проходять ряд послідовних стадій, характер яких визначається особливостями діяльності комплексу психологічних факторів і механізмів різного ступеня узагальненості, що характеризуються неоднорідністю.

2. Така психічна травма, як вимушене переселення (яке в нашому випадку є результатом інших травматичних подій (воєнні дії, втрати близьких та матеріальних цінностей)) негативно впливає на сенсожиттєвий рівень переживань особистості. Найбільше це виявляється на рівні оцінки людиною результатів свого минулого життя, які складають основу сенсожиттєвих орієнтацій. Тому саме на цьому ми можемо і маємо сконцентруватись в процесі реабілітації.

3. На основі підходу до психічної травми як до процесу переживання стає можливою розробка комплексу методів психологічної допомоги людям, які знаходяться під впливом травмуючих подій або переживають наслідки таких травм.

Розглядаючи травматичну подію як функцію інтегративного фактора зовнішньої і внутрішньої реальності суб'єкта, інтенсивність і глибина впливу якого на особистість визначається як силою зовнішнього впливу, так і психологічними особливостями особистості, підкреслимо, що особливе місце в системі психологічних особливостей займає смислова структура свідомості, яка обумовлює сприйняття події і визначає індивідуальні відмінності в силі і спрямованості впливу важкого досвіду.

Подолання травматичної події відбувається в процесі переживання як особливого роду внутрішньої діяльності з трансформації внутрішнього світу, зміни смислових орієнтирів життєдіяльності особистості, відновленню зв'язків між різними компонентами смислової сфери особистості. Завданнями переживання є формування ціннісного ставлення до травматичного досвіду, розвиток здатності індивіда розташовувати події у часовій перспективі, відновлення смислових зв'язків між подіями різних часових модусів з їх інтеграцією в цілісний контекст життя.

Проведене дослідження дозволяє намітити перспективи подальшої роботи у цьому напрямку. Так, важливим завданням ми вважаємо дослідження інших складових такої системи, як переживання психічної травми (наприклад, когнітивної, емоційної тощо). Ще одним перспективним завданням є пошук експериментальних методів дослідження цих компонентів. І, нарешті, необхідно багато зробити у напрямку розробки та апробації методів психологічної корекції та реабілітації особистості. що переживає наслідки психічної травми.

Список літератури:

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
2. Екстремальна психологія: Підручник / [За заг. ред. О. В. Тімченка] – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
3. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1993. – 43 с.
4. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство / В. Д. Менделевич. – М.: «МЕДпресс», 1998. – 592 с.
5. Трубицина Л. В. Переживание травмирующего события как проблема психологии личности: автореф. на соиск. уч. степени канд. психол. н.: спец. 19.00.01 «Общая психология» / Л. В. Трубицина. – М., 2005. – 20 стр.

Ушакова И.М., Скидан А.В.
Национальный университет гражданской защиты Украины

СМЫСЛОЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТАЦИИ ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ КАК КОМПОНЕНТ ПЕРЕЖИВАНИЯ ИМИ ТРАВМИРУЮЩЕЙ СИТУАЦИИ

Аннотация
Статья посвящена изучению особенностей смысложизненных ориентаций вынужденных переселенцев как компонента переживания ими травматической ситуации. Дано определение травмирующей ситуации и психической травмы. Поднят вопрос о структуре и динамике ее переживания субъектом. Показано, что смысл жизни и смысложизненные ориентации являются одним из важных компонентов переживания психической травмы. Выявлены особенности смысложизненных ориентаций вынужденных переселенцев.
Ключевые слова: травматическое событие, переживание травмы, психологические механизмы переживания травмирующего события, смысл жизни, смысложизненные ориентации, вынужденные переселенцы.

Ushakova I.M., Skidan G.V.
National University of Civil Defense of Ukraine

LIFE ORIENTATIONS DISPLACED PERSONS AS A COMPONENT OF EXPERIENCE TRAUMATIC SITUATION

Summary
The paper studies the characteristics of life orientations of internally displaced persons as a component of the experience of the traumatic situation. The definition of a traumatic situation and trauma. Raised the question of the structure and the dynamics of its experiences the subject. It is shown that the meaning of life and the meaning of life orientation are an important component of the experience of trauma. Peculiarities of life orientations of internally displaced persons.
Keywords: traumatic event, experiencing of trauma, psychological mechanisms of experiencing of injuring event, sense of life, forced migrants.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.77:070

КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Кавєріна А.С.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сьогодні ми спостерігаємо якісні зміни у системи засобів масової інформації. У даній роботі ми аналізуємо як загальні тенденції розвитку сучасного медіапростору, так і притаманні українській медіасистеми. Більшість тенденцій визначається стрімким розвитком телекомунікаційних технологій. Нові технологічні можливості зумовлюють процеси конвергенції засобів масової інформації, ускладнення інформаційного потоку, збільшення обсягу аудиторії, тощо. Між тим, тенденції в українському медіапроторі носять не тільки технологічний, але й соціальний характер. Людський фактор впливає на якісні зміни у журналістиці та зумовлює такі тенденції, як трансформація журналістики, суб'єктивізація, тощо.

Ключові слова: медіапростір, традиційні засоби масової інформації, Інтернет, тенденції, журналістика.

Постановка проблеми. Розвиток телекомунікаційних технологій, зокрема становлення Інтернету як медійної платформи, зумовив різнопланові зміни у системі засобів масової інформації. Актуальності набувають питання майбутнього традиційних засобів масової інформації, адже за даними досліджень вони стрімко втрачають свою аудиторію [1], на відміну від Інтернет-ЗМІ; інтеграції традиційних ЗМІ в онайнове середовище, медіаконвергенції, тощо. Між тим, в українському медіапросторі зміни зумовлені також соціальним фактором, а саме економічною кризою та військовим конфліктом, що також впливає на розвиток системи засобів масової інформації.

Метою статті є аналіз загальних тенденцій, а також виявлення специфічних тенденцій в українському медіапросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові пошуки дослідників тенденцій медіапростору розподіляються на три умовні групи. Перша група фокусується на вивченні загальних тенденцій, зумовлених розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Друга група займається вивченням тенденцій розвитку традиційних засобів масової інформації. А третя – вивчає тенденції розвитку суто мережевих ЗМІ.

Тенденції розвитку традиційних засобів масової інформації, зокрема друкованої преси, представлені в роботах Е.Ю. Пушкіної [2], В.І. Шпака [3], А.І. Петруніної та М.Л. Калужського, О.В. Коробова та інші. Загальні тенденції розвитку медіапростору переважно пов'язані з глобалцізаційними процесами та технологічним розвитком медіапростору. В даному контексті підіймається проблема розвитку мережевих ЗМІ. Серед вчених, що працюють у цьому напрямі, С.Г. Машкова [4], А.В. Россошанський [5], В. Ковалевський [6], Б. Потятиник [7].

С.Г. Машкова [4] серед основних тенденцій медіапростору називає дигіталізацію, яка визначається як процес переведення змісту (*текстового, графічного, звукового*, тощо) засобів масової інформації у цифровий формат. Тенденція дигіталізації, яка проявляється у переході мас-медіа на єдиний формат, плавно перетікає у процес конвергенції, який охоплює усі елементи системи ЗМІ *(від самих ЗМІ до рівнів професіоналізму авторів контенту).* Як загальносвітова тенденція взаємозв'язку та відкритості медіапростору позначається глобалізація, яка відкриває суспільству доступ до великих обсягів інформації. Тенденція диверсифікації полягає у орієнтації ЗМІ на певні сегменти масової аудиторії, що сприяє налагодженню зв'язку між виробником та користувачем інформації. На думку А.В. Россошанського [5], до диверсифікації ЗМІ та заміщення «широкого мовлення» «вузьким мовленням» призводить розвиток цифрових технологій, які відкривають можливості для сегментування інформаційних джерел. Також розповсюдження Інтернету призводить до появи нових глибоко інтерактивних форм масової комунікації.

Наряду з тенденціями технологічного розвитку медіасфери та зростання популярності Інтернет-ЗМІ відзначається втрата традиційними ЗМІ своїх позицій на медіаринку. Наприклад, тенденція падіння тиражів друкованої преси актуалізувалася починаючи з 2006 року, та з того часу набирає обертів [3; 1]. Деякі автори, як В. Гвоздєв, А. Мірошніченко, Ф. Майєр та інші, прогнозують зникнення газет з медіапростору [8]. За даними дослідження TNS [1] усі види засобів масової інформації – телебачення, радіо, газети, журнали, окрім Інтернету, втрачають свою аудиторію. Більш менш стабільну позицію зберігає телебачення, а найвищий рівень втрати аудиторії спостерігається у друкованої преси. Так, з 2007 по 2014 рік газети втратили 31% тижневого охоплення аудиторії, а журнали – 26%.

Більшість тенденцій, зумовлених технологічним розвитком інформаційного простору, є універсальними та частково передбачуваними. Між тим, серед загальних виділяються тенденції, зумовлені особливостями національного медіаринку, економіко-політичним станом країни, тощо. Наприклад, при аналізі тенденцій розвитку української медіасфери В. Ковалевським [6] було відзначена різниця у логіці функціонування української медіасфери та медіасфери розвинених країн, що перш за все проявляється у відсутності в Україні задокументованої стратегії розвитку та функціонування медіагалузі. А однією з основних тенденцій розвитку медіапростору називається хаотичність, яка зумовлена відсутністю стратегічної концепції розвитку медіасфери та якісної нормативної бази, особливо стосовно регулювання діяльності ЗМІ в Інтернеті.

Викладення основного матеріалу. Для визначення та вивчення ключових тенденцій українського медіапростору ми використали результати авторського дослідження методом глибинних експертних полуструктурованих інтерв'ю, в межах якого було опитано тридцять п'ять представників медіагалузі України, серед яких журналісти, редактори, репортери, телеведучі, блогери з різних регіонів країни. Досвід роботи респондентів у сфері журналістики становить від трьох до сорока років у різних типах засобів масової інформації (на телебаченні, радіо, у виданнях газет та журналів, Інтернет-проектах).

При виявленні тенденцій ми використали індуктивний метод аналізу, проаналізувавши твердження експертів ми угрупували їх за смисловим навантаженням у 11 більш загальних категорій, таких як вимирання традиційних ЗМІ, перехід традиційних ЗМІ до Інтернету, зниження рівня журналістики, збільшення швидкості та оперативності передачі інформації, ускладнення інформаційного потоку, якісна трансформація журналістики, суб'єктивізація, збільшення охоплення аудиторії завдяки Інтернету, збільшення кількості ЗМІ та самоцензурування. У діаграмі 3.1.1. представлені ключові тенденції в українському медіапросторі, про-

© Кавєріна А.С., 2015

ранжовані за частотою згадування альтернатив, які увійшли до цих категорій.

Діаграма 3.1.1. Ключові тенденції в українському медіапросторі

«Перехід традиційних ЗМІ до Інтернету» – одна з двох превалюючи тенденцій, названих експертами: *«…электронные СМИ значительно укрепили свои позиции за последние 10 лет. Хочу напомнить, что во время событий оранжевой революции Интернет еще не был так распространен, не было социальных сетей, а те электронные СМИ, которые существовали, во-первых, можно было пересчитать по пальцам одной руки, а во-вторых, аудитория их была не столь значительна как сегодня. За 10 лет очень удобно анализировать период времени с 2004 по 2014, за 10 лет на наших глазах буквально произошла колоссальная трансформация…»* (Соня Кошкіна). До цієї категорії ми включили такі альтернативи, як «створення онлайн-версій традиційних ЗМІ», «перехід традиційних ЗМІ в онлайн», «перехід ЗМІ на Інтернет-платформу», «збільшення популярності Інтернет-ЗМІ», «орієнтація на Інтернет», «вихід Інтернету на передній план», «перехід від друкованих ЗМІ до електронних». Ця тенденція невід'ємно пов'язана з «вимиранням традиційних ЗМІ», адже саме перехід до Інтернету розглядається як основна умова виживання традиційних ЗМІ на медіаринку. Відмова від конвергенції з мережевим середовищем призводить до занепаду ЗМІ: *«Традиційні ЗМІ повинні перетворювати свої редакції в конвергентні. Тепер цінуються співробітники медіа, які вміють знімати відео, і робити фотоісторії, і обробляти фото, і потім монтувати відео. І паралельно вони мають залишатися журналістами, тобто знати яке запитання поставити. І зняти це відео. Тобто, вимоги стали більшими і ті друковані ЗМІ, які мали, навіть, величезні тиражі, приречені, якщо в них не буде власного сайту»* (Богдан Кутєпов). Тенденція вимирання традиційних ЗМІ характеризується скороченням кількості традиційних ЗМІ, зменшенням, та навіть втратою, аудиторії традиційними ЗМІ, втратою телебаченням своїх позицій. На думку експертів, найкритичніша ситуація з друкованими ЗМІ. Відзначається відхід друкованих ЗМІ з ринку, зменшення тиражів друкованих ЗМІ та їх вимирання: *«Тиражи печатных СМИ падают. Их вытесняют интернет-издания. Поэтому все чаще звучит мнение о тенденции вымирания бумажной прессы, и этот процесс с каждым днем будет ускоряться»* (Дарья Толстая).

Ще однією найбільш актуальною тенденцією є «зниження рівня професійної журналістики», що характеризується зменшенням престижності професії, відтоком професійних кадрів та, відповідно, збільшенню кількості непрофесійних кадрів, послабленням конкурентного поля, розмиттям основ журналістики, погіршенням якості контенту, порушенням норм журналістики, посиленням маніпуляцій, тощо: *«Таке поняття* (дозвільна журналістика) *в інтернеті не працює, тому фактично зникає або розмивається, повністю цілковито зикає поняття професійний журналіст. Тепер професійним журналістом є будь-хто, хто миттєво викладає якусь інформацію у соцмережі. У такий спосіб, фактично, розмивається сами професійні основи журналістики як професії. Журналістом тепер стає будь-яка людина, яка працює з інформацією, не обов'язково мати ані гуманітарної, ані журналістської освіти. У цей спосіб, як на мене, Інтернет підважує, демонтує професійність журналістики як ремесла, і це є визначна проблема, оскільки, у кожного користувача, тим паче активного користувача соціальних мереж чи Інтернету, з'являється велика спокуса себе вважати журналістом, яким він не є»* (Остап Дроздов). Більшість проблем журналістики, які впливають на зниження її якості, пов'язані з фінансовими проблемам та економічним станом. Брак фінансування галузі та нереалізованість ЗМІ як успішних бізнесових проектів тягне за собою втрату престижності професії та відтік професійних кадрів через низький рівень оплати праці, а також залежність ЗМІ від зовнішнього впливу.

Технологічні зміни у медіапросторі породжують також такі тенденції, як «збільшення швидкості інформаційних потоків та оперативність у передачі інформації аудиторії» та «ускладнення інформаційного потоку», що пояснюється збільшенням доступу до інформації, розширенням інформаційних джерел, перенасиченням інформацією, збільшенням інформаційного потоку, посиленням інформаційного шуму та ускладненням контролю за ЗМІ.

Окрім негативних змін у журналістській професії відзначаються її якісна трансформація, яка охоплює віковий склад представників медіагалузі, а саме, відзначається омолодженням галузі; адаптацію європейських стандартів журналістики українським реаліям; відхід від традиційних шаблонів, що зумовлено необхідністю мас-медіа пристосовуватися до нового конвергентного інформаційного простору; розвиток журналістського інструментарію, зо також пов'язаний з технологічним аспектом розвитку медіапростору. Ще одна зміна у журналістиці, пов'язана з кризовою ситуацією в Україні та характеризується поляризацією, «очорнобіленням» журналістики.

Серед інших змін експерти підкреслюють «розвиток громадянської журналістики»: *«…общественная, гражданская журналистика. Безусловно, она набирает обороты. И набирает обороты она именно потому, что гражданское общество не устраивают официальные медиа…»* (Елена Зеленина). До цієї категорії ми включили появу та розвиток народної (громадянської) журналістики, налагодження зворотного зв'язку та активне використання соціальних мереж у журналістиці.

Становлення громадянської журналістики та вплив складної економіко-політичної ситуації в країні зумовлюють тенденцію «суб'єктивізації» журналістики: *«Мне кажется, что сегодня идет смещение в пользу субъективной журналистики. Аудитория все больше хочет не сухих цифр, а комментарий события того, кому они доверяют. Его точка зрения»* (Юрій Чевордов). По-перше, громадянська журналістика передбачає появу великої кількості авторських матеріалів, які переважно виробляються не за журналістськими стандартами, до яких входить об'єктивність. По-друге, кризова ситуація посилює суб'єктивність через вплив особистісного фактору. Сюди відноситься також поляризація журналістики, тобто вибір та відстоювання журналістом однієї з двох точок зору. Також експертами зазначається необхідність відходу від викладення сухих фактів та розвинення якісної аналітичної журналістики, яка б сприяла формуванню аудиторії.

Наступні тенденції також пов'язані з розвитком Інтернету. «Збільшення охоплення аудиторії» стає

можливим за рахунок конвергенції різних каналів масової інформації в межах одного ЗМІ. А поява суто мережевих ЗМІ сприяє збільшенню чисельності мас-медіа у інформаційному просторі.

Журналісти майже єдиностайні и питанні відсутності цензури, принаймні державної, але відзначається загроза цензурування ЗМІ з боку власника. Між тим, найбільше значення приділяється саме само цензурі, яка особливо проявляється у висвітленні військової тематики. Особливого значення само цензура набуває в умовах військового конфлікту та визначається переважно морально-етичними нормами: *«…якась внутрішня, я б не сказала цензура, а етика. Коли ти думаєш, що не варто показувати тіла близько, або не варто розірвані тіла, не дай бог, показувати, тому що це чийсь батько, син, чоловік, брат, і ти ставиш себе на місце тих людей, які б це побачили, рідні, і думаєш, що вони мабуть, м'яко кажучи, не хотіли б цього бачити. Тобто якісь є речі, які ти сам для себе обмежуєш, які не є етичними і які робити в принципі не можна...»* (Настя Станко).

Висновки. Аналіз тенденцій розвитку та функціонування ЗМІ в українському медіапросторі показав взаємозв'язок соціальних та технологічних факторів розвитку мас-медіа. Наприклад, технологічні особливості переходу традиційних ЗМІ до Інтернет-середовища, що супроводжуються збільшенням охоплення аудиторії, збільшенням кількості ЗМІ, ускладненням інформаційного потоку, тощо, зумовлюють соціальні зміни у журналістській професій, зокрема, зміну професійних вимог до журналіста, розвиток альтернативних джерел інформації.

Переважна більшість тенденцій відображають об'єктивні зміни в українському медіа просторі, зумовлені становленням нової медійної платформи – Інтернету, кризовою ситуацією в країні та економічною складовою функціонування ЗМІ. Між тим, спостерігається одна яскраво виражена негативна тенденція – зниження рівня професійної журналістики, яка охоплює цілу низку проблем медіагалузі України, що потребують оперативного вирішення для покращення показників якості журналістики та підвищення рівня довіри до ЗМІ.

Список літератури:

1. Медиа в кросс-платформенной среде. Исследование TNS, 2015 [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://new-media.net.ua/files/user/presentation/3027_movlennya-osoblivost-ta-tendents-nam-27032014.pdf
2. Пушкина Е. Ю. Современное состояние и будущее печатных средств массовой информации [Текст] / Е. Ю. Пушкина // Молодой ученый. – 2014. – № 8. – С. 411-415.
3. Шпак В. І. Розвиток друкованих засобів масової інформації в тематичному, мовному і регіональному аспектах (1990-2010 роки) / Історична пам'ять. – № 29. – 2013. – С. 96-103.
4. Машкова С. Г. Интернет-журналистика [Электронный ресурс]. Тамбов: Изд-во тамб. гос. техн. ун-та, 2006. – 80 с. – Режим доступа: http://textb.net/47/index.html
5. Россошанский А. В. Современные тенденции развития средств массовой коммуникации / Известия Саратовского университета. – Т. 9. – Серия: Социология. Политологи. – Вып. 1. – 2009. – С. 105-108.
6. Ковалевський Владислав. Сучасний стан і тенденції розвитку медіа-сфери України [Електронний ресурс] / Політичний менеджмент. – № 5. – 2009. – С. 110-119. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/71083/12-Kovalevskyi.pdf?sequence=1
7. Потятиник Б. Мережеві ЗМІ в Україні: прогноз розвитку [Електронний ресурс] / Теле- та радіожурналістика. – Вип. 8. – 2009. – С. 74-79. – Режим доступу: http://journ.lnu.edu.ua/vypusk7/visnyk08-9.pdf
8. Гвоздєв В. Інтернет і криза газет: реалії та прогнози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politolog-ua.io.ua/s424230/volodimir_gvozdv._internet_i_kriza_gazet_realie_ta_prognozi

Каверина А.С.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

КЛЮЧЕВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В УКРАИНСКОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ

Аннотация
Сегодня мы наблюдаем качественные изменения в системе средств массовой информации. В данной работе мы анализируем как общие тенденции развития современного медиапространства, так и присущие украинской медиасистеме. Большинство тенденций определяется стремительным развитием телекоммуникационных технологий. Новые технологические возможности обуславливают процессы конвергенции средств массовой информации, усложнения информационно потока, увеличение охвата аудитории и т.д. Между тем, тенденции в украинском медиапространстве носят не только технологический, но и социальный характер. Человеческий фактор влияет на качественные изменения в журналистике и обуславливает такие тенденции, как трансформация журналистики, субъективизация и т.д.
Ключевые слова: медиапространство, традиционные средства массовой информации, Интернет, тенденции, журналистика.

Kavyerina A.S.
V.N. Karazin Kharkiv National University

KEY TENDENCIES IN THE UKRAINIAN MEDIA SPACE

Summary
Today we can see qualitative changes in the mass-media's system. The paper specifies both the general tendencies of media space development and specific tendencies of Ukrainian media system. Many of the tendencies are determined by the rapid development of the telecommunication technologies. New technological opportunities cause the mass-media convergence, complexity of the informational flow, increase the audience coverage and other processes. Meanwhile, the tendencies in the Ukrainian media space both technological and social. Human factor influences qualitative changes in journalism and leads to such tendencies as journalism transformation, subjectivization etc.
Keywords: media space, traditional mass-media, Internet, tendencies, journalism.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 329.05:328.184

ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Бедрак Н.М.
Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню лобістської діяльності як важливої складової процесу політичного представництва. Визначено, що забезпечення повноцінного політичного представництва у сучасному світі потребує лобізму, як цілеспрямованого впливу на владу з метою формування порядку денного та прийняття політичних рішень. Відзначено небезпеки, пов'язані із лобістською діяльністю на пострадянському політичному просторі: латентність, переважання егоїстичного інтересу, корупція та ін.
Ключові слова: лобістська діяльність, процес політичного представництва, політична комунікація, політична конкуренція, інститути політичного представництва.

Постановка проблеми. В умовах переходу від планової економіки та авторитарного панування, які характеризували владу радянської епохи до впровадження принципів плюралізму та конкуренції у політичні та економічні відносини особливої актуальності набувають дослідження політичного представництва. На зміну монополії партії та централізації управління приходить політичний плюралізм та конкуренція між політичними акторами. Цей процес знаходить політичне вираження у різних формах демократії (представницька, елітарна, консенсусна, мережева та ін.), а у економіці – у ринкових відносинах.

Демократичний політичний процес передбачає створення умов для артикуляції групових інтересів та потреб, їх презентації у публічному просторі, налагодження ефективної горизонтальної та вертикальної комунікації між групами та лідерами й включення актуальних проблем соціальних груп у порядок денний влади. Останнє забезпечується через організаційний, правовий, інформаційний механізми політичного представництва. Однією із основних форм політичного представництва у сучасних умовах виступає лобізм.

Актуальність дослідження лобізму як форми політичного представництва обумовлена тим, що лобіювання є важливою складовою демократичного урядування, яке доповнює інші форми та інститути політичного представництва. До того ж, представництво інтересів – це єдина мета лобістської діяльності (на відміну від партій, мас-медіа, парламентів та ін.). Артикуляція інтересів у процесі лобістської діяльності має яскраво виражену економічну та політичну спрямованість, адже джерелом лобізму є саме економічні потреби й політичні інтереси груп та індивідів.

Лобісти домагаються прямого впливу на органи державної влади та місцевого самоврядування, вони супроводжують політичне рішення на усіх його етапах: від включення до порядку денного органів влади до реалізації та моніторингу наслідків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика, пов'язана із політичним представництвом та процесом лобістської діяльності знайшла висвітлення у працях таких провідних зарубіжних та українських дослідників, як М. Адамс, А. Бентлі, Б. Вулп, Ю. Габермас, Р. Даль, М. Дюверже, Ч. Ендрейн, Д. Ептер, А. Лейпгарт, М. Олсон, Р. Прайс, Д. Трумен, Ф. Шміттер, Ф. Штольц, Й. Шумпетер, Л. Бакун, М. Банчук, В. Биковець, І. Воронов, О. Войнич, В. Войтков, О. Гарнік, Л. Губерський, В. Здоровега, О. Золотарьова, Н. Лапін, В. Лапкін, О. Лісничук, П. Лукашенко, М. Михальченко, В. Музика, І. Нікіфорова, В. Цвих, П. Шляхтун та ін.

У дослідженнях лобізму наголос робиться на подвійній природі представництва лобістських груп, що виражають як суспільний так і корпоративний інтерес. Ще одна відзнака лобізму – діяльність на межі підприємцької та політичної діяльності. Виокремлюються такі основні складові лобістської діяльності, як-от: реалізація інтересів, вплив на законодавчу та виконавчу владу, організаційне сприяння діяльності соціальних груп (громадських об'єднань, профспілок та ін.), формування іміджу груп інтересів для влади та суспільства, використання політичних комунікацій та мас-медіа, конкуренція з іншими групами та політичними організаціями.

У процесі дослідження політичного представництва та лобізму, як його форми, змінювались акценти: від теорії груп (А. Бентлі, Д. Трумен, М. Дюверже та ін.) та плюралістичної демократії (Р. Даль, А. Лейпгарт та ін.) до теорії політичної конкуренції, політичної комунікації, політичних мереж та ринків (Ф. Шміттер, Ф. Штольц, Й. Шумпетер, Ю. Габермас та ін.). Візії лобізму в українському науковому дискурсі включають дослідження даного феномену як складової частини інституціоналізації органів державної влади та системи управління (Л. Губерський, М. Михальченко, В. Цвих, П. Шляхтун та ін.), його місця у системі політичного представництва (Ю. Ганжуров, В. Биковець та ін.), політичної культури (О. Войнич та ін.), політичної конкуренції (І. Нікіфорова та ін.).

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити лобістську діяльність як складову процесу політичного представництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Плюралізм та конкуренція, які поступово поширюються у політичному просторі пострадянських суспільств, утворюють фундаментальні засади для визнання інтересів та потреб різноманітних груп на рівні державної влади та забезпечення їх представництва у публічній політиці. Ознакою демократичного політичного розвитку виступає необхідність не тільки розуміння соціальних груп, а й визнання у політичному сенсі. На думку Д. Яковлева, «...визнання пов'язано з ідентичністю, яка формується у ході публічної презентації (що відбувається у сучасному світі найбільш ефективно у мас-медіа) та інтерпретації за ознаками рухів груп та спільнот. Основою для комунікацій у політичній реальності є відмінності у трактуванні «суспільного блага» і шляхів його досягнення. У результаті комунікативного протиставлення виникають конфлікти, єдиний політичний вихід з яких у сучасному світі лежить в галузі комунікації і реалізується (або – не реалізується) у формі політичного діалогу» [9, с. 362].

У процесі представництва інтересів соціальних груп важливу роль відіграє лобістська діяльність, яка включає політичні та економічні консультації, інформування політичних акторів щодо наявного стану речей у певних галузях та їх можливих рішень, впровадження механізмів соціального партнерства між владою та інституціями громадянського суспільства, зв'язки із громадськістю. При цьому, у пострадянських країнах лобісти часто вдаються до масових публічних акцій, здійснюючи

© Бедрак Н.М., 2015

прямий тиск на владу. Такий вид лобізму не потребує послуг професійних лобістів, агенцій чи організацій. Навпаки, професійні лобісти мають мережу персональних зв'язків у владі, часто це колишні держслужбовці або політичні діячі. На окрему увагу заслуговують представники етнічного лобі, які, мешкаючи за кордоном, лобіюють інтереси своєї історичної батьківщини.

У цілому, «Лобіст – це той, хто професійно обстоює інтереси клієнтів або консультує клієнтів, як їм лобіювати власні інтереси... Лобіювання здійснюють різноманітні агенти: зацікавлені групи, відділи великих фірм, відповідальні за зв'язки з урядом, іноземні посольства... Розвиток професійного лобіювання можна вважати одним із аспектів загальної професіоналізації політики, тож політику нині вважають кар'єрою на все життя, коли, скажімо, відбувши свій термін у законодавчому органі, людина згодом береться до професійного лобіювання» [4, с. 369].

Група тиску, яка лобіює власні інтереси, включає представників певної галузі (промисловці, банкіри, представники IT-сектору, будівники, аграрії та ін.), які фінансують консалтингові та аналітичні центри, громадські організації, мас-медіа. Їх завдання – включити важливе для представників певного сектору економіки питання до порядку денного влади, зробити його публічним, превернути увагу громадськості. Саме тому лобістська діяльність складається із таких етапів, як налагодження стосунків довіри та взаємного розуміння у комунікації із політичними акторами, вплив на формування порядку денного органів виконавчої та законодавчої влади, організація та проведення різноманітних заходів прямого та непрямого впливу на ухвалення рішень. Досить часто лобістські групи утворюють коаліції з метою посилення тиску на органи влади задля вирішення важливих питань.

Для артикуляції та презентації інтересів груп та спільнот вкрай важливим виступає виборчий процес. Проте, впровадження повноцінного політичного представництва у взаємодію влади та суспільства потребує не лише електоральної демократії, а й можливостей для постійного представництва інтересів соціальних груп та спільнот у публічному адмініструванні. Зокрема, регуляторний акт щодо лобізму, прийнятий у США у 1995 році, визначає лобізм як спробу здійснити вплив на будь-які державні рішення, прийняті законодавчою чи виконавчою владою.

На думку Ю. Ганжурова, «Процеси формування рішень, механізму впливу на громадську думку, захисту власної позиції – все це, в широкому розумінні, може сприйматися як явище, що кореспондується з поняттям «лобіювання» [3, с. 52].

Лобістські групи володіють організаційними, економічними, інформаційними ресурсами, які використовують з метою прямого впливу на владу. Вони здатні швидко мобілізувати своїх прихильників для здійснення непрямого лобіювання власних інтересів.. Водночас, досить часто в якості лобістів виступають безпосередньо самі бюрократи (т. зв. «внутрішній лобізм»).

Основна функція лобістів у сучасній політиці – інформування як владних інституцій так і громадськості щодо позитивних та негативних наслідків можливих рішень. Це означає, що лобісти виступають посередниками у комунікації між владою та суспільними групами, а отже – є невідємною частиною системи політичного представництва інтересів. «Позитивні аспекти лобіювання полягають не лише в тому, щоб певний суб'єкт, захищаючи свої інтереси, досягав позитивного для суспільства результату. Соціуму це вигідно й тому, що співвідношення групових інтересів, можливостей і наслідків лобістських дій, котре здійснюється в межах демократичної процедури і матеріалізується в політичних рішеннях, утворює складну систему противаг. Для депутата це означатиме пошук механізмів співставлення широкого спектра політичних, соціальних інтересів, якщо він виходить не лише з позицій державно-усталених інтересів, а також з тих, що мають перспективу перейти із статусу приватних у площину прийнятних для соціуму ініціатив» [3, с. 54].

У сучасних умовах лобізм стає важливою складовою демократичного представництва. Головна небезпека полягає у тому, що лобісти можуть підміняти суспільний інтерес власним, або корпоративним. Це призводить до спотворення системи політичного представництва, руйнування комунікативної взаємодії між владою та суспільством.

Для ефективної протидії спробам лобістів працювати на егоїстичний інтерес всупереч суспільному інтересу у демократичних суспільствах ефективно використовується потенціал громадянського суспільства.

Тобто, «Взаємодія лобі-груп з громадянським суспільством розглядається як демократична гарантія участі громадських об'єднань у процесах ухвалення рішень, оскільки, з погляду представництва інтересів громадськості на рівні політичних інститутів, кожний громадянин повинен мати реальну можливість захисту фундаментальних та соціальних прав людини і суспільства» [2, с. 18].

У процесі лобістської діяльності не можливо позбутись егоїстичних мотивів, робота лише на «суспільне благо» з боку лобістів виглядає надто ідеалістично.

Кожна група інтересів (як видно вже з назви) має відповідні цілі та завдання щодо розширення межі впливу на владу – будь-то власники підприємств, або дійсно великі соціальні групи, які діють на засадах самоорганізації.

Більш реалістичним виглядає розподіл груп представництва інтересів на плюралістичні та корпоративні. І хоча усі вони намагаються впливати на влади з метою перерозподілу ресурсів на власну користь, проте мають різні характеристики. Перші виникають досить спонтанно, є вельми чисельними, орагнізовані за принципом мережі та конкурують між собою, а другі – нечисельні, елітні, вертикально структуровані (ієрархічні) та прагнуть монопольного впливу на прийняття державних рішень. «За корпоративного представництва інтересів обов'язково має бути наявність «картельної угоди», функціональної диференціації та монополії певних груп на представництво певних інтересів» [5].

В умовах пострадянського політичного процесу лобістська діяльність, через неусталеність демократичних норм та правил політичної гри і недостатнє правове регулювання (у багатьох країнах відповідна законодавча база взагалі відсутня), носить прихований характер та спрямована на захист егоїстичних інтересів невеликого кола політичних та економічних гравців, чия ефективність у процесі лобіювання визначається як їх політичною вагою так і не публічними зв'язками та здатністю «вирішувати питання».

Варто погодитись із Ю. Ганжуровим у тому, що «В українському парламенті... лобіювання стало особливою системою функціонування представництва групових інтересів в органах влади... за останні роки в Україні сформувався пострадянський формат суб'єктів лобістської діяльності за галузевою ознакою: аграрники, промисловці, банкіри з відповідною фаховою деталізацією – змінюються назви і статус фірм, підприємств, корпорацій, імена їх власників, проте незмінними лишаються інтереси, котрі солідаризуються з інтересами капіталу будь-якої іншої країни, особливо такої, що переживає схожі з Україною процеси економічного моделювання [3, с. 57].

Діяльність лобістських корпоративних груп відбувається в умовах правової невизначеності. Вона спрямована на здійснення впливу на органи державної влади та місцевого самоврядування з метою

перерозподілу ресурсів. Досить специфічною рисою лобістської діяльності в Україні виступає структурування лобістських груп не лише за галузевою, а й за географічною ознакою (т.зв. «регіональний лобізм»). Регіональні лобістські групи складаються переважно з депутатів-мажоритарників та активізуються під час бюджетного процесу.

При цьому, активно формуються лобістські групи, орієнтовані на захист інтересів потужних зовнішньополітичних гравців, транснаціональних корпорацій та наддержавних утворень. Як зазначає Президент Американської торговельної палати в Україні Бернарда Кейсі, «Американська торговельна палата в Україні конструктивно співпрацює з українським урядом понад 20 років. У нас хороші робочі відносини з головними фахівцями в різних відомствах, і навіть коли відбуваються зміни на рівні міністерств, ми можемо вносити поліпшення й рекомендації. З деякими міністерствами у нас запущено спеціалізовані програми. Наприклад, із Мінекономіки, МінАПК та Мінфіном ми намагаємося добитися перегляду податкових ставок. Із питань боротьби з корупцією ми працюємо з Міністерством юстиції, міжнародними організаціями, як-от Transparency International, USAID. Також у нас є програма з поліпшення корпоративного управління держпідприємствами, яких в Україні близько 200. Підвищення ефективності їхньої роботи, зростання податкових надходжень від держхолдингів, приватизація частини з них були метою багатьох урядів» [6].

Через недостатню розвиненість інститутів представницької демократії вплив лобістської діяльності на політичний процес значно посилюється. Лобізм не лише впливає на державну політику у пострадянських країнах, а й багато у чому прямо формує її. На особливу увагу заслуговує боротьба конкуруючих лобістських груп за вплив на прийняття владних рішень. Деякі експерти вважають, що в Україні ніколи не було межі між лобізмом та корупцією.

Зокрема, на думку П. Петренка, «В Україні не може бути лобізму, бо в нашій країні лобізм на нинішньому історичному етапі – це корупція і проштовхування інтересів фінансових груп. Для того, щоб в країні був цивілізований лобізм, як у державах, де демократія існує вже двісті років та має свою історію, до цього треба дорости. Наприклад, в тих самих США, є нормативні акти, закони, які передбачають порядок лобістської діяльності, тож вона знаходиться в легальному полі. Натомість в Україні, мушу констатувати, немає цивілізованого лобізму» [7]. З цією позицію корелюється думка В. Шабуніна, який вважає, що «Проблема у тому, що більшість політиків в Україні є власниками великого бізнесу, який вони ховають за офшорними структурами. Тому вони відстоюють інтереси власного бізнесу, а не галузі» [1].

Він наголошує на тому, що відсутність відповідного законодавства можна сьогодні віднести до переваг моделі лобістської діяльності у пострадянських країнах.

На думку В. Шабуніна, «...громадські організації, які блюдуть інтереси громадян, займалися лобіюванням закону проти куріння – підвищення акцизів, заборони куріння в ресторанах. І як вони лобіюють? Інформаційні приводи, прес-конференції, круглі столи. А інша сторона лобіює, просто розносячи гроші потрібним людям. І перше і друге не регулюється, але принципово регулюватися може лише публічна діяльність. Тобто якщо, скажімо, прийняти закон про лобіювання, бідні лобісти будуть обмежені правилами, а ті, хто роздає гроші, все одно не будуть нічим обмежені» [1].

У процесі формування та впровадження моделі цивілізованого лобізму в Україні необхідно враховувати зарубіжний досвід. Зокрема, у Литві та Польщі лобізм – це легальний та легітимний вид політичної діяльності, регламентований відповідним законодавством. У США існує велика кількість організацій, які взаємодіють з урядом (галузеві та корпоративні групи, торгівельні палати та ін.), а Вашингтон цілком закономірно вважається столицею лобізму. У Брюселі діють близько 3000 організацій (а це приблизно 15 тисяч лобістів!), які лобіюють інтереси різних соціальних, економічних та політчиних груп у процесі формування єдиної політики Європейського Союзу. У ЄС розрізняють три групи лобістів – «галузеві/виробничі асоціації» (представники бізнесу і промисловості), неурядові організації/групи інтересів та регіональні представництва» [8].

Важливим кроком у процесі розвитку лобістської діяльності стала Державна програма щодо реалізації принципів державної антикорупційної політики в Україні на 2015-2017 роки, яка була затверджена постановою уряду № 265 від 29 квітня 2014 року (Див. детал.: http://dt.ua/POLITICS/kabmin-oprilyudniv-antikorupciynu-strategiyu-ukrayini-na-2015-2017172_.html). Ця Державна програма передбачає розробку та прийняття закону про лобізм у 2017 році.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, лобістська діяльність у сучасному світі постає як складний процес цілеспрямованого впливу на владу з метою отримання бажаного рішення. Лобізм потребує розгалуженої мережі організацій – від профспілок та власників підприємств до мас-медіа та організацій громадянського суспільства. Безпосередньо вплив на публічну політику здійснюють консалтингові фірми, мас-медіа, недержавні аналітичні центри, різноманітні галузеві об'єднання.

Список літератури:

1. В Україні ніколи не було межі між лобізмом та корупцією – експерт [Електронний ресурс] // Голос Столиці. – 28 березня 2013. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_03_28/V-Ukra-n-n-koli-ne-bulo-mezh-m-zh-lob-zmom-ta-korupc-ju-ekspert/
2. Войнич О. М. Цивілізований лобізм як чинник політичної культури: концептуальний та прикладний виміри: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.03 – політична культура та ідеологія / О. Войнич.– Київ, 2009.
3. Ганжуров Ю. Парламентське лобіювання в контексті політичної комунікації / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 50-62.
4. Короткий оксфордський політичний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана]; пер. з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 790 с.
5. Недюха М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу [Електронний ресурс] / М. Недюха, Ф. Федорін // Віче. – 2010.– № 3. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/1857/
6. Особливості національного лобізму [Електронний ресурс] // Forbes – 2014. – № 6. – Режим доступу: http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/1372294-osoblivosti-nacionalnogo-lobizmu
7. Петренко П. В Україні немає цивілізованого лобізму: [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 23.05.2014. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/pavlo_petrenko_v_ukraiini_nemae__tsivilizovanogo_lobizmu_1941393
8. Як у нас та як у них? Лобізм у США та ЄС [Електронний ресурс] // Рада. – Режим доступу: http://www.rada.oporaua.org/ua/chitati/a-iak-u-nykh/5403-yak-u-nas-ta-iak-u-nykh-lobizm-u-ssha-ta-yes
9. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д. В. Яковлев. – Одеса: Астропринт, 2009. – 288 с.

Бедрак Н.Н.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ЛОББИСТСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА

Аннотация
Статья посвящена исследованию лоббистской деятельности как важной составляющей процесса политического представительства. Определено, что обеспечение полноценного политического представительства в современном мире нуждается в лоббизме, как целенаправленном воздействии на власть с целью формирования повестки дня и принятия политических решений. Отмечено опасности, связанные с лоббистской деятельностью на постсоветском политическом пространстве: латентность, преобладание эгоистического интереса, коррупция и др.
Ключевые слова: лоббистская деятельность, процесс политического представительства, политическая коммуникация, политическая конкуренция, институты политического представительства.

Bedrak N.M.
National University «Odessa Law Academy»

LOBBYING AS A COMPONENT OF POLITICAL REPRESENTATIVES

Summary
The article studies the lobbying activities as an important part of the process of political representation. Determined that providing full political representation in the modern world requires lobbying as purposeful influence on power to shape the agenda and policy decisions. Noted the dangers of lobbying activities in the post-political space: latency, the prevalence of self-interest, corruption etc.
Keywords: lobbying activities, the process of political representation, political communication, political competition, the institutions of political representation.

УДК 327

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

Сокур О.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Порушено питання щодо сутності поняття «європейська інтеграція», виокремлено її ознаки. Досліджуються окремі концепції та теорії XX ст. з урахуванням основних здобутків процесу європейської інтеграції. Визначено, що в сучасній політичній науці існує певний консенсус із приводу пояснення феномену інтеграції до ЄС на базі методології федералізму, функціоналізму та неофункціоналізму.
Ключові слова: євроінтеграція, теорії європейської інтеграції, Європейський Союз, федералізм, функціоналізм, інституціоналізм.

Постановка проблеми. Ідея об'єднання Європи у єдину спільноту бере початок ще від Римської імперії та сягає до пізніших спроб об'єднання силою Карлом Великим, Наполеоном Бонапартом та Адольфом Гітлером. До питання інтеграції в рамках європейського континенту зверталися також і видатні мислителі, зокрема І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, В. Гюго та ін. Беручи ж до уваги, що власне ідея об'єднання Європи не є змістовно новою, слід зазначити, що саме після Другої світової війни інтеграційний процес всередині континенту, який і став початком створення Європейського Союзу у його теперішньому вигляді, можна вважати найбільш вдалою спробою європейської інтеграції. Зважаючи на це, вкрай суттєвим є саме аналіз теоретичних засад інтеграції в Європі, адже теорії європейської інтеграції дають змогу знайти відповідь не лише на запитання, які форми та зміст мала та матиме спільнота у майбутньому, а й розкривають роль держав-членів та наднаціональних інституцій у цьому процесі.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей основних теорій та концепцій європейської інтеграції (федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, інституціоналізму), які, власне, і відображають провідні етапи європейської інтеграції та можуть виступати у якості інструментарія для розробки певних прогнозів щодо можливого подальшого розширення ЄС.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Історіографія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Гаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг) і його альтернативними презентаціями, зокрема як інституціоналізм (П. Пірсон, С. Балмер). Дослідженням різних аспектів зазначеної проблематики займались також такі вітчизняні науковці та спеціалісти як В. Андрійчук, М. Карлін, А. Киридон, В. Копійка, Н. Осадча та ін.

Інтеграція як економічне явище зароджується в середині XIX ст., але як процес, що остаточ-

© Сокур О.В., 2015

но сформувався, існує лише з другої половини XX ст. [13, с. 74]. У повсякдений вжиток науковцями поняття «інтеграція» запроваджується у 20-х рр. XX ст. Р. Шмедом, Х. Кельзеном та Д. Шиндлером, розробки яких спиралися на дослідження їх попередників, зокрема Е. Дюркгейма. Переносячи поняття «інтеграція» до сфери аналізу суспільних відносин, вказані автори мали на увазі об'єднання людей або навіть держав у певну соціально-політичну спільноту.

Поняття ж «європейська економічна інтеграція» увійшло в науковий обіг наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст., коли його застосував до процесу формування наднаціональних економічних співтовариств в Європі американський адміністратор «плану Маршалла» П. Гофман. Починаючи з 50-х рр. XX ст. відбувається змістовне розмежування поняття «інтеграція» та термінів, які досить часто використовувалися як його синонім. Слід зазначити, що цей процес був непростим, оскільки тоді інтеграція в тих незавершених формах, в яких вона існувала, могла бути досліджена лише на прикладі самих Європейських співтовариств [13, с. 79-84]. Фактично відбулося визнання того факту, що без втручання держави, яке б виявилося у створенні наднаціональних структур, що відігравали двояку роль – з одного боку, ініціювали кроки до поглиблення інтеграції, а з іншого – не допускали б надмірної концентрації влади на рівні інститутів Співтовариств, обійтися неможливо. У цьому зв'язку питання про економічний або політичний характер інтеграції переросло в питання визначення пріоритетності економічної чи політичної інтеграції.

Важливе значення в пізнанні змісту європейської інтеграції має виокремлення її ознак, що є доволі складним завданням, оскільки термін «інтеграція» виявився настільки монополізованим Євросоюзом, що прихований у ньому сенс опинився в прямій залежності від розвитку подій в ЄС. Між тим стало звичкою саму спільноту оцінювати з точки зору того, як розвивається в ньому процес інтегрування. Це породжує методологічну проблему, оскільки таке розуміння інтеграції ускладнює порівняння Євросоюзу з будь-яким іншим міждержавним інтеграційним утворенням. Слід також зазначити, що якщо в економічній науці це питання достатньо розроблене, то в політологічній досить рідко зустрічаються такі розробки – зазвичай вони уникають питання стосовно визначення таких ознак. Ще однією особливістю цієї проблеми є те, що ті ознаки, які автори виводять з аналізу ЄС, не тільки не завжди притаманні іншим інтеграційним утворенням [8, с. 139-140], що в цілому можна пояснити наявністю в них певної специфіки, але й не повною мірою відповідають самому ЄС.

Необхідно також особливо зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище XX ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах [7, с. 10]. У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [9, с. 65]. Теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Дослідження європейських інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

До основних економічних підходів у вивченні інтеграційних процесів відносять лібералізм (ринковий підхід) та інституціоналізм (ринково-інституціональний підхід). На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів європейська інтеграція ототожнюється з торговельною та платіжною лібералізацією. Беззаперечним є той факт, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини. Представники інституціоналізму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [12, с. 12]. Як зазначає Ю. Тиркус, фактично до 70-х рр. XX ст. серед науковців-економістів спостерігався певний скептицизм щодо явних економічних переваг тісної співпраці між європейськими державами, проте подальший прогресивний розвиток економічної політики Європейського співтовариства, зокрема створення єдиного ринку, а потім економічного і валютного союзу в рамках ЄС, стало значним імпульсом для подальшого розвитку економіко-теоретичного підходу до вивчення саме європейської інтеграції [10, с. 102].

Отже, серед вчених-економістів так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Крім економічних підходів, як уже зазначалося, виділяють і політичні підходи до дослідження європейських інтеграційних процесів. Теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів на європейському континенті пов'язано насамперед з науковими школами федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму. Ключовим дискусійним питанням представників цих підходів є різне ставлення до ролі й місця політичної інтеграції в об'єднувальних процесах.

В історичній ретроспективі чи не найпершою інтеграційною концепцією, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, була саме концепція федералізму. Федералізм відстоює думку, що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат ін-

теграції. Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно. У зв'язку з цим, слід зазначити, що децентралізація там, «де це необхідно», становить зміст одного із основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидарності.

Як свідчить аналіз, в основу європейського будівництва було покладено, передусім, концепцію функціональної інтеграції. Основні її положення сформулював англійський соціолог Д. Мітрані, який вніс значний вклад у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках і готовності суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій і потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 1930-х років. Основна ідея полягала в «запобіганні політичних розбіжностей шляхом розширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй». Функціоналісти зазначали, що міжнародні організації не є самодостатніми, а радше слугують засобами для досягнення цілей, продиктованих людськими потребами, і тому мусять бути гнучкими, тобто модифікувати свої завдання (функції) відповідно до обставин. Аналізуючи і моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропагував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади – держава, конфедерація, федерація, а елементами менш широкого характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх країн, що, в деякій мірі, об'єктивно може стати об'єднувальним елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров'я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, якогось ідеологічного підґрунтя. Ініціатива тут мала виходити в кожному конкретному випадку, від індивідуумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. «Щоразу, – зазначав Д. Мітрані, природа та значення проблеми визначатимуть відповідну форму інституцій» [4, с. 23-24].

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї функціоналізму Д. Мітрані не тільки довів недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежуючого федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації», але сформулював та обґрунтував ідеї, які вже сьогодні стали реаліями, а саме роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того – формування їх мережі в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [2, с. 107]. Натомість Д. Мітрані пропонував створити низку функціональних агенцій, кожній з яких буде передано контроль над певною сферою життя суспільства. Дана схема передбачала переведення певних функцій суспільного життя з державного рівня на рівень мережі міжнародних агенцій, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй. Це мало бути своєрідною «угодою між кількома чи більше урядами, що мала б на меті використання спільної вигоди від розвитку співробітництва в специфічних сферах, чи від регулювання деяких видів міжнародної діяльності» [11, с. 150].

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60-70-х рр. XX ст. неофункціоналізму. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса. Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у сферах «низької» та «високої» політики, але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу [14]. Значний внесок у розвиток концепції неофункціоналізму зробив А. Маршаль, який розробив теорію континентальної інтеграції. Сутністю інтеграції, за концепцією А. Маршаля, є вироблення почуття солідарності між різними націями. Тому, на думку вченого, першою формою інтеграції є соціальна, а вже наступними – політична та економічна. Аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у відкоригованій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму щодо розвитку прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імовірним.

Таким чином, неофункціоналістська теорія наблизилася до розуміння процесу європейської інтеграції, зокрема, завдяки наголосові на «ефекті переливання», вона, як і інші інтеграційні теорії, ігнорувала головний елемент цього процесу – поступове формування, розвиток та посилення спільних політик.

До середини 1990-х рр. неофункціоналізм залишався фактично основним теоретичним напрямом дослідження європейської інтеграції. Проте, після підписання Маастрихтської угоди, що внесла суттєві корективи у внутрішню та зовнішню політику ЄС, традиційні теорії євроінтеграції потребували змін.

Отже, новий погляд на євроінтеграційний процес і визначення ролі держав та наднаціональних інститутів у ньому запропонувала теорія нового інституціоналізму. Новий інституціоналізм ставить успіх інтеграції в залежність від ефективної діяльності наднаціональних інституцій. Категорії «інститут» у новому інституціоналізмі, як зазначає Леонід Бунецький, надається комплексне визначення як складному поєднанню формальних і неформальних правил, культурно-ціннісних компонентів, що формують «сенсові рамки» для діяльності політичних акторів [1, с. 73]. Новий інституціоналізм зокрема визначає, яким чином інститути змінюються під впливом часу, а також, яким чином інститути впливають на поведінку індивідів, які їх засновують. Наприклад, Пол Пірсон вважає, що прийнят-

тя Єдиного європейського акта, який заклав основи політичної інтеграції Співтовариств, неможливо пояснити лише наслідком змін у внутрішній політиці провідних європейських країн, а необхідно розглядати в контексті розвитку самого Співтовариства і, насамперед, його інститутів [15, с. 166].

Отже, інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів. Наразі євроінтеграція характеризується ускладненими й багаторівневими взаємодіями інституцій ЄС з національними урядами і саме тому теоретичне визначення майбутнього ЄС знову стало одним з найбільш важливих дослідницьких завдань сьогодення.

Список літератури:

1. Бунецький Л. Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномена «політичний інститут» [Текст] / Л. Л. Бунецький // ВЛУ. Сер. «Філософсько-політологічні студії». – 2010. – Вип. 1.
2. Кіш Є. Б. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Є. Б. Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 103-114.
3. Коваленко Є. О. Концептуально-методологічні засади аналізу євроінтеграційної політики / Є. О. Коваленко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 01/2008. – Вип. 32. – С. 210-219.
4. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна [Текст] / В. В. Копійка. – К.: Юрид. думка, 2005. – 448 с.
5. Палагнюк Ю. В. Еволюція теоретичних основ європейської інтеграції: державно-управлінський аспект / Ю. В. Палагнюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 76-85.
6. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції [Текст] / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
7. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / [Под ред. Н. К. Арбатовой, В. П. Гутника, С. Е. Хесина, Ю. И. Юданова]. – М.: Наука, 2003. – 344 с.
8. Стрежнёва М. В. Европейский Союз и СНГ: сравнительный анализ институтов [Текст] / М. В. Стрежнёва. – М.: Московский общественный научный фонд, 1999. – 266 с.
9. 9. Стрежнёва М. В. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. В. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 12. – С. 65-75.
10. Тиркус Ю.С. Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції / Ю. С. Тиркус // Вісник СевНТУ. Сер.: Політологія. – 2013. – Вип. 145. – С. 100-104.
11. Тригуб О.І. Теоретичні засади європейської інтеграції / О. І. Трегуб // Грані. – 2013. – № 9. – С. 148-153.
12. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 11-22.
13. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк. – Х.: Право, 2013. – 760 с.
14. Haas Ernst International Integration: the European and the Universal Process / E. B. Haas // International Organization. – 1961. – Vol. 15. – P. 366-377.
15. Paul Pierson Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis / P. Pierson // Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004. – 208 pp.

Сокур А.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ: КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Аннотация
Поднят вопрос о сущности понятия «европейская интеграция», выделены ее признаки. Исследуются отдельные концепции и теории XX в. с учётом основных достижений процесса европейской интеграции. Определено, что в современной политической науке существует определенный консенсус по поводу объяснения феномена интеграции в ЕС на базе методологии федерализма, функционализма и неофункционализма.
Ключевые слова: евроинтеграция, теории европейской интеграции, Европейский Союз, федерализм, функционализм, институционализм.

Sokur O.V.
Odessa National University named after I.I. Mechnikov

THEORETICAL BASIS OF EUROPEAN INTEGRATION: CONCEPTUAL DIMENSION

Summary
The question considered in the article highlights the essence of «European integration». Particularly, the article studies some concepts and theories of the twentieth century considering the major achievements of European integration. It was determined that in modern political science there is some consensus about the explanation of the phenomenon of European integration on the basis of the methodology of federalism, functionalism and neofunctionalism.
Keywords: European integration, the theory of European integration, the European Union, federalism, functionalism, institutionalism.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ

УДК 796:616.711+615.825

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В ТЕХНОЛОГІЇ КОРЕКЦІЇ ПОСТАВИ У ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ, ЩО СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ В СПОРТИВНИХ ТАНЦЯХ

Рожкова Т.А.
Національний університет фізичного виховання і спорту України

Дослідження присвячене актуальній проблемі корекції порушень постави висококваліфікованих танцюристів. Існуючі програми фізичної реабілітації не завжди можуть бути використані для корекції постави діючих спортсменів. Нами розроблено програму фізичної реабілітації, що включає чотири періоди, кожний з яких відповідає періоду спортивної підготовки. Адаптаційний відповідає перехідному періоду, тренувально-коригуючий – загально-підготовчому етапі підготовчого періоду спортивної підготовки, стабілізаційний – спеціально-підготовчому етапі підготовчого періоду спортивної підготовки і підтримуючий – змагальному. Програма фізичної реабілітації, яка розроблена з урахуванням інтенсивних фізичних навантажень на ОРА спортсменів, адекватна режиму тренувань і відпочинку танцюристів і сприяє як корекції порушень постави, так і розслабленню м'язів після тренувальної та змагальної діяльності.
Ключові слова: спортивні танці, опорно-руховий апарат, постава, корекція, фізична реабілітація.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки спортсменів високого класу заснована на фізичних навантаженнях, які за інтенсивністю та обсягом наближаються до межі фізіологічних можливостей людини [8]. Сучасний танцювальний спорт характеризується цілорічною спортивною підготовкою, тренуваннями високої інтенсивності та великою кількістю змагань. У процесі навчально-тренувальних занять і змагань хребет спортсмена отримує великі, часто асиметричні, статодинамічні навантаження. Під час змагальної та тренувальної діяльності організм танцюриста піддається розтягуючому, стискаючому і скручуючому впливу фізичних вправ, що негативно позначається на здоров'ї спортсмена [6].

Практичний досвід показав, що на лікування та реабілітацію направляються спортсмени з уже сформованими структурно-функціональними змінами ОРА, першопричиною яких, часто є порушення постави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дані спеціальної науково-методичної літератури свідчать про те, що сучасна фізична реабілітація своєму розпорядженні великою різноманітністю засобів і методів, що застосовуються при порушеннях постави. Велику увагу приділено: відновленню статичного і рухового стереотипів при порушеннях ОРА; корекції постави осіб різного віку; фізичної реабілітації при нефіксованих порушеннях ОДА [1, 2, 3, 5].

На жаль, загальноприйняті програми корекції постави не завжди можуть бути адаптовані до тренувального процесу діючих спортсменів і впроваджені в річний цикл підготовки у зв'язку з особливостями впливу корекційних вправ на техніку виконання змагальних елементів і загального фізичного і психологічного стану танцюристів.

Все вищесказане висуває на перший план питання розробки і впровадження профілактичних і реабілітаційних заходів, спрямованих на корекцію патобіомеханіческих порушень і закріплення оптимального рухового стереотипу, що сприяє підтриманню високого рівня спортивної працездатності, в річний цикл підготовки танцюристів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Робота виконана згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри фізичної реабілітації НУВСФУ і «Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 4.4. «Удосконалення організаційних і методичних основ програмування процесу фізичної реабілітації при дисфункціональних порушеннях у різних системах організму людини». Номер державної реєстрації 0111U001737.

Мета роботи – розробити і обґрунтувати структуру програми фізичної реабілітації для висококваліфікованих танцюристів з порушеннями постави, адаптовану відповідно до періодів річного макроциклу спортивної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Для підтвердження гіпотези про існування проблеми порушень постави у танцюристів, а також доцільності застосування при цьому засобів фізичної реабілітації, була обстежена група спортсменів високої кваліфікації на базі клубу спортивного танцю «Супаданс» та Інституту травматології та ортопедії АМН України. У дослідженні взяли участь 32 спортсмени, які мають спортивну кваліфікацію МС, МСМК.

Використовувались такі методи дослідження: теоретичні – комплексний аналіз і синтез спеціальної науково-методичної літератури, інтернет джерел; емпіричні – вивчення та узагальнення досвіду роботи тренерів, дослідно-пошукова робота, спостереження; інструментальні: комп'ютерна фотометрія; стабілографія; відеометрія та методи математичної статистики.

Діагностика порушень постави дала можливість виявити, що серед 32 обстежених спортсменів порушення постави присутні у 30 осіб.

Програма фізичної реабілітації розроблялася з урахуванням індивідуальних особливостей спортсменів: ступеня вираженості і площини порушення постави, результатів анкетування.

Головною особливістю застосовуваної програми для корекції порушень постави у висококваліфікованих танцюристів є те, що періоди фізичної реабілітації підбиралися відповідно до періодів річного циклу спортивної підготовки.

Загальна схема передбачала виділення чотирьох періодів тренувальних впливів. Адаптаційний – тривалістю до 3-х місяців, тренувально-коригуючий – тривалістю до 3-х місяців, стабілізаційний – отривалістю до 2-х місяців і підтримуючий – тривалістю до 4-х місяців.

Впровадження програми ФР в тренувальну діяльність танцюристів будувалося таким чином: вправи виконувалися у вигляді розминки до тренування протягом 15 хв, складалися з 7-10 вправ, що дозволяло підготувати ОДА до майбутніх навантажень; після тренування протягом 30 хв, 10-15 вправ, що дозволяють знизити негативний вплив асиметричною навантаження, передбаченої вимушеної позою в спортивних танцях; а також проводилися спеціальні

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

© Рожкова Т.А., 2015

заняття, на яких застосовувалися такі засоби ФР, як ПІР і ПРР, гідрокінезитерапію, сауна та ін.

Фізична реабілітація в перехідному періоді спортивної підготовки (адаптаційний період ФР)

Завдання:

– вироблення навички правильної постави та активної самокорекції;

– Поліпшення кровопостачання в області ураження;

– Розслаблення спазмованих м'язів в зоні ураження.

Структура ФР:

· Розминка: вправи, поступово розширюють мобілізаційні можливості хребта, що відновлюють або збільшують його рухливість; вправи на розтягування м'язів спини і задньої поверхні стегна; дихальні вправи;

· Після тренування: релаксирующие вправи; вправи в кіфозірованіі поперекового відділу хребта; вправи на розслаблення м'язів нижніх кінцівок і тулуба; дихальні вправи.

· Спеціальні заняття: спеціальні фізичні вправи для розвитку сили і витривалості м'язів тулуба, нижніх кінцівок; вправи для зміцнення м'язів живота; вправи для зміцнення м'язів спини; вправи для збереження рухливості в поперековому відділі хребта і в тазостегнових суглобах; вправи для зміцнення сідничних і трехглавих м'язів гомілки; силові вправи для поперекового відділу хребта на профілакторі Євмінова, масаж, гідрокінезитерапію.

Засоби, що використовуються в даному періоді:

– Лікувальна гімнастика;

– Масаж;

– Гідрокінезитерапію.

Фізична реабілітація на загально-підготовчому етапі підготовчого періоду спортивної підготовки (тренувально-корегуючий період ФР)

Завдання:

– Стабілізація хребта, закріплення досягнутої корекції;

– Усунення больового синдрому;

– Гравітаційна розвантаження хребта;

– Стимуляція крово- і лімфообігу в зоні ураження.

Структура ФР:

· Розминка: вправи, що активізують діяльність функціональних систем організму; спеціальні вправи для збільшення рухливості в суглобах хребта і кінцівок; вправи на розтягування м'язів; дихальні вправи;

· Після тренування: вправи на розслаблення м'язів нижніх кінцівок і тулуба; дихальні вправи; вправи сприяють екстензіі хребта; вправи, що сприяють зменшенню кута нахилу таза під час фронтальній площині;

· Спеціальні заняття: спеціальні фізичні вправи для розвитку сили і витривалості м'язів тулуба, нижніх кінцівок; вправи для збереження рухливості в поперековому відділі хребта і в тазостегнових суглобах; виховання і закріплення досвіду правильного статичного стереотипу; виховання м'язово-суглобового відчуття; корекції деформацій хребта; силові вправи для поперекового відділу хребта на профілакторі Євмінова; гтдрокінезітерапія; масаж нижніх кінцівок і спини; ПИР.

Засоби, що використовуються в даному періоді:

– Лікувальна гімнастика;

– Масаж;

– Гідрокінезитерапію;

– постізометріческая релаксація (ПІР)

Фізична реабілітація на спеціально-підготовчому етапі підготовчого періоду спортивної підготовки (стабілізаційний період ФР)

Завдання:

– Зміцнення м'язових груп нижніх кінцівок і тулуба;

– Гравітаційна розвантаження хребта;

– Розслаблення спазмованих м'язів в зоні ураження;

– Розвантаження хребта після фізичних перенапруг.

Структура ФР:

· Розминка: вправи, поступово розширюють мобілізаційні можливості хребта, що відновлюють або збільшують його рухливість; вправи на розтягування м'язів спини і задньої поверхні стегна; дихальні вправи;

· Після тренування: релаксирующие вправи; вправи в кіфозірованіі поперекового відділу хребта; вправи на розслаблення м'язів нижніх кінцівок і тулуба; дихальні вправи.

· Спеціальні заняття: спеціальні фізичні вправи для розвитку сили і витривалості м'язів тулуба, нижніх кінцівок; вправи для зміцнення м'язів живота; вправи для зміцнення м'язів спини; вправи для збереження рухливості в поперековому відділі хребта і в тазостегнових суглобах; вправи для зміцнення сідничних і триголовий м'яз гомілки; силові вправи для поперекового відділу хребта на фитболе, гідрокінезитерапію; масаж.

Засоби, що використовуються в даному періоді:

– Лікувальна гімнастика;

– Масаж;

– Гідрокінезитерапію;

Фізична реабілітація в змагальному періоді спортивної підготовки (підтримуючий період ФР)

Завдання:

– Зниження больового синдрому;

– Розслаблення спазмованих м'язів в зоні ураження;

– Розвантаження хребта після фізичних перенапруг.

Структура ФР:

· Розминка: вправи, поступово розширюють мобілізаційні можливості хребта, що відновлюють або збільшують його рухливість; Загальнорозвиваючі вправи з елементами стретчинга; дихальні вправи з опором; звукова гімнастика;

· Після тренування: релаксирующие вправи; спиртові розтирання; вправи на розслаблення м'язів нижніх кінцівок і тулуба; дихальні вправи;

· Спеціальні заняття: вправи для розслаблення і розтягування сідничних м'язів, чотириголового м'яза стегна і триголовий м'яз гомілки; вправи в витягненні на профілакторії Євмінова; постізометрична релаксація м'язів тулуба, нижніх кінцівок; масаж з переважаючими прийомами розтирання; парова лазня або сауна.

Засоби, що використовуються в даному періоді:

– Лікувальна гімнастика;

– Масаж;

– Сауна.

Висновки. Програма фізичної реабілітації для спортсменів високої кваліфікації з порушеннями постави, що спеціалізуються в спортивних танцях, розроблена з урахуванням специфіки інтенсивного навантаження на ОРА танцюристів, сприяє корекції порушень постави, розслабленню м'язів після тренувальної та змагальної діяльності, зміцненню оптимального рухового стереотипу і збереженню високого рівня працездатності танцюристів. Програма включає в себе чотири основних періоди, які відповідають періодам річного макроциклу спортивної підготовки і впроваджена в практику клубів спортивного танцю України.

Список літератури:
1. Бойчук Т. В. Профілактика та лікування сколіозів у дітей та підлітків / Т. В. Бойчук, Л. І. Войчишин // Слобожанський науково-спортивний вісник: [зб.наук.ст.]. – Х., 2006. – № 9. – С. 20-25.
2. Войчишин Л. Корекція і профілактика порушень постави у підлітків засобами фізичної реабілітації / Лілія Войчишин // Молода спортивна наука України, 2009. – Т. 3. – С. 35-39.
3. Епифанов В. А. Лечебная физическая культура и массаж / Учебник для мед. институтов. Москва, изд. дом ГЭОТАР-МЕД, 2002. – С. 326.
4. Кашуба В. А. Биомеханика осанки. – К. Олимпийская литература, 2003. – 279 с.
5. Котешева И. А. Лечение и профилактика нарушений осанки / Котешева И. А. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 208 с.
6. Кошелев С. Н. Биомеханика спортивных танцев / С. Н. Кошелев. – М.: Изд-во Мир, 2006 – С. 140.
7. Марченко О. К. Здоровьекорригирующие методы в современном спорте / О. Марченко, С. Мялук // Наука в олимпийском спорте. – 2005. – № 2. – С. 86-91.
8. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов. – К.: Олимпийская литература, 1999. – С. 320.
9. Челноков В. А. Посттренировочное восстановление функционального состояния позвоночника у спортсменов высокой квалификации в олимпийских видах спорта / В. А. Челноков // Теория и практика физической культуры. – 2009. – № 1. – С. 64-67.

Рожкова Т.А.
Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ ФИЗИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ В ТЕХНОЛОГИИ КОРРЕКЦИИ ОСАНКИ У ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ, СПЕЦИАЛИЗИРУЮЩИХСЯ В СПОРТИВНЫХ ТАНЦАХ

Аннотация
Исследование посвящено актуальной проблеме коррекции нарушений осанки высококвалифицированных танцоров. Существующие программы физической реабилитации не всегда могут быть использованы для коррекции осанки действующих спортсменов. Нами разработана программа физической реабилитации, включая четыре периода, каждый из которых соответствует периоду спортивной подготовки. Адаптационный соответствует переходному периоду, тренировочно-коррегирующий – обще-подготовительному этапу подготовительного периода спортивной подготовки, стабилизационный – специально-подготовительному этапу подготовительного периода спортивной подготовки и поддерживающий – соревновательному. Программа физической реабилитации, которая разработана с учетом интенсивных физических нагрузок на ОДА спортсменов, адекватная режиму тренировок и отдыха танцоров и способствует как коррекции нарушений осанки, так и расслаблению мышц после тренировочной и соревновательной деятельности.
Ключевые слова: спортивные танцы, опорно-двигательный аппарат, осанка, коррекция, физическая реабилитация.

Rozhkova T.A.
National University of Physical Education and Sport of Ukraine

THE USING FUNDS OF PHYSICAL REHABILITATION IN POSTURE CORRECTION TECHNOLOGY OF QUALIFIED ATHLETES WHO ARE SPECIALIZED IN SPORTS DANCING

Summary
The research is dedicated to the actual problem as a posture correction in the high qualified dancers. The existing physical rehabilitation programs should not always use for the correction of active athletes. We have developed a physical rehabilitation program, consists from four periods, each of these has a correlation with the periods of athletic training. Adaptation period responsible to transitional period, training and corrective period responsible to general preparatory stage period of the sports training, stabilization period responsible to the specifical preparatory phase of the preparatory period of training and supporting period responsible to the competitive period. The designed physical rehabilitation program, developed on the intense exercise on athletes' motor system, adequate rest and exercise regime of the dancers and contributes either correction of posture or relaxation of muscles after training and competitive activities.
Keywords: sports dance, musculoskeletal system, posture correction, physical rehabilitation.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.72

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФЕНОМЕНА МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Дорожкин А.С.
Республиканский институт высшей школы

В данной статье рассматривается воздействие массовой культуры на общественное сознание. Проводится попытка интерпретации феномена массовой культуры как с отрицательной (избежание неблагоприятного события для действующего агента), так и положительной (наступление благоприятного события) стороны.
Ключевые слова: массовая культура, социальный риск, социальная структура, доминирующая культура, массовое сознание, ценности, социальная адаптация.

Идея массовой культуры появилась в 1920-е гг. в рамках доктрины массового общества, согласно которой в индустриальную стадию развития исчезает жесткая классовая поляризация, и главную роль на исторической арене начинают играть массы.

Актуальность темы данной статьи в значительной мере определяется культурными трансформациями современного общества, вступившего в эпоху глобализации. В обществе, перешедшем на новую ступень исторического развития, существенно изменяется роль и расширяется круг функций, выполняемых массовой культурой, что в большой мере связано с увеличением числа субъектов исторической деятельности, являющихся носителями ценностей этого типа культуры. Именно по этому, в условиях существования плюрализма идеологий **целью** данного исследования становится необходимость взвешенного анализа массовой культуры как специфического социокультурного феномена.

Наиболее актуальной **проблемой** в изучении данного феномена на современном этапе остается сложность и противоречивость массовой культуры, ее способность к трансформациям под влиянием социальных, технических, эстетических и прочих факторов, ее реактивная мобильность и отзывчивость на требования настоящего момента. Все эти обстоятельства, как следствие, обусловили необходимость теоретического осмысления данного социокультурного феномена на новом критическом уровне с учетом предыдущего опыта его изучения в мировой и отечественной философской и культурологической литературе.

Анализируя работы и исследования, посвященные данной тематике, стоит отметить, что первые попытки теоретического осмысления феномена массовой культуры относятся к рубежу XIX-XX вв. Они связываются с именами Г. Лебона, Г. Тарда, З. Фрейда, Л. Н. Войтоловского и других ученых, которые рассматривали проблему массовой культуры в тесной связи с развернувшимся процессом перерождения гражданского общества в массовое.

В настоящее время все теории массового общества выделяют в два подхода. Согласно первому из них, массовому обществу присуща жесткая стандартизация, снижение индивидуальности личности и т.д. (Х. Ортега-и-Гассет; Э. Фромм и др.). Представители данного подхода относятся достаточно критично к массовому обществу, а соответственно и массовой культуре. С точки зрения более позднего подхода, массовое общество рассматривается скорее позитивно, хотя авторы отмечают его изъяны.

Представители данного подхода не отрицают недостатки массового общества, однако отмечают такие черты массового общества, а значит и массовой культуры, как элемент большего равенства людей, возрастающую степень социальной однородности общества.

Впервые термин «массовая культура» ввел в обращение американский социолог Д. Макдональд в 1944 г. На сегодняшний день существует множество определений «массовой культуры». Во второй половине прошлого века в научной литературе достаточно часто отождествляли массовую культуру с популярной культурой, с китчем. В зависимости от подхода к пониманию массового общества, определения «массовой культуры» можно выделить в две группы. Первые подчеркивают стандартизацию, усредненный уровень объектов массовой культуры, вторые отмечают массовый характер данного феномена. В качестве примера определений первой группы можно привести следующее: массовая культура – «относительно стандартизированные и однородные продукты культуры и связанный с ними опыт, предназначенный для широкой общественность [4]. Или массовая культура – «термин, используемый в современной культурологии для обозначения специфической разновидности «среднего» потребителя и предполагающего возможность широкого тиражирования оригинального продукта» [18]. Есть также определения, подчеркивающие плохой вкус потребителей массовой культуры. Например, массовая культура – «та часть культуры общества, которая связана с массовым производством единого механизма социальной ориентации, нацеленного на формирование духовно неразвитой личности»; «определенное состояние культуры современного общества, вязанное с доступным подавляющему большинству усвоением общих стандартов мышления и поведения, отчуждающих личность от творчески активной деятельности» [20]. Второе направление подчеркивает усредненность массового потребления, его стандартизацию.

Учитывая вышеизложенные характеристики можно определить массовую культуру следующим образом: массовая культура – это возникшая в результате развития массового производства форма культуры, обладающая низким содержательным и художественным уровнем, легкодоступная для восприятия и распространяемая среди широких слоев населения при помощи СМИ.

Согласно современным исследованиям, массовая культура в своем развитии прошла два этапа. С момента выделения ее в отдельную форму культуры и обозначения ее термином «массовая культура» до 1960-х гг., этот период можно обозначить как первый этап ее развития. В это время массовая культура была менее социально дифференцированной и более интернациональной. До этого времени происходило формирование массовой культуры [19]. Главной ее функцией была развлекательная функция. Широкое развитие получает адаптивная функция, в облегченном варианте. При этом она не

© Дорожкин А.С., 2015

только потребляется человеком, «сколько потребляет самого человека, заслоняя от него и заменяя ему другие пласты культуры».

Второй этап начинается с 1960-х гг. и продолжается до сегодняшнего дня. Это время считается переломными в содержательной стороне массовой культуры Запада, что связано с началом формирования информационного общества [13]. На данном этапе продолжает возрастать роль массовой культуры в обществе. Массовая культура все больше выступает как средство адаптации человека в обществе. Ускоряются процессы производства. В качестве источников информации выступают СМИ, обладающие все большим суггестивное воздействием. Увеличивающиеся темпы жизни оставляют человеку меньше времени для самостоятельного анализа информации. Массовая культура становится объединяющим средством в обществе. Она выстраивает и закрепляет отношения конвейерного производства. И если возрастают темпы обмена между людьми любым продуктом, призванная регулировать отношения индустриальной эпохи массовая культура, продолжает развиваться в постиндустриальном обществе, где главное — информационный обмен, а технологическое производство считается налаженным этапом. В результате, (что можно рассматривать как закономерный итог), происходит смена акцентов в функциях массовой культуры.

С увеличением всеобъемлющего характера массовой культуры она подвергается критике. В первую очередь, это связано с ее ценностным аспектом. К основным ценностям массовой культуры относятся гедонизм, материальное благополучие. При этом в пропаганде массовой культуры материальные ценности доминируют над моральными ценностями, вытесняя их. Но материальные ценности не могут заменить моральные, в связи с этим массовая культура, приобретая большое воздействие на общество, в то же время увеличивает психологический дискомфорт индивида и вызывает все больше недовольства и критики в свой адрес.

Термин социальный риск определяю как вероятность наступления (или не наступления) или существования (отсутствия) благоприятных (или неблагоприятных) обстоятельств для агента, зависящих от его социальной деятельности (или бездеятельности) в условиях объективной реальности.

Массовая культура явление противоречивое, поэтому целесообразно выделить две группы рисков: позитивные (связанные с положительным воздействием массовой культуры) и отрицательные (вызванные негативным воздействием массовой культуры).

Всеохватывающий характер массовой культуры, интенсивное использование ею СМИ приводят к манипулированию сознанием человека. Манипулирование предполагает, в первую очередь, осуществление действий в пользу того, кто манипулирует. При этом цели манипулятора и того, кем манипулируют, могут быть противоположны. В связи с этим для того в отношении кого осуществляют манипулирование, всегда есть опасность не реализовать свои интересы. С. Московичи: «…поначалу, когда большинство захватывает власть, она временно переходит в руки меньшинства, но только до того момента, пока один человек не отнимет ее у всех остальных. Этот исключительный человек теперь воплощает собой закон. Он обладает властью направлять массы людей на героические сражения, на гигантские стройки. А они открыто приносят ему в жертву свои интересы и нужды, вплоть до собственной жизни» [14]. Если рассматривать момент манипуляции человеческим сознанием с позиции взаимоотношения культуры и власти, то власть всегда стремилась ее контролировать и использовать ее как средство для управления массами. Именно в рамках массовой культуры манипуляционный момент выражен наиболее характерно, что связано с содержанием и методами, используемыми данной формой культуры.

Пропагандируемые массовой культурой гедонистические и потребительские ценности способствуют развитию безразличного отношения к реальности и возрастанию интереса только к получению личных благ. Человек начинает оценивать отношения с точки зрения личного обогащения или получения удовольствий, что содержит такие опасности, как постоянное желание соответствовать пропагандируемому массовой культурой образу жизни и депривация личности в случае невозможности получения желаемого уровня благосостояния.

Массовая культура в большей мере, чем другие формы культуры способствует тому, чтобы человек становился «как все». Однако внедряемая массовой культурой унификация личности опасна для самого человека. По мнению И. Эренбурга, она препятствует развитию индивидуальных черт личности, унификация противоречит сути человеческого бытия: ибо ставит под вопрос возможность реализации. Здесь можно возразить. Во все времена в обществе были общие правила поведения. Разумеется, «…какая-то степень унификации обязательна для любого сообщества» [10]. Однако в период массовой культуры степень унификации достигает небывалого до этого предела. Уже сам факт критики массовой культуры за излишнюю стандартизацию — показатель значительно более высокой степени унификации. При этом в массовой культуре не только сохраняется, но и во многом преувеличивается иллюзия свободы личности в суждениях и поступках.

Некоторые исследователи считают попыткой противостоять ей возникновение субкультур.

Релаксационный элемент массовой культуры предназначен для смягчения влияния стандартизации отношений на производстве и снижения значения кровнородственный связей. Таким образом, можно отметить, что в настоящее время возможно неосознанно, но ищется противовес излишней стандартизации, характерной для современного общества.

Массовая культура способствует культурной преемственности, что содержит свои положительные и отрицательные стороны. Во-первых, есть вероятность, что какие-то элементы чужой культуры могут быть неверно поняты. Иерархии ценностей у разных народов различны. И то или иное явление в разных культурах может оцениваться по-разному. Во-вторых, культура — это механизм, способствующий социализации человека в обществе. Так, Э. Дюркгейм считал, что любой закон, любая «нравственная или юридическая регламентация выражает главным образом социальные потребности…» [8]. Любой поступок, любое действие настолько морально, насколько соответствует потребностям общества. На протяжении всего исторического развития данной социальной системой делался выбор «из множества возможных новых структур какой-то одной» [5]. При этом учитывались различные факторы: географическое положение, климат, соседние государства и т.д. Культура создавалась как механизм, способствовавший выживанию человека. Так, культура Запада и Востока обусловлена геополитическими факторами. Это цивилизации, каждая из которых оптимально приспособлена к географическим, климатическим, политическим и т.д. условиям, в которых она была сформирована и продолжает существовать по сей день [11]. Таким

образом, культура любого народа создавалась как оптимальный вариант адаптации к существующим условиям. Навязывание ложных потребностей также можно рассматривать в качестве риска. В современном обществе для «большей части людей… непосредственным мотивом денежных расходов сверх тех, что необходимы для физического благополучия, является не только сознательное стремление превзойти других в размере явного потребления, сколько желание держаться на уровне общепринятых требований благопристойности в качестве и количестве потребляемых товаров» [7]. Ж. Бодрийар отмечает, что: «Масса перевела потребление в плоскость, где его уровень оказывается показателем статуса и престижа, где оно выходит за всякие разумные пределы…» [3]. Массовая культура усугубляет этот процесс. Например, массовизация моды. Сегодня мода «руководствуется не столько интересами целесообразности, пользы, удобства, сколько получением высокой прибыли». Потребителю предлагают новые продукты (одежду, автомобили, бытовую технику и т.д.), хотя старые еще исправны и в хорошем состоянии. Искусственно формируются потребности и он должен их удовлетворить. На самом деле такая потребность отсутствует и подменяется потребностью в социальном признании, а имеющиеся потребности могут остаться неудовлетворенными.

В качестве рисков, связанных с существованием массовой культуры, можно отметить снижение качества развлечений. Создание произведений культуры поставлено на поток. Репертуар развлечений становится гораздо шире, чем в доиндустриальную эпоху, при этом содержание упрощается. Улетучивается игровой момент, способствующий духовному развитию. Развлечения становятся более стандартными, простыми и грубыми. К развлечениям «стали относиться утилитарно» [9]. Человек пассивен физически. Содержание основных видов развлечений массовой культуры – примитивно: не требует сложной моральной или умственной работы индивида.

Рассматривая массовую культуру, можно отметить ее объединяющее значение. Массовая культура объединяет население на ценностном и коммуникационном уровнях. Как форма культуры, массовая культура имеет свой набор ценностей и норм. С одной стороны, она навязывает личности определенные ценности, с другой, адаптирует ее к массовому обществу, формирует массового человека для массового общества, и тем самым, выступает как «…средство цементирования, интеграции этого общества». Через представления обыденного сознания она «встраивает» человека в массовое общество. «В определенном смысле массовую культуру можно рассматривать как «современную организацию обыденного сознания…» [2].

Риск, связанный с социальным процессом, предполагает получение благ, объединенных с социализирующей ролью массовой культуры. Ценности, стандарты поведения, транслируемые массовой культурой в общество, помогают каждому отдельному человеку ориентироваться в современных условиях. Адаптируя человека, таким образом, к современной жизни, она является очень мощным социализирующим фактором и «…выступает как комплексная форма организации и структурирования культурной жизни общества, производя… соответствующую картину мира…» [2].

Подводя **итог**, следует отметить, что массовая культура – явление противоречивое, оказывающее неоднозначное влияние на общество. С целью снижения такого воздействия сегодня все чаще появляется мнение о необходимости сближения ценностей массовой культуры с общемировыми ценностями. Действительно, это оптимальный вариант решения проблемы. Если в области культуры станет осуществляться целенаправленная, последовательная политика, направленная на сближение ценностей массовой культуры с общечеловеческими ценностями, то это приведет к уменьшению количества и степени рисков, связанных с влиянием массовой культуры в обществе.

Список литературы:

1. Аблеев С. Р. Специфика и тенденции массовой культуры: анализ основных аспектов. URL: http://www.lomonosov.org/friend-esses/fourfriend-esses15054.html (дата доступа: 11.09.2015).
2. Ашин Г. К. Доктрина «массового общества». – М., 1971.
3. Бодрийар Ж. Призрак толпы. – М., 2007.
4. Большой толковый словарь. Т. 1. (А-О) / Пер. с англ. М., 1999.
5. Бранский В. П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6.
6. Быкова Э. В. Культура народная, элитарная и массовая. URL: http://avt.miem.edu.ru/Kafedra/KT/Publik/posob_2_kt.html (дата доступа: 30.08.2015).
7. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984.
8. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М., 1991.
9. Захаров А. В. Развлечение sub specie социологии // Социол. исслед. – 2008. – № 1.
10. Криштоф Т. Все для всех. Массовая культура и современный человек. – М., 1978.
11. Лебедев В. Э. Всемирная история: теоретический аспект. Екатеринбург, 2000.
12. Лебедева В. Г. Феномен массовой культуры в новейших отечественных концепциях. URL: www.ecdejavu.net/m-2/Mass_culture-2.html (дата обращения: 21.07.2011).
13. Массовая культура и массовое искусство. «За» и «против». – М., 2003.
14. Московичи С. Век толп. – М., 1998.
15. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. – М., 1999.
16. Радугин А. А. Культурология. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Rad/05.php (дата обращения: 21.07.2011).
17. Социологический энциклопедический словарь. Редактор-координатор Г. В. Осипов. – М., 1998.
18. Социологическая энциклопедия. – Минск, 2003.
19. Социология. Под ред. В. Н. Лавриненко. – М., 2004.
20. Учебный социологический словарь. – М., 1999.

Дорожкін А.С.
Республіканський інститут вищої школи

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНА МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Анотація
В даній статті розглядається вплив масової культури на суспільну свідомість. Проводиться спроба інтерпретації феномена масової культури як з негативною (уникнути несприятливої події для діючого агента), так і позитивною (наступ сприятливого події) сторони.
Ключові слова: масова культура, соціальний ризик, соціальна структура, домінуюча культура, масова свідомість, цінності, соціальна адаптація.

Dorozhkin A.S.
Republican Institute for Higher Education

INTERPRETATION OF THE PHENOMMENON OF MASS CULTURE AT THE PRESENT STAGE OF SOCIAL DEVELOPMENT

Summary
This article examines the impact of popular culture on the public consciousness. Held attempt to interpret the phenomenon of mass culture as a negative (to prevent adverse events for the active agent), and positive (the onset of favorable events) side.
Keywords: mass culture, social risk, social structure, the dominant culture, the mass consciousness, values, social adaptation.

УДК 305-055.1,2

МАРГИНАЛЬНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Павлищева Я.А.
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

В статье исследуется явление маргинальности в контексте гендерных отношений. Автор выделяет и анализирует ключевые особенности гендерных отношений в европейском сообществе. Изучаются механизмы функционирования и логика построения гендерных отношений. Автор доказывает, что характер гендерных отношений провоцирует возникновение такого социально-культурного явления, как маргинальность (маргинальные личности). Маргинальность в контексте гендерных отношений оказывается амбивалентным феноменом: указывает на деструктивные тенденции в обществе и, в то же время, подразумевает потенции обновления и качественных мировоззренческих изменений в социуме.
Ключевые слова: маргинальность, гендерные отношения, андроцентричность, феминный, маскулинный, гендерная асимметрия.

Постановка проблемы. Проблема гендера как социокультурного пола является одной из наиболее актуальных в современной антропологии, социологии, психологии, лингвистике. В конце XX – начале XXI века пол человека стал рассматриваться намного шире, чем биологический феномен, ведь принадлежность к тому или иному полу обусловливает личность практически во всех сферах жизнедеятельности и отношений с окружающим миром. Гендерный вопрос получил широкие трактовки в различных отраслях знания: так, в социологии его актуализировали и осветили П. Бурдье, А.Г. Дугин, И. Жербкина, в психологическом аспекте его рассматривали Ш. Берн, И.С. Клецина, в лингвистике его изучали Р. Лакофф, Д. Таннен, А.В. Кирилина, О.Л. Каменская, Г.Е. Крейдлин, Е.С. Гриценко, Е.И. Горошко, в философии постмодернизма – Ж. Бодрийяр, М. Фуко.

Анализ последних исследований и публикаций. В научной литературе исследование маргинальности в контексте гендерных отношений на данный момент не получило широкого освещения. Среди ведущих работ по этой проблеме можно выделить ряд публикаций Н.В. Антоновой. Кроме того, фундаментальными исследованиями, которые послужили базой для нашей статьи, являются труды А.В. Кирилиной, В.С. Агеева, Т.Б. Рябовой (в аспекте гендера) и работа антрополога В. Тэрнера (по вопросу маргинальности).

Выделение нерешённых ранее частей общей проблемы. Тем не менее, изучение гендера и гендерных отношений остаётся всё ещё открытой проблемой, требующей доработок и новых интерпретаций, поскольку возникают аспекты, не исследованные в полном объёме. Одним из таких открытых вопросов, на наш взгляд, является феномен маргинальности в контексте гендерных отношений.

Цель статьи. Поэтому цель данной статьи состоит в изучении такого социального явления, как маргинальность с точки зрения полоролевых отношений. Для этого мы выдвигаем следующие задачи: 1) проанализировать ключевые особенности гендерных отношений в современном европейском обществе; 2) исследовать маргинальность как не-

© Павлищева Я.А., 2015

обходимый элемент развития социальных, гендерных отношений.

Изложение основного материала. Изучая характеристики гендерных отношений, можно апеллировать к различным пластам социума – от межнационального масштаба до отдельных субкультур. Однако, независимо от уровня, в основе полоролевых транзакций будет находиться глубинная (архетипическая) структура, определяющая их основные векторы. Характер гендерных отношений может варьировать под влиянием этнических особенностей или степени развитости мировоззренческой системы той или иной субкультуры, но логика построения и функционирования таких отношений, тем не менее, не будет выходить за рамки упомянутой выше структуры. Так, в европейском обществе в целом работает общая структура, которая создаёт сходную конфигурацию отношений между полами, независимо от нации. Однако эта структура не статична, а динамична, она способна развиваться и изменяться, и эти процессы уже зависят от особенностей развития и изменения мировоззренческих установок в рамках конкретного национального сообщества.

Структура гендерных отношений в современном европейском социуме детерминирована рядом ключевых особенностей. Ведущей чертой исследователи называют андроцентричность: гендерная картина мира в таком обществе является преимущественно маскулинной и патриархатной. Т.е. в центре андроцентричной картины мира находится мужчина, женщина здесь – вторична и периферийна. Мужчина – творец и созидатель, женщина – разрушительна и хаотична. Символически это выражается в бинарных оппозициях бога-творца и необузданных сил природы, которые необходимо окультуривать, активного (мужского) и пассивного (женского) начал, аполлонического и дионисийского, рационального и эмоционального, правильного, культурного и отклонения от нормы, первобытного. Этот ряд можно продолжить, обратившись к истории европейской мысли и культуры. Более того, андроцентричность и маскулинность европейского общества на протяжении веков подпитывается образами христианской религии. Кроме религиозного основания, мощным средством, закрепляющим и подтверждающим маскулинную картину мира как ведущую, является язык. Язык всегда обосновывает всё остальное, как утверждает У. Эко. Язык лежит в основании и является главным инструментом конструирования картины мира человека. Язык отражает экзистенциальный опыт человека и в то же время влияет на формирование этого опыта, который впоследствии может стать определённым стереотипом.

Обратной стороной и следствием андроцентричности в полоролевых транзакциях становится гендерная асимметрия, в результате которой мужчина в европейском обществе занимает доминирующую позицию, женщина же, соответственно, – зависимое положение. Мужчина, мужская природа становится точкой отсчёта, относительно которой разворачивается остальной мир, а это, в свою очередь, провоцирует больше возможностей и степеней свободы в поле мужского. Женская природа – то, что необходимо окультурить, удержать в рамках, структурировать мужчине-творцу, что влечёт за собой ограниченность в проявлении женского, как в психоэмоциональном плане (чувства, чувственность, сентиментальность), так и на физическом уровне (табуированность проявлений женской сексуальности). В условиях гендерной асимметрии маскулинное культивируется и превозносится – это касается прежде всего таких «мужских» качеств, как аналитический ум, рациональность, научное мышление, эмоциональная устойчивость, деловые навыки, организаторские способности, лидерство. Те качества и состояния, которые маркируются как «женские» воспринимаются как второстепенные и незначительные. В связи с этим область чувственного, эмоционального, стихийного подавляется и сдерживается человеком, причём независимо от половой принадлежности.

Отсюда возникает ещё один характерный признак гендерных отношений в современном европейском социуме – строгая регламентированность (обусловленность), которая предписывает каждому гендеру свой поведенческий кодекс и психоэмоциональную составляющую. Каждый человек имеет сугубо своё назначение в социуме в соответствии со своей ролью, обусловленной его половой принадлежностью (например, женщина – это прежде всего потенциальная мать и хранительница семейного очага, мужчина – кормилец семьи и добытчик). Выход же за рамки социополовой роли третируется и всячески подавляется в традиционном обществе, а человек, который нарушает эти границы, становится маргиналом. Хотя в последние десятилетия XX века – начале XXI века в наиболее развитых европейских странах (прежде всего в Скандинавии) регламентированность гендера утрачивает свою актуальность и уступает место свободному выбору человеком своей гендерной роли в социуме.

Регламентированность социального и психологического аспектов гендера также выступает инструментом власти и управления, доминирования одной социальной группы над другой. Ведь чем больше человек ограничен своей социополовой ролью, чем больше привязан к образу «настоящего мужчины/женщины», тем легче им управлять и манипулировать, апеллируя к традиционным ценностям как к непреложной истине. В современном обществе такой властью обладают в первую очередь СМИ, которые успешно пользуясь некритичностью мышления среднестатистического гражданина-потребителя, продвигают и распространяют идеологии, продукцию, услуги, манипулируя глубинными маскулинными/феминными образами, с которыми идентифицируют себя большинство людей на подсознательном уровне. М. Фуко в работе «Воля и истина» актуализировал властную функцию гендера, которая, по его мнению, реализуется посредством создания дискурса, или дискурсивных практик. Дискурсивные практики каждая со своим набором терминов, речевых оборотов, грамматических конструкций, стилистическими особенностями, а также со своими системами ограничений, табу, предписаний и наказаниями за их нарушения, закрепляют в сознании индивида его гендерную обусловленность, не предлагая альтернатив. Согласно М. Фуко, дискурсивные практики имеют по сути своей одну цель – власть одной социальной группы над другой посредством производства дискурса, распространяя своё влияние во всех отраслях социальной жизни (наука, образование, медицина, право, семейные отношения).

Резюмируя изложенное выше, мы приходим к выводу о том, что гендерные отношения – это предельно консервативная и детерминированная структура, которая задаёт жёсткие рамки для человека, ограничивает степени свободы и требует от человека строгого соблюдения поведенческих и мировоззренческих установок, обусловленных его половой принадлежностью. Однако обратным явлением любой жёсткой социальной структуры будет возникновение маргинальных элементов – прежде

всего людей (аутсайдеры, маргиналы), поведение и картина мира которых не вписываются в рамки традиционных гендерных понятий. Маргинальность в контексте гендерных отношений распространяется на оба пола, хотя исторически в патриархатных обществах женщины были более подвержены социальному изгнанничеству. «Социокультурными маргиналами могут являться женщины, исключаемые из системы общественного управления, экономики, науки и других значимых социальных сфер под предлогом «несовершенства их биологической природы», которая ставила их ниже мужчины в социальной иерархии и служила оправданием их низкого социального статуса» [2, с. 171].

Понятие «маргинальности» мы будем определять опираясь на дефиниции И.П. Ильина [4] и П. Гуревича [3] как социокультурное явление, возникающее в традиционном, консервативном обществе с жёсткой иерархией (и в социальном и в гендерном отношениях), в результате которого одна социальная группа отторгает другую (или отдельных индивидов) вследствие её несоответствия общепринятым нормам поведения и мироотношения. «Маргинализм – сознательная установка на «периферийность» по отношению к обществу в целом и его социальным и этическим ценностям, т. е. и по отношению к его морали» [4]. «Качественное состояние человека или группы людей, оказавшихся в силу обстоятельств на грани двух культур; они участвуют во взаимодействие этих культур, но полностью не примыкают ни к одной из них» [3]. Кроме того, ещё одним важным свойством маргинальности, на наш взгляд, является амбивалентность: с одной стороны, феномен маргинальности указывает на негативные тенденции закрытости общества, его нетерпимость, стереотипность мышления, с другой стороны, открывает новые потенции для развития общества. Находясь на периферии, в промежуточном состоянии «уже не там, но ещё и не здесь», маргинальная личность пребывает в поиске самоидентичности и имеет возможность, будучи в состоянии постоянного вопрошания, открывать новые формы и варианты бытия.

В контексте гендерных отношений маргинализируется человек, деятельность которого, а также поведение, психоэмоциональные состояния и мировоззрение в целом идут в разрез с традиционными, общепринятыми гендерными нормами и образами, а социум, в свою очередь, не принимает, критикует, осуждает и всячески третирует такого человека. Например, в восточнославянских странах такими изгоями и по сей день являются феминистки и люди гомосексуальной ориентации. С другой стороны, в наиболее развитых, прогрессивных европейских странах феномен маргинальности по гендерному признаку гораздо слабее проявлен и стремится к исчезновению. Таким образом, чем более развито общество, тем более оно открыто иному, тем более оно гибкое и лояльное в плане расширения мировоззренческих границ.

Маргинальность в контексте гендерных отношений свидетельствует о застойных явлениях в развитии социума, указывает на то, что общество достигло того предела, когда традиционное изживает себя и формируются новые возможности для качественно иного витка в его развитии. И именно маргинальные личности, те, кто сегодня находится вне устоявшейся системы, завтра станут во главе социума нового типа с более открытым взглядом на мир. Выдающийся английский антрополог и культуролог В. Тэрнер называет таких людей «лиминальными» (пороговыми) и заявляет, что в силу их амбивалентности и внеклассовости они обладают качеством разрушать уже неактуальную картину мира и создавать новый тип мировоззрения. Символически В. Тэрнер уподобляет лиминальных людей двуполым существам – и здесь можно провести аналогию с теми гендерными группами, которые являются маргинальными в современных традиционных обществах. Феминистки и гомосексуалисты, находясь в рамках такого общества, всячески подчёркивают своё несогласие, сопротивляются и пытаются переосмыслить ограничения и социальные роли, которые накладывает на них их гендерная принадлежность. В свою очередь общественные массы препятствуют и осуждают свободное самовыражение маргинальных гендерных групп различными способами: демонизацией, высмеиванием, физическим насилием, исключением из социальной деятельности. Однако, согласно В. Тэрнеру, такое внесоциальное положение, пребывание в «пустыне бесстатусности» является необходимым и неотъемлемым элементом развития любой социальной структуры и индивида. Это своего рода инициация для отдельной личности и общества в целом, переход из одного состояния, которое уже исчерпало себя, в качественно иное, новое, а такой переход всегда травматичен и драматичен, поскольку рушит привычное и комфортное. «Социальная драма возникает тогда, когда в обществе накапливается множество раздражающих, т.е. новых для традиционной культуры тенденций<…>лиминальность должна подготовить культуру к принятию, к освоению новых тенденций для введения их внутрь культуры, т.е. для расширения границ. Лиминальное сегодня – завтра будет центральным. Учёт негативных тенденций способствует осознанию наукой общих законов. Развивающиеся виды опрокидывают границы, и творческая мысль должна обитать именно на границах» [7, с. 157-158].

Маргинальность феминисток и гомосексуалистов, с одной стороны, накладывает множество ограничений на их свободное проявление в социуме, однако, с другой стороны, становится мощным стимулом для активного поиска альтернативных вариантов самореализации, развивает творческое отношение к миру. В отличие от «закрытой морали» традиционного общества, гендерные маргиналы обладают открытым мировоззрением, что потенциально способствует дальнейшему обновлению и расширению существующей картины мира, а также может служить развитию общества во всех отраслях знания.

Выводы исследования. Подводя итоги нашего исследования, мы приходим к следующему заключению. Гендерные отношения в современном европейском обществе, независимо от этнических особенностей каждой из стран Европы, представляют собой универсальную и глубоко укоренённую в сознании отдельного индивида структуру, которая базируется на таких ключевых принципах: 1)андроцентричность (маскулинность и патриархатность гендерной картины мира); 2)гендерная асимметрия (преобладание мужского над женским, маскулинные качества и состояния культивируются и превозносятся, а маркируемые «женскими» становятся второстепенными и подавляются); 3) регламентированность и строгая иерархия гендерных отношений (жёсткая обусловленность и ограниченность социополовых ролей); 4)властная функция гендера. Таким образом, гендерные отношения по своей сути являются предельно консервативной и детерминированной структурой с рядом ограничений и целым кодексом поведенческих и мировоззренческих норм,

обусловленных половой принадлежностью человека. Это провоцирует возникновение маргинальных элементов в противовес жёсткой структуре гендерных отношений. Маргинальные элементы в контексте гендерных отношений – это, прежде всего, личности, типы взаимодействий и мировоззрение в целом, которые не вписываются в традиционную структуру и выходят за рамки социополовых ролей. Однако при всей асоциальности, маргинальные личности (в гендерном аспекте это в первую очередь феминистки и гомосексуалисты) – это те, кто потенциально задаёт новые векторы развития социума, кто, разрушая традиционную, но уже неактуальную картину мира, в то же время формирует новое мироотношение с более творческим и открытым взглядом на мир. Более того, маргинализация в условиях консервативной социальной структуры является необходимым элементом развития общества, этапом хоть и драматичным, но нивелирующим застойные социальные явления.

Список литературы:

1. Антонова Н. В. Природа гендерной маргинальности: опыт системного анализа // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки. – Выпуск № 2 / том 13 / 2013. – С. 140-143.
2. Антонова Н. В. Репрезентация гендерной маргинальности в культуре как философско-антропологическая проблема // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Социально-гуманитарные науки. – Выпуск № 10 (269). – 2012. – С. 170-174.
3. Гуревич П. Словарь по культурологии. – Интернет-ресурс.
4. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М.: ИНИОН РАН, 2001. – 384 с.
5. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 256 с.
6. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты (монография). – Интернет-ресурс.
7. Тэрнер В. Символ и ритуал. – Интернет-ресурс.
8. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

Павліщева Я.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

МАРГІНАЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН

Анотація
В статті досліджується явище маргінальності в контексті гендерних відносин. Автор виділяє та аналізує ключові особливості гендерних відносин в європейській спільноті. Вивчаються механізми функціонування та логіка побудови гендерних відносин. Автор доводить, що характер гендерних відносин провокує виникнення такого соціально-культурного явища, як маргінальність (зокрема, маргінальних осіб). Маргінальність в контексті гендерних відносин виявляється амбівалентним феноменом: вказує на деструктивні тенденції в суспільстві й, в той же час, передбачає потенції оновлення та якісних світоглядних змін в соціумі.

Ключові слова: маргінальність, гендерні відносини, андроцентричність, фемінний, маскулінний, гендерна асиметрія.

Pavlishcheva Ya.O.
Yaroslav Mudryi National Law University

MARGINALITY IN THE CONTEXT OF GENDER RELATIONS

Summary
The phenomenon of marginality in the context of gender relations has been investigated. The author has marked out and analyzed the features of gender relations in the European community. Main mechanisms of functioning and the structure of gender relations have been examined. The author has demonstrated that the character of gender relations provokes appearance socio-cultural phenomenon such as marginality (marginal persons). Marginality in the context of gender relations is an ambivalent phenomenon: it indicates destructive tendencies in the society and, at the same time, potentially implies renovation and qualitative ideological changes in the society.

Keywords: marginality, gender relations, andro-centrality, feminine, masculine, gender asymmetry.

УДК 130.2.504.75:37

ЛЮДИНА ЯК ЄДНІСТЬ ПРИРОДНОГО І КУЛЬТУРНОГО В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Салата Г.В.
Київський національний університет культури і мистецтв

У статті зроблено спробу проаналізувати біокультурне начало в природі людини в контексті біокультурної антропології у проблемному полі глобалізації освіти. В XXI столітті біокультурні підходи та моделі можна вважати одним з найефективніших способів розробки і проведення досліджень природи і сутності людини.
Ключові слова: глобалізація, освіта, природа, культура, біокультурна антропологія

Постановка проблеми. Система освіти є одним з найважливіших факторів суспільного відтворення: від неї залежить як рівень інтелектуального, фізичного, морального розвитку майбутніх поколінь, так і життєздатність, ефективність самого суспільства. Іншими словами, освіта озброює людей навичками та базовими знаннями, необхідними для даного суспільства, що, в свою чергу, надає громадянам можливості визначати та переслідувати свої власні цілі, а також брати активну участь у суспільному житті в якості повноцінних автономних особистостей [2]. Загострення екологічної ситуації у світі, а також реальна загроза її подальшого погіршення ставлять проблему збереження природного середовища існування соціуму на одне з перших місць у ряді глобальних проблем людства, виводить проблему на перші місця в контексті глобалізації освіти – ґрунту самосвідомості громадянина, нації, держави, і врешті, світової спільноти.

Глобалізаційний процес, що набув сьогодні загальносвітового масштабу, породжує нові суперечливі наслідки. Таким чином, людство потребує нової парадигми у відносинах між народами і державами, нової геополітичної конструкції світобудови, безпечної для всього світу і окремих його частин. Своєрідність соціумів позначається на ставленні до численних проблем – прав людини, політичного режиму, торгівлі, освіти, охорони навколишнього середовища тощо. В межах освітнього середовища кожен створює свою «систему культури», яка може зіткнутися з іншими, незрозумілими їй системами. Отже, міжцивілізаційна проблематика перетворюється на проблематику міжлюдських відносин [6].

Однобічність у поглядах на людину (біологізаторський і соціологізаторський підходи), зокрема, в освітньому когнітивному просторі, призвела до формування у XX столітті ідеї відсутності субстанціального закріплення буття людини. Формується концепція нової плюралістичної ідентичності, що «все більше зазнає впливу з боку сил, які не є цілком раціональними, і надає перевагу міфу над історією, релігії над наукою, циклічному часу над лінійним. Таким чином, фрагментація суспільства в поєднанні з відродженням інтересу до колективної ідентичності, міфу, релігії і циклічного часу вимагають ідеї, складнішої і глибшої, ніж просто «смерть власного Я». Вони потребують усвідомлення відродження плюралістичної самості, множинного «Я» [1, с. 21]. Однак людина, як і раніше, залишається предметною, матеріальною істотою, що живе в створеному нею світі культури, внаслідок чого природа людини вимагає іншого, більш широкого розуміння. Стає очевидним, що вплив діяльності людей на навколишнє середовище не просто перетворюється на чинник, який визначає його еволюцію, а й зростає настільки швидко, що говорити про будь-яку рівновагу біосфери і одночасно про збереження гомеостазу виду homo sapiens вже не є можливим.

Виявляється надважливим сприйняття останнього як ґрунту для поглинаючих освіту глобалізаційних процесів трансформації її класичних функцій. Сьогодні, в освітянському процесі кожної держави, тема природи людини отримує нове звучання завдяки синтезу багатовікових філософських традицій в осмисленні людини і комплексу сучасних людинознавчих наук, а також завдяки розвитку нових наук про поведінку вищих тварин, біологія яких найбільш подібна до біології людини.

Крім того, ґрунтовного мультидисциплінарного дослідження вимагають сучасні біотехнології та психотехнології [7; 9], які можуть бути використані для зміни людської природи – основи при реалізації процесів глобалізації освіти. Головним завданням освіти в проблемному полі її глобалізаційних підходів нині – є необхідність створення нової наукової парадигми, яка цілісно відображає специфіку природи людини, її причетність і до світу природи, і до світу культури, що характеризує людину в якості самостійної форми буття.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема природи людини протягом століть досліджувалася Платоном, Аристотелем, Т. Гоббсом, Р. Декартом, Ж. О. де Ламетрі, К. Марксом, Ф. Ніцше, А. Шопенгауером, З. Фрейдом, Е. Фроммом, Х. Плеснером, А. Геленом та ін. Значний внесок в осмислення природи людини зробили К.Г. Юнг, А. Адлер, Е. Кассірер, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, О. Вейнінгер, Ж. Бодрійяр, М. Фуко, А. Маслоу, Ж. Піаже, Н. Хомскі, Ф. Фукуяма, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, М. Бахтін, О.Ф. Лосев, Ю.М. Лотман. Завдяки численним дослідженням світова спільнота починає розуміти, що моральні засади, духовний світ і поведінка людей у біосфері більше не відповідають тим умовам життя, в які занурюється суспільство. Приходить усвідомлення того, що лише коеволюція з біосферою дозволить людству розумно вписатися в природні цикли, піднятися до розуміння універсальних законів, що панують в світі. Подібні тенденції виводять на перший план наукового пошуку питання екологічно безпечного розвитку цивілізації, в освіті зокрема.

Мета. У статті зроблено спробу проаналізувати біокультурне начало в природі людини в контексті біокультурної антропології у проблемному полі глобалізації освіти.

Основна частина. Свідомість і мораль, які здійснюють свою регуляцію за допомогою наділення людської діяльності правовим і духовно-моральним змістом, можуть і повинні виступати в якості визначальних елементів соціального регулювання поведінки людей. Таким чином, суспільство постало перед фактом: необхідно навчитися керувати собою і співвідносити свої дії з природними можливостя-

© Салата Г.В., 2015

ми, забезпечивши таку взаємодію з навколишнім середовищем, яка дозволить гармонійно розвиватися всій соціоприродній цілісності.

Для свого екологічного виживання людство повинно розробити і активно реалізовувати єдину глобальну стратегію загальносвітового розвитку на ґрунті загальносвітової співпраці в освіті, що забезпечить якість навколишнього середовища для цивілізації XXI ст. На порядку денному постало питання про якомога більш широку екологізацію суспільної свідомості, яка включає в себе формування екологічної свідомості як самостійної форми суспільної свідомості, а також внесення екологічного аспекту у всі інші форми і рівні суспільної свідомості. Потреба в формуванні екологічної культури як вирішального чинника в гармонізації відносин суспільства і природи стає в цей час все більш актуальною, особливо в глобалізаційних процесах трансформації освіти.

Усвідомлення всієї складності соціоприродної ситуації істотно залежить від рівня духовно-моральних цінностей, ступеня освіченості людини, традиційної культури, доступності, гласності екологічної інформації. Світогляд, визначаючи ціннісні орієнтації буття, соціальні устремління, інтереси людини і спільноти в цілому, впливає не тільки на систему моральних цінностей і орієнтирів, але і зумовлює розвиток уявлень про ідеальне (благо, добро, чесноти, краса, істина, справедливість), зумовлює стратегію розвитку соціуму. Оскільки різні етноси по-різному сприймають природні обмеження [8], пріоритетним при вирішенні екологічних проблем повинен стати перегляд ціннісної ієрархії в суспільній свідомості і у всіх сферах соціального життя, особливо в освітянському просторі. Цінності повинні відповідати духовно-моральним орієнтирам, що становлять систему вищих надіндивідуальних цінностей, яким і мають бути підпорядковані всі інші (зокрема, утилітарні) цінності.

Аналіз вчень про людину дозволяє виділити декілька моделей трактування природи людини, що склалися в філософській, фізичній, біологічній, культурній антропології і по-різному оцінювали ступінь єднання людини із світом природи і культури. Натуралістична (біологізаторська) версія осмислення природи людини передбачає її укоріненість саме у природі. У різних аспектах ідея біологічної природи людини розроблялася протягом всієї історії філософської та наукової думки. У різні часи природу людини зводили до тіла, пристрастей і потягів, інстинктів і намагалися обґрунтувати природне походження моралі, розумності та соціальності людини.

У XIX столітті еволюційна теорія Ч. Дарвіна стає природничо-науковим обґрунтуванням біологізаторських уявлень про людину. У граничному випадку цей підхід призводить до ототожнення біології вищих тварин і біології людини в інстинктивізмі XX століття, що досліджує філогенетичне коріння поведінки людей, витоки якої зводяться до досвідомого і докультурного начала в людині.

Соціологізаторська версія природи людини ґрунтується на визнанні спільних соціальних установок, притаманних усім індивідам. Згідно з логікою цього підходу, сутність людини не може бути виведена з біології людини, отже, особливості людини як соціокультурної істоти являють собою інтеріоризовані суспільні відносини. Ця модель природи людини розриває філогенетичну спадкоємність тваринного світу і людини, оскільки вважається, що соціалізації піддалися всі сторони біології людини і в людині не залишилося нічого від тварини.

Теорія генно-культурної коеволюції і біокультурна антропологія стверджують, що людина органічно вплетена як у світ природи, так і у світ культури. Її потреби, тіло, психіка, поведінка мають хоча і окультурену, але біологічну базу, що виникла еволюційним шляхом. Людська природа формується як результат історичної еволюції в синтезі з певними вродженими біологічними структурами та функціями, притаманними людині.

Своєрідна спроба синтезу біологічного і соціального в людині була зроблена представниками соціобіології, які стверджують, що типи соціальної поведінки людини мають біологічне походження. Соціобіологічна теорія ґрунтується на теорії генно-культурної коеволюції. Ця теорія описує складні взаємодії, в результаті яких культура генерується і оформлюється біологічними імперативами, одночасно в генетичній еволюції у відповідь на культурні нововведення змінюються біологічні властивості. На думку американських суспільствознавців Ч. Ламсдена і Е. Вілсона, генно-культурна коеволюція одна і без сторонньої допомоги створила людину [3].

Японський вчений Й. Масуда докладніше описує теорію генно-культурної коеволюції. У той час як вчинки тварин односторонньо визначаються генами, людина створює культуру на основі дії мозку і розумових здібностей. Характеристики культури, вироблені в її історії, розвиваються, культура в свою чергу починає впливати на генетичну еволюцію. Таким чином, людські гени і культура слідують курсом коеволюції, обопільно впливаючи один на одного.

Біокультурне трактування Homo sapiens розробив Е. Фромм, який прагнув до комплексного розгляду біологічних, соціальних і екзистенціальних аспектів буття людини. З одного боку, за Е. Фроммом, людина представляє собою один з біологічних видів, а з іншого – їй притаманні специфічні властивості (розум, самосвідомість, уява), що відрізняють її від тварин і пов'язані з її соціальним життям. Отже, природа людини являє собою єдину біокультурну цілісність, «людська натура – це не сума вроджених, біологічно закріплених спонукань, але й не мертвий зліпок з матриці соціальних умов; це продукт історичної еволюції в синтезі з певними вродженими механізмами і законами» [5, с. 28].

Якщо соціобіологія (або її похідна – еволюційна психологія) шукає джерело, мотиви людської поведінки, виходячи з біологічної підоснови існування людини, то біокультурна антропологія (Дж. Келсо) намагається зрозуміти, як культура впливає на наші біологічні можливості та обмеження. Культура перетворилася на важливий аспект нашої навколишньої дійсності за останні кілька тисяч років, і її значення продовжує зростати швидкими темпами [10]. Біокультурний підхід розглядає людину як біологічну, соціальну і культурну істоту [11]. Це включає розгляд біологічної мінливості як функції реагування та адаптації до навколишнього середовища за умов врахування запитів соціально-культурного середовища. Значення біокультурного підходу полягає у створенні моделі для розуміння динаміки взаємодії між людськими біологічними/фенотипічними, психологічними і соціально-культурними особливостями у відповідь на зміни навколишнього середовища.

Антропологи усього світу сьогодні роблять наголос на необхідності більшої інтеграції культурної та біологічної антропології. Коментуючи точки зору на фізичну антропологію на рубежі століть, Е. Шасмері пише: «Що вразило мене найбільше… це заклопотаність, висловлена кількома авторами, які говорять про необхідність більш тісної інтеграції культурної та біологічної сторін антропології.

Культурно-біологічний інтерфейс, взаємодія цих полюсів, і, взагалі, необхідність їх реінтеграції були темами виступів багатьох дослідників» [12, с. 149]. Біокультурний підхід забезпечує базову основу для подолання розриву між культурною та біологічною антропологією, тим самим описуючи істинну природу антропології як наукової дисципліни. Таким чином, в рамках окресленої парадигми людина знаходиться на перетині світу природи і світу культури, входячи своїм буттям в кожен з них. Ця межа не розділяє, а, навпаки, об'єднує людину в самій собі, у своїй споконвічно людській сутності. Людина виступає сполучною ланкою між світом природи і світом культури, її людське начало визначається одночасно двома складовими – біологічною та культурною, при цьому жодна з них не превалює.

Біологічне і культурне в людині не перебувають в ієрархічній залежності, а перетинаються, породжуючи граничне біокультурне начало. Вивчення людини як специфічної біокультурної системи, в якій єдність природного і культурного породжує якісно нові «людські» властивості, що дозволяють характеризувати людину як самостійну форму буття поряд з природою і культурою, вимагає інтеграції різних наук.

Висновки. Сьогодні стає зрозумілим, що специфіка формування екологічної свідомості в проблемному полі глобалізації освіти зумовлює уявлення про ту суттєву роль, яку у всіх процесах і явищах об'єктивної реальності відіграє інформаційна взаємодія. Безсумнівно, що все більш досконалі інформаційні технології вже сьогодні визначають майбутнє інформаційного суспільства, яке може розглядатися як перший ступінь на шляху становлення сфери розуму. Сучасна ситуація потребує осмислення нових підходів до аналізу взаємодії природи і суспільства з урахуванням становлення певної екологічної компоненти, затвердження нових духовно-моральних регуляторів людської діяльності, зміни світоглядної парадигми.

Для виходу людства з екологічної кризи необхідна тривала перехідна програма зміни навколишнього середовища і свідомості суспільства, що у своїй основі повинна спиратися як на програму технічного переозброєння соціуму (подальший розвиток технологій, можливо, переважно біотехнологій), так і на реструктуризацію системи освіти, її глобалізацію [4]. Освіта та будь-яка наука повинні сприяти фізичному, психічному і соціальному благополуччю як окремої особистості, так і групи в цілому, покращуючи тим самим наш світ. Антропологія як наука про людину і людство, що розвиваються в часі і просторі, повинна популяризувати себе за допомогою свого внеску в наукову думку в цілому та у виживання і благополуччя людської популяції зокрема. Вона повинна бути більш інтегрованою і сформулювати нові дослідницькі питання, які є соціально значущими. В XXI столітті біокультурні підходи та моделі можна вважати одним із дієвих способів розробки і проведення досліджень природи і сутності людини у проблемному полі глобалізації освіти.

Список літератури:

1. Данилова Т. В. Проблема людської ідентичності у постмодерній картині світу // Антропологічні виміри філософських досліджень. Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 16-22.
2. Данилова Т. В. Проблеми освіти і виховання в філософських системах Давньої Греції // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІЗ УАН, 2012. – Випуск 58 (№ 3). – С. 429-433.
3. Доклад Римского клуба «Пределы роста». [Электронний ресурс] – Режим доступу: http://yvision.kz/post/298708
4. Салата Г. В. Державна політика у галузі бібліотечної справи: трансформація дійсного та уявного на шляху до світового інформаційного простору // Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів. – Київ: [Київ. ун-т ім. Б. Грінченка], 2014. – С. 322-329.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; [пер. с англ. / общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича]. – М.: Прогресс, 1980. – 272 с.
6. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 3. – 2013. – С. 42-51.
7. Danylova T. The World without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary oppositions of Culture // International Researchers IR. – Vol. 3. – Is. 2. – 2014 [Online], available at: http://www.iresearcher.org/77-82%20IR%20Template%20-%20Copy%20 (8).pdf
8. Danylova T. Approaching the East: Briefly on Japanese Value Orientations // Research Revolution. International Journal of Social Science & Management. – Vol. II. – Issue 8. – 2014. – P. 4-7.
9. Danylova T. The Way to the Self: The Novel «Steppenwolf» Through the Lens of Jungian Process of Individuation // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 7. – 2015. – С. 28-35.
10. Kelso J. Principles of Biocultural Anthropology / J. Kelso [Online], available at: http://spot.colorado.edu/~kelso/Biologicalanth.html
11. McElroy A. Bio-cultural models in studies of human health and adaptation // Medical Anthropology Quarterly. – 1990. – Vol. 4. – P. 243-265.
12. Szathmáry E. J. E. A view on the science: Physical anthropology at the millennium // American Journal of Physical Anthropology. – 2000. – 111. – P. 149-151.

Салата Г.В.
Киевский национальный университет культуры и искусств

ЧЕЛОВЕК КАК ЕДИНСТВО ПРИРОДНОГО И КУЛЬТУРНОГО В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье предпринята попытка проанализировать биокультурное начало человеческой природы в контексте биокультурной антропологии в проблемном поле глобализации образования. В XXI веке биокультурные подходы и модели можно считать одним из самых эффективных способов разработки и проведения исследований природы и сущности человека.
Ключевые слова: глобализация, образование, природа, культура, биокультурная антропология.

Salata G.V.
Kyiv National University of Culture and Arts

A HUMAN AS THE UNITY OF NATURAL AND CULTURAL IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF MODERN EDUCATION

Summary
This article attempts to reveal the bio-cultural essence of human nature through the lens of bio-cultural anthropology in the problem field of the globalization of education. In the 21st century the bio-cultural approaches and models are considered to be one of the most effective ways to develop and research human nature.
Keywords: globalization, education, nature, culture, bio-cultural anthropology.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 351.72

ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК СКЛАДНИК МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Артеменко І.А.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Мета статті полягає в дослідженні фінансової стабільності держави як складника макроекономічної стабільності національної економіки. В даній статті досліджено поняття фінансової стабільності та макроекономічної стабільності, що запропоновані окремими авторами. Охарактеризовано основні ознаки стабільності фінансової системи та досліджено взаємопов'язаність складових фінансової та макроекономічної стабільності та фінансової безпеки. Описано основні чинники, що впливають на фінансову стабілізацію та наведено основні показники фінансової та макроекономічної стабільності. На основі показників фінансової та макроекономічної стабільності проведено кореляційний аналіз, який дав змогу прослідкувати найбільш значущі зв'язки між фінансовою стабільністю та макроекономічною стабільністю. Збудовано матрицю вибору найбільш значущих кореляційних факторів впливу фінансової стабільності на макроекономічну стабільність. На основі основних показників фінансової та макроекономічної стабільності здійснено графічну інтерпретацію показників фінансової та макроекономічної стабільності у 2003-2013 роках.
Ключові слова: фінансова стабільність, макроекономічна стабільність, національна економіка, валовий внутрішній продукт, кореляційний аналіз.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли особливо актуальною у світі є глобалізація, забезпечення фінансової стабільності набуває вкрай важливого значення в сучасній економіці. Взаємозалежність світових фінансових ринків, що з кожним роком все більше зростає, вимагає від суб'єктів економіки розробки ефективних методів менеджменту, серед яких моніторинг фінансової стабільності держави, її регіонів, а також окремих фінансових інститутів. Фінансова стабільність є одним з ключових складників макроекономічної стабільності, що забезпечує позитивне зростання економіки та сприяє посиленню її конкурентоспроможності серед провідних економік світу. Водночас встановлення та виявлення взаємозалежностей між фінансовою та макроекономічною стабільністю ускладнено взаємопов'язаністю макроекономічних процесів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед провідних науковців, що досліджували у своїх працях проблеми становлення фінансової стабільності – є: Я. В. Белінська [5], В. В. Козюк [6], Е. Крокет (A. Crockett) [12], О. О. Молдован [5], Д. С. Покришка [5], М. Фут (M. Foot) [13], питання макроекономічної стабільності досліджували: С. М. Будаговська [8], Ю. Б. Чавикіна [10], Р. В. Григоровська [4] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, вказаним науковцям так і не вдалось простежити взаємозалежності фінансової та макроекономічної стабільності у сучасних умовах розвитку української держави.

Відповідно, **метою статті** є дослідження фінансової стабільності держави як складника макроекономічної стабільності національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Поняття фінансової стабільності з'явилося з початку 1990-х рр. і, на відміну від понять грошово-кредитної і макроекономічної стабільності, перебуває ще на початковій стадії розробки. Не зважаючи на численні трактування даного поняття, досі пір не існує загальноприйнятої моделі або аналітичного механізму для її оцінки чи виміру. Необхідність визначення та розкриття сутності фінансової стабільності зумовлена низкою обставин [3, с. 8].

Фінансова система є стабільною до тих пір, поки вона виконує покладені на неї функції. Таке пряме визначення фінансовій стабільності запропонував Г. Дж. Шиназі: «Фінансова стабільність – це не лише відсутність криз [11, с. 2]. Сьогодні поняття фінансової стабільності держави часто науковцями ототожнюється з поняттям макроекономічної

Таблиця 1

Розуміння термінів фінансової та макроекономічної стабільності

№ з/п	Автор	Визначення
		Фінансова стабільність
1	В.В. Козюк [6]	«такий розвиток фінансового сектору, який би сприяв довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел..., створив рамкові умови для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській і валютно-курсовій сферах ...»
2	Е. Крокет (Crockett A.) [12]	Фінансова стабільність – це відсутність нестабільності, ситуації, в якій економічна діяльність перебуває під негативним впливом коливань цін на фінансові активи або існує нездатність фінансових установ виконувати взяті на себе зобов'язання
3	М. Фут (Foot M.) [13]	Фінансова стабільність визначається: а) грошовою стабільністю; б) рівнем зайнятості населення, близьким до нормальної норми зайнятості в економіці; в) довірою економічних суб'єктів до фінансових установ і ринків; г) відсутністю відносних коливань цін на реальні чи фінансові активи.
		Макроекономічна стабільність
4	С. М. Будаговська [8]	Це складна комбінація внутрішньо- та зовнішньо-орієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендогенних соціально-політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах
5	Ю. Б. Чавикіна [10]	Це економічна рівновага, в цілому її можна розуміти як збалансованість та пропорційність економічних процесів.
6	Р. В Григоровська [4]	Виступає в якості буфера валютних і цінових коливань на світовому ринку

© Артеменко І.А., 2015

стабільності, яка визначає показники національної економіки та свідчить про її стан. Наведемо трактування значень понять «фінансової» та «макроекономічної стабільності» (табл. 1).

На основі трактування понять «фінансової стабільності» та «макроекономічної стабільності» можна сформувати власне їх бачення: фінансова стабільність на нашу думку – це стабільний розвиток фінансового сектору держави на основі стабільності фінансового сектору, грошового ринку, платіжного балансу та цінової стабільності. Макроекономічна стабільність, на нашу думку – це збалансованість розвитку економічних процесів держави: розвитку народного господарства, інвестування, інноваційності економіки, зайнятості.

Основними ознаками стабільності фінансової системи є: впорядкованість та системність діяльності усіх складових фінансової системи; забезпечення налагодженого зв'язку між елементами фінансової системи; налагоджений механізм державного фінансового регулювання; гнучкість, адаптивність та керованість фінансової системи; здатність корегування системи у змінних фінансових умовах та здатність збереження рівноваги; стабільність позитивної динаміки росту у структурі фінансової системи Варто зазначити, що систему можна вважати фінансово стабільною, коли дотримані наступні умови:

Умова 1. Стабільний розвиток забезпечується у більшості фінансових процесів (процеси заощаджень, інвестування коштів, капіталовкладень, формування платіжного балансу, ліквідності, накопичення національного багатства тощо)

Умова 2. Є можливість виявлення фінансових ризиків у системі та управління системою з метою їх усунення.

Умова 3. Система зберігає здатність виконувати основні функції навіть під впливом негативних фінансово-економічних явищ.

Макроекономічна стабільність є явищем дещо складнішим. Необхідними умовами для її настання є: стабільний рівень цін; зростання економіки; повна зайнятість; рівновага у зовнішньоекономічних зв'язках.

Макроекономічна стабільність забезпечує економічне зростання, яке досягається на основі підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки, повної зайнятості – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати, сталих цін (рівня інфляції), досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у сталому курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [14].

Взаємозв'язок складових фінансової та макроекономічної стабільності та фінансової безпеки забезпечується шляхом поєднання стабільностей фінансових суб'єктів та інфраструктури, монетаризації, валютної, цінової та кредитної стабільності. Ці складові фінансової та макроекономічної стабільності досить тісно пов'язані з забезпеченням фінансової безпеки, яка забезпечується шляхом моніторингу загроз, їх прогнозування та системного аудиту. Фінансова безпека виступає обов'язковою умовою фінансової та макроекономічної стабільності (див. рис. 1).

До основних чинників фінансової стабільності ми відносимо дев'ять показників, які найбільш повніше допоможуть сприяти її утриманні:

1) реалізація підприємницького потенціалу в державі, який є основним інституційним ресурсом розвитку ринкової економіки та сприяє кардинальному покращенні клімату для підприємництва, а також стимулюватиме розвиток економіки. Даний напрям також включає вдосконалення інвестиційних процесів, що призведе до покращення інвестиційного клімату;

2) удосконалення системи макрорегулювання в напрямках підвищення формування змішаної фінансової системи, де разом з банківським сектором провідну роль відіграє також фондовий ринок, модернізації інститутів фінансового сектора, збалансованості незалежності і посилення відповідальності НБУ, синхронізації об'єктів фінансового ринку шляхом обміну інформації між ними та підвищення інформування з боку держави;

3) стабілізування грошово-кредитної сфери шляхом здійснення збалансованої монетарної політики, анти циклічним характером процентної політики, зменшення вартості фінансових ресурсів та удосконалення механізму емісії;

4) забезпечення стабільності низьких темпів інфляції, застосовуючи комплекс інструментів податкової, грошово-кредитної, конкурентної, а також структурної політик;

5) забезпечення стійкості банківської системи, шляхом збільшення рівня ліквідності, капіталізації та якості активів банків;

6) забезпечення валютної стабільності шляхом відмови прив'язки гривні до долара США, передбачуваності динаміки курсу гривні, прозорості курсоутворення тощо;

7) забезпечення збалансованого розвитку фондового ринку України за рахунок підвищення рівня ліквідності, регулювання на ринку цінних паперів, виокремлення клірингу як самостійного процесу, розвиток ринку похідних інструментів фінансового сектору, збільшення розвитку фондової інфраструктури;

8) консолідація бюджетного процесу та сприяння фіскального клімату для бізнесу, а також децентралізованої та ефективної системи державних видатків; усунення зовнішнього розбалансування через послаблення залежності від світових ринків капіталу України (рис. 2).

Індикаторами оцінювання фінансової стабільності держави можуть бути: валовий зовнішній борг (ZB, млн. дол. США), державний борг (DB, млн. грн.), сальдо державного бюджету (SB, млрд. грн.),

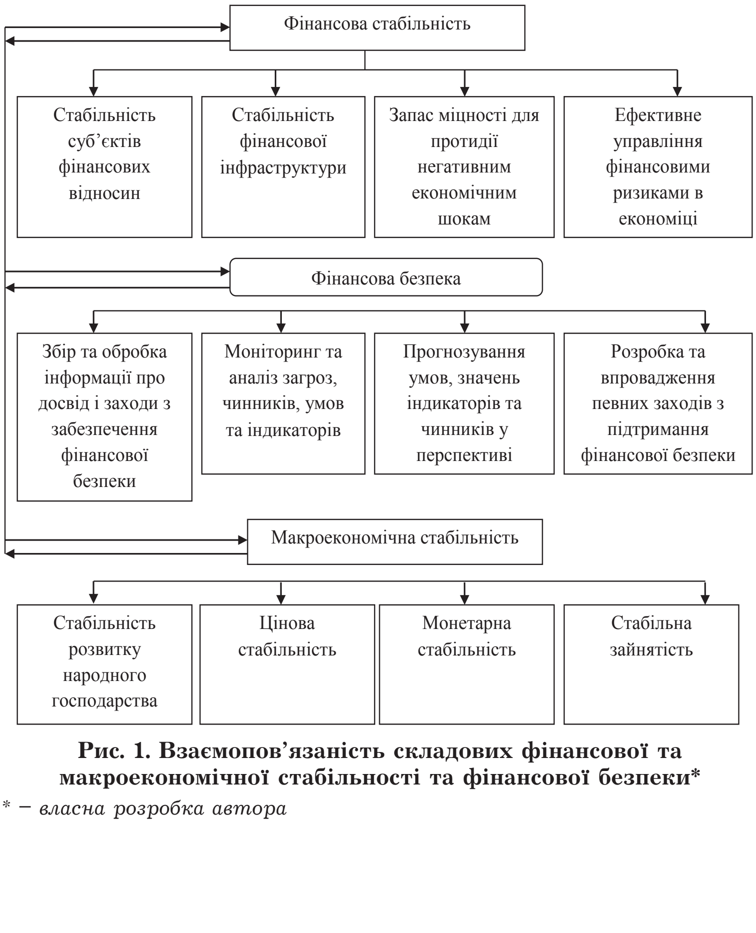

Рис. 1. Взаємопов'язаність складових фінансової та макроекономічної стабільності та фінансової безпеки*

* – *власна розробка автора*

рівень інфляції (Inf, %), зведений платіжний баланс держави (PB, млн доларів США) та інші показники розвитку фінансового сектору.

Рис. 2. Чинники, що впливають на фінансову стабілізацію економіки *

** – власна розробка автора*

Індикаторами оцінювання макроекономічної стабільності держави можуть бути: валовий внутрішній продукт фактичний (GDP, млн. грн), індекс споживчих цін (PR, %), індекс промислових цін (IPR, %), рівень безробіття (UB, тис. осіб), індекс ділової активності (DA, %), обсяги капітальних інвестицій, (I, млн.грн.) кредити в економіці (Kr, млн. грн.), та інші.

Аналізуючи динаміку показників фінансової стабільності в Україні, спостерігаємо тенденції зростання валового зовнішнього боргу України на 497% упродовж 2003-2013рр., державний борг зростає на 953%, і на фоні цього упродовж 2003-2013 рр. зведений платіжний баланс держави знижується на 7,4%, що загалом демонструє негативний стан фінансового сектору держави (див. табл. 2).

Щодо показників макроекономічної стабільності, то валовий внутрішній продукт за цей період демонструє зростання на 463,1% (проте, таке зростання є значно менше, враховуючи індекс інфляції за аналізований період), кредитування банками економіки країни зростає на 1162,6%, проте обсяги загального кредитування економіки – є недостатніми. Негативну динаміку демонструє і індекс споживчих цін, який стабільно зростає, а у 2013 р. демонструє дефляцію, що визначена суттєвим падінням рівня споживчого попиту на фоні падіння економіки.

З метою виявлення динаміки взаємозалежностей показників фінансової та макроекономічної стабільності в Україні упродовж 2003-2013 рр. проведемо кореляційний аналіз, який дасть змогу прослідкувати найбільш значущі зв'язки між цими показниками. Кореляція здійснюється за допомогою програми STATISTICA 7, за формулою 1, яка відображає зв'язки між досліджуваними показниками:

$$r_{xy} = \frac{\sum d_x + d_y}{\sqrt{\sum d^2{}_x + d^2{}_y}}, \qquad (1)$$

При інтерпретації результатів кореляційного аналізу розмір похибки повинен становити p> 0,05.

Отже, за підсумком проведеного кореляційного аналізу впливу чинників фінансової стабільності на макроекономічну стабільність, спостерігаються значимі зв'язки між валовим внутрішнім продуктом та зовнішнім боргом держави (r=0,99) та між державним боргом та валовим внутрішнім продуктом (r=0,95), що може свідчити про тенденційність у даній динаміці або про переважання витрат зовнішнього боргу держави на вкладення в реальний сектор економіки, між обсягами кредитування банками економіки країни (r=0,98) та зовнішнім боргом держави, а також між державним боргом та між обсягами кредитування банками економіки країни (r=0,85), що свідчить про надходження коштів в економіку та кредитування ними секторів економіки (див. табл. 3).

Таблиця 2

Основні показники фінансової та макроекономічної стабільності*

Показник	Роки											Відхилення, млн. грн%
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Індикатори фінансової стабільності												
Валовий зовнішній борг України (ZB), млн. дол. США	23800	30647	39619	54512	79955	101659	103396	117346	126236	134625	142079	597,0
Державний борг України (DB), млн. грн..	45609,5	46729,0	43956,3	49506,0	53487,9	130689,6	226996,3	323475,4	357273,8	399218,3	480218,6	1053,0
Платіжний баланс держави (PB), Млн. доларів США	2185	2539	10721	2408	9421	–3063	–13726	5031	–2455	–4175	2 023	92,6
Індикатори макроекономічної стабільності												
Валовий внутрішній продукт (фактичний) (GDP), млн. грн.	267344	345113	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1411238	1505485	563,1
Індекс споживчих цін (PR) (до попереднього року), %	101,4	101,7	101,2	100,5	102,9	122,3	112,3	109,4	104,5	99,8	100,5	99,1
Кредитування банками економіки країни (KR), млн. грн.	72183	156385	143423	267173	491953	776063	747 348	732823	825 320	815142	911 402	1262,6

**- складено автором на основі [9]*

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Таблиця 3

Матриця вибору найбільш значущих кореляційних факторів впливу фінансової стабільності на макроекономічну стабільність*

№ пп	Взаємозалежні показники	Рівняння	Коефіцієнт кореляції (r)
1	Валовий внутрішній продукт (GDP) – Валовий зовнішній борг України (ZB)	GDP = = 1036E2 + + 8,9686 * ZB	r=0,99
2	Державний борг (DB) – Валовий внутрішній продукт (GDP)	DB = = -118E3 + + 0,36401 * * GDP	r=0,95
3	Кредитування банками економіки країни (KR) – Валовий зовнішній борг України (ZB)	KR = = -211E2 + + 6,6342 * ZB	r=0,98
4	Державний борг України (DB) – Кредитування банками економіки країни (KR)	DB = = -436E2 + + 0,44405 * * KR	r=0,85

** – власна розробка автора*

Серед проблем, що залишають негативний відбиток на макроекономічній та фінансовій стабільності України у останні роки на сьогодні залишаються: значний податковий тиск на національну економіку, що призводить до скорочення частки малого бізнесу та скорочення обсягів товарів, а також значні втрати НБУ, що відбивається на скороченні валютних резервів та девальвації гривні.

Аналізуючи досягнення фінансової та економічної стабільності економіки України вихідними параметрами можемо визначити динаміку зростання окремих показників (%) упродовж років (див. рис. 3). Зона макроекономічної (фінансової) стабільності (зона А) досягається за умови стабільного зростання (спадання) фінансових (економічних показників) на 5% та більше щороку. Зона макроекономічної (фінансової) нейтральності (зона Б) досягається за умови не стабільного незначного зростання (спадання) чи утримання позицій фінансових (економічних показників) на рівні (-4%)-4%. Зона макроекономічної (фінансової) нестабільності (зона В) досягається за умови стабільного спадання (зростання) фінансових (економічних показників) на 5% та більше щороку.

На рис. 3 схематично наведено інтерпретацію валового зовнішнього боргу України (ZB), державного боргу України (DB) та валового внутрішнього продукту (GDP) у 2003, 2006, 2010 та 2013 роках. Показники розміщені у трьох зонах (зона А, зона Б та зона В).

Отже, у зоні Б розміщено показники валового зовнішнього боргу України та державного боргу України у 2010-2013 рр. У зоні А розміщено показник валового внутрішнього продукту у 2010-2013 рр. Отже, за графічною інтерпретацією найбільше значення мав валовий внутрішній продукт, відповідно його значення у період 2003-2013 років зросло. Це свідчить про покращення фінансового стану економіки, оскільки цей показник з розряду макроекономіки. Щодо показників фінансової стабільності, які ми обрали для графічної інтерпретації, а саме валового зовнішнього боргу України та державного боргу України, то за вказані роки вони також зростали, що на відміну від ВВП свідчить про погіршення фінансового стану країни, оскільки боргові зобов'язання є швидше негативним показником, ніж позитивним, при цьому, зростання цих показників за останні роки відбувалось більш інтенсивніше, порівняно із ВВП.

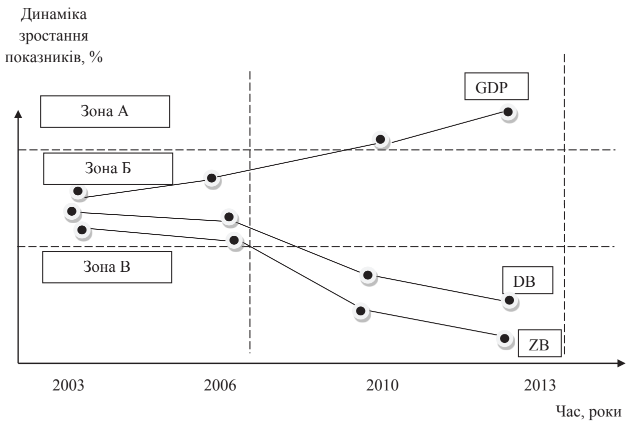

Примітки: Зона А – зона фінансової стабільності держави; зона макроекономічної стабільності держави. Зона Б – зона нейтральної фінансової та макроекономічної стабільності. Зона В – зона фінансової та макроекономічної нестабільності.

Рис. 3. Графічна інтерпретація циклів показників фінансової та макроекономічної стабільності у 2003-2013 рр. на основі обраних показників*

** – власна розробка автора*

Висновки. Фінансова стабільність держави є обов'язковим складником макроекономічної стабільності національної економіки, оскільки вона сприяє розвитку фінансового сектору, що в свою чергу, призводить до зростання і економіки в цілому. У сучасних умовах основними ризиками, що спричиняють загрози фінансовій стабільності України – є: погіршення кон'юнктури фінансового ринку в Україні, зменшення обсягів кредитування економіки, що спричиняє недостатнє стимулювання збільшення валового внутрішнього продукту, спекулятивна зміна курсу національної валюти, що призводить до зростання індексу цін та видатків на обслуговування зовнішнього державного боргу та криза фінансів держави, систематичний зростаючий бюджетний дефіцит. Забезпечення фінансової стабільності має стати найважливішим завданням державних органів і суб'єктів економіки, оскільки це забезпечить добробут держави і сприятиме глобалізації національної економіки. Перспективами наукових розвідок у цьому напрямку може стати пошук науково-обгрунтованих пропозицій щодо зміни негативних фінансових тенденцій, які позитивно вплинуть на макроекономічне зростання України у перспективі.

Список літератури:

1. Бєляєв О. О. Економічна політика: Навч. посіб. / О. О. Бєляєв, А. С. Бебело, М. І. Диба. – К.: КНЕУ. – 2004. – 287 с.
2. Варваренко Г. О. До питання визначення поняття «фінансова стабільність» / Г. О. Варваренко, В. В. Сінельник // Збірник наукових праць Фінанси, облік і аудит. 2013. Випуск 1 (21) 188 Національного університету державної податкової служби України. – № 1. – 2009. – С. 52-61.
3. Вовченко Н. Г. Влияние процессов финансовой глобализации на трансформацию финансовой системы России: дис. ... д-ра экон. наук / Н. Г. Вовченко. – Ростов на Дону. – 2006. – 35 с.
4. Григоровська Р. В. Проблеми макроекономічної стабільності України в системі міжнародних інвестиційних пріоритетів / Р. В. Григоровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mev-hnu.com/load/studentska_naukovo_praktichna_konferencija/2_innovacijno_investicijnij_rozvitok_ukrajini_ta_jiji_integracija_u_svitovij_

ekonomichnij_prostir/problemi_makroekonomichnoji_stabilnosti_ukrajini_v_sistemi_mizhnarodnikh_investicijnikh_prioritetiv/22-1-0-159
5. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки / Я. В. Белінська, Д. С. Покришка, О. О. Молдован [та ін.]. – К.: НІСД. – 2011. – 88 с.
6. Козюк В. В. Монетарні аспекти розвитку поглядів на проблему забезпечення глобальної фінансової стабільності / В. В. Козюк // Вісник НБУ. – 2007. – № 4 (134). – С. 34–39.
7. Макроекономічна рівновага [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://refs.co.ua/83058-Makroekonomicheskoe_ravnovesie.html
8. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. для студентів екон. спец. закл. освіти. У 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.; За заг. ред. С. Будаговської. – К: Основи. – 1998. – 518 с.
9. Статистична інформація Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
10. Чавикіна Ю. Б. Макроекономіка / Ю. Б. Чавикіна // Підручник для студентів економічних спеціальностей. – Частина 1. – Харків. – 207. – 141 с.
11. Шинази Г. Дж. Сохранение финансовой стабильности / Г. Дж. Шинази // Вопросы экономики (МВФ). – 2005. – № 36. – 26 с.
12. Crockett A. The Theory and Practice of Financial Stability / A. Crockett // GEI Newsletter Issue. Global Economic Institutions. – 1997. – № 6. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm
13. Foot M. What is financial stability and how do we get it? / M. Foot // ACI (UK) The Roy Bridge Memorial Lecture. – 2003. – 3 April. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.fsa.gov.uk/Pages/Library/ Communication/Speeches/2003/sp122
14. Macroeconomic Stability // The Reut Institute. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reut-institute.org/Publication.aspx? PublicationId=1299

Артёменко И.А.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВА КАК СОСТАВНАЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация
Цель статьи заключается в исследовании финансовой стабильности государства как составной макроэкономической стабильности национальной экономики. В данной статье исследовано понятие финансовой стабильности и макроэкономической стабильности, предложенные отдельными авторами. Охарактеризованы основные признаки стабильности финансовой системы и исследованы взаимосвязанность составляющих финансовой и макроэкономической стабильности и финансовой безопасности. Описаны основные факторы, влияющие на финансовую стабилизацию и приведены основные показатели финансовой и макроэкономической стабильности. На основе показателей финансовой и макроэкономической стабильности проведен корреляционный анализ, который позволил проследить наиболее значимые связи между финансовой стабильностью и макроэкономической стабильностью. Построено матрицу выбора наиболее значимых корреляционных факторов влияния финансовой стабильности на макроэкономическую стабильность. На основе основных показателей финансовой и макроэкономической стабильности осуществлено графическую интерпретацию показателей финансовой и макроэкономической стабильности в 2003-2013 годах.
Ключевые слова: финансовая стабильность, макроэкономическая стабильность, национальная экономика, валовой внутренний продукт, корреляционный анализ.

Artemenko I.A.
Kyiv National Economic University named by Vadym Hetman

STATE FINANCIAL STABILITY AS A PART OF THE MACROECONOMIC STABILITY OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary
The aim of this article is to investigate the financial stability of the state as a component of the macroeconomic stability of the national economy. This article examines the concept of financial stability and macroeconomic stability offered by individual authors. The basic features of stability of the financial system vere characterized. Also the interrelatedness of the components of financial and macroeconomic stability and financial security were explored. The basic factors that affect the financial stability and are key indicators of financial and macroeconomic stability vere described in this article. On the basis of indexes of financial and macroeconomic stability a cross-correlation analysis which enabled to trace the most meaningful copulas between financial stability and macroeconomic stability is conducted. The matrix of choice of the most meaningful cross-correlation factors of influence of financial stability on macroeconomic stability was built. On the basis of indexes of financial and macroeconomic stability the graphic interpretation of indexes of financial and macroeconomic stability in 2003-2013 years was created.
Keywords: financial stability, macroeconomic stability, national economy, gross domestic product, cross-correlation analysis.

УДК 351

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Заболотна Н.М.
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

Статтю присвячено дослідженню актуальної теми державного управління – участі молоді з інвалідністю у процесі прийняття рішень. Досліджено процес становлення та розвитку громадських організацій молоді з інвалідністю в Україні. Висвітлено ключові ознаки основних періодів їх життєдіяльності. Розглянуто досвід роботи таких організацій на місцевому рівні. Проаналізовано види їх фінансової підтримки та джерела фінансування на місцевому рівні. Визначено подальші перспективи інклюзивного прийняття рішень у державній політиці.

Ключові слово: молодь з інвалідністю, громадські організації, інклюзивне прийняття рішень, вироблення політики, представництво інтересів, доступність.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть державна політика стосовно людей з інвалідністю у європейських країнах суттєво змінила свої акценти. Ставлення до цієї соціальної групи людей як до пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися, і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, змінилося на ставлення до них як до повноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни [2, с. 7].

Євроінтеграційний курс України вимагає сьогодні широкого залучення людей з інвалідністю до участі у суспільному житті, реалізації їхніх прав як громадян країни, особливо молоді, як прогресивної частини суспільства. Громадські організації людей з інвалідністю мають багато напрацювань у цій сфері. Зважаючи на те, що наразі в у багатьох сферах йдуть процеси реформування, центральні та місцеві органи влади повинні забезпечити участь у них людей з інвалідністю, зокрема, молоді, у відповідності до міжнародних зобов'язань України.

Перед органами влади стоїть завдання налагодити системну взаємодію із громадськими організаціями людей з інвалідністю, впровадити їх найкращі практики у життя, що дозволить створити умови для участі молоді з інвалідністю у суспільно-політичному житті країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки стан та проблеми захисту осіб з інвалідністю досліджені у Національній доповіді «Про становище осіб з інвалідністю в Україні», підготовлену та оприлюднену Міністерством соціальної політики України, Державною установою Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин за підсумками 2013 року. Окремі питання розглядались у наукових доповідях за 2010-2012 роки, зокрема «Безперешкодний доступ осіб з інвалідністю до об'єктів соціальної, транспортної інфраструктури та зв'язку» (2012 р.); «Здоров'я, абілітація та реабілітація осіб з інвалідністю в Україні» (2011 р.); «Освіта осіб з інвалідністю в Україні» (2010 р.). Різні аспекти роботи з молодими людьми з інвалідністю висвітлені у дослідженнях Державного інституту проблем сім'ї та молоді. Серед вітчизняних дослідників особливої уваги у контексті визначеної проблеми заслуговують наукові праці А. Й. Капської, О. М. Дікової-Фаворської, Г. В. Бурової. Значний внесок у дослідження цієї проблеми роблять також фахівці всеукраїнського громадського об'єднання «Національна Асамблея інвалідів України».

Невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проведений аналіз наукових досліджень демонструє недостатність вивчення вітчизняними науковцями визначеної проблеми. Питома вага ґрунтовних теоретичних, методичних праць здійснена у напрямку покращення соціальної допомоги та підтримки молодих інвалідів. Потребує вивчення питання забезпечення участі людей з інвалідністю, особливо молоді, у процеси формування та реалізації державної політики, зокрема в частині модернізації принципів та форм взаємодії органів влади з громадськими організаціями щодо.

Мета статті – узагальнити досвід роботи громадських організацій молоді з інвалідністю на місцевому рівні, на прикладі Вінницької області, виявити проблеми та перспективи їх взаємодії із органами влади щодо активізації участі молодих людей з інвалідністю у формуванні та реалізації державної політики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів, ратифікованої у 2009 році, Україна зобов'язана «активно сприяти створенню обстановки, в якій інваліди могли б ефективно й усебічно брати участь в управлінні державними справами без дискримінації та нарівні з іншими, і заохочувати їхню участь у державних справах» [2].

Втім, люди з інвалідністю, батьки дітей-інвалідів, будучи найбільш зацікавленими у вирішенні своїх проблем, вже з часу отримання Україною державної незалежності, почали об'єднуватись у різноманітні громадські об'єднання задля покращення свого становища, забезпечення реалізації своїх прав та інтеграції у суспільство. Цей рух значно активізувався з моменту прийняття Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.) та Закону України «Про об'єднання громадян» (1992 р.).

Аналізуючи історію руху людей з інвалідністю за свої права в Україні, фахівці Канадського центру вивчення інвалідності та Національної Асамблеї інвалідів України зазначають, що спочатку утворювались організації інвалідів за територіальною ознакою та нозологіями. Наприклад, «об'єднання інвалідів-чорнобильців, інвалідів війни, інвалідів з ураженням опорно-рухового апарату, інвалідів, що страждають на психічні розлади... Місцева влада, як правило, допомагала з приміщеннями, які ремонтувались та пристосовувались за рахунок допомоги спонсорів» [2, с. 157]. Подальший процес становлення громадських організацій осіб з інвалідністю характеризується укрупненням та об'єднанням у всеукраїнські організації, спілки, коаліції тощо.

Активізація діяльності громадських організацій молоді з інвалідністю спостерігається після прийняття Закону України «Про молодіжні та дитячі

© Заболотна Н.М., 2015

громадські організації» (1998 р.) та Закону України «Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки» (2003 р.). Зокрема останній містив окремий напрям щодо молоді з інвалідністю – «Забезпечення реалізації прав молоді з особливими потребами».

Процес становлення та розвитку громадських організацій молоді з інвалідністю по всій Україні має свої певні закономірності, типові для більшості таких організацій. Проведений аналіз діяльності кількох впливових молодіжних організацій інвалідів в Україні дозволив нам виокремити найбільш ключові ознаки за трьома основними періодами життєдіяльності цих організацій.

Характерними ознаками для першого періоду – зародження (від 1 до 5 років) є членство у цих організаціях виключно молоді з інвалідністю; гуманітарна, правозахисна та просвітницька спрямованість діяльності; поодинока співпраця та налагодження взаємодії із місцевими органами влади. Основні функції – репрезентація потреб клієнтів та подолання стереотипів у суспільстві.

Другий період – становлення (від 5 до 10 років) відрізняється появою серед членів організацій постійних волонтерів, членів з числа «звичайної» молоді; ініціюванням та створенням центрів соціально-психологічної реабілітації для молоді з функціональними обмеженнями; систематичністю співпраці з місцевою владою. Основна функція – реабілітація клієнтів та інтеграція в суспільство.

Під час наступного періоду – розвитку (від 10 до 15 років) відбувається зміцнення інституційної спроможності; утверджується партнерська взаємодія із органами влади; налагодження механізмів консультування органів виконавчої влади на стадії вироблення ними нормативно-правових рішень стосовно проблем людей з інвалідністю, участь у плануванні, розробці, експертизі таких рішень та моніторинг їх виконання. Основні функції – самореалізація й самовираження клієнтів та інклюзивність у вирішеннях проблем на місцевому рівні.

Прикладом розбудови інституційної спроможності та успішної реалізації соціальних проектів (програм) на теренах міста Вінниці та Вінницької області щодо інтеграції молоді з особливими потребами у суспільство є діяльність Вінницької обласної громадської організації молоді з обмеженими фізичними можливостями «Гармонія», заснованої у 2002 році, об'єднавши людей в інвалідних візках і людей з порушенням опорно-рухового апарату.

Організація надає соціальну та психологічну підтримку людям в інвалідних візках, займається проведенням заходів, спрямованих на соціальну реабілітацію, включення та адаптацію міської інфраструктури, сприяє діяльності в різних сферах суспільного життя міста й області, і забезпечує юридичну підтримку.

Одним із перших проектів організації стало започаткування у 2003 році проведення щорічного семінару-табору «Школа самостійного життя» для молодих людей з обмеженими можливостями. За роки реалізації змістовне наповнення цієї школи значно розширилось – соціальна адаптація та підготовка молоді з інвалідністю до самостійного життя переросло у формування активної життєвої та громадської позиції у її учасників.

Проведення табору у 2015 році ставило за мету сформувати у його учасників уміння налагоджувати діалог та згуртовувати громаду навколо місцевих ініціатив, що створить можливості для самореалізації і кращої інтеграції молодих людей з обмеженими можливостями в суспільстві.

Учасники табору – особи віком від 18 до 35 років, з церебральним паралічем, порушенням опорно-рухового апарату, спинальною травмою, набувають як нових теоретичних знань, так і отримують практичні навички. Учасники табору перебувають у ньому без батьків. Цього року заняття присвячувались таким темам:

· Формування навичок взаємодії з громадою;
· Процеси формування інклюзивних рішень;
· Конвенція ООН про права людей з інвалідністю як інструмент формування інклюзивного простору;
· Школа аудиту доступності (практичні заняття з виїздом у «Прозорий офіс» Вінницької міської ради);
· Навички співпраці громади, влади, бізнесу, ЗМІ;
· Ораторське мистецтво;
· Формування власного іміджу «Якщо мовчати, то красиво»;
· Практикум з написання міні проектів та їх менеджменту;
· Зустріч з відомими людьми (політики, представники влади, бізнесу, громадських організацій).

Тренерами у таборі упродовж останніх років виступають молоді люди з великим професійним досвідом, які теж мають інвалідність і власним прикладом спонукають до активних дій та допомагають в питаннях незалежного життя на інвалідному візку. На початковому етапі становлення цієї школи тренерами були соціальні працівники, психологи, які залучались із державних установ. Поступова робота над розбудовою інституційної спроможності цієї організації, постійне удосконалення та розвиток професійних якостей її керівного складу та членів спрацювали на те, що сьогодні у складі громадської організації «Гармонія» є свої кваліфіковані спеціалісти, зокрема соціальні педагоги, психолог, сертифіковані міжнародними організаціями тренери з доступності та аудиту доступності, з формування інклюзивного простору.

Важливий елемент табору на його завершальному етапі цього року – це залучення учасників до ключового етапу процесу вироблення політики, зокрема щодо осіб з інвалідністю, – встановлення порядку денного, що передбачає «визначення питань, які слід розглядати, з якими проблемами матимуть справу органи державного управління» [1, с. 57]. Таку можливість вони отримали під час зустрічі з головою Вінницької облдержадміністрації. Після обговорення проблем і перспектив прийняття інклюзивних рішень на обласному, районних рівнях та представлення можливих шляхів спільних дій у цьому напрямку було вирішено провести у вересні 2015 року обласний форум «Включення людей з інвалідністю у процеси реформування». Програма форуму передбачає проведення Школи аудиторів доступності для представників усіх районів та міст обласного значення Вінницької області; презентацію доступного транспорту та спецзасобів для облаштування доступності будинків; проведення відкритого засідання обласного комітету забезпечення доступності людей з інвалідністю та інших маломобільних груп населення до об'єктів соціальної та інженерно-транспортної інфраструктур; напрацювання учасниками форуму пропозицій до обласної програми забезпечення доступності; розробку проекту програми на 2016-2020 роки.

Всього за тринадцять років діяльності громадська організація молоді з обмеженими функціональними можливостями «Гармонія» запровадила більше десяти постійно діючих програм, спрямованих на створення умов для повноцінного життя молоді з інвалідністю, а також на розбудову рівноправного та інклюзивного суспільства для людей з інвалідністю:

1. «КАР'ЄРА». Консультація або допомога у вступі до навчального закладу чи підборі місця роботи, працевлаштування та навчання молоді на візках.

2. «ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДБІР ВІЗКА». Працівники громадської організації «Гармонія» пройшли спеціальне навчання й допомагають особам, які мають проблеми з опорно-руховим апаратом полегшити їх пересування. Підбирають візки, ходунки, костурі, палички. Візки та інші допоміжні засоби для пересування люди, котрі їх потребують, отримують в ГО «Гармонія» безкоштовно.

3. «МАЙСТЕРНЯ РЕМОНТУ ІНВАЛІДНИХ ВІЗКІВ». На теперішній час державне забезпечення інвалідними візками знаходиться на дуже низькому рівні. Людині з інвалідністю доводиться самотужки вирішувати питання з ремонтом візка, його комплектацією та заміною деталей. Для вирішення цієї проблеми «Гармонія» ініціювала створення майстерні ремонту інвалідних візків. В рамках проекту придбано обладнання, інструменти та матеріали для майстерні, залучаються майстри для роботи у ній з кола людей з обмеженими фізичними можливостями. Також організовано пункт «Обміну реабілітаційним обладнанням».

4. «РУКАМИ СТВОРЕНА КРАСА». Під такою назвою щорічно проходять виставки-ярмарки робіт майстрів з обмеженими можливостями. Свої роботи представляють митці з усієї області. на розсуд глядачів майстри представляють різноманітні прикраси з бісеру, предмети декору, біжутерію, іграшки, ексклюзивні в'язані речі та багато іншого, зробленого руками людей з інвалідністю – майстрами своєї справи. Відвідувачі можуть придбати собі будь-який виріб.

5. «КОМП'ЮТЕР ДРУГУ». Програма пропонує всім бажаючим передати свій «не новий» комп'ютер людям, які не мають можливості його придбати, створивши для них можливість пізнання та самореалізації.

6. «СЛУЖБА ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЛЮДЕЙ НА ВІЗКАХ». Бажаючи створити належні умови життя для повноцінного розвитку та реалізації власного потенціалу соціально незахищених верств населення у 2006 році ГО «Гармонією» було розроблено проект «Створення міської служби перевезень людей на візках». Метою проекту було впровадження якісно нового рівня надання соціальних послуг для самореалізації та розвитку потенціалу людей з інвалідністю.

Послуги надаються людям з інвалідністю І та ІІ груп із захворюваннями опорно-рухового апарату, які пересувають на інвалідних колясках або мають труднощі з пересуванням (у тому числі діти-інваліди) і є жителями м. Вінниця. Транспортні послуги надаються безкоштовно. Перевезення здійснюються у межах м. Вінниця.

7. «СЛУЖБА СУПРОВОДУ». Допомога у пересуванні містом людині з інвалідністю: спуститися з поверху, добратися до пункту призначення й назад. При відсутності доступності в закладах організувати якісне надання послуги клієнту. Медіація між клієнтом та суспільними організаціями, спеціалістами, які залучаються до розв'язання проблеми клієнта.

8. «ТУРБОТА». Відвідування членами організації дітей, які проживають в будинках-інтернатах, молоді з обмеженими фізичними можливостями, яка проживає у сільській місцевості та надання їм гуманітарної допомоги.

9. «МІСТО ВІННИЦЯ – ЗРУЧНЕ ДЛЯ ВСІХ». Основна мета створення умов щодо безперешкодного доступу людей з обмеженими функціональними можливостями до об'єктів інфраструктури міста, в тому числі місць праці та відпочинку, загального користування, лікувально-реабілітаційних, спортивних, культурно-видовищних центрів, зупинок громадського транспорту тощо, а також до інших видів соціального сервісу та соціальних послуг.

У 2008 р. Вінницька міська рада затвердила першу програму «Місто Вінниця – зручне для всіх» на 2009-2010 рр., у 2010 році – прийнято нову програму на 2011-2015 рр. Реалізація цієї програми стала конкретним кроком подальшого розширення соціального сервісу для людей з обмеженими функціональними можливостями у м. Вінниця. Практичне виконання передбачених у ній завдань сприяє поліпшенню умов життєдіяльності людей з обмеженими фізичними можливостями та реалізації права кожної людини на рівний доступ до всіх видів соціального сервісу та об'єктів соціальної інфраструктури міста.

Особливо важливим результатом є те, що оцінка досягнення результатів реалізації програми відбувається також шляхом організації періодичних оглядів об'єктів соціальної інфраструктури на предмет відповідності їх нормам безбар'єрного доступу із залученням фахівців з аудиту доступності громадської організації «Гармонія».

10. «СОЦІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ДЛЯ ТУРИСТІВ НА ВІЗКАХ». Проект ініційований у 2012 році з метою запровадження доступного туризму для людей з інвалідністю як одної з форм реабілітації та задоволення потреби в організації дозвіллєвої діяльності, а також для залучення туристичних операторів до надання послуг у сфері доступного туризму та створення в м. Вінниця умов для культурного відпочинку та туризму людей з обмеженнями.

В рамках проекту особи з інвалідністю беруть участь у різноманітних виставках, екскурсіях та інших культурно-мистецьких заходах.

Можливості впровадження доступного туризму як форми реабілітації продемонстровані на прикладі організації та проведення рекреаційного наметового табору й сплаву порогами. Одна зі змін наметового табору обов'язково є інтегрованою, за участю звичайних дітей та молоді. Так зміна дозволяє долати стереотипи у сприйнятті та прийнятті молодими поколіннями людей з обмеженнями.

Окремим блоком програми було створення платформи для налагодження співпраці із туристичними агенціями щодо популяризації доступного туризму, а також проведення моніторингу для створення бази доступних місць та активізації процесу адаптації місць культурно-дозвіллєвого призначення.

11.»АКТИВНІ ГРОМАДЯНИ». У 2014 році громадська організація «Гармонія» взяла участь та виграла конкурс на партнерство з Британської ради з громадськими об'єднаннями в рамках проекту «Активні громадяни». Після проходження відповідного навчання організація отримала дипломованих фасилітаторів з числа членів своєї організації. За умовою програми ці фахівці повинні організувати навчання та передати набуті знання й навички активній молоді зі своєї громади.

Програма «Активні громадяни» орієнтована на формування лідерського потенціалу в соціальній сфері та покликана сприяти розвитку навичок міжкультурного діалогу й соціальної відповідальності як базових якостей лідера 21 століття.

На початку 2015 року «Гармонія» організувала проведення п'ятиденної навчально-тренінгової програми «Активні громадяни» для команд молодих людей з 6 районів та міст обласного значення Вінницької області. По завершенню навчання учасники отримали можливість оформити свої локальні ідеї у проекти. Найкращі проекти отримали підтримку від Британської ради в Україні: проект «Алея мам»

(створення зеленої відпочинкової зони для городян в одному з віддалених мікрорайонів м. Жмеринка) та проект «Інклюзивний дитячий майданчик» (м. Вінниця). Ще два проекти: «Воркаут майданчик» та «Психологічна допомога сім'ям переселенців», реалізовані завдяки спонсорським коштам.

Запровадження програми «Активні громадяни» громадською організацією «Гармонія» є прикладом розширення цільової аудиторії таких організацій та її виходом за межі сфери молоді з інвалідністю. Це є характерним для інституційно спроможних організацій і є ключовою ознакою третього періоду їх життєдіяльності, аналіз яких представлений на початку цієї статті.

Варто звернути увагу, що усі ці програми на сьогодні є постійно діючими. Зрозуміло, що їх реалізація, як і господарська діяльність самої громадської організації, потребує фінансування. Згадані вище програми втілюються за підтримки та співфінансування Вінницької міської ради та Вінницької обласної державної адміністрації. Фінансова підтримка з міського та обласного бюджетів надавались цій організації у різних видах. Зважаючи на те, що на сьогодні не існує чітких визначень цих видів підтримки, класифікуємо їх виходячи із фінансово-економічної термінології:

прямі види:

субсидія – це грошова сума, яка виділяється з державного чи місцевого бюджетів на фінансування певних програм (заходів) і передбачає дольову участь організації у цьому фінансуванні (передбачає конкурсний механізм);

субвенція – це грошова сума, яка виділяється з державного чи місцевого бюджетів з чітко обумовленим цільовим призначенням як покриття витрат, пов'язаних із реалізацією програм і заходів, ініційованих органами влади (передбачає механізм соціального замовлення чи делегування повноважень);

дотація – це певна грошова сума, яка виділяється з бюджету за рішенням відповідного органу влади, не обумовлена яким-небудь цільовим спрямуванням та надається насамперед молодіжним організаціям, члени яких належать до соціально вразливих груп населення, зокрема організації молоді з функціональними обмеженнями (передбачає механізм звернення);

непрямі види:

пільги – передбачене законодавством повне або часткове звільнення молодіжних громадських організацій від дотримання встановлених законом загальних вимог і правил, виконання певних обов'язків (пільги по сплаті оренди, комунальних послуг тощо);

заохочення – відзначення діяльності організації та її членів шляхом вручення грамот, подяк, премій та подарунків тощо.

Окрім бюджетних коштів, іншими джерелами фінансування організації можуть бути пожертви від бізнесу (спонсорство); приватні пожертви (меценатство); іноземне фінансування (гранти); членські внески [4, с. 135]. Аналіз фінансових надходжень громадської організації «Гармонія» за останні три роки (2012-2014 рр.) показав, що така підтримка може здійснюватись у двох формах: грошовій (готівковій і безготівковій) та натуральній (візки, костилі, ходунки, костурі тощо). Розподіл коштів за джерелами фінансування представлено на рис. 1.

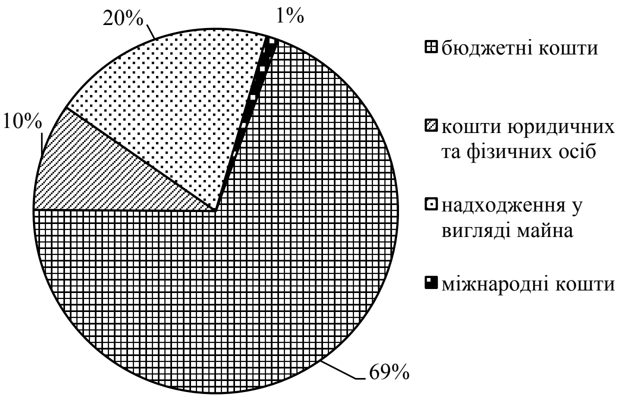

Рис. 1. Надходження організації «Гармонія» за джерелами фінансування у 2012-2014 рр.

Джерело: розробка автора

Висновки та пропозиції. Аналіз досвіду роботи громадських організацій молоді з інвалідністю на прикладі Вінницької області демонструє планомірну роботу над створенням сприятливих умов життєдіяльності осіб з інвалідністю на місцевому рівні з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

В результаті проведеного дослідження можемо виділити такі особливості діяльності цих організацій:

– першочергова орієнтація на захист та допомогу своїм членам;

– включення до вирішення проблем суспільства прямо пропорційно залежить від створення умов безбар'єрного доступу для людей з інвалідністю;

– розвиток інституційної спроможності організацій молоді з інвалідністю сприяє інклюзивному прийняттю рішень під час формування та реалізації державної політики.

Зауважимо, що успішність діяльності таких організацій можлива за умови всебічної підтримки та систематичної взаємодії. Доказом цьому є переважна частка саме бюджетних коштів у джерелах фінансування діяльності досліджуваної організації як дієвого актора на місцевому рівні.

Водночас для забезпечення максимального включення молоді з інвалідністю у процес вироблення державної політики необхідно зробити акцент на посиленні спроможності організацій, що працюють у сфері інвалідності, та їх ролі в процесі прийняття рішень задля кращого представництва інтересів людей з інвалідністю та захисту їхніх прав.

Список літератури:

1. Дай Т. Р. Основи державної політики: пер. з англ. Г. Є. Краепокутського; наук, ред. З. В. Балабаєва / Т. Р. Дай. – Одеса: АО Бахва, 2005. – 465 с.
2. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. За заг. редакцією Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. / Кол. авторів: Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В., Буров С. Ю., Азін В. О., Грибальський Я. В., Найда Ю. М. – К., 2012. – 216 с.
3. Конвенція про права інвалідів [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
4. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М. Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В. А. Головенько, Ю. М. Галустян та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. – 173 с.

Заболотная Н.М.
Одесский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

УЧАСТИЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ МОЛОДЁЖИ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию актуальной темы государственного управления – участию молодежи с инвалидностью в процессе принятия решений. Исследован процесс становления и развития общественных организаций молодежи с инвалидностью в Украине. Отражены ключевые признаки основных периодов их жизнедеятельности. Рассмотрен опыт работы таких организаций на местном уровне. Проанализированы виды их финансовой поддержки и источники финансирования на местном уровне. Определены дальнейшие перспективы инклюзивного принятия решений в государственной политике.
Ключевые слова: молодежь с инвалидностью, общественные организации, инклюзивное принятие решений, выработки политики, представительство интересов.

Zabolotna N.M.
Odessa Regional Institute of Public Administration
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

YOUTH WITH DISABILITIES NGOS PARTICIPATION IN STATE POLICY FORMATION AND REALIZATION

Summary
The article studies the topical theme of state administration – young people with disability participation in the process of decision-making. Becoming and development of youth with disability NGOs in Ukraine is investigated. The key signs of basic periods of their vital function are reflected. Experience of such organizations is considered at local level. Kinds of their financial support and sources of funding at local level are analyzed. The further prospects of inclusive decision-making in state policy are determined.
Keywords: youth with disabilities, NGOs, inclusive decision-making, policy-making, representation of interests

УДК 351:502

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕПАРТАМЕНТІВ/УПРАВЛІНЬ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЙ

Матюшенко О.І.
Національна академія внутрішніх справ

У статті здійснено порівняльний аналіз організаційної структури департаментів/управлінь екології і природних ресурсів обласних державних адміністрацій. З метою покращення діяльності цих підрозділів подані рекомендації з удосконалення їх структури. Також запропоновані заходи щодо покращення взаємодії громадськості з органами публічної влади у сфері екології та природних ресурсів.
Ключові слова: громадська рада, департамент/управління екології та природних ресурсів, державне управління, обласна державна адміністрація, організаційна структура, порівняльний аналіз.

Актуальність теми дослідження. Як зазначають фахівці [10], державне управління охороною навколишнього середовища в Україні є занадто централізованим, а система органів державного управління – неефективною. Різні аспекти державного управління в екологічній сфері досліджувалися багатьма вітчизняними вченими. В українській науковій періодиці подані основні результати цих досліджень, зокрема, загальні питання процесу екологізації суспільних процесів висвітлено у працях В. Шевчука, Ю. Саталкіна, В. Навроцького. Порівняння способів та методів екологічного управління в різних країнах світу здійснено в праці В. Лозанського. Екологічні аспекти регіонального розвитку досліджено в праці Б. Буркинського та Н. Ковальової. Різним особливостям механізму державного управління в екологічній сфері присвячені праці В. Бакуменка, О.О. Веклич, Я.С. Витвицького, М.С. Волошин, Б. Данилишина, Л. Качаровської, А.Є. Керничної, В. Кравціва, О.В. Олефіренко, М. Хилька, Є. Хлобистова та ін. [1-4; 7; 11-12]. Незважаючи на значний науковий доробок вітчизня-

Таблиця 1
Виокремлені структурні підрозділи для юридичного супроводу діяльності департаментів/управлінь екології та природних ресурсів облдержадміністрацій

№ з/п	Обласна державна адміністрація	Наявність у назві приналежності до вирішення юридичних питань	Повна назва структурного підрозділу
1	Вінницька	+	**Головний спеціаліст-юрисконсульт***
2	Волинська	+	**Головний спеціаліст-юрисконсульт**
3	Дніпропетровська	-	
4	Донецька	+	Відділ кадрової, **правової** та оргроботи
5	Житомирська	+	**Юрисконсульт**
6	Закарпатська	-	
7	Запорізька	+	**Управління юридичного забезпечення**, планування економіки природо-користування, розвитку заповідної справи та державного моніторингу
8	Івано-Франківська	+	Сектор документального, кадрового та **правового забезпечення**
8	Київська	+	**Сектор юридичної роботи**
10	Кіровоградська	-	
11	Луганська	-	
12	Львівська	+	Сектор кадрового та **юридичного забезпечення**
13	Миколаївська	-	
14	Одеська	-	
15	Полтавська	+	Відділ фінансово-економічної роботи, **юридичного** та кадрового забезпечення
16	Рівненська	-	
17	Сумська	+	Відділ організаційно-**правової** та кадрової роботи
18	Тернопільська	+	Відділ бухгалтерського обліку, фінансування, **правової**, кадрової та господарської діяльності
19	Харківська	-	
20	Херсонська	-	
21	Хмельницька	+	Відділ обліку, фінансування, кадрового та правового забезпечення
22	Черкаська	-	
23	Чернівецька	+	**Головний юрисконсульт**
24	Чернігівська	-	
25	АР Крим	-	

**виділено автором*

© Матюшенко О.І., 2015

них науковців у цій площині, питання формування і модернізації управлінської структури для реалізації організаційного механізму державного управління у сфері екології як на національному, так і на регіональному рівнях є висвітлені недостатньо. Викладене вище й зумовило вибір теми дослідження, визначило його мету та завдання.

Вступ. Екологічна ситуація на сучасному етапі розвитку суспільства потребує наявності і неухильного виконання державою екологічної стратегії сталого розвитку. Державне управління охороною навколишнього природного середовища прямо залежить від системи державного управління в цілому у державі. З початком реформи з децентралізації державної влади, однією з цілей якої є досягнення оптимального розподілу повноважень між центральними і регіональними органами влади, відбулися зміни і в управлінні сферою екології та природніх ресурсів. Ще одним вагомими фактором стало підписання Угоди Україна – ЄС, наслідком якої є потреба приведення у відповідність з директивами ЄС національного природоохоронного законодавства.

Постановка завдання:

– здійснити порівняльний аналіз організаційної структури департаментів/управлінь екології і природних ресурсів обласних державних адміністрацій;

– запропонувати рекомендації з удосконалення структури департаментів/управлінь екології і природних ресурсів обласних державних адміністрацій;

– запропоновувати заходи щодо покращення взаємодії громадськості з органами публічної влади у сфері екології та природних ресурсів.

Основні результати дослідження. Проведений аналіз стану організаційного-правового забезпечення департаментів і управлінь екології та природних ресурсів виявив, що не у всіх департаментах і управліннях є відповідні структурні підрозділи чи головні спеціалісти. Лише у 13 з 24 департаментах і управліннях екології та природних ресурсів є такі підрозділи (табл. 1).

Відокремлені структурні юридичні підрозділи (сектор юридичної роботи) присутній в організаційній структурі Департаменту екології та природних ресурсів Київської облдержадміністрації. Виокремлені також посади головних спеціалістів – юрисконсультів у Вінницькій, Волинській, Житомирській і чернівецькій областях. У всіх решти 8 областях юридичне забезпечення діяльності цих департаментів здійснюють фахівці у складі відповідних управлінь та відділів. Треба зазначити, що це, у переважній більшості, управління «організаційного» блоку, до компетенції яких відносяться також питання фінансово-економічного, кадрового, господарського (матеріально-технічного) забезпечення діяльності Департаментів.

Проаналізувавши організаційну структуру департаментів/управлінь екології та природних ресурсів обласних державних адміністрацій щодо стану забезпечення їх ресурсами, у тому числі кадровими, треба зазначити, що у переважної більшості областей є виокремлені у штаті або об'єднані з іншими службами спеціалісти, сектори, відділи.

Проте 8 областей, а саме: Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Чернігівська, АР Крим не мають, виходячи з семантичного аналізу організаційної структури і назв відповідних підрозділів, у штаті аналізованих департаментів/управлінь таких спеціалістів. Можливо їх функцію виконують інші спеціалісти, наприклад, бухгалтер.

Також виникає запитання щодо доцільності існування структур з кадрової роботи власне у департаментах/управліннях, у той час як у кожній обласній державній адміністрації існують загальні управління персоналом. Можливо, є доцільно покласти на них кадрове забезпечення у цих підрозділах також. Незважаючи на пропоновану нами доплату за підвищену інтенсивність праці, це би дало економію бюджетних коштів за рахунок скорочення ставок.

Таблиця 2

Наявність і відображення діяльності Громадських рад при департаментах/управліннях екології та природних ресурсів облдержадміністрацій (на основі авторського контент-аналізу сайтів облдержадміністрацій)

№ з/п	Обласна державна адміністрація	Наявність Громадської ради при Департаменті екології та природних ресурсів	Віртуальна присутність Громадської ради на сайті Департаменту/облдержадміністрації	Своєчасність висвітлення діяльності Громадської Ради на офіційному сайті Департаменту
1	Вінницька	-	-	-
2	Волинська	+/-	+	+
3	Дніпропетровська	+	-	-
4	Донецька	-	-	-
5	Житомирська	-	-	-
6	Закарпатська	-	-	-
7	Запорізька	+	+	+
8	Івано-Франківська	+	-	-
9	Київська	-	-	-
10	Кіровоградська	-	-	-
11	Луганська	+	-	-
12	Львівська	+	+	-
13	Миколаївська	+	-	-
14	Одеська	+	+	-
15	Полтавська	+	+	+
16	Рівненська	-	-	-
17	Сумська	+/-	-	-
18	Тернопільська	+	+	+
19	Харківська	+	+	+
20	Херсонська	+/-	+	+
21	Хмельницька	-	-	-
22	Черкаська	-	-	+
23	Чернівецька	+	-	-
24	Чернігівська	+/-	-	-
25	АР Крим	-	-	-

Аналогічним до питання кадрового забезпечення є забезпечення бухгалтерського обліку власне діяльності департаментів/управлінь екології та природніх ресурсів облдержадміністрацій. Лише у Запорізькій і Кіровоградській облдержадміністраціях немає такого виокремленого структурного підрозділу у цих департаментах.

Задекларoване у Конституції України право громадян на свободу об'єднання у політичні пар-

тії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36) [6]. Захист екологічних прав і свобод регламентується також іншими міжнародними нормативно-правовими актами, зокрема Загальною декларацією прав людини [5].

Зрозуміло, що на локальному рівні, екологічні негаразди найшвидше відчувають на собі громадяни, хто живе чи працює на певній території, а отже, їхня свідома громадянська позиція і пильність сприятиме реалізації парадигми раціонального відповідального природокористування і збереження навколишнього природного середовища.

Відзначимо, що у низки областей (Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Чернігівська) в організаційній структурі департаментів/управлінь екології та природніх ресурсів їх облдержадміністрацій не виокремлено підрозділів зв'язків з громадськістю та інформаційно-організаційного забезпечення.

У табл. 2 поданий аналіз зв'язків з громадськістю облдержадміністрацій (існування і відображення діяльності Громадських рад при департаментах/управліннях екології та природних ресурсів).

З 25 адміністративних частин України (24 області і АР Крим) – 6 областей мають лише внутрішні адміністративні кордони (Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Хмельницька і Черкаська). Усі решта – мають зовнішні. Проте структурний підрозділ, який би займався міжнародними екологічними проектами у своєму складі має лише Одеська облдержадміністрація, а саме – сектор міжнародної діяльності в управлінні екології. Нагадаємо, що на національному рівні (у міністерстві) є Управління міжнародної діяльності, у складі якого є відділ багато- та двосторонніх угод, договорів, міжнародних зобов'язань України і відділ координації проектів міжнародної технічної допомоги.

Екологічні проблеми не визнають адміністративних кордонів, а, отже, лише спільна (міжнародна) координація зусиль, може їх подолати. Це дає підстави рекомендувати виокремити у структурі всіх обласних державних адміністрацій (не обмежуючись лише прикордонними) в управліннях/департаментах екології та природних ресурсів, сектор/відділ міжнародної діяльності. До цього також спонукає інтенсифікація міжнародних відносин у північно-західному, західному та південно-західному напрямах.

Висновки. Проведений аналіз організаційно-правового і фінансового забезпечення департаментів/управлінь екології та природних ресурсів дав змогу рекомендувати передати відповідні функції (нормативно-правового забезпечення; кадрову; фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку) з рівня управлінь на загальний рівень облдержадміністрацій з відповідними скороченнями затрат на утримання штату в цих управліннях і одномоментного розширення загальних відділів облдержадміністрацій з незначним розширенням штату і доплат за інтенсифікацію праці у цьому відділі. Ми вважаємо, що така реорганізація була би ефективною і за рахунок економії бюджетних коштів на утримання штату департаментів/управлінь екології та природних ресурсів.

На підставі аналізу чинної структури обласних державних адміністрацій, визначено, що структурний підрозділ, який би займався міжнародними екологічними проектами у своєму складі має лише Одеська облдержадміністрація (сектор міжнародної діяльності в управлінні екології), що дає підстави рекомендувати виокремити у структурі всіх обласних державних адміністрацій (не обмежуючись лише прикордонними) в управліннях/департаментах екології та природних ресурсів, сектор/відділ міжнародної діяльності. Це сприятиме координації зусиль з природоохоронної діяльності на міждержавному рівні, особливо у межах транскордонних економічних зон.

Здійснивши аналіз інформаційного забезпечення взаємодії громадськості з органами публічної влади у сфері екології, можна зробити такі висновки:

– по-перше, нормативно-правовим підґрунтям діяльності Громадських Рад при органах публічної влади (обласних державних адміністраціях) є Постанова КМУ від 3 листопада 2010 р. №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [8] і Постанова КМУ від 29 червня 2011 р. №771 «Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля» [9] та ін.;

– по-друге, відображення діяльності Громадських рад на офіційних сайтах обласних державних адміністрацій не є задовільним, зокрема відсутні посилання на їхню діяльність на 17 сайтах з 24;

– по-третє, існує тенденція інформаційного відображення діяльності громадських соціальних інституцій у соціальних мережах (facebook);

– по-четверте, висвітлення діяльності Громадських рад у «звичайних» (друкована преса, радіо, телебачення) засобах масової інформації є обмеженим внаслідок їх фінансової неспроможності оплатити інформаційні послуги у сучасних економічних умовах, у той час як у мережі інтернет можливість розміщення інформації є здебільшого безкоштовною (витрати здійснюються переважно на придбання домену, оплату хостингу та послуги з розробки і підтримання сайту).

Список літератури:

1. Буркинський Б.В. Інституційний механізм реалізації екологоорієнтованих стратегічних планів розвитку національної економіки / Б.В. Буркинський, Н.І. Хумарова // Екологічні науки. – 2013. – №2. – С. 139-148.
2. Витвицький Я.С. Механізм державного управління в екологічній сфері на регіональному рівні та напрями його вдосконалення / Я.С. Витвицький, А.Є. Кернична // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – №2 (42). – С. 178-186.
3. Екологічна складова політики сталого розвитку : [монографія] / Б.М. Данилишин; Рада по вивч. продукт. сил України. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2008. – 256 с.
4. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною / В. Р. Лозанський. – Х., 2000. – 68 с. – Бібліогр.: 14 назв. – укр.
5. Декларація Загальна декларація прав людини (рос/укр) // Офіц. Вісн. України від 15.12.2008 р. – 2008. – №93. – Стор. 89. – Ст. 3103. – Код акту 45085/2008.
6. Конст_Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст. 141.
7. Олефіренко О.В. Основні напрямки забезпечення ефективності державного екологічного управління в Україні / О.В. Олефіренко // Ефективність державного управління. – 2014. – Вип. 40. – С. 41-47. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2014_40_7.

8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України №996 від 03.11.2010 р. // Офіц. Вісн. України від 12.11.2010 р. – 2010. – №84. – Стор. 36. – Ст. 2945. – Код акту 53292/2010.
9. Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України №771 від 29.06.2011 р. // Офіц. Вісн. України від 29.07.2011 р. – 2011. – №55. – Стор. 79. – Ст. 2210. – Код акту 57706/2011.
10. Тішкова Н. Система органів державного управління охороною навколишнього середовища в країнах Європейського Союзу: досвід Німеччини та Франції / Н. Тішкова // Теорія та історія державного управління, 2015. – №3 (26). – С. 90-100.
11. Формування та реалізація національної екологічної політики України / [Веклич О.О., Волошин С.М., Жарова Л.В. та ін.]; за наук.ред. С.О. Лизуна / ДУ ІЕПСР НАН України. – Суми: Університетська книга, 2012. – 336 с.
12. Хлобистов Є.В. Імплементація положень конвенцій Ріо до національної політики сталого розвитку: еколого-економічні прогалини регуляторної діяльності / Є.В. Хлобистов // Ефективна економіка. – 2014. – №9. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3314.

Матюшенко Е.И.
Национальная академия внутренних дел

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ДЕПАРТАМЕНТОВ/УПРАВЛЕНИЙ ЭКОЛОГИИ И ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ ОБЛГОСАДМИНИСТРАЦИЙ

Аннотация
В статье осуществлен сравнительный анализ организационной структуры департаментов / управлений экологии и природных ресурсов областных государственных администраций. С целью улучшения деятельности этих подразделений даны рекомендации по совершенствованию их структуры. Также предложены меры по улучшению взаимодействия общественности с органами публичной власти в сфере экологии и природных ресурсов.
Ключевые слова: общественный совет, департамент/управление экологии и природных ресурсов, государственное управление, областная государственная администрация, организационная структура, сравнительный анализ.

Matyushenko E.I.
National Academy of Internal Affairs of Ukraine

COMPARATIVE ANALYSIS OF ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF DEPARTMENTS OF ECOLOGY AND NATURAL RESOURCES OF REGIONAL STATE ADMINISTRATIONS

Summary
The article provides a comparative analysis of the organizational structure of departments / departments / departments of ecology and natural resources of regional state administrations. In order to improve the activities of these units, recommendations are made to improve their structure. Also, measures are proposed to improve the interaction of the public with public authorities in the field of ecology and natural resources.
Keywords: Public Council, Department of Environment and Natural Resources, public administration, the organizational structure, comparative analysis.

НАШІ АВТОРИ

1. **Артеменко Ірина Андріївна** – аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
2. **Бедрак Наталія Миколаївна** – здобувач кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»
3. **Вовк Оксана Романівна** – аспірант Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
4. **Волошина Вікторія Олександрівна** – викладач кафедри психології та педагогіки, науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії когнітивної психології, Національний університет «Острозька академія»
5. **Гончаренко Людмила Іванівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри фізичної реабілітації та спортивної медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
6. **Гричаник Наталія Іванівна** – аспірант Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
7. **Губенко Віталій Павлович** – доктор медичних наук, професор, професор кафедри медичної реабілітації, фізіотерапії та спортивної медицини Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика
8. **Гуржій Наталія Миколаївна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту організацій та логістики Запорізького національного університету
9. **Довгалюк Тарас Анатолійович** – аспірант та викладач кафедри психології та педагогіки, молодший науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії когнітивної психології, Національний університет «Острозька академія»
10. **Дорожкін Андрій Сергійович** – аспірант Установи освіти «Республіканський інститут вищої школи»
11. **Дячук Кристина Григорівна** – магістр кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
12. **Ємельянова Карина Сергіївна** – здобувач Харківського національного університету будівництва та архітектури
13. **Заболотна Наталя Михайлівна** – аспірант кафедри філософський та соціально-політичних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України
14. **Закусилова Тетяна Олександрівна** – викладач Медичного коледжу Запорізького державного медичного університету
15. **Заславська Ольга Ігорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи Ужгородського національного університету
16. **Зікрач Валерій Сергійович** – студент педіатричного факультету Харківського національного медичного університету
17. **Ільїн Сергій Вікторович** – здобувач кафедри управління персоналом та економіки праці Донецького національного університету
18. **Кавєріна Альона Сергіївна** – аспірант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
19. **Капітан Олександра Гаррієвна** – студентка Національного університету біоресурсів і природокористування України
20. **Клітинська Оксана Василівна** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедрою стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
21. **Коваль Валентина Юріївна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики внутрішніх хвороб Ужгородського національного університету
22. **Коваль Галина Степанівна** – студентка економічного факультету Ужгородського національного університету
23. **Коритько Тетяна Юріївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту Донбаського державного педагогічного університету
24. **Королюк Наталя Ярославівна** – аспірант Української академії друкарства
25. **Короткий Юрій Валерійович** – аспірант кафедри фінансів та кредиту Запорізького національного університету
26. **Костанецька Тетяна Миколаївна** – аспірант кафедри управління земельними ресурсами та кадастру Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва
27. **Коцар Олена Василівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології Харківського національного медичного університету
28. **Кочнєва Олена Володимирівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри мікробіології, вірусології та імунології Харківського національного медичного університету
29. **Кучма Сергій Валерійович** – аспірант Хмельницького національного університету
30. **Лабунець Юлія Олегівна** – асистент кафедри іноземних мов та методик їх навчання Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченко, аспірант Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
31. **Литвин Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка»
32. **Лях Оксана В'ячеславівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету
33. **Мазур Оксана Анатоліївна** – аспірант кафедри економіки підприємства Ужгородського національного університету
34. **Макарчук Оксана Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування України
35. **Малко Софія Олегівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
36. **Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна** – доцент кафедри психології Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

37. **Масло Андрій Ігорович** – здобувач кафедри біржової діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України
38. **Матюшенко Олена Іванівна** – викладач Національної академії внутрішніх справ
39. **Мельниченко Людмила Володимирівна** – асистент кафедри фізичної реабілітації та спортивної медицини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
40. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
41. **Назаренко Інна Миколаївна** – доцент кафедри економічного контролю та аудиту Сумський національний аграрний університет
42. **Наконечна Ольга Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та інформаційних технологій в освіті Національного університету біоресурсів і природокористування України
43. **Недоборовська Кристина Віталіївна** – курсант Факультету морського права і менеджменту Одеської національної морської академії
44. **Нестеренко Алла Станіславівна** – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія»
45. **Новікова Надія Олександрівна** – аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України
46. **Оглобля Ярослава Олександрівна** – аспірантка кафедри міжнародних фінансів Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
47. **Олійник Марія Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрия Федьковича
48. **Павліщева Яна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
49. **Падалка Аліна Іванівна** – кандидат медичних наук, асистент кафедри дитячої стоматології факультету післядипломної освіти Української медичної стоматологічної академії
50. **Приходько Юрій Павлович** – здобувач, старший викладач кафедри криміналістичних експертиз Національної академії внутрішніх справ
51. **Рожкова Тетяна Андріївна** – аспірант кафедри реабілітації, викладач кафедри хореографії і танцювальних видів спорту Національного університету фізичного виховання і спорту України
52. **Розлуцька Вікторія Зіновіївна** – магістр Ужгородського національного університету
53. **Рубаха Марія Володимирівна** – доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка
54. **Савич Олександр Петрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
55. **Савич ОльгаСергіївна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського права Одеської національної морської академії
56. **Салата Галина Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри книгознавства і бібліотекознавства факультету культурології Київського національного університету культури і мистецтв
57. **Сержанов Віталій Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент, декан економічного факультету Ужгородського національного університету
58. **Синиця Наталія Анатоліївна** – економіст ТОВ «ОБІО»
59. **Сімків Мар'яна Володимирівна** – асистент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка
60. **Скидан Ганна Віталіївна** – студент Національного університету цивільного захисту України
61. **Смачило Валентина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Харківського національного університету будівництва та архітектури
62. **Сокур Олексій Володимирович** – аспірант кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
63. **Сопоцько Ольга Юріївна** – асистент кафедри транспортного права та логістики Національного транспортного університету
64. **Стрічко Наталія Федорівна** – старший лаборант кафедри стоматології дитячого віку Ужгородського національного університету
65. **Ткачук Вадим Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки праці та розвитку сільських територій Національного університету біоресурсів і природокористування України
66. **Ткачук Олена Геннадіївна** – викладач кафедри фізичного виховання і здоров'я Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
67. **Угоднікова Олена Ігорівна** – аспірант, асистент кафедри Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
68. **Ушакова Ірина Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України
69. **Ушакова Людмила Іванівна** – аспірант Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка
70. **Чайка Олена Миколаївна** – аспірантка Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
71. **Черненко Дмитро Сергійович** – аспірант Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»
72. **Чумак Людмила Валентинівна** – старший викладач кафедри педагогіки Донбаського державного педагогічного університету
73. **Шапошников Костянтин Сергійович** – доктор економічних наук, професор, декан факультет економіки і менеджменту
74. **Юрчак Едуард Володимирович** – аспірант кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету
75. **Яцюта Олександра Сергіївна** – спеціаліст з обробки перевізних документів відділу по роботі з клієнтами Державного підприємства міжнародних експрес-перевезень «Юкрейнієн парсел сервіс»

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 10 (25) жовтень, 2015 р.

Частина 2

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 15.10.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 28,83. Тираж 100 прим.
Зам. 1015-35.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.